T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

CUMHURİYET'İN İLANININ 90'INCI YILINDA ATATÜRK VE CUMHURİYET SEMPOZYUMU

23 - 24 EKİM 2013

Genelkurmay Personel Başkanlığı
Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları

ANKARA
GENELKURMAY BASIMEVİ
2014

ISBN: 978-975-409-686-6

KKSN: 7610KK0463647

YAYIN KURULU BAŞKANI

Tuğg. Necdet TUNA

YAYIN KURULU

Yrd.Doç.Dr.Öğ.Alb. Levent KUŞOĞLU

Dr.Öğ.Bnb. Hüsnü ÖZLÜ

Hv.Öğ.Bnb. Deniz KURT

Araş. ve Konf.Uzm. Gülru ÇELEN

Araş. ve Konf.Uzm. Dilek GEYVE

BİLİM KURULU

Prof.Dr.Reşat GENÇ

Prof.Dr. Gülnihal BOZKURT

Prof.Dr.Temuçin Faik ERTAN

Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ

Prof.Dr.Neşe ÖZDEN

DÜZELTİ / SAYFA DÜZENİ

İlkay SARIKAYA

KAPAK

Mehmet Akif AK

SUNUŞ

29 Ekim 1923 tarihi Türk milleti için bir dönüm noktasıdır. Millet olma bilincini Millî Mücadele ile kazanmaya başlayan Türkler, bu tarihte özgür iradelerini idari alanda da yansıtan cumhuriyeti kabul etmişlerdir.

Mustafa Kemal ATATÜRK'ün benim en büyük eserim dediği Türkiye Cumhuriyeti, Kurtuluş Savaşı ve onu tamamlayan Türk Devrimi'nin temel ilkeleri üzerine kurulmuştur. Mustafa Kemal ATATÜRK'ün eşsiz ileri görüşlülüğüyle kurulan Cumhuriyet; millî egemenlik ve tam bağımsızlık esasına dayanan, akıl ve bilimin rehberliğinde sürekli gelişimi öngören bir aydınlanma ve çağdaşlaşma hamlesidir.

Türkiye'de Cumhuriyet; ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların paylaştıkları ve yararlandıkları siyasi rejimin adı olmuştur. Eşitlik ilkesi, herkesin kanun önünde eşitliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir özelliğini teşkil etmiştir. Nüfusun yarısını teşkil eden kadınlarımıza toplum hayatında eşit haklar sağlama, seçme ve seçilme hakkını eşit şartlarda kullanma Türkiye Cumhuriyeti'nin bir niteliğidir.

Mustafa Kemal ATATÜRK, hızla çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan modern Türkiye Cumhuriyeti'ni meydana çıkararak yok edilmek istenen Türk milletine yepyeni bir hayat kazandırmıştır. Cumhuriyet'in ilanını takiben adım adım gerçekleştirilen siyasi, idari, sosyal, kültürel, mali ve askerî tüm inkılaplar ve düzenlemeler ATATÜRK'ün çağdaşı olan devlet adamlarına örnek olmuştur.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı tarafından düzenlenen "Cumhuriyet'in İlanının 90'ıncı Yılında 'ATATÜRK ve Cumhuriyet' Sempozyumu" 23 - 24 Ekim 2013 tarihleri arasında Ankara'da Kara Harp Okulunda gerçekleştirilmiştir.

Sempozyuma üniversitelerin değerli öğretim üyeleri ile Türk Silahlı Kuvvetlerinde muvazzaf ve emekli personel katılmıştır.

Beş oturumdan oluşan sempozyumda sırasıyla ATASE Daire Başkanı Tuğgeneral Necdet TUNA'nın karşılama konuşması, Genelkurmay Personel Başkanı Korgeneral Metin İYİDİL'in açılış konuşması, Prof.Dr. Justin McCARTHY'nin ve Prof.Dr. Şerafettin TURAN'ın sempozyum akademik açılış konuşmalarını müteakip 16 bildiri sunulmuştur.

Hazırladıkları bildirilerle "ATATÜRK ve Cumhuriyet" konusunu değişik yönleriyle ortaya koyarak bizleri bu yönde aydınlatan bildiri yazarlarına ve yayında emeği geçen tüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkürler ederim.

Necdet TUNA
Tuğgeneral
ATASE Daire Başkanı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

İÇİNDEKİLER..... III

SEMPOZYUM AÇILIŞ OTURUMU

Prof.Dr. Justin McCARTHY'nin Sempozyum Akademik Açış Konuşması..... 1

Prof.Dr. Şerafettin TURAN'ın Sempozyum Akademik Açış Konuşması..... 11

BİRİNCİ OTURUM

CUMHURİYET FİKRİNİN TARİHSEL TEMELLERİ VE KAYNAKLARI

Cumhuriyet ve Demokrasi Fikrinin Oluşum ve Gelişimi..... 21
Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP

Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları ve ATATÜRK..... 35
Prof.Dr. Reşat GENÇ

ATATÜRK'te ve ATATÜRK'ün Yaşadığı Dönemde Cumhuriyet, Demokrasi ve Medeniyet Algısı..... 45
Prof.Dr. Neşe ÖZDEN

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Anayasal Gelişmeler..... 73
Prof.Dr. Adnan SOFUOĞLU

İKİNCİ OTURUM

ATATÜRK'TE CUMHURİYET FİKRİNİN OLUŞUM SÜRECİ

ATATÜRK'ün Yetiştiği Dönemin Sosyokültürel Yapısı..... 91
Prof.Dr. Yusuf SARINAY

ATATÜRK'ün Eğitim Süreci ve Düşünce Dünyasını Etkileyen Olaylar ve Düşünürler..... 105
Prof.Dr. Şerafettin TURAN

ATATÜRK'ün Okuduğu ve Yazdığı Eserlerde Cumhuriyet ve Demokrasi Fikri..... 117
Prof.Dr. S.Esin DERİNSU DAYI

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Aydınların ve Halkın Cumhuriyet'e Bakışı ve Cumhuriyet Fikrinin Gelişimi..... 147
Dr.Öğ.Kd.Alb. Zekeriya TÜRKMEN

ÜÇÜNCÜ OTURUM

CUMHURİYET'İN İLANINA GİDEN YOL VE CUMHURİYET'İN İLAN EDİLME SÜRECİ

İstiklal Savaşı Döneminde Millî İradenin Oluşum Süreci..... 173
Prof.Dr. Serpil SÜRMELİ

Saltanatın Kaldırılması ve Cumhuriyet'e Giden Yol..... 197
Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN

Cumhuriyet'in İlanı ve Doğan Tepkiler..... 213
Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ

Cumhuriyet'in İlanının Türk Basınındaki Yansımaları..... 227
Dr.Öğ.Bnb. Hüsnü ÖZLÜ

DÖRDÜNCÜ OTURUM

ATATÜRK DÖNEMİNDE SOSYOKÜLTÜREL KAZANIMLAR

ATATÜRK Dönemi Eğitim, Bilim ve Kültür Alanındaki Kazanımlar..... 251
Doç.Dr. Sadiye TUTSAK

ATATÜRK Dönemi Kültür Kazanımları..... 291
Yrd.Doç.Dr. Barış METİN

ATATÜRK'ün Dil ve Tarih Anlayışı..... 321
Prof.Dr. Kemal ARI

ATATÜRK'ün Kişilik Özelliklerinde Değerler..... 335
Doç.Dr. Kadir ULUSOY

BEŞİNCİ OTURUM

ATATÜRK VE MODERN TÜRKİYE

Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Nitelikleri..... 353
Prof.Dr. Hikmet ÖZDEMİR

ATATÜRK ve Cumhuriyet Hukukuyla Demokrasiye Geçiş..... 363
Prof.Dr. Gülhinal BOZKURT

ATATÜRK'te Dış Politika ve Liderlik..... 373
Doç.Dr. Hakan UZUN

Türk Ordusunun Modernleşme Süreci..... 399
Prof.Dr. Esat ARSLAN

ATATÜRK Dönemi İktisat Politikaları ve Kalkınma..... 413
Doç.Dr. Derviş KILINÇKAYA

SEMPOZYUM GENEL DEĞERLENDİRMESİ

90'ıncı Yılında ATATÜRK ve Cumhuriyet Sempozyumu Sonuç Değerlendirmesi..... 427
Prof.Dr. Ergün AYBARS

PROF.DR. JUSTIN McCARTHY'NİN SEMPOZYUM AKADEMİK AÇIŞ KONUŞMASI

ATATÜRK VE TÜRKLERİN HAYATTA KALIŞI: BİR YABANCININ İZLENİMLERİ

Prof.Dr. Justin McCARTHY*

Özet

ATATÜRK'ün önemini anlatmanın en iyi yolu, Mustafa Kemal olmasaydı Türklerin kaderi nasıl bir felaket olurdu diye düşünmektir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra zafer kazanan İtilaf devletlerinin Türklere bir şey bırakma niyetleri yoktu. Sevr Anlaşması ve Saint Jean de Maurienne Anlaşması, teoride merkezi Kastamonu ve Ankara vilayetlerinde olan bir Türk devleti yaratmaktaydı. Bu ise asla ayakta kalabilecek bir devlet olmayacaktı. Ekonomisi neredeyse tamamen zirai nitelikteydi ve çok az endüstrisi vardı. Zirai ürünler ancak düşmanın elindeki bölgelerden geçerek piyasalara ulaşabiliyordu. Yeni devlet, Yunan ve Ermenilerin işgal ettiği alanlardan gelen mültecilerin şişirdiği nüfusu asla destekleyemezdi.

Dalları kesilmiş bu devletin uzun süre Türklere bırakılıp bırakılmayacağı da şüphelidir. Ekonomik ve siyasi açıdan Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıydı. Doğuya giden demir yolu buradan geçiyordu ki bu durum bölgeyi fethedecekler için arzu edilen bir ödüldü. Bölgede doğal savunma imkânı yoktu. Balkan ve Orta Doğu tarihi, istilacıların durdurulmadıkları sürece geriye hiçbir şey kalmayıncaya dek Türk topraklarını ele geçirmeye devam edeceklerini göstermektedir.

Osmanlı Hükûmeti, Anadolu'nun işgalini ve Türklerin nihai olarak imha edilişini durdurmaya muktedir değildi. Esasen Damat Ferit Hükûmeti yalnızca kendisinin hayatta kalışıyla ilgilenmekteydi. Düşmanlarına karşı koyacak Türk generaller ve siyasetçiler vardı ancak hiçbiri diğerlerini kendisini takip etmeye ikna edemezdi. Anadolu halkı savaşacaktı ancak liderleri olmadan ancak katledilirdi.

Mustafa Kemal gerekli olan kişiydi. Ondan başka kimse yoktu, başka hiç kimse Türkleri tek bir bayrak altında toplayamazdı. Düşmanlar yenilgiye uğratıldığında başka hiç kimse savaştan mahvolmuş bir ülkenin reformunu ve ekonomik anlamda hayatta kalışını yönlendiremezdi.

Abstract

The importance of ATATURK can best be shown by considering the disaster that would have been the fate of the Turks had there been no Mustafa Kemal.

After World War I, the victorious Allies had no intention of leaving anything to the Turks. The Treaty of Sevres and the Agreement of Saint Jean de Maurienne in theory created a Turkish state centered on Kastamonu and Ankara provinces. It would never have been a viable state. Its economy was almost totally agricultural, with very little industry. Agricultural products could only reach markets by passing through regions held by enemies. The new state could never have supported its population, swelled by refugees from areas occupied by Greeks and Armenians.

It is doubtful if even this truncated state would have been left very long to the Turks. Economically and politically, it was an integral part of Anatolia. The railroad to the East passed through it, a desirable prize for conquerors. The region had no natural defenses. The history of the Balkans and the Middle East demonstrates that invaders would continue to take Turkish land until there was none left, unless they were stopped.

The Ottoman Government was incapable of stopping the occupation of Anatolia and the ultimate destruction of the Turks. Indeed, the government of Damad Ferid was only concerned with its own survival. There were Turkish generals and politicians who would have opposed their

* Louisville Üniversitesi Öğretim Üyesi.

enemies, but none could have convinced the others to follow him. The people of Anatolia would have fought, but without a leader they could only have been slaughtered.

Mustafa Kemal was the essential man. No one else stood out; no one else could have brought the Turks under one banner. Once the enemies were defeated, no one else could have overseen the reform and economic survival of a land ruined by war.

Giriş

Bu sempozyum ATATÜRK'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimi üzerindeki etkisini ele almaktadır. Bildirilerde siyaset ve toplumla ilgili tüm alanlarda onun liderliği ele alınacaktır. İnanıyorum ki konuşmacılar haklı olarak ATATÜRK'ün rehberliği olmadan Türkiye Cumhuriyeti'nin asla başarılı olamayacağı sonucunu çıkaracaklardır. Psikoloji konusunda benden çok daha bilgili olanlar genç Mustafa Kemal'in fikrî ve siyasi gelişimini anlatacaktır. Diğerleri askerî eğitiminin şekillendirici etkilerini anlatacaklardır. Bazı konuşmacılar siyasi bir lider olarak ATATÜRK'ün eylemlerini, Türkiye Cumhuriyeti'ni modern laik bir devlete dönüştürmek gibi inanılmaz bir başarıyı inceleyeceklerdir.

Tüm bu çalışmalar önemlidir ve eminim ki burada layıkıyla ele alınacaktır. Yine de giriş olması açısından, en temel konuyu ve Mustafa Kemal ATATÜRK'ün önemi ve Türklerin hayatta kalışını ele almak istiyorum.

Eğer biri sizi bir katilden kurtarırsa sizin için en önemli olan şey hâlen hayatta olmanızdır. Kurtarıcınız olmadan ölüsünüzdür. ATATÜRK'ün Türkler için temel önemi budur. O olmadan atalarınızın pek çoğu işgalci Yunanlar, Ermeniler, Fransızlar ve İngilizler tarafından öldürülmüş olurdu. Ataları öldürülen bugünün pek çok Türk'ü ise asla doğmamış olurdu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun korkunç geçen son yılları Türkler açısından korkunç bir kayıp, büyük bir zayiat ve neticede olağanüstü bir zafer dönemiydi. Diğer pek çoklarının aksine Türkler ulus olarak çektikleri üzerinde durmamaktadır. Sürekli olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda bu kadar çok Türkün öldürülmesi ve sürgün edilmesi üzerinde durmamaktadırlar. Türkler, ATATÜRK'ün "Yurtta sulh cihanda sulh." politikasının çizdiği yolu izlemekte, intikam almaya çalışmamaktadırlar.

Nefreti sona erdirmek ve intikam aramamak doğrudur ancak tarih hiçbir zaman unutulmamalıdır. ATATÜRK'ün büyüklüğünü anlamak için Birinci Dünya Savaşı sonrasında düşmanların Türkleri yok etmeye niyetlendiği dönemi anlamak gerekir. ATATÜRK'ün başarılarının büyüklüğünü anlamak için "Mustafa Kemal olmasaydı Türklere ne olurdu?" sorusunu düşünmek gereklidir.

Yeni Türk Devleti

Galip gelen İtilaf devletleri Osmanlı'ya Sevr Antlaşması'nı empoze etmiştir. Antlaşma'dan Türklere kalan budur. Türklerden alınan bölgelerde nüfus ezici çoğunlukla Müslüman'dır.

Türk topraklarının bu şekilde işgal edilmesi hem yasa dışı hem de ahlak dışıydı. Bu işgal, Avrupalıların inandıklarını açıkladıkları tüm

prensipleri ihlal ediyordu. Sevr Antlaşması'nın koşulları yeterince kötüydü ancak esasen Avrupalıların, Yunanların ve Ermenilerin planladıklarının yanında hiçbir şeydi. Yunanların, Ermenilerin ve İtalyanların Anadolu istilaları, Türklerden çok daha fazla toprak almıştır.

Bununla da bitmemişti. 1917'deki Saint-Jean-de-Maurienne Anlaşması'nda İtilaf devletleri Anadolu'yu "nüfuz alanları" dedikleri bölgelere ayırdılar.

Fransız, İngiliz ve İtalyanların bu "nüfuz alanlarını" ele geçirip geçirmeyeceği konusunda şüphe duyanlar varsa onlara Avrupa'nın Suriye ve Irak'a nasıl el koyduklarını hatırlatırım.

Fransa ve İngiltere'nin Suriye ve Irak'ta ele geçirdikleri ve yönettikleri şeylerin pek çoğu bir zamanlar kendileri tarafından "nüfuz alanları" olarak tanımlanmıştı. Fransa ve İngiltere arasında savaş zamanı yapılan anlaşmalarda Halep, Şam ve Musul "nüfuz alanları" içerisine giriyordu. Ancak Fransız ve İngilizler bunların hepsini aldılar. Anadolu'da elbette ki aynı işgal tarzı takip edilecekti.

Her şey kararlaştırıldığında Türklere bırakılacak bölgeler şunlardı: Kuzey ve Orta Anadolu'nun bölümleri. İstanbul kâğıt üzerinde Türklere bırakılacaktı. Yine de şehir İtilaf devletlerinin kontrolü altında olacak ve uzun süre Türklerin elinde kalmayacaktı. İngiltere zaten Trakya ve İzmit Yarımadası'nı Yunanlara vermişti. İstanbul'u da vermeyecekleri gibi bir şüphe duyulabilir miydi?

Adaletsizlik olduğu inkâr edilemez. İtilaf devletleri, Wilson'un "Mevcut Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk kesimine güvenli bir egemenlik sağlanması gerektiğini" ifade eden "14 Maddesine" bağlı olduklarını bildirmişlerdir. Bu tutulmayacak bir sözdü. Yeni Türk Devleti'nin içinden çok, dışında daha fazla Türk kalmıştı.

Harita iki bölgenin savaş öncesi nüfusunu göstermektedir. (Doğuyu kapsamamaktadır çünkü istatistikler yetersizdir ancak aynı sonuçlar burada da geçerlidir.) Her iki bölgenin de savaştan önce %80'inden fazlası Türk, %10'undan azı Rum ya da %6'sından azı Ermeni'ydi. Bir bölgeyi diğerinden ayırmak için geçerli hiçbir sebep olamazdı.

Elbette ki bu haritalar, nüfusu Birinci Dünya Savaşı öncesindeki gibi göstermektedir. Milyonlarca Türk'ün savaşta yitirilmesine rağmen Anadolu ve Doğu Trakya'nın bölünmesi hikâyesi ortadadır. İtilaf devletleri, Türklere Türklerin %20'sinden daha azının yaşadığı toprakları vermekteydi. Avrupalılar Türk halkını bölmeyi, Türklerin büyük bir çoğunluğunu Türk vatanının dışına çıkarmayı planlamaktaydı. Tarihte "böl ve fethet" politikası nadiren bu kadar acımasızca uygulanmıştır.

İşgal altındaki topraklarda bulunan Türklere ne olacaktı? İster Yunan, Ermeni, İngiliz isterse Fransız olsun, hiçbir yabancı dörtte üçü Türk olan toprakları başarılı bir şekilde yönetemezdi. Ancak sürekli bir iç savaş olmasını bekleyebilirlerdi. Galip gelenler açısından tek çözüm, Balkan Savaşlarında Avrupa Türklerine yapıldığı üzere, Türkleri bölgeden tahliye etmek ya da öldürmek olacaktı. Balkan Savaşlarında Türklerin tahliye edilmesi hikâyesi Anadolu'da tekrarlanacaktı. Aslında Türklerin tahliyesi ve katledilmesi Türk toprakları işgal edilir edilmez başladı. Sırf Yunanların Anadolu'yu istilası sırasında 1,2 milyon Türk kaçmaya zorlandı.

Hayalî Bir Devlet

Pek çokları gerçek bir hükûmetin ve gerçek devletin, kendi mali kaynaklarını ve ordusunu kontrol ettiğini düşünür. Yeni Türkiye'nin ise gerçek bir devlet olmasına izin verilmeyecekti.

Sevr Antlaşması, mali kontrolü yeni Türk Devleti'nin elinden almıştı. Türk Devleti'nin tüm mali konularını kararlaştırmak için bir mali komisyon oluşturulacaktı. Komisyon üyeleri İngiltere, Fransa ve İtalya idi. Türklere

yalnızca “danışma” izni verilmişti. Mali komisyon her şeye karar verecekti. Bütçe üzerinde mutlak denetime sahipti. Maaşları Türkler tarafından ödenmesine rağmen vergi tahsildarları ve yetkilileri ancak komisyon onayıyla hizmet verebiliyorlardı. Para birimi komisyon tarafından yönetilecekti. Türkler komisyonun onayı olmadan ödünç para alamazlardı. Tüm vergilerin komisyon tarafından onaylanması gerekiyordu. Bütün gümrük vergileri aynı zamanda gümrük müdürüne de onay veren komisyon tarafından kararlaştırılmaktaydı. Hastaneler ve kamu sağlık hizmetleri bile mali komisyonun denetiminden geçmekteydi.

Yeni devlet, çok az hükûmet gelirleriyle fakir düşecekti. Örneğin Yunanların eline geçecek olan Aydın vilayetinden kişi başına alınan savaş öncesi vergi geliri, Türklere bırakılan Kastamonu’dan alınanın neredeyse iki katıydı. Hükûmet gelirlerinin çok az bir kısmı bile Türklere verilmeyecekti. Sevr Antlaşması hükûmet harcamaları için mutlak öncelikler tanınmasını dikte ediyordu. Ancak işgalci İtilaf devletlerine ödeme yapıldığı ve tazminatlar ödendiği zaman hükûmetin polis, okul, hastane harcamalarını ve maaşları ödemesine izin veriliyordu. “Ödeme ve tazminatlar” denilen şeyin miktarı antlaşmada belirlenmemişti. Bu daha sonra mali komisyon tarafından belirlenecekti. Düyun-ı Umumiyeye ödenecek miktarlar Sevr Antlaşması’nda oluşturulan devletler arasında bölüşülecekti. Bu toprakların büyük bir kısmı da Yunanlar, İtalyanlar ve diğerleri tarafından ele geçirilmişti. İstilacılar vergileri toplayacaktı ancak Türkler borçları ödeyecekti. Ayrıca, Düyun-ı Umumiyeye yapılması gereken bazı ödemeler, savaş zamanı yapılmamıştı. Artık Türk Devleti hem yeni hem de eski bedelleri ödemek durumundaydı. Türk kaynakları çok az olacaktı fakat yapacakları ödemeler çok büyüktü.

Gerçek bir devlet, askerlerini ve polis gücünü kontrol eder. Yine Türklere gerçek bir devlet sahibi olma izni verilmiyordu. Tüm asker ve polis gücü İtilaf devletlerinden oluşan bir denetleme komisyonunun yönetimindeydi. Türklerin elindeki silahlar toplanacaktı. Hiçbir Türk Hava Kuvvetinin kalmasına müsaade edilmiyordu. Dahası, hiç ordu olmayacaktı. Oluşturulacak herhangi yeni bir orduyu denetleme komisyonu meydana getirecek ve denetleyecekti. Polis ve jandarma kuvvetleri de denetleme komisyonu tarafından denetlenecekti.

Bu nasıl bir devlet olacaktı? Mali kaynaklarını, ordusunu ya da polis gücünü, hatta hastanelerini bile kontrol etmeyecekti. Türklere bırakılan, trajik bir biçimde yetersiz bir topraktı.

Tahmin edilebileceği üzere, önerilen Türk devletinin temel ekini buğdaydı ki bu yeterli miktardaydı. Patates ekimi de nüfusa yetecek düzeydeydi. Yine de “yeterli” kelimesi uygun bir ifade değildir çünkü buğday ve patates yerel halk için yeterliydi, milyonlarca mülteci için değil. Türklerin çok sağlıklı bir diyetleri olmayacaktı. Bölgede pancar dışında çok az sebze yetişmekteydi. İskorbüt hastalığının görülmesi muhtemeldi çünkü yeni devlette (doğu bölgeleri dışında) Anadolu’da ve Doğu Trakya’da yetiştirilen portakal ve limonların yalnızca on binde üçü (0,0003) üretilmekteydi. Türkler

imambayıldı yiyemeyeceklerdi, yeni devlette Anadolu'da yetiştirilen zeytinlerin yalnızca binde biri (0,001) üretilmekteydi. Bölge geleneksel olarak bezelye ve fasulyenin üretim merkeziydi ancak bu sebzeler zeytinyağında pişirilemeyecekti.

Yerli halkın kendisinin yemesine zar zor yetecek besin kalacağı gerçeğine rağmen tarım ürünleri esasen Türk Devleti'ne peşin para getirecek tek muhtemel üründü. İhracatlar daha fazla para getirecek olan nihai ürünler değil, tarım ham maddeleri olacaktı. Örneğin hem Ankara hem de Kastamonu tütün yetiştirmekte fakat hiç sigara üretmemekteydi. Bölgedeki buğdayın öğütülmesi için Batı ya da Güneybatı Anadolu'ya götürülmesi gerekecekti; Osmanlı istatistikleri bölgede hiçbir ticari değirmen, un fabrikası ya da makarna fabrikası olmadığını gösteriyordu. Aslında tüm ticari üretim İstanbul, İzmir ve çevre bölgelerde, hepsi Türklerden alınacak topraklardaydı.

Türklere esasen tamamen tarıma dayalı bir toprak bırakılacaktı. Kömür ve az miktarda diğer mineraller dışında, bölgeden yapılabilecek ihracatlar tarımsal nitelikte olacaktı. Ekinleri piyasalara nasıl ulaşabilirdi? Her şeyin Türklerden alınan topraklardan geçmesi gerekecekti.

Kara yollarına dikkat edin. Türk Devleti'nden yapılacak ticaretler ancak diğerlerinin elindeki topraklardan geçebilirdi. Bölgede geleneksel olarak ticaret, İstanbul'a ve Avrupa'ya gitmekteydi. Ticaret Yunan topraklarından geçecekti.

Demir yollarına dikkat edin. Dış dünyaya batıdan yapılan bağlantılar Yunan topraklarından, güneyden yapılan bağlantılar İtalyan ve Fransız topraklarından geçmekteydi. Tek alternatif güzergâhlar Karadeniz limanlarınaydı. Ve bu limanlara ne olmuştu? Geleneksel olarak Karadeniz limanlarının ticareti İstanbul'a, bazen de Boğazların ötesine gitmekteydi. Boğazlar ise tüm Türk ihracatlarını vergilendirecek olan diğerlerinin kontrolündeydi.

Türk Devleti'nin tüm toprak ve deniz bağlantıları diğerlerinin elindeki topraklardan geçmekteydi. Ve bu diğerlerinin ise Türklerin düşmanı olduğu aşikârdı. Gerçi yollar ve demir yolu hatları uzun süre Türklerin elinde kalmayacaktı. Türk Devleti'nden geçen önemli ulaşım yollarının Türklerin düşmanları tarafından ele geçirilmeyeceğine inanmak imkânsızdır.

İtilaf devletlerinin Türklere bir şey bırakması gerekiyordu. Türklerin kendilerine ait bir devlete sahip olma hakkını da inkâr edemezlerdi. Doğu bölgesi Ermenilere ve Kürtlere, güney bölgesi Fransız ve İtalyanlara, batı ise Yunanlara vaat edilmişti. Geriye kalan şey, Anadolu'nun kuzey ve iç kesimiydi. Ancak bir sorun vardı: Anadolu'nun ana ikmal yolları ve Anadolu'dan Doğu'ya giden yollar, oluşturulması önerilen Türk Devleti'nden geçmekteydi.

İran'a ve yeni Ermenistan denilen bölgeye giden ana yollar, geleneksel İpek Yolu buradan geçmekteydi.

Doğuya giden demir yollarına yönelik tüm planlar, Ankara ve Kayseri'den geçen hattın uzatılmasını ve Sivas'a giden bir hat inşa edilerek mevcut Karadeniz demir yoluyla bağlantı kurulmasını ve Ermenistan'a ulaşılmasını gerektiriyordu. Türk Devleti'nin sınırları, demir yolu hattı tam güneyinden geçecek şekilde oluşturulmuştu; ancak bu durum, hattı Türk Devleti'nden gelen istilacılardan koruyamayacaktı. Ve gerilla savaşçıları olacağını da biliyoruz. Türk köylüleri savaşmadan aşağıya inemeyecekti.

Yunan ve Ermenilerin hayati ulaşım bağlantılarının Türklerin elinde kalmasına izin vereceğine inanılabilir mi? Yunanlar Ereğli'deki kömür sahalarının Türklerde kalmasına izin verirler miydi? Fransızlar kuzeydeki "nüfuz alanlarının" denize olan bağlantısının Türklerin elinde kaldığını görmekten memnun olurlar mıydı?

Türklerin düşmanları kendilerine ayrılan en küçük toprağı bile alacaklardı. Türk egemenliğine nihai bir son vermenin önünde hiçbir engel yoktu. İtilaf devletlerinin planları, Türklerin kendilerini koruyacak bir ordusunun olmamasını sağlıyordu. Tarih, Balkan ve Orta Doğu topraklarını elde tutmanın tek yolunun askerî yöntemle olduğunu göstermiştir. Ordu olmadan Türkler topraklarını nasıl savunacaklardı?

Mustafa Kemal

İstanbul'daki Osmanlı Hükûmeti; Damat Ferit Paşa gibi insanların, kendi işlerini devam ettirebilmek için İtilaf devletlerinin tüm aşağılamalarını ve el koyuşlarını kabul eden politikacıların elindeydi. Türklerin yok oluşunun önünde duran tek kişi Mustafa Kemal idi.

Bu salon Mustafa Kemal'in askerî başarılarını benden çok daha iyi değerlendirebilecek insanlarla dolu. Kurtuluş Savaşı'nın tarihi, tekrar etmeye gerekmeyecek kadar iyi bilinmektedir. Her şeyin onun askerî becerisine bağlı olduğunu kabul ediyorum. Ancak Mustafa Kemal'i aynı zamanda bir general olduğu kadar bir politikacı olarak da tanımak önemlidir. O olmasa da Türkler topraklarının çalınmasına karşı direneceklerdi. Türk grupları Yunan, Ermeni ve Fransız istilacılarına direnmek için çeteler oluşturacaktı. Osmanlı ordusunun birimleri istilacıları savaşarak kovmaya çalışacaklardı. İnönü, Çakmak, Özalp, Karabekir ve diğerleri gibi direniş gösterecek büyük adamlar vardı. Yine de tüm bu gruplar ve adamlar bir arada olmayacaklardı. Politikacılardan her biri kendisinin önderlik yapması gerektiğini hissedecek ve diğerleriyle iş birliği yapmayacaklardı. Pek çoğu tek seçeneklerinin her şeyi feda etmeye gönüllü bir hükûmet olan Damat Ferit Hükûmetiyle iş birliği yapmak olduğunu hissedecekti. Bu liderlerden herhangi birinin, büyük adamlar da olsalar, ülkeyi düşmanlarına karşı birleştirebileceğine inanamıyorum. Bunu yalnızca Mustafa Kemal yapabilirdi.

Aynı derecede önemli olan bir başka şey de Türklerin ülkelerini savaşarak geri aldıkları ancak ülkenin harabe durumunda olduğu ilk Cumhuriyet yıllarında Mustafa Kemal'in rehberliğidir.

Doğu Anadolu'da Rusların ve Ermenilerin işgal ettiği bölge büyük oranda tahrip edilmişti. Savaş doğal olarak zayiatın büyük bir kısmına sebebiyet vermişti ancak en büyük yıkım Türk kuvvetlerinden kaçarken önlerine çıkan her şeyi yok eden Ermeniler tarafından gerçekleştirildi.

Kuzeydoğuda, Beyazıt sancağındaki köylerin yarısı yok edildi. Beyazıt Şehrindeki evlerin % 90'ı tahrip edildi. Mahalle sakinleri evlerini yeniden inşa edemediler çünkü çatılar için ağaç yoktu. Daha küçük kasabalar esasen ortadan kalkmıştı: Hasankale'nin %90'ı olduğu üzere, Kara Kilise'nin dörtte üçü de harap olmuştu. Binaların dörtte birinin yok edildiği Erzurum şehri daha iyi durumdaydı ancak büyük bir şehrin dörtte birinin tahrip edilmesi küçük bir kayıp değildi. Güneydoğuda büyük şehirler daha kötü durumdaydı: Van'da olduğu gibi Bitlis de neredeyse tamamen yok edilmişti. Savaştan önce Van vilayetindeki köylerden yalnızca üçte biri kalmıştı.

Doğunun pek çok yerinde, özellikle Bitlis vilayetinde ve Erzurum vilayetinin merkezinde besin kıtlığı vardı. İnsanlar ekin ekebilecek durumda değildi çünkü tohumları yoktu. Yardım yapılsa bile bu yardım, acı çekenlere ulaşamayacaktı; çok fazla yol ve köprü tahrip edilmişti.

Pek çok yerde hiçbir açık dükkân, hiçbir açık okul yoktu. Türk ordusu olmasaydı kaos yaşanırdı. Ordu iç düzeni, insanları koruyan tek güçtü. Ordu şehirlerde kalan birkaç Ermeni'yi bile koruyordu.

Doğuda olduğu üzere Batı Anadolu'da da kaçan istilacılar yapabildikleri tüm tahribatı yapmışlardı. Bu haksız bir tahribattı. Çiftlik hayvanları katledildi, zeytin ağaçları kesildi, köyler yakılıp yok edildi. Yenilgiye uğrayan Yunanlar topraklara kendileri sahip olamıyorlardı, dolayısıyla zafer kazanan Türkler için geriye bir çöl bıraktılar. Doğu Anadolu'daki yıkıma dair istatistikler azdır ancak Batı Anadolu'daki yıkım iyice belgelenmiştir. Yunanlar şehirleri ve kırsal kesimin büyük bir kısmını tahrip ettiler. Neredeyse iki milyon çiftlik hayvanı telef edildi.

150.000 bina tahrip edildi. Aydın, Nazilli, Bilecik, Manisa ve diğer pek çok şehir tahrip edildi. Afyon ve Eskişehir gibi büyük şehirler kısmen tahrip edildi. Geriye kalan çorak topraklardı.

Türkiye yıkıntılar içinde kalan bir toprak parçasıydı, Türk halkı istilacılar tarafından yerlerinden kovulmuştu ve evlerine ancak yavaş yavaş dönüyorlardı.

Ben bir Türk değilim. İnternette bulacağınız iddialara rağmen annem Türk değil, karım Türk değil. Ancak dışarıdan biri olarak bile Türklerin ATATÜRK'e çok şey borçlu olduklarını görebiliyorum. Dışarıdan biri bile ATATÜRK'ün ne kadar büyük ve gerekli bir adam olduğunu takdir edebiliyorsa Türklerin bunu daha iyi bilmesi ve takdir etmesi gerekir. Çünkü

o, Türkler için bir atadan daha fazlasıdır. O, çocuklarının hayatını kurtaran bir atadır. Ben dışarıdan biriyim fakat bir Türk olsaydım ülkemin mevcudiyetini ona borçlu olacağımı bilirdim. Kendi hayatımı ATATÜRK'e borçlu olduğumu bilirdim. Tanrı'ya Mustafa Kemal'i bize gönderdiği için şükrederdim.

PROF.DR. ŞERAFETTİN TURAN'IN SEMPOZYUM AKADEMİK AÇIŞ KONUŞMASI

Prof.Dr. Şerafettin TURAN*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti 90'ıncı yaşını tamamlarken ATASE Daire Başkanlığının cumhuriyet kavramının tarihsel gelişimini, Türk düşün hayatına girişini, Ulusal Bağımsızlık Savaşı sonunda siyasal rejim olarak hayata geçirilmesini ve sağladığı kazanımları irdeleyen bir sempozyum düzenlemesini kutlamak gerekir.

İki gün sürecek sempozyumda beş oturumda on altı bildiri dinleyip tartışılacak. Bildirilerin cumhuriyete ve onun devrimsel uygulamalarına yönelik suçlamaları boşa çıkaracağına ve bilinenlere yeni katkılar getireceğine inanıyorum.

Abstract

As the Republic of Turkey completes its 90th anniversary, we should congratulate ATASE Division for organizing a symposium that scrutinizes the historical development of the concept of Republic, its introduction into Turkish intellectual life, its realization as a political regime at the end of the National War of Independence and the acquisitions it provides.

During this symposium lasting for two days, presentation of 16 papers will be listened and discussed in 5 sessions. I believe that these papers will invalidate the accusations against Republic and its revolutionary practices, and further bring new contributions to the known.

Öncelikle Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığını, Cumhuriyet'in 90. yıl dönümü nedeniyle "ATATÜRK ve Cumhuriyet" konulu bir sempozyum düzenlediği için yürekten kutlamak isterim. Genelkurmay ATASE Arşivi Cumhuriyet'in hangi koşullar içerisinde kurulduğunu ve geliştiğini gösteren belgelerle dolu ve aynı zamanda en iyi korunan arşivlerimizin başında geliyor. Bu korumacılık nedeniyle uzun süre özel izinler ve dairedeki görevliler dışındaki araştırmacılara kapalı tutuldu. Ben de 1959 yılında yedek subay olarak bu dairede görev yaptığım sürede arşive girme olanağı bulamadım. Belgeleri kendisine yardımcı olarak çalıştığım rahmetli Tevfik Bıyıklıoğlu için görüp okuyabiliyordum. Ama çok geçmeden arşiv belli koşullarla araştırmacılara açıldı. 1983 Mayıs'ında da Birinci Askerî Tarih Semineri düzenlendi. Başkanlığı döneminde bu açılmayı sağlayan Hava Korgeneral Safter Necioğlu'nu saygı ile anıyorum. Bu arşivden yararlanılarak pek çok yayın yapıldı, birçok sorun aydınlatıldı.

Ne ki bugün, Türkiye Cumhuriyeti'nin 90. yıl dönümünü "Cumhuriyet" kavramının her yönüyle tartışıldığı ve dahası demokrasi içermeyen totaliter bir rejim olarak aşağılandığı, bu nedenle de onu özüne döndürme çabalarına girişildiği bir ortamda kutladığımızı da yadsıyamayız.

Aslında siyasal rejimlerden birinin adı olan cumhuriyetin, içeriği ayrıntılarıyla saptanmış yani kalıplaşmış bir tanımının bulunmadığı bilinmektedir. Nitekim günümüzde ABD, Avrupa ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dışında Sovyetler Birliği içinde yer alan cumhuriyetler, İran İslam

* Emekli Öğretim Üyesi

Cumhuriyeti, Libya'daki Cemahire ve Güney Amerika Cumhuriyetleri aynı ad ancak farklı içeriklerle varlıklarını sürdürmekteler.

Bu tablo, cumhuriyet rejimlerinin farklı toplum ve dönemlerde birbirinden farklı olarak algılandığını göstermektedir. Şu hâlde bize düşen "Cumhuriyet" kavramının Türk düşün hayatına ne zaman girdiğini, nasıl tanımlandığını ve 29 Ekim 1923'te ilan edildiğinde nasıl algılandığını saptamaktır.

Latince "Respublica" sözcüğünün karşılığı olan cumhuriyet nitelemesi, bilindiği gibi, siyasal rejim olarak ilk kez eski Helen dünyasında "Site" denen şehir devletlerinde kullanılmıştı. Ancak egemenliğe katılma hakkı "Site"de oturanların tümüne değil, yalnızca yurttaşlara tanınmıştı.

Roma'da Etrüsk Krallığı'nın yıkılmasından sonra Patriciler egemenliğin krallara özgü bir hak olmadığını göstermek için kurdukları devlete Respublica adını verdiler. Roma Cumhuriyeti'nde en yüksek yönetilicilik makamı sayıları 2'ye çıkartılan "Consulatus"luğa aitti. Bunların görev süreleri bir yıldı fakat olağanüstü dönemlerde yönetimi tek elde toplayabilmek amacıyla yeni bir yönetici seçiliyor, buna da diktatör deniyordu. Diktatörlük süresi 6 ayla sınırlı idi ve yasa dışı, zorla ele geçirilmiş bir monarşi demek olan Hellas'taki tiranlıklara oranla daha ılımlı bir yönetim sayılıyordu.

Orta Çağların ticaretle zenginleşen İtalyan "Comune"lerine gelince, başlarında Duca ya da Doge (Doc) sanıyla anılan değişik adlar taşıyan meclislerce seçilmiş bir yöneticinin bulunduğu ve Venedik'te görüldüğü gibi Serenissima Republica (saf, tertemiz cumhuriyet) diye nitelenen bu şehir devletlerinde yaşayan Cives adı verilen yurttaşlar, siyasal haklardan tamamıyla yoksun Plebler ve medeni hakların ancak bir kısmına sahip köylüler olarak üçe ayrılıyordu. Dolayısıyla İtalya "Comune"lerinde aristokratik bir cumhuriyet ya da plutocrat* bir aristokrasi söz konusu idi.

Siyasal rejimlerin sınıflandırılmasında genellikle Monarhia, Aristokrasia ve Demokrasia denen üçlü bir ayrım benimsenmişti. İbrahim Müteferrika da 1731'de yazdığı Usulü'l-hikem fi Nizami'l-Ümem (Toplum Düzeni İçin Uyulması Gereken Kurallar) adlı eserinde, Avrupa'da siyasal rejimlere bu adların verildiğini belirtmişti. XVIII. Yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan "Sözleşme" kuramı Montesquieu ve J.J.Rousseau tarafından bazı kurallara bağlanmıştı. Lettres Persanes (Acem Mektupları) adlı yapıtında akla en uygun hükûmetin hangisi olduğunu aradığını söyleyen Montesquieu, De L'Esprit des Lois'te (Kanunların Ruhu) hükûmet şekillerinin ilkelerini ve bozulma nedenlerini inceledikten sonra hangisini üstün bulduğunu belirtmeden bunları Republicain (Cumhuriyet), Monarchique (Saltanat) ve Despotique (İstibdat) ve aristokrasi olarak sıralamış ve cumhuriyetlerin ancak bir kent (site) boyutunda, monarşilerin geniş topraklara sahip ülkelerde, istibdadın da geniş imparatorluklarda geçerli olacağını öne

* Plütokrasi: Bir ülkede egemenliğin maddi açıdan üstün yani zenginlere ait olduğu siyasal yapı.

sürmüştü. Ayrıca söz konusu hükûmetlerin dayandığı ilkeleri de belirtmeye çalışmıştı. Ona göre cumhuriyet rejimleri fazilete (erdeme) monarşiler şeref duygusuna, istibdadlar korkuya, aristokrasi ise ılımlılığa, itidale dayanmaktadır. ATATÜRK'ün "*Cumhuriyet fazilettir.*" sözü Montesquieu'dan esinlenmiş olmalıdır. Ancak İslam dünyasında yönetimde faziletin geçerli olması yolundaki görüşler daha eskilere dayanmaktadır. El-Medinetü'l-fâzıla (Faziletli Kent) yazarı Farabî'nin (Ölümü: 950) yönetimde fazileti ana ilke sayması ve faziletli yönetici bulunamayınca yönetimin faziletlilerden oluşan bir meclise bırakılması gerektiğini savunması Montesquieu'nun görüşüyle örtüşmektedir.

Hükûmetlerin toplumsal bir sözleşmeye dayanmasını savunan J.J. Rousseau da hükûmetleri üyelerinin sayısına göre demokrasi (ya da halk yönetimi), aristokrasi, monarşi (ya da krallık) diye üçe ayırıyordu. Ancak yönetim görevinin bütün halka ya da halkın büyük kesimine bırakıldığı sistem olan demokrasilerin gerçek anlamda hiçbir zaman var olmadığı ve olamayacağı görüşündeydi. Kamu işleriyle uğraşacak halkın sürekli olarak toplanıp karar alabilmesi için devlet topraklarının küçük, töre ve yöntemlerin de yalın olması gerektiğini belirtiyor, aristokrasileri de doğal, seçime bağlı ve soydan geçme olarak üçe ayırıyordu.

Osmanlılarda egemenlik kavramının, Müteferrika'dan yaklaşık 130 yıl sonra Fransız Devrimi'nden etkilenen Yeni Osmanlılar tarafından işlendiği görülmektedir. Yalnız halk/millet egemenliği ve demokrasi kavramları Türk düşün hayatına aktarılırken bunlara Türkçe değil Arapça kökenli "Cumhur, Cumhuriyet" denmesi ve İngiltere örneğindeki parlamenter sistem için de usul-i meşveret deyiminin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Arapça adların yeğlenmesi kuşkusuz ki bu kavramların İslami düşünceye aykırı yani bid'at olmadıklarını kanıtlama ya da savunma gereğinin duyulmasına dayanmaktadır.

Osmanlı aydınları içinde halk/millet egemenliğinden yana bir tavır almamakla birlikte halk/cumhur kavramlarının bilincine varan ilk kişi M. Şinasi olmuştu. 20 Ekim 1860'ta yayımına başlanan Tercüman-ı Ahval gazetesine yazdığı mukaddimede içtimai hayatta birçok yasal görevi bulunan halkın sözlü ya da yazılı olarak kendi vatanının yararlarını ifade etmesinin kazanılmış bir hak olduğunu savunmuştu. Ayrıca kendisini himayesi altına almış olan Mustafa Reşit Paşa için Reisicumhur sıfatını kullanması da ilginçtir.

Usul-i Meşveret Hakkında Mektuplar adını verdiği dizi yazılarıyla Fransa Devrimi'nin evreleri, devrimle ortaya çıkan kavramlar ve kurumlar hakkında bilgiler veren Namık Kemal ise millî egemenliği halkın hâkimiyeti ya da hâkimiyet-i ahali olarak niteliyordu. Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına yol açacak zararlı bir rejim olarak görüyor, devlet erkânının ve halkın başa geçen hükümdara biat etmesini de halkın egemenliğe katılması olarak değerlendiriyordu. Hürriyet gazetesinin

26 Eylül 1869 günkü sayısında J.J.Rousseau'dan esinlenerek "Cumhur" diye kısalttığı "Cumhuriyet"ten söz ederken kendi görüşlerini şöyle açıklamıştı:

"Halkın hâkimiyete hakkı tasdik olunduğu surette cumhur yapmağa da istihkakı itiraf olmak lazım gelmez mi dimek ne dimek? O hakkı dünyada kim inkâr edebilir? İslam ibtida-i zuhurunda bir nevi cumhur değil miydi?

Cumhurun bizi batıracağı başka mesele... Onu da kimse inkâr itmez. Bizde cumhur yapmak kimsenin aklına gelmez."

Daha sonra biat uygulamasını ele alan Namık Kemal, bunu şöyle değerlendirmişti:

"Halkın hâkimiyeti demek, bi-gayri-i hakkın, nakz-i bi'at mi dimektir? Sözün doğrusu mülkümüzde hâkim biziz, hepimizin hükûmete iştirakimiz vardır. Fakat hükûmetin emr-i icrasını bi'at-i meşruâ ile Âl-i Osman'a tevdi ettik."

1872'de İbret'te çıkan *Hukuk-ı Umumiye* başlıklı makalesinde de halk egemenliğini her bireyin doğuştan sahip olduğu bir hak olarak nitelemiş ve bunun şeriattaki karşılığının biat olduğunu savunmuştu.

Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu belalardan kurtulması için usul-i meşveretten başka bir çare bulunmadığını belirtiyor ve Meclis-i Şuray-ı Ümmet adını verdiği bir meclisin oluşturulmasını yeterli görüyordu. Kanunuesasi'yi hazırlayacak komisyona alındığında da öngörülen düzenlemelerin hukuk-ı celile-i hılafetenahîye halel getireceği kanaatiyle karşı çıkmıştı.

Doğal hukuku aslında Tanrısal hukuk olarak gören Ali Suavi, daha açık bir anlatımla, egemenlik gücünü kullananların farklılıklarının monarşi, oligarşi, cumhuriyet (ya da halk egemenliği) adı verilen değişik hükûmet sistemleri doğurduğunu belirtiyordu. O da Namık Kemal gibi İslam devletinin başlangıçta cumhuriyet olduğunu öne sürüyor fakat cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu için sakıncalı buluyordu. Ona göre cumhuriyet /demokrasi için başlıca engeller: İmparatorluğun genişliği, çok uluslu oluşu, farklı dinleri ve dilleri içeren toplumsal yapısı idi.

Yeni Osmanlılar grubunun ileri gelenlerinden Ziya Paşa'ya gelince, onun cumhuriyeti arkadaşlarından çok farklı içerikte algıladığı dikkati çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda cumhuriyet rejimine geçilmesi yolunda herhangi bir öneride bulunmaksızın İsviçre kantonlarındaki cumhuriyet yönetimi ile Hükûmet-i Şahsiye olarak nitelediği bir başka ülkedeki (kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu) yönetim arasında çok çarpıcı bir karşılaştırmada bulunmaktadır. 14 Haziran 1870'te Hürriyet gazetesinde çıkan *İdare-i Cumhuriye ile Hükûmeti-i Şahsiyyenin Farkı* başlılık makalesinde şunları belirtmektedir:

"İdarei cumhuriyede memleketin padişahı, imparatoru, kralı, sadrazamı ahali-i memlekettir... İdare-i cumhuriyede gazeteler, hükûmete

müdâhane etmeğe borçlu olmayub hükm-i kanun dairesinde her türlü ta'rize mezundurlar. Binaenaleyh idarenin en küçük kusurunu dev aynasıyla görür gibi büyütüp kıyametler koparırlar... İdare-i cumhuriyede bir millet meclisi olur. Bunun azasını ahali intihab ider, yani ahalinin en ehemmiyetli ve malumatlı olanları seçilür... İdare-i cumhuriyede her şahıs hukuk-ı medeniyesince ne kadar hür ve âzâde ise kanun-ı mevzu'a itaatde o kadar esir ve fermanberdirler... Mahkemeler ise büsbütün bir hükûmet-i müstakıle olub her biri kanun-ı mevzu'a üzere icray-ı ahkâm ider...

Hükûmet-i şahsiyyede işin başında bulunan kim ise istediğini yapar, istediğini cennete, istemediğini cehenneme koyar. Himaye ettiği eşhasdan biri müttehem ise pençe-i kanundan kurtarır... Hükûmeti şahsiyyede gazeteler evliya-yı umûrun dalkavukluğuyla geçinürler. Hükûmet bir fena işde bulunsa da yine medh ü senâsını göklere çıkarırlar. Zira asıl maksadları vatan ve millete hizmet olmayub para kazanmakdır...

Biri hükûmetin idaresi âdil midir, ahalisi bahtiyar mıdır, anlamak murad olunursa onun memleketine girildiği gün sokaklarına dikkat etmeli. Eğer dilenci ve zabtiye çok ise idarenin zulmüne ve ahalinin makhuriyetine bilâ tereddüt hükm etmeli."

Yeni Osmanlılarla birlikte "3" tür hükûmet sınıflaması Türk düşün hayatına girmiş, halk egemenliği olarak nitelenen cumhuriyet/demokrasi imparatorluk açısından sakıncalı bulunmuş ve genelde parlamenter monarşi/meşrutiyet rejimi benimsenmişti. Devleti bir şirket kabul eden Mizancı Murat, önceleri gerçek bir millet/halk meclisi yerine değişik kuruluşların temsilcilerinden oluşan 25 üyeli bir meclisin bulunduğu mahdut meşrutiyet sistemini önerirken, 1903'te yayımlanan Taharri-i İstikbal adlı yapıtında gerçek bir meşrutiyet yönetimine geçilebilmesi için bütün Osmanlılara görev ve sorumluluk bakımından eşitlik sağlanmasının gerektiğini belirtmişti.

Mizancı Murat'ın bu formülü Jön Türkler döneminde halk/millet egemenliğinin salt cumhuriyete özgü olmayıp meşrutiyet yönetimlerinde de geçerli bir kavram olarak algılandığını göstermektedir. Nitekim aynı yıllardan Tunalı Hilmi de ahali hâkimliği adını verdiği sistemi savunmuştu.

Padişahın yetkilerini son derece sınırlayan ve halka yönetime katılma hakkı tanıyan bu sistemde padişahlık ve halifelik devam edecek, ancak Osmanoğulları soyundan ahali hâkimliğini tanımayı kabul eden kimse tahta çıkabilecekti. Bunun için yeni bir şart/anayasa yapılacaktı.

Batı'daki gelişmeleri ve ülke içerisindeki tartışmaları yakından izleyen Mustafa Kemal'de de devleti çöküşten kurtarabilmek için cumhuriyete yönelme fikrinin doğduğu anlaşılmaktadır. Yakın arkadaşı Kâzım Özalp, onun Osmanlı hanedanından ülkeye bir hayır gelmeyeceğini, bu nedenle devletin esasının cumhuriyet ilkelerine göre hazırlanması gerektiğini söylediğini aktarmaktadır.

Halk egemenliğinden yana olan Mustafa Kemal, Millî Mücadele'ye girişildiğinde güdülen amacı, "Kuvayımilliyeyi amil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak" olarak özetlemişti. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ana ilke olarak kabul edilen bu formül gelecekte hükûmet biçiminin cumhuriyet olacağının kapalı bir şekilde ifadesi demekti. Nitekim Erzurum'da kongre çalışmalarının başlamasından önce, gelecekte yapılacak dönüşümleri, atılımları Mazhar Müfit Kansu'ya not ettirirken, "Zaferden sonra hükûmet şekli cumhuriyet olacaktır." diye yazdırmıştı. Kansu böylesi bir açıklamaya şaşırmıştı ama Anadolu'daki gelişmeleri çok yakından izleyen Anlaşma devletleri, Sivas Kongresi toplandığında, millîcilerin bir *Anadolu Cumhuriyeti* kurmaya giriştikleri kaygısına kapılmışlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Curzon'a gönderdiği raporda, kongreyi bir cumhuriyet girişimi olarak nitelemiş, 22 Eylül tarihli Times gazetesi de Sivas'taki *Anadolu Cumhuriyeti*'nden söz etmişti.

Anadolu'daki direnişin cumhuriyete yönelmesi İstanbul Hükûmetini ister istemez kuşkulandırmıştı. Padişah Vahidettin, 1922 Şubat'ında Avrupa'ya giderken kendisini ziyaret eden Ankara Hükûmetinin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek'ten, TBMM'nin cumhuriyetten yana olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştı. Sadrazam Ali Rıza Paşa da "Cumhuriyet yapacaklar, Cumhuriyet!" diye yakınmıştı. Tarık Zafer Tunaya'nın saptadığına göre ünlü din adamı İsmail Hakkı, Ayasofya Camisi'nde verdiği vaazda, "İslam hükümdarsız olmaz, Cumhuriyet olmaz." diye bu yönelmeyi İslam'a aykırı bulmuştu.

TBMM'nin açılmasından önce yapılan toplantılarda bazı ilke kararları alınırken bunların bir cumhuriyet izlenimi verdiği söylenince Mustafa Kemal bu sözcüğün şimdilik ağza alınmamasını istemişti. Saltanat ile hilafetin ayrılması ve saltanatın kaldırılması tartışmaları sırasında Rıza Nur, Başkanlığa sunduğu yasa önerisinin bir maddesinde, "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti münkariz Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçmiş olup hudud-ı millimiz dâhilinde yegâne vârisidir." hükmüne yer vermişti. Ama cumhuriyet kavramının zihinlere yerleşmesi ve barışa kavuşulup yeni devletin uluslararasındaki yerini almasını beklemenin daha uygun olacağı düşünüldüğü için Rıza Nur'un yasa önerisi kabul edilmemişti. Öte yandan Hüseyin Cahit Yalçın da Renin gazetesinde çıkan makalesinde "TBMM Hükûmetinin esasında bir cumhuriyet olduğu belirgindir." dediği için Basın Müdürü Ahmet Ağaoğlu tarafından uyarılmıştı.

1923 Nisan'ında seçimleri yenileme kararı alındığında 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yerine kapsamlı bir anayasa tasarısı hazırlığına da girişilmişti. Böylece cumhuriyet sorunu yeniden gündeme gelmişti. Mustafa Kemal de işte bu sırada 27 Eylül 1923'te *Neu Frei Presse* muhabirine verdiği demeçte, mevcut 1921 Anayasası'nın bile aslında bir cumhuriyet rejimini öngördüğünü söylemişti. Bu açıklamadan sonra cumhuriyet tartışmaları basına da yansımış ancak kamuoyu ve basın ikiye bölünmüştü. Başta Tanin olmak üzere İstanbul gazetelerinin bir kısmı Cumhuriyet'in ilan edilmesini çok tehlikeli bulurken İzmir'de yayımlanan Türk

Sesi, ülkeyi ancak Hâkimiyetimilliye esaslarının kurtaracağını belirterek cumhuriyete geçişi destekleyenler arasında yer almıştı. Böylece cumhuriyet tartışmalarının yoğunlaştığı ortamda kabine üyelerinin seçimi konusunda başlayan çekişmelerden kaynaklanan bunalım, Mustafa Kemal'e TBMM Hükûmetine siyasal rejim olarak gerçek adını verme zamanının geldiği kanısını pekiştirmişti. Nitekim sorun 36 saat içerisinde Cumhuriyet'in ilanıyla çözülmüştü. 29 Ekim 1923 günkü Meclis görüşmelerinde kimi milletvekillerinin dile getirdikleri duraksamalar ve eleştirilere en uygun yanıtı "Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir. Kime sorarsanız sorunuz bu, Cumhuriyet'tir; doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad kimilerine hoş gelmezmiş, varsın gelmesin." diyen tarihçi Abdurrahman Şeref vermişti. Ama saat 20.30'da biten oylamada mevcut 158 üyenin tümünün olumlu oy kullandığı, Cumhuriyet'in oy birliğiyle kabul edildiği anlaşılmıştı.

Arkasından 15 dakikada sonuçlanan seçimde Mustafa Kemal 158 oyla cumhurbaşkanı seçilmişti. O, bu sanla yaptığı konuşmayı, "Türkiye Cumhuriyeti dünyada işgal ettiği yere layık olduğunu eserleriyle kanıtlayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır." diye bitirmişti.

Cumhuriyet terimi, Yeni Osmanlılar tarafından Montesquieu'nun Republicain ve Rousseau'nun Demokrasi/Halk Hükûmeti adını verdikleri rejim için türetilmişti. Bu nedenle de yalnız Mustafa Kemal tarafından değil, çok partili düzene geçildiği 1945 yılına kadar cumhuriyet deyimi demokrasi ile eş anlamlı olarak algılanmıştı. Cumhuriyet Halk Partisinin 1927'de Almanya'nın Karlsruhe kentinde toplanan Radikal Demokratlar Kongresi'ne davet edilmesi, Avrupalı demokratların Türkiye Cumhuriyeti'ni aynı zamanda demokrasi içeren bir rejim kabul ettiklerini göstermişti.

1929'da Millî Eğitim Bakanlığınca yayımlanan genelgede, yeni kuşakların yalnızca cumhuriyeti seven kişiler olarak değil, bilinçli cumhuriyetçi, bilinçli demokrat ve bilinçli laik vatandaşlar olarak yetiştirilmelerinin gerektiği belirtilmişti. ATATÜRK bu görevi de kendisi üstlenmiş ve 1931'de ortaokullar için *Medeni Bilgiler* kitabının yazım ve denetimini üstlenmişti. Burada Rousseau'dan esinlenerek halkçılık, demokrasi ile eş anlamlı olarak değerlendirilmiş ve asıl önemlisi demokrasinin tam ve en bariz şeklinin cumhuriyet olduğu vurgulanmıştı. ATATÜRK demokrasi prensibinin başlıca niteliklerini de şöyle sıralamıştır:

"Demokrasi esas itibarıyla siyasi mahiyettedir. Demokrasi düşünseldir, bir kafa meselesidir. Demokrasi esasında bireyseldir ve demokrasi eşitlikçidir."

Şurasını da vurgulamamız gerekir ki cumhuriyeti demokrasiyi içeren bir kavram olarak algılama ATATÜRK'e özgü bir değerlendirme değildi. Fethi Okyar, Terakkiperver Cumhuriyet Partisini kurarken, "Cumhuriyet ve demokratik parlamenter sistemde muhalefet partilerinin varlığı zorunludur." diyerek harekete geçmişti. Onun gibi Celal Bayar ve arkadaşları da 1945'te

CHP Grup Başkanlığına verdikleri Dörtlü Takrir'de demokrasi prensibini cumhuriyetin kuruluşunda var olan bir ilke olarak gördüklerini belirterek harekete geçmişlerdi.

İki gün sürecek bu sempozyumda çok değerli katılımcıların sunacakları bildirilerle imparatorluğun küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin vardığı aşamayı, vatandaşlarına getirdiği kazanımları, bugün güçlü devletler arasında sayılmasının nedenlerini ayrıntılarıyla sergileyip Cumhuriyet'i ve Kemalizmi yadsıyan görüşlere gereken yanıtları verecekleri inancıyla saygılar sunarım.

BİRİNCİ OTURUM

CUMHURİYET FİKRİNİN TARİHSEL TEMELLERİ VE KAYNAKLARI

CUMHURİYET VE DEMOKRASİ FİKRİNİN OLUŞUM VE GELİŞİMİ

Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP*

Özet

Önemli tarihsel olayların yıl dönümleri ve bunlara ilişkin kutlamalar, toplumun belleğinin sosyal çerçevelerini oluştururlar. Her birey ve her kuşak, bu çerçeveler vasıtasıyla kendi özel yaşantılarını, geçmiş kuşakların deneyimleriyle ilişkilendirme ve birleştirme imkânını bulur. Miladın kendisiyle başlamadığını kavrar, bir nokta olmaktan çıkıp çizgi üzerinde yerleşir. Bu, tarih bilincidir. İnsan kendini bu bilinç sayesinde toplumsal olarak tanımlama imkânını bulur.

Her birimizin yaşamı toplumumuzda hazır bulduğumuz miras üzerine inşa olmuştur. Bu birikimin bilincine varmak, herkesin bir sosyal borcu olduğunu kavramak demektir, bu bilinç oluşmadığında sosyal bağ, sosyolojik dayanağından, moral ve etik temellerinden yoksun kalmaktadır. Cumhuriyet'i kuranlara bir sosyal borcumun olduğunun bilincine varmak, soyut bireyler kümesi olmaktan çıkıp sosyal mukavele ile bağlı bir yurttaşlar topluluğu oluşturmaya katkıda bulunmaktadır.

Demokrasi sözcüğü, kimi felsefecilerin "özünde tartışmalı" diye adlandırdıkları türden bir kavramdır. Tanımlanmaları farklı bir toplumsal, ahlaki ve siyasi gündemi beraberinde getirdiği için nasıl tanımlanacakları konusunda hiçbir zaman tam bir anlaşmaya varamadığımız terimlerden biridir. Ama en azından biliyoruz ki onsuz yaşayamıyoruz.

Demokrasiyi yaratan cumhuriyettir. Cumhuriyet kendine özgü erdemleri olan ve bu erdemleri asla feda etmemesi gereken bir rejim olarak değerlendirilir. Demokrasi ancak araç - değerlerde eşitlik, ideal değerlerde hürlük isteyen çağdaş bir sistemdir ki sosyal adalet ancak böyle bir sistemde gerçekleşir.

Abstract

Anniversaries of the important historical events and the celebrations in the context of such events constitute the social frameworks for the memory of the societies. Each individual and generation is able to associate and connect his/her personal life style with the experiences of the previous generations through these frameworks; realizes that the calendar has not started with him. S/he gives up being a point and takes his/her place on the line. This is called the understanding of history. Thus, the individual gets the opportunity to define himself in social terms.

Our lives have been constructed on the heritage ready in our societies. This means that every individual has a social duty. Without this understanding, the social bond becomes deprived of its sociological foundation and of its moral and ethical bases. Realizing that I have a social duty towards the founders of Republic nullifies the effect of being abstract individuals, but contributes to establishing a community of compatriots who are connected with one another through a social contract.

The term "democracy" is a concept described as "really controversial" by some philosophers. It is one of the terms that we have never come to an agreement on how to describe them, as their definition would bring along different social, moral and political debates. Yet, we know at least that we cannot survive without democracy.

What keeps democracy alive is surely republic. Republic is assessed as a regime that has distinctive virtues and that should never sacrifice these virtues. Democracy is a modern system that requires equality in intermediary values and freedom in ideal values. Social justice is only possible in such a system.

Önemli tarihsel olayların yıl dönümleri ve bunlara ilişkin kutlamalar, toplumun belleğinin sosyal çerçevelerini oluşturur. Her birey ve her kuşak, bu çerçeveler vasıtasıyla kendi özel yaşantılarını, geçmiş kuşakların deneyimleriyle birleştirme imkânını bulur. Geçen yüzyılın sonlarında cumhuriyetçi teorisyenlerden Bourgeois'in vurguladığı gibi her birimizin

* Gnkur.ATASE D.Bşk.lığı Askerî Tarih Şube Müdürü.

yaşamı, toplumumuzda hazır bulduğumuz miras üzerine inşa olmuştur. Bu birikimin bilincine varmak, herkesin bir sosyal borcu olduğunu kavramak demektir.[1]

Demokrasi sözcüğüne ait birçok anlam var. Demokrasinin bir tane doğru anlamı var ise bu, Platon'un (Eflatun) da söylemiş olabileceği gibi, cennette saklı olmalıdır. Ama ne yazık ki bu anlam, hâlâ bize iletilmiş değildir. Demokrasi sözcüğü, kimi filozofların *"özünde tartışmalı"* diye adlandırdıkları türden bir kavramdır. Tanımlamaları farklı bir toplumsal, ahlaki ve siyasi gündemi beraberinde getirdiği için demokrasi nasıl tanımlanacağı konusunda hiçbir zaman tam bir anlaşmaya varamadığımız terimlerden biridir.[2]

Antik çağlardan günümüze gelerek ve geniş manada düşünecek olursak, "demokrasi" sözcüğünün pek çok anlamı olmakla birlikte demokrasi kavramının uygulamayı etkileyen sayısız farklı kullanımı bulunmamaktadır. Uygulamayı etkilemekten kasıt, bir dizi "değer" olarak kavranan demokrasi ile bir dizi "kurumsal düzenleme" olarak kavranan demokrasi arasındaki uyumdur. Bu en iyi "demokratik" diye adlandırdığımız değerlerin ve kurumların tarihini inceleyerek görülebilir.

Demokrasi, Amerikan ve Fransız Devrimleri aracılığıyla modern siyasete ve topluma girmeye başladığında bu olayların liderleri de Yunan ve Romalı emsallerinin kimler olduğunu anlamak için geçmişe bakmışlardır.

Kısa yazmak uzun uzadıya yazmaktan daha zor ve tahrif etmeksizin basitleştirmeye çalışmak, çok önemli ve aynı zamanda oldukça karmaşık bir iş olduğundan uyarıda bulunmak, daha doğrusu iki noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Birincisi şu olmaktadır:

Demokrasi konusu işlenirken dikkatlice birbirinden ayrılması gereken ve aynı zamanda birbiriyle ilişkili üç hikâye ya da açıklama yan yana ilerlemek zorundadır:

Siyasi yönetimin ilkesi ya da öğretisi olarak demokrasi, bir dizi kurumsal düzenleme ya da anayasal organ olarak demokrasi ve bir davranış biçimi olarak demokrasi söz konusudur.

Bunlar daima birlikte yol almazlar. Söz gelimi, lider seçimi için oy kullanmak demokratik bir uygulamadır ama oldukça otokratik olan Orta Çağ Kilisesinde rahipler kendi başkanlarını seçerlerdi; Viking savaşçıları da eğer liderleri seferde ölürse yeni bir lider seçerlerdi.[3] Türkler de en eski

---

[1] Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet; Hazırlayan: Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999, s. 4.

[2] Bernard Crick; Demokrasi, Çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 7.

[3] age.; s. 8 - 12.

tarihlerinde ünlü kurultaylarıyla devlet başkanlarını seçiyorlardı.[4] Dolayısıyla cumhuriyeti sadece yönetenlerin seçimle belirlendiği bir yönetim biçimi olarak algılamak yanlıştır. Cumhuriyet bu anlayışın ötesinde anlam taşımaktadır. Örneğin Montesquieu'ya göre cumhuriyet, *"yurt sevgisi ve eşitlik"* demektir. Eğer cumhuriyet tanımını biçimsel olarak değil de geniş bir çerçevede değerlendirirsek cumhuriyetin demokrasinin ön koşulu olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye örneğinde de demokrasiyi yaratan cumhuriyettir. Demokrasi toplumsal eşitsizliği azaltacak, çağdaşlığı hedefleyecek kurumlardan vazgeçebilir; ama cumhuriyet vazgeçemez. Eğer cumhuriyeti koruyabilirseniz, yitirdiğiniz demokrasiye bir gün yeniden kavuşabilirsiniz; ama cumhuriyeti yitirirseniz demokrasiyi de zaten yitirmiş olursunuz. Amaç elbette ki "demokratik cumhuriyet"tir ama önce cumhuriyettir. Regis Debray, "*Cumhuriyeti demokratikleştirmek gerekir ama bu cumhuriyeti yok etmeden yapılmalıdır."* derken haklıdır.[5]

İkinci dikkat çekilecek husus, demokratik sözcüğüyle anlatılmak istenen şeyin tarihini, "cumhuriyet"in ve "cumhuriyetçi"nin tarihinden ayırmanın zor olduğudur.

XVI. ve XVII. yüzyılda yeniden canlandırılan (en iyi savunmasını ve çözümlemesini Machiavelli'nin "Söylevler" adlı yapıtında bulan) Roma cumhuriyetçiliği geleneği, Amerikan ve Fransız Devrimlerini harekete geçiren düşünceydi. Machiavelli[*], *"Her kent, özellikle de önemli görevlerde halkından yararlanmayı amaçlayan bir kent, halka tutkularını dile getirebilmesi için yollar ve araçlar sağlamalıdır."* diyordu. Machiavelli bu noktada Roma Cumhuriyeti'nin siyasi düşüncelerini erken modern dünyaya taşımaktadır.[6]

İnsanlık tarihi klanı kurmak için asırlarca beklemek zorunda kalmıştı. Ancak savaş tutsaklarının köle olarak kullanılmaya başlamasıyla insan

---

[4] A.Afet İnan; Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 42.

[5] Ahmet Taner Kışlalı; "Cumhuriyet Fikri", Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet, Hazırlayan: Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999, s. 114-115.

[*]Cumhuriyetçi Machiavelli (1469 - 1527) kendini "Söylevler" adlı yapıtında gösterir. Beraberinde halkını sürükleyebilen ve silahlı halka güvenebilen insan güçlüdür. Yurtsever bir yurttaş, paralı askerden daha iyi savaşır. Hükümdarlık gücünün yeni bir devlet yaratmak, var olan bir devleti olağanüstü zamanlarda korumak ya da Yunan ve Roma yurtseverliğinin ve yurttaşlığının sağlamlığını kaybetmiş bir devleti diriltmek için acımasızca kullanılması zorunludur. Ama bir devleti uzun süre korumak için iktidar paylaştırılmalıdır, bu bakımdan cumhuriyet büyük farkla üstündür. Machiavelli, eski uygarlıkların kahramanları, umutsuz durumlardan cumhuriyetler yaratan ve bunları kendilerini yönetmeleri için kendi hâllerine bırakan erkeklerdi diyor. Halkın gücü büyüktür, ama bu gücün dengeli bir anayasanın parçası kılınarak işe yarar bir güç hâline getirilmesi gereklidir: "Her kent, özellikle de önemli görevlerde halkından yararlanmayı amaçlayan bir kent, halka tutkularını dile getirebilmesi için yollar ve araçlar sağlamalıdır." Machiavelli bu noktada Roma Cumhuriyeti'nin siyasi düşüncelerini erken modern dünyaya taşımaktadır. Ona göre, "önemli görevler" esas olarak kentin savunulması ve saldırıları önceden engellemek için askerî eğitim vermekti. Bk. Bernard Crick; Demokrasi, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 53-54.

[6] age.; s. 12-13.

toplulukları hızla biçim değiştirmeye başladılar. Güney Amerika'da, Çin'de, Hindistan'da, Mısır'da, Mezopotamya'da ve Anadolu'da güçlü uygarlıklar ve devletler kuruluyordu. Bu uygarlıkların da hiç şüphesiz incelenmeye değer sosyal ve siyasal kurumları vardı. Gene bu toplumların dinleri, siyasal kurumlarına biçim veren bir kurallar dizisi olarak incelebilirdi. Ancak siyasal düşünce bunların hiçbirini ele almamaktadır.

Orta Çağ'ın karanlığını ve skolastiğin sınırlarını zorlayan Batı düşüncesi, o çağlarda özlenen "Altın Çağ" görüntüsünü Eski Yunan'da bulmuştur. Zira insanı düşünen bir varlık olarak ele alan ilk düşünce akımı Yunan'da ortaya çıkmış, kişi herhangi bir tanrısal ilişkinin dışında bağımsız ve aklı olan bir birey olarak ele alınmıştır. Kurulan ya da kurulması öngörülen siyasal ve sosyal düzenler tanrısal değildir. İşte Yunan düşüncesi bu bakımdan önemli olmaktadır.

Demokrasinin ilk kaynaklarından biri Heredot tarihinde bulunmaktadır. İran tahtına haksız bir şekilde sahip çıkan Magları öldüren yedi Pers soylusunun, *"ne gibi bir yönetim uygulamaları konusundaki tartışmaları"* ilginç bir şekilde anlatılmaktadır. Bu tartışma demokrasi konusunda yazılan ilk tartışmadır. Heredot tarihinden sonra demokrasi sorununun tartışıldığı ikinci eser, Atinalıların anayasasıdır. Bu eserin yazarı Yaşlı Oligark'tır.[*] İyileri (asilleri, oligarkları) değil, kötüleri (halkı) iktidara getirdiği, iyilerin zararına, halkın yararına olduğu için Atina'nın demokratik anayasasından hoşlanmadığını söyledikten sonra, son derece gerçekçi olarak bu yönetimin halkın yararına olduğunu ve bu amaç açısından başarı ile sürdürüldüğünü söyler. Bu eserden sonra demokrasiyle ilgili en önemli belge Perikles'in (İÖ 495 - 429) ünlü "Cenaze Töreni Söylevi" olmaktadır.

Perikles'ten sonra sofistler ilgimizi çekiyor. Sofist, "Sophia - Bilgi" kökünden gelen bir sözcüktür. Öğretmen anlamına gelmektedir. Sofizm, Yunan Aydınlanma Çağı'nın başlangıcı olmuştur. Bu gelişim sonunda soylu sınıf üyeleriyle eşit hak ve olanaklara ulaşmış olan vatandaşlardan fikren yükselmiş olanlar, halkı aydınlatmak ve siyasal hayatta kitlelere önderlik etmek dileği ile bilgi ve hikmeti (Sophia) bir meslek hâline getirmişlerdir.[7]

Sofistlerden sonra karşılaştığımız isimlerden Sokrat, hem aristokratik anlayışa ve hem de demokrasiye karşı çıkmış, toplumu en yetenekli olanların, en erdemlilerin ve bilginlerin yönetmesi gerektiğini savunmuştur. Platon'un (Eflatun) kafasında ise sınıflar kesin olarak ayrılmıştır: işçiler, askerler ve bilgeler. Kuşkusuz Platon demokrasiden hoşlanmadı. Ona göre demokrasi fikrin bilgi üzerindeki hükümranlığıydı. O, katı bir sınıf ayrımına dayanan aristokratik bir düzen tasarlamıştır. Demokratik yönetime karşı olan

---

[*] Bu kitapçık günümüze Ksenophon'un eserleri arasında gelmiştir. Ancak bunun yazarının Ksenophon olmadığı kesindir. Bu yazara "Pseudo-Ksenophon" ya da "Yaşlı Oligark" adları verilmektedir. Bk. Mete Tuncay; Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15.

[7] Toktamış Ateş; Demokrasi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 21-30.

Platon, akıllı bilge azınlığın yönetiminden yanadır. Ona göre insanlar arasında kabul edilen doğal eşitsizliğin sonucu olarak *"bir kısım insanların filozof ve devlet adamı olarak kiminin de düşünmeden söyleneni yapacak insanlar olarak yaratıldıklarını"* yadırgamamak gerekir. Kadın - erkek eşitliğini savunmuştur. *"Demokraside herkes özgürdür, her insan yaşayışına dilediği düzeni verebilir. Ancak demokraside bir devlet adamının nasıl yetişmesi, hangi bilgileri edinmesi gerektiği düşünülmez. İktidara gelmek için kişinin kendini halkın dostu göstermesi yeterli sayılır. Bu düzenin insanında da saygısızlık, düzensizlik hâkim durumdadır. Saygısızlık nezaket olur, kargaşalık hürriyet, israf cömertlik, yüzsüzlükte yiğitlik sayılır."* der.[8]

Platon'un öğrencisi olan ve en iyi yönetimin monarşi olduğunu savunan Aristo yönetimleri şöyle sıralamıştı:

"Tek kişinin yönetimi krallık (monarşi), bunun bozulmuş şekli tiranlık,

Azınlığın genel yararını korumak için kurduğu yönetim aristokrasi, bunun bozulmuş şekli oligarşi,

Çoğunluğun yasalar çerçevesinde kurduğu yönetim politeia (cumhuriyet), bunun bozulmuş şekli de demokrasi"dir.

Sokrat, Platon ve Aristo siyasal felsefe ve metot açısından siyasal düşüncenin büyük düşünürleri olmakla birlikte günümüz demokrasi anlayışına en çok yaklaşan Epikür'ün materyalist felsefesi olmuştur. Epikür (İÖ 342-270) kanun ve devleti, güvenlik sağlayan kurumlar olarak görmüştür.

Yunan site devleti önce İskender İmparatorluğu, sonra da Roma içinde yok olurken yeni felsefe okulu ve buna bağlı olarak yeni bir siyasal anlayış ortaya çıkmıştır ki bu da Stoikler olarak bilinir.

Stoiklere göre bütün insanlar eşittir[*]. İnsan haklarının başlangıcı olarak belki de stoiklerin bu görüşü alınabilir. Aynı dönem merkezi imparatorlukların feodaliteye yerlerini bıraktığı dönemdir. Bu dönem aynı zamanda Hristiyanlığın doğduğu ve geliştiği dönemdir. Hristiyanlık, Roma'da köleler ve fakirler arasında süratle yayılıyor, eşitlik adeta tanrı katında sağlanmış oluyordu. Ancak bu, *"Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya, Sezar'ın hakkını Sezar'a veriniz."* sözünün ardında yatan din ve dünya işlerinin ayrılması ve dinin kiliseye, dünya işlerinin Sezar'a verilmesi gerektiği anlayışı idi. Yalnız bu dönemde, bir süre sonra kilisenin kısa zamanda imparatorların üstüne çıktığını görüyoruz. Zayıf imparatorlar, kilisenin desteğini sağlamak durumundaydı. Bu dönemden sonra Batı, asırlar süren bir karanlığa girdi.

---

[8] Ayferi Göze; Siyasal Düşünce Tarihi, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 20, 28, 37.

[*]Stoa felsefesine göre insanlar eşit haklara ve her şeyden önce insan olma hakkına sahiptiler. İnsan olma hakkı, "concordia" idi. Bu kavram daha sonra insanların tümünü ulusal ve akılsal tüm yetenekleri ile kaplayacak olan "hunanitas" terimine dönüşecek ve gelişecektir.

İlk Çağ'da Atina ve Roma'da kısmi de olsa belli bir uygulama alanı bulmuş olan demokrasi, Roma Cumhuriyeti'nin yıkılışından sonra uzun yüzyıllar terk edilerek unutulmaya bırakılmıştı. XVIII. yüzyılda Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin yayımlanmasına neden olan oluşumlar ise onu özellikle Amerika ve Avrupa'da yeniden gündeme getirdi. Üstelik bu defa demokrasi anlayışı, insanın düşünsel ve teknik gelişmelerine koşut olarak uygarlığın ulaştığı düzeye uygun bir nitelik de kazanmış bulunuyordu.

Bu oluşumlar nelerdi: Batı'nın karanlık devrini müteakip XV ve XVI. yüzyıllarda dünyanın görüntüsü hızla değişiyordu. Yeni kıtaların keşfi insanlara yeni dünyalara açılma şansı getiriyordu. Bu dönemde Amerika'nın keşfi tüm Avrupa milletlerinin ilgisinin bu kıta üzerinde toplanmasına yol açtı. 1607'de Virginia'da ilk sürekli İngiliz yerleşim birimi kuruldu ve burada seçimle iş başına gelen ilk yasama meclisi 1619'da oluştu.[*] Barutun kullanılmasıyla geliştirilen toplar, feodal beylerin şatolarının kalın duvarlarını yıkıyor, merkezî otorite güçleniyor, derebeylik düzeni çöküyordu. Osmanlı İmparatorluğu ise kendine özgü bir merkezîleşme içindeydi.

Rönesans[*] insana yeni boyutlar kazandırmıştır. XVII. yüzyıl, liberal düşüncenin temellerini oluştururken bir yandan da kuvvetler ayrımı prensibinin işlenmesine sahne oluyordu. "Kanunların Ruhu"nu yazan Montesquieu'nun yasama, yargı ve yürütme kuvvetlerinin ayrılmasını istemesinin nedeni, bunların birbirlerini denetlemelerinin kişi özgürlükleri ve vatandaş hakları açısından güvence getireceği inancında olmasıdır. Daha sonra bu prensip dünyanın tüm liberal - demokrat anayasalarında yer alacaktır.

J.J.Rousseau ise bir yandan toplum sözleşmesine en mükemmel biçimini verirken bir yandan da daha sonra Jakobenlerin geliştirecekleri otoriter bir demokrasi anlayışının belki de farkında olmadan öncüsü olacaktır. Rousseau insanların doğal haklarının birbirleri üzerinde herhangi bir yetki vermediğini ve bundan ötürü yetkinin temelinin ancak sözleşmeler olabileceğini ileri sürüyordu.[9]

Sosyal sözleşmenin ilkeleri daha sonraları Fransız ve Amerikan Devrimlerince benimsenecek ve geliştirilecek olan insan hakları teorisinin

---

[*]Bu dönem, Osmanlı Devlet'inde Genç Osman (II. Osman) dönemidir (1618-1622). Genç padişah (d.1604 - ö.1622)Yeniçeriler tarafından Yedikule zindanlarında katledilecektir.

[*] Rönesans teriminin kökeni Fransızcadır. Fransız tarihçi Jules Michelet tarafından kullanılmış ve İsviçreli tarihçi Jacob Burckhardt tarafından geliştirilmiştir. (1860'larda). Yeniden doğuş iki anlamı içerir. İlki antik klasik metinlerin tekrar keşfi, öğrenimi, sanat ve bilimdeki uygulamalarının tespitidir. İkinci olarak bu entelektüel aktivitelerin sonuçlarının Avrupalılık kültürünü genelde güçlendirmesidir. Bu yüzden Rönesans'tan bahsederken iki farklı fakat anlamlı yoldan söz edilebilir: Klasik öğrenmenin ve bilimin antik metinlerin tekrardan keşfiyle yeniden doğması ve genel anlamda bir Avrupalılık kültürünün yeniden doğuşu, yapılan eserler Avrupa'da hâlâ mevcuttur. Ressam ve heykeltıraşların tablo ve heykelleri müzelerde bulunmaktadır.

[9] Ateş; s. 45.

temel ilkelerini oluşturmuştur. Klasik demokrasinin temel ilkelerinden olan "Egemenlik halktadır." ilkesinin de kaynağının yine Rousseau olduğu ileri sürülmüştür. Rousseau'nun düşüncesinin uzun süre etkili olmasının nedeni olarak da onun eşitlik düşüncesine verdiği önem gösterilmiştir. Demokrasinin ruhunun eşitlik olduğu kabul edildiğinde mükemmel demokrasi gerçekleşecektir. Bu açıdan Rousseau'nun eşitlik ilkesini düşüncesinin temeli yapması, onu Marksist görüşe yaklaştırdığı yönünde görüşlerin ileri sürülmesine yol açmıştır. Rousseau eşitliği hukuki eşitlik olarak değerlendirmiş ve hak eşitliğini savunmuştur, buna karşılık Marksizm sosyal ekonomik eşitlik olarak değerlendirmiştir.[10] Kısaca söylemek gerekirse Rousseau, *"Demokrasi kadar iç savaşlara ve karışıklıklara açık başka bir yönetim sahası yoktur. Çünkü bu yönetim sürekli biçim değişikliklerine kayabilir, bu nedenle bu yönetimi korumak için sürekli uyanık kalmak ve çok yürekli olmak gerekir. Demokraside yurttaş her dakika kendi kendine "Tehlikelerle dolu özgürlüğü, köleliğin rahatlığına tercih ederim, diyebilmelidir."* demektedir.[11]

Müteakip devirlerde (XVII ve XIX. yüzyıl) faydacılık (pragmatizm) ve liberalizm (özgürlükçülük) akımlarının gelişmesi, belirli ekonomik ve sosyal aşamaların sonucunda olmuştur. XVIII. yüzyılda Avrupa'dan Amerika'ya artan göçlerle birlikte yeni bir dünya görüşü de yaygınlaşmaya başlamıştı: *Milliyetçilik.* Hızla artan nüfus, tarım yanında sanayiye de yönelmiş, ticaret hayatı da canlanmaya başlamıştı. Bu gelişmelere bağlı olarak Amerika'da İngiliz kolonilerine İngiltere tarafından atanmış vali ve koloni halkı tarafından seçilmiş meclisler arasındaki yetki çekişmeleri sürerken İngiltere'nin gümrük vergilerini artırması ve bir dizi vergi koymak istenmesi kolonileri harekete geçirmiş, Nisan 1775'te Amerikan kolonilerinin İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşı başlamıştır. 4 Temmuz 1776 tarihli Bağımsızlık Bildirisi, bireysel özgürlükler ve liberalizmin tüm kurum ve güvencelerini kapsar.

1789 Fransız Devrimi ise insanlık tarihinin önemli olaylarından biridir. XVI. yüzyılda oluşmaya başlayan, XVII. yüzyılda felsefi temellerini kuran ve XVIII. yüzyılda gelişen yeni bir sınıf, burjuvazi; mutlakiyetçi kraldan ve aristokrasiden iktidarı zorla alıyordu. Bastil yıkılırken feodalitenin son direnmeleri de yıkılmış oluyordu. Büyük ruhban liderler aristokrasi ile çıkar ve kader birliği etmişken genel olarak taşra dinsel görevlileri burjuvaziye arka çıkıyorlardı. Kilise ile burjuvazi arasında temelleri o günlerde atılan bu özdeşleşme, İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür.

Fransız Devrimi Avrupa'nın her yanında halklar içinde sevinçle karşılanırken ülke dışına kaçmış olan Fransız soyluları ile birleşen ve devrimi Paris'te boğmak isteyen unsurlar Fransız milliyetçiliğini doğurmuşlar ve daha sonra Napolyon bu yüksek duyguyu tüm Avrupa'ya taşımıştır.

---

[10] Ayferi Göze; Siyasal Düşünce Tarihi, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 251-253.
[11] age.; s. 246.

Bu arada sanayi devrimi hızlandı ve liberal partiler güçlenmeye başladı. Bu birikim, 1830 devrimlerine yol açtı ve önce Fransa'da, ardından Belçika'da burjuvazi iktidarı ele aldı. İtalya İspanya ve Polonya'da bu devrimlerin etkileri görüldü. XVIII. asrın servet ve düşünce birikimi önce 1789 ve sonra 1830 devrimleri aracılığıyla kendi güvenliğini sağlayacak bir devlet şekli geliştirdi: *Kapitalist Demokrasi.* Ancak zamanla ortaya yönetici olmak isteyen yeni bir sınıf çıktı: *Endüstri işçileri ya da proleterya.* Zira Batı demokrasi modeli, monarşik mutlakiyetleri saf dışı ederken toplumsal adaleti ve toplumsal güveni de yerleştiren bir özgürlük kurumunu ortaya çıkartmak hususunda zayıf kalmıştır. İşte bu zayıflık, yeni oluşan bir sınıfın yeni bir özgürlük anlayışı ile yeni bir devlet yapısı öngörerek eyleme geçmesine yol açmıştır. O da 1848 Devrimi olmuştur. Sosyal demokrasiyi kurmayı amaçlayan 1848 Devrimi, kıta Avrupa'sında gerçek sosyal hareketin başlangıç noktası olarak alınabilir. 1848 sosyalistleri toplum içinde fayda ve zararların adaletli paylaşılmasını sağlamayı öngörüyorlardı.

Demokrasi, feodal ilişkilerin kapitalist ilişkilere dönüşmekte olduğu toplumlarda, merkezin mutlakiyetçiliğine karşı, yeni türemekte olan burjuvazinin haklarının savunulması ve korunmak istenmesi şeklinde ortaya çıktı. Daha sonraki yüzyıllarda ise sosyalizm ve Maksizmin ortaya koyduğu eleştirilere karşı kendisine çekidüzen vermek için aldığı önlemlerle de çağımızın bilinen o gözde siyasal düzeni olma yoluna girmekte gecikmedi.

Hristiyanlık eşitliksizlik üzerine kurulmuş bir düzene karşı Tanrı katında başlayan ve dil, ırk, köken tanımayan bir eşitlik inancıyla gelmiştir. İslamiyet ise feodal bir düzene doğan Hristiyanlığın aksine ticaret ilişkilerinin yaygın olduğu bir düzene doğdu.

Hristiyanlığın devrimci görüşleri Roma İmparatorluğu'nun büyük gücü karşısında ödün vermek ve devletle uyuşmak zorunda kaldı. Oysaki İslamiyet ortaya çıktığı zaman, içinde mücadele etmek zorunda olduğu büyük bir imparatorluk yoktu. Böylece İslamiyet ana görüşlerinden hiçbir ödün vermek zorunda kalmadı ve tam aksine geniş bir hoşgörü, vicdan özgürlüğü, servet farklarının azaltılması gibi erdemleriyle büyük imparatorlukların kurulmasına temel oldu.

Orta Çağ'da Avrupa eski Yunan felsefesindeki akılcı insanı unutmuşken Yunan düşüncesi İslam medreselerinde okutuluyordu. Eğer demokrasi seçme - seçilme özgürlüğü olarak değerlendiriliyorsa bu durumda da İslamiyet, peygamberden sonra seçimle iş başına gelen dört halifeyi düşünecek olursak, Hristiyanlıktan çok daha ileri durumdaydı. Bu durumda şu soru akla geliyor: Neden Hristiyan Batı toplumları demokrasiye geçerken ve büyük bir teknik ilerleme ile bugünkü ileri refah düzeylerine gelirlerken İslam toplumları katı birer teokrasinin esiri olmuşlardır? Daha bir asır önce Ziya Paşa'nın* da yazmış olduğu gibi "Batı'da bu gelişme yanında, Doğu'daki

*Ziya Paşa: (d. 1825, İstanbul - ö. 17 Mayıs 1880, Adana) Türk yazar, şair ve devlet adamı. Asıl ismi "Abdülhamid Ziyaeddin"dir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en önemli devlet

bu gerilik, sefillik nedendir?" *(Diyarı küfrü gezdim/ beldeler, kâşaneler gördüm. Dolaştım mülk-ü İslam'ı hep viraneler gördüm.)* İslam toplumlarının neden Sanayi Devrimi sürecinin dışında kaldıkları sorusuna cevap aramak ayrı bir çalışma olarak ele alınabilir, ancak şunu belirtmek isteriz ki Sanayi Devrimi'ni hazırlayan şartlar bir yandan da demokrasiye ortam hazırlamıştır.[12]

Feodal düzen içinde yavaş yavaş gelişerek iktisadi ve sosyal alanda üstünlüğü ele geçiren burjuva sınıfının yeni bir sosyal sınıf olarak siyasi iktidara adaylığını koyması olayı, her zaman olduğu gibi yeni bir dünya görüşü, yeni bir felsefe, yeni bir iktisadi ve sosyal doktrini de beraberinde getirmiştir. İşte burjuvaziye özgü bu genel dünya görüşüne "Aydınlanma Felsefesi" denilmektedir.

Aydınlanma felsefesi önce İngiltere'de başlamış, oradan Fransa'ya geçmiştir. Aydınlanma felsefesi akla, doğaya, insanın mutluluğuna aykırı tüm peşin yargılara, boş inançlara karşıdır. Aydınlanma felsefesi her şeyden önce dinin getirdiği peşin yargılara karşı çıkıyordu. Dinin getirdiği peşin yargıları ortadan kaldırmak otomatik olarak siyasi peşin yargıları da zayıflatmak anlamına geliyordu.[13]

XIX. yüzyıldaki kültürel yaşamın coğrafi sınırları, başka kıtalara doğru genişlemiştir. Bilimde, özellikle jeolojide, biyolojide, fizikte ve kimyada yeni buluşlar yapmıştır. Makineli üretim, toplum yapısını derinden derine değiştirmiş ve insanlara doğa karşısındaki güçleri bakımından yeni bir görüş kazandırmıştır. Son olarak geleneksel düşünce, siyaset ve ekonomi sistemlerine karşı gerek felsefe alanında, gerek siyasal alanda köklü bir başkaldırı, o zamana değin dokunulmaz sayılan pek çok inanca ve kuruma karşı saldırılara girişilmesine yol açtı.

Bu başkaldırmanın biri romantik, öteki akılcı iki farklı biçimi vardır: Romantik başkaldırı, Byron, Schopenhauer ve Nietzche'den XX. yüzyılda cereyan eden faşist harekete dek uzanır. Akılcı başkaldırı ise XVIII. yüzyıl Fransız filozoflarıyla başlar, İngiliz felsefesi köktencilerine (radikallerine) geçer; sonra Marks'ta daha köklü bir biçime bürünürken aynı zamanda bilimsel bir içerik de kazanarak ilk sosyalist devrimin gerçekleştiği Sovyet Rusya'da somut sonuçlarına ulaşır. Marks'ın sosyal bilimlerde yaptığı devrimi, İngiliz Bilgin Charles Darwin doğa bilimlerinde yapmıştır. İnsan

---

adamlarından birisidir ve en çok eser veren Tanzimat Çağı yazarlarındandır. Şinasi ve Namık Kemal ile birlikte "Batılılaşma" kavramını ilk defa ortaya atan Osmanlı aydınları arasında yer alır. Sultan Abdülaziz döneminde Avrupa'ya kaçarak Genç Osmanlılar arasına katılmış ve gazete çıkararak devrin hükûmeti ile mücadele etmiştir. Yurda dönüşünde çeşitli valiliklerde bulunmuş ve son görev yeri olan Adana'da hayatını yitirmiştir. *"Âyinesi iştir kişinin lafa bakılmaz / Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde"* ve *"Nush ile yola gelmeyeni etmeli tekdir / Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir"* gibi kimi beyitleri darbımesel olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın ünlü komutanlarından Reşat Çiğiltepe'nin babasıdır.

[12] Ateş; s. 54-61, 96.

[13] Server Tanilli; Uygarlık Tarihi, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 108-109.

bilimlerinde de büyük gelişmeler olmaktadır; özellikle tarih alanında bu gelişme yaşanmış, "ilerleme" kavramı tarihin açıklanmasında da kullanılmıştır. XIX. yüzyılda insan bilimlerinde bir başka önemli gelişme, toplumbilim denilen sosyolojinin doğuşudur. Fransa'da Auguste Comte'un yarattığı bu yeni bilim, gerçek yerini Emile Durkheim ile bulacaktır. Doğal olarak bütün bu gelişmeler, XIX. yüzyılda Batı'da felsefi düşünceyi de etkilemiştir. Bütün bu gelişmelerle birlikte kökleri XIX. yüzyıla giden asıl XX. yüzyılda kesin çizgilerle ortaya çıkan gelişmeler, Batı demokrasisine bazı değişiklikler getirmiş ve sonuçta onu "klasik" kimliğinden sıyırıp "sosyal demokrasi" denen yeni bir kimliğe büründürmüştür.[14]

Yapısı ve ilkelerinin olağanüstü uyumu sayesinde her ülke ve her toplumun özelliklerine göre şekiller alarak evrenselliğini kanıtlayan demokrasinin, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda bağnaz ve totaliter devletlere karşı, insanlığın özgürlük ve onurunun korunması yolunda verdiği büyük savaş ve gösterdiği görkemli başarı, yeryüzü uygarlığının gelecekte içinde yaşayacağı tek siyasal düzenin demokrasi olabileceği kanısını güçlendirdi. Bütün bunlar ise insanlık ailesi için yeni ve özgün bir umut kaynağı oldu. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde İtalyan Lider Mussolini, "Machiavelli bugün dört yüzyıl önce olduğundan çok daha canlıdır." demiş, Hitler yenildiğinde ise "Machiavelliler de bir gün dizginlenebilirmiş." denilecektir.[15]

1469-1527 yılları arasında yaşayan Floransalı Düşünür Machiavelli, siyasal düşünüşün laikleştirilmesi ve bilimselleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. İtalyan birliğinin kurulmasında önemli derecede çaba göstermiş, ilerleyen süreçte "Makyavelizm" terimi, bir düşünce sisteminden çok *"amaç için her yolu mübah gören"* politikacının tutumunu anlatan suçlayıcı bir sıfat hâline gelmiştir. Hegel'e göre, Machiavelli'nin gayesi, yani İtalya'nın bir devlet mertebesine çıkarılması, bu yazarın Prens/Hükümdar adlı eserinde tiranlığın haklı gösterilmesinden başka bir şey görmeyen bütün dar görüşlülerce anlaşılamadan kalmıştır. Hegel onun yöntemini şöyle özetlemiştir: *"Kangren olan uzuvlar lavanta suyuyla iyileştirilemez."*[16]

Yalın ve en kısa anlatımıyla demokrasi, siyasal yaşamda "halk egemenliği" demektir. Başka bir söyleyişle demokrasi, insanların mutluluğunu sağlamak düşüncesinden yola çıkar ve yine tümüyle cahil ya da onulmaz derecede çıkarcı olmadıkça insanların ortak iyilikleri konusunda anlaşabilecekleri ve bu nedenle de halk çoğunluğunun siyaset ve yönetim üzerinde belirleyici bir ağırlığının olması gerektiği inancına dayanır. Bu inanç, demokrasinin en önemli ilkesi olan "çoğulculuğun" bir ifadesidir. Öyle ki demokrasi artık yalnızca belli halk katmanlarının yine yalnızca belli konularda kanılarını açıklamalarından ibaret basit bir yönetim şekli olarak

---

[14] Tanilli; s. 147.
[15] Göze; s. 129.
[16] Alaaddin Şenel; Siyasal Düşünceler Tarihi, V Yayınları, Ankara, 1991, s. 391-403

kabul edilmemektedir. Tam tersine çağımızda demokrasi, özgün bir uygarlık ve yaşam biçiminin adı olarak algılanmaktadır.

Demokrasi insanın yalnızca maddeden ibaret bir varlık olmayıp aynı zamanda düşünce ile din ve ahlaktan oluşan manevi bir varlığa sahip olduğunu, kişinin böyle bir tinsel varlığa sahip olmakla birlikte aklın üstünlüğüne inanması ve ona göre davranması gerektiğini, sonsuz bir adalet duygusunun tüm evrende geçerli bulunduğunu, insanın varlığının saygın olduğunu benimseyen bir dünya görüşünü temel almıştır. Bu temel üzerine yapılandığı birey olma, özgürlük, eşitlik ve laiklik şeklinde özetlenen toplumsal yaşam kuralları ise demokrasinin ahlaksal ortamını oluşturmaktadır.

Modern demokrasiler her bir birey için kişinin saygınlığını inkâr etmeyen bir toplum düzenini amaçlar, özgürlük anlamında insanın devlet ve kişilerle ilişkilerinde olduğu kadar ekonomik alanda da isteklerine zorunluluk olmadıkça engel olunmaması anlayışını ifade eder. Eşitlik, yurttaşlar arasında ırksal nedenlerle olduğu kadar servet ya da mevki yönünden de ayırım yapılmamasını içeren "toplumsal eşitlik" ile yasaların herkese aynı şekilde uygulanmasını kapsayan "hukuksal eşitlik" ve toplumun genel istencinin oluşmasına katılım hakkını belirleyen "siyasal eşitlik" ilkelerinin tanınmasıdır. Laiklik, insanların inançlarında ve vicdan kanılarında özgür oldukları ve devletin temel örgütlerinin din ilkelerine göre yapılandırılamayacağı görüşünün kabulü anlamına gelir. Bütün bu inanç ve algılamaların ise demokratik düzenin siyasal bir oluşum olmaktan daha fazla, *"belli bir olgunluk ve evrimleşme ya da ahlaki yükselişle elde edilebilen özgün bir yaşam biçimi olduğu"* hususunu doğruladığı kuşkusuzdur.

Öte yandan demokrasinin diğer bir özelliği ise bireylerin ulaştıkları uygarlık ve kültür düzeyinin de hedeflenen siyasal oluşumu gerçekleştirme de tek başına yeterli olamayacağı ilkesini benimsemiş olmasıdır. Çünkü tarihin sağladığı deneyimler, *"İyi insanla sokaktaki adamın aynı şey olmadığını"*, *"Demokrasinin önderlerinin her zaman akıllı ve kitlelerin yeterince aydın olacağının kesin güvencesinin bulunmadığı"* ve sade insanlardan oluşan kalabalıkların da bazen tahtlarında oturan zorbalar kadar zalim olabileceklerini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim demokrasi, bütün olgunluk, evrimleşme ve ahlakilik özellikleri yanında *"erdemli insan"* şeklinde betimlenen ve iyiliğe eğilimli, yüksek ve seçkin bir kişiliği ifade eden bireyselliği de varlığının vazgeçilemez koşulu saymaktadır.

Demokrasi halk çoğunluğu istencinin en iyi ve en yararlıyı saptayacağı varsayımına dayanır. Bu varsayım, bilindiği gibi "ulusal egemenliğin" kaynağını oluşturmuştur. Oysa verilen bir kararın haklılık ve yerindeliğinin ancak gerçeğe uygun olmasıyla sağlanabileceği açıktır. Sayısal çoğunluk, tek başına haklılığın mutlak ölçüsü olamaz. Üstelik kalabalıklara egemen olan toplum psikolojisi, bazen tüm insani değerleri yok sayabilir.[17]

---

[17] Yaşar Şahin Anıl; Antik Çağ'da Demokrasinin Doğuşu, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 9 - 12.

Avrupa'da kitap okuduğu için dinsiz diye ateşe atılanların yaşadığı orta çağlarda, çoğunluk bu engizisyon kararlarına hiç de karşı çıkmamıştır. İnsanoğlu tüm cinayetlerini ne yazık ki yine insanlık ya da bir grup insan adına işlemiştir. Barbarlığa, vahşete giden yol, *"din, namus - ahlak, milliyetçilik, insanlık, hürriyet"* gibi soyut ve süslü terimlerle süslenmiş bir yoldur. Unutulmamalıdır ki demokrasi, bir toplumun yapısına en uygun olan siyasal iktidarı çıkarır.[18]

Kendilerinden demokrasinin korunmasını üstlenmeleri beklenilen insanlar, ancak demokratik ilkelerin uygulandığı toplumlarda yetişebilmektedirler. Özgürlük bilincine varmamış insanların özgürlüklerini, eşitliğe alışmamış kimselerin ise eşitliğin yokluğunu duyumsamaları mümkün bulunmamaktadır. Uygulandığı toplumun diğer kurumları yeterince demokratik değilse salt bir siyasal düzen olarak demokrasinin başarı şansı da güçlü olmamaktadır. Onun içindir ki *"Demokrasi tıpkı bir şair gibi, ruhların terbiyesiyle yükümlüdür. Her akşamki ekmek derdinin bizi o kadar ezmemesine çalıştığı gibi onurumuzun kırılmamasını ve yükselmesini de ister."* özdeyişi, demokrasinin çok önemli bir özelliğini ortaya koyar.

Demokrasinin bu eğitici özelliği, onu diğer bütün siyasal düzenlerden ayırdığı gibi aynı zamanda onun diğer bütün siyasal düzenlere olan üstünlüğünü de belirlemektedir. Gerçekten de demokrasi, erdemli insanların toplanarak kurdukları bir rejim olmaktan çok; katılanlarını ve bireylerini erdemli kılan bir düzen olmakla da tanımlanabilir. *"Erdemli insan, toplumun bir süsü değil, fakat demokrasinin belli bir düzeye erişmiş kendi bireylerini eğiterek elde ettiği en kaliteli ürünüdür."* Erdemlilik ise son derece özgün ve geniş kapsamlı bir olgunluğu ifade eder. Çünkü erdem; ulusa varlığa saygılı olmayı, tüm insanlığı kavrayan bir beraberlik duygusunu, uluslararası hukuk ilkelerini özümleyen evrensel bir adalet[*] inancını, insana saygı göstermeyi, yaşama sevincini, her türlü bağnazlığın reddi alışkanlığını, bilimsel düşüncenin kabulünü kapsayan bir yetkinliktir. Bu yetkinliğin ise ancak evrimleşme sonucunda elde edilebilen olağanüstü bir aşama olduğundan kuşku duyulamaz.[19]

---

[18] Emre Kongar; Demokrasi ve Kültür, Remzi Kitabevi, Ankara, 1983, s. 13-18.

[*] Modern toplumda "insanlık" fikrinin doğmasıyla beraber, adalet fikri de gelişmeye başladı. Tabii hukukçular ve sosyal sözleşme teorisyenlerinde adalet fikri büyük bir yer aldı (Suarez, Spinoza, vs.) "Milletler Cemiyeti" fikrini ve milletlerarası hukuku doğurdu. Fakat Fransız Devrimi, "İnsan Hakları Beyannamesi"nde adalet fikrini eşitlikle karıştırdı. Bu iki prensibin aynı zamanda ve aynı kuvvetle savunulması imkânsızdır. İnsanların kabiliyet farklarına göre adalet gerçekleşince eşitlik kaybolur. Mutlak eşitliği uygulamaya kalkınca insanlarında bir kısmına karşı adaletsizlik yapılmış olur. Bundan dolayı, modernler bir nevi ütopik adalet fikrine saplandılar. Hakiki adalet ancak bir mertebeler devletinde, mertebeler ahlakına göre gerçekleşebilir. Böyle bir adalet "plan" dâhilindedir. Gerçekte hiçbir yerde tam olarak vardır denemez. Hürlük ve eşitlik gerçek değil, ancak idealdir. Bu ideale derece derece sosyal adaletin tatbiki ile yükselmek mümkündür. Bk.Hilmi Ziya Ülken; Aşk Ahlakı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004, s. 291.

[19] Anıl; s. 9 - 13.

Kaynaklar

ANIL, Yaşar Şahin; Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006.

ATEŞ, Toktamış; Demokrasi, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1991.

CRICK, Bernard; Demokrasi, Çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2012.

GÖZE, Ayferi; Siyasal Düşünce Tarihi, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992.

İNAN, A.Afet; Medeni Bilgiler ve M. Kemal ATATÜRK'ün El Yazıları, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

KIŞLALI, Ahmet Taner; "Cumhuriyet Fikri", Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet, Hazırlayan: Nuri BİLGİN, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999.

KONGAR, Emre; Demokrasi ve Kültür, Remzi Kitapevi, Ankara, 1983.

ŞENEL, Alaaddin; Siyasal Düşünceler Tarihi, V Yayınları, Ankara, 1991.

TANİLLİ, Server; Uygarlık Tarihi, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

TUNCAY, Mete; Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; Aşk Ahlakı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI VE ATATÜRK

Prof.Dr. Reşat GENÇ*

Özet

Osmanlı Devleti'nde özellikle İkinci Meşrutiyet Dönemi, Türk aydınların devleti ve milleti içine düştüğü açmazdan kurtarmak için belli fikir ve görüşler etrafında toplandıkları ilginç bir dönem olmuştur. Ancak şunu da hemen ekleyeyim ki bu aydınların kimileri bir tek görüşe yönelmekle yetinmemiş, mesela kültürel konularda Türkçülerin görüşlerini benimserken ekonomik konularda Garpçıların (Batıcıların) görüşlerini benimseyebilmiştir.

Yine de genellikle bu dönemde vücut bulan fikir ve görüş gruplarının başlıca: Garpçılar, Türkçüler, İslamcılar, Osmanlıcılar ve Ademimerkeziyetçiler gibi adlar altında toplandıkları bilinmektedir.

Bunlar içerisinde dönemini olduğu kadar Cumhuriyet Dönemi'ni de en çok etkileyenleri Garpçılar ve Türkçüler olmuşlardır. Bunlardan Garpçılar yani Batıcılar daha çok Avrupa toplumlarını göz önünde tutarak onların izledikleri yol ve yöntemleri hayata geçirmenin gerekli olduğunu savunuyorlardı. Ancak Batılı toplumların izledikleri yol ve yöntemlerin bilimsel analizini yapmadan daha doğrusu yapamadan onları âdeta taklit etmenin yeterli olacağını zannediyorlardı. Yine de Türk toplumunun içine düştüğü çağ dışı durumdan kurtulabilmesi için mesela, kadınların da üniversite öğrenimi görmeleri, yeni bir medeni kanunun hazırlanması, alfabenin değiştirilmesi, Şapka ve Kıyafet İnkılabı ve benzeri konuları Türk aydınlarının ve dolayısıyla Türk toplumunun tartışmasına açmakla önemli bir iş yapmışlardır.

Türkçülere gelince Ziya Gökalp'in Türkleşmek - İslamlaşmak - Muasırlaşmak olarak formüle ettiği görüşü geliştiren fikrin sahipleri olmuşlardır. Türkçüler özellikle "Kültürel Kimlik" konusunda tam bir öze dönüş istiyorlardı. Millî dil, millî tarih ve millî kültür vurgulamaları bunun için idi. Ekonomide de millî ekonominin oluşturulması taraftarı idiler. Çağdaş teknoloji konusunda da Batı'da üretilen bütün teknolojik ürünleri üretmedikçe gerçek anlamda kalkınmamızın ve gelişmemizin mümkün olamayacağını vurgulamaktaydılar.

Şüphe yok ki o dönemde yetişen pek çok Türk aydını bütün bu fikir akımlarından etkilendi. Elbette ATATÜRK de bunlardan biri idi. Dolayısıyla o, Cumhuriyet'i kurduktan sonra gerçekleştirdiği inkılap hareketlerinin özellikle bu iki kesimin görüşlerinde ileri sürdüğü hususlarında Türkiye'nin ve Türk toplumunun gerekçelerine uygun olanlarını hayata geçirdi. Bu cümleden olarak Şapka ve Kıyafet İnkılabı, Harf İnkılabı, Hukuk İnkılabı ve Türk Medeni Kanunu, Kadın Hakları ve benzeri konularda Garpçıların programlarında yer alan hususları hayata geçirirken Dil İnkılabı, Tarih İnkılabı, millî kültür ve millî kimlik inşası ve millî ekonomi gibi konularda da Türkçülerin programlarında yer alan hususları hayata geçirmişlerdir.

Ancak şunu asla unutmamak gerekir ki o, anılan bu iki görüş başta olmak üzere bütün görüş ve akımlardan yararlanırken bunlardan Türk'ün ve Türkiye'nin gerçeklerine uymayanlara asla itibar etmedikten başka cumhuriyet, demokrasi, laiklik ve laik - karma eğitim gibi konuları da kendi üstün zekâsının ürünü olarak hayata geçirmiş ve Türk toplumunun çağı anlayıp yakalaması doğrultusunda köklü ve esaslı uygulamaları hayata geçirmiştir.

Abstract

The Second Constitutional Monarchy of the Ottoman State was an interesting period during which the Turkish intellectuals adhered to certain ideas and views to save the state and nation from the impasse they got into. Nevertheless, some of these intellectuals were not satisfied with a single view; namely, they adopted the views of pan-Turkists in cultural field, whereas they opted for the views of Occidentalists in economic field.

Yet, different thoughts and views that emerged in this period were grouped under the names of Occidentalism, Pan-Turkism, Islamism, Ottomanism and Decentralism.

Among these groups, Occidentalists and pan-Turkists were the most effective ones both at their own time, and in the Republican period. The Occidentalists took the European societies as model and defended that it was necessary to pursue the ways and methods followed by the Europeans. However, they thought that only imitating the Europeans without making any

* Emekli Öğretim üyesi.

scientific analyses was sufficient. Yet, this group made important contributions to save the Turkish society from its unmodern situation by inducing the Turkish intellectuals to discuss certain subjects such as university education for women, a new civil code, a new Turkish alphabet, hat and clothing reform, etc.

Pan-Turkists were the originators of the view formulated later by Ziya Gökalp as Turkism-Islamism-Modernism. Pan-Turkists particularly defended a complete return to self in "cultural identity". That's why they stressed national language, national history and national culture. Besides, they supported the establishment of a national economy. In the field of modern technology, they emphasized that a real development and progress would not be possible unless all Western technological products were produced in our country.

Certainly, all the Turkish intellectuals of that time were influenced by these movements of thought. ATATURK was one of them. In the reform movements realized after the proclamation of Republic, ATATURK adopted certain views of these two groups, trying to choose among them the ones the most suitable for the realities of Turkey and Turkish nation. For instance, he implemented the views of the Occidentalists in fields such as hat and clothing reform, new Turkish alphabet, judicial reform, Turkish civil code, and women's rights, whereas he adopted the points in the Pan-Turkist program in the field of linguistic reform, building a national culture and national identity, and national economy.

It should not be forgotten that ATATURK benefited from all ideas and movements of thoughts including the two foregoing ones; but he never approved the ones not conforming to the realities of Turks and Turkey. Moreover, he put into practice republic, democracy secularism, and secular coeducation as products of his genius, and implemented radical and basic practices so that Turkish nation could understand and keep up with the modern era.

Giriş

Mustafa Kemal'i ATATÜRK yapan faktörlerin başında hiç şüphesiz onun yaradılıştan sahip bulunduğu üstün zekâ gelmektedir ki biz ona "Deha" diyoruz. Ancak bu olağanüstü zekânın sahibinin ATATÜRK olmasında etkili olan başka faktörler de elbette vardır. Bu faktörler arasında şüphesiz Şemsi Efendi Mektebinden Kurmay Mektebine kadar geçirmiş olduğu başarılarla dolu eğitim hayatı ile ömrü boyunca fırsat buldukça okuduğu yüzlerce kitap ve makale de çok önemli bir yer tutmaktadır.

Ancak şurasını da gözden ırak tutmamak gerekir ki onun fikir ve düşüncelerinin oluşması, gelişmesi ve olgunlaşmasında 1919 yılından önceki hayatında yıllarını geçirdiği Selânik, Manastır, İstanbul ve nihayet Sofya'nın yabana atılamayacak kadar büyük yerleri vardır.

Mustafa Kemal daha erken yaşlarda Selânik'te bu kozmopolit şehrin Türk ve Müslüman olmayan insanları ile Müslüman Türklerin hayat seviyeleri ve yaşama biçimleri arasındaki farkları müşahede etmeye ve mukayeseler yapmaya başlamıştır. Bu durum daha gelişmiş ve olgunlaşmış boyutları ile Manastır'da da devam etti.

O yılların Manastır'ı Osmanlı Devleti'nin 3'üncü Ordusunun merkezi idi. Osmanlı Avrupa'sının en önemli şehriydi. Şehirde çok sayıda yabancı ülkenin konsoloslukları vardı. Bu nedenle Manastır'a "Konsolosluklar Şehri" de denilir olmuştu. Dolayısıyla şehirde ne kadar konsolosluk varsa o kadar da yabancı koloni var demekti. Bütün bu koloni mensubu yabancıların eğitim ve kültür düzeyleri, hayat tarzları, dünyada olup bitenleri algılama biçimleri ile Osmanlı Türk toplumunun eğitim ve kültür seviyesi ve yaşama biçimi

arasındaki farklar Genç Dâhi'nin dikkatini çekmiş ve zihninde birtakım görüş ve düşüncelerin şekillenmeye başlamasına yol açmıştı.

Devletin başkenti İstanbul'un ondaki bu fikrî gelişme sürecinde tabii ki apayrı bir yeri vardır. Bu yerin tahliline geçmeden önce, kısaca Sofya'dan bahsetmeliyim. Mustafa Kemal, askerî ataşe olarak bulunduğu bu şehirde bir yandan Selânik ve Manastır'dan beri gözlemleyegeldiği şeyleri, yani Batı'yı Batı yapan çağdaş değerleri tanımaya devam ederken bir yandan da Batı'nın öteki yüzünü, ikiyüzlü, acımasız, sömürgeci emperyalist yüzünü de yakından görmek fırsatını buldu. Yabancı ülke büyükelçiliklerinde çeşitli vesilelerle düzenlenen etkinliklerde, hem dünyadaki genel gidişin mahiyetini hem de emperyalist çıkarlar uğruna nasıl hilelerin ayak oyunlarının ve sahte tavırların sergilendiğine yakından şahit oldu.

İstanbul'a gelince: Hızla çökmekte olan devleti dağılıp yıkılmaktan ve milleti de geri kalmışlığın pençesinden kurtarmak için ileri sürülen fikir ve görüşler, Mustafa Kemal'in ATATÜRK olmak yolundaki en önemli dönüm noktasını oluşturmuştu. Çok iyi bilinen gerçeklerdendir ki Osmanlı aydınlarının devleti ve toplumu içine düştüğü durumdan kurtarmak için ileri sürdükleri fikirler, giderek bazı fikir akımlarının oluşmasına da yol açmıştı. Bu akımlardan özellikle üçü, Garpçılık (Batıcılık), Türkçülük ve İslamcılık, Meşrutiyet Dönemi'nde ileri sürdükleri görüş ve önerilerle âdeta birer program da oluşturmuştu.[1]

Özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra Balkan felaketinin doğurduğu dehşete ülkenin ve milletin geleceğini kurtarmak için gösterilen çabalara bir de bütün benizleri sarartan endişeler karışınca hasta adama her biri kurtarıcı birer ilaç koşturmak derdine düşen fikir sahipleri arasında, bütün problemleri ortaya döken münakaşalar baş göstermişti.[2] Bu dönemde yayımlanan pek çok kitap, dergi ve gazetenin sayfaları işte bu münakaşalarla dolu idi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki hükûmetler ise ister İttihat ve Terakki isterse Hürriyet ve İtilaf, hangi partiye mensup olursa olsun, ülkede fikir akımlarının gelişmesini büyük bir hoşgörü ile karşılıyor, bilimsel yayınlara müdahale etmiyordu. Doğrusunu söylememiz gerekirse fikir özgürlüğü açısından Türkiye'nin en ileri dönemi yaşanıyordu denilebilir. Her türlü fikir ve düşünce serbestçe yazılıp çiziliyor ve konuşuluyordu. O kadar ki özellikle 1908'den 1922'ye kadar geçen sürede, çoğunun imtiyaz sahipleri ve sorumlu yazı işleri müdürleri de hanım olmak üzere sadece kadın hakları konusunu işleyen 30 kadar süreli yayının gerçekleştirilmiş olması durumu daha iyi anlamamıza yardımcı olur kanaatindeyim.

Bu dönemde yayın hayatına atılan fikir dergilerinin hiçbirinde hükûmetlere karşı siyasi hücumlara ve tenkitlere de rastlanmaz. Bunlar arasında âdeta iki tarafı da (hükûmet ve dergi) birbirine ilişmekten sakındıran

---

[1] Peyami Safa; Türk İnkılabına Bakışlar, Ötüken Yayını.
[2] age.

ve büyük millî zaruretlerin idrakinden doğan zımni bir anlaşma vardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise artık bu üç fikir dergi sayfalarında birer teorik fikir ve görüş olmaktan çıkarak İttihat ve Terakki merkezinde sanki birer irade ve uygulama prensibi olmaya başlamıştı. Dolayısıyla hükûmet eliyle devletin siyaseti bu üç fikri de himayesi altına almış, birbirlerini incitmelerine meydan vermeden üçünü de gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu dönemde İttihat ve Terakkinin hem Türkleşmeye hem İslamlaşmaya hem de Garplılaşmaya doğru bütün hamleleri teşvik ettiğini görüyoruz.[3]

ATATÜRK'ün hayata geçirdiği Türk İnkılabı'ndan önce, işte bu üç fikir akımı mensupları tarafından ileri sürülen görüş ve öneriler ele alındığında, yukarıda da ifade edildiği üzere âdeta birer program oluşturdukları görülmektedir. Burada bu üç fikir akımının programlarına özet olarak göz atmakta yarar vardır:

1. Türkçülerin Programı

a. Büyük bir Türk birliği oluşturmak (Pantürkizm). Dilleri, soyları âdetleri hatta çoğunun dinleri bir olan bütün Türkleri birleştirmek.

b. Türk tarih ve kültürü Osmanlı'dan çok önce başlamıştır. Bu zengin tarih araştırılarak Türklüğe mal edilmelidir.

c. Türk dili sadeleştirilerek ve geliştirilip güzelleştirilerek yabancı dillerin, özellikle de Arapça ve Farsçanın, yoğun baskısından kurtarılmalıdır.

ç. Bir İslam beynelmileliyeti olmalıdır. Bunun için Arap harfleri ve hicri takvim başta olmak üzere İslam'ın hilal ve benzeri ortak değerleri Müslüman milletler arasında ortak olmalı, bir Türk-İslam birliği oluşturulmalıdır.

d. Muasırlaşmak (Çağdaşlaşmak) için çağdaş bilim ve teknolojiyi üretebilir hâle gelinmelidir. Batı'dan teknoloji ve teknolojik ürünler ithalinden kurtulunmalıdır.

e. Millî Ekonomi: Ekonomi millileştirilmeli, Türk ekonomisi imtiyazlı yabancı şirketlerin ve Avrupa maliyecilerinin pençesinden kurtarılmalıdır.

f. Millî Edebiyat: Millî bir edebiyat oluşturulmalı, halk dili ve folkloru canlandırılmalı; millî vezin olan hece vezni geliştirilmelidir. Şiir ve nesir hassasiyetini halkın ruhundan, hikâye ve roman da konularını halkın hayatından almalıdır.[4]

2. Garpçıların Programı

a. Veliaht ve şehzadeler çok iyi eğitilecek, tercihen orduda yetiştirilecektir.

b. Padişahın bir eşi olacak, cariyelik kaldırılacaktır.

---

[3] Aynı eser; s. 71 - 72

[4] Mümtaz Turhan; Kültür Değişmeleri, İstanbul 1987, s. 199 - 200.

c. Fes kaldırılacak, yeni bir baş giyimi kabul edilecek, herkes yerli kumaşlardan elbise giyecektir. Sarık ve cübbe yalnız bilginler tarafından giyilecek, diplomasız olanlarla köklü dinî bilgilere sahip bulunmayanlar bu kisveleri giyemeyeceklerdir.

ç. Kadınlar çağdaş ülkelerdeki hemcinsleri gibi giyinecek, kaçgöç ve görücü usulü kalkacak, kızlar için diğer okullardan başka bir de tıbbiye açılacaktır.

d. Birer tembellik yuvası olan tekke ve zaviyeler kapatılacaktır.

e. Medreseler kapatılacak, Fransa'daki Kolej dö Frans ve Ekol Politeknik tarzında yüksek okullar açılacaktır.

f. Okuyucu ve üfürükçüler ile evliyaya adakta bulunmak yasaklanacaktır.

g. Dilimiz Osmanlı dili olarak kalacak, Turan diline dönülmeyecektir.

ğ. Avrupa Medeni Kanunu kabul edilecek, evlenme ve boşanma şartları çağa uygun hâle getirilecek, birden fazla kadınla evlenmek yasaklanacaktır.

h. Mevcut elifba kaldırılacak, Latin harfleri kabul edilecektir.

ı. Şeri mahkemeler kaldırılıp nizami mahkemeler kurulacaktır.[5]

3. İslamcıların Programı

a. Büyük İslam Birliği oluşturulmalıdır. Bütün Müslüman milletler halife etrafında geniş bir İslam camiası teşkil etmelidirler.

b. İslam terakkiye mani değildir. Mani olan İslam değil bize öğretilen Müslümanlık ile yanlış ananeler ve telakkilerdir.

c. Muasırlaşma konusunda Avrupa'nın yalnız ilim ve sanayisi alınmalıdır. Onların âdet ve ahlakı ile yaşayış tarzları kabul edilmemelidir.

ç. Kadınlar tesettürlü olmalıdır. Ama bu tesettür onlara hiçbir meşru haklarını kaybettirmemelidir.

d. Birkaç kadınla evlenmek (taaddüt-ü zevcât) tabii zaruretlerdendir.

e. Talâk: Eşler arasında uyuşmazlık olduğunda erkeğin karısını boşaması tabiidir.

f. Şeri mahkeme ve medrese korunmalı ama ıslah edilmelidir.[6]

İşte Mustafa Kemal'i ATATÜRK olmaya götüren süreçte ülke aydınlarının ileri sürdükleri fikirler ve hem devleti çökmekten hem de milleti

---

[5] Mümtaz Turhan, a.g.e., s.200-202;

[6] Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1987, s.200-202; Peyami Safa, Türk Kültür İnkılâbına Bakışlar, İstanbul 1990, s.62-67.

dağılmaktan ve geri kalmışlıktan kurtarma çabaları sonunda oluşturdukları görüş ve öneriler bunlardı.

Her aydın, nasıl yetiştiği ortamda ülkeyi ve toplumu ilgilendiren sorunlarla iç içe yaşar ve tabii olarak bunlardan, bunlara dair oluşturulan fikir ve önerilen çözüm biçimlerinden etkilenirse Mustafa Kemal de yetiştiği ve yaşadığı ortamın fikirlerinden öyle etkilendi. Tartışılan fikirler ile ileri sürülen çözüm önerilerini üstün zekâsı ile değerlendirdi. Bunları akıl süzgecinden geçirdi. Eksiklikleri ve yanlışlıkları belirledi. Bazı hayati tespitler yaptı. O, Büyük Taarruz ile 30 Ağustos Zaferi'ni kazandığı zaman artık Türkiye'yi ve Türk toplumunu, kimliğini ve benliğini koruyarak çağdaş uygarlığın aydınlığına kavuşturabilmek için nasıl bir yol izlenmesi ve nelerin yapılması gerektiğine dair kendi programının ana hatlarını da kafasında oluşturmuş bulunuyordu. Onun bir konuşmasında "Daha İstanbul'dan hareket etmeden önce kafamda oluşan düşünce, millet egemenliğine dayalı kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak düşüncesi idi." demesi 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya nasıl gittiğini açık bir biçimde göstermektedir.

Onun kafasındaki programı oluştururken yaptığı hayati tespitlere gelince:

1. Merhum Peyami Safa'nın tabiriyle İslamcılık Mısır'ın fethine giderken Arabistan'ı da vermişti. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sonunda bütün Arabistan kaybedilmiş olduğundan ortada Müslüman Türk'ten başka himaye edilecek Müslüman kalmamıştı ve artık bir İslamlaşma hareketinin gerek kültür ve gerekse politika olarak yapabileceği hiçbir şey de yoktu. Büyük bir İslam birliği oluşturmak fikri başta olmak üzere İslamcılık fikri İstanbul'dan Vahdettin ile birlikte kaçmış bulunuyordu.[7] Artık elimizde kalan Türk topraklarını ve onun üstündeki büyük Türk çoğunluğunu İtilaf devletlerinin imha kararından ancak milliyetçi bir irade kurtarabilirdi. ATATÜRK'ün en hayati tespitlerinin başında işte bu husus yer almıştır.

2. Böylece İslamcılık saf dışı kalınca anılan üç fikirden ikisi ayakta kalmış oluyordu: Türkçülük ve Garpçılık. Ancak, Osmanlı Türkçülüğünün de Osmanlı Garpçılığının da bazı görüş ve önerileri arasında gerek Türk gerekse dünya gerçekleri açısından hayata geçirilmesi mümkün olmayanlar olduğu gibi yeni şartlar karşısında geçerliğini yitirmiş olanlar da vardı. Osmanlı Türkçülüğünü de Osmanlı Garpçılığını da ancak kangren olmuş taraflarını kesip atmak suretiyle yaşatmak mümkündü.[8] ATATÜRK bu büyük ameliyatı da yaptı. Türk bünyesinde yaşamalarını uygun bulduğu bu iki fikrin de ölü taraflarını kesip attı.

3. Türkiye'yi ve Türk toplumunu Tanzimat'tan beri İslam Doğu ve Batı arasında çekilen tercih sıkıntısından da kurtarmak gerekiyordu. ATATÜRK bu meseleyi de kökünden halletti. Artık Tanzimat'ın yarı şeri yarı nizami

---

[7] Peyami Safa; Türk Kültür İnkılabına Bakışlar, İstanbul 1990, s. 89.
[8] Aynı eser; s. 90.

mahkemesinden eser kalmayacaktı. Artık Türk eğitimi yarı mektep yarı medrese içine sıkışmayacaktı. Artık "Enveriye" ve benzeri gibi yarı şapka yarı külah acayip başlıklar aranmayacaktı. Özetle ATATÜRK'ten önce, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi bütün inkılap hareketleri, yarım adamların yarım adımlarıydı. Milletin başına bütün belaları üşüştüren bu yarımlıktı. ATATÜRK'ün en büyük başarısı, Türk bünyesini hem Doğu ve Batı hem de din ve milliyet arasında yarımşar ve sakat iki parçaya bölen bu durumu ortadan kaldırmak olmuştur.

4. Son kanlı sınavda, söz konusu fikir akımlarından ikisi ayakta kaldığına göre, ATATÜRK inkılaplarının değişmez iki prensibi kaçınılmaz olarak milliyetçilik ve medeniyetçilik olmuştur. Ama elbette Türk bünyesini tedavi ederek ayağa kaldıran yönleri ile onun ilke ve inkılaplarında bunu çok açık biçimde görürüz. Bu vesile ile ATATÜRK hareketini âdeta özetleyen iki vecizesini burada hatırlamak yeterli olacaktır. Bilindiği gibi o bir yandan "Bilelim ki millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikârıdır" derken öte yandan da "Medeniyet öyle bir ateştir ki ona bigâne kalanları yakar, mahveder." demiştir.

Gerçekten de ATATÜRK tarafından gerçekleştirilmiş hiçbir inkılap hareketi yoktur ki bu iki kaynaktan fışkırmış olmasın. Yani o yeni Türk bünyesini milliyet ve medeniyet prensipleri üzerine oturtmuştur. Dolayısıyla mesela millî egemenliğin gerçekleştirilmesi, saltanat ve hilafetin kaldırılması, millî ekonomi anlayışının hayata geçirilmesi, Türk tarihinin Orta Asya'daki kaynaklarına kadar götürülmesi, Türk dilinde Güneş - Dil Teorisi'ne kadar giden bir kendi kendini bulma hareketi ve öz Türkçe soyadları kanunu ile Kur'an'ın tercüme ettirilmesi gibi hareketler, milliyetçilikten doğma inkılap hareketleri olmuştur.

Öte yandan, laiklikle ilgili bütün inkılap hareketleri (din ile dünya işlerinin ayrılması, medreselerin ve şeri mahkemelerin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapanması, dinî hukuk yerine laik hukukun benimsenmesi, kaçgöçün ve çok evliliğin kaldırılması), Şapka ve Kıyafet İnkılabı, Latin esaslı yeni Türk alfabesinin kabulü ve Batı takviminin alınması da medeniyetçilikten doğan inkılap hareketleri olmuştur. Bu nedenle bir defa daha vurgulamakta yarar vardır ki Türk İnkılabı'nda bu iki çerçevenin dışına çıkan hiçbir hareket gösterilemez.

5. ATATÜRK'ün en erken tespitlerinden biri de anılan her üç fikir akımı mensuplarının taklitçilik şeklinde bir Avrupalılaşmaya veya Garplılaşmaya karşı oluşlarıdır. Her üç akımın mensupları için de "Garp medeniyetinin kötü yanlarıyla birlikte bir bütün oluşturduğu ve ancak topyekûn alınabileceği kanaati" yanlıştı. Dolayısıyla ATATÜRK de bütün inkılap hareketlerinde taklitçiliğe şiddetle karşı çıkmıştır. Yine her üç fikrin mensuplarının tamamı Rusya'yı "Sovyet Rusya" yapan türden bir sosyalizme, yani komünizme karşı idiler. ATATÜRK de bütün ömrü boyunca komünizme karşı olmuştur.

ATATÜRK'ü Osmanlı Garpçılarından ve Türkçülerinden ayıran en dikkate değer noktalara gelince:

1. Osmanlı Garpçılarının programlarının ilk iki maddesi şehzadeler ve padişah ile ilgilidir. Sözde en ilerici kesim olarak görünen Garpçıların ufkunda cumhuriyet'in ve millî egemenlik anlayışının bulunmayışına ne kadar hayret edilirse ATATÜRK'ün bu konudaki ileri görüşlülüğüne ve bütün fikir akımlarının önüne geçmiş oluşuna da hayranlık duymamak elde değildir.

2. Yine Garpçıların programında, mesela kızlar için diğer mekteplerden başka bir de tıbbiye mektebi istemeleri, zihinlerde her iki cinsin bir arada okuyabileceği karma eğitim anlayışının oluşmadığını gösterir ki ATATÜRK'ün uygulamaya koyduğu laik eğitim anlayışını ne kadar övsek azdır.

3. Garpçıların "Lisan, Osmanlı lisanı olarak muhafaza edilecektir." şeklindeki isteklerine de hayret etmemek ve ATATÜRK'ün "Türk dili Türk milletinin zihnidir, kalbidir" tespitiyle başlattığı yaşayan Türkçe hareketine hayran kalmamak mümkün değildir. ATATÜRK, milliyeti oluşturan temel değeri millî kültür olarak görmüş ve dili de millî kültürü kuşaktan kuşağa aktararak sağlam bir millî bünye oluşmasının ana etkeni olarak kabul etmiştir. Bu nedenle âdeta onun kafasında "Dil = Kültür ve Kültür de = Millet tarzında bir formül oluşmuş görünmektedir. Yani dil, kültürü; kültür de milleti oluşturur ve geleceğe taşır.

4. Öte yandan, Türkçülerin programında yer alan Pantürkizm ve İslam meynelmileliyeti gibi düşünceler de hayata geçirilmesi mümkün olmayan düşüncelerdi. İslam beynelmileliyeti ve Panislamizm düşünceleri, İslamcılıkla birlikte Türk aydınının düşünce ufkundan büyük ölçüde uzaklaşmıştı. Pantürkizme gelince, merhum Peyami Safa'nın ifadesi ile "Türkçüler arasında da üstüne ayaklarını bastıkları son toprak parçalarını, yani son vatan topraklarını bile koruyamamak endişesiyle Turan yolculuğuna niyeti ve takati olan kalmamıştı."[9] Yani, Birinci Dünya Savaşı ile bu fikir de kendiliğinden tasfiye edilmişti. Dolayısıyla ATATÜRK de çeşitli vesilelerle bu tür düşünceler yüzünden geçmişte büyük zararlar gördüğümüzü belirtmiş, bunların tatbik kabiliyeti olmadığına önemle işaret etmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki:

1. ATATÜRK'ten öncekiler sadece fikir ve çözüm önerileri sürmüşlerdir. Bunu yaparken pek çoğu uygulama makamında da bulunmamışlardır. ATATÜRK, yukarıda ifade edildiği üzere önerilenlerden yararlı olanları hayata geçirdikten başka, pek çok hususun da hem fikir babalığını hem de mimarlığını birlikte yapmıştır. Elbette yalnız önermek ile hayata geçirmek arasında dağlar kadar büyük fark vardır.

---

[9] age.; s. 80.

2. Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları ile başta ATATÜRK olmak üzere Cumhuriyet aydınlarının vaktiyle ele alarak uzun uzun tartıştıkları ve çözüm çaresi olarak üzerinde mutabık kaldıkları, hatta aydın kamuoyunun da çoğunlukla mutabık kaldığı pek çok konu zamanla topluma unutturulmuş, toplumun çoğu kesimi bugün bile bunları yadırgar ve yeniden tartışır hâle gelmiştir. Zaman zaman yaşanan bazı sıkıntıların önemli nedenlerinden biri de budur.

Netice itibarıyla Mustafa Kemal'in ATATÜRK olmaya giden yoldaki fikrî hazırlıklarında gördüğü eğitimin içinde yaşadığı ortamların ve şartların ve elbette okuduklarının rolü büyük olmuştur. Bütün bunları tamamlayan ise elbette onun eşsiz dehasıdır. Dolayısıyla o yetiştiği dönemin problemlerini ve bu problemlerin çözümü amacıyla ileri sürülen fikir ve görüşleri dikkatli bir şekilde dehasının süzgecinden geçirdi. Önerileri değerlendirdi. Bunlardan Türk milletini çağdaş ve uygar bir toplum hâline getirmekte yararlı olacağına inandıklarını inkılaplarıyla hayata geçirdi. Zararlı gördüğü veya yararına inanmadıklarını tamamen bertaraf etti. En önemlisi de kendinden öncekilerin düşünüp önermedikleri, programlarına almadıkları millî irade, millî hâkimiyet, cumhuriyet, milliyet, millî kimlik, millî benlik, millî kültür, demokrasi, laik hukuk, laik toplum, laik devlet ve benzeri hayati konuları engin zekâsı ile kavrayarak inkılaplarına temel taşı yaptı. Çağdaş ve uygar Türkiye Cumhuriyeti ve Türk toplumu bu temeller üzerinde yükseltildi.

Kaynaklar

SAFA, Peyami; Türk Kültür İnkılabına Bakışlar, İstanbul 1990.

TURHAN, Mümtaz; Kültür Değişmeleri, İstanbul 1987.

ATATÜRK'TE VE ATATÜRK'ÜN YAŞADIĞI DÖNEMDE CUMHURİYET, DEMOKRASİ VE MEDENİYET ALGISI

Prof.Dr. Neşe ÖZDEN*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu süreç, uluslararası tarih açısından *1914 - 1945 Yeni Sömürgecilik* adı verilen ve "manda ve kondominyon"ların oluşturulduğu bir döneme rastlamakla birlikte; bu döneme ait olmayan, istisnai ve özgün bir kuruluş gerçeğini yansıtır; bu nedenle de ATATÜRK önderliğindeki "Türk Devrimi (ya da yabancı dillerdeki bir diğer ifadesiyle Kemalizm / Kamalizm)", çağının ezberlerini bozan, sıra dışı ve örnek bir devrim olma özelliğini de taşımaktadır. Dahası XX. yüzyılın ilk yarısı, üç büyük merkezî imparatorluğun (Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu) yıkılması açısından bakıldığında hem dünya savaşlarının ve jeopolitik rekabetinin yoğunlaştığı hem de dünyadaki siyasal sistemlerin ve ideolojik yaklaşımların çeşitlendiği bir süreç olarak da dikkat çekmektedir. Böylesine bir zorluk ve derinlik söz konusuyken Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde dünyadaki "cumhuriyet, demokrasi, medeniyet" ortamını anlamak, rejimler ve sistemler (liberal demokrasi, sosyalist sistem, federatif cumhuriyet vd.) arasındaki farklılıkları örneklemek de ayrı bir önem taşır. Bu çerçevede mevcut bildiride, ATATÜRK Türkiye'si sürecinde dünyadaki devletlerden, ideolojilerden, seçim / temsil sistemlerinden, siyasal lider, parti ve kurumlardan örnekler verilmek suretiyle, *cumhuriyet rejimi, demokrasi sistemi ve medeniyet algısı* üzerinde durulacaktır.

Abstract

The foundation of the Republic of Turkey coincided with a period called in the international history as "*1914-1945 New Colonialism*" where mandates and condominiums were formed; yet it reflected the features of an exceptional and completely new organization which did not belong to that period. That's why the "Turkish Revolution (in other words Kemalism as stated in foreign languages)" under the lead of ATATURK was an extraordinary model that upset all the truths of the time. Moreover, when considered from the aspect of the fall of the three great central empires (Ottoman Empire, Russian Tsardom and Austrian-Hungarian Empire), the first half of the 20th century is a striking period where the world wars and geopolitical competition intensified, and political systems and ideological trends in the world became diversified. Amidst such difficulty and profundity, it's particularly important to understand the "republic, democracy and civilization" environment in the world during the foundation period of the Republic, and to exemplify the differences between the regimes and the systems (liberal democracy, socialist system, federative republic, etc.). Within this framework, this paper will deal with the *republican regime, democracy system and perception of civilization* in ATATURK's Turkey, along with examples from the states, ideologies, election/representation systems, and political leaders, parties and institutions in the world.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonunda üç merkezi imparatorluğun -Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu- parçalandığı ve Almanya'nın büyük bir yıkım yaşadığı sıralarda, dünyadaki siyasal sistemlerin ve ideolojik yaklaşımların da çeşitlendiği görülür. 19.yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk yarısında yaşananlar, hem uluslararası ilişkiler açısından hem de devlet, demokrasi ve cumhuriyet oluşumlarında büyük değişimleri içermektedir.[1]

---

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

[1] Meray'ın özetlediği gibi, XIX. yüzyılda, İtalya ve Almanya ulusal birliklerini tamamladılar. Balkanlarda Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Bulgaristan Osmanlı Devleti'nden ayrıldı. Afrika'da

Dünyada partilerin ve parlamentoların artan sayısına rağmen, savaşlar ve küreselleşmenin demokrasinin durumunu olumsuz etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. XX. yüzyılda hangi demokrasi ve cumhuriyet sorusu sorulurken, demokraside katılım ve temsil, anayasal/parlamenter demokrasi, seçim, bireycilik, çoğulculuk, özgürlük, siyasi eşitlik gibi birçok konu yoğun bir şekilde tartışmaya açılmıştır.

Yönetimde ve siyasette böylesine bir derinlik söz konusuyken, Cumhuriyetin kuruluş sürecinde dünyadaki cumhuriyet, demokrasi, medeniyet ortamını anlamak, *rejim ve sisteme* (liberal demokrasi, sosyalist demokrasi, demokratik cumhuriyet, federatif cumhuriyet, halk cumhuriyeti vd.) ilişkin uygulamalardan örnekler paylaşmak da ayrı bir önem taşır. Bu çerçevede mevcut bildiride, ATATÜRK Türkiyesi döneminde dünyadaki devletlerden, ideolojilerden, seçim/temsil sistemlerinden, siyasal lider, parti ve kurumlardan karşılaştırmalı örnekler verilmek suretiyle, *cumhuriyet rejimi, demokrasi sistemi ve medeniyet algısı* üzerinde durulacaktır.

ATATÜRK Döneminde Dünyadaki Devletlerin Yönetim ve Siyasetinden Örnekler

Bilindiği üzere, dünyada rejimler temelde üçe ayrılmaktadır: mutlakiyet (mutlak monarşi), meşrutiyet (meşruti monarşi), cumhuriyet. Rejimlerin ilkesel tabanı olan sistemler ise muhteliftir: demokrasi, sosyalizm, teokrasi gibi. Rejimlerin ilkeleri olan sistemler, rejimleri büyük çaplı bir değişime uğratırlar; örneğin, Türkiye Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti ve İran Cumhuriyeti birbirinden farklı sistemleriyle rejimlerinin dayandığı ilkelerle farklılaşırlar.

Türkiye Cumhuriyeti, 1923'te kurulduğunda cumhuriyet rejimini ve demokrasi sistemini benimsedi. Ancak bu bildirinin de konusunu oluşturduğu üzere, Cumhuriyet'in kuruluş ve inkılap yıllarında dünyadaki cumhuriyet, demokrasi ve medeniyet *algısı, mevcudiyeti ve uygulamaları*, ülkeden ülkeye değişmekteydi. Bu çalışmada, o dönemlerde yazılanlardan ya da o döneme ilişkin yazılanlardan faydalanmak suretiyle medeniyete dair farklı görüşler paylaşılacak ve ayrıca Çekoslavakya, Fransa, Polonya, Macaristan, Avusturya, İngiltere, ABD, İsviçre, Nordik ülkeleri, Belçika, Balkanlar, Baltık devletleri (Letonya), Latin Amerika (Arjantin, Kolombiya, Şili), Çin, Japonya, SSCB, İspanya, Portekiz, Almanya, İtalya gibi farklı coğrafyalardaki yönetimlerden örnekler verilecektir. Böylece, 1920'li ve 1930'lu yılların dünyasına anakronizmden kaçınarak bakabilmek ve senkronize bir tarihçilik yaklaşımıyla dönemin eş zamanlı gelişmelerini dikkate almak, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimini değerlendirmek açısından katkı sağlayacaktır.

Mısır, Fas ve Tunus da "yetkileri sınırlı devletler" olarak uluslararası sisteme katıldı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Arnavutluk, Polonya, Avusturya, Macaristan, Çekoslavakya, Finlandiya, Baltık devletleri uluslararası topluma katıldılar. 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra, Sovyetler Birliği, ilk sosyalist devlet olarak ortaya çıktı. Seha L.Meray; *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, 2. Baskı, Ankara 1979, s. 35-37.

ATATÜRK Türkiye'sinde ilk inkılap dersleri, İstanbul Üniversitesi bünyesinde 1933 yılında verildi ve bu bakımdan mevcut bildirinin odaklandığı tarihsel süreçteki iç ve dış dünyayı yansıtması açısından da önemli bir örnektir. Bu ders notlarından yer yer dönemin yönetim biçimlerini yansıtan anlatımlar aktarılacak ve özellikle Recep Peker'in (1888 - 1950) siyasal rejimler ve partilere yönelik dönemsel değerlendirmelerine yer verilecektir.

1933 yılında İstanbul Üniversitesinde başlayan İlk İnkılap Tarihi ders notlarına bakıldığında, Recep Peker öncelikle, Birinci Dünya Savaşı'yla "*Romanofların Rusya'sı*, *Habsburgların Avusturya-Macaristan'ı*, şarka doğru taşıp genişlemeyi savaş önündeki yıllarda kendisine amaç edinen *Hohenzollerlerin Almanya'sı* ve *Osmanlı İmparatorluğu*"nun yıkıldığı, ancak Türk ulusu ve onun inkılabının bu enkazdan yeni bir devlet kurmayı başardığı vurgusunu yapmaktaydı.[2]

Bu noktada hatırlatmak gerekirse: Üç merkezi imparatorluk esas alındığında, özellikle Osmanlı Devleti dünya tarihindeki konumunu değiştirirken üç kıtadaki toprakları ve kültür mirası ile derin etki ve izler bırakmıştı. Yeni kurulan bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti de XX. yüzyıl tarihi ve sonrası için *insanlara, insanlık ve medeniyete* umut ışığı oldu. Nitekim 1937'de toplanan İkinci Türk Tarih Kongresi'ne, dünyanın değişik yerlerinden antropoloji, tarih öncesi (*prehistuvar*), arkeoloji ve Türk tarihi sahasında tanınmış uluslararası katılımcılar gelmiş ve kongrede medeniyet vurgusu ihmal edilmemişti.[3] Prof.Dr. Şevket Aziz Kansu tarafından 21 Eylül günü okunan konferans metninde Prof.Abbe M. Breuil (Paris), Avrupa, Asya ve Afrika arasında *"iltisak noktası"* olarak Türkiye'yi medeniyet kavşağındaki konumuyla şöyle resmediyordu: "*Türkiye* arazisi, medeniyet cereyanları bakımından, *Afrika Mısır'*ının ön bölgesi gibi addolunabilecek olan, *Suriye-Filistin* mıntıkası ile *Arabistan* Çölü, *Mezopotamya*, *İran* dağları, *Hazer* denizi, *Kafkasya*, *Karadeniz* ve *Marmara* Denizi boğazları arasında, mümtaz bir mevki işgal eder. Cenupta hiçbir mania yoktur; şimalde yüksek, fakat ehemmiyetli geçitleri olan dağlar, Türk arazisini, *Rus Sibiryası*'nın, münhat ovalarından ve yüksek mıntıkalarından ayırır. *Hazer* Denizi ve *Karadeniz* sahilleri boyunca, kolay aşılan deniz yolları, *Balkan Avrupa'*sına doğru, yine kolay aşılabilen boğazlar vardır".[4]

Türkiye Cumhuriyeti, tarihinden armağan kalan medeniyet değerlerinin ve kültürel birikiminin yanı sıra, inkılabıyla da örnek teşkil etmekteydi. Peker,

---

[2] *İlk İnkılap Tarihi Ders Notları; Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk*, Haz. O.Aslanapa, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1997, s. 210-211.

[3] *İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937)*; TTK Yayını, İstanbul 1943, s. XXXVIII; Kongre münasebetiyle prehistuvardan Cumhuriyet Devri'ne kadar tarihin büyük medeniyet dönemlerini gösteren ve kronolojik olarak düzenlenmiş öğretici nitelikte bir *tarih sergisi* de açılmıştı. 20 Eylül 1937'de Dolmabahçe Sarayı'nda açılan bu sergi için Türkiye müzelerinden başka, Berlin, Viyana, Peşte, Paris, Şikago, Londra, Irak, Yunanistan, Sovyet Rusya ve İtalya müze ve arşivlerinden büyük tarih süreçlerini karakterlendiren eşya ve vesika kullanılmıştı.

[4] *İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937)*; s. 32.

inkılapları çeşitleri itibarıyla değerlendirirken; "otoritelerden (yukarıdan) gelen inkılaplar" kategorisinde, Çarlık Rusya'sında II. Petro'nun başarılı olan yeniliklerini ve Avusturya'da II. Jozef'in başarılı olamayan yeniliklerini ya da Kral Emanullah'ın Afganistan'da giriştiği inkılabı örnek verdi.[5] "Halktan gelen inkılaplar" kategorisinde; İngiliz, Fransız, hatta Osmanlı döneminin Meşrutiyet'ini örnek verdi. Yeni Türk inkılabının halktan gelen inkılapların "en yücesi" olduğunu belirtti. Peker'in buna dair iki önemli saptaması vardı: Birincisi, Türk inkılabı halktan gelerek otoritelere karşı yapılmıştı; fakat inkılap *"iktidar mevkisini alınca"* otoriteden halka doğru devam etmişti.[6] İkincisi, Türk inkılabının "*Türk istiklalini de beraber almış olması*"ydı. "İstiklalsiz inkılap" ve "inkılapsız istiklal"ler vardı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti yalnız inkılabı yapmış ya da yalnız istiklali kazanmış bir Türkiye değildi, onların her ikisini birden başarmıştı.[7]

Peker'de, cumhuriyet rejimi de önemli yer tutmaktaydı; ona göre "*Dünyanın her yerinde, er geç ve muhakkak istikbal, cumhuriyetin*"di.[8] Peker'in siyasal parti kategorilerine gelince: Bir yanda "hürriyet ihtilalinin getirdiği" dört temel parti oluşumları yani *liberal, demokrat, radikal* ve *cumhuriyetçi* partiler, diğer yanda ise bunların ifade ettikleri anlamlara karşı kurulan reaksiyoner nitelikli *muhafazakârlar ve mutediller* vardı. İkinci kategoriyi 'sınıf ihtilalinin getirdiği' partiler oluşturmaktaydı. Bunlar, *sosyalist*, *komünist* ve *işçi* partileri idi. Üçüncü kategori siyasal partiler, "klerikal zümreyi oluşturan" *din partileri*ydi. Dördüncü kategoride, uluslararası akımlara karşı olan *milliyetçi partiler* vardı; bu tip partilerin izlediği milliyetçilik arasında, Fransa'da ve İsviçre'deki gibi *sınır içi milliyetçiliği* veya Üçüncü Rayhı kuran Nasyonel Sosyalist Partisinin esas çizgisini oluşturan *ırk ve kan milliyetçiliği* ya da *antisemitlik* görülebilirdi. Milliyetçi başka tipler de vardı; milliyetçi tiplerden yer yer *klerikal nasyonalist*, *liberal nasyonalist*, *revizyonist*, *ekalliyet nasyonalist* ya da bazı Orta Avrupa partileri arasında görülen ve başka bir devletin sınırı içine intikal amacı güden *frontist nasyonalist* partilere de rastlanmaktaydı. Beşinci kategoride ise yukarıda belirtilen tüm bu partilerden birinin ötekisiyle birleşmesinden doğan "muhtelit (karma) partiler" vardı. Muhtelit parti tipleri arasında, özellikle Orta Avrupa'da rastlanılan

---

[5] *İlk İnkılap Tarihi Ders Notları; Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk*, s. 213.

[6] age.*;* s. 213,235,237. Peker ayrıca, "sınıf ihtilali" ile iktidara gelmiş bir devlet olarak Sovyet Rusya'yı örnekledi. Sosyalizmden komünizme geçiş sürecinde, 1868'de ilk enternasyonal komünist kongresi Cenevre'de, ikinci enternasyonal 1904'te Amsterdam'da, üçüncü enternasyonal da Rusya'da komünizm ihtilali başarılı olduktan sonra Moskova'da kurulmuştu.

[7] age.*;* s. 214-216,246-247. Peker'in de irdelediği gibi Türk inkılabı etkileri bakımından evrenseldi. Bunun nedenlerine bakılırsa: Önce coğrafya bakımından evrenseldi, "…*bizim inkılabımız bugün Türkiye'nin bulunduğu coğrafya parçasında değil de Cenub Afrika'sında veya İskandinavya'da olsaydı bu inkılabın verdiği neticeler, dünyanın yaşayış ve anlayışı üzerinde bugün yapmakta olduğu büyük tesiri yapamazdı*". İkinci neden olarak milletin tarihinin derinlikleri, üçüncü neden olarak inkılabın "doğuş, kuruluş ve yaşayış zamanının dünyanın müstesna vaziyetine rastlayışı"ydı. Türk inkılabının Batı'ya bakan yüzü de Doğu'daki kadar evrenseldi.

[8] age.*;* s. 222.

sosyal demokratlar ve *Hristiyan sosyalistler*, *Hristiyan demokratlar*, *radikal demokratlar* ve dönemin karma parti tiplerinin en yenisi olan *nasyonel sosyalistler* sayılabilirdi.[9]

Liberal tipte çeşitli partilerle türlü büyük güçlükleri başarma durumundaki devletlerin *kudretli ve ahenkli çalışmasın*ın mümkün olmadığını düşünen Peker, yeni doğan devletlerin, özellikle Türkiye Cumhuriyeti gibi en karanlık bir devirden yepyeni bir hayata doğan bir devletin, "liberal kombinezonlar ve darmadağınık unsurlarla" idare edilemeyeceğine inanmaktaydı. Feodal devlet göçüp gitmişti; onun yerini alan "liberal devlet" tipi de eskimişti.[10] Bu kapsamda birkaç devletten örnek verdi: *Çekoslavakya, Fransa, Polonya* gibi.

XX. yüzyılın yeni kurulan devletleri arasında, Peker'in aktarımıyla Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 1918'de Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla doğmuş olan Çekoslavakya'da 15 kadar siyasal parti vardı. 300 milletvekilli parlamentoda, *Çek, Alman, Macar* gibi ayrı milliyetler farklı partiler oluşturmuşlardı. Çokluk partisi olan Çekoslavak Cumhuriyetçi Çiftçi Partisinin mecliste 46 üyesi vardı. Bu çokluk partisinin sayısına dikkat edilirse partilerin çok sayıda (*Örneğin, Çekoslavak Sosyal Demokrat Partisi-43, Çekoslavak Nasyonal Sosyalist Partisi-32, Komünist Partisi-30, Çekoslavak Halk Partisi/Klerikal-25, İslovakların Klerikal Halk Partisi-20, Çekoslavak Demokrat Nasyonal Partisi-14, Çekoslavak Küçük Sanayi ve Esnaf Partisi-12, Alman Sosyal Demokrat Partisi-21, Alman Çiftçi Partisi-16, Alman Hristiyan Sosyalist Partisi-11, Alman Nasyonal Sosyalist Partisi-8, Millî Alman Partisi ve Landbundlar ile Alman Küçük Sanayi Partisi-7, Millî Macar Partisi ve Macar Hristiyan Sosyalist Partisi-12, müstakiller-3*) ve nasıl dağınık bir hâlde olduğu daha iyi anlaşılabilirdi. Çekoslavakya'yı, 46, 43, 32, 25, 14 ve 21 milletvekilli altı partinin koalisyonu yönetmekteydi. Dolayısıyla birbirine prensip ve renk itibarıyla zıt oldukları hâlde hükûmet kuran bu partilerin her birinden birer ikişer üye alınmıştı. Peker bu konu üzerinde fazlaca durmasını şöyle açıklamaktaydı: "*Bu suretle Çekoslavakya gibi kültür, bayındırlık ve varlık bakımından ileride ve yıkılan Avusturya-Macaristan imparatorluğu'nun medeniyet vasıtalarının biriktiği bir muhitte bile liberal tip ile devlet idare etmek için uğranılan güçlükleri gördünüz.*"[11] Bu durum da yeni kurulan devletlerin geleceğine ilişkin ortak kararlara varmada zorluklara, hükûmetin ve siyasal sistemin bocalamasına neden olmaktaydı.

Fransa'da da liberal devlet tipi kesintiye uğramış olup -Peker'in ifadesiyle- Fransa'ya parti mütarekesi ve millî hükûmet esprisi hâkimdi. Tarihsel açıdan, geleneksel olarak üniter bir yapıda olan Fransa'da partilerin çeşitleri çoktu; ama özellikle hürriyet ihtilalini büyük sarsıntılarla geçirmiş

---

[9] age.*;* s. 258-270. Ayrıca Peker, siyasal partiler arasında bir kategori olarak, çiftçi, köylü, esnaf ve küçük sanayicilerin birlikte ya da yalnız başlarına kurdukları birtakım *meslek partiler*inin varlığına da işaret etti.
[10] age.*;* s.279.
[11] age.*;* s.274-275.

olan Fransa'da, demokrat partiler kuvvetliydi, bir de sosyalistler grubu vardı. Demokrat grubunda, *Cumhuriyetçi Demokratlar*, *Alyans Demokratik* ve *Klerikal Halk Demokrat* Partileri vardı. Sosyalist grubunun en kuvvetli partisi, Fransa'daki laik cereyanların başında bulunan *Radikal Sosyalist Partisi*ydi.[12]

Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet (1870-1940), 69 yılda 99 hükûmet gördü.[13] Üçüncü Cumhuriyet, esas itibarıyla, "epeyce muhafazakâr ve burjuva"ydı. Böylece burjuva ve liberal demokrasinin uzun süresi boyunca sosyoekonomik bunalımlar tükenmedi.[14] 1930'lu yılların sorunları ve Üçüncü Cumhuriyet'in yaşadıklarına bakıldığında, şehirler ve endüstriyel işçi sınıfları İngiltere ve Almanya'nınkinden daha küçüktü ve Fransa'daki işçi sınıfı partileri, Üçüncü Cumhuriyet'in geç dönemine kadar politika yapma sürecinde belirgin bir etkiye sahip değillerdi.[15] Üçüncü Cumhuriyet'te zayıf bir devlet başkanı ve hükûmet başkanından söz edilebilirdi. Temsilciler Meclisi 1945'e kadar doğrudan genel (erkek) oyla (*direct universal male suffrage*) seçilirken senato ise dolaylı olarak oluşturuldu. Diğer taraftan Fransa'nın 1930'lu yıllarda Nazizme ve faşizme olan duruşu da sol ve sağ kesimlerde farklı şekilde belirdi. Sol kesim, faşizme olan muhalefeti Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki barışcıl eğilimler ile uzlaştırmada artan bir zorluk yaşarken sağ kesim ise -kendisini Sovyet komünizmine karşı bir kale olarak sunan yönetimler karşısında- önceki anti Alman duruşunu sürdürmede zorlandı.[16]

Polonya da Peker'in yorumuyla *yeryüzü savaşı*ndan sonra bağımsızlığına kavuşmuş, devlet kurulunca liberal devlet geleneği oraya da sokulmuş, derhâl çeşit çeşit partiler kurulmuş ve parti çekişmeleri başlamıştı. Birliği sağlamak ve devleti iç siyasanın fırtınalarından korumak ve istikrarlı bir hükûmet kurmak için devletin dayandığı çokluğu yapan hükûmet grubu oluşturulmuş; yani "partisizler partisi" oluşturularak yeni devlet, liderler ve hükûmet etrafında toplanan ve siyasal partilerin tarifi bakımından ortak bir vasfı, bir rengi olmayan bu çokluğa dayandırılmıştı. Almanya ve Sovyet Rusya arasında yaşam alanı arayan bu devlet yeniydi ve yapılacak çok iş vardı.[17]

Bir diğer deyişle, Peker'in önceliğine göre dönemin şartlarında siyasi istikrar beklentisi, liberal siyasetin de önüne geçerek devletlerin idamesi için

---

[12] age.*;* s.276-277. Fransız siyasi partileri için ayrıca bk. Andrew Knapp; *Parties and the Party System in France: A Disconnected Democracy?,* New York 2004, s.4 - 7. Henry W.Ehrmann; *Politics in France*, 2.baskı (1.baskı 1968), Boston 1971, s. 195-205.

[13] Stephen Holt; *Six European States*, New York 1970, s. 7.

[14] Bk. Michael G.Roskin; *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Çev. B.Seçilmişoğlu, 4. Baskı, Ankara 2013, s. 115-116.

[15] Roy Pierce; *French Politics and Political Institutions*, 2. Baskı (1. Baskı 1968), New York 1973, s. 28-29. Fransa'da sosyalist partiler, bazen burjuva hükûmetlerini bile destekledilerdi; fakat sosyalistler 1936'ya kadar parti olarak bütünüyle bir Fransız hükûmetine katılmadılar.

[16] Andrew Knapp-Vincent Wright; *The Government and Politics of France*, 4. Baskı, Londra 2001, s. 4,14.

[17] *İlk İnkılap Tarihi Ders Notları; Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk*, s. 272-273.

hayati bir zorunluluk olarak belirmekteydi. Peker ayrıca koalisyonların, ülkedeki düzen, istikrar, siyasi irade ve refahı olumsuz etkileyen yönüne de dikkat çekmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda doğan devletlerden bir diğeri olan Macaristan'da 1949 öncesinde yazılı bir anayasa yoktu. Partilerin durumu -Peker'in aktarımıyla- kendine özgü bir durumdaydı ve çok problemli olan dış siyasasında nüfuzu için gereken kuvveti ülkeye verecek nitelikte değildi. Parlamentoda sağ ve sol birlik partileri şeklinde gruplanmışlardı. Sağ tarafa eğimli olan Hristiyan burjuvalar, çiftlik sahipleri *sağ birleşikleri* ve demokrat nasyonellerle onların etrafındakiler *sol ünifiyeleri* oluşturmuşlardı. Macaristan'da rastlanan bir diğer parti de Hristiyan Ekonomi Partisiydi. Bunun benzeri başka yerde yoktu. Macaristan'da hükûmet yükünü alacak çoklukta bir parti yoktu; bu nedenle ülkeyi bu partiler arasından bir kısmının oluşturduğu bir koalisyon idare etmekteydi.[18]

1918-1920'de Avusturya'da meclis hükûmeti vardı. 1920 Avusturya Anayasası, parlamenter demokrasiye dayalı bir rejimi büyük ölçüde oluşturmuştu. Ancak anayasa 1929'da, güçlü bir parlamento-karşıtı ve parti-karşıtı durumun belirmesi sebebiyle özü itibarıyla değişime uğradı. Anayasal olarak Avusturya, 1929'dan itibaren -Parlamentosu etkin olmayı sürdürmesine rağmen- *yarı-başkanlık* sistemini uygulamaya başladı.[19]

Genel olarak parlamenter demokrasi söz konusu olduğunda *ilk olarak* hükûmetin üç erke dair fonksiyonlarını birbirinden ayırmak önemliydi ya da bu fonksiyonların belirli ve farklı kişi ve bünyeler tarafından uygulanıp uygulanmaması gerektiğine dair bir tercih yapılması gerekiyordu.

Parlamenterizmin gelişimiyle parlamento ile hükûmet arasındaki ilişkiler düzenlenmiş; kralın baskısı altındaki kabineler yerini parti hükûmetine ya da İngiltere'de olduğu gibi Avam Kamarası'na hâkim bir kabineye bırakmıştı. Başını İngiltere'nin çektiği ve parlamento esasına dayanan anayasal monarşiler, Avrupa'nın değişik ülkelerinde etkindi. Anayasal monarşi ve parlamenter hükûmet sistemi Fransa'da 1792'de gerçekleşmişti. Çoğu Avrupa ülkesi XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında benzer gelişmeleri yaşamıştı. Parlamenter sistem, Belçika ve Lüksemburg (1830), Hollanda (1848), İtalya (1867), İspanya (1869), Norveç (1884), Danimarka (1901); Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte ise Avusturya, Finlandiya,

---

[18] *İlk İnkılap Tarihi Ders Notları; Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk*, s. 275. Macaristan'da seçimlerde kapalı rey verilmezdi. Seçmenler, milletvekilini veya vali yardımcısını seçerken listenin altına imzalarını koymaya mecburdular. Sol birleşikler, bu seçim şeklinin kapalı reye sokularak düzeltilmesini, laik hayatın uygulanmasını ve vasıtasız vergilerin kaldırılmasını istemekteydiler ama başarıya ulaşamamışlardı.

[19] Wolfgang C.Müller'in "Austria: Imperfect Parliamentarism but Fully-fledged Party Democracy" makalesi için bk. Kaare Strom-Wolfgang C.Müller-Torbjörn Bergman (ed.); *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, Oxford 2006, s. 221-222.

Almanya, İzlanda ve İrlanda'da kurulmuştu.[20] Örneğin, hükûmetin üniter yapısı İngiltere'de yazılı bir anayasa olmaksızın yönetimi mümkün kılan nedenlerden biriydi. Kabinedeki bakanlar yasamaya karşı sorumluydular. Siyasi partiler önemliydi. Özellikle de parlamentonun güçlü varlığı İngiliz sisteminde kilit bir pozisyondaydı.[21] İki meclisli (bi-cameral) parlamenter örgütlenme bu noktada katkı sağlayan bir unsurdu.

İkinci olarak, yalnızca parlamentonun konumu değil, aynı zamanda devlet başkanının yetki alanının saptanması ya da devlet başkanının monarşik veya seçilmiş olması da hassas bir denge üzerindeydi. İngiltere'de devlet başkanı ile hükûmet başkanı arasında net bir ayrım vardı. Amerika'da ise bu ikisi, "başkanlık" içinde kaynaşmışlardı. İngiliz çoğunlukçu sisteminden etkilenen ülkeler kapsamında, ABD'de de iki büyük ana parti ve muhtelif sayıda küçük partilerin varlığı görülmekteydi; ancak İngiliz partileri parti içi farklılıklar açısından Amerikan partilerinden daha uyumlu ve merkezciydiler. Diğer taraftan, İngiltere, İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika ve İspanya monarşilerinin demokratik yönleri farklı şekilde kendisini gösterdi, bu onların farklı demokrasi yorumlarına ve devlet başkanlığının eski dönemlerden nakledilen bir gelenek oluşuna işaret etmekteydi. Yine İngiltere'de yazılı bir anayasa olmamakla birlikte, İngiliz anayasa fasılları yazılıydı ve daha ziyade örf hukukunun, geleneklerin, tarihsel fermanların ve parlamentodan geçen kanunların bir karmasından oluşmaktaydı.[22]

Üçüncü olarak parti ve meclis temsiliyetini dengelemek pek de kolay değildi. Hatta bazen, demokrasi ve parlamenterizm açısından köklü bir geçmişe sahip İngiltere'de bile Avam Kamarasındaki çoğunluk partisi tarafından desteklenen hükûmet -parlamento karşısında- büyük bir hareket alanına sahipti.[23] İngiliz kanunları ve partilerinin çalışmaları gelenekleşmişti, diğer bir deyişle liberal olan *Wig*ler ve muhafazakâr olan *Tori*ler yüzyıllardan beri İngiltere'yi idare etmişti. Bu iki partiden birinin çokluk temin ederek iktidara gelmesi, İngiltere'de parlamenterizmin başarıyla işlemesine imkân vermişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu denge bozuldu. Bunun başlıca nedenleri, "*artık yeryüzünün hiçbir yerinde ihtiyaçlara karşı*

---

[20] Wolfgang C.Müller-Torbjörn Bergman-Kaare Strom; "Parliamentary Democracy: Promise and Problems" başlıklı makale için bk. Strom-Müller-Bergman (ed.); *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, s. 6-9. Bazı ülkelerde, genel oya dayalı (en azından, erkekler için/*universal male suffrage*) parlamenter *demokrasi*, hatrı sayılır bir gecikmeyle geldi (örneğin, Norveç - 1897, Hollanda - 1917, İsveç - 1917, İngiltere - 1918, İtalya - 1919, Belçika - 1919, Lüksemburg - 1919). Bazı ülkelerde kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi daha da uzun süre gecikti: İtalya'da 1945, Fransa'da 1946, Belçika'da 1948 yılına kadar olduğu gibi.

[21] Sydney D.Bailey; *British Parliamentary Democracy*, 3.baskı (1. Baskı 1959), Londra 1964, s. 3, 7-8. Parlamento seçimleriyle ilgili kanuni düzenlemeler de XV. yüzyıldan beri İngiltere'de önem atfedilen bir husustu (1832, 1867, 1884, 1918, 1928, 1948 tarihli seçim reform kanunlarında olduğu gibi).

[22] Bk. Roskin; *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, s. 37-38,51-52.

[23] Ian Budge; "*Great Britain and Ireland:Variations in Party Government*", başlıklı makale için bk. Josep M.Colomer (ed.); *Comparative European Politics*, 3. Baskı (1. Baskı 1996), New York 2008, s. 17,32.

gelemeyen ekonomik liberal zihniyetin itibardan düşmesi, alandan çekilmesi ve savaştan sonra bütün sanayi merkezlerinde işsizliğin artması ve İngitere'de de sınıf ihtilali cereyanlarının kuvvetlenmesi"ydi. 1900'de kurulan yeni İşçi Partisinin önceleri Liberallerle iş birliği, "Lib-Lab" koalisyonunu doğurmuştu; ama savaşın sona ermesiyle birlikte İşçi Partisinin yükselme fırsatı bulması ve 1924-1931 sürecinde iktidara gelmesi, İngiltere partilerinin parlamentodaki klasik dengesini bozdu. Çokluk bir partinin kuvvetli ve verimli çalışmaları yerine, iki partinin üçe çıkması yüzünden burada da koalisyona başvurulması, imparatorluk işlerinde güçlükler çıkmasına neden olmuştu.[24]

Demokrasinin federalizm içindeki mücadelesi de kayda değerdi. Örneğin, demokratik, federal bir devlet olan ve kantonlardan oluşan İsviçre'nin siyasal partileri kantonlarda olup devlet merkezinde partilerin merkez büroları vardı. Ülkede en güçlü parti laikliği koruyan *Radikal Demokrat Partisi-58* idi. Ardından, laikliği kaldırmaya çalışan *Muhafazakâr Katolik Partisi-46* gelmekteydi. Hükûmette bu iki zıt kutup birlikte çalışmaktaydı. Bu iki partiden sonra, *Köylü Esnaf ve Burjuva Partisi* gelmekteydi. İsviçre'yi bu üç partinin konsey federalde (İsviçre'nin Ulusal Meclisinde) yaptığı bir koalisyon idare etmekteydi.[25] Kısacası, federalizmin beklentileri ve partilerin karmaşası içinde devlet idare etmenin zorluğu bir aradaydı.

1930'lu yıllarda demokrasi algılarında, sosyal devlet yapısında *uzlaşı, devletçilik, yerel (yönetimde) özerklik* gibi muhtelif politikaların varlığı da söz konusuydu. Bu politikanın 1933'te Danimarka ve İsveç'te, 1935'te Norveç'te, 1937'de Finlandiya'da uygulandığı görülmekteydi. Ayrıca, Danimarka, İsveç, Norveç, Finlandiya'da, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, 1935'teki İskandinav modeline bakıldığında, yazılı anayasa geçmişi eskilere dayanan Nordik ülkeleri, kadınlara seçim hakkının (*female suffrage*) XX. yüzyıl başlarında verildiği az sayıdaki ülke arasındaydı.[26]

İki savaş arası süreçte Belçika'da, üç partili hükûmetler yaygındı.[27] Peker'in de vurguladığı üzere, bir asırlık istiklal hayatıyla yeni bir devlet olan krallıkta, iç idare şekli olarak parlamenterizm vardı ve Belçika'da en çok milletvekili olan parti, parlamentoda 76 üyesi olan *Katolik Partisi*ydi. Peker'in de hayretle ifade ettiği gibi dönemin ileri ulusları arasında yer alan Belçika'nın çokluk partisi, bir klerikal Katolik partisiydi. Ondan sonra *Liberal*

---

[24] *İlk İnkılap Tarihi Ders Notları; Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk*, s. 276. Roskin; *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, s. 33.

[25] *İlk İnkılap Tarihi Ders Notları; Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk*, s. 278.

[26] Jan Erik Lane-Svante Ersson; "The Nordic Countries: Compromise and Corporatism in the Welfare State", başlıklı makale için bk. Colomer (ed.), *Comparative European Politics*, s. 248-250.

[27] Holt; *Six European States*, s. 258, 270. Belçika, büyük güçlerle birlikte hareket ederek Almanya ile imzalanan 1925 Lokarno Antlaşması çerçevesinde Belçika-Alman sınırını garanti altına almıştı. Ancak Alman tehdidi tamamen ortadan kalkmamıştı. İç siyaset de düşünüldüğünde, 1934'te tahta çıkan III. Leopold'u zor günler bekliyordu.

Parti gelmekteydi. Belçika'da sosyalistler de 70 kadar milletvekiline sahipti. Belçika'yı 70 sosyaliste karşı, Katoliklerle liberallerin yüz küsur milletvekilinin yaptığı bir koalisyon idare etmekteydi.[28]

Koalisyon yaklaşımıyla siyasi parti katılımında çeşitlilik ve siyasi temsilde denge aranıyordu, ama bunun gerçekleşmesi de pek kolay görünmüyordu. Nitekim -Peker'in de dikkat çektiği üzere- Balkanlarda, Yunanistan ve Romanya koalisyonla yönetiliyor; Bulgaristan sayısı 15'e yaklaşan siyasal parti ve cemiyetin karışıklığı ile idare ediliyordu.[29]

1918-1920 sürecinde Baltık devletleri, yüzyıllar boyunca karşı karşıya kaldıkları Cermen ve Rus işgallerinden nihayet kurtulmuş görünerek bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Bir diğer deyişle 1940 yılındaki Sovyet işgaline kadar demokratik gelişimlerinde yol aldılar. Örneğin, Kasım 1918'de bağımsızlığını ilan eden Letonya'da, Kurucu Meclisi (*Satversmes Sapulce*) seçmek için ilk genel seçim, gizli oy ve nispi sisteme göre Nisan 1920'de yapıldı. 24 siyasi parti ve grup seçimlere katıldı; *Sosyal Demokratlar* ve *Çiftçilerin Birliği* yeni seçilen mecliste güçlü olan iki partiydi. 1921'de Milletler Cemiyetine katılan Letonya'da 15 Şubat 1922 tarihli Anayasa (*Satversme*) ile Letonya'nın bağımsız bir demokratik cumhuriyet olduğu ve Letonya devletinin egemenlik gücünün Letonya halkına ait olduğu ilan edildi. Tek meclisli (uni-cameral) Letonya Parlamentosu (*Saeima*), devlet başkanını 3 yıllık bir süre için seçmekte; devlet başkanı ise hükûmeti oluşturması ve *Saeima*nın onayıyla hükûmete başkanlık yapması için bir başbakan adayı göstermekteydi.[30]

Darbeleri ve zayıf demokrasi örnekleri bulunan Latin Amerika'da, örneğin Arjantin'de 1916-1930 arasında, toplumun farklı kesimlerine barışçıl bir rekabete dayalı anayasal fırsatlar sunan iktidar açısından, demokrasi tanımıyla buluşan bir siyasi etkinlikten bahsedilebilirdi. 1912'deki seçim reformuyla Arjantin vatandaşları için genel (erkek) ve gizli oy hakkı tanındı, bu durum hem oy verenler açısından hem de parlamenter sistemin işleyişi ve partilerin farklı kesimlerin çıkarlarını yansıtmada kilit roller üstlenmesi açısından bir atılım getirmişti. 1916'da yönetim uzun süre iktidarda bulunan muhafazakârlardan, orta sınıfa hitap eden ve reformist bir siyaset güden *Radikal Parti*nin lideri Hipolito Yrigoyen'e geçti. Arjantin'in genel oyla seçilen ilk devlet başkanı olan Yrigoyen, 1916-1922 ve 1928-1930 süreçlerinde görev aldı. Bir başka radikal Marcelo T. de Alvear (1868-1942), 1922 seçimlerini kazanmıştı; fakat 1928'de Yrigoyen 70'li yaşlarında %67 oy alarak tekrar iktidara geldi. Ancak 1930'da silahlı kuvvetler Yrigoyen'e darbe yaptı. Böylece, "rekabetin ileri düzeyde fakat katılımın orta düzeyde" olduğu

---

[28] *İlk İnkılap Tarihi Ders Notları; Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk*, s. 273.
[29] *age.;* s.279.
[30] Adolf Sprudzs; "Rebuilding Democracy in Latvia: Overcoming a Dual Legacy" için bk.Jan Zielonka (ed.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, C 1, Oxford 2001, s. 140-142.

Arjantin demokrasinin gelişimi olumsuz etkilendi.[31] Diğer taraftan, 1930'lu yılların bunalımında Kolombiya'da iki partili bir sistem, düzenli seçimler ve demokratik reform sicili mevcuttu. Aslına bakılırsa Kolombiya, 1910'dan 1949 uzanan süreçte rekabetçi bir oligarşiden *oligarşik demokrasi*ye dönüşüm sağladı.[32] Şili örneğinde ise parti sisteminin önemli bir karakteristiği, onun üst düzeydeki rekabetçiliğiydi. 1930'larda 30'dan fazla parti örgütü vardı. Ancak seçim kanunundaki değişikliklerden ve partilerin güçlerini birleştirmesinden dolayı, 1970'e kadar bu sayı 10'a düştü. Sayılarındaki azalmaya rağmen 1925 Anayasası'nın kabulü sonrasında Şili'deki hiçbir parti parlamento veya belediye seçimlerinde %30'dan fazla oy alamadı.[33]

Demokratik gelişim, devrimlerin de -tercihleri ve hazırlıkları oranında- başvurdukları bir yöntemdi. 1912'de kurulan Çin Cumhuriyeti'nde Sun Yat-Sen, *halk hükûmeti, halkın refahı ve milliyetçilik* gibi ilkeleri savunmuştu. İlk cumhurbaşkanı olan Sun Yat-Sen 1925'te öldükten sonra, Milliyetçi Halk Partisi olan *Kuomintang*ın liderliğini General Çan Kay-Şek üstlendi. Sun Yat-Sen'in ölümü, uzlaşmacı eğilimi olumsuz etkiledi. Nitekim ülkede Çin komünistleri ile milliyetçileri arasındaki mücadele, bir iç savaşa (1927-1949) dönüşerek uzun yıllar devam etti. Bu süreçte, ülke birliğine yönelik olarak yaptığı Kuzey Seferi'nden (1926-1928) sonra Kuomintang'ın gücünü ve nüfuzunu tekrar tesis eden Çan Kay-Şek, askerî görevinden istifa etti, tekrar partinin liderliğini ele aldı ve 25 Ekim 1928 tarihli yasayla Kanton'da kendisinin başında olduğu yeni bir millî idare oluşturdu. 1928'de Çan Kay-Şek, Çin Cumhuriyeti'nin lideri oldu. 12 Mayıs 1931'de bir geçici anayasa kabul edilerek Sun Yat-Sen'in *üç halk* ilkesinin Çan Kay-Şek'in liderliğinde devam ettirileceğine dair bir niyet sergilendi.[34] Japonya'da ise parlamenter deneyim -Meiji Anayasası'na göre oluşan İmparatorluk Parlamentosunun (iki meclisli *Imperial/National Diet*, 1889-1947) çalışmalarıyla- arttıkça yasayla insanlara birtakım imtiyazlar verilerek nihayetinde 1926'da erkeklere oy verme hakkı (*male suffrage*) kabul edildi.[35]

---

[31] Peter H.Smith; "The Breakdown of Democracy in Argentina, 1916-30" için bk.Juan J.Linz-Alfred Stepan (ed.), *The Breakdown of Democratic Regimes*, 2. Baskı (1. Baskı 1978), Baltimore 1980, Bölüm III, s. 3-5,18-21.

[32] Alexander W. Wilde; "Conversations among Gentlemen: Oligarchical Democracy in Colombia" için bk. Linz-Stepan (ed.), *The Breakdown of Democratic Regimes*, Bölüm III, s. 28-30. Kolombiya'da devlet başkanlığı için yapılan 1914, 1926, 1934 ve 1938 seçimlerinde muhalefet katılmadığı için sadece bir ciddi aday çıkmıştı. Diğer iki seçim (1918 ve 1942) daha rekabetçiydi çünkü iktidardaki parti iki aday göstermişti. Bu bakımdan sadece üç seçimde (1922, 1930, 1946) iki partinin adayları devlet başkanlığı için çekişmişti.

[33] Arturo Valenzuela; "Chilean Politics at Mid-Century" için bk. Linz-Stepan (ed.), *The Breakdown of Democratic Regimes*, Bölüm IV, s. 3.

[34] B.M.Sharma; *Modern Governments*, (genişletilmiş) 8. Baskı (1. Baskı 1936), Bombay 1969, s. 726-728. Dışarıda ise 1931'de Japonya'nın Kuzeydoğu Çin'deki Mançurya'ya saldırması ile başlayan gerilim, 1937'de büyük çaplı bir Çin-Japon Savaşı'na dönüştü.

[35] Sharma; *Modern Governments*, s. 704-705,708-709. Japonya'da parti sisteminin tarihi 1890'dan daha da eskilere gitmekteydi; ancak 1898'de, liberal *Jiyuto Partisi* ve ilerici *Kaişinto*

Rusya'da, eski Çarlığın kuzey ve doğu kısımlarının çoğunu kapsayan bir *Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti* (1923'ten sonra yedi cumhuriyetli *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği*-SSCB) için 10 Temmuz 1918'de Sovyetlerin 5. Kongresi tarafından bir anayasa kabul edildikten sonra, 1918-1923 yılları arasında altı yeni cumhuriyetin katılımı sürecinde anayasada yeni birçok düzenleme yapıldı. 1953'te ölümüne kadar yaklaşık 30 yıl boyunca SSCB'nin liderliğini üstlenen Stalin'in döneminde, dışarıya komünizm (Marksist-Leninist hatta Stalinist ideoloji) ihraç edilmeye çalışılırken içeride ise 1931 yılında yaklaşık 160 milyon nüfusuyla (84 milyon kayıtlı seçmeniyle) Sovyet Rusya halkı yoğun ve farklı beklentiler içindeydi. 1936 Anayasası ile SSCB'de vatandaşların temel haklarında ve devletin *federal birlik* ya da *federasyonların federasyonu* tarzındaki yapısında, yeni düzenlemeler yapılıyor; bu kapsamda, *demokratik merkeziyetçilik* ve *anayasanın demokratikleşmesi* dillendiriliyordu.[36]

Otoriter rejimlere direniş ve demokrasi mücadeleleri açısından İspanya ve Portekiz XIX-XX.yüzyıllarda paralel olaylar yaşadı. İspanya'da 1890-1923'teki ılımlı monarşinin ardından, 1931-1936 sürecinde beş yıllık bir cumhuriyet, diğer zamanlarda da oligarşik bir monarşi ve iki askerî diktatör (General Miguel Primo de Rivera 1923-1929, General Francisco Franco 1939-1975) hüküm sürdü. Portekiz ise 1910-1926 demokratik cumhuriyet süreci dışında, istikrarsız ve askerî darbeler ile sonuçlanan bir ortam yaşadı; 1933-1974 arasında Antonio de Oliveira Salazar uzun süreli otoriter iktidarıyla gücü elinde tuttu.[37]

Demokraside ve siyasette partilerin sayısal olarak azlığı veya çokluğunun yanı sıra, bir de ılımlı ya da radikal partilerin kazandığı konum büyük fark yaratmaktaydı. Örneğin Almanya, 120 yıllık bir zaman diliminde, anayasal bir monarşi (1871-1918), Weimar Cumhuriyeti döneminde istikrarsız bir demokrasi (1919-1933), 1933-1945 arasında nasyonel sosyalist totaliterizmi, 1945-1949 sürecinde askerî işgal, 1949-1990 arasında ise iki ayrı Alman devleti deneyimlerini yaşadı.[38]

Weimar Cumhuriyeti, zayıf bir demokrasi süreciydi. Bu durumun belirmesinde, savaş sonrası yenilgisinin ve 1919 Versay Antlaşması ile dayatılan ağır barış şartlarının da rolü vardı. 1920'li yıllarda kabineler sık sık değişiyordu, 14 yılda 26 kabine işbaşına gelmişti. Almanların cumhuriyet ya da demokrasi tecrübeleri yoktu. Weimar Cumhuriyeti, "*cumhuriyetçileri*

---

*Partisi*nin birleşmesinden doğan *Kenseito* (Anayasal Parti) partisiyle ilk "parti hükûmeti", Okuma/Okuwa'nın başbakanlığında kurulmuş ve birkaç aylık bir iktidarı olmuştu. O tarihlerden 1923 yılına kadar Japonya'da kabinenin yapısı ve partisine dair güç şartlar olmasına rağmen parti hükûmetleri görülmüştü. Japonya'da, 1937 seçimlerinde olduğu gibi Temsilciler Meclisinde iki büyük parti dikkat çekerken bazı partiler âdeta grup olacak kadar zayıf bir konumdaydılar.

[36] Sharma; *Modern Governments*, s. 630,632-633,637-643.

[37] Josep M.Colomer; "Spain and Portugal: Rule by Party Leadership", başlıklı makale için bk. Colomer (ed.), *Comparative European Politics*, s. 174.

[38] Manfred G.Schmidt; "Germany: the Grand Coalition State", başlıklı makale için bk. Colomer (ed.), *Comparative European Politics,* s. 58.

olmayan bir cumhuriyet ve demokratları olmayan bir demokrasi"ydi. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle Alman demokrasisi daha da güçsüzleşti. Ilımlı partiler küçüldü, radikal partiler (Naziler ve nomünistler) büyüdü. Böylece Naziler iktidara geldi, Weimar sistemi kurtarılamadı.[39]

1933-1945 tarihleri arasında "Üçüncü Reich" olarak iktidarda kalan Naziler, 1942 sonuna kadar dışarıda işgalleri sürdürürken içeride ise çok partili demokrasi rayından çıktığı gibi ülkede karışıklığın ve şiddetin hızı da artıyordu.[40] Nazi sonrasında devlet, federal yapıya yöneldi.

Almanya gibi dışta revizyonist bir politika içte ise güçlü bir merkezî kontrol tesis eden İtalya'ya gelince eski bir sosyalist olan Benito Mussolini'nin 1919'da kurduğu faşist hareketi partileşmiş, kral üzerinde baskı yaratmış ve sonunda Mussolini kralın çağrısıyla 1922'de iktidara gelmişti. Görünen oydu ki İtalya'da artık, olabildiğince güçlü bir hükûmet ama zayıf bir parlamento var olacaktı. Başbakan Mussolini, 1925'te siyasi partileri kapattı, basını baskıladı ve gücü tek başına eline geçirerek 1943 yılına kadar ülkeyi yönetti. İtalyan korporatizmi, Almanya, Fransa ve İspanya'daki faşist hareketlerle etkileşim içinde oldu.[41]

Kısacası, XX. yüzyılın ilk yarısında yeni kurulan devletlerde *nispi temsil*den ziyade *çoğunluk seçim* uygulamaları ve *çoğunluk partileri* ile göreceli olarak ulaşılan bir siyasi istikrarı yakalamak suretiyle reformları gerçekleştirme ve kalkınmayı sağlama telaşı ön plandaydı. Yasama, yürütme ve yargı erklerinin devlet mekanizması içinde etkin bir şekilde konumlandırılması hususunda büyük zorluklarla karşılaşıldığından ülkede devlet başkanlığı makamının ya da parti hâkimiyetinin takındığı tavır da oldukça riskli bir hâle geliyordu.

Yabancı Düşünürlerden Medeniyete Dair Bazı Değerlendirmeler

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Avrupa'da faşizm ve komünizm ile uğraşılırken 1883-1950 yılları arasında yaşamış olan ve *kapitalizm-sosyalizm-demokrasi* hakkında ilginç analizleri bulunan Avusturyalı siyasi ekonomist Joseph Schumpeter'in (1942) düşüncesine göre vatandaşa ve

---

[39] Roskin; *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, s. 206-207. 1932'nin sonunda, Naziler Alman oylarının üçte birini kazandı ve Cumhurbaşkanı Hindenburg, Ocak 1933'te Hitler'i şansölye olarak atadı. Böylece, Weimar Cumhuriyeti, 14 yıllık çalkantılı ve kısa bir ömür sürerek son buldu.

[40] İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee (1889-1975) "Change and Habit" (1966) eserinde, Hitler iktidara geldiğinde, Almanya'nın 1.100 yıllık bir Hristiyan ülkesi olduğuna ve Cermen topraklarının Roma İmparatorluğu'ndaki uzun geçmişine atıfta bulunduktan sonra, Almanların Batı medeniyetinin gelişimindeki lider rolüne değindi. Ancak Naziler Almanya'nın Batı mirasını reddetmişler ve onun ağırlığını azaltmışlardı. Modern Batı tarihindeki bu Nazi sayfasından alınacak ders, Toynbee'ye göre sosyal ve kültürel mirasta değer verilen herhangi bir elemanın, ebedî bir ihtiyatla korunması gerektiğiydi. Çünkü eğer kültür hazinesinin korunması garanti gibi görülürse onu kaybetmek de muhtemel olurdu. Arnold Toynbee; *Change and Habit: The Challange of Our Time*, New York 1992, s. 18-19.

[41] Holt; *Six European States*, s. 194.

tabana dayanan bir yönetim şeklinin, "demokrasinin yeni bir elit teorisi"nin oluşumu konusunda büyük zorlukları vardı. Yüksek kalitede bir siyasi liderliğin istikrarlı/başarılı bir demokrasi için gerekliliğini savunan Schumpeter, klasik demokrasiyi değil, *elit-merkezli demokrasi* formülünü öne sürüyor ve vatandaştan ziyade siyasi elitin rolünün önemine işaret ediyordu. Faşizm ve komünizm tehlikesinden de bu şekilde kaçınılacağına inanıyordu. Klasik (hatta ütopik) demokrasi idealizmine olan itirazını desteklemek için de Avrupa'daki bu tür demokrasilerin savaş arası yıllarda yıkıldığına ve yerlerini sağ-eğilimli otoriter ya da faşist rejimlerin aldığına dikkat çekiyordu.[42]

XX. yüzyılda devletler yönetimsel ve küresel sorunlarla yüzleşirken ünlü tarihçi Arnold Toynbee de tarihin "devletler" olarak değil, "uygarlık kavramı içinde"[43] düşünülmesi gerektiği görüşünü savundu. A. J.Toynbee'nin 12 ciltlik eseri, *A Study of History (1934-1961)*, tarih bilincinin dönemsel yaklaşımlarını içermekteydi. Toynbee, medeniyetlerin sistematik tanımını yapmadı; fakat -dolaylı olarak- medeniyetleri, devletlerden daha büyük ölçekli olan ve "*sanatsal, dinî, felsefi, lengüistik biçimler veya özellikler gibi*" ortak bir kültürel vasfı paylaşan sosyal gruplar olarak ifade etti.[44] Toynbee başlangıçta bu tür 23 gruptan oluşan medeniyetleri listeledi.[45] Toynbee'ye göre medeniyetler canlı organizmalar gibiydi; doğar, büyür, çöker, dağılırlardı.[46]

---

[42] Bk. John D.Nagle-Alison Mahr; *Democracy and Democratization: Post-Communist Europe in Comparative Perspective*, London 1999, s. 8-9, 21-23.

[43] Bk. M.Tayyib Gökbilgin; *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Enderun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, s.10.

[44] Stephen K.Sanderson (ed.); *Civilizations and World Systems*, California 1995, s. 15. Toynbee; "A Study of History'de (Tarih Bilinci)", etnolojik açıdan da konuya bakarak *beyaz ırklar* olarak "Nordik, Alpin ve Akdeniz (Nordic, Alpine, Mediterranean)" şeklinde etnologların yaptığı tasnifi aktardı. Ardından, Nordiklerin 4-5 medeniyete (Indic/Hint, Hellenik, Batı, Rus Ortodoks Hristiyan, muhtemelen Hitit), Alpinlerin 7-9 medeniyete (Sümer, Hitit, Hellenik, Batı, Rus Ortodoks Hristiyan, Ortodoks Hristiyan, İran ve muhtemelen Mısır ve Minoan), Akdenizlilerin 10 medeniyete (Mısır, Sümer, Minoan, Suriye, Hellenik, Batı, Ortodoks Hristiyan, İran, Arap, Babil) yaptığını düşündüğü katkılarına işaret etti. Arnold J. Toynbee; *A Study of History*, (abridgement of volumes. I-VI by D.C.Somervell), 17. Baskı (1. Baskı 1947), New York 1963, s. 54.

[45] Bu medeniyetler şunlardı: Mısır (Egyptiac), And (Andean), Sümer (Sumeric), Minoan/Minos (Girit), Indus, Shang (Sarı Irmak Deltası'nda), Maya (Mayan), Babil (Babylonic), Hitit (Hittite), Hellenik (Hellenic), Suriye (Syriac), Indic (Hindistan ve çevresi), Sinic (Çin ve çevresi), Yukatek (Yucatec), Meksikan (Mexic), Ortodoks-Hristiyan (ana kütle), Ortodoks-Hristiyan (Rusya), Batı, Arap (Arabic), İran-İslam (Iranic Muslim), Hindu, Uzak Doğu (ana kütle), Uzak Doğu (Japon). Toynbee daha sonra kitabının 12. cildinde, gözden geçirilmiş bir liste verdi. Buna göre medeniyetler; Orta Amerikan, And (Andean), Sümer-Akad (Sumero-Akkadian), Mısır, Ege, Indus, Sinic, Suriye, Hellenik, Indic, Ortodoks-Hristiyan, Batı, İslam, Mississipi (Mississippian), Güney-Batı, Kuzey And, Güney And, Elam (Elamite), Hitit, Urartu (Urartian), İran (Iranian), Kore (Korean), Japon (Japanese), Vietnam (Vietnamian), Italyan (Italic), Güney-Doğu Asya (South-East Asian), Tibet (Tibetian) ve Rus olarak sıralandı. Bk. Sanderson (ed.); *Civilizations and World Systems*, s. 15 - 16.

[46] age.; s. 16-17. Arnold Toynbee; "Medeniyet Yargılanıyor/ Civilization on Trial" başlıklı eserinde, XX. yüzyılda, bir yanda insani duygular artıştayken diğer yanda savaş, milliyetçilik ve ırkçılık gibi durumların kendini gösterdiği bir çelişki yaşandığına dikkat çekti. Tarihte, zamansal

Arnold Toynbee'nin yanı sıra, Fransız tarihçi Fernand Braudel (1902-1985) de XX. yüzyılda medeniyet ve tarih üzerine ses getiren yorumlar yaptı. 1979'da yayımlanan "Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, 1400-1800" adlı eserinde belirttiği üzere, Braudel'e göre medeniyet veya kültürler, bireylere kişisel ve kendiliğinden (spontane) gözüken ama gerçekte büyük bir uzaklıktan nesilden nesile devredilen alışkanlıkların, sınırlamaların, birikmiş irfanın, kabul görmüş uygulama ve ifadelerin oluşturduğu büyük havzalardı. Bir medeniyet, hem sürekli olanı hem değişmekte olanı bünyesinde barındırırdı. Bir yere kök salardı ve toprağına tutunarak yüzyıllarca yaşayabilirdi. Bununla beraber, aynı zamanda yakın ve uzak medeniyetlerden belirli ödünçleri kabul eder ve kendi kültürel mallarını da ihraç ederdi. Kapitalizm de aynı kurallarca yönetilmekteydi.[47]

Belçikalı tarihçi Jacques Pirenne (1891-1972) -ki Milletlerarası Karşılaştırmalı Müesseseler Tarihi Cemiyetinin (Societe Jean Bodin) başkanıydı- dünya tarihini bütünsel bir derinlikle ele alan "*Les grands courants de l'histoire universelle*" (Neuchatel, 1944-1956) adlı eserinin birinci cildine başlarken XX. yüzyıl tarihçiliğinin izleyeceği doğrultu konusunda, tarihin, önce tarih adına yapılmış bütün tarihler karşısında ve sonra da tarih hazinesi sayılan belgeler karşısında *millî ve milletlerarası açılara göre* ele alınması gerektiğini savundu.[48]

Kültür ve medeniyete dair fikirlerini Birinci Dünya Savaşı esnasında doktor olarak hizmet verdiği zorlu yıllarına dair çıkarımlarını da göz önünde bulundurarak aktaran Fransız Tıp Doktoru, Yazar, Şair, Romancı, Edebiyat Eleştirmeni Georges Duhamel'i (1884-1966) temelde etkileyen iki fikir, "öldürücü bir makine medeniyetinden korkmak insanca ve manevi bir medeniyetin zaruriliği" idi. Savaşta, hastalarıyla ilgilendiği sefalet ortamında, hastaları hakkında tuttuğu notlardan iki kitap meydana geldi: "*Vie des martyrs* (Kurbanların Hayatı, 1917)" ile "*Civilisation* (Medeniyet, 1918)". Duhamel'e göre medeniyet ya insan kalbindeydi yahut hiç bir yerde değildi.[49]

XX. yüzyıldaki daha birçok düşünür ve tarihçi (Pitirim Sorokin, Carroll Quigley, Matthew Melko, Oswald Spengler, Alfred Kroeber, Philip Bagby vd.)

---

ve mekânsal derinliğin incelenmesi gerektiğini belirten Toynbee, bütün bilinen (yaşayan ya da ölü) medeniyetlerin, tarihî bir bütünlük içinde algılanması gerektiğini savundu. Yaşayan medeniyetlerden bahsederken "Batı Hristiyanlığı"nın yanı sıra, "*bizim kardeş medeniyetimiz (our sister civilization)*" dediği "Ortodoks-Hristiyanlık" için Baltık'tan Pasifik'e ve Akdeniz'den Arktik Okyanusu'na kadar uzandığını, Asya'nın kuzey yarısını ve Asya'nın Avrupa Yarımadası'nın doğu yarısını kapladığını belirtirken; "*bizim yarı-kardeş medeniyetimiz (our half-sister civilization)*" dediği "İslam"ın, kuzeybatı Çin'deki Asya Kıtası'nın kalbinden Asya'nın Afrika Yarımadası'nın batı kıyısına ve Hint Yarımadası'na kadar uzandığını kaydetti. Bk. Arnold.J.Toynbee; *Civilization on Trial*, New York 1948, s. 150-156,159.

[47] Fernand Braudel; *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, Ağaç yayınları, İstanbul 1991, s. 149-150.

[48] Bk. Gökbilgin; *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, s. 9-10. Gökbilgin'in de irdelediği gibi milletlerin medeniyet müesseselerinde oluşturdukları eserlerle tarihte bir mevki sahibi olabileceklerini kabul etmek gerekliydi. Ayrıca millî tarihte de medeniyet ve müesseselerin izahı başlıca görevdi.

[49] Georges Duhamel; *Medeniyet*, Çev. Z.Güvemli-T.Yücel, İstanbul 1954, s. 4-5.

tarihsel değişim içinde medeniyetlere değindi. Rus asıllı Amerikan bir sosyolog olan Pitirim Sorokin (1889-1968), Toynbee'nin medeniyet tasniflerini, sistematik bir kriter içermediği için eleştirdi. Sorokin dört ciltlik eserinde (*Social and Cultural Dynamics 1937-41*), medeniyetler ya da kendisinin adlandırdığı şekliyle *kültürel süper-sistemler*in -temelde insan düşünce ve duygusunun bir tarzı olan- bazı merkezî örgütlenme prensipleri olduğunu savundu. Diğer taraftan, medeniyetin evrimsel devinimi üzerinden tasniflerde bulunan "*The Evolution of Civilizations"*(1961) adlı eserin yazarı olan Amerikan Medeniyet Tarihçisi Carroll Quigley'e (1910-1977) göre 16 büyük medeniyet şöyleydi: Mezopotamya, Mısır, Indic, Girit (Cretan), Sinik, Hitit, Kanaanit (Canaanite), Klasik (Classical), Orta Amerika (Mesoamerican), And (Andean), Hindu, İslam, Çin, Japon, Ortodoks ve Batı. Matthew Melko (1930-2010) ise eserinde (*The Nature of Civilizations*, 1969) -Spengler (1880-1936) gibi- medeniyetlerin doğasını, yükselişi ve çöküşünü ele aldı. Melko için medeniyetler, ilkel kültürlerden daha dinamik olan ve çevreleri üzerinde daha büyük kontrolleri bulunan büyük ve karmaşık kültürlerdi. Genellikle dil ve kültürlerin çeşitliliğini içeren karmaşık bütünlerdi. Melko, medeniyetlerin sınırları ve medeniyet tanımlarına ilişkin olarak Toynbee, Spengler, Sorokin, Quigley, Tarihçi Philip Bagby (1918-1958) ve Kültürel Antropolog Alfred Kroeber'in (1876-1960) eserlerini eleştirel bir yaklaşımla ele aldı.[50]

Medeniyetin unsurlarına dair başlangıcından 1970'li yıllara kadar uzanan bir derinlikte değerlendirmelerde bulunan Will Durant (1885-1981), "Medeniyetin Temelleri" adlı eserinde, medeniyetin "kültürel yaratmayı harekete getiren bir sosyal düzen" olduğu ve dört unsurdan (ekonomik şartlar, siyasi düzen, ahlaki gelenekler, bilgi peşinde gidilmesi ve güzel sanatlar gibi) oluştuğunu savundu. Medeniyetin, kaos ve güvensizliğin sona erdiği yerde başladığını vurgulayan yazara göre bazı faktörler medeniyeti şartlandırır, bir kısmı onun gelişmesine hizmet ederken diğerleri geriletirdi. Medeniyetin şartları, jeolojik, coğrafi, iktisadi, psikolojikti. Medeniyetin ırki şartları yoktu; herhangi bir kıtada ve herhangi bir renkte görülebilirdi. Medeniyetin şartlarının kayboluşu, hatta bir tanesinin kayboluşu dahi, bir medeniyetin çökmesine yol açabilirdi.[51]

Ardında ahlak ilkesi olmayan bir medeniyet içinde yaşamaya ve medeniyeti sürdürmeye çabalandığı eleştirisiyle konuya yaklaşan Albert Schweitzer (1875-1965) "Uygarlık ve Barış" (1965) eserinde şöyle yazmaktaydı: "*Bugün uygarlığın çöküşü burcu altında yaşamaktayız. Bu durumu doğuran savaş değildir, savaş onun belirtilerinden biridir sadece. Manevi hava, gerçek olaylar hâlinde somutlaşmış olup her bakımdan feci*

---

[50] Paragraftaki bilgi için bk. Sanderson (ed.); *Civilizations and World Systems*, s. 17-19,21.

[51] Will Durant; *Medeniyetin Temelleri*, Çev. N. Muallimoğlu, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1978, s. 1-20. Durant'a göre medeniyetin siyasi temelleri (hükûmetin orijini, devlet, kanun, aile) medeniyetin ahlaki temelleri (evlilik, seksüel ahlak, sosyal ahlak, din), medeniyetin zihnî temelleri (edebiyat, ilim, sanat), medeniyetin ekonomik temelleri (avcılıktan toprağın işlenmesine, sanayinin temelleri, ekonomik organizasyon) vardı.

sonuçlar doğurarak kendi kendini etkilemektedir. Manevi ile maddinin birbiri üzerindeki etkileri sağlamlıktan çok uzak bir niteliğe bürünmüş bulunuyor. Yüce bir çağlayanın dibinde, korkunç anaforlarla dolu bir akarsu boyunca sürükleniyoruz, tehlikeli bir su yatağına doğru sürüklenmesine bırakmış olduğumuz yazgımızın teknesini kurtarıp da ana yatağa geri getirebilmek mümkün olsa bile büyük çabalar gerektirir".[52] Ayrıca Schweitzer'e göre "milliyet duygusu" akıl, ahlak ve medeniyetin bekçiliğine bırakıldığında "milliyet fikri" değerli bir medeniyet ülküsü seviyesine yükseltilmişti. Medeniyet çökmeye başlayınca öteki ülküleri de çöktü ama milliyet duygusu ayakta durdu. Fakat medeniyetin çöküşüyle milliyet fikrinin niteliği de değişti. Eski zamanlarda medeniyetin çökmesinin türlü milletlerin duygularında karışıklık yaratmamış olması, milliyet fikrinin medeniyetin ülküsü olarak aynı şekilde ortaya atılmamış olduğundandı.[53]

Çağlarına ışık tutan muhtelif düşünürlerin de irdelediği gibi küresel tehditler açısından bakıldığında XX. yüzyıl dünya tarihinde gerçek anlamda bağımsız olabilmek ya da bağımsızlığın ilanı sonrasında hem ülkede ve dünyada barışı yaşatabilmek hem de medeniyet yolunda ilerleyebilmek imkânsıza yakın bir hâl almıştı.

ATATÜRK Döneminden Medeniyete Dair Birkaç Değerlendirme

Türk ve dünya lideri Mustafa Kemal ATATÜRK, yaşadığı dünyanın ağır koşulları düşünüldüğünde, imkânsızı başarmıştı. Türk Millî Mücadelesi - 1921 tarihinde TBMM'deki konuşmasında vurguladığı gibi- bir *millî sınır* ve *tam bağımsızlık (istiklal-i tam)* ilkesini esas almıştı. Hükûmetin izlediği siyaset ve Meclisin oluşum amacı, millî sınır dâhilinde "bütün milletin istiklalini temine matuf"tu. Bir başka deyişle Ankara'daki TBMM Hükûmetinin siyaseti, "milletin heyet-i umumiyesine istinat etmekte"ydi.[54]

Mustafa Kemal, milletlerin bağımsızlıklarını ve kendilerine özgü değerlerini koruyarak çağdaş medeniyet yolunda ilerlemelerini önermekteydi. Nitekim Ankara Palas'ta 20 Mayıs 1928'de Afgan Kralı Emanullah Han ve eşi Kraliçe Süreyya şerefine verdiği ziyafette, "*İstiklal ve itibarını cihana tanıtmak evsaf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak lazımdır.*" diyerek bu görüşünü bir kez daha dile getirdi.[55]

Ancak o dönemlerde bağımsız olabilmek ya da kalabilmek ateşten bir gömlekti. Nitekim 1919-1929 arasında Afgan emiri olan Emanullah Han

---

[52] Albert Schweitzer; *Uygarlık ve Barış*, Çev. K.V.Gül-E.Gürol, Varlık Yayınevi, İstanbul 1965, s. 69,125.

[53] age.; s.113-114, 116. Schweitzer, milliyetçiliğin -genel siyaset alanında- gerçekten uygar bir insanlığı oluşturma girişimlerini bir yana bırakmakla yetinmediği; uygarlık fikrinin kendini de değiştirdiği, millî bir uygarlıktan söz etmeye başladığı düşüncesindeydi.

[54] Kâzım Öztürk; *Atatürk'ün Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları-I*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990, s. 402 - 403.

[55] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1906-1938)*; Cilt II, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 3. Baskı, Ankara 1981, s. 249.

(1892-1960), İngiliz etkisinden kurtularak 1919'da kazanılan bağımsızlığın ardından yenilikler gerçekleştirmiş, muhtelif yurt dışı gezileriyle de dünyayla olan irtibatını geliştirmişti. Fakat 1928'de bu gezilerden ülkesine döndükten sonra, iç karışıklığın önünü alamadı. 1929'da yurt dışına kaçmak zorunda kaldı ve yaşamı 1960 yılında sürgünde son buldu.

ATATÜRK bağımsızlık, dünya barışı ve medeniyet yolunda diğer milletlere rehberlik eden başarılı adımlar attı ve bu yöndeki girişimlere olan desteğini esirgemedi. İstanbul'da Marmara Köşkü'nde Türkiye'yi ziyaret eden Japon Prensi Takamutsu'nun şerefine 13 Ocak 1931'de verilen ziyafet sırasında, Japon milletinin "*yüksek ve vatanperverane evsafı, medeniyet yolundaki dikkate şayan icraat ve inkişafatı*"nın Türkiye tarafından daima ilgi ve samimi bir takdir ile izlendiğinin altını çizdi.[56] Benzer bir yaklaşımla yine aynı yıl, 25 Ekim 1931'de Balkan Konferansı üyeleriyle yaptığı konuşmada, o tarihlerde Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye gibi bağımsız siyasi oluşumlar hâlinde bulunan Balkan uluslarının ortak tarihsel birikimine işaret eden Mustafa Kemal, Balkan birliğinin temeli ve hedefine ilişkin olarak "*Karşılıklı siyasi müstakil mevcudiyete saygı ile dikkat ederek iktisadi sahada, kültür ve medeniyet vadisinde teşriki mesai eylemek olunca böyle bir eserin bütün medeni beşeriyet tarafından takdirle karşılanacağına şüphe edilemez.*" gerçeğini dile getirmişti.[57]

ATATÜRK'ün medeniyet, cumhuriyet ve demokrasi hakkındaki fikirleri ve görüş açısı netti. Afetinan'ın "Medeni Bilgiler ve M.Kemal ATATÜRK'ün El Yazıları" (1969) kitabında bu kararlılık görülmekteydi. Buna göre hürriyet esastı ve bundan kasıt da "içtimai ve medeni insan hürriyeti"ydi. Cumhuriyet, "*son asırlarda büyük medeni milletlerin hesapsız ızdırap ve kandan sonra vardıkları en sağlam devlet şekli*" olup "*son dört yüz senelik idareler içinde beşeriyetin çırpına çırpına bulduğu son çare*" idi. Çağdaş demokraside, ferdi hürriyetler özel bir değer taşımaktaydı. Medeniyetin geri olduğu cehalet devirlerinde, fikir ve vicdan hürriyeti, tahakküm ve baskı altında idi. İnsanlık bundan çok zarar görmüştü. Eserde çiftçi, çoban, amele, tüccar, sanatkâr, doktor gibi herhangi bir sosyal kurumda faal bir vatandaşın hak, menfaat ve hürriyetinin eşit olduğunun altı çizilmekte, "*Devlete, bu telakki ile azami faydalı olmak ve milletin emniyet ve iradesini, mahalline sarfedebilmek bizce, bizim anladığımız manada, halk hükûmet idaresi ile mümkün olur.*" denilmekteydi.[58] Eserde önemle vurgulandığı gibi demokrasi prensibi, halka ve halkın çoğunluğuna ait "millî hâkimiyet prensibi" olarak şekilleniyordu. Demokrasinin "tam ve en bariz hükûmet şekli" cumhuriyetti. XX. yüzyılda, demokrasi ile idare olunan Portekiz gibi mutedil hükümdarlıkların, demokrasinin daha belirgin bir şekilde uygulanmasını içeren cumhuriyet

---

[56] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1906 - 1938)*; Cilt.II, s.258.
[57] *age.;* s. 273.
[58] A. Afetinan; *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK yayını, Ankara 1998, s. 39, 41, 52, 56.

karşısında silindiği görüldü. İngiltere, Belçika gibi büyük eski demokrasiler, daha etkin bir demokrasinin uygulanması yolunda çalışmaktaydılar.[59]

Dahası, demokrasi prensibinin yanı sıra, "medeni his" de önemliydi. Çünkü medeniyet âlemine değer veren Türk milleti bilmekteydi ki "*bugün medeniyetin şehrahında müstakil ve fakat kendileriyle muvazi yürüdüğü umum medeni milletlerle mütekabil insani ve medeni münasebet*" elbette gelişmeye devam için gerekliydi.[60]

Nitekim Türk Millî Mücadelesi sırasında, zorlu yıllarda bile TBMM'nin ikinci toplantı yılında Mustafa Kemal "*Bugün bütün dünya davamızın kutsiyetini anlamış bulunuyor. Âlem-i insaniyet ve medeniyet bize her taraftan günden güne artan bir teveccüh gösteriyor"* diyerek beşerî ve medeni dünyayla olan etkileşiminin önemine dikkat çekiyordu.[61] TBMM'nin üçüncü toplantı yılı açılışında (1 Mart 1922'de) ise halk idaresinin bütün geniş manasıyla layık olduğu gelişim derecesine ulaşmasının siyasetin temelini oluşturduğunun altı çizilirken ülkede kanunu ve adaleti hâkim kılmanın önemi, Mustafa Kemal tarafından *medeniyetin bir gereği* olarak tanımlanıyordu.[62]

ATATÜRK Türkiye'si, dünyadaki medeni, siyasi, fikrî ve bilimsel gelişmeleri yakından izliyordu. Cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra Mustafa Kemal, Mecliste yaptığı konuşmasında: "*Milletimiz kendisinde var olan vasıfları ve değeri, hükûmetin yeni adıyla medeniyet dünyasına çok daha kolaylıkla gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünya devletleri arasında tuttuğu yere layık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.*" diyerek başından itibaren bu amacı irdelemişti. ATATÜRK'ün, cumhuriyetin, ümit, rahatlık ve mutluluk getireceğine ve cumhuriyet rejiminin milletin refah ve bağımsızlığını, vatanın bütünlüğünü sağlayacak en uygun ve gerekli rejim olduğuna dair güveni tamdı.[63] Cumhurbaşkanı ATATÜRK, devlet yaşamına dair üç unsur -*Laiklik* (devletin din işleri ile meşgul olmaması ve dinî hislerin siyasi amaçlar için istismar edilmemesi), *Demokrasi* (demokratik idare sistemi; örneğin, kadınlara seçme ve seçme hakkının kanunlarla tanınması gibi) ve *Medeni Kanun*- hakkında gerekenlerin yapılmasında da kararlıydı.[64] Ayrıca, Cumhuriyet Hükûmetinin "*bütün medeni dünyadaki fikrî ve ilmî eğitim faaliyetleri hakkında en son ve yeni uzmanlardan yararlanma zorunluluğuna*" da işaret etmekteydi.[65]

---

[59] Afetinan; *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, s.28-30,33.
[60] age.; s. 21.
[61] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1906-1938);* Cilt I, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 3. Baskı, Ankara 1981, s. 167.
[62] age.; s.221-223.
[63] Kemal Atatürk; *Nutuk 1919-1927*, (Haz. Z. Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1995, s. 551,553,555.
[64] Afet İnan; *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Haz. A.İnan, 8. Baskı (1. Baskı 1959), Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, Ankara 2009, s. 354-357.
[65] *Atatürk'ün Not Defterleri-IX;* Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara 2008, s. 31.

Medeniyet yolunda ilerlemenin tarihsel altyapısı ve gelişimi, "Türk Medeniyeti Tarihi" (ilk kez 1925'te basılan) eserinde, Sosyolog, Düşün ve Siyaset Adamı Ziya Gökalp (1876-1924) tarafından, hem genel tanımıyla hem de Türk tarihi açısından değerlendirildi.[66] Gökalp'e göre medeniyet bir değil, *müteaddit*ti (bir hayliydi); bütün insanlar aynı medeniyete mensup değildiler. Hangi zamanda ve mekânda yaşarlarsa yaşasınlar, birbirine komşu oldukları için aynı müesseselere sahip olan cemiyetlerin bütününe "medeniyet zümresi" denilirdi.[67] Gökalp için *muasırlaşmak* demek, "Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek" demekti. Böylece, bilim ve bilimsel bilgiye verdiği önemi vurguluyordu. O nedenle "*Ne zaman bilgiler ve sanayi malzemelerini aktarmak ve satın almak için Avrupalılara muhtaç olmaz hâle geldiğimizi görürsek o zaman muasırlaşmış olduğumuzu anlarız.*" inancındaydı.[68] Ayrıca Gökalp, hars ile medeniyeti farklılıklarıyla tanımladı. Gökalp'in düşününde, "medeniyet" milletlerarası olduğu hâlde, "hars" millîydi. Medeniyet, "iktisadi, dinî, hukuki, ahlaki" fikirlerin toplamıydı; hars ise dinî, ahlaki, bedii duyguların toplamıydı.[69] Bir cemiyetin fertlerini birbirine bağlayan "harsi müesseseler" iken bir cemiyetin üst tabakasını başka cemiyetlerin üst tabakalarına bağlayan müesseseler ise "medeni müesseseler" idi.[70]

Medeniyetin "hayat tarzı" demek olduğunu, "hayatın bütün tecellilerini, maddi ve manevi bütün olaylarını" içerdiğini düşünen Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) ise 1919'da başlayan Malta esareti sırasında kaleme aldığı ve 1927'de yayımlanan *Üç Medeniyet* adlı eserinde, medeni insan cemiyetinin başlıca *üç hayat tarzı* veya medeniyet arasında bölündüğünü savundu.

---

[66] Gökalp'e göre dünyadaki ünlü medeniyetler arasında, Avustralya adaları "totemizm" dinine müstenid bir medeniyet dairesiydi. Amerika'nın batı tarafında oturanlar bir medeniyet dairesi oluştururken Kuzey Amerika'nın doğu kısmındaki Hintliler de daha gelişmiş bir totemizme istinad eden başka bir medeniyet dairesiydi. İlk devirde (*kurun-u ula*), "Mısır Medeniyet Dairesi", bir "Elcezire Medeniyet Dairesi" ve bunlardan Fenikeliler vasıtasıyla birçok müesseseler almış olan bir "Akdeniz Medeniyet Dairesi" vardı. Orta devirde (*kurun-u vusta*), Avrupa'da bir "Hristiyan Medeniyet Dairesi" ve Asya ve Kuzey Afrika'da "İslam Medeniyeti" şekillendi. Rönesans ve Reform'dan sonra da Avrupa'da laik bir medeniyet oluştu. Ziya Gökalp; *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. Y. Kopraman - A.İ.Aka, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976, s. 18.

[67] age.; s.17,19. Gökalp'in anlatımıyla: "*Bazılarına göre medeniyet, medenilik ve mütemeddinlik demektir. Etnoğrafya taharrileri, bedevilerde, hatta vahşilerde, kendilerine mahsus bir medeniyet olduğunu meydana koydu. Mütemeddinlik ve medenilik ise tekâmül etmiş milletlere mahsustur. O hâlde, bu kelimelerin manalarını birbirinden ayırmak lazım gelir.*" Ardından, "ıstılahlar" başlığı altında bu kelimeleri şu şekilde açıklamıştır: Medeniyet (*La civilisation*), Medenilik (*La civilite*), Mütemeddin (*Civilise*), Medeni (*Civil*). Türk medeniyeti tarihinin devirlerine gelince Gökalp üç kısımda (*Eski devir*, Türk kavminin zuhurundan itibaren Türklerin İslam dinine girmesine kadar; *Orta devir*; İslam dinine girmesinden Garp Medeniyeti'nin kabulüne kadar; *Yeni devir*, Garp medeniyetini kabulden sonraki dönem) ele aldı.

[68] Ziya Gökalp; *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak*, Sadeleştiren: F.Tamir, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1974, s. 12.

[69] Gökalp; *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 13,19. Gökalp'e göre, "Aynı mamure dâhilindeki bütün mefhumların din, ahlak, hukuk, güzel sanatlar, iktisat, muakele, lisan ve fenlere dair bilgilerin ve ilimlerin" toplamı, medeniyeti oluşturmaktaydı.

[70] Ziya Gökalp; *Hars ve Medeniyet*, Ankara 1964, s. 5.

Ağaoğlu'na göre: (a) Nüfus bakımından en önemli medeniyet olan *Buda-Brahma medeniyeti*ydi ki tahminen sekiz yüz milyonluk büyük bir topluluğu içine almaktaydı; yayılma alanı Hindistan, Çinhindi, Çin, Kore, Japonya'ydı. (b) Yine aynı bakımdan ikinci derecede önemlisi, *Batı* veya *Avrupa medeniyeti*ydi ki Avrupa, Amerika ve Avustralya'yı içine almaktaydı. (c) Gerek tarih gerek nüfus bakımından en sonuncusu da *İslam medeniyeti*ydi ki Afrika'nın neredeyse tamamını ve Asya ve Avrupa'nın ise bir kısmını kapsamaktaydı.[71]

Galip ve mağlup durumdaki medeniyet karşılaştırması üzerinden konuyu ele alan Ağaoğlu, dünya üzerinde yan yana yaşayan bu üç medeniyetten biri olan *Batı medeniyet* zümresinin üstünlüğüne dikkat çekiyordu.[72] Bir medeniyet zümresine mensup olan kavimler arasındaki ortak ve genel tarafların bu medeniyetin özelliğini yansıttığını düşünüyordu.[73]

Diğer taraftan, müesseseler, eserler (mazbut, yazılı/kazılı), vesikalar, paleografya ve diplomatik ilmi kapsamında taşıdığı önemle *Osmanlı medeniyeti tarihi*ni, genel Türk medeniyeti tarihi içinde değerlendiren Prof. M. Tayyib Gökbilgin'e (1907-1981) göre tarihi oluşturan unsurlar arasında müesseseler, âdetler, kanunlar, geçinme biçimi, düşünce ve duygu biçimi gibi birçok devrin uygarlığını oluşturan unsurların da hesaba katılması gerekirdi. "Medeniyet (*Fransızca civilisation; Latince'de civis=yurttaş, civilis=yurttaşla ilgili, civilitas=devlet ve toplum bilgisi*)" kelimesinin XX. yüzyıldaki şekli ve anlamı, XVIII. yüzyılda Voltaire ve öteki Fransız düşünürlerince ortaya konuldu. Daha sonra medeniyet kavramı, biraz daha geniş bir tanımlama kazanarak "din, dil, inançlar, ahlak, sanat vb." manaları da içermeye başlamıştı. Gökbilgin, "medeniyet" kelimesinin, II. Meşrutiyet Devri'nde "hars" ile Cumhuriyet Dönemi'nde ise "kültür" ile kullanıldığını savundu. Medeniyet kelimesi, lügat anlamıyla "medine ve medeni" kelimeleriyle akrabaydı. Medine, "şehir" anlamına geldiği cihetle şehre mensup terbiye, tahsil gören şehir halkı, terakki (ilerleme) ve temeddün (medenileşme) manalarını içermekteydi.[74]

Tarihçi Dr.İbrahim Kafesoğlu (1912-1984) ise medeniyetin tanımını, "şehir" merkezli klasik sınırlarının ötesine taşıyarak "*Bozkır Medeniyeti*" açılımını yaptı. Özellikle İslamiyet'ten önceki Türk medeniyetinin veya Türklerin katıldıkları çeşitli medeniyetlerin, bilinen medeniyet anlayışından farklı olan yönlerine işaret etti. Kafesoğlu'na göre *Avrupa Medeniyeti*, eski Yunan şehirlerine dayanmaktaydı; işte bu Yunan şehir medeniyeti, daha

---

[71] Ahmet Ağaoğlu; *Üç Medeniyet*, 1. Baskı, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1972, s. 3-4.

[72] age.; s. 8-13. Ağaoğlu'na göre bir medeniyetin bölünmezliği vardı. *Avrupa medeniyeti* başka medeniyetlere üstün gelmişse yalnız ilim ve fenni ile değil, bütünüyle bütün elemanlarıyla bütün noksanları ve faziletleriyle bunu başarmıştı. Bu nedenle "bu sele karşı, gene onun vasıtasıyla hayatlarını korumak isteyenler, onu olduğu gibi kabul etmeli"ydiler yoksa kısım kısım almalar hiçbir sonuç vermeyecekti.

[73] age.; s. 5.

[74] Paragraftaki bilgi için bk. Gökbilgin; *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, s. 9, 11.

sonra hukuku Roma'dan "manevi zenginlik ve salabetini" de Hristiyanlıktan temin ederek gelişmişti. İslamiyet'in medeniyet algısı da Avrupa düşünüşüne uygundu; "Yemen'deki eski Himyer medeniyeti" ile Mekke ve Yesrip (Medine) gibi dinî ve ticari merkezlerden ilham alan *İslamlık*, doğal olarak medeniyeti aynı bakış açısından görmüştü. Ancak bu genel algının dışına çıkarak başka medeniyetlerin varlığından bahsetmek ve uzun süre şehir hayatına iltifat etmeyen topluluklara özgü bir medeniyet tipinden bahsetmek mümkündü.[75]

Ord.Prof. Mehmed Fuad Köprülü'nün (1888-1966) 1931'de kendisinin müdürlüğü altında neşriyata başlayan *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'nda uzun bir makale hâlinde yayımladığı çalışması, daha sonra *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* başlıklı bir kitap olarak basıldı. Bu eserinde, Köprülü'ye göre "*Bizans medeniyeti, diğer bütün medeniyetler gibi kendisine kısmen varis olan İslam-Türk medeniyeti üzerinde"* etki yaratmıştı. Diğer taraftan, Türkler İslam medeniyeti dairesine girdikten sonra, vasıtalı olarak o medeniyetin Bizans'tan aldığı unsurlardan etkilenmişlerdi. Fakat Türklerin doğrudan doğruya Bizans nüfuzu altında kaldıkları en önemli devir, Anadolu fütuhatını izleyen ilk yüzyıllardı. Köprülü, daha önceden ihmal edilmiş olan bu noktalar üzerinde, "*gerek Bİzantinistler, gerek İslamiyat ve Türkiyat mutahassısları*" tarafından ortak olarak yapılacak incelemelerin, hem Türk hukuku hem de Orta Çağ medeniyet tarihi itibarıyla taşıdığı öneme dikkat çekmekteydi.[76]

Ayrıca Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC) üyesi sıfatıyla 1932 yılındaki Birinci Türk Tarih Kongresi'ne katılan Fuad Köprülü, yalnız Orta Asya'da değil yeryüzünün muhtelif sahalarında medeniyet kuran Türk milletinin medeniyet tarihinin ve daha İslamiyetten önce oldukça güçlü bir seviyeye ulaşan Türk edebiyat tarihinin kayda değer seviyesine ve gelişimine vurgu yapmaktaydı.[77]

ATATÜRK döneminde toplanan ilk iki Türk Tarih Kongresi'nde, Temmuz 1932'de ve Eylül 1937'de, Türk ve dünya medeniyetleri üzerine muhtelif yorumlar yapıldı. Medeniyetin yüksek değerleri, medeniyetin tarihçesi, insanlar, insanlık ve medeniyet tarihi gibi birçok husus, kongrelerin tartışma konuları arasında yer almaktaydı.

Birinci Türk Tarih Kongresi'nin başkanı sıfatıyla 2 Temmuz 1932'de yaptığı konferansın açılış nutkunda, Maarif Vekili Esat (Sagay), dünya medeniyetinin Orta Asya'dan ve Türklerden diğer yerlere ve milletlere geçtiğinden bahisle Türklerin lisan, ilim ve sanatlar ile dünya medeniyetine en önce en büyük hizmetleri yapmış oldukları hâlde bu medeni hizmetlerinin

---

[75] İbrahim Kafesoğlu; *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul, Şehir Matbaası, 1957, s. 16-18.

[76] Paragraftaki bilgi için bk. M.Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, s. 224-226.

[77] *Birinci Türk Tarih Kongresi; Konferanslar Münakaşa Zabıtları (Ankara 2-11 Temmuz 1932)*, TTK yayını, 1933, s. 308-309.

muhtelif amaçlarla tarih nazarında haksız olarak unutturulduğundan yakınmaktaydı. Ancak artık Türk çocuğu, kendini ve mensup bulunduğu Türk milletinin yüksek medeniyetini ve kabiliyetini ve diğer milletler arasındaki eşsiz konumunu olduğu gibi bilecek ve ecdadından devraldığı bu "millî ve tarihî seciyelerle benliğini ve medeniyetini yükseltecek" ve dünya medeniyetine de eskisi gibi şerefli hizmetler yapmaya devam edecekti. Bu çerçevede, renk, yüz, baş, ahlak ve âdet, ilim ve sanat gibi sırasıyla antropolojik, etnografik, arkeolojik araştırmaya istinaden yapılmış olan ırk tasniflerinin Türkçe de dâhil olduğu hâlde, dünya lisanları arasında daha genel ve daha esaslı bir surette yapılacak "etimolojik, morfolojik ve fonetik tetkikat" ile desteklenmesi gerekiyordu.[78] Esat Bey'e göre Türk tarihine ilişkin önemli olaylar tahrife uğratılmıştı; hâlbuki Türkler Orta Asya'dan yayıldıktan sonra gittikleri yerlerde ilk medeniyeti yaymış ve böylece Asya'da Çin, Hint ve Mukaddes Yurt edindikleri Anadolu'da Eti, Mezopotamya'da Sümer, Elam ve nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin esaslarını kurmuşlardı. Esat Bey'in düşününde, dünya medeniyetinin Orta Asya'dan ve Türklerden diğer yerlere ve milletlere geçtiğini kanıtlayan önemli ve kuvvetli delillerden biri de Türk dili idi.[79] Irkları lisana göre tasnif etmek demek olan lisan gruplarından Türk dilinde muhtelif boylarca "aynı manada kullanılan bütün kelimelerin müşabeheti ayniyet derecesinde olup" aralarındaki fark ancak lehçe farkından ibaret kalmaktaydı.[80]

TTTC üyesi Afet (İnan) Hanım'ın da işaret ettiği üzere, Türk medeniyetinin kıdemi ve Türklerin medeniyette mürebbiliği inkâr kabul etmez bir hakikattı. Ona göre, medeniyetler ve medeniyette aynı derecede ilerlemeler dünyanın her tarafında aynı zamanlarda gerçekleşmemişti. "İnsanların beşiği" ile "insanlığın beşiği" yani "yüksek kültür beşiği" aynı şeyi ifade etmemekteydi. İnsanlığın, yüksek kültür beşiği, Orta Asya idi.[81] Afetinan, medeniyetin kıdemi ile medeniyetin tarihsel derinliğine yönelmekteydi.

TTTC Başkanı, İstanbul Milletvekili ve Ankara Hukuk Fakültesi Siyasi Tarih Profesörü Yusuf Akçura, Avrupa'daki tarihçilerin çoğunun bilincin ya da bilinçaltının etkisinde belli bir amaçla tarihi inşa ettiklerinden bahisle Avrupa'da yeni yazılan tarihlerin çoğunun *"Avrupa medeniyetinin mazi ve hâlde başka medeniyetlere mütefevvik, Hristiyan dininin başka dinlerden üstün, ari namını verdikleri itibari bir insan fasilesinin başka insan zümrelerinden yaradılış itibarıyla daha yüksek olduğu"*nu iddia ederek aslında tarih yazımında objektifliğin yitirildiği durumları ortaya çıkardıklarına

---

[78] *Birinci Türk Tarih Kongresi; Konferanslar Münakaşa Zabıtları (Ankara 2-11 Temmuz 1932)*, s. 8.

[79] *age.*; s. 6-7.

[80] *age.*; s.8. Dahası, muhaceretin Orta Asya'dan vaki olması ve muhacırların Türk boylarından ibaret bulunması, yer ve medeniyet (lisan, ilim, sanat) itibariyle menşe birliğini ve Türk dilinin bir ana dil olduğunu ve ilk medeniyetin Orta Asya'dan ve Türkler tarafından dünyaya yayıldığını göstermekteydi.

[81] *Birinci Türk Tarih Kongresi;* s. 22, 24, 28, 36.

dikkat çekmekteydi. Dahası, "*Irk nazariyelerini müstemlekeci milletler, emperyalist devletler icat ettiler. Arya ırkının diğer ırklara tefevvukunu en çok propaganda eden zat, Comte de Gobineau, Asiya'da çok dolaşmış bir diplomattı."* diyerek sömürgeciliğin bilimi ve insanlığı yanıltan yüzünü eleştirmekteydi. Avrupalıların baskı ve hâkimiyet amacını güderek ortaya attıkları ırk nazariyesinin ilmî bir değeri yoktu; bu nedenle yapılması gereken, *"Avrupalı müelliflerin süsleyip bezeyerek medeniyet naşirliği ve insaniyet hadimliği gibi göstermek istedikleri fiil ve hareketlerinin de hakiki mahiyetini görmeye ve göstermeye"* çalışmaktı.[82]

TTTC üyesi, Darülfunun Eski Türk Tarihi Profesörü ve Sivas Milletvekili Şemsettin (Günaltay), İslam medeniyetinde Türklerin gerçek konumlarının saptanması hususunda orta zamanlarda İslam dünyasının mukadderatına hâkim olan Türklerin siyasi hamlelerine, kurdukları mülki, idari, iktisadi teşkilata, oluşturdukları *measiri medeniyey*e de temas etmenin gerekliliğine değindi.[83] TTTC İkinci Başkanı ve Bolu milletvekili Hasan Cemil'e göre medeniyetin beşiği tekti, fakat beşeriyetin beşiği tek değildi. Bir başka açıdan bakılırsa "*Mesela Ege medeniyeti, Küçükasiya'da yerleşen ve inkişaf eden Eti medeniyeti, Tuna yalılarından Akalarımızla akıp gelen İskit medeniyeti, Mezopotamya'da büyük mihrakını kuran Sumer medeniyeti ve Delta'da başlayarak Nil'in çağlayanlarına yükseldikten sonra, oradan, çağlayanlar gibi, Akdeniz sahillerini aşan, Ege havzasına da dalgalarını temas ettiren Mısır medeniyeti, bütün bu medeniyetlerin hepsi, bir zincirin halkaları gibi, birbirine bağlı*" idi.[84] TTTC İkinci Başkanı ve Çanakkale Milletvekili Samih Rifat, "Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasında İrtibatlar" konusunu anlatırken, "*Türk dili unsurlarının Garp ve Cenup lisanlarında ilk esası teşkil etmiş olduğu*" şeklindeki düşüncesini örneklerle aktardı.[85] TTTC üyesi Profesör Sadri Maksudi Bey'e göre ise Türk fütuhatı "bir medeniyet devrinin nihayeti, yeni bir medeniyet devrinin başlangıcı" olmuştu. Bunun için, "*harp, istila ve fütuhatın ve bunların sebep veya neticesi olan muhaceretin beşeriyet tarihindeki rolü"* gözardı edilemezdi.[86] Özetle millî tarih kongreleri ile inkılabın, bilimin ve medeniyetin millî kültür alanındaki safhalarından biri üzerinde büyük bir ilerleyiş beklentisi sergilendi. Türk düşünürleri hem kongreler hem de başka bilimsel vesilelerle Türk ve dünya medeniyet tarihini yoğun bir şekilde inceleyerek tartıştılar.

Sonuç

Medeniyet ve dünya barışının unsurlarından ikisi, yönetimlerin adaletli, özgün, işlevsel tavrında ve bilimsel bilginin öneminde anlam bulmaktaydı. Fakat iki dünya savaşı arasında, bazı durumlarda hukuk oluyor ama adaletten yoksunluk devam ediyordu. Bu nedenle ülkeler bu ihtiyaçlarını

---

[82] *Birinci Türk Tarih Kongresi;* s. 587-588, 606-607.
[83] *age.*; s. 305.
[84] *age.*; s. 201,209.
[85] *age.*; s. 69.
[86] *age.*; s. 351.

gidermeye çabalarken dış dünyanın baskılarına da dayanarak, ulusal birliklerini ve egemenliklerini sürdürmeyi önemsiyorlardı. Ancak yine de Avrupa'daki demokrasilerin ve parlamenter sistemin durumu, özellikle de 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra iyice darboğaza girdi.

Medeniyet algılarına gelince Türk ve yabancı düşünürlerin bu konuda söyleyecek çok sözleri vardı; bunun belki de en önemli sebebi, XX. yüzyıldaki sömürgeci yeni dünya düzeninin, özellikle "medeniyet" ve "barış" kavramlarındaki gerçek manayı ve insanlığın tümüne ait tarihsel derinliğini gözardı eden haksız yaptırımlarıydı.

XX. yüzyılın ilk yarısında devlet düzenlerini sarsan ve değiştiren büyük olaylar ve dünya savaşları gerçekleşirken cumhuriyetin, demokrasi ve parlamenterizmin içinde bulunduğu durum da muhtelifti. Yönetimlerin tavrı demokrasiden diktatörlüğe kadar geniş bir yelpazede kendini gösterebiliyordu. Avrupa'da bile cumhuriyet ve demokrasilerin nasıl ayakta duracağı bir maharet ve merak konusuydu. Ülkelerde partilerin çoğalması temsilî gücü artırırken bazen iç siyasi istikrar sık sık değişen koalisyonlarla sarsılabiliyor ya da seçim sistemleri hantallaşabiliyordu. Diğer taraftan, çoğunluk partilerine dayalı hükûmetler ellerindeki yetkilerinde artırıma gidebiliyor ve bu durum da parlamenterizm veya devlet başkanlığının etkinliği açısından bazı yan etkiler doğurabiliyordu.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu süreç, uluslararası tarih açısından *Yeni Sömürgecilik (Neo-Colonialism, 1914-1945)* adı verilen ve dünyada sömürgeci güçlerce "manda ve kondominyon"ların oluşturulduğu bir döneme rastlamakla birlikte, *bu döneme ait olmayan, istisnai ve özgün* bir oluşum gerçeğini yansıtmaktaydı. Bu nedenle de ATATÜRK önderliğindeki Türk Devrimi (ya da yabancı dillerdeki bir diğer ifadesiyle "Kemalizm/*Kamalizm*), çağının ezberlerini bozan, sıra dışı ve örnek bir devrim olma özelliğini de taşımaktaydı.

Bir başka deyişle Cumhuriyet Türkiye'sinde kuruluş sürecinden başlayarak ulus, ulusal birlik, tam bağımsızlık, parlamenter/anayasal sistem, ulusal egemenliğe dayalı demokratik bir cumhuriyetin varlığı büyük önem taşımıştır. Oysaki *postmodern dünya* artık, sadece "estetik / bilişimsel / felsefi / sanatsal / sosyokültürel vb." gündemleri değil, toplumsal örgütlenme geleneği ve değerlerini de meşgul etmektedir. Bu kapsamda tüm dünyada (a) Ulus - devletin dayanağı olan "sınırlar" da dâhil olmak üzere "sınır reddi"ni, (b) Merkezdeki ortak payda yerine marjinlerin çoklu - merkezlere doğru hareketliliğini, (c) Politik iradenin periferik / niceliksel / popüler sahaya kaymasını, (ç) *Aidiyet*in, ortak paylaşım / örgütlenme ve ortak bir kültür ve ülküyle beslenen bir "ulus" oluşumundan ziyade, kısır bir "ben ve çevrem" döngüsüyle -hatta bazen *neo-öjenik* temelli yani doğuştan getirilen özellikleri öne plana çıkaran bir aidiyet yaklaşımıyla- zedelenmesini, (d) Ulusal kültür yerine kitle kültürünü, (e) "Din" yerine "inanç" yaklaşımını, (f) Merkezîleşme yerine yerelleşmeyi, federalleşmeyi / konfederalleşmeyi, (g)"İdeolojilerin sonu / tarihin sonu" gibi tartışmaları empoze eden birçok söylem, Soğuk

Savaş döneminden itibaren gözardı edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Postmodern dünyanın çoklu - güçlerinin eseri olan bu tür siyasallaşmış söylemler karşısında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendine özgü varlığını idame ettirmesi, demokrasiye dayalı bir cumhuriyet, üniter (tekil hukuk /tekil devlet) yapılı bir ulusal devlet, laik ve sosyal bir hukuk devleti olması, hem ulusal varlığa hem de insanlığa ve dünya barışına dair artan bir öneme sahiptir.

Kaynaklar

AFETİNAN, A.; Medeni Bilgiler ve M.Kemal ATATÜRK'ün El Yazıları, TTK Yayını, Ankara 1998.

AĞAOĞLU, Ahmet; Üç Medeniyet, 1.baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

ATATÜRK, Kemal; *Nutuk 1919-1927*, (Haz. Z. KORKMAZ), ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1995.

ATATÜRK'ün Not Defterleri-IX; Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara 2008.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1906-1938); Cilt. II, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 3. Baskı, Ankara 1981.

BAILEY, Sydney D.; British Parliamentary Democracy, 3. Baskı, Londra 1964.

Birinci Türk Tarih Kongresi; Konferanslar Münakaşa Zabıtları (Ankara 2-11 Temmuz 1932), TTK yayını, 1933.

BRAUDEL, Fernand; Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, Ağaç Yayınları, İstanbul 1991.

COLOMER (ed.), Josep M.; Comparative European Politics, 3. Baskı, New York 2008.

DUHAMEL, Georges; Medeniyet, Çev. Zahir GÜVEMLİ - Tahsin YÜCEL, İstanbul 1954.

DURANT, Will; Medeniyetin Temelleri, Çev. Nejat MUALLİMOĞLU, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1978.

EHRMANN, Henry W.; Politics in France, 2. Baskı, Boston.

GÖKALP, Ziya; Hars ve Medeniyet, Ankara 1964.

GÖKALP, Ziya; Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. Yaşar KOPRAMAN - Afşar İsmail AKA, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976.

GÖKALP, Ziya; Türkleşmek - İslamlaşmak - Muasırlaşmak, Sadeleştiren: Ferhat TAMİR, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1974.

GÖKBİLGİN, M.Tayyib; Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi, Enderun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992.

HOLT, Stephen; Six European States, New York 1970.

İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937), TTK Yayını, İstanbul 1943.

İlk İnkılap Tarihi Ders Notları; Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk, Haz. Oktay ASLANAPA, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1997.

İNAN, Afet; *ATATÜRK Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Haz. A.İnan, 8. Baskı (1.Baskı 1959), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2009.

KAFESOĞLU, İbrahim; *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul, Şehir Matbaası, 1957.

KNAPP, Andrew; Parties and the Party System in France: A Disconnected Democracy?, New York 2004.

KNAPP Andrew, - WRIGHT; Vincent, The Government and Politics of France, 4. Baskı, Londra 2001.

KÖPRÜLÜ, M.Fuad; Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul 1981.

MERAY; Seha L.; Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler, 2. Baskı, Ankara 1979.

NAGLE, John D.; - Mahr, Alison; Democracy and Democratization: Post-Communist Europe in Comparative Perspective, London 1999.

ÖZTÜRK, Kâzım; *ATATÜRK'ün Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları-I*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1990.

PIERCE, Roy; French Politics and Political Institutions, 2. Baskı, New York 1973.

ROSKIN, Michael G.; Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür, Çev. Bahattin SEÇİLMİŞOĞLU, 4.baskı, Ankara 2013.

SANDERSON (ed.), Stephen K.; Civilizations and World Systems, California 1995.

SCHWEİTZER, Albert; Uygarlık ve Barış, Çev. Kemal Vehbi GÜL - Ender GÜROL, Varlık Yayınevi, İstanbul 1965.

STROM, Kaare; - Müller, Wolfgang C.; - Bergman (ed.), Torbjörn; Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies, Oxford 2006.

TOYNBEE, Arnold J.; A Study of History, (abridgement of volumes. I-VI

TOYNBEE, Arnold; Change and Habit: The Challange of Our Time, New York 1992.

TOYNBEE, Arnold.J.; Civilization on Trial, New York 1948.

MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE ANAYASAL GELİŞMELER

Prof.Dr. Adnan SOFUOĞLU*

Özet

Osmanlı Devleti'nde; Tanzimat Dönemi'nde yetişen ve Avrupa'dan etkilenen Genç Osmanlıların girişim ve çabaları sonunda II. Abdülhamit döneminde Mithat Paşa ve bir kısım arkadaşlarınca kısmen Belçika Anayasası'na dayanılarak hazırlanıp 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanunuesasi ile anayasal sisteme geçilmiştir. Türk tarihinin ilk yazılı anayasası ve Türkiye'nin modern politik sisteminin başlangıcı olarak kabul edilen Kanunuesasi 12 bölüm ile 119 maddeden oluşmaktaydı. Ancak anayasal dönem çok uzun süreli olmadı. II. Abdülhamit, 1878 yılında 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nı neden göstererek Anayasa'yı askıya aldı. Esasında 1908 yılına kadar süren bu dönemde Kanunuesasi lafzıyla ve bazı temel kurumlarıyla yürürlükte tutulmuştur. Bu dönemde Jön Türklerin girişim ve çabaları sonucu II. Abdülhamit Temmuz 1908'de 1876 Kanunuesasi'sini tekrar tam olarak yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin hemen ardından 1909 yılında Kanunuesasi'de, rejimi meşruti bir parlamenter monarşi hâline getiren önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu anayasa 1924 yılına kadar yürürlükte kalacaktır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gelişen Millî Mücadele döneminde 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan ilk Büyük Millet Meclisi, 20 Ocak 1921 tarihinde güçler birliği esasına dayalı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu durumda ikili bir uygulama ortaya çıkmıştır. Bilahare Türkiye Büyük Millet Meclisince 1922 yılında saltanatın kaldırılıp ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 1921 Anayasası'na göre daha esnek ve parlamenter rejimi benimseyen yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlamış ve 20 Nisan 1924 günü kabul etmiştir. 1924 Anayasası da zaman zaman yapılan değişikliklerle 27 Mayıs 1960 tarihinde Millî Birlik Komitesinin yönetime el koymasına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu gelişmenin ardından yeni bir anayasa yapılması için kurulan Kurucu Meclis tarafından hazırlanıp 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylamasına sunularak kabul edilen 1961 Anayasası yürürlüğe konmuştur. Bu anayasa da 1971 tarihinde gerçekleştirilen değişikliklerle 12 Eylül 1980 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihten sonra Millî Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisinden oluşan "Kurucu Meclis" tarafından hazırlanan ve Kasım 1982'de halkoyuna sunulup kabul edilen anayasa, zaman içinde yapılan değişikliklerle büyük bir kısmı değiştirilmiş olarak 2013 yılı itibarıyla hâlen yürürlüktedir.

Bu tebliğde yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığım Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e gelişen anayasal süreç ile anayasaların içerik ve yapıları ele alınacaktır.

Abstract

As a result of initiatives and efforts of Young Ottomans who had been raised in *Tanzimat* [administrative reforms] years and influenced by Europe, a constitutional system was introduced to the Ottoman State with Kanunuesasi [Fundamental Law] that was prepared and declared on December 23, 1876 by Mithat Pasha and some of his friends partially based on Belgian constitution, during the term of Abdulhamid II. *Kanunuesasi,* which is considered as the first written constitution of Turkish history and the start of modern political system in Turkey, consisted of 12 chapters and 119 articles. Yet, the constitutional period did not last long. Abdulhamid II suspended the constitution in 1878 under the pretext of 1877-1878 Ottoman-Russian War. In fact, *Kanunuesasi* stayed in force with its name and basic foundations until 1908. As a result of initiatives and efforts of Young Turks in that period, Abdulhamid II had to put *Kanunuesasi* of 1876 in force again in 1908. In 1909, immediately after the dethronement of Abdulhamid II, important amendments were made to *Kanunuesasi* to turn the regime into a constitutional parliamentary monarchy. That new constitution would remain in force until 1924. After the official defeat of the Ottoman State in the First World War with Mudros Armistice concluded on October 30, 1918, the first Grand National Assembly was set up in Ankara on

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

April 23, 1920 in the years of National Struggle under the lead of Mustafa Kemal Pasha, and this assembly ratified on January 20, 1921 the *Teşkilat-i Esasiye* Law based on the principle of union of powers. Thus, a dual practice arose. Following the abolition of sultanate by the Turkish Grand National Assembly (TGNA) in 1922 and proclamation of Republic on November 29, 1923, the second TGNA prepared a new *Teşkilat-i Esasiye* Law, which was more flexible than the one in 1921 and adopted the parliamentary regime, and ratified it on April 20, 1924. This Constitution of 1924 remained in force, with some amendments in time, until National Unity Committee took control of the government on May 27, 1960. After this development, a constituent assembly was established for the preparation of a new constitution, and Turkish Constitution of 1961 was elaborated, approved and put into force following the plebiscite on July 09, 1961. It stayed in effect until September 12, 1980 when the army took over the power on the basis of the amendments made in 1971. After this date, the constitution, which was elaborated by the "Constituent Assembly" that consisted of National Security Council and Consultative Assembly and which was approved after the plebiscite of November 1982, is still in force in 2013 with amendments in time in most of the articles.

This paper will deal with the constitutional process developed from the Constitutional Monarchy to Republic, and the contents and structures of the constitutions.

Konuya anayasanın ne olduğunu ortaya koyarak başlamak yerinde olacaktır. Anayasayı şöyle tarif etmek mümkündür: Anayasa adi kanun koyucusuna direktif veren, siyasal iktidarı sınırlayan, onun nasıl ve hangi şartlarda kullanılacağını belirleyen, devletin şeklini, hükûmet sistemini tespit eden kuralların tümünü içeren yapıdır. Anayasa, devletin kuruluş sebeplerine, etik ilkelerine yer verebilir.[1] Anayasacılık hareketi esas itibarıyla Batı'da gelişmiştir ve toplumların temel yapılarındaki değişikliğin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Batı'daki anayasacılık hareketinde burjuvazinin devlet yönetiminde söz sahibi olma, devlet yönetimine sahip çıkma çabası ve gayreti vardır.[2] Bu anlamda dünyada ilk büyük yazılı anayasa 1787 tarihli Amerikan Anayasası'dır. Fransa'nın ilk yazılı anayasası ise 1791 tarihlidir.[3] Osmanlı Devleti'nde ise anayasal hareket bu şekilde gelişmemiştir. Çünkü Batı'da anayasal hareket geliştiği dönemlerde Osmanlı Devleti'nde devlet yönetimini ele geçirmek isteyen bir burjuvazinin varlığından söz edilemez. Bu bakımdan Osmanlı'da dolayısıyla Türkiye'de anayasal süreç, devlet memurluğundan yetişme bir kısım aydın ve bürokratın gerilemekte ve çökmekte olan devleti kurtarmak için girişilen çabalar içerisinde genelde Batı'dan aktarılan esaslar içerisinde ortaya çıkacaktır.[4] Başka bir ifadeyle Türkiye'de anayasal süreç Avrupa karşısında giderek üstünlüğünü yitiren Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşmak için askerî ve idari yenileşme girişim ve çabaları, daha sonra bürokrat ve aydın kesimin padişahın hukukunu sınırlamak ve onun gözetimindeki hükûmeti kontrol etmek çabası içerisinde gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nde başından itibaren padişah yasama yetkisini tek başına başka hiçbir devlet adamının görüş ve düşünceleriyle paylaşmadan kullanırdı. Bu durum III. Selim'in

---

[1] Tarık Zafer Tunaya; Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002. s. 290.

[2] Mümtaz Soysal; Yüz Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul 1974. s. 18-19.

[3] Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanunuesasi ve Meşrutiyet Dönemi I. Kitap. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul 2003. s. 3.

[4] Soysal; s.18-19.

padişahlığı döneminde Kur'an-ı Kerim'deki "meşveret ediniz" hükmünden hareketle kurulan Meşveret Meclisi ile değişecektir. Bu meclis daha sonra kurulacak olan Şûray-ı Devlet ile kurumsallaşmıştır.[5] Türkiye'nin anayasal sürecini bu gelişme ve daha sonra II. Mahmut döneminde 1808 tarihinde padişah ile ayanlar arasında yapılan ve devlet iktidarının sınırlandırılması olarak ortaya çıkan Sened-i İttifak ile başlatabiliriz. Bilahare Abdülmecit döneminde 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile yine Abdülmecit döneminde 1856 yılında Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı ve pekiştiricisi olarak ilan edilen Islahat Fermanı, 1868'de kurulan Şûray-ı Devlet ve bunlara bağlı belgeler de bu sürecin devamı olarak görülebilir. Esasında bu süreçte ortaya çıkan belgeler birer anayasa değildirler ancak Osmanlı Devleti'nde ilk yazılı anayasaya giden süreçte önemli birer kilometre taşlarıdır.[6]

1839-1876 Tanzimat Dönemi'nin önemli gelişmelerinden biri 1860'lı yılların başlarında ortaya çıkan ve 1865'te Yeni Osmanlılar Cemiyetini oluşturan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ayetullah Bey gibi Osmanlı bürokrasisi ile yakın ilişki içerisinde olan ve hatta içerisinden gelen isimlerin başını çektiği Yeni Osmanlılar hareketidir. Türkiye'de, hak ve yetkilerin anayasa tarafından belirlendiği, kral ya da hükümdarın hareket alanının parlamento tarafından sınırlandığı ve yetkilerin hükümdar ile parlamento arasında paylaşıldığı devlet yönetim biçimi olan meşrutiyetin gündeme gelmesi ve getirilmesi Yeni Osmanlılar hareketi ile olmuştur. Yeni Osmanlılar, Tanzimat Dönemi'nin özellikle Sultan Abdülaziz döneminin önemli siyasi kişilikleri olan Âli ve Fuat Paşaların iktidarına son vermek veya Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek ve idari otorite üzerinde bir tür meşruti denetim oluşturmak istiyorlardı. Fakat ne tür bir meşrutiyet istedikleri belli değildi ve bu konuda aralarında fikir birliği yoktu. Ancak düşünceleri ve çabaları anayasal sistemin önünü açacaktır.[7] Nitekim Avrupa'dan etkilenen Genç Osmanlıların girişim ve çabaları sonunda ve aynı zamanda o sırada Osmanlı Devleti üzerinde var olan baskıların anayasal sisteme yani meşrutiyet yönetimine geçişle önlenebileceğini düşünen Mithat Paşa ve bir kısım arkadaşlarınca 1876 Ağustos ayının sonunda tahta çıkarılan II.

---

[5] Ergün Özbudun; Türk Anayasa Hukuku, Ankara 1990. s. 32-33. A. Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, Ankara 1986. s. 98-99

[6] Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler…, 1. Kitap, s. 3

[7] Yeni Osmanlılar ile ilgili fazla bilgi için bk. Roderic H. Davison; Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, Cilt 2, İstanbul 1997. s.212 vd. Şerif Mardin; Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, 2. Baskı, İstanbul 1998. Yusuf Akçura; Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları), Yayına Hazırlayan, Nejat Sefercioğlu, 2. Baskı, Ankara 2001. s. 9 vd. Ebüzziya Tevfik; Yeni Osmanlılar Tarihi 3 Cilt, Bugünkü Dile Uygulayan Ziyad Ebüzziya, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973. Kemal Karpat; Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1996, s.34 vd. Bernard Lewis; Modern Türkiye'nin Doğuşu, İngilizceden Çeviren, Metin Kıratlı, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984. s. 149 vd. Ali Fuat Cebesoy; Sınıf Arkadaşım Atatürk, Okul ve Genç Subaylık Anıları, İnkılap Yayınevi, İstanbul, s. 82-84

Abdülhamit döneminde anayasal sisteme geçiş süreci başlatılacaktır.[8] Esasında anayasa yapılması gündeme geldiğinde dönemin Osmanlı bürokrasisi ve aydınları arasında bu konuda bir fikir birliği yoktu. Mithat, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi anayasa yapılmasından yana olanların yanı sıra Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Ethem Paşa ve Mahmut Paşa gibi anayasa karşıtları da vardı. Aynı şey dönemin basınında da mevcuttu[9] İç ve dış sorunların giderek ağırlaştığı bir sırada Mehmed Rüştü Paşa sadrazamlıktan çekildi, yerine Mithat Paşa bu makama getirildi. II. Abdülhamid'in 30 Eylül 1876 tarihli iradesiyle Kanunuesasi taslağını hazırlamak üzere, Mithat Paşa başkanlığında iki asker, üçü gayri Müslim onaltı sivil bürokrat ve on ulemadan olmak üzere 28 kişiden oluşan bir Meclis-i mahsusa oluşturuldu. 7 Kasım'da da, bu kurulun içinden bir alt komisyon oluşturulacaktır. Anayasa maddeleri önce bu alt komisyonda tartışılmış, Mithat Paşa alt komisyon çalışmalarını günü gününe büyük komisyona aktarmıştır.[10] Namık Kemal'in konuyla ilgili yazısına göre anayasa hazırlama komisyonu (alt komisyon) dünyanın tüm saltanatçı anayasalarını ve gerekçelerini gözden geçirmiştir. Bunlardan günün şartlarına uyanları seçilecektir. Bu sırada Sardunya Krallığı, Avusturya Anayasaları çevrilmiş, ayrıca komisyona anayasayla ilgili kişisel raporlar ve çeşitli tasarılar da verilmiştir. Bu çerçevede Mithat Paşa "Kanun-i Cedit" adlı kendi tasarısını, Sait Paşa da Fransa'nın 1848 ile 1858 anayasalarını birebir çevirip birleştirerek hazırladığı tasarısını sunacaktır. Bu çalışma esnasında doğal olarak incelenen anayasalar çerçevesinde Belçika, Polonya ve Prusya Anayasalarından da istifade edilmiştir. İki ay süren yoğun bir çalışma sonrasında 20 Kasım 1876'da kurul hazırladığı tasarıyı II. Abdülhamid'e sunmuştur. Padişah II. Abdülhamid tasarıyı bir kez de Heyet- Vükelaya (Bakanlar Kurulu) inceletmiş, ayrıca Yıldız Sarayı'nda bazı yüksek memurlardan tasarı hakkında yazılı olarak fikirlerini bildirmelerini istemiştir. Bu çalışmalar sırasında anayasa karşıtı guruplar belirginleşip sertleşerek eyleme geçmişler, imzasız bildirileri duvarlara yapıştırmış ve sokaklara atmışlar, halk arasında anayasa karşıtı propaganda yapmışlar, Talebe-i Ulumu (medrese öğrencileri) harekete geçirmeye çalışmışlardır. Bu durumda Mithat Paşa eylemcilerin derhâl ve yargılanmadan sürgün cezasına çarptırılmaları gerektiği görüşünü Heyet-i Vükelaya getirmiş, aynı zamanda padişahtan da talep etmiştir. Namık Kemal de bu görüşü desteklemiştir. Neticede bununla ilgili düzenleme Kanunuesasi'nin örfi idare (sıkıyönetim) ile ilgili 113. maddesine bir fıkra olarak eklenecektir. Nihayet son tasarı Mithat

---

[8] Bu süreçle ilgili bk. Lewis; s.158-162. Ahmet Oğuz; Birinci Meşrutiyet Kanunuesasi ve Meclis-i Mebusan, Ankara 2010. s. 53 vd.

[9] Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler…, 1. Kitap, s. 3 vd. Oğuz; s. 68-71. O sırada Kıta Avrupa'sında Rusya hariç her devlet anayasayla idare olunuyordu. Osmanlı Devleti ilk kez üç kıtaya yayılmış ulusal olmayan bir devlet yapısında meşrutiyet rejimini kurmaya çalışmaktaydı. Oysa çağdaşı imparatorluk ve krallıklar mesela İngiltere ve Fransa bu tip uygulamayı ana vatanlarında gerçekleştirmiştir. Yani bu ülkelerde siyasal rejimin hürriyetçiliği ana vatanlarıyla sınırlıydı. Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler…, 1. Kitap, s. 10-11.

[10] Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler…, 1. Kitap, s. 6

Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükelada kesin biçimini aldıktan sonra II. Abdülhamid'in 23 Aralık 1876 tarihli bir hatt-ı hümayunuyla kabul ve ilan edilmiştir. Bu özelliği nedeniyle "ferman anayasa" olarak da adlandırılır. Kanunuesasi ilanı Babıali yokuşunu dolduran kalabalık bir grup tarafından alkışlanmıştır. Ayrıca ülkenin her yerinden saraya sevinç duygularını taşıyan telgraflar gönderilmiştir. Bu durum sınırlı da olsa meşrutiyetçi bir kamuoyunun varlığını göstermektedir. Bu da Kanunuesasi'nin sadece yabancı baskısına karşı göstermelik bir girişim olmadığını göstermektedir.[11]

Türk tarihinin ilk yazılı anayasası üzerinde biraz durmak gerekir. Türkiye'nin modern politik sisteminin başlangıcı olarak kabul edilen Kanunuesasi Belçika ve Prusya Anayasalarıyla daha bir benzerlik göstermekteydi. Ancak ayrıldıkları önemli noktalar da vardı. Nitekim Belçika Anayasası bütün yetkilerin ulustan kaynaklandığını açık bir şekilde belirtip seçime dayalı bir üst meclis oluştururken ve yasa yapılırken iki meclise de inisiyatif tanıyıp tek tek sayılmış yetkilerle kralın iktidarını sınırlarken 1876 tarihli Kanunuesasi padişahın iktidarını hemen hemen hiç sınırlamamaktaydı. Bu anlamda Kanunuesasi hükümdara geniş yetkiler veren ve atamayla gelen bir üst meclise sahip olan 1850 Prusya Anayasası'na daha bir benzerlik göstermekteydi. Ancak Prusya Anayasası'nda hükûmet meclis denetimine açıkken Kanunuesasi'de bu durum söz konusu değildi.[12] 12 bölüm ile 119 maddeden oluşan Kanunuesasi'de dinî esaslarla laiklik akımların uzlaştırılması hedeflenmişti. Kanunuesasi'ye göre Osmanlı Devleti bir üniter monarşi idi. Kanunuesasi ile devletin temel organları modern sistematiğe uygun olarak yasama, yürütme yargı şeklinde düzenlenmişti. Buna göre yasama yetkisi Heyet-i Âyan (Meclis-i Âyan) Meclis-i Mebusanın toplam üyelerinin üçte birini geçmeyecekti ve Heyet-i Mebusandan (Meclis-i Mebusan) oluşan Meclis-i Umumiye verilmişti. Meclis-i Âyan kayd-ı hayat şartıyla padişah tarafından atanan üyelerden, Meclis-i Mebusan ise anayasa çalışmaları yürütülürken "Talimat-ı Muvakkate" adıyla çıkarılan seçim belgesine göre iki dereceli seçimle halk tarafından seçilen üyelerden oluşmaktaydı. Yargı yetkisi ise özel kanuna göre kurulan bağımsız mehakim yani mahkemelere verilmişti. Yargıda birlik esası yoktu. Şeri mahkemeler ve nizami mahkemeler söz konusuydu. Yürütme yetkisi başta padişah olmak üzere sadrazam ve Heyet-i Vükelaya (Bakanlar Kurulu) verilmişti. Kanunuesasi'nin ilk beş maddesi, padişahın haklarını sayıp tanımlıyordu. Buna göre Osmanlı hükümdarlığı, halifeliği de koruyarak Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine ait olacaktı. Padişahın kişiliği dokunulmazdı ve yaptıklarından kimseye karşı sorumlu değildi. Padişaha, bakanların atanması ve azledilmesi, yasama organınca çıkartılan kanunun yürürlüğe girmesi onayı, para basma, anlaşma yapma, savaş ve barış ilan etme, memuriyet ve rütbe verme, şeri ve nizami kanunları uygulama, tüzükler çıkarma, cezaları ağırlaştırma ve hafifletme veya

---

[11] Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler…, 1. Kitap, s. 7-9

[12] Bülent Tanör; Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul 1995. s. 193. Davison; Cilt 2, s. 143-146 ve 166-168.

kaldırma, sürgün cezası verme, seçimleri yenileme, Mebusan ve Âyan Meclisini toplantıya çağırma, Mebusan Meclisini feshetme -anayasada bu yetkisini kötüye kullanmasını engelleyecek hiçbir hüküm yoktu- gibi pek çok yetki tanınmıştı. Kanunuesasi'nin ikinci bölümü, madde 8'de Osmanlı Devleti'nin uyruğunda bulunan kişilerin tümüne din ve mezhep ayrımı olmaksızın "Osmanlı" olarak tanımlanan Osmanlı vatandaşlarının kamusal haklarını içermekteydi.[13] Ancak anayasal dönem çok uzun süreli olmadı. Kanunuesasi'yi Belçika Anayasası'ndan bile ileri ve hürriyetçi bulan Padişah II. Abdülhamit, 14 Şubat 1878 tarihinde Sadrazam Ahmet Vefik Paşa'nın önerisi üzerine 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) olağanüstü durumu neden göstererek Meclis-i Umumiyi feshetmeyerek yalnızca tatil etti ve bir bakıma Kanunuesasi'yi askıya aldı. Mebuslar seçim bölgelerine gönderildi. Burada padişahın Kanunuesasi'deki yedinci ve otuz beşinci maddelerindeki fesih yetkisini değil, yedinci maddede yer alan meclisi tatil etme yetkisini kullandığını görmekteyiz. Bu tatil tam otuz yıl sürecektir. Ancak bu dönem zarfında Meclis-i Âyan üyelerinin ölünceye kadar tahsisatları ödenecektir. Esasında 1908 yılına kadar süren bu dönemde Kanunuesasi lafzıyla ve bazı temel kurumlarıyla yürürlükte tutulmuştur. Yani Kanunuesasi hukuken varlığını sürdürmüş ancak fiilen hükümsüz duruma düşmüştü. Nitekim bu dönem boyunca 1876 Kanunuesasi'si "Salname-i Devlet-i Osmaniye"lerin ilk sayfalarında tam metin olarak yayımlanacaktır.[14]

Meclis-i Mebusanın kapatılması, hakların kaldırılması, basına sansür uygulanması gibi uygulamaların olduğu bu dönem İstibdat Dönemi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu dönemde II. Mahmut yöntemi uygulanacak ve Tanzimat Dönemi'ndeki gibi reformlar sürdürülecektir. Bu dönemde Padişah II. Abdülhamid'e zaman zaman Kanunuesasi'yi tam olarak yürürlüğe koyması, Meclis-i Umuminin açılması ve biriken Meclis-i Vükela (Hükûmet) kararlarının tasdik edilebilmesi için telkinde bulunulmuştur. Bu telkinler karşısında Padişah II. Abdülhamit'te çok hürriyetçi bulduğu Kanunuesasi'de kendi düşünceleri doğrultusunda değişiklik yapılması iradesi ortaya çıkmış,

---

[13] Tanör; s. 140-142. İlhan Arsel; Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Ankara 1965. s. 287-288. Zühtü Aslan; "Türk Anayasacılığının Kökenleri: Osmanlı Tecrubesi Üzerine Düşünceler" Osmanlı Cilt 7, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999. s. 387-390. Ayrıca kamusal haklar şu şekilde özetlenebilir: Osmanlıların tümü, başkalarının özgürlüklerine müdahale etmemek koşuluyla kişisel özgürlüğe sahiptirler. Devletin resmî dini İslam'dı. Ancak kamu düzenine ya da genel ahlaka aykırı olmadığı sürece, Osmanlı ülkesinde maruf olan diğer dinlerin icrası serbestti. Yasa önünde tüm Osmanlılar eşitti. Kişilerin, din hakkında ön yargıya sahip olunmaksızın vatana karşı aynı hak ve ödevleri bulunmaktaydı. Devlet görevlilerinin devletin resmî dili olan Türkçeyi bilmesi zorunluydu. Vergiler mükellefin gücüyle oranlı olarak salınacak ve özel mülkiyete kamu araçları dışında ve yeterli bir tazminat ödenmeden el konulamayacaktı. Kanunların kararlaştırdığı durumlar dışında, yetkililer meskene zorla giremeyeceklerdi. Kanun gereği olmaksızın kimseden vergi, resim ya da başka bir ad altında para alınmayacaktı. İşkence ve eziyet kesin olarak yasaklanmaktaydı. Kemal Gözler; Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa 2008. s.166-168.

[14] Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 1. Kitap, s. 14-16. İlber Ortaylı, "II. Abdülhamid Döneminde Anayasal Rejim Sorunu", Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Seçme Eserler II, 3. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008. s. 243

hatta bunun için bir komisyon dahi kurulmuş, fakat komisyonda değişikliklerle ilgili görüş birliği sağlanamamıştır. Bu arada halkın henüz anayasal rejime hazır olmadığını savunan Rus elçisi hariç İstanbul'daki Avrupa devletleri elçileri II: Abdülhamid'e "Meclis-i Ali" kurulmasını teklif etmişlerdir. Diğer taraftan II. Abdülhamid'in istibdadına karşı Osmanlı'da Batı tipinde bir meşruti monarşi yönetimini savunan ve birçoğu sürgün ve kaçak olarak Avrupa'da yaşayan Osmanlı aydın ve bürokratlarından oluşan Jön Türkler hareketi gelişmişti. İttihad-ı Osmani adıyla örgütlenip bilahare Terakki Cemiyeti adını alacak olan bu gizli Jön Türk örgütlenmesi askıya alınmış olan 1876 Kanunuesasi'sinin tam olarak yürürlüğe konulmasını ve Meclis-i Mebusanın açılmasını isteyecektir. Jön Türkler anayasayı kendi başına bir amaç değil, sadece bir modernleşme aracı olarak görüyorlardı. Onlara göre devlet meşrutiyet yoluyla ancak hükümdarın çiftliği olmaktan kurtarılabilir ve devletin tüm etnik unsurları "hâkimiyet"'e katılarak birlik oluşturabilirdi. Bu yolla aynı zamanda hak ve hürriyetler de güvence altına alınabilirdi. Meşrutiyet hem Müslümanlığa hem de akla uygun bir rejimdi. Bu anlamda 1860'larda sistemli bir şekilde ortaya çıkan "Osmanlıcılık" 1876 Kanunuesasi'sinin de temel ideolojisi idi.[15] Nitekim bu Jön Türklerin girişim ve çabaları sonucu II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de 1876 Kanunuesasi'sini tekrar tam olarak yürürlüğe koydu ve Meclis-i Mebusanın toplanmasını sağladı.[16] Bu gelişmenin hemen akabinde Kanunuesasi'de yapılmak istenen değişiklikler gündeme geldi ve hazırlıklara başlandı. Bu çerçevede bazı tartışmalar söz konusudur. 1908 yılında verilen değişiklik önerisi 31 Mart Vakası olarak bilinen 13 Nisan 1909 Olayları yüzünden gecikti. Olayların bastırılıp kontrol altına alınması ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin hemen ardından 21 Ağustos 1909'da Kanunuesasi'de, bu anayasanın 116. maddesine göre değişiklikler gerçekleştirildi. Buna göre hükümdarın karşısında meclisin gücü arttırıldı. Kuvvetler ayrılığı ilkesi getirildi. Bu çerçevede yasama ve yürütme erkleri padişahtan alınarak ayrıldı. Hükûmet (Meclis-i Vükela-Bakanlar Kurulu) padişaha karşı değil Meclis-i Mebusana karşı sorumlu hâle getirildi ve güvenoyu mekanizması kondu. Meclisin dağıtılması, toplanma süresi, bakanların atanması, sorumlulukları, bakanlarla meclis arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümlenmesi, kanun teklifi ve görüşülmesi, mecliste kabul edilen kanunların yürürlüğe konulması gibi konular daha liberal esaslara bağlandı. Padişah tarafından meclisin dağıtılması zorlaştırıldı. Buna göre padişah önce Âyan Meclisinin onayını alacak, meclisi dağıttıktan sonra tekrar toplamak için üç ay içinde seçime gidecekti. Yine yapılan bu değişiklikle meclisin dört ay olan

---

[15] Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler…, 1. Kitap, s. 15-17. Erik Jan Zurcher; "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları 1908-1918", Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, Derleyen Kemal Karpat, Çeviren Sönmez Tatar, I. Baskı Bilgi Üniversitesi İstanbul 2005. s.262-264, ss.261-292.

[16] 2. Meşrutiyet'in ilanı ile ilgili süreç için bk. Tevfik Çavdar; Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1850, İmge Yayınevi, Ankara 1995. S 91 vd. Lewis; s. 192 vd. Ernest Edmondson Ramsour; Genç Türkler ve İttihat Terakki, Çeviren Hacasan Yüncü, İstanbul 2009. S.27 vd. Sina Akşin; Jön Türkler ve İttihat Terakki, 4. Baskı İmge Yayınevi, Ankara 2006. s. 33 vd.

çalışma süresi altı aya çıkarıldı. Aynı zamanda meclis padişahın çağrısına gerek olmaksızın her yıl kasım ayı başında kendiliğinde toplanacaktı. Yani padişahın geniş yetkileri sınırlandırıldı ve azaltıldı. Ayrıca sansür kaldırıldı. 113. maddeden sürgün fıkrası da çıkarıldı. Bunların yanı sıra toplanma ve dernek kurma hakkı ve hürriyetleri kabul edildi. Haberleşmenin gizliliği getirildi. Kişi hürriyeti güçlendirildi ve açıklığa kavuşturuldu. Bu değişikliklerde görüldüğü gibi daha önce yürütme lehine olan yasama ve yürütme arasındaki yetki dengesi yasama lehine bozulmuştur. Yapılan 1909 değişiklikleri ile âdeta yeniden düzenlenmiş olan Kanunuesasi iki meclisli parlamenter sistemi öngören, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan, siyasal çoğulculuğa zemin hazırlayan bir anayasa hâline geldi ve ülke ilk kez çok partili bir siyasi sistemle tanıştı.[17] 1911 yılında İttihat ve Terakki Fırkası verdiği bir değişiklik önergesi ile mebusanın yürütmeye karşı güçlü olması ilkesinden vazgeçerek yasama ve yürütme arasındaki çarpıklığı düzeltmek yani yasama ve yürütme arasında eşitliği sağlamak istedi. Bu çerçevede fırka, meclisin feshinin kolaylaştırılmasını talep etmekteydi. Bu değişiklik talebi uzun tartışmalar ve siyasi çekişmelerden sonra ancak 1914 yılında gerçekleştirilebilmiş ve 17 ile 35. maddelerde değişiklik yapılmıştır. Bilahare 35. madde tamamen kaldırılmıştır. Kanunuesasi esasında zaman zaman tam olarak uygulanmasa da 1924 yılına değin tam 48 yıl yürürlükte kalacaktır.[18]

Bu dönemde Üçlü İttifakın yanında 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaştan yenik ayrılmıştır. Bu gelişmenin akabinde ülkenin işgale uğramasının ardından işgallere karşı başlatılan Müdafaa-yı Hukuk hareketi Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Millî Mücadele hareketine dönüşmüştür. Bu hareketin amacı Birinci Dünya Savaşı sonrasında barış müzakerelerinin dayandığı esas yani Wilson Prensiplerinde vurgulanan her milletin bir devlet kurma hakkını kullanmak, tam bağımsız Türkiye'yi kurmaktı. Bu doğrultuda millî haklar korunacak, gerekirse bu haklar silahla savunulacaktı. Bu süreçte padişahın biraz önce sözünü ettiğimiz 1914 yılında gerçekleştirilmiş olan değişiklik çerçevesinde anayasal yetkisini kullanarak Aralık 1918'de dağıttığı Meclis-i Mebusan Heyet-i Temsiliyenin girişimleri sonucu 12 Ocak 1920'de tekrar toplandı. Ancak İtilaf devletlerince 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilmesi ve meclisin basılması üzerine Osmanlı Meclis-i Mebusanı 18 Mart 1920'de son kez toplandı ve çalışmalarına ara verdi. Bu gelişmenin ardından Mustafa Kemal Paşa Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplama girişimlerini başlattı. Bu süreçte Damat Ferit Paşa 11 Nisan 1920'de padişaha Meclis-i Mebusanı feshettirdi. Ancak İstanbul Hükûmetinin bütün engelleme girişimlerine

[17] Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 1. Kitap, s.20-24. Arsel; s.289; Tanör; s.215-218. Lewis; Demokrasinin Türkiye Serüveni Yapı Kredi Yayını, III. Baskı, İstanbul 2007. s. 16-17.
[18] Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 1. Kitap, aynı yer.

rağmen 23 Nisan 1920'de ilk Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandı.[19] Bilahare meclis başkanının hükûmet başkanı olduğu 11 kişilik icra vekilleri heyeti (hükûmet) oluşturuldu. TBMM birinci döneminde kurulmuş olan bu hükûmet sistemi meclis hükûmeti sistemidir. Bu anlamda meclis kuruculuk vasfına da sahiptir.[20] İcra Vekilleri Heyeti "halkçılık programı" adıyla bir hükûmet programı hazırladı ve bunu 18 Eylül 1920'de TBMM'ye sundu. Bilahare TBMM "Encümen-i Mahsusa" (Özel Komisyon) oluşturdu. Esasında TBMM, açılışından itibaren birçok karar almasına rağmen henüz kendi anayasasına sahip değildi. Bu sebeple anayasa problemleri ile karşılaşıldıkça vekiller bir anayasa yapılması gereğini dile getirmişlerdir ve bu konu büyük bir serbestlik ve açıklıkla tartışılmıştır. Bu arada Encumen-i Mahsusa hükûmet programı üzerindeki incelemelerini tamamlayarak beyannamenin bir kısmını 24 maddelik bir anayasa taslağı hâline dönüştürdü. Arkasından 18 Kasım 1920'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla meclise sundu ve aynı gün müzakeresine de başlandı. Bilahare 20 Ocak 1921 günü müzakereler tamamlanarak 85 Numaralı Kanun olarak kabul edildi.[21] Güçler birliği esasına dayalı ve ilk kez millet egemenliğini vurgulayıp meclis üstünlüğünü benimseyen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 1876'dan sonra yapılan ikinci yazılı anayasadır. Ancak 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanunu yeni bir devletin ihtiyaçlarını karşılayacak derecede ayrıntılı tam bir anayasa değil, olağanüstü bir dönemde ihtiyaçları karşılamak ve geçici olarak ortaya çıkan kısmi iktidar boşluğunu doldurmak üzere hazırlanmış 24 maddelik geçici bir anayasa niteliğindedir. Anayasanın ilk maddesinde egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu belirtilmektedir. 2. maddede ise yasama ve yürütme yetkilerinin milletin yegâne ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisine ait olduğu belirtilmektedir. Böylece 1921 Anayasası ile millet egemenliğine dayalı parlamentonun varlığı esas alınarak meclis üstünlüğü ile ve yapısı benimsenmiş ve meclis hükûmeti kurulmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk şeklinde devlet başkanlığı makamı yoktu. Meclis başkanına geniş yetkiler verilmişti. TBMM Başkanı Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkiliydi. Seçimler 2 senede bir yapılacaktı. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda temel hak ve özgürlüklerle ilgili hiçbir madde yer almaz. Bu sebeple 1876 Kanunuesasi'si resmen ilga edilmemiş, kısmen yürürlükte tutulmuştur. Bu durumda ikili bir uygulama ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bu Anayasa'da ilk kez millet

---

[19] Bu gelişmeler için bk. Mustafa Kemal Atatürk; Nutuk, Cilt 1, Ankara 1981. s. 241 vd. ile Cilt 2, Ankara 1981. s.433 vd. Mahmut Goloğlu; Üçüncü Meşrutiyet, Ankara 1971. s. 40 vd. Gotthard Jaeschke; Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara 1986 s. 148 vd. Yunus Nadi; Ankara'nın İlk Günleri, Ankara 1955 s. 72 vd. Adnan Sofuoğlu; "BMM'nin Milli Mücadele'deki Rolü" Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan, Ankara 1995 s. 433 vd. Tanör; s. 225 vd.

[20] Mustafa Erdoğan; Modern Türkiye'de Anayasalar ve Siyasi Hayat, Ankara 1997. s. 51. Tanör; s.179-180. TBMM Zabıt Ceridesi; Cilt 1, Ankara 1940. Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler…, 2. Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2003. s.57-58.

[21] TBMM Zabıt Ceridesi; Cilt 4. 18-19 Eylül 1920 ile 18 Kasım 1920 99. Toplantı 1. Oturum. Adnan Sofuoğlu; "Cumhuriyet'in 75. Yılında 1921 Anayasası'na Bir Bakış" Türk Yurdu, Cilt 18, Sayı 134, Ankara Ekim 1998. S 187 vd.

egemenliği vurgulanmış temsili demokrasi çerçevesinde meclis üstünlüğü benimsenmiş ve olağanüstü bir dönemde oldukça demokratik bir parlamento tecrübesine imkân vermiştir. Bu anayasada çoğunlukçu demokrasi anlayışının etkisi söz konusudur. Aynı zamanda 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yumuşak bir anayasadır. Nitekim uygulama döneminde bu Anayasa'da yer alan bazı hükümler daha sonra TBMM'ce çıkarılan normal kanunlarla değiştirilerek hem egemenlik yapısındaki belirsizlikler ortadan kaldırılmış hem de hükûmet sistemini saf meclis hükûmeti sisteminden uzaklaştıracak yasal ve fiilî adımlar atılıp bu sisteme parlamenter unsurlar katılmıştır. Nitekim 29 Ekim 1923 gün ve 364 sayılı Teşkilat Kanunu'nun bazı maddelerinin tevzihan tadiline dair bir kanunla Cumhuriyet'in ilanı çerçevesinde bir kısım maddeleri değiştirilmiştir. Ayrıca bu anlamda Teşkilat-ı Esasiye'deki "Madde-i Münferide" 5 Eylül 1919'da TBMM'de kabul edilen Nisabı Müzakere Kanunu'na uydurulmuştur.[22] 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu aynı zamanda 1924 Teşkilat-ı Esasiye'sinin (Anayasa) temellerini teşkil etmiştir. Nitekim bu anayasada öngörülen devlet ve hükûmet şekli bazı farklılıklarla 1924 Teşkilat-ı Esasiye'sinin hukuki yapısını teşkil edecektir.

Biraz önce belirttiğimiz gibi bu dönemde ortaya çıkan ikili anayasa uygulaması 1922 yılında saltanatın kaldırılıp ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, arkasından halifeliğin ilgasından sonra TBMM yeni bir anayasa yapma sorunuyla karşı karşıya kaldı. Şimdi yeni Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı vardı. Nitekim İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre daha esnek ve parlamenter rejimi benimseyen yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hazırladı ve hazırlanma sürecinin yanı sıra Mecliste de özgürce gerçekleştirilen tartışma ve görüşmelerden sonra 20 Nisan 1924'te 105 maddeden oluşan bu yeni Anayasa'yı kabul etti. Böylece aynı zamanda anayasanın 104. maddede yer alan Kanunuesasi'nin ilga edildiği hükmü ile 1921'de beri devam etmekte olan ikili anayasa uygulaması da sona ermiştir. 1924 Anayasası, dayandığı ilkeler bakımından, 1789 Fransız İhtilali'nden itibaren gelişen ferdiyetçi ve hürriyetçi hukuki ve siyasi ideolojiyi temsil etmektedir ve aynı zamanda siyasi fikir akımlarının tarihî gelişmesinden de faydalanmaktadır. Esasında 1924 Anayasası 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun dayandığı millet egemenliği, tek meclis, kuvvetler birliği, meclisin üstünlüğü ve egemenliğin TBMM tarafından kullanılacağı temel esas ve prensipleri, alınıp geliştirilerek hazırlanmıştır. Nitekim 1924 Anayasası'nın 3. ve 4. maddelerinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve Türk milletini ancak Türkiye Büyük Millet Meclisinin temsil edebileceği ve millet adına egemenlik hakkını yalnızca TBMM'nin kullanacağı, devletin şeklinin cumhuriyet, dilinin Türkçe,

---

[22] Tanör; s. 210-216 vd. Tunaya; Türkiye'de Siyasal Gelişmeler…, 2. Kitap, s. 57-58 ve 103-104. Yusuf Şevki Hakyemez; "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı 4, Ankara 2003. s. 82. Erdoğan; s. 54. Bu konuda ayrıca bk. Özbudun; 1921 Anayasası, Ankara 1992. Gözler; s. 177-179. 1921 Teşkilat-ı Esasiye tam metni için bk. Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük; Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1985. s. 91-93.

başkentinin Ankara olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla 1924 Anayasası'nda TBMM devletin en yüce organı olarak belirlenmiştir. 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'ndan daha yumuşak bir kuvvetler ayrımına yer vermektedir. 1924 Anayasası anayasa alanını daha geniş ve yaygın bir şekilde düzenlemiş, kamu özgürlüklerine geniş yer vermiştir. Bu anlamda doğal haklara yer veren, böylece liberalizmin insan hakları anlayışını benimseyen 1924 Anayasası liberal ve demokratik nitelikler taşımaktadır. Bu açıdan 1924 Anayasası'nda liberal bir devletin rolü olan her ferdin özgürlük sahasını diğer fertlere karşı koruma ve herkesin hürriyetten istifade edebilme ilkeleri kendini göstermektedir. Anayasanın 68. maddesi ve devamı maddelere göre "Doğal, liberal ve bireycidir." Kişisel ve siyasal hakları tanır ancak sosyal haklara yer vermez. Ancak anayasadaki demokratik ruh liberalizme göre daha yüksektir. Demokrasi anlayışı ise çoğunlukçu ya da prosedüreldir. 1921 Anayasası'na göre sistem meclis hükûmeti modeline daha yakındır. Zira meclis yasama yetkisini bizzat kendisi kullanırken yürütme yetkisini kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun belirleyeceği bakanlar kurulu aracılığıyla kullanmaktadır. Bu sistemde meclis çoğunluğunu ele geçiren bir parti neredeyse sınırsız bir güç elde edebilmektedir. 1924 Anayasası'na göre Türkiye Cumhuriyeti bir hukuk devletidir. Şûray-ı Devlet (Danıştay) ile yürütme organının yargısal denetimini yasal bir çerçeve içine alır. Yasamanın yargısal denetimi ise yoktur. 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'nın aksine katı bir anayasadır, zira anayasanın üstünlüğü bunu denetleyebilecek Anayasa Mahkemesi benzeri bir kurum olmamasına karşın anayasanın üstünlüğü vurgulanmış, dahası mecliste üçte iki çoğunluk aranarak anayasanın değiştirilmesi zor hâle getirilmiştir. Buna rağmen 1924 Anayasası'nda zaman içinde yeni değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede "Devletin dini İslam'dır." ibaresi 1928'de kaldırılmış, 1937 yılında da laiklik Anayasa'ya girmiştir. Esasında meclis hükûmeti ile parlamenter sistem arasında karma bir hükûmet sistemi kuran 1924 Anayasası meclis hükûmeti ile parlamenter hükûmet sistemi arasında bir köprü görevi görmüştür. Diğer taraftan 1924 Anayasası'nda Avrupa devletlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası anayasalarına ekleyecekleri modern denetleme mekanizmaları eksik kalacaktır. Böylece 1950'lerde çok partili rejime geçilmesinin ardından birçok eksikliği bulunan ve tek parti dönemine uygun 1924 Anayasası'nın kullanılmaya devam etmesi ve Türkiye'de kuvvetler ayrılığının olmadığı bir ortamda otoriter bir yönetimin oluşması 27 Mayıs 1960 tarihinde Millî Birlik Komitesince yönetime el konmasına önemli bir gerekçe ve etken teşkil edecektir.[23]

Bundan sonraki anayasal gelişmelere bu tebliğin aynı zamanda bir sonucu babında kısaca ve genel hatlarıyla değineceğim.

Biraz önce sözünü ettiğim gelişmenin yani 27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından yeni bir anayasa yapılması için kurucu meclis oluşturuldu. Bu kurul tarafından hazırlanan anayasa 9 Temmuz 1961

[23] Gözler; s.179-182. Tanör; s.249-252. Soysal; s. 51-52 ve 122 vd. Hakyemez; s.82-83.

tarihinde halk oylamasına sunularak % 61,5 ile kabul edildi ve yürürlüğe kondu. Eski anayasaların aksine bir "başlangıç" kısmı bulunan Anayasa, önceki anayasalara oranla daha uzun, dünya anayasalarına oranla normal uzunluktadır ve 157 asıl, 22 geçici maddeden oluşmaktadır.[24] Anayasa'da Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına dayalı, millî, demokratik ve laik bir sosyal hukuk devleti olarak tanımlanmıştır. Anayasa, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri arasına "sosyal devlet" kavramını eklemiştir ve klasik ve sosyal hakların uzun bir listesini vermektedir. Ancak bireysel özgürlükler ve sosyal haklar alanında oldukça iddialı ve ileri bir konumda olmasına karşın nispi seçim sistemiyle birleşince devletin yönetimini zor kılmaktaydı. 1961 Anayasası'nda egemenliğin ulusa ait olduğu ve ancak yetkili organlarca kullanılabileceği ilkesi benimsenmiş ve bütün üyelerinin seçimle belirlendiği Millet Meclisi ve üyelerinin bir kısmının seçimle belirlendiği Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisli bir parlamento öngörülmüştür. TBMM, genel oy ile seçilen 450 milletvekilinden; Cumhuriyet Senatosu, genel oyla seçilen 150 üyeden ve cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üye ile tabii üyelerden meydana gelmektedir. TBMM, Cumhuriyet Senatosundan daha fazla yetkilerle donatılmıştı. Anayasaya göre, "yürütme" görevi, kanunlar çerçevesinde, cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından yerine getirilir. Hükûmetin kuruluş şeması parlamenter hükûmet sistemine uygundur. Bakanlar kurulu ise başbakan ve bakanlardan kuruludur. Başbakan, cumhurbaşkanınca, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından atanır. Bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından başbakan tarafından seçilir ve cumhurbaşkanınca atanır. Bu şekilde kurulan Bakanlar Kurulu, Millet Meclisinden güvenoyu almak zorundadır. Yargı, Anayasa'nın üçüncü kısmının üçüncü bölümünde düzenlenmiştir. Yargı yetkisi, Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır. Mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı tanınmıştır. Bu Anayasa'yla yargı organlarının bağımsızlığı, kişi hak ve özgürlükleri ile sosyal hakları güvence altına alınmış, güçlü de bir kontrol ve dengeleme sistemi getirilmiş; Anayasa Mahkemesi, Millî Güvenlik Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Danıştay, Yüksek Hâkimler Kurulu gibi yeni kurumlar oluşturulmuştur. Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi yüksek mahkemeleri tek tek düzenlemiştir. Üniversitelerle bazı kamu kurumlarına özerklik imkânı tanımıştır. Özgürlükçü bazı düzenlemelerine rağmen 1961 Anayasası zor değiştirilebilen katı bir anayasa niteliğindedir.[25] Bu anayasa da 1971 ve 1973 yıllarında gerçekleştirilen değişikliklerle ordunun yönetime el koyduğu 12 Eylül 1980 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

Bu tarihten sonra 29 Haziran 1981'de çıkarılan kanunla yeni bir anayasa yapmak için oluşturulan ve Millî Güvenlik Konseyi ve Danışma

---

[24] 1961 Anayasa Metni için bk. Kili-Gözübüyük; s.171 vd.

[25] Gözler; s.186-189. Tanör; s.364 vd. Cumhuriyet Senatosu için bakınız: Cem Eroğlu; Türk Anayasası Üzerinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri ve Önemi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Ankara, 1977.

Meclisinden oluşan “Kurucu Meclis” tarafından hazırlanan anayasa 7 Kasım 1982’de halkoyuna sunulup % 91,37 ile kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. 1982 Anayasası’nı hazırlayan Kurucu Meclis 1961 Anayasası’nı hazırlayan DP dışında bazı siyasal partilerin (CHP ve CKMP) yer aldığı bir meclis değil, tamamen asker güdümünde oluşturulan bir meclisti, 1982 Anayasası ile yeniden tek meclisli sisteme dönüldü. 1982 Anayasası devletin temel kuruluşunu ve temel hakları ana hatlarıyla düzenleyen bir çerçeve anayasa değil, her şeyi ayrıntısına kadar düzenlemek isteyen bir düzenleyici anayasadır ve bu nedenle detaycı yöntem ile hazırlanmıştır. 1982 Anayasası’nda temel hak ve özgürlükler ile yargının denetleme etkisi sınırlandırılmış, sosyal haklar kısıtlanmış, idari özerklik kaldırılmış, Cumhurbaşkanlığı makamı ile Millî Güvenlik Kurulu güçlendirilmiştir. Ayrıca 1982 Anayasası, bazı hak ve özgürlüklere önemli sınırlamalar getirmiş, Anayasa Mahkemesinin ve Danıştayın denetim yetkilerini azaltmıştır.[26] 1982 Anayasası’nda 1983 yılında sivil siyasete dönülmesiyle zaman içinde önemli değişiklikler yapıldı. Özellikle Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinin bir gereği olarak hak ve özgürlükleri genişletici bir dizi değişiklik gerçekleştirildi ki bu çerçevede anayasanın büyük bir kısmı değiştirildi.

Sonuç olarak Türkiye 1876 Kanunuesasi’sinden bugüne yaklaşık kesintisiz denebilecek bir anayasal tecrübeye sahiptir. Bu uzun tarihî sürece bakıldığında Türkiye’de Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne anayasaların genellikle çok önemli gelişmeler sonrası yapılabildiği görülmektedir. Böyle olmakla beraber Türk demokrasisinin gelişmesi, kökleşmesi açısından bu süreç ders alınması gereken önemli bir süreçtir. Esasında anayasa yapımında veya değişikliğinde çatışmacı değil, uzlaşmacı ve katılımcı bir yöntemin benimsenmesi bu anlamda toplumun çok büyük çoğunluğunun desteğinin alınması anayasaların demokratlığı, kalıcılığı ve uygulanabilirliği bakımından son derece önemlidir.

[26] Gözler; s. 190-192. 1982 Anayasa Metni için bk. Kili-Gözübüyük; s. 255 vd.

Kaynaklar

AKÇURA, Yusuf; Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları), Yayına Hazırlayan, Nejat SEFERCİOĞLU, 2. Baskı, Ankara 2001.

AKŞİN, Sina; Jön Türkler ve İttihat Terakki, 4. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 2006.

ARSEL, İlhan; Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Ankara 1965.

ASLAN, Zühtü; "Türk Anayasacılığının Kökenleri: Osmanlı Tecrübesi Üzerine Düşünceler", Osmanlı, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999.

ATATÜRK, Mustafa Kemal Nutuk; Cilt 1 ve 2 Ankara 1981.

CEBESOY, Ali Fuat; Sınıf Arkadaşım ATATÜRK, Okul ve Genç Subaylık Anıları, İnkılap Yayınevi, İstanbul?

ÇAVDAR, Tevfik; Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1850, İmge Yayınevi, Ankara 1995.

DAVISON, Roderic H.; Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, Cilt. 2, İstanbul 1997.

EBÜZZİYA; Tevfik; Yeni Osmanlılar Tarihi 3 Cilt, Bugünkü Dile Uygulayan Ziyad Ebüzziya, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973.

ERDOĞAN, Mustafa; Modern Türkiye'de Anayasalar ve Siyasi Hayat, Ankara 1997.

EROĞLU, Cem; Türk Anayasası Üzerinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri ve Önemi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

GOLOĞLU, Mahmut; Üçüncü Meşrutiyet, Ankara 1971.

GÖZLER, Kemal; Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa 2008.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref; Anayasa Hukuku, Ankara 1986.

HAKYEMEZ, Yusuf Şevki; "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı. Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 52, Sayı 4, Ankara 2003.

JAESCHKE, Gotthard; Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara 1986.

KARPAT, Kemal; Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1996.

KİLİ, Suna - GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref; Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1985.

LEWIS, Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, İngilizceden Çeviren, Metin KIRATLI, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.

-------- Demokrasinin Türkiye Serüveni Yapı Kredi Yayını, III. Baskı, İstanbul 2007.

MARDİN, Şerif; Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, 2. Baskı, İstanbul 1998.

NADİ, Yunus; Ankara'nın İlk Günleri, Ankara 1955.

OĞUZ, Ahmet; Birinci Meşrutiyet Kanunuesasi ve Meclis-i Mebusan, Ankara 2010.

ORTAYLI, İlber; "II. Abdülhamid Döneminde Anayasal Rejim Sorunu", Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Seçme Eserler II, 3. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZBUDUN, Ergün;1921 Anayasası, Ankara 1992.

---------- Türk Anayasa Hukuku, Ankara 1990.

RAMSOUR, Ernest Edmondson; Genç Türkler ve İttihat Terakki, Çeviren Hacasan YÜNCÜ, İstanbul 2009.

SOFUOĞLU, Adnan; "BMM'nin Millî Mücadeledeki Rolü" Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI'ya Armağan, Ankara 1995

---------- "Cumhuriyet'in 75. Yılında 1921 Anayasası'na Bir Bakış" Türk Yurdu, Cilt 18, Sayı 134, Ankara Ekim 1998.

SOYSAL, Mümtaz; Yüz Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul 1974.

TANÖR, Bülent; Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul 1995.

TBMM Zabıt Ceridesi; Cilt 1, TBMM Basımevi, Ankara 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi; Cilt 4, TBMM Basımevi, Ankara?

TUNAYA, Tarık Zafer; Devrim Hareketleri İçinde ATATÜRK ve Atatürkçülük, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.

---------- Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanunuesasi ve Meşrutiyet Dönemi 1. Kitap 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

-----Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanunuesasi ve Meşrutiyet Dönemi, 2. Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2003.

ZURCHER, Erik Jan; "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları 1908-1918" Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, Derleyen: Kemal KARPAT, Çeviren: Sönmez TATAR, I. Baskı, Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2005.

İKİNCİ OTURUM

ATATÜRK'TE CUMHURİYET FİKRİNİN OLUŞUM SÜRECİ

ATATÜRK'ÜN YETİŞTİĞİ DÖNEMİN SOSYOKÜLTÜREL YAPISI

Prof.Dr. Yusuf SARINAY*

Özet

M. Kemal ATATÜRK'ün doğduğu, yetiştiği, fikirlerinin oluştuğu genelde Balkanlar, özelde Makedonya ve Selânik; farklı etnik, din ve kültüre mensup toplumların yaşadığı kozmopolit bir bölgedir. M. Kemal Paşa'nın yetiştiği XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı Devleti, Avrupalı büyük devletlerin Şark meselesi çerçevesinde takip ettikleri emperyalist politika ve Balkanlarda yaşayan gayrimüslimler arasında yayılan milliyetçilik hareketleri sonucu dağılma sürecine girmiş bulunuyordu. Bu süreçte önce muhtariyetlerini ilan eden Balkan toplumları safha safha bağımsız birer devlet olarak ortaya çıkmış, nihayet Balkan Savaşları ile Osmanlı Devleti Rumeli'deki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir.

Bu dönemde yaşanan savaşlar, toprak kayıpları, kaybedilen topraklarda Türklerin maruz kaldığı baskı ve katliamlar, yaşanan büyük göçler ve isyanlar ile modernleşme hareketleri çerçevesinde yapılan reformlar Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik, idari ve sosyokültürel yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu çerçevede; bildiride M. Kemal Paşa'nın yetiştiği imparatorluktan millî devlete dönüşüm sürecinde Osmanlı Devleti'nin sosyokültürel yapısı ele alınacaktır.

Abstract:

The Balkans in general, Macedonia and Salonica in particular, where Mustafa Kemal ATATURK was born, grew up and his ideas took shape, is a cosmopolitan region accommodating many different ethnic, religious and cultural groups. In the late 19th century and the early 20th century where Mustafa Kemal Pasha was brought up, the Ottoman State was on the brink of disintegration due to the imperialist policy that the European great powers pursued within the scope of the Eastern Question and the nationalist movements that spread out among the non-Muslims in the Balkans. During this period, the Balkan communities first declared their autonomy, and then gradually emerged as independent states. Finally, the Ottoman State lost most of its territories in Rumelia through the Balkan Wars.

In this period, wars engaged in, territories lost, oppression and massacres that the Turks suffered in those territories, migrations in mass, revolts, and reforms carried out within the frame of the modernization movements brought about important changes in the political, economic, administrative and socio-cultural structure of the Ottoman state. Within this scope, this paper will deal with the socio-cultural structure of the Ottoman state in a period where ATATURK was brought up and the Empire began to transform into a nation state.

Mustafa Kemal Paşa'nın doğduğu ve yetiştiği XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk döneminde Osmanlı Devleti, Avrupalı büyük devletlerin Şark meselesi çerçevesinde takip ettikleri emperyalist politika ve Balkanlarda yaşayan gayrimüslimler arasında yayılan milliyetçilik hareketleri sonucu dağılma sürecine girmiş bulunuyordu.

Osmanlı Devleti, milliyetçilik hareketleri öncesinde içinde yaşayan çeşitli dinî ve etnik gruba mensup toplumları "millet sistemi" adı verilen bir yapı içinde teşkilatlandırmıştı. Bu sistemde millet tabiri etnik değil dinî grupları belirtmek için cemaat karşılığı olarak kullanılıyordu. Geleneksel ayırt edici çizgiler millî değil dinî idi.[1] Millet sistemine göre Osmanlı yönetimi açısından Rum toplumu değil Ortodoks milleti vardı. Ortodoks milleti içinde de Rumlar, Sırplar, Bulgarlar, Hristiyan Araplar ve bunun gibileri

* TOBB ETÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı ve Tarih Bölüm Başkanı. ysarinay@etu.edu.tr

[1] Cevdet Küçük; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri, Ankara, 13-14 Mart 1985, Ankara, 1987, s. 13-23.

bulunuyordu. Osmanlı millet sistemi içinde kendi dinlerini; kültürel kimliklerini ve geleneklerini koruyan bu toplumlar, Fransız İhtilali sonrasında gelişen milliyetçilik fikirlerinin büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama çabalarıyla birleşerek yayılmasıyla XIX. yüzyıl başlarından itibaren etnik manada birer millet olarak ortaya çıkmaya başlamışlardı. Hristiyan Balkan toplumlarının millî uyanışları Osmanlı yönetimine karşı bağımsızlık mücadelelerini beraberinde getirdi.

Osmanlı Devleti askerî tedbirlerle başarılı olamadığı iç isyanları önlemek için Tanzimat ve Islahat Fermanları ile bütün unsurların eşitliğine ve dayanışmacı bir anlayışa dayanan Osmanlıcılık ideolojisini geliştirmeye çalışmıştır. Osmanlıcılık temel bir reformcu kavram ve politika olarak Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitlik yaratmayı ve siyasi birliği ortak Osmanlı vatandaşlığına oturtmayı amaçlamıştır.[2] Devleti kurtarmak noktasında siyasi bir tavır olarak da niteleyebileceğimiz Osmanlıcılık fikri 1860'larda bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlılar tarafından bir ideoloji olarak geliştirilecektir. Yeni Osmanlılar, aralarında fikir ayrılıkları bulunmakla beraber, genel olarak devletin kurtuluşunu anayasalı meşruti bir yönetimin kurulmasında görmekteydiler. 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere verilen imtiyazlar ile Avrupalı devletlere verilen tavizlere de karşı çıkan Yeni Osmanlılar anayasalı meşrutiyet fikrini İslami kimlikle savunmuşlardır. Başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlıların fikirleri Türkiye'de modern zamanların ürünü olan birçok düşüncenin temelini atmıştır. Onların savundukları vatan, hürriyet, terakki, meşrutiyet ve vatanseverlik gibi kavram ve fikirlerin başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk aydınları üzerinde büyük tesirleri olmuştur.[3]

Tanzimat reformları ve bunu tamamlayan 1856 Islahat reformları ile gayrimüslimlere tanınan haklar ve kabul edilen millet nizamnameleri onların gerçek manada birer millet olma yolun girmelerini hızlandırmıştır. Dolayısıyla Tanzimat reformları geleneksel Osmanlı sosyal ve siyasi sistemini değiştirerek gayrimüslimlerin millî ideolojilerinin gelişmesine istemeyerek de olsa hizmet etmiştir.[4] Osmanlı millet sisteminin değişmesi Ortodoks Kilisesine bağlı çeşitli etnik grupların (Sırp, Yunan, Bulgar vb.) dil, kültür ve tarih özelliklerini esas alan millî kiliseler şeklinde de teşkilatlanmalarına yol açmıştır.[5] Bu açıdan Balkan Hristiyanlarında milliyetçilik hareketlerinin laik olduğu ilan edilmişse de millî kiliseler ve din faktörü Balkan milliyetçiliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Ortodoks Kilisesi ve Hristiyanlık

---

[2] Kemal H. Karpat; İslam'ın Siyasallaşması, (Çev.: Şiar Yalçın), 2. Baskı, İstanbul, 2005, s.16.

[3] İhsan Sungu; "Yeni Osmanlılar", Tanzimat I, İstanbul, 1940, s. 793-795. Şerif Mardin; Türk Modernleşmesi, 4.Baskı, İstanbul, 1995, s. 86-91.

[4] Kemal Karpat;, Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, (Çev.: Dilek Özdemir), Ankara, 2006, s. 331.

[5] Balkanlarda ilk tepkiler Ortodoks Kilisesinin Helenleştirici etkisine karşı başlamış, sonuçta millî kiliseler kurulmuştur. İlber Ortaylı; "Balkanlarda Milliyetçilik", TCTA, C 4, s. 1026-1031. Kemal Karpat; "XIX. Asır: İlk Islahat Hareketleri ve Temelleri", İA C 12, s. 360-361.

Balkanlardaki milliyetçiliğin ideolojisini birlikte yürütmüş ve millî kurtuluş hareketlerinde çok etkin bir rol oynamıştır.[6]

Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri; Rusya'nın Panslavist politikasının da etkisiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir boyut kazanarak hızla isyanlara dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin bir iç problemi olarak doğan ve bu isyanları bastırmak için harekete geçen Osmanlı yönetimi; karşısında büyük güçlerin birini veya birkaçını bulmuş, onların müdahalesi ile iç isyan niteliğindeki olaylar milletlerarası bir kriz niteliği kazanmıştır. Bu arada 23 Aralık 1876'da Kanunuesasi ilan edilerek Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet yönetimine geçilmiştir. Ancak anayasanın öngördüğü toprak bütünlüğü prensibi ile büyük güçlerin Balkan Hristiyanları için istedikleri muhtariyet ve bağımsızlık taleplerini bağdaştırmak mümkün olmadığından bu istekler Osmanlı devleti tarafından reddedilmiştir. Sonuçta Balkan sorununa çözüm bulmak amacıyla Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan konferans bir netice alınmadan dağılmıştır. Bu durum Rusya'ya aradığı bahaneyi vererek Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.

1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşı ve bu savaşın sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları Osmanlı Devleti'nin dağılma ve parçalanma merhalelerinden en önemlisini teşkil etmiştir.[7] Berlin Anlaşması ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları tanınmış; Bulgaristan Ayastefanos Anlaşması'ndaki sınırları daraltılarak Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı özerk bir prenslik hâline gelmiştir. Doğu Rumeli vilayeti Osmanlı'ya bağlı özerk bir bölge hâline getirilmiş (ancak 1886'da Bulgaristan bu vilayeti kendisine ilhak edilmiştir), Makedonya ise büyük devletlerin himayesinde reformlar yapmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Bosna-Hersek, Avusturya tarafından işgal edilmiştir. Berlin Antlaşması ile Ermeni konusu uluslararası bir mahiyet kazanmış; büyük devletlerin desteğini alan Ermeni milliyetçileri Balkan milliyetçiliklerinin yolunu izleyerek Doğu Anadolu'da 1890 yılından itibaren isyanlara ve terör olaylarına başlamışlardır. Berlin Antlaşması'ndan sonra geçici kaydıyla İngiltere Kıbrıs'a yerleşmiş, arkasından Mısır'ı almış, Fransa da Tunus'u işgal etmiştir.[8]

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin sosyokültürel yapısında önemli değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti 1878'den önce çok sayıda gayrimüslim unsura sahiptir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ve Berlin Antlaşması'nın sonucunda Balkan topraklarının önemli bir kısmının kaybedilmesinin ardından, Osmanlı Devleti Müslümanların hâkim çoğunlukta

---

[6] İlber Ortaylı; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 29. Baskı, İstanbul, 2009, s. 72.

[7] Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları için bk. Nihat Erim; Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C I, Ankara, 1953,s. 387-401, 403-424.

[8] Geniş bilgi için bk. Fahir Armaoğlu; Siyasi Tarih 1789-1960, 2. B. Ankara, 1973, s.267-297.

oldukları bir devlet hâline gelmeye başlamıştır.[9] Dolayısı ile Osmanlı Devleti'nde var olan çoğulcu düzen, yani çok dinli ve çok etnikli yapıya dayalı toplumsal örgütlenme kavramı sarsılmıştır. Diğer taraftan Balkanların yeni bağımsız devletleri tek bir etnik yapıya dayalı, tek bir dile sahip homojen bir ulus yaratmayı hedeflediklerinden bölgedeki Türk ve Müslümanları yok etmeyi amaçlamışlardır.[10] Bu sebeple Yunan, Sırp, Romen, Bulgar ve Karadağ Devletlerinin kurulmasına paralel olarak buralarda yaşayan çok sayıda Türk ve Müslüman bu yeni devletlerin katliamına maruz kalmış veya elde kalan Balkan toprakları (Trakya ve Makedonya) ile Anadolu'ya sürülmüştür. Daha önce toprak kayıpları sonucu Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan başlayan göçler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında hızlanmıştır. Nitekim bu savaştan sonra Balkanlarda beş yüz bin civarında Müslüman öldürülmüş, sayısı bir milyonu aşan büyük bir kitle elde kalan topraklara göç etmek zorunda kalmıştır.[11] Balkan Savaşları sonucu Rumeli'nin tamamen kaybedilmesiyle bu katliam ve göçler artmıştır. Nitekim Justin McCarthy 1821-1922 yılları arasında beş milyondan fazla Müslüman'ın göç ettiğini, beş buçuk milyonun da savaş, açlık veya hastalıktan ölmüş olduğunu vurgulamaktadır.[12] Kemal Karpat ise Cumhuriyet'in ilk dönemlerine kadar gelen göçmen sayısının yedi milyon civarında olduğunu belirtmektedir.[13] Müslümanların Anadolu'ya göçüne karşılık 1860-1908 yılları arasında üç yüz bin civarında Ermeni, Rum ve Bulgar Osmanlı sınırları dışına göç etmiştir.

Bu göçler elde kalan Rumeli toprakları ve Anadolu'nun demografik ve sosyokültürel yapısını değişikliğe uğratarak bu bölgelerdeki Müslüman ve Türk nüfusun hem sayısını hem de oranını artırmıştır. Nitekim Osmanlı nüfusu; 1875 yılında 19,8 milyondan 1885 yılında 24,5 milyona, 1895 yılında ise 27,2 milyona yükselmiştir.[14] Ağırlıklı olarak göçler ve konargöçer aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesinden kaynaklanan bu nüfus artışına paralel olarak Osmanlı Devleti'nde daha önce %60 civarında olan Müslümanların oranı 1890'larda %80 olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir devlet hâline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin içinde Türklerin yanı sıra Çerkez, Boşnak ve Arnavut gibi farklı etnik gruplar da bulunmaktadır. Bu toplumların katliama maruz kalmalarının ve göçe zorlanmalarının temel

---

[9] Kemal H. Karpat; Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, Çev: Recep Boztemur, Ankara, 2004, s.232.

[10] Soner Çağaptay; Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik, Türk Kimdir? Çev.: Özgür Bircan, İstanbul, 2009, s. 7-8.

[11] Nedim İpek; Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),Ankara, 1994, s.237. Yıldırım Ağanoğlu; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç, İstanbul, 2001, s. 33-40.

[12] Justin McCarthy; Ölüm ve Sürgün (1821-1922), Çev: Bilge Umar, İstanbul, 1998, s.1.

[13] Kemal H. Karpat; Osmanlı Nüfusu, Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev.: Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003, s.15-16.

[14] Karpat, Osmanlı Nüfusu; s. 59. Orhan Sakin; Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu, İstanbul, 2008, s. 150-151.

sebebi Müslüman olmalarıdır. Bu insanlar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tebaası olarak Osmanlı siyasi kültürünü benimsemekte ve ortak bir hukuk düzeni ve bu düzenin yarattığı ortak değerleri paylaşmaktadırlar. Yerlerinden sökülüp atılan bu insanlar Anadolu'yu Türk-Osmanlı varlığının son kalesi olarak görmüşler, Müslüman oldukları için uğradıkları kayıplar da onların din ve kültür bilincini oldukça geliştirmiştir. Kafkasya ve Balkanlarda Türk ve Müslümanlara yapılan kötü muamele ülkedeki diğer Müslümanların da dinî bilincini siyasi bilince dönüştürmeye başlamıştır.[15]

Göçmenlerin birçoğu yüzyıllarca eşraftan sayılan varlıklı, itibarlı ve bir kısmı iyi eğitimli ailelerden oluşmaktaydı. Bu insanlar yeni köy ve kasabalar ile şehirlere yerleştirildikleri gibi çoğu toprak sahibi de yapılmış, zirai gelir yükselmiş, toprak sahiplerinin sayısı artmıştır.[16] Bu sebeple göçmenlerin Anadolu'nun sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmesine de önemli katkıları olmuştur.

Bu siyasi, ekonomik ve sosyokültürel gelişmelerin II. Abdülhamit döneminde İslamcılık cereyanının ortaya çıkmasında payı büyük olmuştur. II. Abdülhamit daha önce Müslümanlar arasında gittikçe güçlenen İslamcılığı, devletin toprak bütünlüğünü muhafaza etmek amacıyla Osmanlı sınırları içinde yaşayan Müslümanlar arasında siyasi birlik ve dayanışma kurmak için bir vasıta olarak kullanmıştır.[17] Böylece İslamiyet'in siyasi ve sosyal anlamda bir ideoloji olarak devlet politikası hâline getirilmesi Müslümanların dinî bilincini siyasi bilince dönüştürmüştür. İslamcılık Osmanlıcılıkla birleşince dar çerçeveli etnik veya yerel kimliklerin üstünde, İslam ve cemaat kimliğinin ötesinde çok daha geniş modern siyasi anlamlı millî bir Osmanlı-Müslüman kimliği ve benliği doğmaya başlamıştır.[18]

II. Abdülhamit dâhilî İslamcılığı, cihanşümul Panislamizmden üstün tutarak Osmanlı Devleti'ni içten güçlendirmeye öncelik vermiştir. Bunu gerçekleştirmek için sadece siyasi ideolojik bir mefhum olan İslamcılığa dayanmakla kalmamış, merkeziyetçi - mutlakiyetçi yönetim anlayışına rağmen, modernleşme hareketlerine devam etmiştir. Hizmet esası üzerine çalışacak bir bürokrasinin geliştirilmesi, eğitim reformu sonucu okulların ülke sathına yayılması ve yeni modern okulların açılması, kamu ve demir yolları ile haberleşme vasıtalarının gelişmesi bu açıdan önemlidir. Bu dönemde Türkçenin resmî dil olarak 1876 Anayasası'nda belirtilmesi, okulların çoğalması ve ulaşım ve basının yaygın hâle gelmesiyle Türkçe yayınların ve Türkçe konuşanların sayısı artmıştır.[19]

---

[15] Karpat; Osmanlı'da Değişim, s. 329.

[16] İşlenen yopraklar 1874-75'te 697.000 kilometrekareden 1895-96 yılında 984.650 kilometrekareye çıkmıştır. Karpat; Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012), İstanbul, 2012, s. 77.

[17] Karpat; İslam'ın Siyasallaşması, s. 344-345.

[18] Karpat; Osmanlı'da Nüfus, s. 22.

[19] Yusuf Sarınay; Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931), İstanbul, 1994, s. 66.

Bu gelişmelere bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin temelini oluşturan Anadolu ve Rumeli'nin elde kalan topraklarında yaşayan Müslümanlar, Osmanlı siyasi kültürü ile din ve dil çerçevesi içinde yeni bir kimlik kazanmışlardır.[20] Oluşan bu yeni kimlik; Batı'daki Türkoloji çalışmaları, dil, edebiyat ve tarih alanında başlayan Türkçülük ile dönemin basınında tarihî ve kültürel konuların işlenmesi gibi sebeplerle 1890'lardan itibaren Osmanlı aydınları tarafından Türk olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu gelişme hem toplumsal hem kültürel bir dönüşümdür. Böylece ortaya çıkmaya başlayan millet bugünkü sınırlarımız içinde yaşayan Türk milletinin kaynağını teşkil etmiştir. Daha sonra gelişen şartlar Anadolu'da kalmış Müslümanların Türk milleti şekline doğru gelişmesini hızlandırmıştır.[21]

Mustafa Kemal Paşa; Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarının hızlandığı, iktisadi açıdan Düyun-u Umumiyenin kurularak devletin âdeta yarı sömürge hâline geldiği, II. Abdülhamit'in Meşrutiyet yönetimine son vererek merkeziyetçi - mutlakiyetçi bir yönetime döndüğü; Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyokültürel yapısının değişmeye başladığı bir dönemde vatanını ve ocağını kaybetme tehdidi altında bulunan Makedonya'nın sınır şehri Selânik'te doğmuş, askerî rüştiye ve askerî idadi (manastır) eğitimini bu bölgede tamamlamıştır.

Berlin Antlaşması ile Avrupa devletlerinin denetiminde reformlar yapılması koşuluyla Osmanlı Devleti'nde kalan Makedonya bölgesi; Selânik ve Manastır vilayetleri ile Kosova vilayetinin bazı kesimlerinden oluşmaktaydı. Makedonya çeşitli dinî ve etnik grupların yaşadığı sosyokültürel ve nüfus yapısı itibarıyla kozmopolit bir bölgeydi. Ortodokslar kendi aralarında patrikhane ve Bulgar Eksarlılık[*] taraftarları olarak bölünmüşlerdi. Diğer taraftan Makedonya'da Türkçe, Bulgarca, Yunanca, Arnavutça, Sırpça, Yahudi İspanyolcası ve Ulahça gibi çok sayıda dil konuşulmaktaydı.[22] Makedonya'nın bu karmaşık yapısından dolayı nüfus oranlarının belirlenmesinde tartışmalar ve büyük sorunlar ortaya çıkmıştır.[23] Makedonya bölgesi sosyokültürel ve ekonomik açıdan imparatorluğun Anadolu ve Arap eyaletlerinden daha gelişkindi. Makedonya bölgesi Fransızların "Makedon Salatası" deyimini üretmelerine kaynaklık edecek kadar karışık ve çeşitlilikte nüfus yapısı sebebiyle Balkanlarda milliyetçi akımlar arasında önemli çatışma alanlarından birini teşkil etmekteydi. İşte Mustafa Kemal 1881 yılında Makedonya'nın kozmopolit bir liman kenti Selânik'te dünyaya geldi. İlköğrenimini ve askerî eğitimini burada tamamladı.[24] Bir liman kenti olan Selânik; aynı zamanda Avrupa ile demir

---

[20] Karpat; Kısa Türkiye Tarihi, s. 103.
[21] Sarınay; s. 66-67.
[*] Başpapazlık makamı.
[22] Mehmet Hacısalihoğlu; Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918), Çev.: İhsan Catay, İstanbul, 2008, s. 34-35.
[23] Nüfus tartışmaları için bk. Hacısalihoğlu; s.35-37.
[24] Geniş bilgi için bk. Abdurrahman Saycı; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Ankara, 2002, s. 7-11. Yücel Özkaya; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı, Ankara, 2012, s. 11-19.

yolu bağlantısı olması sebebiyle hem bir stratejik merkez hem de ticaret merkezi olarak Makedonya'nın en gelişmiş şehriydi. Batı'ya ve Batılı hayat tarzına en açık Osmanlı şehri olan Selânik'te gelişmiş bir Osmanlı burjuvazisi vardı. XIX. yüzyılın sonunda 100 bin nüfuslu bir şehir olan Selânik[25] Makedonya genelinde olduğu gibi kozmopolit ortamı ve benzersiz etnik ve dinî çeşitliliği ile öne çıkmasına rağmen farklı toplumlar kendi dilleri, inançları, okulları, alışkanlıkları, idealleri ve âdetleriyle birbirinden ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Ancak aralarında ticari ilişki devam ediyordu. Osmanlı Devleti'nin en Batılılaşmış şehirlerinden biri olmasına rağmen Selânik 1880lerde hâlâ Türk-Müslüman karakterini korumaktaydı.[26] Selânik'te Asır adlı bir Türkçe gazete ile "Şanlı Osmanlı Menfaatlerinin Hizmetinde" alt başlığı ile yayımlanan Journal de Salonique ve Politique isimli gazeteler yayımlanmaktaydı.[27] Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine merkez olacak olan Selânik'te milliyetçi aydınlar tarafından Genç Kalemler dergisi de yayımlanacaktır. Büyük toprak kayıplarından sonra âdeta Balkanlarda Osmanlı başkenti hâline gelen Selânik'te yaşayan Türkler hem Batılı fikirlere açıktır hem de Balkanların kaybedileceği endişesini derinden hissederek milliyetçi fikirlere yönelmiştir.

Daha önce bahsedildiği gibi 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savası sonucu Balkanlardaki Türk ve Müslümanlar katliamlara maruz kalmış, yüz binlerce kişi elde kalan topraklara göç etmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu göçmenlerden bir kısmı Makedonya bölgesine özellikle Selânik, Manastır ve Üsküp vilayetlerine yerleştirilmişlerdi.[28] Yaşanan büyük kayıpların ardından halkın yas tutması günlük hayatın bir parçası olmuştu. Vamık Volkan: Böyle bir ortamda "Mustafa yas tutan bir ülke içinde yaşıyordu. Hayatının sonraki dönemlerinde yas tutan annesi[29] ve yas tutan milleti arasında psikolojik bir bağ kurdu. Yas tutmakta olan ülke kronik yası olan annesini temsil ediyordu ve bütün erişkin yaşamı boyunca ülkeyi mutlu etmeye … ve kurtarmaya çalıştı" yorumunu yapmaktadır.[30]

Diğer taraftan Avrupalı büyük devletlerin desteği ile özerklik ve daha sonra bağımsızlıklarına kavuşan Balkan devletleri, hayallerindeki büyük devletlerini gerçekleştirebilmek için yayılmacı bir politika takip etmeye başlamışlardır. Bu çerçevede Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan, Makedonya üzerinde etnik, dinî ve tarihi sahiplik iddiası ile sert bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu devletler bir taraftan kendi aralarında diğer

---

[25] Bu nüfusun 46.798'i Yahudi, 24.129'u Türk-Müslüman, 10.163'ü Rum Ortodoks, 15.500'ü değişik gruplardan oluşuyordu. Tüm vilayetlerde yaşayan yaklaşık 1 milyon nüfusun yarısı Müslüman'dı. Klaus Kreiser; Atatürk Bir Biyografi, Çev.: Dilek Zaptçıoğlu, İstanbul, 2010, s. 29.
[26] Vamık V. Volkan; Nouman Itzkowitz, Atatürk Anatürk, İstanbul, 2011, s. 17.
[27] Kreiser; s. 33.
[28] Ağanoğlu; s. 38-39.
[29] Mustafa'nın doğumundan önce Fatma, Ahmet ve Ömer adlı üç çocuğunu kaybeden Zübeyde Hanım ölen çocuklarının yasını tutuyor, yeni doğan oğlu Mustafa'yı diğerlerinin kaderinden korumaya çalışıyordu.
[30] Volkan; s. 37.

taraftan Osmanlı yönetimine karşı mücadele ederken, aynı zamanda kültürel, dinî ve millî asimilasyon faaliyeti yürüterek Makedonya'ya sahip olmaya çalışıyorlardı.[31] Makedonya üzerindeki bu mücadelede kilise ve okullar önemli bir rol oynamıştır. 1900 yılında Makedonya'da 178 Sırp okulunda 7.200 öğrenci, 875 Bulgar okulunda 39.832 öğrenci, 927 Rum okulunda 57.602 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu okullarda görev yapan öğretmenlerin tamamına yakını Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'da eğitilmişlerdi.[32] Aynı dönemde Müslümanlara modern eğitim veren (medreseler hariç) okulların sayısı 1.044, öğrenci sayısı ise 29.851 idi.[33] Bu sayı Rum öğrencilerin yaklaşık yarısı kadardır. Bulgar ve Rum okullarının arkasındaki milliyetçilik enerjisi çok güçlüdür. Bu okullar kilise ruhban teşkilatının ve tüccarların desteği ile sivil toplum tarafından açılmaktadır.[34] Müslümanlar her şeyi devlet hizmetinden bekleyip ticaret ve sanayiden uzak dururken Yahudilerin yanı sıra Hristiyanlar özel girişimcilikleriyle değişik iktisadi alanlarda zenginleşmişlerdir.[35] Kilise ve okul Makedonya köylülerinden Bulgar, Rum ve Sırp komitacılar yetiştirmiştir. Komitacılık anlayışı ile hareket eden Balkan milliyetçilikleri bu yüzden çok kan dökücü olmuştur.

Mustafa Kemal 1895'te Manastır Askerî İdadisine başladığında Makedonya, milliyetçilik hareketlerinin arttığı bir bölge hâline gelmişti. Yunanları, Bulgarları ve Sırpları tutuşturan milliyetçilik hareketlerinin her an silahlı bir ayaklanmaya dönüşmesi tehlikesi vardı. Çünkü 1893 tarihinde Selânik'te "Makedonya İhtilalci İç Örgütü", 1895'te "Makedonya Dış Örgütü" kurulmuş, artık Makedonya'da ihtilalci komitacılık hareketleri başlamıştır.[36] Komitacılar Makedonya'da silahlı terör eylemleri ile karışıklıklar çıkarıp Osmanlı yönetimini sarsmak ve reform baskısını artırarak büyük devletlerin müdahalesini sağlamaya çalışmışlardır. Terör aynı zamanda Makedonya bölgesinde etnik ve dinî ayrışmayı derinleştirmiştir. Artık Makedonya'da tartışma konusu olan bölgelerin Osmanlı Devleti'nin elinden alınacağı zaman hangi etnik topluluğun malı olacağı, başka bir deyişle, hangi Balkan devletine katılacağıydı.[37] Makedonya üzerindeki bu mücadele Balkan Savaşı'na kadar sürecektir.

Bölgede yaşanan olaylar çok farklı toplumların Balkanlarda bir arada yaşamalarına imkân sağlayan hoşgörü ve karşılıklı kabul ruhunun büyük oranda çökmesine yol açmıştır. Artık, Osmanlı Devleti'nde biz (Müslümanlar)

---

[31] George Castellan; Balkanların Tarihi, Çev.: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul, 1993, s. 364-372. Tanıl Bora; Milliyetçiliğin Provokasyonu, İstanbul, 1991, s. 19, 27-28.
[32] Geniş bilgi için bk. Hacısalihoğlu; s. 43-44. Taha Akyol; Rumeli'ye Elveda, İstanbul, 2013, s. 190-191.
[33] Necdet Sakaoğlu; Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul, 2003, s. 115.
[34] Akyol; s. 194.
[35] Hacısalihoğlu; s. 134.
[36] Geniş bilgi için bk. Hacısalihoğlu; s. 45-47. Gül Tokay; Makedonya Sorunu, İstanbul, 1995, s. 37, 51-67.
[37] Aram Andoyan; Balkan Savaşı, İstanbul, 2002, s. 84.

ve onlar (Hristiyanlar) ayrılığı açık bir şekil almıştır.[38] Bunun en açık görüldüğü yer hiç şüphesiz Makedonya bölgesidir. Geçmişte imparatorluğun merkezi olan Makedonya şehirleri artık serhat şehri olmuştur. Bu sebeple Makedonya'da yaşayan Türk ve Müslümanlar vatanlarını kaybedecekleri endişesi içinde savaş, göç, katliam, bozgun hikâyeleri ile büyümüştür. Bu ortam Müslüman ve Türk gençlerinde vatan ve milliyet duygularını daha erken uyandırmıştır.[39] Bu sebeple 1897 Türk-Yunan Savaşı'na gönüllü olarak katılmak isteyen Mustafa Kemal'de de milliyetçi fikirlerin doğması ve gelişmesinde Makedonya ortamı son derece etkili olmuştur.[40]

Mustafa Kemal'in yetişmesinde, kişiliğinin ve fikirlerinin şekillenmesinde, liderlik yeteneğinin pekişmesinde aldığı askerî eğitimin rolü çok büyüktür.[41] Her şeyden önce bu okulların modern eğitim yapması sebebiyle öğrencilerin müspet ilim zihniyetiyle yetişmesi sonucu karşılaşılan siyasi ve sosyal meselelere rahatlıkla teşhis koyabilmeleri önemlidir. Ayrıca askerî okullar her şeyden önce bir vatanseverlik ocağıdır. Burada öğrenciler vatanın savunulması fikirleriyle yetiştirilmektedir.[42] Mustafa Kemal bu genel eğitimle birlikte başta Namık Kemal olmak üzere Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit, Mehmet Emin'in (Yurdakul) yanı sıra, Rousseau, Voltaire, Aguste Comte ve Montesquieu gibi Fransız filozofların eserlerini okuyarak kendisini geliştirmiştir. Harbiye Mektebi ve Erkânıharbiye yıllarında Osmanlı Devleti'nin kendi iç sorunlarının yanında Rus-Japon Savaşı, Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinden kaynaklanan sorunlar ve dünyadaki silahlanma yarışına dair gelişmelerle yakından ilgilenmiştir.

Daha Harp Okulu yıllarında II. Abdülhamit'in mutlakiyetçi yönetimine karşı siyasi faaliyetlerde bulunan Mustafa Kemal Paşa ilk tayin yeri Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyetini kurarak aktif bir şekilde Jön Türk muhalefetine katılmıştır.[43] Jön Türk muhalefetinin temeli 1889'da Askerî Tıbbıyede atılmış, daha sonra Harbiye ve Mülkiye gibi modern eğitim veren okullara ve ülke dışına yayılmıştır.[44] Jön Türklerin amacı; II. Abdülhamit'in yönetimine son vererek Meşrutiyet'i ilan etmek ve Kanunuesasi'yi tekrar yürürlüğe sokarak tüm unsurları Osmanlıcılık çerçevesinde birleştirmektir. Nitekim 1895 Nizamnamesi'nde Osmanlıcılık, anayasacılık, terakki ve devleti içine düştüğü durumdan kurtarma fikirleri vurgulanmıştır.[45] Jön Türklerin Kanunuesasi'yi

---

[38] Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 22.
[39] Falih Rıfkı Atay; Çankaya, İstanbul, 1980, s. 28.
[40] Atay; "Mustafa Kemal'in içine ilk defa Manastır Askeri İdadisi'nde vatan kaygısı düştü" demektedir. Atay; s. 21.
[41] Şükrü Hanioğlu; Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üsdal Neşriyat, İstanbul, (Tarihsiz), s.8-17.
[42] Şerif Mardin; Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, İstanbul, 1990, s. 189.
[43] Özkaya; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, s. 17-18.
[44] Geniş bilgi için bk. Şükrü Hanioğlu; Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön-Türklük (1889-1902, C I, İstanbul, 1985, s. 173-390.
[45] Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasal Partiler, C I, 2. B., İstanbul,1984, s. 39-44. Ali Birinci, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", Tarih ve Toplum, Sayı: 52 (1988), s. 209-215.

yeniden yürürlüğe koyma çabalarında en önemli gelişme, Paris'te Ahmet Rıza'nın öncülüğünü yaptığı Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Selânik'te subay ve memurların kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin birleşmesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti de bu cemiyete katılmıştır. Bir yandan Bulgar, Yunan ve Sırp milliyetçiliklerinin Makedonya'da gelişmesi silahlı örgütler kurarak eylemlere yönelmesi, öbür yandan büyük devletlerin sürekli müdahalesi ve Hristiyanlar lehine reform baskısı yapması modern eğitim görmüş genç subayları II. Abdülhamit rejimine karşı meşrutiyet yanlısı olmaya ve milliyetçiliğe yöneltmiştir. Böylece III. Ordunun merkezi olan Selânik Jön Türklerin yani İttihat ve Terakkinin merkezi olmuştur. Sonuçta güçlenen Jön Türk muhalefeti 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını sağlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı genel olarak ülkede sevinçle karşılanmıştır. Osmanlı şehir ve kasabalarından gelen raporlar kutlama sahneleri ve cemaatler arası kardeşlik tablolarıyla doludur. II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet havası o zamana kadar hareketsiz bir sosyal ve siyasi yapıda gruplaşma, cemiyetleşme ve partileşmeyi hızlandırmıştır.[46] Siyasi partiler arası mücadelelerin giderek sertleşmesi; terör olayları, iç isyanlar ve 31 Mart Olayı bu dönemde sosyal ve siyasi yapıda derin tesirler bırakmıştır. Meşrutiyetin demokrasi ve eşitlik vaadi gayrimüslimleri milliyetçiliklerinden vazgeçirememiştir. Hatta özgürlük ortamında talepleri yükselmiş, Osmanlı toplumundaki duygusal kopuşlar ve bölünmeler derinleşmiştir. Avrupa devletleri de Osmanlı Devleti'nin bu iç gelişmelerine siyasi ve sosyal bir gelişme olarak değil, iç zaaf ve dağılma belirtileri olarak bakmaya başlamıştır. Nitekim 1908'de Avusturya Bosna-Hersek'i, Yunanistan Girit'i kendi topraklarına kattığını; Bulgaristan ise senelik vergiyi ödemeyeceğini belirterek bağımsızlığını ilan etmiştir.[47] Bu şekilde Balkanlarda durum hızla kötüleşmiştir. Nitekim Trablusgarp Savaşı'nın ardından başlayan Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti; İstanbul ve Trakya'daki küçük bir toprak parçası dışında Balkanlardaki bütün topraklarını kaybetmiştir. Sonuçta Osmanlıların yüzyıllarca ana vatan olarak gördükleri Rumeli'nin kaybedilmesiyle Osmanlı Devleti ağırlığı Anadolu ve Orta Doğu'daki Arap vilayetlerinde olan bir Asya devleti durumuna düşmüştür. Balkan Savaşlarında 200 bin civarında Türk katledilmiş, 500 bin civarında Türk ise yapılan baskı ve katliamlar sonucu topraklarını ve evlerini terk ederek elde kalan topraklara göç etmek zorunda kalmıştır.[48]

Balkan Savaşları sonucu yapılan göçler Anadolu'nun Türk ve Müslüman nüfus yoğunluğunu artırmış, ülkenin sosyokültürel yapısını

---

[46] Bu dönemde kurulan partiler ve cemiyetler için bk. Tunaya; Siyasal Partiler, C I, s. 131-286. Ali Birinci; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devri'nde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar, İstanbul, 1990, s. 24-27; 36-41, 45-49.

[47] Armaoğlu; s. 311-321.

[48] Geniş bilgi için bk. Yusuf Sarınay; "Balkan Savaşları ve Sonuçları", Türk Yurdu, C 3, Sayı: 303 (Kasım 2012), s. 8-15. Armaoğlu; s. 61-95.

güçlendirmiş; böylece millî Türk devletinin kurulmasına zemin hazırlanmıştır. Diğer taraftan Balkan Savaşları, Osmanlıcılık anlayışının dayandığı temelleri büyük oranda sarsmış, "İttihad-ı Anasır" politikasını fiilen iflas ettirmiştir. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti içindeki Türkler arasında milliyetçilik duyguları hızla yükselmiştir.

Balkan Savaşları ile devletten kopan Arnavutların yanı sıra, Müslüman Araplar arasında önce federalist, daha sonra da bağımsızlık isteklerine varan milliyetçilik hareketleri gelişmiştir. Meşrutiyet'in umulan birleştirici sonucu vermemesi Türkleri de (resmen terk edilmemekle beraber) Osmanlıcılıktan Türklük fikrine yöneltmiştir. Türklüğü tayin eden esaslar etnisiteye değil, ortak kültür ve tarihe dayandırılmıştır. Çok milletli imparatorluk yapısından hâkim nüfusu Türklerin oluşturduğu millet yapısına geçişte Balkan Savaşları ve arkasından Birinci Dünya Savaşı dönüm noktası olmuştur. Böylece sosyokültürel yapıda meydana gelen gelişmelere paralel olarak (Osmanlı dışındaki Türklerle de yakından ilgilenilmekle beraber) özellikle Anadolu Türklüğü ön plana çıkmıştır.[49]

Diğer taraftan II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı içinde çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamış, aydınlar belli yayın organları, cemiyetler ve siyasi partiler etrafında toplanarak fikirlerini sistemli bir şekilde işlemeye, "Bu devlet nasıl kurtulabilir?" sorusuna kendi bakış açılarından cevap aramaya çalışmışlardır. Devletin resmî ideolojisi durumundaki Osmanlıcılığın yanı sıra Garpçılık, İslamcılık, Türkçülük, Meslek-i İçtima ve sosyalizm şeklinde ortaya çıkan fikir akımları çerçevesinde kadın haklarından demokrasiye, dil ve yazı reformundan hukuk reformuna, iktisadi kalkınmadan eğitim reformuna kadar çok şey tartışılmıştır. İmparatorluktan millî devlete geçiş sürecinde Cumhuriyet'in siyasi ve kültürel laboratuarı olarak nitelendirebileceğimiz II. Meşrutiyet döneminin fikir atmosferinden büyük bir tecrübe kazanan Mustafa Kemal Paşa'nın gelecek hakkındaki düşünceleri giderek berraklaşmıştır.[50]

Mustafa Kemal Paşa'nın yetiştiği dönemde sosyokültürel yapıda meydana gelen değişmeler imparatorluğun merkezi sayılan Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı topluluğunu Türk millî topluluğu hâline dönüştürmüştür. Bu dönüşümde kaybedilen topraklardan gelen göçmenlerin büyük rolü olmuştur. Mustafa Kemal Paşa tarafından millî Türk devleti bu temel üzerine kurulmuştur.

---

[49] Sarınay; s. 330-334. Çataptay; s. 12.
[50] Geniş bilgi için bk. Sarınay; s. 82-84.

Kaynaklar

AĞANOĞLU, Yıldırım; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç, İstanbul, 2001.

AKYOL, Taha; Rumeliye Elveda, İstanbul, 2013.

ANDOYAN, Aram; Balkan Savaşı, İstanbul, 2002.

ARMAOĞLU, Fahir; Siyasi Tarih 1789-1960, 2.B. Ankara, 1973.

ATAY, Falih Rıfkı; Çankaya, İstanbul, 1980.

BİRİNCİ, Ali; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devri'nde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar, İstanbul, 1990.

BİRİNCİ, Ali; "İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", Tarih ve Toplum, Sayı: 52 (1988).

BORA, Tanıl; Milliyetçiliğin Provokasyonu, İstanbul, 1991.

CASTELLAN, George; Balkanların Tarihi, Çev.: Ayşegül Yaraman-BAŞBUĞU, İstanbul, 1993.

ÇAĞATAY, Soner; Türkiye'de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir? Çev.: Özgür BİRCAN, İstanbul, 2009.

ÇAYCI, Abdurrahman; Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, Ankara, 2002.

ERİM, Nihat; Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C I, Ankara, 1953.

HACISALİHOĞLU, Mehmet; Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918), Çev.: İhsan CATAY, İstanbul, 2008.

HANİOĞLU, Şükrü; Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üsdal Neşriyat, İstanbul, (Tarihsiz).

HANİOĞLU, Şükrü; Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön-Türklük (1889-1902, C I, İstanbul, 1985.

İPEK, Nedim; Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), Ankara, 1994.

KARPAT, Kemal; "XIX. Asır: İlk Islahat Hareketleri ve Temelleri", İ.A, C 12.

KARPAT, Kemal H.; Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, Çev.: Recep BOZTEMUR, Ankara, 2004.

KARPAT, Kemal H.; İslam'ın Siyasallaşması, (Çev.: Şiar YALÇIN), 2. Baskı, İstanbul, 2005.

KARPAT, Kemal H.; Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012), İstanbul, 2012.

KARPAT, Kemal H.; Osmanlı Nüfusu, Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev.: Bahar TIRNAKÇI, İstanbul, 2003.

KARPAT, Kemal; Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, (Çev.: Dilek ÖZDEMİR), Ankara, 2006.

KREİSER, Klaus; ATATÜRK Bir Biyografi, Çev.: Dilek ZAPTÇIOĞLU, İstanbul, 2010.

KÜÇÜK, Cevdet; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri, Ankara, 13-14 Mart 1985, Ankara, 1987.

MARDİN, Şerif; Türk Modernleşmesi, 4. Baskı, İstanbul, 1995.

MARDİN, Şerif; Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, İstanbul, 1990.

MCCARTHY, Justin; Ölüm ve Sürgün (1821-1922), Çev.: Bilge UMAR, İstanbul, 1998.

ORTAYLI, İlber; "Balkanlarda Milliyetçilik", TCTA, C 4.

ORTAYLI, İlber; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 29. Baskı, İstanbul, 2009.

ÖZKAYA, Yücel; Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Hayatı, Ankara, 2012.

SAKAOĞLU, Necdet; Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul, 2003.

SAKİN, Orhan; Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu, İstanbul, 2008.

SARINAY, Yusuf; "Balkan Savaşları ve Sonuçları", Türk Yurdu, C 3, Sayı: 303 (Kasım 2012).

SARINAY, Yusuf; Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931), İstanbul, 1994.

SUNGU, İhsan; "Yeni Osmanlılar", Tanzimat I, İstanbul, 1940,

TOKAY, Gül; Makedonya Sorunu, İstanbul, 1995

TUNAYA, Tarık; Zafer Türkiye'de Siyasal Partiler, C I, 2. B., İstanbul, 1984.

VOLKAN, Vamık; V. Nouman Itzkowitz, ATATÜRK Anatürk, İstanbul, 2011.

ATATÜRK'ÜN EĞİTİM SÜRECİ VE DÜŞÜNCE DÜNYASINI ETKİLEYEN OLAYLAR VE DÜŞÜNÜRLER

Prof.Dr. Şerafettin TURAN*

Özet

ATATÜRK'ün eğitiminde ve düşünce yapısının oluşmasında *Tarihsel Dönemeç* diyebileceğimiz bir dönemde dünyaya gelmesinden başlayarak iç ve dış etkenler, düşünürler etkili olmuştu. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Onun dünyaya gözlerini açtığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu *93 Harbi* denen savaşla büyük kayıplara uğramış ve *10 Muharrem Kararnamesi* ile devlet maliyesi uluslararası bir kuruluşun emrine verilmişti. Öte yandan, Uzak Doğu'da Japonya denen yeni bir güç ortaya çıkmıştı.

Çok kültürlü bir ticaret ve kültür merkezi olan ve "İmparatorluğun Batı'ya açılan penceresi" olarak nitelendirilen ve İkinci Meşrutiyet'in ilanında rol oynayan Selânik, Mustafa Kemal'e birey olma ve hürriyet fikirlerini aşılamıştı.

Babasının desteklemesiyle mahalle mektebi yerine Şemsi Efendi Okulunda başladığı öğrenim hayatını Avrupa usulü eğitim - öğretim verilen askerî okullarda sürdürmesi ve yabancı dile önem vermesi ona yalnız ülkedeki olayları değil, dünyada olup bitenleri öğrenme olanağı vermişti.

Kendisinin de belirttiği gibi yetişmesinde rüştiyede matematik öğretmeni olan Mustafa ile Fransızca öğretmeni Nakiyüddin Yücekök'ün, Manastır İdadisinde Tarih Öğretmeni Kolağası Tevfik Bilge'nin büyük katkıları olmuştu.

Ama onun dünyada olup bitenleri kavrayarak yeni fikirler edinip kendine özgü bir bileşke yapmasında en büyük rolü, okuma tutkusu diyebileceğimiz, kitap okumayı güncel bir eylem hâline dönüştürmüş olması sağlamıştı. Çankaya'da oluşturduğu kütüphanedeki kitapların, tereke kayıtlarına göre 4.433 kalemde 7.338 cildi bulması bunun somut kanıtıdır.

Mustafa Kemal de çağdaşları gibi vatan ve hürriyet şairi Namık Kemal'in etkisi altında kalmış ve onu, Türk ulusunun yüzyıllarca beklediği ses olarak nitelemişti. Ancak Namık Kemal *İttihad-ı Anasır*a dayalı bir Osmanlı milleti yaratmaya çalışırken o bir ulus - devletin öncüsü olmuştur.

Özgürlük ve laiklik anlayışında esinlendiği ilk şair Tevfik Fikret olmuştu. Not defterine onun *Sis* başlıklı şiirini yazması, Aşiyan'daki mezarını ziyaret ettiğinde Fikret dostlarından biri olarak defteri imzalaması ve öğretmenlere "*Cumhuriyet sizden fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller ister.*" diye seslenmesi bunu göstermektedir.

Türk Devrimi'ne ideolog arayanların bir kısmı Ziya Gökalp'i Türk Devrimi'nin fikir mimarı saymıştır. Ancak ATATÜRK'ün, Gökalp'in *Hars* ve *Medeniyet* ayrımını, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı üçlü sentezindeki İslamlaşma ayağını ve "*Türkçeleşmiş, Türkçedir*" savunmasını kabul etmediği dikkate alındığında Gökalp etkisinin sınırlı olduğu görülmektedir.

ATATÜRK'ün toplumsal ve devrimci görüşlerinin oluşmasında etkili olan düşünürler arasında "*Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i İslam*" ve "*Allah'ı İnkâr Etmek Mümkün müdür? Yahud Huzur Fende Mesâlik-i Küfr*" kitaplarının yazarı Şehbenderzade Ahmed Hilmi ile *İçtihad* dergisini çıkaran Abdullah Cevdet de yer almaktadır.

Dış etkenlere gelince onun düşünce ve eylemlerinde Fransız Devrimi'nin büyük payı olduğu kuşkusuzdur. Birey için özgürlükçü, siyasal rejim olarak da cumhuriyetçi olarak değerlendirdiği J.J. Rousseau'nun bütün eserlerini okumuş, Montesquieu'nun *L'Esprit de Lois*'sını okurken de özellikle cumhuriyetin fazilet olduğunu vurgulayan satırlar üzerinde durmuştu. Sonunda *Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi*'ndeki hükümler, 1924 Anayasası'nın 68. maddesine yerleştirilmişti.

Abstract

The educational life of ATATURK and the formation process of his thoughts were influenced by many national / foreign thinkers and internal / external factors, starting from his

* Emekli Öğretim Üyesi.

birth at a period that could be called as a "*historical turning point*". These can be enumerated as follows:

In the years he was born, the Ottoman Empire had been suffering great losses due to the *Russo-Ottoman War (93 War)*, and the state treasury had been left to the control of an international organization through the *Decree of Moharram 10 (1881)*. In addition, Japan had emerged as a new power in the Far East.

Having been a multi-cultural trade and culture center, being called as the "Empire's Westward Window", and having played an important role in the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, Salonica instilled in Mustafa Kemal the ideas of freedom and being an individual.

His educational life started at the Shemsi Effendi Primary School instead of the one in his quarter with the support of his father, and continued at the military schools that were conducting a European style program. Besides, he attached great importance to foreign languages. All of these enabled him to learn about the developments not only in his own country but also throughout the world.

As he stated, the instructor of mathematics Mustafa and the instructor of French Nakiyuddin Yucekok at the secondary school, and the instructor of history *Kolaghasi* Tevfik Bilge at the Monastir High School played important roles in his educational life.

Yet, his reading passion and his adoption of reading as a daily activity were the most important factors in his comprehension of global events and his forming of new opinions and original ideas. As a matter of fact, the books in the library he composed at Çankaya constitute 4.433 items and 7.338 volumes according to the law estate records.

Just like his contemporaries, Mustafa Kemal was impressed by Namik Kemal, the patriotic poet of freedom, and described him as the voice that the Turkish nation had been waiting for centuries. However, while Namik Kemal tried to create an Ottoman nation based on the idea of the Unity of all the Elements (*ittihad-i anasır*), Mustafa Kemal became the pioneer of the nation-state.

The first poet that Mustafa Kemal was inspired by in terms of freedom and secularism was Tevfik Fikret. As indicators of this inspiration, he wrote down the poem *Sis* by Tevfik Fikret in his notebook; he signed the notebook as one of the friends of Fikret when he visited Fikret's grave in Aşiyan; and he addressed to the teachers in these words: "*The Republic expects you to raise new generations who have free minds, free conscience and free knowledge*."

Certain people seeking for an ideologist for the Turkish revolution declared Ziya Gokalp as its ideological forefather. However, when we consider that ATATURK did not approve Gokalp's certain thoughts (his differentiation between culture and civilization; the Islamism leg of his triple synthesis called as Turkism, Islamism and Modernism; and his view stating "*What became Turkish is Turkish*"), it would be clear that the influence of Gokalp is limited.

Among the thinkers who were influential in the formation of ATATURK's social and revolutionary views were Shehbenderzade Ahmed Hilmi, author of the books *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i İslam* and *Allahı İnkâr Etmek Mümkün müdür? Yahud Huzur Fende Mesâlik-i Küfr,* and Abdullah Cevdet, publisher of the journal *İçtihad*.

As far as the external factors are considered, it's certain that the French Revolution had a great impact on his thoughts and acts. In addition, he read all the works of J.J. Rousseau, whom he described as a liberal person and as a Republican in terms of political regime; and when he was reading the *L'Esprit de Lois* by Montesquieu, he deliberated especially on the lines emphasizing that the Republic was a virtue. Eventually, the provisions of the "French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen" took place in the 68th article of the 1924 Turkish Constitution.

ATATÜRK'ün eğitim sürecinde ve kişiliğinin oluşmasında, tarihsel dönemin, dünyaya gözlerini açtığı Selânik yöresinin, babası Ali Rıza Bey'in yeni eğitim öğretim sistemine verdiği önceliğin, kendisindeki okuma, öğrenme tutkusunun, yaşadığı olayların, ülkede ve dünyada olup bitenleri

izleme eğiliminin ve gelecekte neler olabileceğine ilişkin üstün sezgisinin etkileri görülür.

Mustafa Kemal, Fransız Devrimi ile yayılan milliyetçilik akımlarının çok uluslu imparatorlukların dağılmasına yol açtığı ve Uzak Doğu'da yeni güç odaklarının ortaya çıktığı tarihsel bir dönemde gözlerini dünyaya açmıştı. Mustafa Kemal'in doğduğu yıl, Osmanlı İmparatorluğu iflas ettiği anlamına gelen 10 Muharrem Kararnamesi ile (30 Aralık 1881) devlet gelirlerinin büyük kısmını Düyun-ı Umumiye denen uluslararası bir örgütün denetimine vermek zorunda kalmıştı. Uzak Doğu'da ise Meiji Devrimi'ni yapan Japonya'nın çok geçmeden Avrasya siyasetine ağırlığını koyacağı anlaşılmıştı.

Makedonya yöresi ve özellikle Selânik, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açılan pencerelerinden biri olduğu için Avrupa'daki siyasal, kültürel akımlardan ve gelişmelerden en çok etkilenen bölge idi. Rum ve Yahudi toplulukları Avrupa'ya ayak uydurabilmek amacıyla yeni okullar açarken Osmanlı imparatorluğu da mahalle mektepleri dışında İptidai, Rüştiye, İdadi adı verilen yeni okullar açmaya yönelmişti. Babasının desteğiyle ilk öğrenimini Şemsi Efendi okulunda tamamlayan Mustafa Kemal Fransızcasını ilerletmek için Selânik'teki College des Frere de la Salle adını taşıyan okulun özel derslerine devam etmişti.

Ayastefanos Antlaşması ile Makedonya'nın bir kısmının Bulgaristan'a verilmesi Müslüman olmayan halkın, vatan elden gidiyor diye, Osmanlı yönetiminin Müslüman olmayan tebaaya yönetimde bazı haklar tanımak istemesi de Müslüman kesimde din elden gidiyor kaygılarını artırmıştı. Bu ortamda Makedonya Makedonyalılarındır görüşünü savunan ve komitacılığa yönelen bir örgüt de kurulmuştu. Böylesi hareketli, yeni fikirlerin ve değerlerin savunulduğu Selânik yöresi, imparatorluğun parçalanmasını önleyebilmek için Meşrutiyet'in iadesine çalışan Türklere de Osmanlı Hürriyet, Vatan ve Hürriyet, İttihat ve Terakki adı verilen dernekler kurmalarına olanak vermişti.

Mustafa Kemal öğrenimini üçe bölünmüş dönemin öğretim kurumlarının her üçünde okuyarak tamamlamıştı. Okula başlama çağı geldiğinde çok sevdiği annesi oğlunun dinsel eğitim verilen Mahalle Mektebine gitmesi konusunda ısrarlı olunca Ali Rıza Efendi çıkış yolunu onun önce Mahalle Mektebine gönderilmesi ama çok geçmeden oradan alınıp Şemsi Efendi'nin yeni düzen okuluna verilmesinde bulmuştu. Ancak Mustafa babası ölünce okulu bırakmak zorunda kalmıştı. Öğrenime devam arzusuna bu kez halası Emine Hanım destek olmuş ve girdiği sınavı kazanarak Selânik Mülkiye Rüştiyesine kaydolmuştu. Ne var ki çok geçmeden müdür yardımcısı Ceberrut lakaplı Kaymak Hafız'ın sınıftaki bir olay nedeniyle kendisini kanlar içerisinde bırakacak ölçüde dövmesini onuruna yediremeyerek okulu terk etmişti. Bu, haksızlığa bir başkaldırı demekti.[1] Bu sırada Zübeyde Hanım oğluna babası gibi ticaretle uğraşmasını önermiş fakat o, "Ben omzumda basma topları taşıyamam;

[1] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; V, Ankara, 1972, s. 85 (Kısaltma: ASD).

asker olacağım." yanıtını vermişti.[2] Sonunda Selânik Askerî Rüştiyesine girmeyi başarmıştı. Çok geçmeden de çalışkan bir öğrenci olarak öğretmenlerinin dikkatini çekmişti. Bu bağlamda ilk kazanımı matematik öğretmeni Yzb. Mustafa Sabri'nin, "İkimizin adı da Mustafa, bundan sonra seninki Mustafa Kemal olsun." diyerek[3] ona genç Türk kuşaklarını etkileyen vatan ve hürriyet Şairi Namık Kemal'i anımsatan ikinci bir ad vermesiydi. Onun Rüştiye son sınıfından başlayarak Harp Akademisini bitirinceye kadar sınıf geçme ve bitirme sınavlarında aldığı notlar Kara Harp Okulu Arşivindeki Numara Defterlerinden izlenebilmektedir.[4] Manastır Askerî İdadisinde sınıf arkadaşı şair ve hatip Ömer Naci'nin etkisiyle edebiyata merak sarmıştı. Fakat kompozisyon öğretmeni Mehmet Asım kendisini askerlikten uzaklaştıracağı gerekçesiyle onun edebiyatla uğraşmasını yasaklamıştı.[5] Ama o, yazmak, fikir ve görüşlerini geniş halk kitlelerine iletmek arzusunu hep içinde taşımıştı.[6] Yazar ve gazeteci olmak isteği ve edebî Osmanlıcayı kullanma yeteneği Mustafa Kemal'in bütün konuşmalarında, yapıtlarında ve özellikle Nutuk'ta açıkça görülmektedir. Şiire ve edebiyata olan eğilimi onu başta Namık Kemal ve Tevfik Fikret olmak üzere vatan, millet ve özgürlük kavramlarını dile getiren Türk yazar ve şairlerini yakından incelemeye yöneltmişti. Fransızcasını ilerletmek amacıyla okuduğu kitaplar ise devrim, bağımsızlık ve özgürlük kavramlarını özümsemesini sağlamıştı.

Şiirle uğraşmaktan alıkonulan Mustafa Kemal bu kez tarihe yönelmişti. Bunda da derslerinde Fransız Devrimi'nden ve Avrupa'daki yeni fikir akımlarından bahseden Tarih Öğretmeni Mehmet Tevfik Bey'in büyük etkisi olmuştu. Kendisi yıllar sonra bu öğretmenini, "Minnet borcum var, bana yeni bir ufuk açtı." diyerek saygıyla anmıştı. Harp Okulundaki öğretmenler arasında en çok Yüzbaşı Naci Eldeniz'den, Harp Akademisi yıllarında ise "Bir kurmay subay askerlik dışında kalan bilgilerle de donatılmış olmalıdır. Yarın hepiniz komutan olacaksınız." diye değişik alanlarda kitap okumalarını isteyen Tâbiye Öğretmeni Kur. Yb. Nuri Bey'den etkilendiği bilinmektedir.[7]

O, İdadi öğrencisi iken patlak veren Türk - Yunan Savaşı'nın doğurduğu düş kırıklığını yaşamıştı. Yunanlıların Girit'i ele geçirmek için adaya asker çıkartmalarıyla başlayan savaşta kimi gençler de gönüllü olarak orduya katılmak istemişlerdi. Mustafa Kemal de gönüllü olmak istemişti, ancak henüz 16 yaşında olduğu için isteği kabul edilmemişti. Gerçi Müşir Ethem Paşa komutasındaki Türk ordusu Dömeke Meydan Savaşı'nda Yunanları bozguna uğratarak Termopil Geçidi önlerine kadar ilerlemişti ama Rusya'nın araya girmesiyle beklenmedik bir ateşkes yapmak zorunda kalınmış ve ele geçirilen yerler sembolik bir tazminat karşılığında geri

---

[2] Makbule Atadan; Ağabeyim Mustafa Kemal, Der.: Şemsi Belli Ankara, 1959, s. 24.
[3] ASD; V, 85.
[4] Ali Güler; Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında), Ankara, 2001.
[5] Mustafa Kemal'in Ahmet Emin Yalman'la Yaptığı Söyleşi; Vakit, 10 Ocak 1922.
[6] Sabiha Gökçen; Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu, s. 177.
[7] Cebesoy; 44 vd. Krş. Afet İnan; Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Ankara, 1983, s 2.

verilmişti. Böyle olduğu hâlde II. Abdülhamit Gazi sanını almaktan çekinmemişti. Barışa kavuşuldu diye yapılan şenliklerde halk yine "Padişahım Çok Yaşa!" diye bağırırken Ali Fuat Cebesoy'un aktardığına göre Mustafa Kemal, tepkisini "Ben, ilk defa bu temenniye katılmadım." diye göstermişti.[8] Yıllar sonra vatan bildiği Trablusgarp İtalyan saldırısına uğradığında da orayı savunmaya koşacaktı.

Mustafa Kemal, kendisinde ve arkadaşlarında ülkenin geleceğine ilişkin düşüncelerin Harbiye yıllarında doğmaya başladığını, koğuşlarda gizliden gizliye Namık Kemal'in şiirlerini ve Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'ni okuduklarını anlatmakta, son sınıfta ise özgürlüğe nasıl kavuşacaklarını tartıştıklarını belirtmektedir.[9] Sonunda örgütlenmeye ve özgürlükçü düşünceleri yaymak için bir dergi çıkarmayı uygun görmüşlerdi. Dergiyi hazırlama görevini de M. Kemal ile Ömer Naci ve İsmail Hakkı Pars üstenmişlerdi. Harp Akademisine geçildiğinde de bu çaba sürdürülmüş, ancak bir ihbar üzerine buna son vermek zorunluluğu doğmuştu.

1905'te Akademiyi Kur. Yüzbaşı olarak bitiren Mustafa Kemal atamayı beklerken padişaha bir suikast yapma hazırlığında oldukları yolundaki ihbar üzerine A.F.Cebesoy ve Fethi Okyar'la birlikte tutuklanmıştı. Aylarca tutuklu kaldıktan sonra Şam'daki V. Orduya atanmıştı. Üstelik annesiyle görüşmesine ve özgürce seyahat etmesine izin verilmeyerek evden alınıp Sirkeci'de vapura bindirilmişti.[10] Şam'daki Süvari Alayına verilen Mustafa Kemal çok geçmeden bazı Arap aydınlarının Osmanlı'dan kopmaya çalıştıklarını anlamıştı. Yafa'daki birliklerde bir Türk çavuş, verdiği emirleri anlamayan Arap erleri azarlayınca aralarında başlayan tartışma birlik komutanına yansıtılınca, Makedonya kökenli yüzbaşı Arapların kavm-i Necib'den olduklarını vurgulayıp bir Türk çavuşunun onları azarlamak şöyle dursun, ayaklarını yıkayabilecek bir değerinin bile olmadığını öne sürmüştü. Durumu izleyen Mustafa Kemal, "Kes sesini yüzbaşı!" diye bağırarak çavuşun mensup olduğu Türk ırkının da soylu olduğunu vurgulamıştı.[11] Fethi Okyar'ın belirttiği gibi bu olay Mustafa Kemal'in Türk milliyetçiliği anlayışından kaynaklanan bir tepki demekti.

Mustafa Kemal'in iyi bir komutan olarak yetişmesinin ötesinde, ülkenin geleceğini düşünen bir aydın, bir devlet kurucusu ve her alanda çağdaşlaşmayı amaçlayan bir devrimci, kısaca ATATÜRK olmasını sağlayan etkenler arasında en büyük payı, son nefesini verinceye kadar sürdürdüğü okuma tutkusu almaktadır. Anılarında çocukluğundan beri 2 şeye, giyimine ve kitap okumaya önem verdiğini belirtmektedir. Okumayı artık günlük bir ihtiyaç hâline dönüştürmüştür, hemen hemen her gece yatmadan önce okumakta, dahası kimi kez elindeki kitabı bitirebilmek için yorulan gözlerini

---

[8] Sınıf Arkadaşım Atatürk; İstanbul, 1981, s. 10.
[9] ASD; V, 86 vd. Cebesoy; 32 vd.
[10] ASD; II 75.
[11] Şerafettin Turan; Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Ankara, 1982, s. 4.

sıcak tülbentlerle dinlendirip sabahı bulmaktadır. Bu alışkanlık cephelerde savaşırken de sürdürülmekte, görev aldığı yerlere okuyacağı kitapları taşımaktadır. Çanakkale Savaları sırasında Maydos'tan bir arkadaşının eşi olan İstanbul'daki Madame Corinne'ye yazdığı mektupta satın alınması için kendisine birkaç roman adı vermesini istemişti. Bir süre sonra Corinne ona başka kitaplar da göndermişti.[12] Büyük Taarruz öncesinde Akşehir'de Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu romanını okuduğu bilinmektedir.[13] Birinci Dünya Savaşında XVI. Kolordu Komutanı olarak bulunduğu Silvan'da okuduğu 7 kitap ise bambaşka bir önem taşımaktadır.

Namık Kemal, Tarih-i Osmanî, ve Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye.

Mehmet Emin Yurdakul, Türkçe Şiirler,

Tevfik Fikret, Rübab-ı Şikeste

Şehbenderzade Ahmed Hilmi, Allah'ı İnkâr Etmek Mümkün müdür?

Georges Forsengrive, Mebadi-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmünnefs Çev. Ahmed Naim

Alphonse Daudet, Sapho, Moeurs Parisienne (Safo, Paris Ahlakı).

Öncelikle Mustafa Kemal'in bu kitapları beraberinde götürdüğünü belirtmeliyiz. O, Namık Kemal'in yapıtlarıyla daha Rüştiye yıllarında tanışmıştı. Namık Kemal'in, "Cihangirane devlet çıkardık bir aşiretten" varsayımını yansıtan Tarih-i Osmani'si o dönemde büyük bir okuyucu kitlesi bulmuştu. Yurt dışında iken Hürriyet gazetesinde çıkan yazılarını içeren Makalat-ı Siyasiye ve Edebiyye'si ise Fransız Devrimi, ortaya çıkan yeni kavramlar, siyasal rejimler, vatan, millet, hürriyet anlayışı ve devrim süresinde Fransa'da oluşturulan kurumlar hakkında bilgiler içerdiği için imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak isteyen Türk aydınları için bir başucu kitabı özelliğini kazanmıştı. M. Emin Yurdakul ile Tevfik Fikret, dönemin ünlü ve etkili şairlerindendi. M. Kemal Silvan'da onların şiir kitaplarını okurken şiirlerinde kullandıkları dil bakımından bir değerlendirme yapmıştı. 10 Aralık 1916'da anı defterine şunları yazmıştı:

"Yemekten evvel Emin Bey'in Türkçe Şiirleri ile Fikret'in Rübab-ı Şikeste'sinde aynı mealde bazı parçalarını okuyarak bir karşılaştırma yapmak istedim. İkisi de başka başka güzel! Ancak Türkçe olanda da diğerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimat var. Başkalık biri parmak hesabı (hece), diğeri değil."[14]

Bu değerlendirme Mustafa Kemal'in daha o yıllarda Türkçenin Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılması gerektiğini savunan Genç Kalemlerdeki görüşü benimsediğini göstermekte ve gelecekteki Dil Devrimi'ne işaret etmektedir.

---

[12] MKCL; 56 vd.
[13] Binbaşı Mahmut Bey'in Anıları; *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1996.
[14] Atatürk'ün Hatıra Defteri; Yay.: Şükrü Tezer, Ankara, 1972, s. 86.

Ahmet Hilmi'nin Allah'ı İnkâr Etmek Mümkün müdür? adlı kitabını bitirdiği 3 Aralık 1918'de ise dikkate değer şu değerlendirmeyi yapmıştı:

"Bütün feylesofların, edyan-ı muhtelifeye (çeşitli dinlere) mensup tabiiyyun, zihniyyun, maddiyun, hükema, mütefekkirîn (düşünürler), mutasavvıfların kâffesi, ruhun varolup olmadığını, ruhun ve cismin bir veya ayrı ayrı olup olmadığını, ruhun devam edip edemeyeceğini tetkik ediyor.

Bu tetkikatta ilim ve fenne dayananlar makbul. İmam Gazâli, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi Müslüman İmamların beyanları dahi, halk arasındaki anlayıştan büsbütün başkadır; yalnız sözlerinde çok rumuz (simge) var. Dindar düşünürler, kuralları, ilimleri, fenleri ve felsefeyi şeriatın bakışı açısından tefsir için evirip çevirmeğe gayret etmişler!"[15]

Alphonse Dode'nin Sapho adlı romanına gelince Mustafa Kemal, bilgi edinmekten çok Fransızcasını geliştirmek için okuduğu anlaşılan bu kitabın geniş bir özetini anı defterine geçirmişti.

Harp Akademisi yıllarında daha çok tarihteki ünlü savaşları ve Almanya ile Japonya'nın dünya siyasasını etkileyen birer güç hâline gelişlerini içeren kitaplar okumuştu. 1870-71 Almanya - Fransa Savaşı'na ilişkin bir kitabı okurken not defterine, bunu bir roman gibi değil de yansız bir değerlendirme yapabilmek için kendisini iki taraf başkomutanlarının yerine koyup okuyacağını yazmıştı. Moltke'nin anılarını da içerdiği anlaşılan bu kitapta, özellikle savaşın kazanılmasında demir yollarının önemi üzerinde durmuş ve defterine, Avusturya 1866'da mağlup oldu. Avusturya 4 ay savaştı. Çünkü demir yolları yoktu, yolları da azdı. Moltke zamanında yollar çoğaldı; seferberlik hızlı yapılabildi diye yazmıştı.[16] Bu değerlendirmesi onun Kurtuluş Savaşı'ndan başlayarak ülkeyi demir ağlarla örmeye verdiği önemin nedenlerini göstermektedir.

O, Japonya'nın Rusya'yı yenerek yeniden doğması ve arkasından Bolşevik İhtilali'nin öncüsü olan 1905 Ayaklanması'nı da izlemişti. 20 Mayıs 1904'te not defterine Japon-Rus Savaşı'na ilişkin olarak Japonlar defalarca geri püskürtülmelerine rağmen cesaretleri kırılmadı… Japonlar zaten cengâver bir millettir. Memleket 800 sene derebeylik içinde geçti. En çok sevdikleri harptir. Port - Arthur'u Ruslar aldığı günden beri intikam hissi besliyorlar… Rus başkumandanının yanındakiler kaçıyor, o da ağlıyor![17] diye yazmıştı.

Tedavi için gittiği Karlsbad'da da her sabah saat 8-10 arası kitap okumayı sürdürmüştü. Balzac'ın Le Peau Chagrin'i (Tılsımlı Deri) ve Andre Baumier'in Revolt'u (Ayaklanma) ve Marcel Prevaurt'un aşk ve evliliğe ilişkin bir eseri bunlar arasında idi. Karlsbad'dan Viyana'ya döndüğünde François Rauk'un Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferi'nden bahseden Les Origines de

---

[15] Agy; s. 83.
[16] V; s. 90.
[17] Not Defteri; II, s. Krş. Atatürk'ün Bütün Eserleri; I, s. 25.

l'expedition d'Egypte'i ile J. Patouılletz'un Rus dramatik yazarı Alexandre Ostrovsky'yi anlatan kitabını satın almıştı.[18]

İstanbul'a döndükten sonra bir söyleşi için kendisini ziyaret eden Ruşen Eşref Ünaydın masasının üstünde şu kitapları bulmuştu:

Balzac, LeColonel Chabert (Albay Chaber)

Guy de Maupassant, Boiule de Suif (Kartopu)

Henri Lavedan, Servir (Hizmet Etmek)[19]

Mustafa Kemal'in kitap aşkı onu yakından tanıyan yabancıları da etkilemişti. Kurtuluş Savaşı yıllarında kendisini birkaç kez ziyaret etmiş olan Fransız Gazeteci Berthe Gaulis, Fransanın Fas Genel Valisi Mareşal Lyautey'e gönderdiği mektupta, "Yakında Ankara'ya dönüş hediyesi olmak üzere yanımda küçük bir bavul kitap götüreceğim. Çünkü orada tehalükle aranan şey budur." diye yazmıştı.[20] Onu izleyen yıllarda kendisini tanıyan ya da onun bilime, sanata verdiği değeri öğrenen yabancılardan pek çoğu kendi eserlerini imzalayarak sunma yarışına girmişlerdi. Millî Mücadele yıllarında Ankara'ya gelmiş olan İngiliz Gazeteci Grace M. Ellison, Turkey To-Day (Günümüzdeki Türkiye) adlı eserini, "Türkiye Cumhurbaşkanı Son Ekselans Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya dostu olduğum Türk ulusuna ilişkin büyük anı" yazıp imzalayarak kendisine sunmuştu. L'Origine des Langues, des Religions et des Peuples (Dillerin, Dinlerin ve Halkların Kökeni) adlı yapıtında bütün dillerin kökeninin Sümerce olduğunu öne süren Fransız Hilaire de Barenton da kitabını minnettarlık ve saygı ile sunmuş ve bunu sayısız sunuşlar izlemişti.

ATATÜRK okumak istediği kitaplar için tanıdıklarına sık sık siparişler de veriyordu. 1923 sonlarında İstanbul'da bulunan Yahya Kemal'den Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu'nun yapıtlarından 3'er kitabı bulup göndermesini istemişti. Yazışmalarda söz konusu 6 kitaptan yalnızca Rousseau'nun "Dağda Yazılmış Mektuplar"ın (Letres de la Montagne) adı verilmektedir. Yahya Kemal İstanbul'da bulduğu bu eserlerin kâğıtlarını ve ciltlerini beğenmediği için Paris'e sipariş verdiğini belirtmekte ve Rousseau'nun en güzel eseri saydığı "Yalnız Başına Gezinen Bir Adamın Tahayyülleri" (Reveris du Promeneur Solitaire) adlı kitabını gönderdiğini belirtiyor.[21] ATATÜRK, Paris Büyükelçileri Fethi Okyar ile Münir Ertegün'e ve daha başkalarına kitap siparişleri vermekte ancak bedellerini kendisinin ödemesine büyük duyarlılık göstermektedir.

Böylece yıllar sonra Çankaya Köşkü'nde büyük bir kitaplık oluşmuştu. Vefatından sonra Tereke yargıçlığınca saptanan kayıtlara göre kitaplıkta

---

[18] Karlsbad Hatıraları; 61.

[19] Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülakat; İstanbul, 1930, s. 16

[20] F. Pekin; "Atatürk ve Lyautey", Belleten, 80, s. 38 .

[21] Niyazi Ahmet Banoğlu; Atatürk'ün Sipariş Ettiği Bazı Kitaplar", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C III, S 8 (1987) s. 425 vd.

4.433 kalemde 7.338, 1973'te Millî Kütüphanece düzenlenen katalogda ise 4.289 bibliyografik künyede yaklaşık 10.000 kitap bulunduğu saptanmıştı.[22]

Ancak Çankaya'daki, büyük kitaplık dışında ATATÜRK'ün çalıştığı ya da dinlendiği her yerde Dolmabahçe Sarayı'nda, Florya Köşkü'nde, Yalova'da, hatta Samsun'daki Mıntıka Palas Oteli gibi kendisine armağan edilen köşklerde (bugün Gazi Kütüphanesi) birer kitaplık oluşturduğunu da unutmamamız gerekir. Söz konusu binlerce kitapta, yalnızca onun altlarını değişik renkli kalemlerle çizdiği satırlar üzerinde durulursa bunların 24 ciltlik bir külliyat oluşturması doğaldır.[23] Bunun övgüye değer bir çalışma olduğu kuşkusuz. Ancak önemli olan onun bu kitaplardan nasıl yararlandığını, bunları nerelerde nasıl kullandığını saptayabilmektir.

ATATÜRK'ün en çok okuduğu ve etkilendiği Türk yazar ve düşünürleri: Namık Kemal, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, M. Emin Yurdakul, Şehbenderzade Ahmet Hilmi ve Dr. Abdullah Cevdet olarak sıralayabiliriz.

O, çağdaşları gibi öğrencilik yıllarında en çok Namık Kemal ile Tevfik Fikret'ten etkilenmiş ve yaşamı boyunca bunu hep tekrarlamıştı. Silvan'da Fikret'in şiirini M. Emin Yurdakul'un şiiriyle karşılaştırırken onu Arapça Farsça sözcükler kullanıyor diye eleştirsel bir dil kullanması istibdada başkaldıran bir şair olarak Fikret'e duyduğu hayranlığı azaltmamıştı. Şam'da not defterine onun Sis adlı şiirini yazması bunun göstergesiydi.[24] Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim, diye seslenen Fikret, düşünce, kültür ve vicdan özgürlüğünün savunucusu olmuştu. Mustafa Kemal de Cumhuriyet'in ilk yıllarında öğretmenlere, "Hiçbir zaman hatırınızdan çıkmasın ki Cumhuriyet sizden fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller ister." diyerek onun dizeleriyle seslenmişti. Bir Çankaya akşamında Fikret için değişik görüşler öne sürüldüğünde de, "O kimdir biliyor musunuz? Onu iyi tanıyanlar, onu iyi tanıyacaklar, benim bugün ne yapmak istediğimi kavrayacak kimselerdir. O bizden çok ilerisini gören insandı." demişti.[25]

ATATÜRK'ün Batı dünyasında önem kazanan kültür kavramını hars adıyla Osmanlı toplumuna tanıtan ve İttihat ve Terakkinin filozofu Ziya Gökalp'ten etkilenmesine gelince, araştırmacıların birçoğu Gökalp'i Türk Devrimi'nin düşün mimarı, Kemalizmin biricik ideoloğu olarak nitelemekte[26], Abdülkadir Karahan ise hiçbir kaynak göstermeksizin Mustafa Kemal'in, "Vücudumun babası Ali Rıza Efendi, heyecanlarımın babası Namık Kemal, fikirlerimin babası Ziya Gökalp'tir." dediğini öne sürmektedir.

Gökalp'in İttihat Terakkinin 1916 Kongresi'nde 3'e bölünmüş olan öğretim kurumlarının zararlarını dile getirip ilköğretim aşamasında bunların

---

[22] Cumhurbaşkanlığı Tarihi; Ankara 2005 s. 506. Krş. Müjgân Cumbur; Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu.
[23] Anıtkabir Derneği; Atatürk'ün Okuduğun Kitaplar, Ankara, 2001.
[24] Not Defteri; V, s.372 vd.
[25] Faruk Cumbul; Mustafa Kemal Aşiyanda, İstanbul, 1993. Cumhuriyet, 19 Ağustos 1995.
[26] Cavit Orhan Tütengil; "Atatürk ve Ziya Gökalp Bağlantıları" Türk Dili, 302 (1976), s. 579 vd.

birleştirilmesini savunan raporu Mustafa Kemal'ce de benimsenmiş ve 3 Mart 1924 tarihli Öğretimin Birleştirilmesi Yasası'nın hazırlanmasında etkili olmuştu. Buna karşın Gökalp'in 1918'de yayımlanan Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak başlıklı üçlü sentezindeki İslamlaşmak ayağı ATATÜRK tarafından benimsenmemişti. Ayrıca Gökalp'in, hars (kültür) ile medeniyet arasında bir ayrım yapmasına ve harsı milletlere özgü asla değişmez değerler olarak kabul etmesine karşılık ATATÜRK hars ile medeniyet arasında bir fark bulunmadığı görüşünü benimsemişti. Öte yandan Türkçeye övgüler düzen Gökalp Türkçeleşmiş Türkçedir inancıyla İstanbul ağzına yerleşmiş Arapça, Farsça, Latince kökenli sözcüklerin korunmasını savunuyor ve Batı kaynaklı terim ve kavramlara Arapça Farsça söz dağarcığından yararlanarak karşılıklar bulmaya çalışıyordu. Oysa Türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmak isteyen ATATÜRK dilde bir devrime yönelmişti.

Millî Şair sanıyla tanınan Mehmet Emin Yurdakul, Ordunun Destanı başlıklı şiirinde Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal için dizeler yazan ilk şair olmuştu. Mustafa Kemal de onun şiirlerini Türk milletperverliğinin ilahi müjdecileri olarak nitelemişti. Yurdakul İstanbul'dan Ankara geçmeye karar verdiğinde de gönderdiği telgrafta, Sizi milletimizin ve milliyetçiliğimizin babası olarak selamlarım demişti. [27]

ATATÜRK'ün toplumsal ve devrimci görüşlerinin oluşmasında Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin de etkisi olmuştu. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyenin üyelerinden ve Tasvir gazetesi yazarlarından olan A. Hilmi, Tahlili ve Tenkidi Tarih-i İslam ve daha önce söz konusu ettiğimiz Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? adlı eserleriyle tanınmıştı. Osmanlı toplumunun Orta Çağ yaşamından çağdaş yaşama geçmek zorunda bulunduğunu vurgulayan yazar, bunun yıllarca sürecek yavaş bir gelişme ile değil de hızlı bir ilerleme ile gerçekleşebileceğini savunuyordu. Bu devrimci bir görüş demekti. ATATÜRK'ün Tarih Kurumunca yayımlanan Tarih I'de yaradılış ve dinlerin nasıl doğduğu sorununu açıklamaya çalışırken de A. Hilmi'den yararlandığı anlaşılıyor:

ATATÜRK'ün Abdullah Cevdet'ten özellikle laiklik konusunda etkilendiği anlaşılıyor. Osmanlı dünyasında din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ilk önce Jön Türkler tarafından önerilmişti. Ahmet Rıza, devletin yaşaması ve güçlenmesi için tam anlamıyla laik bir eğitimi (une solide instruction laique) gerekli görüyordu. Dr. Abdullah Cevdet, daha da ileri giderek şeriat düzeni yerine laik bir düzen öngörüyor, serbest düşünceyi sağlamak için içtihat kapılarının açılmasını gerekli görüyordu. Bu nedenle adını İçtihad koyduğu dergisinde 1912'de yayımladığın Pek Uyanık Bir Uyku başlıklı yazısında geleceğin laik Türkiyesinin görünümünü tasarlamıştı. Bütün medreselerin kapatılıp yerlerine modern edebiyat ve fen kurumlarının açıldığı, kaldırılan tekke ve zaviyelere harcanan ödeneğin Maarif bütçesine

[27] Harp Vesikaları Dergisi; No. 86.

eklendiği, evliyaya adak ve sadaka ile muskacılık ve üfürükçülüğün yasaklandığı, fesin kaldırılıp yeni bir başlığın kabul edildiği, sarık ve cübbe giyme hakkının yalnızca diplomalı din adamlarına tanındığı ve bütün yasaların günün gereksimine göre yeniden düzenlendiği bir Türkiye.[28] Onun bu rüyası ATATÜRK tarafından gerçeğe dönüştürülecekti.

Mustafa Kemal etkilendiği yabancılar arasında daha Yeni Osmanlılar zamanında Türk aydınlarını etkileyen J.J. Rousseau, Montesquieu gibi Fransız düşünür ve yazarları başta gelmektedir. Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir, diyen ATATÜRK için Toplum Sözleşmesi'nden başlayarak pek çok eserini okuduğu Rousseau'nın önemi, doğal haklar kavramına dayanması ve kişi için özgürlükçü, siyasal rejim olarak cumhuriyetçi olması idi.

Mustafa Kemal daha Millî Mücadele yıllarında Bakanlar Kurulunun görev ve yetkilerini belirleyen yasa tasarısının görüşülmesi sırasında, Rousseau'yu okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit, gerçek olduğuna inandığım bu kitap sahibinde iki esas gördüm: Birisi bu ıstırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim, özel durumunu inceledim. Anladım ki bu adam mecnun idi ve cinnet durumunda bu eserini yazmıştır. Dolayısıyla çok, pek çok dayandığımız bu nazariye, böyle bir dimağın ürünüdür,[29] diye onun savunduğu değerlerin önemini belirtmişti.

Mustafa Kemal'in monarşi yanlısı olan Montesquieu'nun Kanunların Ruhu adlı eserini de dikkatle incelediği ve daha çok cumhuriyetin bir fazilet olduğunu belirten satırları üzerinde durduğunu biliyoruz.[30]

Mustafa Kemal'in tarih çalışmalarında en çok yararlandığı araştırmacılar arasında, Les Turcs anciens et modernes (Eski ve modern Türkler) yazarı Mustafa Celalettin, Introduction a l'histoire de l'Asie Turcs et Mongoles (Türk ve Moğol Tarihine Giriş) ve La Banniere Bleue (Gök Bayrak) yazarı Fransız Leon Cahun, Histoire générale des Turcs, des Mongols et des autres tartares occidentaux (Türklerin, Moğolların ve öteki Batı Tatarlarının Tarihi) yazarı Deguignes, The Outline of History (Tarihin Ana Hatları) yazarı İngiliz H. George Wellls, Annali dell'Islam (İslam Yıllıkları) yazarı İtalyan Leone Caetani yer almaktadır. Onun ulusal tarih yanında dünya tarihini bir bütün olarak değerlendirmesinde ise Wells'in görüşleri etkili olmuştu. Wells, insanlığın Birinci Dünya Savaşı'nda uğradığı yıkımlardan kurtulabilmesi için bir Federal Dünya Devleti'nin kurulmasını öneriyordu. Ancak ATATÜRK, Federal Devleti tatlı bir düş olarak nitelemiş ve bölgesel iş birliklerini savunmuştu.[31]

---

[28] İçtihad; No. 89.
[29] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; I, 216.
[31] Söylev; T. Dil Kurumu Yay. II, 1978, s. 520 vd.

Kaynaklar

Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülakat, İstanbul, 1930.

ATADAN, Makbule; Ağabeyim Mustafa Kemal, Der.: Şemsi BELLİ Ankara, 1959.

ATATÜRK'ün Bütün Eserleri, I.

ATATÜRK'ün Hatıra Defteri; Yay.: Şükrü TEZER, Ankara, 1972.

ATATÜRK'ün Not Defterleri II; Gnkur. ATASE ve Dent. Başkalnlığı Yayınları, Ankara 2004.

ATATÜRK'ün Okuduğu Kitaplar; Anıtkabir Derneği, Ankara, 2001.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; V, Ankara, 1972.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet; ATATÜRK'ün Sipariş Ettiği Bazı Kitaplar", ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, C III, S 8 (1987).

Binbaşı Mahmut Bey'in Anıları; Cumhuriyet, 20 Kasım 1996.

CEBESOY, Ali Fuat; Sınıf Arkadaşım ATATÜRK, İstanbul, 1981.

CUMBUL, Faruk; Mustafa Kemal Âşiyanda, İstanbul, 1993.

GÖKÇEN, Sabiha; ATATÜRK'ün İzinde Bir Arpa Boyu.

GÜLER, Ali; Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında), Ankara, 2001.

Harp Vesikaları Dergisi; No. 86.

İNAN, Afet; Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Karlsbad Hatıraları, Ankara, 1983.

Mustafa Kemal'in Ahmet Emin Yalman'la Yaptığı Söyleşi; Vakit, 10 Ocak 1922.

PEKİN, F.; "ATATÜRK ve Lyautey", Belleten, 80.

TURAN, Şerafettin; ATATÜRK'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Ankara, 1982.

TÜTENGİL, Cavit Orhan; "ATATÜRK ve Ziya Gökalp Bağlantıları" Türk Dili, 302 (1976).

ATATÜRKÜN OKUDUĞU VE YAZDIĞI ESERLERDE CUMHURİYET VE DEMOKRASİ FİKRİ

Prof.Dr. S.Esin DERİNSU DAYI*

Özet

ATATÜRK, çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde okumaya, öğrenmeye, incelemeye ve araştırmaya meraklı bir kişiliğe sahipti. Fırsat bulduğu her ortamda kitaplar okumak, kitapları işaretlemek, notlar düşmek, fikrini ifade etmek ve yorum yapmak ise onun en belirgin özelliklerindendi. Bu özelliklerinden dolayı da onun sadece okumadığı; dikkatle okuduğu ve anladığı, ayrıca sentezleyerek yorum yaptığı; yeri geldiğinde bu bilgileri kullanmak üzere hafızasında bir yerlere yerleştirdiği anlaşılmaktadır.

ATATÜRK'ün okuduğu kitaplar Türkçe ve yabancı dildeki (Fransızca, Almanca) çeviri eserlerden oluşmaktadır. Okuduğu ve ancak tespit edilebilen binlerce kitabın içeriğine bakıldığında: Türk, İslam, dünya, ülke ve şehir tarihleri, Türk dili, Türk lehçeleri ve sözlükleri; İngilizce, Fransızca ve Almanca dil bilgisi ve sözlükleri; ilk çağlardan günümüze Doğu ve Batı medeniyetine ait eserler; insan ırkları ve gelişimi; önemli şahsiyetler hakkındaki biyografik eserler; hatıralar, askerî, siyasi, sosyal, fikrî ve hukukun çeşitli alanlarını içeren eserler; Kitab-ı Mukaddes ve tercümesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt cerideleri gibi çok çeşitli konuların olduğu görülmektedir. Ancak ATATÜRK'ün özellikle Türk ve dünya tarihine ayrı bir ilgisi olduğu ve bu konularda çok kitap okuduğu muhakkaktır.

Tarih; insanlığın, bir milletin ortak mazisidir, hafızasıdır, rehberidir. O; yaklaştıkça her bakımdan aydınlandığımız, uzaklaştıkça da her anlamda karanlığa gömüldüğümüz bir ışıktır, enerjidir. Bu gerçeğin farkında olan ATATÜRK, hayatı boyunca da bu gerçeğin takipçisi olmuştur.

Türk milletinin karakter özelliklerini yansıtan ve yaşatan ATATÜRK, bağımsızlığa ne kadar düşkün olduğunu kendisi de ifade etmiştir ve bu, herkesçe de bilinmektedir. Gençlik yıllarından itibaren meşrutiyete inanan ve bunun için mücadele eden ATATÜRK için artık meşrutiyet yetersiz kalmış; onun yerini cumhuriyet, bağımsızlık ve demokrasi, inanç ve mücadelesi almıştır. Ancak bu bir tarihî, sosyal, siyasi ve askerî süreçtir. Bu süreç içerisinde ATATÜRK önce okuduğu eserlerde bu fikirlerle tanışmış, ilgilenmiş, bunları benimsemiş, bunlara inanmış, daha sonra da gerçekleştirmek için mücadele vermiştir.

Bu çalışmada, ATATÜRK'ün hayatı boyunca okuduğu ve üzerinde cumhuriyet ve demokrasi fikirleri ile ilgili aldığı notlar ile yine kendisinin yazdığı eserlerdeki cumhuriyet ve demokrasi fikirlerini içeren bilgilerin tespit ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Abstract

ATATURK was a personality fond of reading, learning, exploring and researching during his childhood, youth and adulthood. One of his most striking features was to read books anywhere when available, to mark the books, to take notes, to express his ideas and to make comments. Thus, it can be inferred that not only he read but also read carefully and understood deeply; made syntheses; interpreted; and stored the knowledge in the depth of his memory in order to use it when needed.

The books read by ATATURK consisted of works written in Turkish, French and German, and also translated ones. The topics of thousands of books he read had a wide range: Turkish history, Islam history, world history and history of countries and cities; Turkish grammar, dialects of Turkish, and dictionaries; grammar books and dictionaries of English, French and German languages; books relating to the eastern and western civilizations from the ancient to the modern times; human races and their evolution; biographical works about important personalities; memoirs; military, political, social, intellectual and law books; the Holy Book and its translation; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri [Journal of Proceedings of the Turkish Grand National Assembly-TGNA*], etc.. In addition, it is certain that ATATURK was particularly interested in the Turkish history and history of the world, and he read a lot on these subjects.

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü.

History is the common past, memory and guide of a nation and humanity. It's a light, an energy that illuminates us in every aspect when we approach, and condemns us to a total darkness when we go far away from it. Having realized this fact, ATATURK had been the follower of this reality for all his life.

ATATURK himself, who reflects and embodies the characteristic features of Turkish nation, expressed how much he was enamored of independence. This is known by all. For ATATURK, Constitutional Monarchy, which he believed in and struggled for as from his youth, could no longer meet the needs; he replaced it with the republic, independence and democracy belief and struggle. Yet, this was a historical, social, political and military process. During this process, ATATURK first got acquainted with these concepts in the books he read, got interested with them, adopted and believed in them, and then he started to struggle for them.

In this paper, the books that ATATURK read in his lifetime and took notes on concerning republic and democracy ideas, as well as the parts containing the same ideas in the works written by ATATURK will be determined and analyzed.

ATATÜRK'ün çocukluğundan itibaren kitap okumayı çok sevdiği ve her fırsatta, her ortamda kitap okuma alışkanlığı olduğu malumdur. ATATÜRK'ün okuduğu kitapların genel bir değerlendirmesi yapıldığında Türk tarihinin çeşitli dönemlerini içeren Türk tarihi kitapları, dünya, Avrupa, Asya, Uzak Doğu, İslam tarihleri; siyasi tarihler, çeşitli Türk lehçeleri (Yakut, Tatar, Çağatayca vs.) ve Batı dillerine ait sözlükler, Türk ve dünya edebiyatından eserler, edebiyat tarihi, bilim kitapları, dillerin, dinlerin ve halkların kökenleri, Türk ve dünya medeniyeti, Orhun Abideleri, Türk ve dünya coğrafyası, dinî konuları içeren kitaplar ve Kur'an-ı Kerim tercümesi, siyasi ve fikri akımları, iktisadi konular, şiirler, sosyal konular, dış politika, ordu teşkilatı, askerlikle ilgili eserler, Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnameleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü ve Zabıtları, Gelibolu Çanakkale hakkında eserler, Türk ve yabancı biyografik eserler, şehir ve ülkeler hakkında yazılan eserler, hatıralar (ABD Elçisi Morgenthau, Cemal Paşa vs.), çeşitli dergiler (Türk Antropoloji Dergisi ve Vilayet Mecmuası gibi), gerek çeşitli Avrupa ülkeleri gerekse Türk anayasası hukuku ve çeşitli kanunları içeren eserlerdir.

ATATÜRK'ün okuduğu kitaplardan bugüne kadar tespit edilebilenlerin sayısı Çankaya'da 1.741, Anıtkabir'de 2.151, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 102, Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi'nde 3 adet olmak üzere toplam 3.997 adettir. Okuduğu kitapların cilt sayıları, süreli yayınlar, harita, atlas ve not albümleri bu sayının dışındadır.[1]

Bu kitapların Türkçe olanlarının bir kısmı eski yazı yani Osmanlıca, bir kısmı yeni yazı ile yazılmıştır. Yabancı dilde olan eserlerin büyük bir kısmı Fransızca olup diğer dillerdekiler de ATATÜRK zamanında Türkçeye çevrilmiştir. ATATÜRK'ün bu kitapların bir kısmının tamamını, bazılarının büyük bir kısmını, bazılarını da kısmen okuduğu anlaşılmaktadır. Kitaplarda ilgisini çeken konuları, satırları ve kelimeleri işaretlediği, satırların altlarını çizdiği yanına notlar düştüğü hatta yorumlar yaptığı görülmektedir.

[1] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar I; Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001, s. X.

ATATÜRK'ün sadece okumakla yetinmeyip yazdığı, bilgi birikimini yazıya dökerek paylaşarak çeşitli eserler hazırladığı da bilinmektedir. Bu eserlerin bir kısmı çeviri olup diğerleri bizzat kendisi tarafından yazılmıştır.

ATATÜRK'e ait eserlerin başında Nutuk gelmekle beraber askerlik alanında eserleri, vatandaş için medeni bilgiler, çeşitli tarihlerde ve yerlerde kaleme aldığı hatıraları hatta geometri hakkında eserleri de vardır.

Bu çalışmada, önce ATATÜRK'ün okuduğu daha sonra da yazdığı eserlerde "Cumhuriyet" ve "Demokrasi" fikirlerinin yer aldığı kısımlar tespit edilerek onun bu fikirleri ne kadar önemsediği, değer verdiği ve hayatının fikri ve siyasi mücadelesinin bu fikirler etrafında nasıl biçimlendirdiğinin anlaşılması sağlanmaya çalışılacaktır.

Deguignes tarafından hazırlanan ve Hüseyin Cahid tarafından Türkçeye çevrilen "Hunların, Türklerin Moğolların Vesair Diğer Tatarların Tarih-i Umumisi" adlı eserin 3. cildinde (İstanbul Tanin Matbaası, 1923) Tataristan bölgesinde Hun hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Selçuklulara kadarki Türk hâkimiyetleri, hatta Maveraünnehr ve Türkistan sınırına dayanan Araplarla yapılan savaşlarda esir düşen Türklerin[2] -ki sürekli bağımsızlık fikrinde olan bu Türklerin- sürekli daha sonra kurdukları hâkimiyet ve devletlerden bahsedilmektedir.[3]

Sultan Alpaslan'ın oğlu Melikşah'ın çevresindeki küçük hükümdarlar tarafından sultan olarak tanındığı; asker ve para yardımında bulunmak şartıyla bölgelerinde özerk olmalarına izin verildiği; bunların savaş yapmakta bağımsız oldukları ve sultanın bu savaşlarda taraf olmadığı[4] bilgisi ATATÜRK tarafından altı çizili cümlelerden biridir. Bu uygulama o dönemler için demokratik bir uygulamaya örnek gösterilebilir.

Sultan Mahmut'un, Musul'un idaresine tayin ettiği Mesud'un Bağdat'a girdiğinde bütün kadıları, ulemayı toplayarak görüşmesi ve halifenin bir daha kendisine karşı asker toplamamak, Bağdat'tan çıkmamak, Sultan'ın emirlerinden hiçbirine karşı çıkmamak şartları ile halifelik makamında kalabileceğine karar verilmiş; hazır bulunanların tümünün kararıyla da yeni bir halifenin seçilmesi uygun görülerek yeni bir halife seçilmiştir. Bu bilgilerde ATATÜRK şüphesiz kadı ve ulemaların fikirlerinin alınması ve halifenin dinî yetkilerin dışında sivil ve askerî yetkilerin kısıtlanarak sivil otoriteye bağlı hâle getirilmesi dinî ve devlet işlerini ayrı tutulması, yine o dönemlerde demokratik uygulamalara örnek olarak görmüş ve ilgisini çeken bilgiler olarak satırların altlarını çizmiştir.

Dr. Rıza Nur tarafından hazırlanıp, 1924 yılında İstanbul'da (Matbaa-yı Amirede) basılan "Türk Tarihi (Resimli ve Haritalı)" eserin I. cildinde;

---

[2] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; I, s.37 (s.210). Parantez içindeki sayfa, Atatürk'ün okuduğu eserin sayfa numarasıdır.
[3] age.; I., s.30-113 (s.56-358)ç
[4] age.; I., s.113 (s.358)ç

Türklerin Doğu, Orta ve Batı Asya'da, Kafkasya ve Anadolu'da Irak ve Mezopotamya'da kurdukları hâkimiyetlerinden ve devletlerinden bahsetmektedir.[5] Dolayısıyla Türkleri bugün bağımsızlıklarına verdikleri önemin vurgulanması açısından bu, ATATÜRK'ün ilgisini çekmiştir.

Selçuklu döneminde Türkiye Devleti'nin kuruluş temelinin askerî nitelikte olup ilk padişahların demokratik oldukları; Eski Türklerdeki gibi "Kurultay"ın olduğu; padişahın hanedan soyundan gelmekle beraber, kurultay tarafından seçilerek tahta oturduğu bilgisi yine ATATÜRK'ün okurken altını çizdiği satırlardır.[6]

Ziya Gökalp tarafından liselerin ikinci dönemi için hazırlanan "Türk Medeniyeti Tarihi, Birinci Kısmı", "İslamiyetten Önce Türk Uygarlığı" adlı eser 1925 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Eserde, Eski Türklerin siyasi hedefinin her zaman İlhanlığa[*] ulaşmak olduğu; bütün Turan ülkesinde dilin ancak "Türkçe", resmî yasanın da "Türk Töresi" olduğu; Türk İlhanlıklarının demokrat ve özgürlükçü olduğu[7] bilgilerinin verildiği satırların altı ATATÜRK tarafından çizilmiştir.

Türklerdeki İkili Ayrım'ın (Doğu-Batı) Türk ilinin demokrat olduğu, bunun Dörtlü Ayrım'da (Gün/Doğu, Kızıl/Güney, Ak/Batı, Kara/Kuzey), Sekizli ve On Yedili Ayrımda sınıfların birbirine eşit olduğu; bundan dolayı Türk ilinin gerçekten demokrat olduğu bilgilerini yanı sıra, ikili sınıflamada (İç İl, Dış İl gibi) kadın ve erkeğin bu sınıflar içinde yer aldığından; Türk hukukunda kadın ve erkeğin birbirlerine eşit sayıldığı bilgileri[8] ATATÜRK'ün dikkatini çeken ve onu etkileyen satırlar olmuştur.

H.G Wels tarafından yazılan "Cihan Tarihinin Umumi Hatları" eserin II. Cildi Millî Eğitim Bakanlığının emri ile Türkçeye çevrilmiş olan eser, 1927 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Bu eserde İtalya'nın Roma egemenliğinde cumhuriyetle yönetilen bir ülke, Kartaca'nın da cumhuriyetle yönetilen bir ülke olduğu bilgisi ATATÜRK'ün işaretlediği satırlardır.

Bu eseri okuyan ATATÜRK'ün ilgisini çeken bilgiler, Sezar'ın ölümünden sonra Roma'da ortaya çıkan bir deha sahibi olan Çiçero'nun kararsız bir senato önünde yüksek bir cumhuriyet fikrini savunan cömert, heyecanlı ancak acınacak derecede güçsüz doğmacı olarak göründüğü; Oktaviyanus'a krallık ve diktatörlükten uzak olarak gerek halkın gerekse senatonun eski temel kurallara dayanarak salt kendisi için birtakım yetkiler vermesiyle Çiçero'nun "Cumhuriyet" adlı eserindeki genel anlatımında ifade

---

[5] age.; I., s. 224(s.75).
[6] age.; I., s. 334(s.118).
[*] Kendi topraklarında oturan çeşitli ulusları egemenliği altında toplayan devlet biçimi, imparatorluk.
[7] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; II., s.6 (s.14).
[8] age.; II, s.16-17 (s.45).

bulduğu biçimiyle meşruti bir reis tarafından yönetilen serbest cumhuriyet mefhumunun görünüşte uygulamaya başladığıdır[9] ki böylece Oktaviyanus'un istemeden vazgeçtiği kayıtsız koşulsuz saltanat ve hukukun, kendine yönelik olarak yeniden düzenlenmesi ile cumhuriyet yeni baştan kurulmuştur.[10]

Fransız filozof Jean Jacques Rousseau'nun "Mukavele-i İçtimaiye/Toplum Sözleşmesi ya da Siyasal Hukukun İlkeleri" adlı eserinin Türkçe çevirisi 1329/1913 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu eseri okuyan ATATÜRK'ün, "Yönetim biçimi ne olursa olsun, yasa ile yönetilen her topluma cumhuriyet denir. Her geçerli yönetim cumhuriyetçidir."[11] ifadeleri ilgisini çekmiştir.

Aynı eserde, emredici gücün tek olduğu, "kral sarayında hile ne kadar çok ise bir parlamentoda da akıl ve bilgi o kadar çoktur. Cumhuriyetler daha kararlı olduklarından dolayı daha çok izlemiş oldukları görüşlerle amaçlarına ulaşırlar" bilgisi de yine cumhuriyet ile ilgilidir.[12]

Vladimir İliç Lenin'in "Burjuva Demokrasiyası ile Proletorya Diktatörlüğü Üzerine Tezler (2-6 Mart 1919 tarihinde Moskova'da yapılan Uluslararası İştirâkiyun Kongresi'nin özet notlarıdır.)" başlıklı ve Türkiye İştirâkiyun "Komünist Örgütü" tarafından Bakü'de 1920 yılında yayımlanan eser de ATATÜRK tarafından okunmuştur.

Eserde, Demokrasi hakkında şöyle bir tanım vardır, bu: Halkın sırtından geçinenlerin, ortaya koydukları kendi yönetimlerinin sürmesine hizmet eden felsefi-siyasi içerikli birçok iddiası vardır ve "Diktatörlük siyasetinin hileli bir şekli olan demokrasi yönetiminin savunulması da ortaya konulan iddialar arasındadır." şeklindeki yorumdur.

Bu iddiaların sınıf ayrılıkları belirlenmeksizin ve belirtilmeksizin gerek demokrasi gerekse diktatör sözcüklerinin genel ve geniş anlamlarıyla benimsendiği ileri sürülmekte; "Hiçbir uygar, hiçbir kapitalist ülke yoktur ki orada geneli ve herkesi kapsayan bir demokrasi olsun." şeklinde görüş belirtilmektedir.[13]

ATATÜRK'ün okuduğu yazarı belli olmayan el yazması "Fransa'da İktisadi Gelişmeler" adlı kitap, Fransa'da yeni bir siyasi yapılanma olan genç, Demokrat Cumhuriyetçi Birliğinin, siyasetlerinin anlatıldığı ve onların gözüyle Fransa'nın içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi durumun değerlendirilmesinin yapıldığı bir eserdir. Dolayısıyla eserin büyük bir kısmı cumhuriyet ve demokrasi tanımı, algılaması, uygulaması ve gerçekleştirilmesi, amaç ve hedeflerini içermektedir.

---

[9] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, II, s. 340-341 (s. 195).
[10] age.; II, s. 341 (s. 195).
[11] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; VII, s. 288 (s. 67).
[12] age.; VII, s. 301 (s. 130).
[13] age.; VII, s. 346 (s. 1).

Kitapta ATATÜRK'ün ilgisini çeken kısımlara gelince mesela: Cumhuriyet ve demokrasinin, "Çoğunluğunun manevi kuvvetlerini elinde tutan kaynaklara da hürmet etmelerine; Cumhuriyet'in müşterek ve genel olan hanesinde acze düşmeksizin ve hiç kimse tarafından aşağılanmaksızın başları yukarıda olarak çalışmak hakkına sahip olmalarını talep etmeleri lazımdır."[14] şeklinde bir ifade vardır."

Cumhuriyet Birlikçilerinin maksat ve gayelerini belirttikleri; "Bizim istediğimiz cumhuriyetin sevilebilmesi ve cumhuriyetin Fransa ruhunun canlı bir organı özelliğini kazanabilmesidir. Ülkeyi, millî geleneklerle bağını kesmemiş bir gelecek için olan ümitlerimizden feragat etmemiş bir cumhuriyet, demokratik, pratik ve aynı zamanda mefkûreci bir cumhuriyet teklif etmek çaresine sahip olmamız lazım gelir.", ifadeleri de ATATÜRK'ü etkilemiştir"[15]

Yine kitapta, daha demokratik olduğu düşünülen "Nispi Temsil" sisteminde ve "demokratik tarzda ıslah edilmiş bir seçim sisteminden", orduya kadar yayılacak şekilde memurlar hakkında kanunlardan, demokratik vergi reformlarından, işçiyi koruyucu bir kanun çıkarılması gibi demokratik haklardan bahsedilmektedir[16].

Babanzade İsmail Hakkı'nın 1329/1913 yılı İstanbul basımı "Hukuk-i Esâsiye" adlı eserinde; Aristo ile Eflatun'un fikirlerinin karşılaştırılması yapılmaktadır. ATATÜRK'ün Aristo'nun devleti "hür ve eşit kişilerin oluşturduğu"[17] fikrinden Eflatun'un aksine Aristo'nun "Devleti oluşturan kişilerin mutluluğu olmazsa devletin mutluluğu ne demektir. Gerçek ve canlı mahluklar mutsuz olduktan sonra, düşünce mahsulü olan bir fikirden çıkan devletin mutluluğu ne demektir?"[18] sözünden etkilendiği anlaşılmaktadır.

"Hükûmet bir vekâlet ve geçici bir görevdir ve bir baskı değildir."[19] ifadesinin yanı sıra, Aristo'nun hükümdarlık konusunda; kanunun hükûmeti yürüteceğini, yani "Kanun hâkimiyetinin[20] söz konusu olduğu" "Siyasi eşitlik ve hukukça eşitliğin tüm fertlere ait olduğu", "Hür olan, fert demektir." ifadeleri,[21] ATATÜRK'ün demokrasi, hürriyet ve cumhuriyet inancıyla hatta kişisel karakteri ile de örtüştüğünden, kitaptan etkilendiği kısımlardır.

ATATÜRK yine yazarın, "Cumhuriyet ve demokrasileri yaşatan maddenin siyasi erdem olduğu"[22] "Siyasi erdemden amacın vatan sevgisi ve

---

[14] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, VIII, s. 43 (s.20).
[15] age.; VIII, s. 43 (s.21).
[16] age.; VIII, s,43 (s.21).
[17] age.; VIII, s,207 (s.61).
[18] age.; VIII, s,207 (s.62).
[19] age.; VIII, s,208 (s.63).
[20] age.; VIII, s,209 (s.66).
[21] age.; VIII, s,210 (s.67).
[22] age.; VIII, s,222 (s.119).

eşitlik" duygusu ve "Ulusal bir devlette fazla bir zemberek lazımdır ki o da erdemdir."[23] şeklindeki yorumlarını beğendiğinden satırların altlarını çizmiştir.

Yazarın, Montesquieu'nun İngiltere'nin meşrutiyetine hayran olarak "Kuvvetler Ayrımı" fikrini ileri sürdüğü ve "kuvvetler ayrımı esnasında baskı, egemenlik ve demokrasiyi bir hükûmet içinde kaynaştırmak istediği"[24] şeklindeki yorumundan da etkilenmiştir.

Yine eserde, Montesquieu'nun: "Ahalinin kendi kendine yapacağı işleri bizzat kendisi yapmalı, fakat bizzat iyi yapamayacağı şeyleri başkalarına ve örneğin kendi tarafından tayin edilmiş bir görevliye yaptırılmalıdır. Hür ve bununla birlikte kendine has aydın fikirli bir cumhuriyette halk, kuvvet ve nüfusunun bir kısmını devredeceği kişileri dikkatle seçer."[25] ifadelerinden, halkın kendini yönetecek hükûmeti seçmesi ve hükûmetin görevinden bahsedilmektedir. Bu ifadeler, doğrudan halkın kendi içinden kendini yönetecek kişileri seçmesi demek olan cumhuriyet ve bu demokratik hakka sahip olmak anlamında da demokrasiyi ifade etmektedir.

Eserde; "milletin temsil edildiği en yüksek kurum olan meclisin oluşmasını, ülkenin rahatı ve çıkarları için en gerekli olarak" tanımlanırken; "Millet Meclisi, kendi ulusal çıkarlarına uygun kararlar almak şartıyla tayin ve temsilci seçilmiş" olduğundan dolayı "Meclis, bütün ulusa karşı hesap vermek"[26] zorunda olduğu da ATATÜRK'ün ilgilendiği bir bilgidir.

"Ulusal egemenliğin halk cumhuriyeti şeklinde açıklandığı fikri kabul edilemez. Hatta cumhuriyet ulusal egemenliğin fiilî sonucu ve doğal kabul edilir."[27] şeklindeki bilgi de yine ATATÜRK'ün ilgisini çeken ifadelerdendir.

Adı geçen kitapta özellikle altını çizdiği şu satırdaki "Ulusal egemenlik bütün ulusu nefsinde toplamış olan devlete, diğer değişle yekdiğerini yücelten bütün geçmişteki ve gelecekteki nesillere aittir. Bugünkü adamların bu egemenliğe ortak olmakta ne hakları var ise dünkülerin de o kadar hakları var idi ve yarınkilerin de o kadar hakları bulunacağından, bu kutsal emaneti bütün nesillere ve bütün birbirlerine devrederek geçirirler."[28] ifadeleri onun ulusal egemenlik konusundaki fikirlerini doğrudan etkilemiş ve bundan dolayıdır ki "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir." demiştir.

Darülfünun Türk Lisanı Tarih Müderrisi Necip Asım Bey tarafından 1924 yılında İstanbul'da basılarak "Aziz milletimin varlığını kurtaran ve ona yeni ve şerefli bir tarih açan Ulu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" İthafıyla yayımlanan "Orhun Abideleri" eserini okuyan ATATÜRK'ün dikkatini çeken bilgiler ve Türklerde "İl tutmak" yani devlet kurmak hususunda tüm ulusa dayanıldığı; Bilge Han'ın devlet yönetiminde kendi akrabası ve en

---

[23] age.; VIII, s,222 (s.119).
[24] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; VIII, s.223 (s.120).
[25] age.; VIII, s,227 (s.123-1247).
[26] age.; VIII, s,274 (s.325).
[27] age.; VIII, s,287 (s.469).
[28] age.; VIII, s,289 (s.474).

yüksek zadegânın yardımına müracaat ettiği; daima beylerinin yanında ulusun da ifade edildiğidir.[29]

ATATÜRK, 15 Ekim 1927'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi'nin 22 Ekim 1927 tarihinde görüşülerek kabul edilen Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi'ni okumuş ve ilk sayfadaki bazı kısımların da altını çizmiştir.

Nizamname'nin "Umumi Esasları"nın 1. maddesinde; Cumhuriyet Halk Fırkasının Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş olup "Cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi siyasi bir cemiyet olduğu belirtilmektedir."

2 maddede; devleti idare şeklinin hâkimiyetimilliye esasına dayanan cumhuriyet olduğu ifadesi yer almaktadır.[30]

Yine 1931 tarihli "Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı"nı da okuyan ATATÜRK, okuduğu sayfalarda genelde Cumhuriyet Halk Fırkasında geçen "Cumhuriyet"[31] kelimelerinin; ikinci kısmında; Cumhuriyet Halk Fırkasının ana vasıfları olarak belirtilen "A. Cumhuriyetçi B. Milliyetçi, C. Halkçı, Ç. Devletçi D. Laik, E. İnkılapçıdır" kelimelerinin altı çizildiği gibi ilk maddesinde "A. Fırka, Cumhuriyetin millî hâkimiyet mefkûresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarsılmaz kanaatte cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder"[32] açıklaması yer almaktadır.

Yine Beşinci kısmında; Cumhuriyet Halk Fırkasının "Millî Talim ve Terbiye esas düsturu" açıklanırken "B. Kuvvetli, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır."[33] ifadelerindeki cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik kelimelerinin altını çizmiştir.

Dr. Sıtkı Şükrü Pamirtan (200 teknisyen, Paris Üniversitesi Siyons ve Yüksek Nonyal ilimlerden doktoralı) tarafından hazırlanan "İlmin Yeni Yolu" adlı eser, 1937 yılında İzmir'de basılmıştır.

İlmî araştırmaları koruyan ve eserde, ilim adamlarına yardım eden ilk ülkenin İngiltere ve sonra sırasıyla Almanya, Fransa, Amerika, Belçika, Türkiye ve diğerlerinin geldiği belirtilerek "... Yeni Türkiye'de İlk defa ATATÜRK'ün kurduğu Cumhuriyet hükûmeti büyük bir ilmî teknik devri açmıştır."[34] cümlesinde "Cumhuriyet" dâhil olmak üzere, sözünün ilk kısmının altının çizildiği görülmektedir.

---

[29] age.; VIII, s,484 (s.80).
[30] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; IX, s. 243 (s.3).
[31] age.; IX, s. 255 (s.3).
[32] age.; IX, s. 259 (s.30).
[33] age.; IX, s. 261 (s.35).
[34] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; X, s. 419 (s.49).

Gerges Maspero tarafından yazılan "Çin" adlı eserin Politika ve Tarih Dizisi, Fransız Akademisi tarafından ödüllendirilmiş eserin I. cildinin yeni baskısı 1925 yılında Paris'te basılmıştır.[35]

Çin tarihinin anlatıldığı eserin ön sözünde; Çin'de imparatorluk döneminde yaşayan ve uzun süre imparatorluk politikasını uzaktan izleyen yabancılara göre; "1911'deki cumhuriyet rejimine geçiş, tarihî hatadan başka bir şey değildi ve kısa zamanda monarşinin yeniden canlanacağının habercisiydi. Ancak birçok denemeye rağmen bu durum gerçekleşmedi."[36] ifadesi yer almaktadır.

"Japan in World Politics"in yazarı Kiyoshi Karl Kawakami tarafından hazırlanan "Japonya ve Dünya Barışı" adlı eser 1920 yılında Paris'te basılmıştır.[37]

Eserde: Amerika, Fransa ve İngiltere'den etkilenen Japonların "Bağımsızlığın ilanı, genç liberal Japonların bayrağı olmuştur. Washington ve Lincoln kelimeleri tüm öğrencilerin dilindeydi. Tüm ulus hâlâ keşfedilmemiş demokrasi arenasına gözü kapalı atlamış gibi görünüyordu."[38] şeklinde ifadelere rastlanmaktadır.

Eserde; "Japonya'nın demokratikleşme yolunda yapması gereken ilk iş, oy hakkını yaygınlaştırmaktır. Bu hak, hâlâ on dolara tekabül eden en az on yen vergi veren yirmi beş yaş üzerindeki erkek vatandaşlara tanınmaktadır.

Demokrasinin siyasi oluşumu, ekonomi oluşumundan önce gelmelidir. Demokrasinin ekonomik oluşumu derken devletin çalışanlarına sendika hakkı verdiği, halkın temsilcilerinin çıkardığı yasalara "alt" sınıflarının geleceğinin sürekli korunduğu ve iyileştirildiği bir sosyal devlet kastediyorum"[39] sözleri ATATÜRK'ün işaretlediği paragraflar olmuştur.

Yine eserde, "Çin'de cumhuriyetin yalnızca ismi vardır. Esasen askerî despotluğun en kötüsünün içine düşmüştür."[40] cümlesinin yer aldığı paragraf, ATATÜRK tarafından işaretlenmiştir.

Maurice Barres'in (Fransız Akademisinden Yurtseverler Birliği Başkanı) yazdığı "Fransız Ruhu ve Savaş Kutsal Birlik" adlı eser 1915 yılında Paris'te basılmıştır[41].

Eserin ilk sayfalarında, Yurtseverler Birliğinin temellerinin dayandığı büyük yemin tekrarlanmaktadır. Şöyle ki "Bizim için Cumhuriyetçi, Bonapartçı, Meşrutiyetçi, Orleancı sadece birer addır, yurtseverlik ise

---

[35] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XIV, s. 20.
[36] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XIV, s. 23.
[37] age.; XIV, s. 50.
[38] age.; XIV, s. 60 (s. 30).
[39] age.; XIV, s. 62-63 (s. 38).
[40] age.; XIV, s. 71 (s. 118-119).
[41] age.; XIV, s. 124.

soyadımızdır."[42]. Eserin ilk birkaç sayfasının okunarak ATATÜRK tarafından işaretlendiği anlaşılmaktadır.

Charles Seignobos'un hazırladığı "Çağdaş Avrupa Siyasi Tarihi" adlı eserin basım yılı ve yeri belli değildir.[43]

Eserin Fransa'daki parlamento mücadelelerinden bahsedilen kısmında; kendi politikasını "öfkelilerin delice politikası" diye adlandırılan Thiers'in, Kasım 1872'de "Cumhuriyet ya muhafazakâr olacak ya da cumhuriyet olmayacaktır."[44] şeklinde verdiği beyanat ATATÜRK tarafından işaretlenmiştir.

Yine yazar tarafından nakledilen Thiers'in "Cumhuriyet'in kalıcı bir hükûmet olmasını sağlayacak bir anayasayı mecliste oylamaya sunarak bu geçicilikten kurtulmak istiyordu ve şöyle söylüyordu. (Cumhuriyet) "bizi en az bölen rejim", ülkenin yasal hükûmeti, diğeriyse (diğer rejimler) "yeni bir ihtilal" demek olacaktır"[45] şeklindeki fikirleri yine işaretlenen paragraf olmuştur.

Thiers'in 1873 yılında, yürütme gücünü koruyarak sadece bakanlık değiştirme yerine istifa etmesiyle iktidarı cumhuriyet düşmanlarına bıraktığı bilgisi yine ATATÜRK tarafından işaretlenmiştir.[46]

Fransa'daki Cumhuriyetçi Partinin, Merkez Sol, Cumhuriyetçi Sol ve Radikal Sol olarak üç gruba bölündüğü ve başkanı, cumhuriyetçi bir politikaya zorlamak için ilk saldırıya geçen parti olduğu şeklindeki ifadeleri yine ATATÜRK tarafından işaretlenmiştir.[47]

Eserde; "Boulager Krizi (1887-1889)" başlığı altında General Boulager'in parti programının; "feshetme, revizyon, kurucu meclisi şeklinde özetlersek meclis feshedilecek ardından meclisten bağımsız bir yürütme gücüyle ve tek bir meclisle parlamenter olmayan cumhuriyetçi bir anayasa yapabilecek bir kurucu meclis seçilecektir (hemen hemen 1848 anayasası gibi)"[48] açıklamaları, yine ATATÜRK tarafından işaretlenmiştir.

Demetrius Georgiades'in "Günümüz Türkiyesi-Osmanlı Boyunduruğundan Kurtulan Halklar ve Fransa'nın Doğu'daki Çıkarları" adlı eseri 1892 yılında Paris'te yayımlanmıştır.[49]

ATATÜRK'ün daha çok II. Abdülhamid dönemini değerlendirildiği bu eserin büyük bir kısmını okuduğu ve işaretlediği anlaşılmaktadır. Ancak konumuzla ilgili olabilecek bir paragrafta yazar, Anadolu Hristiyanlarını Batı Hristiyanları ile karşılaştırırken onların daha ileri görüşlü ve daha az batıl

---

[42] age.; XIV, s. 127.
[43] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, XIV, s. 170.
[44] age.; XIV, s. 204 (s.180).
[45] age.; XIV, s. 204 (s.181).
[46] age.; XIV, s. 205 (s.181).
[47] age.; XIV, s. 207 (s.188-189).
[48] age.; XIV, s. 209 (197).
[49] age.; XVI, s. 2.

inançlı olmalarını, Doğu'nun eğitim sisteminin Yunan edebiyat kültürünü ve antik Yunan tarihine bağlayarak: "Sonuç olarak gençlik, tam zamanında eski cumhuriyetlerin uzak ve geniş ufuklarında aydınlanmaya alıştığı için Hristiyanlık devirlerine geldiğimiz zaman bile artık hiçbir şey ne keşişlerin ne de papazların büyülerine, mucizelerine ne de Bizans döneminden kalma benzer inançlara bağlı tutulamazdı."[50] şeklinde bir görüşü yer almaktadır.

Charles Benoist'nin yazdığı "Ulusal Yaşam, Politika" adlı eseri 1894 yılında Paris'te basılmıştır.[51]

Eserde; "Üç hükûmet şekli vardır: monarşi, aristokrasi, demokrasi, demek çabuk karar vermektir."[52] cümlesindeki hükûmet şekillerinin altları ATATÜRK tarafından çizilmiştir.

ATATÜRK, eserde yazarın "Sparta (Isparta), Athena (Atina) ve Roma Cumhuriyetlerinin eşit ve ayrım yapmadan demokrasi yerine koyarak hata işlemedik mi oysa içlerinden en azından biri mutlaka bir aristokrasiydi?"[53] şeklindeki yorumunun yer aldığı paragrafını da işaretlemiştir.

Eserde "parlamenter rejimlerin krize girdiği ve son bulacağı" şeklindeki kaygısının sadece kötü delege seçilmesi, kötü yöntemler, kötü iş ve meclisin kötü tutumu gibi yüzeysel sebeplerinin olduğunun düşünüldüğü oysa rahatsızlık ve kötülüğün bundan kaynaklanmayıp toplumsal düzen ve politik rejim arasında doğru bir ilişkinin eksikliğinden doğduğu, "Anayasayı suçlamak ve her derde deva olacak gibi onu istediğimiz yönde değiştirmeyi teklif etmek bir çocukluktur."[54] şeklinde yorum ve ifadeler yer almaktadır.

Joseph Barthelemey'in (Hukuk Fakültesinde Doçent, Siyasal Bilgiler Okulunda Öğretmen, Gers Milletvekili, Milletler Topluluğu III. ve IV. Kurulunda Fransa'nın Delegesi) yazdığı "Fransa Hükûmeti, Çağdaş Fransa'nın Politik, İdari ve Adli Kurumları" 1925 yılında Paris'te basılan eserinin, II. bölümünde; "Demokrasi İlkesi" başlıklı kısmı, özellikle ATATÜRK'ün dikkatini çektiği ve işaretlediği kısımdır. Burada verilen bilgi, Fransız Hükûmetinin demokrasiye dayandığı "herkesin oy hakkının olmasının gerçekten iktidarın tek yolu olduğu"[55] Fransız demokrasinin tamamen temsilî olduğu şeklindedir.

Bedros Efendi Kerestedjran tarafından 1912 yılında Londra'da basılan "Türk Diline Ait Bir Kökenbilimsel Sözcük" adlı eseri okuyan ATATÜRK'ün kendi el yazısı ile bazı kelimeler yazdığı ya da yeni kelimeler türettiği

---

[50] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XVI, s. 149 (s.229).
[51] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XVIII, s. 308.
[52] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, XVIII, s. 328-329 (s. 58).
[53] age.; XVIII, s. 329 (s. 61).
[54] age.; XVIII, s. 380 (s. 203).
[55] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XIX, s.38(s.19-20).

görülmektedir. İşte bu yazdığı kelimeler arasında "Kamuk=Cumhur, kamukbaş=cumhurreisi, kamuk=cumhuriyet" ifadeleri vardır".[56]

Maksim Gorki tarafından yazılan "Devrimle İlgili Yazılar" (Rusçadan Fransızcaya Andre Pierre tarafından çevrilen) eserde, konumuz ile dolaylı ilgili olabilecek bilgi ise "Bilim demokratikleştirilmeli; halkın tekelinde olmalıdır, sadece o yaratıcı çalışmanın kaynağı, tüm kültürlerin temelidir."[57] ifadesidir. Siyasi demokrasinin dışında bilimin de demokratikleştirilmesi dileği ATATÜRK'ün dikkatini çektiği, işaretlediği satırlardandır.

"İnsandan Önceki İnsan Zekâsı" adlı eserin yazarı belli olmayıp, bir dergiden alınmış olup ATATÜRK ve yeni Türkiye hakkında yorumların, tespitlerin olduğu anlaşılmaktadır.

Eserde altı çizili kısımlardan birisi de "Düne kadar milliyetçilikle dini karıştıran halkın büyük bir çoğunluğunun gizlice ve derinden Batı yeniciliğine ve cumhuriyetin laikliğine karşıdır. Gazi çok tedbirli, dikkatli olmak ve hiçbir zaman otorite ve kontrolü zayıflatmamak gerektiğini görmektedir. Bu yüzden muhalefet partisi olmayan bir millet meclisi düşüncesi ortaya çıkmıştır."[58] şeklindeki yorumdur.

Montesquieu'nun "Yasaların Ruhu-Yasaların Ruhunun Korunması" adlı eserinin Birinci cilt, ikinci kitap kısmında; üç farklı hükûmet yapısından (cumhuriyetçi monarşik ve despotik) bahsedilirken bu hükûmetlerin tanımı yapılmaktadır. Konumuz ile ilgili olarak belirlenen konular ise şöyledir: "Cumhuriyetçi Hükûmet" halkın ya da halkın bir bölümünün temel alındığı en geniş iktidara sahip hükûmettir."[59]

"Monarşilerin olduğu gibi cumhuriyetçi hükûmetlerin de bir meclis ya da senato tarafından idare edilmeye ihtiyacı vardır."[60].

"Cumhuriyetçi hükûmetlerde, oy verme hakkı olanların kendi aralarında bölünmesi nasıl bir haksa bu oyu verme şekli de başka bir temel haktır.

Rastlantı ile oy vermek demokrasinin doğasında vardır; seçimle oy vermek ise aristokrasinin doğasındadır."[61] Bu cümleler ayrıca birer (x) işareti ile işaretlenmiştir.

"Bir cumhuriyette halktan birine aşırı ölçüde verilmiş bir otorite, bir monarşiyi oluşturur ya da bir monarşiden de fazlasını… Bunun kötüye kullanılması da daha büyük olur. Çünkü ona uygun düşmeyen yasalar onu durdurmak için hiç bir şey yapamazlar."[62] şeklindeki paragraf ATATÜRK

---

[56] age.; XIX, s.3235-237(el yazısı I, V).
[57] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XIX, s. 482 (s.12).
[58] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XX. s.116(s.736).
[59] age.; XXI. s.14-15 (s.14-15).
[60] age.; XXI. s.15 (s.15).
[61] age.; XXI. s. 16 (s.17).
[62] age.; XXI. s. 17 (s.20).

tarafından işaretlenmesinin yanı sıra ilk cümlesinin yine altı ayrıca çizildiği gibi cümleye iki (XX) işareti de konulmuştur.

Buna çözüm olarak Montesquieu'nun "O hâlde aristokratik aileler mümkün olduğunca bir araya toplanmalıdırlar. Aristokrasi ne kadar demokrasiye yaklaşırsa o kadar mükemmel hâle gelir ve monarşiye yaklaştıkça da mükemmellikten o kadar uzaklaşır."[63] şeklindeki ifadesinin çizilmesinin yanı sıra iki (XX) işareti ile de işaretlenmiştir.

"Bir cumhuriyette din adamlarının ayrıcalıkları ne kadar tehlikeli ise bir monarşide de özellikle de despotik bir yolda ilerleyen monarşilerde bir o kadar iyidir... Başka bir nokta söz konusu olmadığında engel her zaman iyidir. Çünkü nasıl ki despotizm insan doğasında korkunç ölümlere sebep olduysa yine onu sınırlayan kötülük bir iyilik olarak görülebilir."[64] Paragrafın son cümlesi yine ayrıca çizilerek tek bir (X) işareti ile işaretlenmiştir.

Eserin "üçüncü kitap" kısmında; "Demokrasinin Temel İlkesi" başlığı altında "Demokrasinin temel ilkeleri açıklanırken monarşik ve despotik hükûmetlerden farklı olarak halkçı bir devlette, hükûmette erdem olduğu, hatta bir ihtiyaç olduğu ne zaman ki halkçı bir hükûmette yasaların uygulaması kesintiye uğrar, cumhuriyetlerin bozulmasında yaşanabileceği gibi devlet kaybetmiş olur." ifadesi yer almaktadır.[65]

Yukarıdaki cümlelerde geçen "erdem" kelimelerinin özellikle çizildiği, paragraflara tek bir (X) işareti, son cümlenin çizilmesinin yanı sıra üç tane (X) işareti ile işaretlendiği görülmektedir.

Eserde, bu erdemin yok olduğunda ihtirasın kalplere girerek pintiliğin her şeye yayıldığı, arzuların hedef değiştirdiği şeklinde bir dizi olumsuzlar açıklandıktan sonra "Cumhuriyet bir ganimettir ve onun gücü birkaç vatandaşın iktidarından ve her şeyin bozulduğu bir düzensizlikten başka bir şey değildir artık."[66] açıklaması yapılmaktadır.

Aristokratik hükûmetin, demokratik hükûmetten farklı olarak kendine has bir güç olarak kendi kişisel çıkarları için kendi imtiyazlarını kullanarak halkı baskı altında tutmak için bir birlik oluşturduğu; böyle bir birliğin iki şekilde olduğu bilgisi yer almaktadır. Birincisi "…Büyük bir erdemle ki, bu erdem asillerin kendilerinin halklarıyla eşit tutmalarıdır, baskı altına alabilirler, bu da büyük bir cumhuriyetin kurulmasını sağlayabilir veya daha az bir erdemle asilleri kendi aralarında eşit duruma getirerek korunmaları sağlanarak bu gerçekleştirilir."[67]

Eserin on birinci bölümünde; herhangi bir cumhuriyette erdemli olunmak, herhangi bir monarşide şerefli olunmak, herhangi bir despotik

---

[63] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XXI. s.17(s.22).
[64] age.; XXI. s.18-19(s.23).
[65] age.; XXI. S.21 (s.26-27).
[66] age.; XXI. S.22 (s. 28).
[67] age.; XXI. S.23 (s. 29).

yönetiminde korku duymak zorunluluğundan bahsedilirken bu zorunlulukların hükûmetlerin mükemmel olmadıkları zaman geçerli oldukları bilgisi, yine ATATÜRK'ün ilgisini çeken ve işaretledikleri satırlardır.[68]

Yine "siyasi erdem"in bir özveri ve her zaman yorucu olduğu (ki bu cümle 4 tane "X" ile işaretlenmiştir) bu erdemin, memlekete duyulan aşk olduğu, bu aşkın tamamen demokrasilere özgü olduğu, her şeyin bu aşkı cumhuriyetle sağlamlaştırmaya bağlı olduğu; bu nedenle eğitime büyük görev düştüğü "Fakat çocukların bu aşka sahip olabilmeleri için tek bir yol var, o da babalarının da bu aşka sahip olmaları."[69] şeklindeki açıklamaların altlarının çizildiği, "X" işaretiyle işaretlendiği görülmektedir.

Eserin sekizinci bölümünde "Hangi hükûmetin denetimcilere ihtiyacı vardır?" sorusuna: Hükûmetin temel ilkesi erdem olan cumhuriyette denetimcilere ihtiyaç vardır. Erdemi yok eden sadece cinayetler değil, aynı zamanda ihmaller, hatalar, vatan sevgisinin azalması, tehlikeli örnekler, ahlaksızlık tohumlarıdır; bunlar yasalara vermiyor fakat onları aldatıyor; onları yok etmiyor ama zayıflatıyorlar; tüm bunlar denetimciler tarafından düzeltilmelidir."[70] ve "Cumhuriyetçi hükûmette, insanların hepsi eşittir, despotik hükûmette de eşittirler; birincisinde eşittirler çünkü insanlar her şeye sahiptirler, ikincisinde de eşittirler çünkü hiçbir şeye sahip değildirler."[71] ifadeleri yer almaktadır.

Georges Clemenceau'nun 1908 yılında Paris'te basılan "Sosyal Karmaşa" adlı eserinde; Fransa'daki cumhuriyet ve demokratik hükûmet iş mevzuatı açışından sorgulanırken[72] yazar, bir Viyanalının kendisine; "niye dünyanın bütün büyük milletleri -Rusya, Türkiye ve Çin hariç olmak üzere- çalışanın durumuyla ilgilenmiyor gibi gözüküyorsunuz?" sorusundaki Türkiye ile ilgili kısmının ATATÜRK tarafından özellikle çizildiği görülmektedir.[73]

M. A. De Gobineau'nun (İsviçre'deki Fransız Elçiliği başsekreteri ve Paris'teki Asyalı toplum üyesi) yazdığı "İnsan Irkları Arasındaki Eşitsizlik Üzerine Denemeler" adlı eserinin ikinci bölümü 1853 yılında Paris'te basılmıştır.

Eserde ilk ilkel medeniyeti içinde organize eden, disiplini sağlayan ve yasaları bulan beyaz ırkın unsurlarını Chamileler, Aryaniler -ki beyaz ırkın en soylusu- ve Samiler olarak sınıflandırılırken[74]" yine eserin üçüncü kitap, birinci bölümünde; "Orta Asya'dan Güneye ve Güneydoğuya Yayılan Medeniyetler" başlığı altında "Görünen o ki kendileriyle gurur duyan

---

[68] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XXI. s.26 (s. 36).
[69] age.; XXI. s.27 (s. 42).
[70] age.; XXI. s.29 (s. 81).
[71] age.; XXI. s.30 (s. 85).
[72] age.; XXI. s. 57, 64, 65 (s.255, 416, 466).
[73] age.; XXI, s. 57 (s. 255).
[74] age.; XXI, s.129 (s. 90).

Aryanlılar gökyüzünü de demokrasiye bağlamışlardı."[75] ifadeleri ATATÜRK'ün ilgisini çeken ve altı çizilen satırlardır.

Prof. Joseph Barthelemy tarafından Paris'te 1926 yılında yayımlanan "Anayasal Haklardan Alıntılar" adlı eserde "Demokratik temel kuraldan doğan ülkü, herkesin hükûmete doğrudan katılımıdır. Mümkün olduğunca fazla kişinin mümkün olan en doğru şekilde hükûmete katılma ülküsü, bu en son pratik düşünce ile yumuşatılmış olmalıdır ki toplum; kendisine, yıkıntıya ve uçuruma gittiğini görmek için değil, kurtulmak için bir hükûmet seçsin.

Halkı, iktidarın gerçekliğine çağırmadan önce bunu onlara hazırlamak gerekir. Örneğin demokratik ilke adına 1848'de toplam oyları bölme hatası, imparatorluğu yuttu.

O hâlde yeterlilik, yetenek ve erdem demokratik rejim de toplumsal silsileye dayandırılmalıdır"[76] ifadelerindeki özellikle halkın oyunu doğru kullanma özgürlüğü bilinci ve gücünün farkında olması gerektiği gerçeği, ATATÜRK'ün ilgisini çekmiş ve satırların altlarını çizmiştir.

Rene Brunet'in (Caen Hukuk Fakültesi anayasa hukuku profesörü, Fransa'nın Berlin Büyükelçiliği eski hukuk müşaviri) "11 Ağustos 1919 Tarihli Alman Anayasası" adlı eseri 1921 yılında Paris'te basılmıştır.

Eserde "Doğrudan Hükûmet" başlığı altında "Demokraside, hükümran olan halk, genel seçimler vasıtasıyla arzusunu gösterir, seçimler yapılır. Halk, kendi adına devlet işlerini yapmayı, seçtiği temsilcilere bırakır. Bu temsili hükûmet sistemidir. Fakat bazen halk temsilcilerine sadece sınırlı yetkiler verir. Fakat özellikle bazı önemli konularda karar verme hakkını kendinde muhafaza eder. Bu durumda doğrudan hükûmet var demektir."[77] ifadeleri ATATÜRK'ün demokrasi ile ilgili olarak ilgisini çeken satırlardır.

A. Esmein'in (Paris Hukuk Fakültesi ve özel siyasal bilgiler profesörü) 1921 yılında Paris'te basılan "Fransız ve Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunun Temel Unsurları" adlı eserinde; bireysel özgür gelişiminin sağlanmasının bireysel hakları oluşturan farklı özgürlüklerin amacı olduğu bunlara saygı gösterilmezse siyasi toplumun asıl misyonunu yitirdiği ve devletin varlığının ilk ve asıl amacını kaybettiği şeklindeki bilgi, ATATÜRK'ün altını çizdiği satırlardır. Devamında da "Modern demokrasilerde devletin yetişmediği yerde bulunan bireysel haklar, ayrıcalıklı bir değer kazanır. Orada halkın egemenliği aracılığıyla çoğunluğun hâkimiyeti olan uyum yasası hüküm sürer ve bu özellikle temsilci meclislerde tek bir organa sahip olduğunda kolayca baskıcı olabilir. Azınlığın garantisi ne olacaktır?"[78] ifadeleri yer almaktadır.

Prof.Dr. Maurice Houriou'nun (Enstitü redaktör üyesi Toulouse Hukuk Fakültesi dekanı) 1923 yılında Paris'te basılan "Anayasa Hukuku Özlü Eseri"

---

[75] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XXI, s. 145(s.121).
[76]age.; XXI, s. 218 (s.71).
[77] age.; XXI, s.228, (s.143).
[78] age.; XXI, s. 250 (s.543).

[79] adlı eserinde devletin tanımı yapılırken "Devlet fikri, millî topluluğun herkesin şartlarını devlet gücünün yönetmekle görevli olduğu bir kamu eylemi ve kamusal bir şeydir. Bu öyleyse "res publica"nın (Cumhuriyet teriminin latince kökeni) fikridir."[80] şeklindeki açıklamaların yapıldığı paragrafın çizildiği görülmektedir ki devlet ile cumhuriyet özdeşleştirilmektedir.

Yazarı bilinmeyen bir Alman tarafından yazılan "Suçluyorum" adlı eser 1918 yılında Paris'te yayımlanmıştır.[81]

Eserin "Gelecek" başlığı altındaki iki paragraf ile ATATÜRK'ün ilgilendiği dünya siyaseti içinde özellikle İngiliz dış politikasının bir değerlendirmesi de yapılmaktadır.

"Filozof Koenigsberg'in yüz yirmi yıl önce ilk koşulunu ortaya koyduğu halklar arasındaki kalıcı barış ancak o zaman (halklar sesini yükselttiğinde) hüküm sürebilecektir, bu koşul tüm devletlerin anayasalarının cumhuriyetçi olmasına dayalıdır. Bu şahsa göre monarşik kurum kaçınılmaz olarak savaş tehlikesi doğurmaktaydı. Bu hususta vermiş olduğu gerekçeler hâlâ değerini muhafaza etmektedir.

"Cumhuriyetçi anayasa, sadece hukuk kavramı gibi saf bir kaynağın mahsulü olmasının ötesinde, bunun temelini teşkil eden barışın nihai olarak hüküm sürmesini sağlayabilecek tek olgudur. Savaş ilan edilip edilmemesi ile ilgili olarak vatandaşların rızasının alınması kaçınılmaz ise tüm felaketleri vatandaşların yüklenmesi de son derece doğaldır. Kendi varoluşunu tehlikeye atmak, sahip olduklarının giderlerinin ödemek. Sebep olduğu yıkımları sıkıntı çekerek tamir etmek, barış zamanında hiçbir zaman bitmiş olamayacak olan ulusal borcun ağırlığına destek olmak (Çünkü varsayıma göre daima yeni savaşlar olacaktır.) karşısında halk böylesi tehlikeli bir maceraya girişmeden önce uzun süre düşünecektir. Buna karşın öznenin vatandaş olmadığı, dolayısıyla cumhuriyetçi olmayan bir anayasa da savaş ilan etmek karar verilecek en kolay şeydir çünkü bunun bedelini ülkenin lideri, sahibi, devlet mensubu ödemeyecektir."[82] değerlendirmeleri yer almaktadır.

"Fransızcanın Sözcükler - Etimoloji Sözlüğü Yunancadan Türemiş Kelimeler" adlı eser J.B.Morin tarafından hazırlanmış eserinin birinci cildi ATATÜRK tarafından incelenmiştir.

Eserde demokrasi, "Demokratie (demokrasi) kelimesi halkın her türlü yetkiye sahip olduğu hükûmet biçimi; halk anlamındaki demos ile güç yetki arasındaki kratos kelimelerinden gelmekte ve halk hükûmeti anlamını

---

[79] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XXI, s. 265.
[80] age.; XXI, s. 267 (s.34).
[81] age.; XXI, s. 480 (s.265).
[82] age.; XXI, s. 480 (s.265).

taşımaktadır."[83] şeklinde açıklamakta olup ATATÜRK tarafından açıklama paragrafına bir "X" işareti koyulmuştur.

"Bir cumhuriyette din adamlarının ayrıcalıkları ne kadar tehlikeli ise bir monarşide de özellikle de despotik bir yolda ilerleyen monarşilerde bir o kadar iyidir." …Başka bir nokta söz konusu olmadığında engel her zaman iyidir. Çünkü nasıl ki despotizm insan doğasında korkunç ölümlere sebep olduysa yine onu sınırlayan kötülük bir iyilik olarak görülebilir."[84] Paragrafın son cümlesi yine ayrıca çizilerek tek "X" işareti ile işaretlenmiştir.

ATATÜRK'ün kendisinin hazırlayıp Cumhuriyet Halk Fırkasının 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan II. Büyük Kongresi'nde sunduğu "Nutuk"un birçok yerinde de "Demokrasi" ve "Cumhuriyet" ifadelerine rastlanmaktadır. Nutuk'ta "Cumhuriyet" ile ilgili olarak ilk verilen bilgi şöyledir "Nitekim sizlerce bilindiği ve fikri olarak da görüldüğü üzere biz memlekette önce millî teşkilat kurduk. Sonra meclisi topladık. Önce Meclis Hükûmeti kurduk. Ondan sonra da Cumhuriyet Hükûmetini teşkil ettik"[85].

ATATÜRK, Ali Rıza Paşa'nın bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret ederek, kendisi aleyhinde olur olmaz bazı şeyler söyleyerek "Cumhuriyet kuracaklar, cumhuriyet!" diye bağırdığını naklederken vaktiyle Batı Orduları başkomutanı olan Ali Rıza Paşa'nın Makedonya'daki başarısızlıklarını da hatırlatarak onu eleştirirken "Fakat Millî Mücadele'nin Cumhuriyet'i hedef aldığını bu kadar çabuk ve kolaylıkla sezip kavrayabileceğine hayran olmamak mümkün değildir."[86] değerlendirmesi yapılmaktadır.

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasının ardından meclis başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan 1920 günü hükûmetin kurulması ile ilgili olarak bir önerge sunmuştu. Önergede hükûmetin kurulmasının zorunlu olduğunu, geçici olarak hükûmet başkanı tanımak ya da padişah vekili atamasının uygun olmadığını; Mecliste yaygınlaşan millî iradenin, yurdun kaderine doğrudan doğruya el koymasını kabul etmenin temel ilke ve Meclisin yasama ve yürütme yetkilerinin kendisinde topladığını, Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurulun, hükûmet işlerine baktığı ve Meclis başkanının da bu kurulun başkanı olduğunu; padişahın ve halifenin, baskı ve zordan kurtulduktan sonra Meclisin düzenleyeceği yasal ilkeler içinde durumun belirleneceğini belirtmişti.

Daha sonra bu olayı ve açıklamalarının değerlendirdiği Nutuk'ta "Baylar, bu ilkelere görev kurulan bir hükûmetin niteliği kolayca anlaşılabilir.

---

[83] Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar; XXI, s. 480 (s.265).
[84] age.; XXI, s. 480 (s.265).
[85] Kemal Atatürk; Nutuk-Söylev, 1919-1920, I, TTK, Ankara 1999, s. 151.
[86] K. Atatürk; Nutuk, I, s. 160.

Böyle bir hükûmet, ulusal egemenlik temeline dayanan laik hükûmettir,. cumhuriyettir.[87]“ tanımını yapmaktadır.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra da “Anayasada halifelik ve din konusunda bazılarının kafalarında düğümler kaldığı, bu düğüm noktalarının 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa’nın 7. maddesi ile 21 Nisan 1924 tarihli Anayasa’nın 26. maddesindeki Büyük Millet Meclisinin görevinin belirlendiği kısımlar olduğu dile getirilmektedir.[88]

ATATÜRK, 8 Nisan 1923 tarihinde belirlediği Dokuz Umde Programı’nın bugüne kadar yaptıkları ve sonuçlandırdıkları bütün sorunları kapsamasının dışında, programda yazılmayan bazı önemli sorunlar olduğundan bahsederek Cumhuriyet’in ilanı, halifeliğin kaldırılması, Şeriye Vekâletinin kaldırılmasını vs. örnek göstermektedir.

Dokuz Umde’nin, Halk Fırkasının kuruluş ve çalışmasına yettiğini ve Cumhuriyet’in ilanı ile “Cumhuriyet” kelimesi eklenerek “Cumhuriyet Halk Fırkası” adını aldığını ifade etmektedir.[89]

ATATÜRK, Rauf Bey’in Bakanlar Kurulu başkanlığından çekilirken (İsmet Paşa’nın Lozan dönüşünde Ankara’da bulunmamak için seçim bölgesi Sivas’a gitmek istemişti.); kendisine “Sizden çok rica ederim, devlet başkanlığı katını güçlendiriniz.” derken aslında halifelik makamını kastetdiğini; Cumhuriyet’in ilanından sonra da Rauf Bey’in kendisine; “Ben devlet başkanlığı katını güçlendiriniz derken hiç de Cumhuriyet’in kurulmasını düşünmüş ve istemiş değildim.”[90] dediğini nakletmektedir.

“Gerçekte, bence devlet başkanlığı katı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığı katını birleşik bulundurmak, millî hükûmetimiz cumhuriyet hükûmeti niteliğinde olduğu hâlde, onu kesin olarak söyleyip ilan etmemek güçsüzlük yaratıyordu. İlk fırsatta resmî olarak Cumhuriyet’i ilan etmek ve devlet başkanlığı, cumhurbaşkanlığı katında simgeleyerek güçlü bir durum yaratmak çok gerekli idi.”[91] demektedir.

28 Ekim 1923 günü Çankaya’da İsmet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili/Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa, Fethi Bey, Rize Mebusu Fuat, Afyonkarahisar Mebusu Ruşen Eşref Beylerin olduğu yemekte “Yarın Cumhuriyet’i ilan edeceğiz.”[92] Dediğini, bu kararı verirken Ankara’daki tüm arkadaşlarının da “Öteden beri ve doğal olarak bu konuda benim gibi düşündüklerinden kuşkum yoktu.” diyerek çağırmadığını belirtmektedir.

O gece, ATATÜRK, İsmet Paşa ile 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa’nın ilgili maddelerinde yaptıkları değişikliklerden bahsederek 1. maddenin

---

[87] K. Atatürk, Nutuk; 1920-1927 II, s. 589.
[88] K.Atatürk; Nutuk, II, s.950.
[89] age.; s.956.
[90] age.; s.1056.
[91] age.; s.1058.
[92] age.; s.1068.

sonuna "Türkiye Devleti'nin hükûmet biçimi cumhuriyettir."[93] cümlesini eklediğini belirtmektedir.

29 Ekim 1923 günü gece saat 8.30'da "Yaşasın Cumhuriyet!" alkışlarıyla Mecliste Cumhuriyet'in ilan edilerek saat 8.45'te cumhurbaşkanı seçilen[94] ATATÜRK kürsüye gelerek yaptığı konuşmada: "…Türkiye Cumhuriyeti, dünyadaki yerine yaraşır olduğunu, başaracağı işlerle ispat edecektir... Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı ve muzaffer olacaktır."[95] demiştir.

ATATÜRK, Cumhuriyet'in kuruluşunun bütün milleti sevindirdiğini, yalnız İstanbul'da birkaç gazete ile yine İstanbul'da toplanan birtakım kişilerin milletin genel ve içten sevincine katılmadıklarından bahsederek "…ilk ağızda cumhuriyetin değerini, önemini azaltmaya kalkışmak, cumhuriyetçiyim diyenlerden beklenir miydi?

En küçük bir esintiden bile korunması gereken yavruyu, onu beslediğini söyleyenlerin böyle hırpalanması doğru muydu?"[96] diyerek beklenti, sitem ve incinmişliğini dile getirmektedir.

ATATÜRK, Nutuk'ta, Cumhuriyet'in ilanından sonraki basındaki olumsuz yaklaşımları, Rauf Bey'in gazeteciler ile görüşmesi ve açıklamalarını, İstanbul halkının sevinmesini ve daha sonraki gelişmeleri değerlendirdikten sonra: "Onlar kolaylıkla anlayacaklardır ki başında çürümüş bir hanedanın, halife unvanıyla başının üstünden zerre kadar uzaklaşmasına imkân kalmayacak surette muhafazasını mecburi kılan bir devlet biçiminde cumhuriyet ilan olunursa bile yaşatmak mümkün değildir."[97] demektedir.

"Bir halk ki cumhuriyet istiyor, bir halk ki millî hâkimiyet kayıtsız ve şartsız millette oldukça cumhuriyetten başka bir şey yoktur, bunu istiyor. İstiyor ama uygulayamayız da diğer bir şekil suretinde kalırız diye üzüntü ve kaygı duyarsa… Üzülmek mi gerekir, memnun olmak mı gerekir?

Beyler, padişahlıktan Cumhuriyet'e geçebilmek için, herkesin bildiği üzere bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki düşünce ve görüş birbiriyle durmadan çarpıştı. O düşüncelerden biri, padişahlığın sürdürülmesi idi. Bu düşünceyi benimseyenler belli idi. Öbür düşünce, padişahlığa son vererek Cumhuriyet'i kurmaktı. Biz düşüncemizin uygulanma imkânını saklı tutup elverişli bir zamanda uygulayabilmek için padişahlığı tutanların düşüncelerini uygulama alanından uzaklaştırmak zorunda idik." [98] diyerek Cumhuriyet'in ilanına kadarki süreci değerlendirmektedir.

---

[93] K.Atatürk; Nutuk, II, s.1070.
[94] age.; s.1082-1084.
[95] age.; s. 1084.
[96] age.; s. 1087.
[97] age.; s. 1106.
[98] age.; s. 1116.

Yine Nutuk'ta, demokrasi ve cumhuriyet kelimelerinin en çok geçtiği kısımlar, şüphesiz Meclisteki tartışmalarda ve özellikle de muhalif basında yer alan ifadeler ve onlara verilen cevaplar ile Cumhuriyet'e ve demokrasiye yönelik tehditler bahsinde yer almaktadır.[99]

Nutuk'ta Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan tartışma ve görüşmeler sürerken -ki Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey ve Recep Beylerle- Rauf Bey'in karşı çıktığı noktayı anlatmak için: "Kayıtsız ve şartsız millî hâkimiyet esasına dayanan bir idareyi, demokrasi denilen halk ve bu esaslar üzerine milletten vekâlet aldık.

Tanin gazetesi başyazarının "Ordu ve Siyaset" (4 Kasım 1924) başlıklı yazısında; hükûmetin adı değiştirilerek biçiminin cumhuriyet olduğu, asıl değişmesi gerekenin özü ve ilkeleri olduğu; ABD'nin dışında ona yakın olan yirmiye yakın ülkenin adının da cumhuriyet olduğu ama hiçbirisinin de demokrasiye dayanmadığı için gerçek cumhuriyet olmadığı[100] şeklindeki ifadelere ATATÜRK'ün itirazları vardır.

ATATÜRK, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'nın asker olduğunu bilen ve bunları karşı karşıya getirmek isteyen yazarın bu yazıyı, milletvekili olan komutanların milletvekilliğinden çekilmeleri[101] ve bazı paşaların (Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa) Müdafaa-i Milliye Komisyonuna seçilmemiş olmalarına üzüldüğünden yazdığını: "Bu konuda pek sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye uymaktan da vazgeçtiğini"[102] de belirtmektedir. Bu şekilde "demokrasi" ve "cumhuriyet" ilkeleri ve uygulamaları hakkında özellikle Tanin gazetesindeki eleştiri yazılarına karşı cevap verilmektedir.

Şüphesiz Nutuk'un ilerleyen sayfalarında, Cumhuriyet'e yönelik tehdit olarak nitelendirilen gelişmeler ve faaliyetler hakkında bilgi verilmektedir:

" 'Cumhuriyet' sözcüğünü söylemekten bile çekinenlerin; Cumhuriyet'i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye 'Cumhuriyet' hem de 'Terâkkiperver/İlerici Cumhuriyet' adını vermeleri nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi telakki olunabilir?"[103] ifadeleri ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuranları ve programlarını eleştiren ATATÜRK, sonraki gelişmeler sonunda, "Siyasi alanda birçok oyun görülür. Ama kutsal bir ülkünün belirmesi olan cumhuriyet yönetimine karşı, çağdaşlaşmaya karşı, bilgisizlik, bağnazlık ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman özellikle ilerici ve cumhuriyetçi olanların yeri gerçek ilerici ve cumhuriyetçi olanların yanıdır." diye Cumhuriyet'in korunması için Meclisin ve hükûmetin gereken tedbirleri

[99] K.Atatürk; Nutuk II, s. 1116-1196.
[100] age.; s. 1168.
[101] age.; s. 1168.
[102] age.; s. 1170.
[103] age.; s. 1184.

alarak Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkartarak İstiklal Mahkemelerini kurduğunu; sonunda Cumhuriyet'in kazandığını ifade etmektedir.[104]

ATATÜRK, Nutuk'unu şu sözleri ile bitirirken hem kendi yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde Cumhuriyet'e yönelik tehditler ve alınacak tedbirler hakkında "Türk Gençliğine" çok büyük bir güven ve görev yüklediği hitabesiyle sonlandırmaktadır.

"Efendiler, bu beyanatımla, millî hayatı hitam bulmuş farz edilen büyük bir milletin; istiklalini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asri bir devleti, nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.

Bugün vasıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intihabı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk Gençliği!

Birinci vazifen, Türk istiklalini, Türk Cumhuriyeti'ni, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dâhilî ve harici bedhahların olacaktır. Bir gün, İstiklal ve Cumhuriyet'i müdafaa mecburiyetine düşersen vazifeye atılmak için içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklal ve Cumhuriyet'ine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalalet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr ü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evladı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk İstiklal ve Cumhuriyeti'ni kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!"[105]

ATATÜRK'ün 16. Kolordu Kumandanı olarak bulunduğu Doğu Cephesi'nde iken 25 Teşrinievvel 1332/7 Kasım 1916-12 Kânunuevvel 1332/25 Aralık 1916 tarihlerini kapsayan "Not Defterini" verdiği Yaveri Şükrü Tezer'in daha sonra ATATÜRK ile ilgili kendi hatıraları da ilave edilerek TTK tarafından 1972 yılında basılan "ATATÜRK'ün Hatıra Defteri" adlı eserde

---

[104] K.Atatürk; Nutuk, II, s. 1190.
[105] age.; s. 1190.

Şükrü Tezer tarafından konumuzu ilgilendiren bir bilgi nakledilmektedir ki bu bilgiyi Mustafa Kemal Paşa yaverleri olan Şükrü Tezer, Salih Bozok ve Cevat Abbas'a olayın olduğu gün anlatmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu ve Yıldırım Ordu Kumandanlığına atandığı dönemde, resmî bir törenden sonra Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yakın olan Harbiye Nezareti Levazımatı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa (Aksak) özellikle ve yalnız olarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemiştir. Bu sohbet sırasında içinde bulunulan şartlar hakkında genel değerlendirme yaparken sözü, saltanatın kaldırılması meselesine getirmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın "Peki Paşam, işin sonu ve idare şekli ne olacak?"[106] demesi üzerine İ. Hakkı Paşa'nın da "Cumhuriyet." dediğinde Mustafa Kemal Paşa "Peki ama bu takdirde başa kim geçecek?" sorusuna, İ. Hakkı Paşa "Sen, ben ve mesela Enver."[107] cevabını vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın cevabının ise "Paşam, görüşünüzü izah ve gerekli mütalaada bulunmak suretiyle üzerinde durarak sonunu açıkladığınız durum, esas itibarıyla çok önemli bir memleket meselesi olmakla beraber bunun, kanaatimce günün birinde mutlaka tahakkuk edeceğine hiç şüpheniz olmamak lazımdır. Ancak bugünkü ahval ve ağır şartlar buna asla elverişli bulunmadığı cihetle bu işin, bugün için henüz sırası gelmiş değildir ve genel duruma göre düşüncelerinizin yine bugün için tatbik kabiliyeti de yoktur."[108] şeklinde olduğunu, Şükrü Tezer nakletmektedir.

ATATÜRK'ün ATASE Başkanlığı, Anıtkabir Komutanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Arşivlerinde yer alan not defterleri 12 cilt hâlinde toplanarak "ATATÜRK'ün Not Defterleri" adıyla ATASE yayınları arasında 2004-2009 yıllarında Ankara'da yayımlanmıştır.

ATATÜRK'ün 1931 yılı Ocak, Şubat ve Mart aylarında yaptığı yurt gezileri ile ilgili olarak tuttuğu notlarında; eserin ATATÜRK'ün hukuk alanında yapılması planlanan inkılaplar ve Ankara Hukuk Fakültesinin açılışı hakkında tuttuğu notlarının 28-479-3-5 kısmında:

"Kanunların esası hükûmete bağlıdır. Bir ülkede hükûmetin şekli ve esası değişince hayat tarzı da değişir.

Roma Hükûmeti, cumhuriyet idaresini benimseyince krallık devrine ait hemen bütün kanunlar hükümsüz kalmış ve bundan hiçbir zarar görülmemiştir."[109]

Notların 928-479-3-8 kısmında:

Ankara Hukuk Fakültesinin açılışından dolayı yaptığı değerlendirmede "Bugünkü yönetim şeklimizin, inkılapların, cumhuriyetin esaslarını tespit ve

---

[106] Şükrü Tezer; Atatürk'ün Hatıra Defteri, TTK Ankara, 1972, s. 131-132.
[107] age.; s. 132.
[108] age.; s. 133.
[109] Atatürk'ün Not Defterleri; XII, ATASE Gnkur. Yayını, Ankara, 2009, s.16, (s.51-52).

bu esasları bilimsel şekilde aydınlatabilecek 'Cumhuriyet Hukukçuları' yetiştirmek olacaktır.

Bu okuldan çıkacak hukukçular, cumhuriyet ve milliyet devrinin yeni söz sahibi kişileri olacaklardır."[110]

Notlarının 928-479-3-15-16 kısmında:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği günlerde hem de en büyük şehrimizde avukatlarımızın, açıktan hilafet düşüncesinde bulunduğunu ilan eden kişiyi seçip kendilerine başkan yapmaları, eski hukuk taraftarlarının inkılaba karşı olduklarını ve gerçek durumlarını göstermez mi?"[111]

M. Kemal ATATÜRK'ün Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerinde gerçekleştirilen inkılaplara karşı gösterilen tepkiler hakkında tuttuğu notlar ise şöyledir:

Notlarının 928-479-6-16 kısmında:

"(Şark Vilayetlerinde) hareket hazırlandığı, bunun hilafetçi Çerkez Ethem ve yurt içinde birtakım şebekeler olduğu Bükreş'ten Dışişlerimize haber verilmiştir." notunun ardından bu gibi isyan hareketleri kastedilerek: "Partimiz güçlü olmalıdır. Bu konuda taviz vermek, Cumhuriyet'in dayanağının yıkılmasına taviz anlamındadır"[112] değerlendirmesi yer almaktadır.

Notlarının 928-479-6-22 kısmında:

"Cumhuriyet ilkelerine saygı. Bütün önlemlerin meclis tarafından onayına"[113] ifadesiyle, notlarının 928-479-6-28 kısmında.

"Cumhuriyet ilkeleri, cumhuriyet hayatının dokunulmazlığına bağlıdır. Cumhuriyet adına, cumhuriyet katillerine göz yumulamaz."[114] açıklamaları yer almaktadır.

ATATÜRK'e ait eserler içerisinde belirtebileceğimiz bir başka eser de, ATATÜRK'ün Afet İnan'a hazırlattığı Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabıdır.

ATATÜRK'ün "Medeni Bilgiler" vesilesiyle kaleme aldığı; onun fikir, telkin ve üslubunu yansıtan bilgileri içeren bu kitabın yazılmasını tavsiye etmiş, yazılırken de bizzat ilgilenmiştir. Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabı -ki 1930, 1931, 1933 yıllarında basılmıştır- ATATÜRK'ün vefatının 30'uncu yılı dolayısıyla Prof.Dr. A.Afet İnan tarafından yeniden hazırlanarak, eserin içeriğini oluşturan konularla ilgili ATATÜRK'ün el yazıları da ilave edilerek "Medeni Bilgiler ve M.Kemal ATATÜRK'ün El Yazıları" adıyla Türk Tarih Kurumu tarafından 1968 yılında yeniden yayımlanmıştır.

---

[110] Atatürk'ün Not Defterleri; XII, s. 18 (s.57-58).
[111] age.; s. 20, (s.71-73).
[112] age.; s. 23,(s.73-74).
[113] age.; s. 25,(s.123-124).
[114] age.; s.26 (s. 135-136).

Kitapta, cumhuriyet ile ilgili ilk cümle "Türk milleti, halk idaresi olan cumhuriyetle idare olunur bir devlettir."[115] ifadesidir. Devletin teşkilatında millet meclisi ve hükûmetin önemli bir unsur olduğu ve bunların dayandığı en önemli prensipler olarak: Cumhuriyet prensibi, temsilî hükûmet prensibi ve devletin teşkilat-ı esasiyesini (anayasayı) tespit eden kanunun, diğer kanunlara tefevvuku prensibi olarak değerlendirilmektedir.[116]

Eserde mevcut üç devlet şekilleri hakkında bilgi verilirken demokrasinin tanımı şöyle yapılmaktadır: "Demokrasi (halkçılık) - demokrasi esasına müstenit hükûmetlerde, hâkimiyet, halka, halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi, hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olamayacağını iltizam eder. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin, hâkimiyetin menşesine ve meşruiyetine temas etmektedir.

"Demokrasinin tam ve en bariz hükûmet şekli cumhuriyettir."[117] Demokrasi prensibinin içeriğinden söz ederken; bir milletin, demokrasi prensibini ilan etmesini o milletin çoğunluğunun sosyal kuvvetinin bir sonucu olduğu ifade edilmektedir.[118]

Demokrasi fikrinin sürekli yükselen bir denize benzediği ve asri teşkilat-ı esasiyenin bir farikası olduğu belirtilmektedir.[119]

Demokrasi fikrinin tarihinden bahsedilirken eski Türk kavimlerinin birleşik cumhuriyetler teşkil ettikleri, Türk milletinin en eski tarihlerindeki meşhur kurultayları ve bu kurultaylarda devlet reislerinin seçilmesiyle demokrasi fikrine ne kadar yakın olduklarına işaret edilmektedir.[120]

XVI. yüzyılda demokrasi prensibi, hükümdarların nüfuzunu kırmak için siyasi mücadele aracı olarak kullanırken; XVIII. y.y.da demokrasi prensibinin, hâkimiyetimilliye prensibi şekline gelip hukuk-u esasiyeye geçtiği belirtilmektedir.[121]

Demokrasi prensibinin en önemli özellikleri sıralanırken:

1. Demokrasinin, siyasi çerçevede değerlendirilmesi gerektiği ve hedefinin milleti idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasi hürriyeti temin etmek olduğu,

2. Demokrasinin bir fikir ve kafa meselesi olduğu, demokrasinin memleket aşkı aynı zamanda babalık ve analık olduğu,

3. Demokrasinin, ferdî olduğundan, vatandaşın hâkimiyetine insan sıfatıyla iştirak ettiği,

---

[115] A.İnan; Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, 1933, İstanbul, s.8.
[116] age.; s.25.
[117] age.; s.25.
[118] age.; s.25.
[119] age.; s.26.
[120] age.; s.27.
[121] age.; s.28.

4. Demokrasinin, müsavatperver yani eşitlikçi olduğu ve bunun da ferdî olma özelliğinden kaynaklanmış olduğudur.[122]

Eserin "Cumhuriyet" kısmında: "Demokrasinin, bütün manasıyla ideali, milletin heyet-i umumiyesinin, aynı zamanda, idare eden vaziyette bulunabilmesini, hiç olmazsa, devletin son iradesinin, yalnız milletin ifade ve izhar etmesini ister." ifadesinin ardından "Demokrasi prensibinin en asri ve mantıki tatbikatını temin eden hükûmet şekli cumhuriyettir."[123] tanımı yapılmaktadır.

Cumhuriyette son sözün millet tarafından seçilen mecliste olduğu, meclisin, cumhurbaşkanını; cumhurbaşkanının, başbakanı; başbakanın da milletvekillerinden seçilen hükûmeti kurduğundan; cumhuriyette meclisin ve belirli bir süre için seçilen devlet reisinin, millî hâkimiyeti korunmasının en iyi kefili olduğundan; yine cumhuriyette, meclisin, cumhurbaşkanının ve hükûmetin, halkın hürriyetini, emniyetini ve rahatını düşünmek ve temin etmeleri gerektiği belirtilmektedir.[124] Aksi takdirde "Çünkü bunlar bilirler ki kendilerini iktidar ve salahiyet mevkisine muayyen biri zaman için getiren irade ve hâkimiyetin sahibi olan millettir ve yine bunlar bilirler ki iktidar mevkisine saltanat sürmek için değil, millete hizmet için getirilmişlerdir. Millete karşı vaziyet ve vazifelerini suistimal eyledikleri takdirde, şu veya bu tarzda, millî iradenin, kendi haklarında dahi tecellisine maruz kalabilirler. Millet tarafından, millet namına, devleti idareye mezun kılınanlar için icabında millete hesap vermek mecburiyeti, laubalilik ve keyfî hareketle telif kabul edemez" .[125]

Türkiye Cumhuriyeti'nin Amerika ve Fransa gibi dini siyasetten ayıran laik hükûmete sahip olduğu belirtilirken eserin "Türkiye'de Cumhuriyet Nasıl Oldu?" başlıklı kısmında Cihan Harbi'nin sonuna kadar hiç kimse ve hiçbir siyasi teşekkülün, Türkiye'de Cumhuriyet idaresinin kurulacağını, ciddi olarak düşünemediği ve buna teşebbüs etmediğinden[126] bahsedilerek 23 Nisan 1920'de, bugünkü Cumhuriyet Hükûmetinin temeli olan Millî Hükûmetin kurulduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına kadarki gelişmeler hakkında bilgi verilmektedir.[127]

Bu ilk Millî Hükûmetin ilk kuruluşundan itibaren demokratik bir hükûmet olduğu; bu şeklin cumhuriyeten başka bir şey olmadığı ve 29 Ekim 1923 tarihinde de Cumhuriyet'in resmen ilan edildiği ifade edilmektedir.[128]

---

[122] A.İnan; Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, s.29-30.
[123] age.; s.31.
[124] age.; s.32.
[125] age.; s.32.
[126] age.; s.36.
[127] age.; s.41.
[128] age.; s.42-43.

Yine eserde cumhuriyetin şu şekildeki tanımlamaları yapılmaktadır: Cumhuriyet, son asırlarda büyük medeni milletlerin hesapsız ızdırap ve kandan sonra vardıkları en sağlam devlet şeklidir.

Cumhuriyet, son dört yüz senelik idareler içinde beşeriyetin çırpına çırpına bulduğu son çaredir.

Cumhuriyet, baştan başa dâhilî ve harici düşmanlar elinde esir kalmış, Türk vatanını kurtarmış ve milletin hayat, istiklal ve namusunu temin etmiş ve tecrübe edilmiş bir halk idaresidir.

Cumhuriyet, Türk milletinin hâlde ve istikbalde iyiliğini, ümranını, selametini koruyacak başlıca vasıtadır.[129]

Devamında "Gazi'nin Türk Gençliğine Hitabesi" tekrarlanmaktadır ki ATATÜRK, vatanı Türk gençliğine emanet ederken: "Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen Türk İstiklalini ve Türk Cumhuriyeti'ni, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir... İstiklal ve Cumhuriyet'ine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada, emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler… Ey Türk istikbalinin evladı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve Cumhuriyeti'ni kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur."[130] sözlerine yer verilmektedir.

Demokrasiye muhalif cereyanlar içerisinde: Bolşeviklik, ihtilalci siyasi sendikalizm ve menfaatlerin temsili görüşlerinin olduğu ifade edilmektedir.[131]

Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi esasına dayandığı, demokrasinin ise esas itibarıyla siyasi mahiyette olup fikrî, ferdî ve eşitlikçi olduğu;[132] Türkiye Cumhuriyeti'ni idare edenlerin demokrasi esasından ayrılmamaları[133] gerektiği vurgulanmaktadır.

Eserin "Hürriyet" başlıklı kısmının sonunda, sonuç olarak "Türkler, demokrat, hür ve mesul vatandaşlardır. Türk Cumhuriyeti'nin kurucuları ve sahipleri bizzat kendileridir. Türk, ferdî hürriyetinden ve menfaatlerinden Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda tayin olunduğu kadarını Cumhuriyet'e bırakmıştır. Cumhuriyet, ferdin ve Türk milletinin dâhilde hürriyetini ve harice karşı istiklalini temin için kullanır."[134]

Eserde, vatandaşa hürriyet tanıyan, ona hürmet eden ve onun temini ve muhafazasını en birinci kabul eden siyasi idarenin demokrasi esasına dayanan cumhuriyet olduğu vurgusu yapılmaktadır.[135]

---

[129] A.İnan; Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, s. 44.
[130] age.; s.44-45.
[131] age.; s.45-46.
[132] age.; s.54.
[133] age.; s.61.
[134] age.; s.70.
[135] age.; s.91.

Ferdî ve millî iradeye çok önem verilmesinin yanı sıra, “korku ve dehşete dayanan ve askeriye tarafından uygulanan örfi idarenin, “mecbur hâller olarak nitelendirilen” harp hâli veya harbi gerekli kılacak durum karşısında, isyan hâlinde, vatan ve Cumhuriyet aleyhindeki kuvvetli ve fiilî hareketler karşısında ancak uygulanabileceği[136] ifade edildiği de görülmektedir.

Yine Cumhuriyet’in korunması için Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin de olağanüstü tedbirler arasında olduğu ifade edilmektedir.

Eserin “Vatandaşın Devlete Karşı Başlıca Vazifeleri” başlıklı kısmında; vatandaşın seçmek, vergi vermek ve askerlik yapmak gibi yükümlülükleri olduğu, ancak vatandaşın seçmek görevini yerine getiremediğinde demokrasinin gereğinin yerine getirilmediği[137] belirtilmektedir.

Demokrasilerde doğrudan, yarı doğrudan ve temsilî olmak üzere üç hükûmet olduğundan ve bunların özelliklerden bahsedilmektedir.[138]

“Türkiye Cumhuriyeti’nden başka dünya yüzünde ya tam manasıyla müstakil Müslüman devlet yoktur yahut mevcut olanlarda tam manasıyla demokrasi yoktur.”[139] şeklindeki tespit, bugün de hâlâ geçerli önemli bir özelliktir.

Kadınların da seçme ve seçilme hakkına sahip olmalarının demokrasin mantığı ve prensibi olduğu ifade edilerek[140] demokrat Türk Cumhuriyeti’nin bu husustaki faziletli işaretinin yüksek eserini görmenin gecikmeyeceği, yani kadına siyasi seçme ve seçilme hakkının verileceğinin işareti de verilmektedir.[141]

Prof.Dr. A.Afet İnan’ın yayına hazırlayarak 1983 yılında TTK tarafından Ankara’da yayımlanan “Mustafa Kemal ATATÜRK’ün Karlsbad Hatıraları” adlı eser, M. Kemal ATATÜRK”ün bugün Çekoslovakya sınırları içinde yer alan Karlsbad/Karlyovori’de iken 30 Haziran - 28 Temmuz 1918 tarihlerine ait günlüklerini içermektedir. Ancak Prof.Dr. Afet İnan eserin giriş kısmında ATATÜRK’ün meslek ve fikir hayatı hakkında bilgi verirken onun Mondros Mütarekesi sonrası hedefini belirleyerek:

1. Yurt bütünlüğünde birlik,

2. Demokratik esaslara dayanan egemenlik,

---

[136] A.İnan; Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, s. 92.
[137] age.; s. 123.
[138] age.; s. 114.
[139] age.; s. 131.
[140] age.; s. 136.
[141] age.; s. 92.

3. Millî birliği kuvvetlendirecek Türklük duygusu, şeklinde prensiplerini tespit ettiğini ifade etmektedir.[142]

Afet İnan, Karlsbad Hatıralarını, M.K. ATATÜRK'ün 1930-1933 yılında söylediği sözleri ile bitirir. O sözlerden birisi de şudur:

"Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir, Biz Cumhuriyet'i kurduk. O, on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koymalıdır. Kadın haklarını tanımak da onun bir icabı olacaktır. Müsterih olunuz."[143]

ATATÜRK'ün okuduğu ve yazdığı eserlerde yer alan "Cumhuriyet" ve "Demokrasi" fikirleri tespit edilmeye çalışırken görüldü ki ATATÜRK, "Cumhuriyet", "Demokrasi" kelimeleriyle özdeşleşmiş ve bu kelimeleri hep çok önemsemiştir. Önce fikir olarak kabul ettiği bu kavramları, Türk milletinin hayatının her alanına yerleştirmek istemiş ve bunu da gerçekleştirerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuştur.

ATATÜRK ve silah arkadaşlarının gerçekleştirdiği, Türk milletinin topyekûn katıldığı Millî Mücadele sonunda kurulan Büyük Türk İnkılabı'nın eseri olan bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti; bu, bedeli çok büyük kutsal miras, ona inananların ve güvenenlerin omuzlarında yükselecek ve daima varlığını koruyacaktır.

---

[142] Afet İnan, M.Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları; TTK, Ankara, 1983, s.19.
[143] age.; s. 61.

Kaynaklar

ATATÜRK, Kemal; Nutuk - Söylev, 1919 - 1920, I, TTK, Ankara 1999.

ATATÜRK'ün Not Defterleri; I-XII, ATASE Gnkur. Yayını, Ankara, 2009.

ATATÜRK'ün Okuduğu Kitaplar; I-XXIV, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.

İNAN, Afet; M.Kemal ATATÜRK'ün Karlsbad Hatıraları, T.T.K., Ankara, 1983.

İNAN, A.; Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, 1933, İstanbul.

TEZER, Şükrü; ATATÜRK'ün Hatıra Defteri, TTK, Ankara, 1972.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE AYDINLARIN VE HALKIN CUMHURİYET'E BAKIŞI VE CUMHURİYET FİKRİNİN GELİŞİMİ

Dr.Öğ.Kd.Alb. Zekeriya TÜRKMEN*

Özet

Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumuyla 19 Mayıs 1919 tarihinde başlatılan Türk İstiklal Harbi, kısa sürede topyekûn bir halk hareketine dönüşerek 9 Eylül 1922 tarihinde ordunun İzmir'e girişiyle zaferle sonuçlanmıştır. İstiklal Harbi'nin asker-sivil lider kadrosu bir yandan savaş devam ederken diğer yandan da ülkenin geleceğine yönelik planlar yaptılar. Gazi Mustafa Kemal'in yıllar önce ifade ettiği gibi *"Asıl mesele, yıkılmak üzere olan bir imparatorluğun kalıntılarından yepyeni ve çağdaş bir Türk devlet kurmaktı."*

Başarısız bir şekilde sonuçlanan Kanunuesasi / I. Meşrutiyet'in ilanından uzun bir zaman (32 yıl) geçtikten sonra 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet rejimi, ülkede siyasi otoritenin yönetim erkine dolaylı yoldan da olsa -bir ölçüde temsilî anlamda - halkı ortak etmişti. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı aydınlarının tartıştıkları konular arasında ülkenin rejim sorunu da yer almaktaydı. Türkiye'de Cumhuriyet'i kuran kuşaklar ve dönemin aydınlarının eğitim süreçlerine ve buna bağlı olarak gelişen dünya görüşlerinin oluştuğu yıllara bakılırsa üzerlerinde Meşrutiyet Dönemi'nin etki ve özelliklerinin çok olduğu dikkati çeker. Bu devrin önemli siyasi ve toplumsal fikirlerinin halk ve aydınlar üzerinde büyük etki yarattığı bir gerçektir. Nitekim bu süreçte Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi yaygın görüş ve düşüncelerin yanında pek yaygın olmasa da Batı tarzı demokrasi yönetimine geçişi savunanlar da bulunuyordu. Kuşkusuz bu dönemin en etkili düşüncelerinden birisi, Batı düşünürlerinin fikirlerinden etkilenerek kendini gösteren pozitivizmden mülhem modernleşme / çağdaşlaşma düşüncesi idi. Çağdaş dünyayı nesnel olarak kavrayabilen, bilimsel yöntemler çerçevesinde çözümler üreten, devlet-toplum ilişkisini laik dünya görüşüyle yorumlayarak yeniden düzenlenmesini savunan eğitimli insanlar, bahse konu süreçte toplumsal önderliğe soyundular. Çağdaşlaşmanın en önemli unsuru olan değişim ve buna bağlı dönüşüm hareketi, Türk aydınlarını (asker-sivil) toplumsal bir tabip hüviyetine bürünerek halka inmelerini zorunlu kıldı.

Değişim ve dönüşüm fikrinin etkisiyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin hedefleri de Mustafa Kemal Paşa ve diğer kurucu kadro tarafından şekillendirilmeye çalışıldı. Ekonomide mümkün olduğunca en kısa zamanda kalkınma, bilimin ve teknolojinin ülkede hızlı bir şekilde transferini gerçekleştirme ve böylece Batı medeniyetinin ulaştığı düzeyi yakalama gibi hedefler, dönemin iktidarını ve aydınlarını biçimlendiren temel unsurlar hâline geldi. Önceliğin iktisadi anlamda kendi kendine yeterlilik prensibinden hareketle sanayileşme ve imparatorluk devrinden kalma toplumsal aşağılık kompleksini yıkarak öz güven sahibi, kültürel anlamda özüne dönmüş, kimlik bilinci sağlam bir toplum oluşturma çabalarına yer verilmesi, ilk zamanlar demokrasinin toplumun hazırlık düzeyine göre izin verilebilecek sınırlı bir hedef olarak görülmesine yol açmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanına uzanan sürece bakıldığında yeni rejim, inkılapçı/aydın kadroların gayretleriyle gerçekleştirilmişti. II. Meşrutiyet Dönemi Türk toplumu, on beş yıl sonra ilan edilen Cumhuriyet'in getirdiği millî egemenlik düşüncesinin çok uzağında bulunuyordu. Öte yandan 1922 yılından itibaren dönemin basınında da sıkça tartışılmaya başlanan rejim sorunu Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Ekim 1923 akşamı sergilediği kesin ve kararlı tutumuyla çözüme kavuşturulmuştu. Cumhuriyet idaresiyle ilgili tartışmalarının gündemleri işgal ettiği günlerde, kimi aydınlar kültürel ve toplumsal anlamda henüz Türk halkının buna hazır olmadığı yorumlarını da yapmaktaydılar. Ama bunun yanında cumhuriyetin ve buna bağlı çağdaşlaşmanın gereği, TBMM'de bulunan ve çoğunluğu asker/sivil bürokrat kökenli aydınlar tarafından daha iyi anlaşılmış ve bu yönde yapılan çabalara destek verenlerin sayısı daha da artmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum ve Sivas Kongreleriyle birlikte meşruiyet zeminine bağlı kalarak başlatıp sürdürdüğü mücadele aslında TBMM'nin açılışıyla dönemin aydınlarından

* Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Md., Yenilevent-İstanbul.

Abdurrahman Şeref Bey'in ifade ettiği üzere adı konmamış, Cumhuriyet'in bir bakıma ilanı anlamına geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçte, Osmanlı modernleşme çabalarının aksine, halktan kopuk değil, tersine halka yönelik bir anlayış sergilemesi, Cumhuriyet Dönemi aydınlarına bu misyonu yüklemesi, yeni rejimin halk tabanına yayılması ve benimsenmesinde büyük etki yaratmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Gazi Mustafa Kemal'in yanına asker/sivil bürokratları alarak yaptığı yurt gezileri, bir anlamda yeni rejimin halka tanıtılması anlamına geliyordu. Osmanlı yöneticilerinin yapamadığını, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu birer birer halka inerek gerçekleştiriyordu. Mustafa Kemal Paşa 1924 yılında verdiği bir söylevinde; *"Türk milletinin karakter ve âdetlerine en uygun olan idare, cumhuriyet idaresidir."*[1] demiştir. Kendisini toplumu oluşturan bireylerden farklı görmeyen, halkın arasına katılan, onların dertlerini dinleyen, anında çözümler üretmeye çalışan yeni bir önder tipi, cumhuriyet rejiminin ve buna bağlı çağdaşlaşma hareketinin halk tabanına kısa sürede etkin bir şekilde yayılmasında başrolü oynamıştır. ATATÜRK'ün dönemin aydınlarıyla başlattığı bu çağdaşlaşma hareketi halkı sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda başlatılan teşviklerle yeni rejime karşı aidiyet duygusunu güçlendirdi. Buna dönemin yayın kuruluşları gazete ve dergilerle eğitim kurumları ve diğer sosyal mekânlarda başlatılan çalışmalar da eklenince cumhuriyetin bir fazilet yönetimi olduğu tüm Türk halkınca benimsenmiş oldu.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki on yıllık sürece bakılırsa ATATÜRK burada Türk aydınına önemli bir görev yüklemiştir. Cumhuriyet fikrinin gelişmesi, halk tabanına yaygınlaştırılmasında Cumhuriyet'in çağdaş eğitim kurumlarına büyük sorumluluklar düşüyordu. Burada Cumhuriyet'in vefakâr ve de fedakâr eğitim ordusunun fertleri olan öğretmenler kent ve köylere kadar inerek yeni rejimin tüm ülke sathında pekiştirilmesinde halk tabanında içselleştirilmesinde önemli katkılarda bulundular. Cumhuriyetin halka benimsetilmesinde sadece eğitim kadrosu değil, vatandaşın son eğitim kurumu olduğuna kanaat getirdiği Türk ordusu da Mehmetçikleri çeşitli konularda bilinçlendirip eğiterek önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu makalede, özetle *"Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de halkın ve aydınların Cumhuriyet'e bakışı ve cumhuriyet fikrinin gelişimi"* ile ilgili süreç üzerinde durulacaktır.

Abstract

Started on May 19, 1919 with determined stance of Mustapha Kemal Pasha, Turkish War of İndependence turned into an all-out public movement in a short time and ended in victory in 1922. In the course of war, the military-civilian leadingi cadre of Turkish War of İndependence made plans on the future of the country. As stated by Ghazi Mustapha Kemal, *"the real issue was to found a new modern Turkish state from the ashes of an empire that was about to collapse".*

Long time (32 years) after the proclamation of the failed *"Kanun-ı Esasî"* / First Constitutional Monarchy, the Second Constitutional Monarchy that was declared in 1908 indirectly included the people in the political outhority. The regime problem of the country was one of the issues discussed by the intellectuals of that period. Considering the educational process of the generations that founded republic in Turkey and the intellectuals of that time, as well as the years in which their worldview was formed, it can be observed t hat they were mostly influenced by the Constitutional Monarchy period. It is a real fact that the important political and social views of that time had great effects on people and intelligentsia.

When we examine the process extending to the proclamation of republic in Turkey, it is clear that the new regime was put into practice as a result of not general public tendencies but the efforts of revolutionist / intellectual cadres. Turkish society during the 2nd Constitutional Monarchy was very far away from the national sovereignty thought brought by republic. On the other hand, the regime problem frequently discussed in the press as from 1922 was settled through the definite and determined stance of Mustapha Kemal Pasha in the evening of October 28, 1923, despite the objectors. In the days where disputes about republican regime were intense, certain intellectuals stated that Turkish people were not ready for it yet in cultural and social terms.

[1] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; C III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1954, s. 74.

During this process, Mustapha Kemal Pasha developed a pro-public conduct contrary to the Ottoman modernization efforts that were distant from the public, and charged the Republican intellectuals with this mission, which were veery effective in introducing the new regime to people and making it accepted. Ghazi Mustapha Kemal's visits to different parts of the country along with military / civilian bureauats following the declatarion of Republic signified the introduction of the new regime to the public.

When the decade following the proclamation of Republic is analyzed, it's clear that ATATÜRK entrusted ana important duty to Turkish intelligentsia. Modern educational institutions of Republic had great responsibilities in developing the idea of Republic and introducing it to people. Teachers, members of faithful and selfless educational army of republic, went to the villages and towns, and made significant contributions to consolidate the new regime in all the country and to make it adopted by the public.

This article will deal with the devlelopment of *"the idea of republic in the eyes of people and intellectuals in the first years of Republic."*

Giriş

1. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlanına Uzanan Süreçte Kamuoyunda Rejim Algısı

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan süreçte, Osmanlı Devleti'nde idare ve yönetimde gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm hareketlerinin temeline bakıldığında yarım kalmış bir dizi reformlar demeti karşımıza çıkar. II. Meşrutiyet'in ilanına uzanan sürece bakıldığında dönemin aydınlarının, anayasanın yeniden yürürlüğe konulması noktasında kamuoyu oluşturduklarına dair yaydıkları haberler yönetimi büyük ölçüde etkilemiştir.[2] Nitekim dönemle ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde II. Abdülhamit yönetimi ve özellikle Yıldız Sarayı'na yönelik çekilen telgraflarda Meşrutiyet'in ilanı ve Kanunuesasi'nin yani anayasanın tekrar yürürlüğe konulmasına yönelik talebin yerine getirilmemesi durumunda milletle birlikte III. Ordunun İstanbul'a yürüyeceğine dair söylentiler Yıldız Sarayı'nın büyük bir halk hareketi ile karşı karşıya olduğu inancına kapılmasına yol açmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'ndeki ıslahat hareketlerinde ilk defa yeni bir unsurun etkileri tartışılır olmuştur. Gerçi 10 Temmuz İnkılabı, bir halk hareketi değildi, genelde asker ve aydınların başlattıkları ancak halka mal etmeye çalıştıkları yöneticilerin de geniş bir halk hareketi şeklinde bu olayı yorumlamalarına yol açtıkları bir gelişmeydi.[3] Osmanlı Devleti'nde aşağıdan yukarıya bir halk hareketinin oluşması ve bunun yönetimi zorlayacak bir güç hâline gelmesi mümkün değildi. Belirtilen dönemle ilgili kaynaklar incelendiğinde halkın Meşrutiyet'in ilanında kayda değer bir önem ve etkiye

---

[2] Hüseyin Cahit Yalçın; *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul 2000, s. 51. Öte yandan kimi yazarlar da şu yorumu yapmaktadırlar: *"... Padişah, Kanunuesasi'yi kendi isteği ile veya İstanbulluların istedikleri için değil, Rumeli istediği için daha doğrusu Manastır'dakiler tarafından arandığı için Köprülüler, Dramalılar tarafından zaten ilan edilmiş olduğu için ve nihayet bir Firzovik blöfü ile korkutulmuş olduğu için tekrar ve alelacele yürürlüğe koymuş bulunuyordu."* Bk., Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu; *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, İstanbul 1960, s. 6. Ayrıca bk., Hasan Amca; *Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918*, Arba Yay., İstanbul 1989, s. 37.

[3] Tarık Zafer Tunaya; *Hürriyetin İlanı*, Arba Yay., İstanbul 1996, s. 8.

sahip olmadığı gibi söz konusu hareketin içinde de olmadığı görülür.[4] Nitekim bir süre sonra İttihatçı liderler de yazdıkları hatırat türü eserlerde bu durumu açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Dönemin yazarlarından Hüseyin Kâzım Kadri'ye göre: *"...Bizim (ülkemizde yapılan) bütün ihtilaller askerîdir. Halk bir şey bilmiyor, ihtilali yapanlar dahi halka ehemmiyet vermiyor, ona inmiyor."* idi.[5] Öte yandan dönemle ilgili önemli eserler vermiş olan M. Şükrü Hanioğlu ise 10 Temmuz İnkılabı olarak adlandırılan II. Meşrutiyet'in ilanı olayının bir halk hareketi olmadığı gibi, salt askerî bir hareket de sayılmadığını ifade eder.[6]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan yayın faaliyetleri ve propagandaların halk üzerindeki etkisine bakıldığında aslında halkın bu yeni gelişmenin ne anlama geldiğinin henüz farkında olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Meşrutiyet'in resmen gazetelerde ilanı İstanbul halkı üzerinde büyük bir hayret uyandırmış ise de hiçbir şekilde lehte veya aleyhte hareket doğurmamıştır. Bu lakayıt tavırdan müteessir olan aydın kesim, ertesi gün yaptığı yayınlarla kamuoyunu harekete geçirmeye çalışmıştır.[7] Halk, Meşrutiyet'i aydınların anladığı manada değil, farklı anlamlar yükleyerek yorumlama gayretindeydi. Kamuoyunun bir kısmına göre Meşrutiyet vergi memurundan kurtulmak veya vergi vermemek anlamına çekilmekteydi. Kimine göre borçlar silinecek, açıkta kalan memurlar tekrar görevine iade edilecek, köylü ise parasız çift çubuk veya hayvan sahibi olacaktı.[8] Eğitim seviyesi oldukça düşük olan halk tabanında meşruti hürriyetin anlamının herkesin istediğini yapmakta serbest olduğu anlamını aldığı ve halkın bunun tesiri altında kalmış olması son derece doğaldır.[9] Öte yandan bu süreçte nizam ve kanundan, hükûmete itaat lüzumundan bahsedenlerin istibdat dönemi kalıntıları olduğu belirtiliyordu.[10]

Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Meşrutiyet'in getirdiği şey, dört kelimeden ibaretti. *"Hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet... Bir de "Kanunuesasi" kelimesi vardı ama halk ve hele çocuklar arasında bunu*

---

[4] Osman Nuri Lermioğlu; *Halkın İstemediği İnkılap*, Sabah Kültür Yay., İstanbul 1976, s. 28.

[5] Hüseyin Kâzım Kadri; *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Yay. Haz. İsmail Kara, İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 241-242.

[6] M.Şükrü Hanioğlu; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih,* Bağlam Yay., İstanbul 2006, s. 267.

[7] Ahmet Bedevi Kuran; *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1959, s. 498.

[8] İlan edilen Meşrutiyet'ten hiçbir şey anlamadığını ifade eden Emin Bey, ötede beride memurların darp ve rencide edilmeleri bir bakıma hoşa da gidiyordu, yorumunda bulunmaktadır. Bk., Emin Sazak; *Emin Bey'in Defter-i Hatıraları*, Yay. Haz., Himmet Kayhan, İstanbul 2007, s. 73. Hatta öyle ki belirtilen dönemde vergilerin toplanmasında büyük sıkıntıların ortaya çıktığı belirtilmektedir., Bk., Mehmet Memduh; *Tasvir-i Ahval, Tenvir-i İstikbal, Tanzimat'tan Meşrutiyet 2,* Yay. Haz., Ahmet Nezih Galitekin, Nehir Yay., İstanbul 1995, s. 133-134.

[9] E. F. Knight; *Türkiye, Bir Milletin Uyanışı, 1908 Devrimi*, Çev. Mazhar Ersoylu, İstanbul 1993, s. 207.

[10] Süleyman Kâni İrtem; *Meşrutiyet Doğarken - 1908 Jöntürk İhtilali*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1999, s. 199.

anlayan ve tutan yoktu. Esasen bütün diğer kelimeleri de ne anlayan ne de anlatan olduğu için onlara herkes dilediği gibi mana veriyordu."[11] Meşrutiyet'i kamuoyuna mal etmeye yönelik kimi yerlerde miting ve gösteri girişimlerinde bulunulmuş ancak bu şekilde kamuoyunu bilinçlendirmek mümkün olmamış, halk yıllar yılı kendi algılama düzeyine göre meşrutiyetle ilgili yorumlar yapmıştır.[12]

Meşrutiyet'in ilanında Genç Türklerin rolleri her ne kadar reddedilemez ise de aslında düşünceden eyleme geçiş safhasında İttihat ve Terakki Cemiyetiyle bütünleşmiş olan ordu mensuplarının rolleri de göz ardı edilemez. Nitekim *"İttihat ve Terakki Cemiyeti ordu içerisinde taraftar bulup askerîleşmeseydi Jön Türklük Avrupa'da muhalif neşriyatta bulunmak ve bunu gizli yollardan memlekete sokmak faaliyeti şeklinde daha senelerce devam edebilirdi."*[13] Aslında bu, bütüncül olarak Osmanlı tarihine bakıldığında doğru bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki siyasal anlamda değişime yol açan tarihî gelişmelere bakıldığında bir hareketin başarıya ulaşabilmesi için yanında silahlı bir gücün olması gereği aşikâr olarak ortaya çıkmaktadır. Nasıl ki yeniçerilik çağında siyasi ve toplumsal gelişmelerde ordunun desteği aranmışsa XIX. ve XX. yüzyıldaki siyasi gelişmelerde de ordu faktörü belirleyici bir rol oynamıştır. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Meşrutiyet'in ilanında Jön Türklerden ziyade Rumeli'de görev yapan ve yurt dışındaki Jön Türk hareketinden haberdar olan genç zabitlerin etkisi büyük olmuştur.[14]

II. Meşrutiyet'in ilanı bütün Osmanlı ülkesinde ve her tabaka halkta büyük bir sevinç uyandırmış, millet; tarihinde görmediği sınırsız bir hürriyete kavuşmuş, bu yeni rejimle birlikte yönetimde gerçekleştirilen birtakım

---

[11] Şevket Süreyya Aydemir; *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 44-45. Meşrutiyet Dönemi'nde Bursa Karacabey Seyran köyünde mahalle mektebine giden babaannemden sık sık işittiğim bu dört kelimelik tekerlemeye çocukluğumda pek anlam veremezdim. Kendisine sorduğumda o da neden bunu tekrar ettiklerini tam olarak açıklayamazdı. II. Meşrutiyet'in *"Hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet*" sloganının ne anlama geldiğini yıllar sonra üniversite çağlarımda öğrenebildim. (Y.N.)

[12] Meşrutiyet'in ilanının Trabzon ve Erzurum'daki akislerine dair dönemin görgü şahitlerinden Ahmet Hamdi Başar şunları belirtir: *"...(Halkı) coşturan ve konuşanların çoğu Rumelili ve Selânikliydi. Zaten hürriyeti İstanbul'a onlar getirmişlerdi... Hürriyet İstanbul'da 23 Temmuz 1908'de ilan edildi ama taşralarda bu iş epey geç oldu. Trabzon'a İttihat ve Terakkinin kâtib-i mes'ulü geldiği gün, herkes 'Hürriyet geliyor!' diye karşılamaya gitmişti. Şenlikler yapılmış, yer yerinden oynamıştı. Bunu gören bir Erzurumlunun memleketine yazdığı mektup o zamanlar pek meşhur olmuştu: 'Trabzon'da hürülük çıkmış, Lazlar kuduriy, siz ne duruysiz?'"* Bk., Ahmet Hamdi Başar; *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi-1,* Yay., Haz., Murat Koraltürk, Bilgi Ünv. Yay., İstanbul 2007, s. 68. Bolu'daki gelişmeler hakkında bk., M. Zekai Konrapa; *Bolu Tarihi*, Vilayet Matbaası, Bolu 1964, s. 604.

[13] Ali Birinci; *Tarih Yolunda-Yakın Mazinin Siyasi ve Fikrî Ahvali-,* Dergâh Yay., İstanbul 2001, s. 144.

[14] E.Ernest Ramsaur; *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Çev. Nuran Ülken, Sander Yay., İstanbul 1972, s. 113. Öte andan Şükrü Hanioğlu ise ihtilalin entelektüel Jön Türk grubu tarafından gerçekleştirildiği yaklaşımını aşırı bir yorum olarak değerlendirir. Bk., M. Şükrü Hanioğlu; *Aynı Eser*, s. 257.

değişiklikler büyük ümitleri de beraberinde getirmişti.[15] Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte İttihat ve Terakki Cemiyetinin geri planda bütün devlet işlerine el atması üzerine saray, hükûmet ve cemiyet arasında başlayan mücadele kimi zaman gizli ve açıktan devam etti; olaylar zamanla içinden çıkılmaz bir hâl aldı. Dış ve iç siyasette meydana gelen kimi gelişmeler 1909 yılında 31 Mart İsyanı'nın patlak vermesine yol açtı. II. Abdülhamit'in Mabeyin Başkâtibi Ali Cevat Bey'in ifadesiyle siyaset ordu efradı ile zabitan arasını açtığından Osmanlı Devleti gibi ordusundan başka dayanağı olmayan bir devlet için bu durumun kötü sonuçlar doğuracağı aşikâr görünüyordu.[16]

II. Meşrutiyet'in ilanı ve takip eden dönemde ortaya çıkan iç ve dış sorunlar, öteden beri yeni rejimin Osmanlı toplumunda bütün sorunların çözümüne önemli katkılar sağlayacağına olan inancın zedelenmesine ve hatta büyük sarsıntıya uğramasına yol açmıştır. Meşrutiyet'i ilan ettiren, Kanunuesasi'yi tekrar yürürlüğe koyduran ve meclisi açtıran İttihat ve Terakki Cemiyetinin, uygulamalarıyla *"hürriyetçi bir sistem yerine, II. Abdülhamit idaresini gölgede bırakan oligarşik bir mutlakiyete"* yönelmesi hem aydınları, hem de kamuoyunu hayal kırıklığına uğratmıştır.[17] I. Meşrutiyet'in olduğu gibi II. Meşrutiyet'in ilanındaki temel hedef, devletin parçalanmasını etkileyen unsurlardan bertaraf edilmesini sağlamaktı. Bunu önlemek için yegâne çare olarak görülen fikir *"Osmanlılık"* duygusunu güçlendirmek, bütün unsurların "*Osmanlıcılık"* fikri etrafından kenetlenmesini sağlamaktı. Ancak Osmanlılık fikri, istenen etkiyi ve katkıyı sağlayamamıştır. Gayrimüslim unsurlar Osmanlılık kavramının kendilerinin asimilasyonunu hedefleyen ideolojik bir tuzak olarak görürken bu kavramı sadece Müslüman unsurlar, Müslümanlığın bir parçası olarak görüp benimsemişlerdir. Bu benimseyişin II. Abdülhamit'in İslamiyet ideolojisini yaygınlaştırmasını çok kolaylaştırdığını ve Osmanlı-Müslüman ümmetini bir Osmanlı-Müslüman milleti hâline dönüştürerek siyasileştirdiğini söylemek mümkündür.[18] Bunun neticesi olarak ayrılıkçı hareketlerin hiçbir zaman önü alınamadı. Kamuoyunun kardeşçe kaynaşmasını öngören yeni rejim ne yazık ki isteneni başaramadı.[19] II. Meşrutiyet sürecine geniş bir pencereden bakmak gerekirse meşrutiyet, meclis, Kanunuesasi birer amaç değil, vatanın yani Osmanlı ülkesinin parçalanmasını engelleyecek araçlardı. Nitekim 10 Temmuz İnkılabı kitlesel bir eylem, bir halk hareketi olmadığı gibi birikmiş toplumsal tepkinin dışa

---

[15] Zekeriya Türkmen; *Osmanlı Meşrutiyet'inde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yay., İstanbul 1993, s. 17.

[16] Ali Cevat Bey; *II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1985, s. 23-24. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen; *Aynı eser*, s. 21.

[17] Tarık Zafer Tunaya; *Hürriyetin İlanı*, İstanbul 1996, s. 80.

[18] Kemal H. Karpat; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 28.

[19] İsmail Küçükkılınç*; II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s. 398-400.

vurumu da değildi.[20] Bütün bu gelişmeler ışığında II. Meşrutiyet'in ilanını bir devrim olarak görmek, üstelik yalnızca kurulu düzeni temelden değiştirmek isteyen halkın önemli bir çoğunluğunun katıldığı bir halk hareketi olarak vasıflandırmak, bu hareketin dinamiklerini yeterince anlamamış olmakla mümkündür.[21] 1908'den 1918'e uzanan II. Meşrutiyet Dönemi'ne bakıldığında halkın temsili noktasında Meclis-i Mebusan kısa fasılalar olsa da faaliyetini sürdürmüş, padişahın onayı ile atanan Meclis-i Âyân da buna destek vermiştir. Belirtilen dönemde halkın meşrutiyet yönetimini tam anlamıyla algılaması, kanıksaması mümkün olmadığı gibi sultan-halifenin olmadığı bir yönetim sistemine geçiş konusu ise hep tahayyül sınırlarının ötesinde kalmıştır.

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve Cumhuriyet'in İlanından Sonraki Dönemde Halk-Yönetim İlişkileri, Halkın ve Aydınların Cumhuriyet'e Bakışı ve Cumhuriyet Fikrinin Gelişimi

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından sonra başlattığı bir dizi kongre çalışmasının sonunda Ankara, Türk İstiklal Mücadelesi'nin merkezi seçilmiş, bir taraftan cephede düşmanla mücadele edilirken diğer taraftan Abdurrahman Şeref Bey'in ifadesiyle adı konulmamış olan yeni rejimin toplum tabanında kökleştirilmesine yönelik kamuoyu çalışmalarına devam edilmiştir.

Türk İstiklal Harbi sırasında halk veya Millî Mücadele hareketini yönetenler arasında Mustafa Kemal Paşa hariç, bir devlet yönetim biçimi olan cumhuriyet rejimini telaffuz eden de hemen hemen yoktu. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Tamimi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar olan dönemde her vesile ile millet hâkimiyeti düşüncesini ön plana çıkardığını görürüz. Amasya Tamimi'nde, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde milletin bağımsızlığını yine milletin azmi ve mücadelesinin kurtaracağı ilan, *"Kuvayımilliyeyi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak*" esas kabul edilmiştir.[22] Bu esası kabul edip gerçekleştirecek olan kurum ise Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Nitekim 7-8 Temmuz 1919'da sabaha karşı Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit Kansu'ya: *"Zaferden sonra şekl-i hükûmet, Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim."* [23]demiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde bir taraftan düşmanla mücadele edilirken diğer taraftan da yönetimle ilgili hususlarda düzenlemeler yapılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesine göre meşruiyetin yegâne kaynağı Türkiye Büyük Millet Meclisi idi. Hatta bu dönemde yapılan propagandalara bakılırsa Ankara'da Meclisin

---

[20] M. Şükrü Hanioğlu; "Bir Asır Sonra İnkılâb-ı Azim", *Türkiye Günlüğü*, S 94, Ankara, Yaz 2008, s. 8.

[21] Aykut Kansu; *1908 Devrimi*, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 97.

[22] Cezmi Eraslan; "Atatürk'ün Halkçılık İlkesi ve Demokrasi Anlayışı", *Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri,* ATAM Yay., Ankara 2010, s. 57.

[23] Mazhar Müfit Kansu; *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1966, s. 131.

açılmasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın reisicumhur olmasına zemin hazırlayacak bir siyasi yapılanmaya gidildiği söylentileri etrafa yayılmakta, bu durum kimi saltanat ve hilafet yanlılarını da endişeye sürüklemekte idi.[24] Dönemin aydınlarından biri olan Yunus Nadi, her şeyin meclisten beklendiğini belirtirken *"... Bence Meclis, nazariye değil, hakikattir ve hakikatlerin en büyüğüdür. Ben bilakis her kerameti meclisten bekleyenlerdenim."* diyerek önemli bir gerçeğe dikkat çekerken bir yerde demokratik sistemin yerleştirilmesi gereğine vurgu yapmıştır.[25] Belirtilen dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın bütün icraatına bakılırsa her şartta millete inanarak, güvenerek işe atıldığı, millet iradesini her şeyin üzerinde tuttuğunu görürüz. Bu süreçte İstanbul Hükûmetinin ve İngilizlerin Millî Mücadele karşıtı hareketlerini bertaraf edecek en yetkili makamın Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğuna vurgu yapan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'yı terk etmek zorunda kalınsa bile milletin kurtuluşu ve istiklali için vatanın son kaya parçasını dahi savunacak kararlılıkta olduklarını vurguluyordu.[26]

Millî ordunun ilk zaferlerini kazandığı aylarda 20 Ocak 1921 tarihinde TBMM, kabul ettiği 85 numaralı "*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*"[27] ile aslında yeni Türk Devleti'ni resmen ilan ederek anayasal bir sisteme bağladığını ifade ediyordu. TBMM Hükûmetinin kabul ettiği bu ilk anayasanın birinci maddesinde *"Hâkimiyet bila kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir."* ilkesini benimseyerek doğrudan demokratik bir sistemi temel aldığını ifade ediyordu. Bu temel üzere çalışmalarını sürdüren Birinci Meclis, olağanüstü bir devrin meclisi olmakla birlikte önemli başarılara imza atmış, millî egemenlik kavramının yaygınlaştırılması ve halk tabanına yayılmasında üzerine düşeni yapmaya gayret etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu süreçte TBMM başkanı ve başkomutan sıfatı ile demokratikleşme çabalarına önemli katkılar sağlamış, meclisin meşruiyetten ayrılmaması noktasında gerektiğinde uyarılarda da bulunmuştur. Hatta meclislerin dahi şahsi istibdattan daha yıkıcı istibdat idaresine başvurabileceğine dikkat çekerek meclislerin belli dönemlerde seçimlerle yenilenerek millî egemenliğin emin şartlara bağlanmasını, vekillerin temsilcisi oldukları milletin çıkarlarını gözetmekten başka düşünceleri olmaması gerektiğini ifade etmiştir.[28] Aslında bütün bu gelişmelere bakılırsa A. Fuat Başgil'in ifade ettiği gibi, *"1921 Anayasası Türkiye'de reisicumhursuz bir cumhuriyet kurmuştur."*[29]

20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 3. maddesine belirtildiği üzere devletin adı *"Türkiye Devleti"* olarak kabul

---

[24] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC);* C I, s. 53.
[25] Yunus Nadi; *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978, s. 260-262.
[26] Cezmi Eraslan; s. 59.
[27] Suna Kili-Şeref Gözübüyük; *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1982, s. 91-93.
[28] Arı İnan; Gazi *Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara 1996, s. 32.
[29] Ali Fuat Başgil; "Esas Teşkilat ve Siyasi Rejim", *Milletlerin Hukuki Hayatı (Kolektif Eser),* İstanbul 1940, s. 12.

edilmiştir. Devletin meşrulaştırıcı ideolojisi de etnik köken ve dinden arındırılmış bir milliyetçilik üzerine temellendirilmiştir. Bir yanda etnik açıdan farklı ama dinî bakımdan büyük ölçüde aynı olan kitleyi Türk kimliğinde bütünleştirmek; diğer yanda birey ve yurttaş oluşturmak gibi önemli bir konu ortada duruyordu. Bütün bunları geleneksel-dinî değer yargılarına ve hayat tarzı ve alışkanlıklarına sahip bir toplumsal dokuda eş zamanlı ve kısa sürece sıkıştırılmış olarak ve yukarıdan aşağıya doğru işleyen bir toplumsal dönüşüm tasarımıyla gerçekleştirmek gerekiyordu.[30] Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ve devamında bir millet oluşturmak için vatandaş/yurttaş yaratmak, yurttaşa varabilmek için bireyi öne çıkarmak gibi karmaşık bir amacı gerçekleştirmek zorluğu ortada idi. Cumhuriyet'e uzanan süreçte bu yönüyle bir kimlik oluşturma sorunu ortada idi. Barış içinde birlikte yaşama kültürünü benimsemiş bir toplum temeline dayanan bir sosyal yapının kurulması zarureti vardı.

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık yedi ay önce Konya'daki Türk Ocağında yaptığı bir konuşmasında aydınlara yol göstermek için kullandığı *"Sınıf-ı münevver telkinle, irşatla kitle-i ekseriyeti kendi maksadına göre iknaya muvaffak olamayınca başka vasıtalara tevessül eder. Halka tahakküm ve tecebbüre (baskı ve şiddete) başlar, halkı istibdatta bulundurmaya kalkar."* ifadeleri oldukça önemlidir.[31] Mustafa Kemal bu konuşmasıyla aydınları ve halkı kendi doğrularına inandırmaya çağırırken nasıl olmaları gereğine de vurgu yapmaktadır.

Büyük Zafer'in ardından TBMM Hükûmetinin Lozan Konferansı'na davet edilmesiyle birlikte doğu ve Batı'nın aylar sürecek olan hesaplaşması masaya yatırıldı, çözüm yolları tartışmaya açıldı. Aslında bu konferansta gündeme getirilen konuların pek çoğunda İtilaf devletlerinin önderi konumunda olan İngilizlerin Türklerle olan hesaplaşması yer alıyordu. 1923 yılının ilk yarısında Türkiye; Osmanlı Devleti'nin parlak ve kötü, yani dalgalı geçmişiyle topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş,[32] geleceği belirsiz, demokrasi yönetiminin çok gerisinde ve mevcut hayatı sürdürebilmek için bazı niteliklere sahip olmak için çırpınan bir görünüm arz ediyordu. Karlofça'da 1699'da imzalanan ve ilk toprak kaybıyla başlayan bir dizi antlaşmaların ardından nihayet Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde çoğunluğu Müslüman olan Arap topraklarının hukuken Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına Türkiye rıza göstermek zorunda kalmıştır. Öte yandan, Misakımillî hudutları içerisinde Türkiye hükûmetinin otoritesi uluslararası alanda tescil edilmiştir. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından 13 Ekimi 1923'te Ankara başkent yapılmış, bunu

---

[30] Mehmet Semih Gemalmaz; "Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'de İnsan Haklarının Gelişmesi", *Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri,* ATAM Yay., Ankara 2010, s.215-216.

[31] Azra Erhat; *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, Can Yay., İstanbul 2003, s. 47.

[32] David Fromkin; *Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922),* Çev., Mehmet Harmancı, İstanbul 1993, s. 401.

takiben 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle Türkiye'de yeni bir süreç başlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi, yerli ve yabancı basında geniş yankı yapmıştır. Ankara basını Cumhuriyet'in ilanını büyük bir coşkuyla karşılamış, halkın heyecanını gazete sütunlarına taşımıştır. Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet'in ilanı için *"Sürûr ve şâdumanın en canlı levhasıydı", "Türkler kalpten cumhuriyetperverdirler!", "Memleketin her tarafındaki tezahürat halkımızın bu terakki yolunu nasıl candan karşıladığını gösteriyor.", "Ezelden cumhuriyetçi olan Anadolu, içinden doğan yeni idareyi büyük bir meserretle karşılamıştır."* şeklinde başlıklar kullanmıştır.[33] Halk, Cumhuriyet'in ilanını coşkuyla karşılamış ve bunu bir bayram edasıyla kutlayacak şenlikler icra etmiştir.[34] Cumhuriyet'in ilanıyla ilgili olarak daha sonra yapılan yorumlara da bakılırsa 29 Ekim 1923 gününün bir bayram havası içinde geçtiği, yüz bir pare top atıldığı, Ankara'da halkın coşkuyla bu sevinci paylaştığı ifade edilmektedir.[35] Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçte Ankara ve İstanbul basını arasında devam eden bu tartışmalara Cumhuriyet'in sözcüsü olarak Hâkimiyet-i Milliye gazetesi cevaplar vermiştir. 12 Kasım 1923 günü yayımlanan *"Son Cevap"* başlıklı yazıda *"Türkiye Cumhuriyeti vardır ve Türk toprağında haşre kadar payidardır. Hiçbir magşuş iddia onu bir dakika doğuşunda şâibedâr edemez."* deniliyordu.[36]

İlanından bir yıl sonra Türk basınının önemli gazetelerin birkaçına bakıldığında Cumhuriyet'in ilanı bir bayram şeklinde algılanarak halka bu yönde haberler aktarılmaya çalışılmış, kiminde de Cumhuriyet'in ilanının yıl dönümü olarak haberler yayımlanmıştır.[37] 31 Ekim 1924 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Ankara'da idareciler ve halkın katılımıyla yapılan kutlamalarla ilgili yorumunda, *"Cumhuriyetimizin ilk yıl dönümünü bayramların içinde en büyük bayram olarak tes'îd etti. Bu bayram bilhassa doğduğu, kuvvet bulduğu Ankara'da çok candan ve çok samimi bir surette geçti. Ankara, candan ve kalpten yeni Türkiye'nin bu en mühim gününü tes'îde hazırlanmıştı"*[38] cümlesiyle Cumhuriyet'in ilanının kutlandığını haber veriyordu.

Öte yandan İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey tarafından İstanbul vilayetine gönderilen yazıda İstanbul'da da kutlamaların yapılması

---

[33] Cumhuriyet'in ilanıyla ilgili başlık ve yorumlar için bk., *Hâkimiyetimilliye*; 31 Ekim 1923, 01 Kasım 1923, 07 Kasım 1923.

[34] Bengül Salman Bolat; *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960),* Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 55 vd.

[35] Enver Behnan Şapolyo; "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Ülkü Mecmuası*, Ankara, II. Teşrin 1935, s. 199-200.

[36] *Hâkimiyetimilliye*; 12 Kasım 1923.

[37] "İstanbul'da İlk Cumhuriyet Bayramı*"; Vatan Gazetesi*, 29 Ekim 1923; ayrıca bk., *Tanin, Hâkimiyetimilliye*; 29 Ekim 1924.

[38] *Hâkimiyetimilliye*; 31 Ekim 1924.

isteniyordu. Öte yandan İstanbul Darülfununu da bir programla Cumhuriyet'in ilanını kutlamıştır Bu programda İstanbul Darülfünun Emini (Rektör) İsmail Hakkı Bey, Cumhuriyet idaresini ve bu idarenin özellikle gençlik için öneminden bahseden bir konuşma yapmıştır.[39] Müderris İsmail Hakkı Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta Cumhuriyet'in ilan gününü kutlamış,[40] Mustafa Kemal Paşa da kendisine gönderdiği cevabi telgrafta gençliğin ve halkın bu kutlamaya katılmasını takdirle karşıladığını ifade etmiştir.[41] Ayrıca bayram günü resmî daireler ve okulların tatil edilmesi, halkın sivil toplum örgütlerinin katıldığı geçit törenlerinin yapılması, resmî binaların süslenmesi, gece minarelerin aydınlatılması gibi konularda tedbirler alınmıştır.[42]

Cumhuriyet'in ilan edilişine eleştirel bakan Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey ise bir yıl sonra köşesinde yazdığı makalesinde; yakın zamanlara kadar bahsinin bile yapılmadığı Cumhuriyet idaresine, Türk insanının asırlardır yaşıyormuş gibi alıştığını ve bağlandığını belirtmesi halkın yeni rejime bakışını yansıtması bakımından son derece dikkate değerdir. Yazar makalesinin bir yerinde cumhuriyet idaresine nasıl geçildiğinden ziyade nasıl olup da bunca yıl hükümdar yönetimine halkın tahammül ettiğine hayret ettiğini ifade etmektedir.[43] Cumhuriyet'in ilanının birinci yıl dönümü Anadolu'nun çeşitli vilayet ve kaza merkezlerinde halkın katılımıyla kutlanmıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi kutlamalarla ilgili gelen bir kısım telgrafları yayımlamıştır.[44] Cumhuriyet'in ilanı tarihinin *"29 Ekim Cumhuriyet Bayramı"* şeklinde düzenli olarak kutlanması konusunda dört maddelik bir kanun teklifi hazırlanmış ve 19 Nisan 1925 tarihinde kabul edilerek yasalaşmıştır.[45] Bundan böyle Cumhuriyet Bayramı kutlamaları Ankara'da resmî devlet protokolünün, vilayetlerde ve taşrada mülki idare amirlerinin katılımı ve halkın desteğiyle yapılmıştır. Programlar genelde resmî kabul, resmigeçit ve gece düzenlenen fener alayları şeklinde icra edilmiştir.[46] 1926 yılından itibaren özellikle öğrencilerin de bayram etkinliklerine katılmaları, Türkiye'nin her yerinden izcilerin bayrama katılmak üzere Ankara'ya gelmeleri duyurulmuş,[47] bayram günü tüm yurtta yüz bir pare top atışı yapılarak kutlamaların icrası yönünde bir kararname çıkartılmıştır.[48] 29 Ekim

---

[39] *Vakit Gazetesi*; 31 Ekim 1924.
[40] *Tanin Gazetesi*; 1 Kasım 1924.
[41] *Cumhuriyet*; 31 Ekim 1924.
[42] Bengül Salman Bolat; s. 64-65.
[43] Hüseyin Cahit; "Cumhuriyet Günü", *Tanin Gazetesi*, 29 Ekim 1924.
[44] Trabzon, Gümüşhacıköy, Avanos, Rize, Koçhisar, Sivrihisar ve Siirt bunlardan bir kaçıdır. Bk., *Hâkimiyetimilliye*; 31 Ekim 1924.
[45] TBMM'de 23 Nisan'ın mı yoksa 29 Ekim'in mi millî bayram olması konusu tartışılmış, tek bir gün olarak bunun belirlenmesinin daha uygun olacağı noktasında fikir birliğine varılmıştır. Bk.,*TBMMZC*; C I, İçtima Senesi II, Devre II, s. 164-167. Ayrıca bk., Bengül Salman Bolat; s. 70 vd.
[46] Bengül Salman Bolat; s. 73-74.
[47] *Milliyet Gazetesi*; 28 Ekim 1926.
[48] Bengül Salman Bolat; s. 76.

1926 tarihinde yapılacak olan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında Teşrifat (Protokol) Müdürlüğü geniş kapsamlı bir tebliğ yayımlayarak her şeyi tüm ayrıntısıyla açıklamış, giyilecek kıyafet ve şapkaya varıncaya kadar bütün hususlar belirtilmiştir.[49]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen bu törensel etkinliklerde Kurtuluş Savaşının muzaffer Türk ordusunun ön planda olması son derece tabiidir. Özellikle 1925 yılında icra edilen Cumhuriyet Bayramı kutlamaları etkinliklerinde askerlerin yaptığı resmigeçit, savaştan yeni çıkmış bir ülkenin ve halkın ordusuna olan güvenini tazeleyen ülkeye ve rejime sahip çıkıldığını göstergesi olarak algılanmakta idi.[50]

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında yöneticilerle aydınların ve halkın törensel etkinliklere birlikte katılımıyla ülke genelinde millî-birlik ve bütünlüğün sağlanması, halkın kaynaşması, Cumhuriyet'in değerlerine bağlılıklarının artırılmasına yönelik faaliyetlere basın-yayının da destek vermesiyle Türkiye'de cumhuriyet algısı olumlu anlamda tabana yayılmıştır. Cumhuriyet'in 10'uncu yılı kutlamaları ise başkentte ve tüm yurtta bir gövde gösterisine dönüşmüştür. Bununla ilgili olarak 11 Haziran 1933'te *"Cumhuriyet'in İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Kanunu"* çıkarılmış, bu kanun çerçevesinde *"Yüksek Kutlama Komisyonu"* teşkil edilmiş, kutlamalarla ilgili tüm ayrıntılar önceden planlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ve Türk milletine sağladıklarını konu alan marşlar bestelenmiş ve yapılan yarışma sonunda Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Kemal Çağlar'ın yazdıkları *"Onuncu Yıl Marşı"* birinci seçilmiş,[51] Cemal Reşit Rey tarafından bestelenmiş olan bu marş, Cumhuriyet'in kazanımlarını özetleyen bir marş olarak Türk halkının hafızasına silinmez izlerle kazınmıştır.[52] Basın-yayın faaliyetine radyo da dâhil olmuş, İstanbul ve Ankara'da radyo yayın merkezleri kurularak cumhuriyet ve bayram konusunda halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.[53] Konferans ve irşat komitesi teşkil edilmiş ve halka yönelik konferans, temsil ve törenler yapılmıştır. Bu etkinliklerde Türk İnkılabı'nın topluma kazandırdıkları özetlenmiş, millî egemenlik ve demokrasi kavramı, devlet-halk bütünleşmesi ve laiklik konularına vurgular yapılmıştır. Yine bugünün anısına şehir ve kasabaların en geniş meydanına *"Cumhuriyet Meydanı"* adı verilmesi kararlaştırılmıştır.[54] Özellikle Cumhuriyet'in Onuncu Yıl kutlamalarında ve ondan sonra gerçekleştirilen kutlamalarda kültürel alanda yapılan inkılaplara vurgu yapılmış, halkı bir arada tutan ortak değerler ön plana çıkarılmaya çalışılmış, bunlar da şiir, konferans, temsil türü etkinliklerle sunulmaya çalışılmıştır.

---

[49] *Hâkimiyetimilliye*; 27 Ekim 1926. *Milliyet Gazetesi*; 28 Ekim 1926.
[50] *Hâkimiyetimilliye*; 30, 31 Ekim 1925.
[51] *Milliyet Gazetesi*; 22 Ekim 1933.
[52] *Resmî Gazete;* S 2452, 15 Temmuz 1933, S 2530, 16 Ekim 1933; S 2536, 23 Ekim 1933. *Hâkimiyetimilliye;* 16 Temmuz 1933; Cumhuriyetin Onuncu Yıl Etkinlikleri hakkında yapılan kapsamlı çalışmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bk., Bengül Salman Bolat; s. 99-121.
[53] *Milliyet Gazetesi Cumhuriyet Gazetesi*; 13 Ekim 1933.
[54] Bengül Salman Bolat; s., 110-113.

Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda yeni rejimin halka benimsetilmesi temel ilke olarak benimsenmiş; yapılan düzenlemeler, ülkeyi ve toplumu çağdaş seviyeye çıkarmak için girişilen bir dizi inkılap hareketinin hepsi aslında yeni rejimin halk tabanında güçlendirilmesine yönelik hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeniliklerin halk tabanına yayılmaya gayret edildiği dönemde ATATÜRK'ün hep gerçekçi davranışlar sergilediği görülür. Bu yönüyle bakıldığında ATATÜRK, gerçek önünde ne yapabileceğini kararlılıkla hesaplayan ve onu başarıyla uygulayan bir önder olarak ortaya çıkmıştır. ATATÜRK'ün yaptıklarını yakından gören Fransız Büyükelçisi Charles de Chambrun, onun Türkiye'de gerçekleştirdiği yenilikleri aktarırken şu cümleyi kullandığını belirtir: *"Önce ülkeyi fethetmeyi başardım, sonra ötekine göre daha zor olan halkı fethettim."*[55]

Cumhuriyet'in ilanını takip eden yeni dönemde özellikle halkın yeni idareye uyum sağlaması, bunu benimsemesi, her bakımdan kabul ederek sımsıkı sarılması önem arz ediyordu. Nasıl ki II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yeni rejimin halk tarafından algılanmasında birtakım sorunlar yaşanmış ise bu dönemde de bunların olması kaçınılmazdı. Çünkü halkın eğitim düzeyi, yeni rejimi algılamasına yetecek durumda ve düzeyde değildi. İşte burada devletin yönetim kademesinde bulunanlara ve aydınlara önemli görev ve sorumluluklar düşüyordu. Merkez ve taşradaki yöneticilerin de cumhuriyet rejimini halka inerek anlatmaları gerekiyordu. Halkın eğitim düzeyinin düşüklüğünü bir fırsat olarak değerlendiren ve taşrada halk üzerinde otorite kurmuş olan eşraf, âyan, ağa ve şeyhlerin nüfuzlarını kullanarak halkı kendi amaçları doğrultusunda kullanmaları pekâlâ mümkündü. Nitekim 1925'te çıkan Şeyh Sait İsyanı, daha sonraki yıllarda çıkan Dersim ve Ağrı İsyanlarında ağa ve şeyhlerin halk üzerindeki otoritesinin etkili olduğu, dış güçlerin de bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istedikleri görülecektir. Bütün bu isyan ve kalkışmaların amacı yeni kurulan rejime, Cumhuriyet'e karşı bir başkaldırı hareketi niteliğine bürünmüştür.

Mustafa Kemal Paşa bu süreçte cumhurbaşkanı sıfatıyla halkın arasına katılarak yeni rejim ve yönetim anlayışını halka anlatırken *"Cumhuriyet fazilettir!"* vurgusunu yaparak anlatmaya başladı. Türk milletinin temel değerlerinden hareketle yeni yönetim tarzını bir öğretmen edasıyla halka aktarmaya gayret etti. Cumhurbaşkanı ile katıldığı yurt gezilerinden birine tanıklık eden Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşımını şöyle aktarmaktadır: *"Gazi hazretlerinin her tarafta millete hitabı şöyle hülasa olunabilir. Bu devlet sizindir. Devlet sizsiniz. Bu devletin mukadderatına ne sultanların ne halifelerin ne de başka bir ferdin müdahaleye hakkı yoktur. Bütün salahiyet milletindir. Biz en nihayet iradenizi yerine getirmeye, sizin menfaatlerinize hizmet etmeye memuruz. Mademki devletin idare mesuliyetini omuzlarımıza yüklettiniz, kendimi size karşı mesul sayarım. Bütün icraatımda hesap vermeye mecburum. İşte şimdi*

[55] Hikmet Özdemir; *Atatürk'ün Liderliği*, ATAM Yay., Ankara 2010, s., 163.

huzurunuzda bulunuyorum. Ne isterseniz sorunuz. Hangi meseleler etrafında aydınlanmak isterseniz izahat vermeye hazırım."[56]

Mustafa Kemal Paşa yeni yönetim sisteminin temel özelliklerini açık yüreklilikle halka aktararak nasıl bir idareye kavuştuklarını izah etmeye ve etrafındakilere de bu davranışıyla örnek olmaya çalışmıştır. Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet'e uzanan süreçte şimdiye kadar duyulmamış, halkın kendisinden hesap sorabileceğini ifade eden bir konuşma tarzı toplum tarafından yadırganarak karşılanmış olabilir. Çünkü Osmanlı toplum yapısında idarecilerin halka hesap vermesi söz konusu olamazdı. Onlar halkı ancak lütufta ve ihsanda bulunarak yönetirlerdi. Yöneticilerin halka inmesi söz konusu olamazdı. Yönetim kademesindekiler sadece padişaha hesap vermek durumundaydılar.

Mustafa Kemal ATATÜRK bu eski anlayışı yıkmak, Çağdaş Türkiye Devleti'ni sağlam temellere oturtmak için mutlaka halka inilmesinden yana idi. Bundan dolayıdır ki İstiklal Harbi Dönemi'nden itibaren Cumhuriyet'in ilanından sonra devam eden süreçte çıktığı yurt gezilerinde gerçekleştirilecek olan devrim hareketlerini halka mal etmeye çalıştı. Etrafındaki aydınlarla tartıştıktan sonra bunları halkın öngörüsüne sundu. Tepkileri ölçerek uygulama sahası aramaya gayret etti. ATATÜRK'ün bu yurt gezilerinde değindiği konular daha o yıllarda kaleme alınmış ve yayımlanmıştır. Bir kısmı ise sonraki yıllarda güncellenerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.[57] ATATÜRK'ün yurt gezileriyle ilgili eserler incelendiğinde: O, çevresinde bulunan bürokrat ve dönemin aydınlarıyla yaptığı yurt gezilerinde halkla iç içe olmaya gayret etti. Kimi zaman bir esnafın yanında, kimi zaman da bir köylü rençber ya da çobanın yanında bulunarak onları yeni yönetim anlayışı ve yapılan yenilikler konusunda bilgilendirerek Cumhuriyet Devrimi'ni halk tabanına yaymaya yönelik çalışmalara büyük katkılar sağladı.

ATATÜRK, yurt gezilerinde cumhuriyeti ve devrimleri halk tabanına yayma faaliyetinden çok önceleri kamuoyunu yönlendirmekte en etkili araçlardan biri olan basın-yayını kullanarak halkın bilinçlendirilmesi yönünde

---

[56] Hikmet Özdemir; *Atatürk'ün Toplumla İlişkileri*, Ankara 2010, s. 4.

[57] Bu konuda yazılmış eserlerden birkaçı için bk., *Reisicumhur Hazretlerinin 1340(1924) Sonbahar Seyahatleri*; Haz. Tevfik (Bıyıklıoğlu), Basın-Yayın Umum Müdürlüğü Yay., Ankara 1925. İsmail Habip Sevük; *O Zamanlar (1920-1923),* Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939. Ahmet Hamdi Başar; *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul 1945. Mustafa Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devrimi'nde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1959. Mazhar Müfit Kansu; *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C I-II, Ankara 1966. İstihbarat Müdüriyeti, *İzmir Yollarında*, Yay. Haz., Mehmet Önder, Ankara 1989. Mustafa Kemal; *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923),* Kaynak Yay., İstanbul 1993; Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, İstanbul 2000. Ertuğrul Zekai Ökte; Gazi *Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri, (1922-1938),* Tarih Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000. Arif Hikmet; *Bursa Seyahati*, Yay. Haz., Nezaket Özdemir, İstanbul 2008. İsmail Habip Sevük; *Atatürk'le Beraber*, Yay. Haz. Lütfi Tınç, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008.

önemli adımlar attı.[58] Daha Sivas Kongresi'nde iken Millî Mücadele hareketinin resmî yayın organı olarak *"İrade-i Milliye gazetesi"* yayımlanmaya başlandı.[59] Gazetede Millî Mücadele'nin amaç ve yöntemleri bizzat önderin fikir ve düşüncelerinden, kaleminden çıkarak halka yayımlanmaya çalışıldı. 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldikten kısa bir süre sonra da *"Hâkimiyet-i Milliye"* adıyla yeni kurulacak olan idarenin ve gerçekleştirilecek olan yeniliklerin resmî ağızdan sözcülüğünü yapacak olan gazete 10 Ocak 1920'de Ankara'da yayın hayatına başladı. Gazetenin yayımlandığı ilk gün başyazı Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alınmıştı.[60] Bu gazeteyi takiben Anadolu'da Yenigün adıyla bir gazete de 9 Ağustos 1920'de yayımlanmaya başlamıştır. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 6 Nisan 1920 tarihinde teşkil edilen Anadolu Ajansı ile Millî Mücadele hareketi ve TBMM'nin sesini dünyaya duyurmak, kamuoyunu bilgilendirmek ve bilinçlendirmek amacıyla kurulmuş ve faaliyete geçmiştir.[61]

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya yaptığı seyahatler sırasında halkla ilişkiler konusunda tanınmış şair, yazar, gazeteci, bürokrat ve halk önderleriyle iş birliği içinde olmuş, onların desteğini sağlayarak kamuoyunu her konuda bilinçlendirmeye çalışmıştır. O tarihin tanıklığı önünde toplumun karşısına çıkmış ve kalabalıklara kendi fikir ve düşüncelerini, ileriye yönelik projelerini aktarmaya gayret etmiştir.[62] Ruşen Eşref (Ünaydın), Mehmet Emin (Yurdakul), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ağaoğlu Ahmet, Yunus Nadi, Mahmut Esat (Bozkurt), Falih Rıfkı (Atay), Hakkı Tarık (Us), Yusuf Akçura, Asım Us, Aka Gündüz, Fazıl Ahmet Aytaç vd. yazar, gazeteci ve fikir adamları ATATÜRK'ün yanında yurt gezilerine iştirak edenlerden birkaçıdır.[63] Bahsedilen bu yazar ve fikir adamlarından bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın seyahatlerinde halka vereceği söylevleri kaleme almış veya katkıda bulunmuştur. İsmail Habip (Sevük) Bey, 13-25 Mart 1923'te ATATÜRK'ün Adana, Mersin, Tarsus ziyaretlerinde yanında bulunduğu gibi 15 konuşma metnini yazıp kendisine takdim etmiş, bunlar daha sonra Anadolu Ajansı tarafından yurda yayımlanmıştır.[64]

ATATÜRK, basının Cumhuriyet'i korumada önemli bir role sahip olduğunu biliyordu. Bu konuda 5 Şubat 1924'te İzmir'de basın mensuplarıyla yaptığı bir konuşmada basının Cumhuriyet'e sahip olması gerektiğini vurgulamış ve basının milletin gerçek ses ve iradesinin belirme yeri olan

---

[58] Yücel Özkaya; *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921),* ATAM Yay., Ankara 1989, s. 35-43.

[59] Aytül Tamer; *İrade-i Milliye: Millî Mücadele'nin İlk Resmî Yayın Organı,* TÜSTAV Yay., İstanbul 2004.

[60] Hüseyin Doğramacıoğlu; *Hâkimiyetimilliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.1 vd.

[61] Yücel Özkaya; s. 44-50.

[62] Hikmet Özdemir; *Atatürk'ün Toplumla İlişkileri,* s. 14.

[63] Ayrıntı için bk., Kemal Arıburnu; *Atatürk ve Çevresindekiler*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1995.

[64] Lütfi Tınç; "İsmail Habip Sevük'ün Atatürk Makaleleri", *İsmail Habip Sevük, Atatürk'le Beraber*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008, s. VIII.

Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale oluşturmasını tavsiye etmiştir. Bu toplantıya İkdam'dan Ahmet Cevdet, Tanin'den Hüseyin Cahit, Tasvir-i Efkâr'dan Velid Ebuzziya, İleri'den Celal Nuri, Akşam'dan Necmettin Sadak, Tercüman-ı Hakikat'ten Hüseyin Şükrü, Vakit'ten Mehmet Asım, Vatan'dan Ahmet Emin beyler katılmıştır. ATATÜRK, basın mensuplarıyla yaptığı görüşmede birlik ve beraberliğin önemine vurgu yaptıktan sonra; *"Mücadele bitmemiştir. Bu hakikati milletin vicdanına lüzumu gibi ulaştırmada basının vazifesi çok ve çok mühimdir"* demiştir.[65] Cumhuriyet'in ilk yıllarında basın, yeni rejimin halka tanıtılmasında, devrimlerin halka yaygınlaştırılmasında halkı bilgilendirmek, bilinçlendirmek gibi önemli bir görevi üstlenmiştir.

1920'lerden 1923'lere uzanan tarih kesitine bakıldığında Türk milleti elindeki tüm imkânları seferber etmiş, topyekûn bir Millî Mücadele hareketiyle düşmanı yurttan atabilmişti. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde toplumum eğitim durumuna bakılacak olursa son derece yetersiz olduğu gözlemlenir. Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde eğitimli insan oranı erkeklerde % 5'lerde iken kadınlarda bu oranın daha da düşük olduğu bilinmektedir. Öncelikle toplumun eğitilmesi gerekiyordu. Bunun için büyük bir eğitim seferberliği başlatılması gerekiyordu. Ancak eğitimli insanlar Cumhuriyet'in ne anlama geldiğini kavrayabilirdi. Cumhuriyet'i ilan eden kadronun öncelikli konuları arasında halkın eğitilmesi, hem de kısa sürede bunun gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Bu düşünceden hareketle Millî Mücadele Dönemi'nde bir yanda cephede savaş devam ederken Mustafa Kemal Paşa diğer taraftan da öğretmenlerle bir araya gelerek eğitim sistemini tartışmaya açarak millî bir eğitim programı hazırlanması konusunda çalışmaları başlatmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın, 31 Ocak 1923 günü İzmir'de eski Gümrük binasında halka hitabında özellikle kadınların eğitimi konusuna büyük önem verilmesi gerektiğini belirten konuşması son derece dikkat çekicidir. İlk terbiyenin ana kucağında verildiğini belirttikten sonra kadınların eğitim-öğretim görmelerinin en öncelikli konulardan olduğunu belirtmesi, bununla ilgili tarihten örnekler vererek konuyu derinlemesine açıklaması çok önemlidir.[66] Diğer taraftan 2 Şubat 1923 günü İzmir'de halka hitaben yaptığı Türkiye'nin geleceğini konu alan ve yaklaşık 7 saatten fazla süren konuşmasında pek çok hususta halkı bilgilendirmeye çalışmış, özellikle halkın eğitimi konusuna dikkat çekmiştir.[67] Mustafa Kemal Paşa'nın üstün bir hitabet yeteneğine sahip olduğunu belirten İsmail Habip Sevük, *"Cephedeki zaferi onun kılıcı kazandı fakat içerideki davayı kazanan*

---

[65] *Hâkimiyetimilliye;* 7 Şubat 1924. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; C II, Türk İnkılap Tarihi Ens. Yay., Ankara 1959, s., 166. Ayrıca bk., Ahmet Emin Yalman; *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C 3, İstanbul 1970, s., 104-105.

[66] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; ATAM Yay., Ankara 2006, s. 450-457.

[67] Sadi Borak; *Atatürk'ün Resmî Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri,* Kaynak Yay., İstanbul 1955, s. 155. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından yayımlanan Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II adlı derlemede bu konuşma metni sadece 8 sayfa olarak yer almaktadır. Bk., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*; TİTE Yay., Ankara 1959, s. 83-91.

onun hitabetidir." derken onun bu husustaki liderlik yeteneğine vurgu yapmıştır.[68]

Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda gerçekleştirilen yenilikler halk tabanına yapılan çeşitli törensel etkinliklerle de sunulmaya çalışılmıştır. Yeni bir işletmenin, kamu binasının veya eğitim kurumunun açılması sırasında veya bir bayram esnasında Cumhuriyet idaresinin kazanımları geniş katılımlı yapılan törenlerle kamuoyuna sunuluyor, halkın algılama seviyesine uygun bir şekilde devrimler aktarılmaya gayret ediliyordu. Ancak bütün bu uzun uğraşılara rağmen halk tabanında Cumhuriyet'in, cumhurbaşkanının, idari alanda yapılan yeni düzenlemelerin ne anlam ifade ettiği konusunda bir netlik yoktu. Hatta 1930 yılı sonbaharında Cumhurbaşkanı Gazi Paşa ile çıkılan bir yurt gezisinde Adana taraflarında halkın yeni rejime bakışı şöyle aktarılmaktadır: *"Adana'da bulunduğumuz iki gün zarfında ben hususi olarak civarda bir iki köy gezdim. İlk gözüme çarpan şey, inkılabın ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin henüz vilayet merkezlerinden bir adım atamamış olduğudur. Bir köyde yaşlı bir adamla konuştum; hükûmet merkezini hâlâ İstanbul sanıyor ve padişaha dua ediyor. Antalya'da Gazi teftiş ederken asker hep bir ağızdan: '... Padişahım çok yaşa!' diye bağırmıştı. Edirne'de fakir halktan Gazi'ye yardım için dilekçe verenler içinde 'atiyye-i şâhâne' isteyenler bulunuyordu."*[69] Uzun yıllar halife-sultan idaresinde yaşamış olan bir halkın zihniyetinden bunların birden sökülüp atılmasının zorluğunu bilen ATATÜRK ve lider kadronun; bu nedenle halka inmek, birebir yenilikleri ve Cumhuriyet'in bir erdemliler yönetimi olduğunu anlatmak gibi sorumlulukları vardı. Bu sorumluluğu yerine getirmek, yeni yönetimi ve yapılan tüm yenilikleri halka yaymak amacıyla yapılan yurt gezileri belirli bir plan dâhilinde icra edilmiştir. ATATÜRK'ün 1922 yılında Büyük Zafer'den sonra başlayarak her türden halk topluluğuna hitap etmek için bir uçtan öbür uca seyahati son derece önemlidir. Bu gezilerde aslında lider-millet bütünleşmesi de bir ölçüde gerçekleştiriliyordu.[70] Diğer taraftan bu seyahatlerin bir misyonu olduğu ortadadır. Artık muharebe meydanlarında zafer kazanmış bir komutandan çok, bir ulus-devlet kurucusu olarak yapılan gezilerin önemi büyüktü. Cumhuriyet'in ilanından sonra hemen hemen her yıl düzenli olarak gerçekleştirilecek olan bu gezilerin temel amacı, şimdiye kadar yapılmış ve bundan sonra geleceğe yönelik olarak yapılacak tüm faaliyetlerle ilgili halka bilgi vermek, isabetli kararlar almaktı.[71] Nitekim bu konuda araştırma yapanlara göre lider, yapılan yeniliklerle ve halkın tepki ve taleplerini bu yolda edindiği izlenimlerle hükûmete taşımakta ve milletin ihtiyaçlarını

---

[68] İsmail Habip Sevük; *Atatürk'le Beraber*, s. 46-47.

[69] *Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931);* Haz., Gürbüz Tüfekçi, Kaynak Yay., İstanbul 1998, s. 8.

[70] Ertuğrul Zekai Ökte; Gazi *Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri, (1922-1938),* s. 18.

[71] 10 Kasım 1980 tarihinde Boğaziçi Üniversitesinde yapılan Atatürk'ü anma töreninde konuşan Donald E. Webster'ın yorumları için bk.*, Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri*; C I, Boğaziçi Üni. İstanbul 1980, s. 8.

hükûmet programlarına yansıtarak uygulatmakta ve takip etmektedir.[72] Bu geziler esnasında zaman zaman önderin şahsına yönelik birtakım eylemler de gündeme gelmiştir. Nitekim bu tarz hareketlerden biri de kuvveden fiile geçmek üzereyken haber alınan İzmir Suikasti olayıdır ki bu eylem de aslında Cumhuriyet'e, onun önderi Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik bir eylem olarak tarihe geçecektir.[73]

ATATÜRK'ün 1930'lu yıllardaki yurt gezilerine katılan Ahmet Hamdi (Başar) Bey gözlemlerini şöyle aktarır: *"Gazi, inkılabın temel ilkelerinden olan milliyetçiliği Türkçülük temeliyle kuvvetlendirmek istemektedir. Ancak bu Türkçülük, daraltıcı ve parçalayıcı değil, genişletici ve toplayıcı bir Türkçülüktür. Halkı bu inanç etrafında toplamak, memleketin sadece maddesini değil, milletin manasını da kurtarmak lazım geldiği muhakkak. Gazi her şeyden fazla, bu noktaya önem veriyor ve bunun için de Türkçülüğe ve Türk tarihinin eskiliğine ve kudretine dayanıyor..."*[74] Bu düşüncelerden hareketle millî devleti oluşturan bireylerin millî birlik duygusu etrafında kenetlenmesini sağlayıp güçlü bir Türk ulusu yaratma hedefinde olan ATATÜRK, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarını teşkil ederek bu anlayışı bilimsel bir temele oturtmaktan da geri kalmamıştır.

Cumhurbaşkanı özel kalem müdürü olan Hasan Rıza Soyak'ın ifadelerine göre, ATATÜRK 1930'lu yılların ekonomik sıkıntılarının yaşandığı dönemde yaptığı yurt gezilerinde halkın sefalet içinde sürdürdüğü hayatı görünce idarecilerle zaman zaman bu durumu tartışmıştır. 6 Mart 1930 günü akşamı köşkte Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza'ya hitaben: *" Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi-manevi bir perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz... Bu arada beni en çok üzen şey nedir bilir misin? Halkımızın zihninde kökleşmiş olan her şeyi başta bulunanlardan beklemek itiyadı. İşte bu zihniyetle herkes büyük bir tevekkül ve rehavet içinde, bütün iyilikleri bir şahıstan yani şimdi benden istiyor, benden bekliyor, fakat nihayet ben de bir insanım be birader, kutsi bir kuvvetim yok ki!"* [75] dediği belirtilir. İşte burada liderin yanında yer alan kadronun devrimlere inanmışlığı son derece önemlidir. ATATÜRK, etrafından yer alan bir avuç inanmış kadro ile kurduğu Cumhuriyet'i ve yaptığı köklü yenilikleri halk tabanına yaymaya gayret etmiştir.

ATATÜRK halka öğretmenler aracılığıyla ulaşmanın daha faydalı olacağına inanan bir önderdi. Kendisi de zaten bu özelliğinden dolayı başöğretmen ilan edilmişti. O, kendisinden asırlar önce yaşamış olan Büyük

---

[72] Mehmet Akif Tural; "Cumhurbaşkanı Halkın Arasında: Atatürk'ün Yurt Gezileri", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C II, ATAM, Ankara 2002, s. 371.

[73] Feridun Kandemir*; İzmir Suikastının İç Yüzü*, C I, İstanbul 1955, s. 14-15. Ayrıca bk., Cemal Avcı; "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C IX, S 28, Ankara, Mart 1994, s. 98.

[74] *Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931);* s., 381-382.

[75] Hasan Rıza Soyak; *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası Yay., İstanbul 2008, s. 389-390.

Türk Düşünürü Farabî'nin[76] söylediği gibi "İdeal devlette devlet adamı, milletinin öğretmeni olmalıdır." düsturundan hareket ederek öğretmenlere büyük önem verdi. Toplum mühendisi olan öğretmenlerin, kitlelerin doğru yönlendirilmesinde ne kadar etkili olduklarını gittiği her yerde ifade etmeye çalıştı. Cumhuriyeti kuran kadroda görev aldıklarını ancak onu yaşatacak ve devam ettirecek heyecanı öğretmenlerin sürdüreceklerine olan inancını her zaman belirtmiştir. ATATÜRK, *"Halka giden yolların üstünde öğretmeni görüyordu. Kurduğu devletin ilk öğretmeni de kendisi oldu. Yarınki Türkiye'nin okullarda kurulacağına, çağdaş uygarlık düzeyine onlarla ulaşılacağına inanmıştı."*[77] O, eğitime, öğretmene verdiği değerin göstergesi olarak her gittiği yerde okulları ziyaret ederek göstermiştir. Cumhuriyet'in, gençliğin omuzlarında yükseleceğini ifade eden ATATÜRK, burada öğretmenlere önemli görevler düştüğünü hatırlatır. Bir söylevinde de şöyle belirtir: *"Öğretmenler! Yeni nesli, Cumhuriyet'in fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz. Yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz ve fedakârlığınız derecesiyle mütenasip bulunacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvet ve yüksek seciyeli muhafızlar ister, yeni nesli bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir."*[78]

1928 yılında İstanbul Sarayburnu'nda kara tahtanın başında Latin kökenli yeni Türk alfabesini öğretirken, büyük bir eğitim seferberliğinin başlatılacağına dair mesajlar veren ATATÜRK, öğretmenlere büyük görevler

---

[76] Asıl adı, Muhammed bin Tarhan bin Uzlug olan ve Batı kaynaklarında "Alpharabius" adıyla anılan Farabî; 874 tarihinde, Farab'da (Kazakistan'ın Türkistan vilayetine bağlı Otrar kenti) doğduğu için Farabî (Farablı) diye anılır. İlköğrenimini Farab'da, medrese öğrenimini Rey ve Bağdat'ta gördükten sonra, Harran'da felsefe araştırmaları yaptığı yıllarda tanıştığı Yuhanna bin Haylan'la birlikte Aristoteles'in eserlerini okuyarak gezimciler okulunun ilkelerini öğrendi. Halep'te Hemdanî hükümdarı Seyfüddevle'nin konuğu oldu. Farabî, ilimleri sınıflandırdı. Ona gelinceye kadar ilimler trivium (üçüzlü) ve quadrivium (dördüzlü) diye iki kısımda toplanıyordu. Nahiv, mantık, beyan üçüzlü ilimlere; matematik, geometri, musiki ve astronomi ise dördüzlü ilimler kısmına dâhildi. Farabî ilimleri; fizik, matematik, metafizik ilimler diye üçe ayırdı. Onun bu metodu, Avrupalı bilginler tarafından kabul edildi. Hava titreşimlerinden ibaret olan ses olayının ilk mantıklı izahını Farabi yaptı. O, titreşimlerin dalga uzunluğuna göre azalıp çoğaldığını deneyler yaparak tespit etti. Bu keşfiyle musiki aletlerinin yapımında gerekli olan kaideleri buldu. Müzik aleti kanunu icat etti. Aynı zamanda tıp alanında çalışmalar yapan Farabî, bu konuda çeşitli ilaçlarla ilgili bir eser yazdı. Farabî insanı tanımlarken *"Âlem büyük insandır; insan küçük âlemdir." diyerek* bu iki kavramı birleştirmiştir. İnsan ahlakının temeli, ona göre bilgidir; akıl iyiyi kötüden ancak bilgiyle ayırır. İnsan için en yüksek erdem olan bilgi, insan beyninin çalışması sonucu elde edilemez çünkü Tanrısaldır, doğuştandır (Vehbi). Bilimin ise üç kaynağı vardır: Duyu, akıl, nazar. Bilimler ikiye ayrılır: Kuramsal (nazari) bilimler; uygulamalı (amelî) bilimler. Ahlak, siyaset, müzik, matematik uygulamalı bilimlere girer. Toplumlar da öz bakımından ikiye ayrılır: Erdemli toplumlar ve erdemsiz toplumlar. Bu toplumları yöneltecek en kusursuz devlet ise bütün insanlığı kapsayan dünya devletidir. El-Medinetü'l-Fâzıla adlı eserinde ideal toplum ve ideal devleti tanımlarken ideal devlette filozofların yönetici olmasını savunur. Farabî 950 tarihinde Şam'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Aristo'dan sonra İslam dünyasında ikinci büyük öğretmen anlamına gelen *"muallim-i sâni"* sıfatıyla anılmaktadır. (Y.N)

[77] Cahit Tanyol; *Atatürk ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981, s. 125.

[78] Galip Karagözoğlu; "Atatürk İnkılabının Yerleşmesinde ve Gerçekleşmesinde Eğitimin Rolü ve Yeri, *Atatürkçülük, 2. Kitap*, Ankara 1983, s. 131.

düştüğünü belirterek yeni bir hamle başlatmış oldu. Öğretmen yetersizliğini de dikkate alarak okuma - yazma eğitiminin tüm yurt sathına yaygınlaştırılması amacıyla Millet Mektepleri tesis edildi. Yediden yetmiş yediye herkesin okuma yazma öğrenmesi önemliydi. Okuma yazma kurslarıyla kara cahillik ülkeden bertaraf edilecek, Cumhuriyet eğitimli insanların omuzlarında sonsuza kadar yaşatılacaktı. Millet mektepleri Cumhuriyet'in ilk yıllarında cehalete ve skolastik zihniyete karşı mücadelenin bir simgesi olmuştu. Bu yüzden başlatılan eğitim seferberliğinde Millet Mekteplerinin önemi çok büyüktü. Millet mektepleri bir süre sonra görevlerini tamamlayıp da halkın ilgi ve alakası azalınca halkevlerinin kuruluşu gündeme geldi.[79] 1929 yılında Maarif Vekâletinden taşradaki Jandarma Kumandanlığı ve Maarif Memurluklarına gönderilen mahrem kayıtlı yazıda Millet Mekteplerine devam etmeyenlerin muhtar ve imamlar tarafından takip edilmeleri ve haklarında kanuni işlem yapılması gerektiği ihtar edilmektedir.[80] Nitekim halkevleri, Millet Mekteplerinin çalışmasının tavsamasından doğan gediği kapatmak amacıyla açılmıştı.[81]

Öte yandan 1925 yılında gerçekleştirilen Türk Ocakları Kongresi'nde, ocakların toplumsal görevlerini belirlemesi için seçilen komisyonun hazırlamış olduğu raporda, buraların bir kulüpten çok *"halkevi"* olmaları önerilmişti. Hazırlanan bu raporda ocakların halkevi olması durumunda faaliyet alanının daha da genişleyeceğine dikkat çekilmiştir. Çekoslovakya ve Rusya'da benzer örnekleri incelendikten sonra Cumhuriyet'in halkçılık yönünü güçlü kılmak, halkın yönetime daha da nüfuz etmesini sağlamak, bilinçlendirmek, Cumhuriyet'e, Cumhuriyet'in temel değerlerine bağlı vatandaşlar olarak aidiyet duygusunu güçlendirmek amacıyla 19 Şubat 1932 tarihinde on dört büyük kentte halkevleri açılmıştır. [82]

---

[79] Mustafa Oral; Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE) fonlarında yer alan 12 Aralık 1930 tarihli belgeye atfen yaptığı yorumda, Millet Mekteplerine ilginin azaldığını, bunun da toplumsal, kültürel ve ekonomik olmak üzere çeşitli sebeplerinin olduğunu ifade etmektedir. Bk., Mustafa Oral; "Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 53, C XVIII, Ankara, Temmuz 2002, s. 510-511.

[80] agm.; s. 526-527.

[81] İlhan Başgöz; *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s. 194.

[82] Anıl Çeçen; *Atatürk'ün Kültür Kurumları Halkevleri*, Gündoğan Yay., Ankara 1990, s. 103-108.

Kaynaklar

Ali Cevat Bey; *II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1985.

AMCA, Hasan; *Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İçyüzü 1908-1918*, Arba Yay., İstanbul 1989.

ARIBURNU, Kemal; *ATATÜRK ve Çevresindekiler*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1995.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; C II, Türk İnkılap Tarihi Enst. Yay., Ankara 1959.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; C III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1954.

AVCI, Cemal; "İzmir Suikastı", *ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi,* C IX, S: 28, Ankara, Mart 1994.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003,

BAŞAR, Ahmet Hamdi; *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi-1,* Yay., Haz., Murat KORALTÜRK, Bilgi Üni. Yay., İstanbul 2007.

BAŞAR, Ahmet Hamdi; *ATATÜRK'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul 1945;

BAŞGİL, Ali Fuat; "Esas Teşkilat ve Siyasi Rejim", *Milletlerin Hukuki Hayatı (Kolektif Eser),* İstanbul 1940.

BAŞGÖZ, İlhan; *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995.

BİRİNCİ, Ali; *Tarih Yolunda-Yakın Mazinin Siyasi ve Fikrî Ahvali-,* Dergâh Yay., İstanbul 2001.

BOLAT, Bengül Salman; *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960),* Hacettepe Üni. ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarih Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007.

BORAK, Sadi; *ATATÜRK'ün Resmî Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri,* Kaynak Yay., İstanbul 1955.

Cumhuriyet; 31 Ekim 1924.

ÇEÇEN, Anıl; *ATATÜRK'ün Kültür Kurumları Halkevleri*, Gündoğan Yay., Ankara 1990.

DOĞRAMACIOĞLU, Hüseyin; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

DURSUNOĞLU, Cevat; *Millî Mücadele'de Erzurum*, İstanbul 2000.

ERASLAN, Cezmi; “ATATÜRK’ün Halkçılık İlkesi ve Demokrasi Anlayışı”, *Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri,* ATAM Yay., Ankara 2010.

ERHAT, Azra; *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, Can Yay., İstanbul 2003.

FROMKIN, David; *Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922),* Çev., Mehmet HARMANCI, İstanbul 1993.

GEMALMAZ, Mehmet Semih; “Cumhuriyet’ten Günümüze Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişmesi”, *Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri,* ATAM Yay., Ankara 2010.

Hâkimiyet-i Milliye; 12 Kasım 1923.

Hâkimiyet-i Milliye; 16 Temmuz 1933;

Hâkimiyet-i Milliye; 27 Ekim 1926.

Hâkimiyet-i Milliye; 30, 31 Ekim 1925.

Hâkimiyet-i Milliye; 31 Ekim 1923, 01 Kasım 1923, 07 Kasım 1923.

Hâkimiyet-i Milliye; 31 Ekim 1924.

Hâkimiyet-i Milliye; 7 Şubat 1924*;*

HANİOĞLU, M. Şükrü; “Bir Asır Sonra İnkılab-ı Azim”, *Türkiye Günlüğü*, S: 94, Ankara, Yaz 2008.

HANİOĞLU, M.Şükrü; *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih,* Bağlam Yay., İstanbul 2006.

HİKMET; Arif; *Bursa Seyahati*, Yay. Haz., Nezaket ÖZDEMİR, İstanbul 2008;

İMECE, Mustafa Selim; *ATATÜRK’ün Şapka Devrimi’nde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1959;

İNAN, Arı; Gazi *Mustafa Kemal ATATÜRK’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara 1996.

İRTEM, Süleyman Kâni; *Meşrutiyet Doğarken - 1908 Jöntürk İhtilali*, Haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU, Temel Yay., İstanbul 1999.

İstihbarat Müdüriyeti, *İzmir Yollarında*, Yay.Haz., Mehmet ÖNDER, Ankara 1989;

KADRİ, Hüseyin Kâzım; *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım*, Yay. Haz. İsmail KARA, İletişim Yay., İstanbul 1991.

KANDEMİR*,* Feridun; *İzmir Suikastının İç Yüzü*, C I, İstanbul 1955.

KANSU, Aykut; *1908 Devrimi*, İletişim Yay., İstanbul 2001.

KANSU, Mazhar Müfit; *Erzurum’dan Ölümüne Kadar ATATÜRK’le Beraber*, C I-II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1966.

KARAGÖZOĞLU, Galip; “ATATÜRK İnkılabının Yerleşmesinde ve Gerçekleşmesinde Eğitimin Rolü ve Yeri”, *Atatürkçülük, 2. Kitap*, Ankara 1983.

KARPAT, Kemal H.; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

KİLİ, Suna - GÖZÜBÜYÜK, Şeref; *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1982.

KNIGHT, E. F.; *Türkiye, Bir Milletin Uyanışı, 1908 Devrimi*, Çev. Mazhar ERSOYLU, İstanbul 1993.

KONRAPA, M. Zekai; *Bolu Tarihi*, Vilayet Matbaası, Bolu 1964.

KURAN, Ahmet Bedevi; *Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1959.

KÜÇÜKKILINÇ, İsmail; *II. Meşrutiyet’in İlanında Halk Unsuru*, Cedit Neşriyat., Ankara 2011.

LERMİOĞLU, Osman Nuri; *Halkın İstemediği İnkılap*, Sabah Kültür Yay., İstanbul 1976.

MEMDUH, Mehmet; *Tasvir-i Ahval, Tenvir-i İstikbal, Tanzimat’tan Meşrutiyet’e 2,* Yay. Haz., Ahmet Nezih GALİTEKİN, Nehir Yay., İstanbul 1995.

Milliyet Gazetesi; 22 Ekim 1933.

Milliyet Gazetesi; 28 Ekim 1926.

Milliyet Gazetesi; Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1933.

Mustafa Kemal; *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923),* Kaynak Yay., İstanbul 1993;

NADİ, Yunus; *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978.

ORAL, Mustafa; “Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri”, *ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi*, S: 53, C XVIII, Ankara, Temmuz 2002.

ÖKTE, Ertuğrul Zekai; Gazi *Mustafa Kemal ATATÜRK’ün Yurt Gezileri, (1922-1938),* Tarih Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000;

ÖZDEMİR, Hikmet; *ATATÜRK’ün Liderliği*, ATAM Yay., Ankara 2010.

ÖZDEMİR, Hikmet; *ATATÜRK’ün Toplumla İlişkileri*, Ankara 2010.

ÖZKAYA, Yücel; *Millî Mücadele’de ATATÜRK ve Basın (1919-1921),* ATAM Yay., Ankara 1989.

RAMSAUR, E.Ernest; *Jöntürkler ve 1908 İhtilali*, Çev. Nuran ÜLKEN, Sander Yay., İstanbul 1972.

Reisicumhur Hazretlerinin 1340 (1924) Sonbahar Seyahatleri; Haz. Tevfik (BIYIKLIOĞLU), Basın-Yayın Umum Müdürlüğü Yay., Ankara 1925.

SAZAK, Emin; *Emin Bey'in Defter-i Hatıraları*, Yay. Haz., Himmet KAYHAN, İstanbul 2007.

SEVÜK, İsmail Habip; *ATATÜRK'le Beraber*, Yay. Haz. Lütfi TINÇ, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008.

SEVÜK, İsmail Habip; *O Zamanlar (1920-1923),* Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939;

SOYAK, Hasan Rıza; *ATATÜRK'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası Yay., İstanbul 2008.

ŞAPOLYO, Enver Behnan; "Cumhuriyet Nasıl İlan Edildi?", *Ülkü Mecmuası*, Ankara, II. Teşrin 1935.

TAMER, Aytül; *İrade-i Milliye: Millî Mücadele'nin İlk Resmî Yayın Organı,* TÜSTAV Yay., İstanbul 2004.

Tanin Gazetesi; 1 Kasım 1924.

Tanin Gazetesi; 29 Ekim 1924.

Tanin; Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ekim 1924.

TANYOL, Cahit; *ATATÜRK ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981.

TBMMZC; C I, İçtima Senesi II, Devre II.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif; *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, İstanbul 1960.

TINÇ, Lütfi; "İsmail Habip Sevük'ün ATATÜRK Makaleleri", *İsmail Habip SEVÜK, ATATÜRK'le Beraber*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008.

TUNAYA, Tarık Zafer; *Hürriyetin İlanı*, Arba Yay., İstanbul 1996.

TURAL, Mehmet Akif; "Cumhurbaşkanı Halkın Arasında: ATATÜRK'ün Yurt Gezileri", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C II, ATAM, Ankara 2002.

TÜRKMEN, Zekeriya; *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yay., İstanbul 1993.

Vakit Gazetesi; 31 Ekim 1924.

Vatan Gazetesi; 29 Ekim 1923

YALÇIN, Hüseyin Cahit; *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul 2000,

YALMAN, Ahmet Emin; *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C 3, İstanbul 1970.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

CUMHURİYET'İN İLANINA GİDEN YOL VE CUMHURİYET'İN İLAN EDİLME SÜRECİ

İSTİKLAL SAVAŞI DÖNEMİNDE MİLLÎ İRADENİN OLUŞUM SÜRECİ

Prof.Dr. Serpil SÜRMELİ*

Özet

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra giderek gelişen işgallere karşı saray ve hükûmetin teslimiyetçi bir politika izlemesi, Anadolu'da büyük bir tepkiye yol açtı ve sivil teşkilatlanmaların da yolunu açtı. Bunlar; başlangıçta silahlı mücadele fikrinden uzak, bölgesel kurtuluş çarelerini arayan ve halkın en temel hakkı, kendi topraklarında bağımsız ve hür yaşama fikrinin savunuculuğunu üstlenen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altındaki teşkilatlardı. Bu cemiyetler; halkın topraklarına yapılan haksız tecavüzü, değerlerine ve insan onuruna yakışmayan ihlalleri protesto eden telgraflar ve mitinglerle bunun dünya kamuoyuna duyurulmasını sağladı. Halk bu tepkisini ortaya koyarken Wilson Prensiplerinin 12. maddesini kendisine yapılan haksızlığın en büyük çelişkisi olarak göstermeyi de unutmadı. Ayrıca bu cemiyetler, dağınık da olsa Kuvayımilliye'nin teşkilatlanmasında önemli rol oynayarak fikrî mücadelenin yanı sıra askerî mücadelenin de en büyük destekçisi oldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle bu dağınık sivil ve askerî teşkilatlanmaların tek bir amaç etrafında birleştirilmesinin de önü açıldı. Ülkenin, işgalci güçlerine karşı millet iradesini hem kendi bünyesinde birleştirmek hem de bu iradenin itibar ve meşruiyetini dünya gözünde inkâr edilemeyecek hukuki gerekçelerle ortaya koymak gerekmekteydi. Bu yolda ilk adım Amasya Genelgesi oldu ve millî irade kavramı, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarıyla daha net ve işlevi genişletilmiş bir uygulamaya dönüştü. Gelecekte Türk milletinin yönetim şeklinin ne olacağının açık bir işaretini veren bu kongreler ve ülkede yaşanan gelişmeler, TBMM'nin açılması ve millet iradesinin ülkenin kaderine doğrudan doğruya el koymasıyla sonuçlandı. Böylece Anadolu'da giderek yükselen Millî Mücadele ruhu, millî bir niteliği olan ve millet hâkimiyetine dayanan TBMM ile hukuki ve siyasi değerini daha da artırdı. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hâkimiyet hakkının kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve yönetim şeklinin halkın bizzat ve fiilî olarak yönetmesi ilkesine dayanan yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğu, resmen kabul edilerek anayasa metninde hukuki yerini aldı.

Abstract

The submissive policy pursued by the Ottoman palace and government in the face of the occupations that increased following the conclusion of the Mudros Armistice caused a great reaction in Anatolia, and thus led to the formation of civilian organizations. They were initially organizations called "Defense of Rights Associations" that were far from the idea of armed struggle, that were seeking ways for regional liberation, and that defended the ideas of freedom and independence - the most basic rights of people. These associations made the unfair invasion of the Turkish territories known to the global public opinion through telegrams and meetings protesting the infringements, which went against the national values and human honor. In their reactions, they adduced the Article 12 of the Wilson Principles as the biggest contradiction of the injustice carried out. Moreover, these associations played an important role in the organization of the *Kuvayımilliye* [Nationalist Forces], though irregular initially, and thus became the greatest supporter of the military struggle as well as the intellectual one.

When Mustafa Kemal Pasha arrived in Anatolia, it was decided to unify these irregular civilian and military organizations around a single aim. There was a need to unite the national will within the country against the occupying forces, and to present to the world the esteem and the legitimacy of this will with undeniable legal justifications. The first step on this way was the Amasya Circular. And with the resolutions of Erzurum and Sivas Congresses, the concept of national will turned into a more explicit and more functional practice. Being a clear signal of the future government system of Turkish nation, these congresses and the developments in the country eventually resulted in the inauguration of the Turkish Grand National Assembly (TGNA) and in the direct intervention of the national will in the fate of the country. Therefore, the national struggle spirit gradually climbing in Anatolia increased its legal and political value much more

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

with the TGNA, which had a national character and was based on national sovereignty. In the *Teşkilat-ı Esasiye* [Turkish Constitution of 1921] ratified on January 20, 1921, it was officially approved and legally put in the constitutional text that sovereignty was vested in the nation without condition and a new Turkish State was founded in which the governmental system was based on the principle of self-determination and government by the people.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi'ni imzalarken istikbale yönelik çok büyük kaygılar taşımadığı kuşkusuzdur. Dâhil olduğu İttifak grubu içinde savaşı bitirmeye yönelik maddi ve manevi pek çok olumsuz etken kabul edilir bir gerçek olmasına rağmen, mütareke talebi askerî bir hükümden ziyade siyasi bir kararın sonucuydu. Kendisini müttefikleri Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi bu kararı almaya yönelten en ümitbahş dayanak noktası Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un[1] 14 madde hâlinde dünyaya ilan ettiği barış

[1] Thomas Woodrow Wilson: 28 Aralık 1856'da Staunton, Virginia'da doğdu. Kuzey California'da Davidson Kolejinde bir yıl, 1879'da lisans diplomasını aldığı Princeton Üniversitesinde üç yıl okudu. Virginia Üniversitesi Hukuk Fakültesine girdi ve mezun olduktan sonra bir yıl avukatlık yaptı. 1883'te Jonh Hopkins Üniversitesinde yüksek lisansını, üç yıl sonra da doktorasını tamamladı. 1885'te Amerikan Anayasası'nda yasama ve yürütme, güçler ayrılığından kaynaklanan zorlukları analiz eden Kongre Hükûmeti adlı eserini yayımladı. Hukuk ve siyasi ekonomi profesörü olarak Princeton Üniversitesine katılmadan önce Bryn Mawr Kolejde üç yıl, Wesleyan Kolejde iki yıl çalıştı. 1902'den 1910'a kadar Princeton Üniversitesini yönetti. Bu arada siyasete girerek 1911'de New Jersey valisi oldu ve bu görevde 1913'e kadar kaldı. 1912'de Demokrat Partiden aday olarak başkanlık seçimlerine katıldı. Cumhuriyetçilerin Taft ve Roosevelt arasında bölünmesinden yaralanarak altı milyon iki yüz bin oyla Amerika Birleşik Devletleri başkanı oldu. Ülkede hayat pahallılığını azaltmak için 1913 Ekim'inde Underwood Tariff ile gümrük vergilerini %37'den %27'ye indirdi. Fakat federal bütçenin kayıplarını karşılamak için lüks mallar vergisini çıkardı. 8 Nisan 1913'te 17. anayasa değişikliğiyle senatörlerin her yerde genel oyla seçilmesi zorunluluğunu getirdi. Şirketlere verilen kredileri artırmak için bir Yöneticiler Konseyinin denetimi altında on iki federal banka kurulmasını sağladı. Tröstlere karşı mücadele ederek Clayton Act'la sonuçlandırılan aynı malın alıcıları arasındaki fiyat farklılıklarını yasakladı. Ancak gözetim komisyonunun güçsüz olması nedeniyle bu yasa "Kâğıt Balyası" olarak nitelendi. Dış politikada ekonomik emperyalizm uyguladı. Eylül 1915'te maliyesini denetim altına almak için Haiti'nin işgalini, Amerikan çıkarlarını korumak için de Pershing kuvvetlerinin Meksika'ya yerleştirilmesini sağladı. Birinci Dünya Savaşı'nda silah satışını azaltarak Avrupa'da savaşı engelleyebileceğini düşündü ve Albay House'ı Avrupa'ya gönderdi. Ancak Saraybosna dramı albayın bir sonuç almasını engelledi ve bu andan başlayarak arabuluculuk görevine hazır bulunarak tarafsız kalmaya çalıştı. Mayıs 1915'te Lusitiana yolcu gemisinin Almanlar tarafından torpillenmesine rağmen Amerika'nın tarafsızlığını bozmadı. 7 Kasım 1916'da yeniden başkan seçildi. Aralık 1916'da savaşan taraflardan savaş amaçlarını saptamalarını istedi. Ancak merkezî imparatorluklardan bir cevap alamadı. 31 Ocak 1917'de Almanların genel denizaltı ablukası kararı, Almanya ile diplomatik ilişkilerin 3 Şubat 1917'de kesilmesine, Kongrenin 2-6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilanına sebep oldu. Savaşın ilanıyla federal iktidarın yetkilerini önemli ölçüde genişletti. Bu arada kesin ve sürekli bir barışı sağlamak amacıyla 8 Ocak 1918'de Kongrede bir konuşma yaparak doğuda ve batıda âdeta her fert tarafından ezberlenen ünlü on dört noktasını açıkladı. Gizli diplomasinin kalkması, silahlanmanın azaltılması, denizlerin her zaman için mutlak serbestliği, sömürge halklarının bağımsızlığa kavuşturulması, Alsace-Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesi, Polonya'nın yeniden canlandırılması, bir Milletler Cemiyetinin örgütlenmesi vb. konularda Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'na geldiğinde Almanya ile ayrı bir anlaşma imzalama tehdidiyle görüşlerini kabul ettirdi. Ancak Milletler Cemiyeti Paktı, yeni bir çatışmaya sürüklenme kaygısıyla Amerika'nın Avrupa işlerine karışması politikasını güçlendirdi ve Senato tarafından onaylanmadı. Bu arada

ilkeleriydi. Nitekim 5 Ekim 1918'de İspanya aracılığıyla Amerika'ya ilettiği mütareke teklifinde, Başkan Wilson'un 8 Ocak 1918'de kongreye gönderdiği beyannamesi ile 27 Eylül 1918'de yaptığı konuşmasında çizdiği programı görüşmelere esas olmak üzere kabul ettiğini[2] belirtmesi, bunu açıkça göstermekteydi. Wilson'un çizdiği bu programın Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren 12. maddesindeki "hâlihazırdaki Devlet-i Osmaniye'nin Türk olan aksamının hukuk-ı hâkimiyetten sağlam bir surette istifade etmesi temin olunmalıdır…"[3] cümlesi mütareke talebindeki yüksek algı ve kabulün en çarpıcı göstergesiydi ve hükûmet üzerinde rahatlatıcı bir etki yarattığı da inkâr edilemezdi. Müttefikini aratmayan İngiltere, delegeleri vasıtasıyla bu etkiyi mütareke görüşmeleri ve imzasına kadar Osmanlı delegeleri üzerinde büyük ölçüde hissettirmeyi başardı. Mütarekeyi Osmanlı Devleti adına imzalayan Bahriye Nazırı Rauf[4] Bey'in, İstanbul'a dönüşünde basına verdiği beyanat bunun açık bir örneğini teşkil etmekteydi.

ülkesinde Ekim 1919'da 18. anayasa değişikliği ile İçki Yasağı Kanunu onaylandı. 1920 Ağustos'unda ise 19. anayasa değişikliği ile kadınlara oy hakkı kabul edildi. 1919'da Nobel Barış Ödülü'nü kazandı. 1919 Eylül'ünden sonra yarı felçli olarak hayatını sürdürdü. 3 Şubat 1924'te vefat etti. (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 20, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 12313. Tevhid-i Efkâr; 5 Şubat 1340/1924, No.: 3969-941. Akşam; 5 Şubat 1340/1924, No.: 1916; www.nobelprize.org/nobel/wilson.bio.html).

[2] Vakit; 6 Teşrinievvel; 1334/6 Ekim 1918, No.: 342;

[3] Vakit; 14 Kânunusani; 1334/14 Ocak 1918, No.: 85. Vakit; 6 Teşrinievvel 1334/6 Ekim 1918, No.: 342. Akşam; 5 Teşrinievvel 1334/5 Ekim 1918, No.: 16.

[4] Hüseyin Rauf (Orbay): 1880'de İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini Cibali'deki ilkokulda yaptıktan sonra babasının komodor olarak görevli bulunduğu Trablusgarp'ta askerî rüştiyeyi bitirdi. 14 Mayıs 1893'te Heybeliada Bahriye Okulunun idadi kısmına girdi. 14 Mart 1897'de harbiye sınıfına geçti. 31 Mart 1899'da güverte mühendis rütbesiyle mezun oldu. Heybetnüma okul gemisindeki eğitim ve öğretimden sonra selimiye fırkateynine, sonra Garp Vapuru seyir subayı yardımcılığına atandı. Mahmudiye zırhlısında görevli iken 1 Nisan 1901'de üsteğmenliğe terfi etti. Hamidiye torpidosu ve Fethiye gemisinde görev yaptı. 23 Nisan 1904'te yüzbaşılığa yükseldi ve Mesudiye zırhlısına atandı. İyi İngilizce bilmesi, bulunduğu görevlerde başarılarıyla dikkati çekmesi itibarıyla Mecidiye kruvazörünü Amerika'dan İstanbul'a getirip donanmada danışman olarak bulunan Bucknam Bey'in yardımcılığına getirildi. İki yıl bu görevde kaldı. Bu süre içinde taşıt gemileri satın alınması ve gemi inşa tezgâhlarında inceleme yapması için İngiltere ve Amerika'ya gönderildi. 28 Ekim 1910'da Asar-ı Tevfik zırhlısına atanarak Almanya'da Kiel Tersanesinde onarılan bu gemiyi yurda getirecek subaylarla Almanya'ya gönderildi. 8 Ocak 1907'de kıdemli yüzbaşılığa yükseldi. 2 Mart 1907'de Peyk-i Şevket kumandanlığına atandı. Sisam Ayaklanması'nı bastırmaya memur filoda görev yaptı. 13 Kasım 1907'de önyüzbaşı olarak 31 Mart Ayaklanması nedeniyle İstanbul'a gelen Hareket Ordusunda bulundu. 5 Mayıs 1909'da Hamidiye gemisi kumandanlığına atandı. Gemisi ile Arnavutluk Ayaklanması'nın bastırılmasında başarılı oldu. 7 Mayıs 1910'da tahta çıkan İngiltere Kıralı V. George'un taç giyme töreninde ve bu münasebetle yapılan denizdeki resmigeçitte Türk donanmasını temsil etti. 1911 İtalyan Savaşı'nda Trablusgarp'a silah ve cephane sevkinde görev aldı. 1912 Balkan Savaşı'nda Karadeniz Harekâtı'na memur edilerek Varna ve dolaylarını bombardıman etti. Hamidiye'nin torpido isabeti alarak onarıma girmesiyle Bağımsız 1. Fırka adı verilen birliğin kumandanlığına atandı. 22 Aralık 1912'de Boğaz'dan çıkarak yaptığı keşif harekâtında Dolphin Yunan denizaltı gemisini işe yaramaz hâle getirdi ve Bozcaada bombardımanı ile Yunan donanmasının bu ileri üsten yararlanmasına engel oldu. Balkan Savaşı'nda Akdeniz'de korsan harekâtına memur edilerek 14 Ocak 1913'te Çanakkale Boğazı önündeki Yunan ablukasını başarıyla yarıp denize açıldı ve ertesi gün Yunan donanmasının

önemli üssü Şira Limanı'nı topa tuttu. Makedonya adlı yardımcı kruvazörü batırarak civardaki barut fabrikası ve cephane depolarını tahrip etti. Oradan geldiği Port-Sait Limanında İngilizlerin 24 saatten fazla kalmasına izin vermemesi üzerine Kızıldeniz'e geçti. 11 Mart 1913'te tekrar Akdeniz'e çıkarak Adriyatik Deniz'inde önemli bir ikmal üssü olan Draç Limanı'nı bombardıman etti. Şingin Limanı'nda cephane sevk edilmek üzere bekleyen Sırp askerleri ile savaş araç ve gereçleri yüklü yedi Yunan taşıt gemisini batırdı. Bundan sonra İskenderiye'ye gelip ikmal yaptıktan ve bir süre Doğu Akdeniz'de bayrak gösterdikten sonra, 6 Nisan 1913'te Kızıldeniz'e geçti ve savaş sonuna kadar orada kaldı. Balkan Savaşı'nın en ümitsiz günlerinde halkın moralini yükselterek Yunan ordusunu Selânik Cephesi'nde tuttu. Sırbistan'ın yardımına engel oldu. Yunan donanması ve özellikle en büyük gemileri Averoff zırhlısını âdeta hareketsiz bıraktı. Bu başarısı nedeniyle "Hamidiye Kahramanı" olarak adlandırıldı. 2 Temmuz 1913'te binbaşılığa terfi etti. 8 Ocak 1914'te İngiltere'de inşa edilen Sultan Osman zırhlısı kumandanlığına atandı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve İngiltere'nin gemiye el koyması nedeniyle yurda döndü. 20 Ocak 1915'te Bahriye Nezareti I. Daire başkanlığına atandı. 4 Ekim 1915'te fırkateyn kaptanı/yarbay, 28 Eylül 1917'de kalyon kaptanı/albay oldu ve savaş boyunca deniz kurmay başkanı sıfatıyla bu görevde kaldı. Savaşın sonu ve Talat Paşa Kabinesinin istifası üzerine iş başına gelen Ahmed İzzet Paşa Kabinesinde Bahriye nazırı oldu. 30 Ekim 1918'de kabinenin çekilmesiyle Bahriye nazırlığı görevi son buldu. Mütareke şartlarının İtilaf devletleri tarafından ihlali ve yurdun bazı kısımlarının işgali üzerine 3 Mayıs 1919'da askerlikten ayrıldı. Mustafa Kemal Paşa ile anlaştıkları şekilde Anadolu'ya geçti. Önce Batı Anadolu'daki durumu gözden geçirdi. Ankara'ya gelerek 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa ile buluştu. Birlikte Ankara'dan Amasya'ya gelerek 23 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ne imza attı. M. Kemal Paşa ile birlikte Erzurum ve Sivas Kongrelerinde bulundu. Heyet-i Temsiliyeye seçildi. 27 Aralık 1919'da M. Kemal Paşa ve diğer üyelerle Ankara'ya geldi. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisine Sivas milletvekili olarak katıldı. Meclisin 17 Şubat 1920'de Misakımillî'yi kabulünde büyük gayret gösterdi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgali ve meclisin basılması üzerine bir kısım milletvekiliyle tutuklanıp Malta'ya sürüldü. Bir yıl sekiz ay sürgünde kaldı. Malta dönüşü 13 Kasım 1921'de Ankara'ya gelerek Sivas milletvekili olarak TBMM'ye katıldı. 17 Kasım 1921'de Meclis tarafından Nafia Vekâletine seçildi. 14 Ocak 1922'ye kadar bu görevde kaldı. 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un kabulünden sonra yapılan seçimde İcra Vekilleri Heyeti reisliğine getirildi. 4 Ağustos 1923'e kadar bu görevini sürdürdü. II. dönemde İstanbul milletvekili seçildi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra İstanbul'da yayımlanan Tevhid-i Efkâr ve Vatan gazetelerine verdiği demeç dolayısıyla Halk Fırkası toplantısında ağır eleştirilere uğradı. Bu olay, sonunda yönetime ters düşmenin başlangıcını teşkil etti. 9 Kasım 1924'te bir kısım arkadaşlarıyla Halk Fırkasından ayrıldı. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında yer aldı. 14 Nisan 1925'te İstiklal Mahkemesi kararıyla fırkanın İstanbul Şubesinin aranması ve sonra da kapatılması ile bağımsız milletvekili olarak görevini sürdürdü. 12 Mayıs 1926'da 45 gün izin alarak tedavi için Avrupa'ya gitti. Londra'da bulunduğu sırada İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya suikast olayı ile ilgili görüldüğü ve 26 Ağustos 1926 tarihli kararla on yıl kalebentliğe hüküm giydiğine dair tebligatı aldı. Kararın 3 Kasım 1926'da okunmasıyla milletvekilliği sona erdi. Bu kararı kesinlikle kabul etmedi. Ancak temyiz kabiliyeti de olmadığı için yurda dönmedi. Hükmün 26 Ekim 1933 tarihli Af Kanunu ile ortadan kalkmasından sonra 5 Temmuz 1935'te yurda döndü. 3 Aralık 1935 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile emekli aylığı bağlandı. TBMM'nin VI. döneminde açık bulunan bir milletvekilliği için CHP Genel Başkanlık Divanı, 20 Ekim 1939 tarihli bir beyanname ile kendisini aday gösterdi. Bu beyannamede suikast olayıyla bir ilgisi olmadığı da vurgulandı. Sonuçta Kastamonu milletvekili seçildi ve 8 Eylül 1939'da TBMM'ye katılarak yasama görevine başladı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın en kritik döneminde Türkiye'yi İngiltere'de temsil etmesi, hükûmetçe daha uygun görülerek 17 Şubat 1942'de Londra büyükelçiliğine atandı ve milletvekilliğinden çekildi. 9 Mart 1944'te görevinden ayrılarak yurda döndü. Yeniden bir görev kabul etmedi ve politikadan da uzak kaldı. 16 Temmuz 1964'te İstanbul'da vefat etti. (Türk Parlamento Tarihi; Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 879-882.)

Rauf Bey, öncelikle bu beyanatındaki ilk sözlerine, mütarekeyi imzaya memur olarak İstanbul'dan hareket ederken bugünkü gibi iftihar ve sevinçle döneceğini tasavvur etmediğini söyleyerek başlarken mütareke delegelerinin kendilerini ümit edilenin üstünde iyi bir şekilde karşıladığını ve imzaladıkları mütareke neticesinde devletin istiklali ve saltanatın hukukunun tamamıyla kurtarıldığını belirtmekteydi. Kendisini bu derece memnun eden sebep sorulduğunda ise bunu ilk olarak İngilizlerin Türklüğün imhasını hedef almadıklarını anladığını, ikincisinin ise memleketin zannedildiğinin aksine işgal altına alınmayacağını gördüğünü, "Sizi temin ederim ki İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır." vurgusuyla açıklarken, tersanelerin işgal olunmayacağını, İngiliz ve Fransızların bunlardan sadece tamir vs. gibi hususlarda istifade edeceğini yine tren hatlarına askerî olarak el konulmayacağını açıklamasına eklemekteydi.

Adana düşman eline geçecek midir? sorusuna hayır cevabını vererek başlangıçta İngilizlerin Adana'nın Sis ve Haçin'e kadar terkini talep ettiklerini fakat biraz ısrarla Sis ve Haçin'i kurtardıkları gibi son günde de Adana'nın tamamen kurtarılması imkânını bulduklarını ve Adana'nın eskiden olduğu gibi Osmanlı Hükûmetinin mülki ve askerî idaresinde kalacağını, Batum ve Kars'ın da şimdilik tahliye edilmeyeceğini[5] belirtmekteydi.

Kuşkusuz Rauf Bey'in bu sözleri tam da milletin duymaya ihtiyacı olan sözlerdi. Yenigün gazetesinin aşağıdaki yorumu bu hassasiyeti ortaya koyması açısından dikkate değerdi:

"Bahriye Nazırımızın pek müjdeli malumatı içeren bu beyanatı eminiz ki okuyucularımızın kederli ve incinen kalplerine bir teselli serpintisi saçacaktır. Saltanatın hukuku ve Osmanlı'nın istiklalinden emin ve korunmuş olduğuna dair müjdeler elbet büyük bir memnuniyete sebep olacaktır…"[6] Ancak bu rahatlatıcı etki mütareke uygulamalarıyla tesirini hızla kaybetti ve Türk kamuoyunun maneviyatını da o hızla altüst etti.

Yunus Nadi Bey[7] "Bu Nasıl Mütareke" başlığı adlında yazdığı makalesinde Musul, İskenderun ve İstanbul'un işgallerine değinerek

---

[5] Yenigün; 2 Teşrinisani 1334/2 Kasım 1918, No.: 59. Tasvir-i Efkâr; 2 Teşrinisani 1334/2 Kasım 1918, No.: 2548. Vakit; 2 Teşrinisani 1334/2 Kasım 1918, No.: 369. Zaman; 2 Teşrinisani 1334/2 Kasım 1918, No.: 207.

[6] Yenigün; 2 Teşrinisani 1334/2 Kasım 1918, No.: 59

[7] Yunus Nadi (Abalıoğlu): 1880'de Muğla Fethiye'de doğdu ilk ve ortaöğrenimini Rodos İbtidai Mektebi ve Süleymaniye Medresesinde tamamladıktan sonra Mekteb-i Sultanide okudu. Bir süre Hukuk Mektebine devam etti. Bu arada 1900'de Malumat gazetesinde çalışmaya başladı. 1904'te Sultan II. Abdülhamid idaresine karşı gizli cemiyet kurduğu gerekçesiyle tutuklandı. Üç yıl kalebentliğe hüküm giyerek cezasını çekmek üzere Midilli'ye gönderildi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönerek İttihat ve Terakki Fırkasına girdi. İkdam ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde çalıştı. 1910'da Selanik'te fırkanın yayın organı Rumeli gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. İstanbul Mebusan Meclisinin II. dönemi için 1 Mayıs 1912'de yapılan seçimde Aydın milletvekili oldu. Tasvir-i Efkâr gazetesinin yazı işleri müdürlüğü ve başyazarlığını da üstlendi. III. dönemde 21 Mart 1914'te tekrar Aydın'dan milletvekili seçildi. 2 Eylül 1918'de Yenigün gazetesini çıkardı. Mebusan Meclisinin son dönemi için yapılan seçimde

buraların birer vesileyle işgal edildiğini, bu işgallerin hayretle ve ızdırapla karşılanacak mahiyette devam edegeldiğini, İstanbul'da şuraya buraya asker çıkartılması ve yerleştirilmesi için buna dayanacak bir zaruret olması gerektiğine işaretle İstanbul'a gelecek donanma içinde küçük bir devletin yani Yunanistan'ın gemilerinin bulunmamasını istediklerini, bu isteğin sebepsiz olmadığını çünkü "Biz Yunanistan'la muharip olmadık, biz Yunanistan'a mağlup olmuş olmak vaziyetiyle karşılaşmayı vicdanımıza yediremiyorduk." sözleriyle izah etmekte ve "Kim bilir belki biz İstanbul'un işgal edildiği manasına da alınabilecek olan bir mütarekeyi imzalamazdık."[8] sözleriyle de kamu vicdanının önemli bir gerçeğini açığa vurmaktaydı.

Bu gerçek o sıralarda çok seslendirilmemiş olsa da maruz kalınan haksızlığın yüreklerde büyük fırtınalar kopardığı da bir o kadar gerçekti. Ancak bu haksızlığı çok iyi gören ve işin ciddiyetine yakından tanık olan Türk ordusunun başında bulunan kumandanlardı. İşgallere ilk şiddetli tepkiyi gösterenler ve yüksek sesle dile getirenler de ilk onlar oldu. Fakat askerin terhisi ve orduların kaldırılmasıyla birlikte o dönemde sıkça değişen hükûmetlerin milletin şeref ve haysiyetini çiğnetmek pahasına kayıtsız şartsız izlediği teslimiyet politikası onların da yapabileceklerini sınırlı kıldı. Ne yazık ki bu durum bir ülke için tanımlanabilecek en talihsiz manzaraydı. Bütün bunlara rağmen öncelikle sorulması gereken soru şuydu. Siyasi iradenin millete rağmen ama onun adına izlediği bu politika, millet iradesinde sessizce hazmedilebilecek bir politika mıydı? Cevap Türk millî karakterinin asla buna uygun olmadığıydı. Millet bu yolda ilk adımını atmakta da gecikmedi. İlk iş olarak izlediği yol hukuki bir mücadeleye girişmesi oldu. Ancak bu işte en büyük tezat, mücadelesini toprakları üzerinde ve silahları kendisine çevrilmiş işgalci güçlerin nezdinde gayet medenice başlatmış olmasıydı. Ne acıydı ki bu millet, işgal edilmiş ve bir bahaneyle işgal edilmeye hazır her bir vatan parçasının Türklüğünü, Wilson Prensiplerinin 12. maddesi üzerinden ispatlamak mecburiyetinde bırakılmıştı.

Türk milleti varlığını ispatlamak için giriştiği bu hukuk mücadelesini Cemiyetler Kanunu'na göre teşkil ettiği kuruluşlar vasıtasıyla başlattı. Tarihe mal olma sebebi düşünüldüğünde kısaca Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olarak adlandırılan bu kuruluşlardan ilki, Kasım 1918'de merkezi Manisa'da

---

İzmir Milletvekili oldu. Meclisin 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından basılmasından iki gün sonra Yenigün Matbaası da işgal kuvvetlerince kapatıldı. Bunun üzerine matbaa alet ve makinelerini İnebolu Kastamonu yoluyla Ankara'ya taşımak suretiyle İstanbul'dan ayrılarak 2 Nisan 1920'de Ankara'ya geldi. 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste Tasarı İktisat, İrşad, Anayasa ve Hariciye Komisyonlarında çalıştı. 10 Ağustos 1920'den itibaren Yenigün gazetesini Ankara'da çıkarmaya başladı. II. dönemde Muğla'dan milletvekili seçildi. III, IV, V ve VI. dönemlerde de yine Muğla'dan milletvekili seçilerek yasama görevini 1943'e kadar sürdürdü. Bu arada Ankara'da çıkardığı Yenigün gazetesini kapatarak 7 Mayıs 1924'ten itibaren İstanbul'da Cumhuriyet gazetesini yayımlamaya başladı ve ölümüne kadar gazetenin sahip ve başyazarlığını yaptı. Tedavisi için gittiği İsviçre'nin Cenevre şehrinde 28 Haziran 1945'te vefat etti. (Türk Parlamento Tarihi; Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III, s. 530-531.)

[8] Yunus Nadi; "Bu Nasıl Mütareke" Yenigün, 17 Teşrinisani 1334/17 Kasım 1918, No.: 74.

teşekkül eden İstihlas-ı Vatan Cemiyeti[9] idi. Müdafaa-i Hukuk davasının Batı Anadolu'daki öncülerinden biri olan bu cemiyet, 1 Aralık 1918'de merkezi İzmir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin[10] 19 Mart 1919'da yapılan kongresine katılmış ve bu cemiyete dahil olmuştu.[11] İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin kuruluş amacı ise cemiyetin İstanbul Delegesi Moralızade Nail Bey ile yapılan bir görüşmede açıklanmış, Nail Bey, cemiyetin o gün için mevcut olan bütün cereyanlarla siyasi içtihatların üstünde kurulduğunu, Kuvayımilliyeyi ilmen ve meşru bir tarzda birbirine toplayarak bir merkezde birleştirmeyi ve kazanılmış hakları içeride ve dışarıda anlatmayı[12] benimsediklerini ifade etmişti.

Bir diğer kuruluş ise 2 Aralık 1918'de Kars'ta teşekkül eden Millî İslam Şûrası idi. Kuruluş amacı, Elviye-i Selâse'den (Kars, Ardahan, Batum) Türk askerî ve mülki idaresinin çekilmesiyle boşalan askerî ve idari açığı kapamak, güçlü bir teşkilatla bölgede Gürcü ve Ermeni saldırılarına karşı mevcudiyetlerini korumak ve gerekli tedbirleri almaktı. 12 kişilik bir parlamentosuyla orijinal bir Müdafaa-i Hukuk kuruluşuydu. I. ve II. Ardahan Kongrelerinden sonra Güneybatı Kafkasya'da oluşturulan millî şûraları Kars merkez olmak üzere tek bir idare altında toplamak amacıyla yapılan III. Kars Kongresi sonunda Cenubigarbi Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesi adını aldı. 18 Ocak 1919'da aldığı bu resmi adla çalışmalarını ancak üç ay gibi kısa bir süreyle sürdürebildi. İngilizler 13 Nisan 1919'da parlamentosunu basarak hükûmet üyelerini tutukladı. 30 Nisan 1919'da da Kars, General Osebyans ve General Korganof adlı Ermenilerin idaresine verildi.[13]

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip merkezi İstanbul olmak üzere teşekkül eden bir başka cemiyet, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idi. 2 Aralık 1918'de kurulan ve kuruluşu 4 Aralık 1918'de Hadisat gazetesi ile kamuoyuna duyurulan cemiyetin amacı, mütarekenin 24. maddesinden gayet açık olarak anlaşılmak üzere Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas vilayetlerini içine alan Doğu vilayetlerinde bir Ermeni devleti kurma teşebbüslerine engel olmak ve bu vilayetlerin millî haklarını savunmaktı.[14]

Kuşkusuz bu vilayetler içinde Ermeni zulmünü en iyi bilen ve on binlerce insanını Ermeni kırımına kurban veren Erzurum'du. Bu nedenle Erzurum'da henüz kurtuluşunun seneidevriyesi dolmadan mütarekenin 24. maddesiyle tekrar Ermenilerin eline geçme tehlikesi büyük bir duyarlılığa sebep olmuştu. Mütareke hükümleri Askerî Hastane Baştabibi Dr. Fuad Sabit (Ağacık) Bey'e ulaştığında Fuad Bey, Erzurum aydınlarından ve

---

[9] Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952 (Tıpkıbasım) İstanbul, 1952, s. 484.
[10] age.; s. 481. Bilge Umar; İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 72.
[11] Yenigün; 21 Mart 1335/1919, No.: 197.
[12] Yenigün; 25 Kânunuevvel 1335/25 Aralık 1919, No.: 112.
[13] Serpil Sürmeli; Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 412-417, 446, 448.
[14] Hadisat; 4 Kânunuevvel 1334/4 Aralık 1918, No.: 46.

Albayrak gazetesinin sahibi Süleyman Necati (Güneri) Bey'i yanına çağırtarak mütareke olduğunu müjdelemiş ve aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

Süleyman Necati Bey, Fuat Sabit Bey'e:

– Mütarekename var mı, dedim, telgrafı gösterdi. 24. maddeye geldiğimde Eyvah Vilayet-i Şarkiye Ermenistan oluyor dedim.

Dr. Fuad Sabit Bey:

– Öyle bir şey yok, dedi.

– Maddeyi okuyorum. Vilayat-ı sittede iğtişaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilaf devletleri muhafaza ederler. Bu madde şu demektir ki Ermeni çeteleri muhill-i asayiş hareketi yapınca, İtilaf idaresi Erzurum'a girecek ve Ermeniler de Türkleri keserek ekseriyet teminine çalışacaklardır. Bir Ermeni bulunmayan buraları müdafaa etmemek namussuzluktur.[15]

Görüldüğü üzere Süleyman Necati Bey'in mütarekenin 24. maddesine getirdiği yaşananların kötü tecrübelerle sabit olduğu en isabetli yorumdu. Aslında o sıralarda halkın bilmediği bir gerçek daha vardı ki o da zaten buraların hükûmet tarafından gözden çıkarıldığı gerçeği idi. Bu daha Trakya'da ordudan terhis olduktan sonra mütarekeden dört ay önce kendisine teklif edilen Erzurum Öğretmen Okulu müdürlüğünü istemek üzere Maarif Nezaretine giden Cevad (Dursunoğlu) Bey'e Erzurum'un Türk sınırları içinde kalıp kalmayacağı belli olmadığından burada yeniden bir öğretmen okulu açmaya lüzum kalmadığı cevabıyla öğrenilmişti. Cevad Bey, İstanbul'da kaldığı sırada Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine girerek çalışmalarına katılmış, Erzurum'a gitmeye karar verdiğinde bu cemiyetin bir şubesini Erzurum'da açma yetkisi almıştı.[16]

Mütareke ile yaşanan gelişmeler üzerine, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 10 Mart 1919'da teşekkül ederek kuruluşunu gerçekleştirmiş yayımladığı bir beyannameyle Doğu vilayetleri üzerinde Ermenilerin bir hak iddiasını, nüfus, kültür, tarih ve coğrafya bakımından reddederek Doğuda Ermeni propagandalarının aksine zulüm görenlerin daha ziyade Türkler olduğunu açıklamış, Wilson Prensiplerine dayanarak bu gerçeklerin dünya kamuoyu önünde ispat edilmesi için vatandaşların yardımını talep etmişti.[17]

Mütarekeden sonra teşekkül eden bir başka cemiyet ise merkezi Edirne'de olan ve 2 Aralık 1918'de kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi idi. Cemiyetin amacı Trakya'nın Türklere aidiyetini nüfus, istatistik ve yayın yoluyla ortaya koymaktı.[18]

---

[15] Cevat Dursunoğlu; Millî Mücadele'de Erzurum, Ankara 1946, s. 58.
[16] age.; s. 15-21.
[17] age.; s. 33-35.
[18] Tunaya; s. 478-479.

Millî müdafaa ruhuyla kurulan diğer bir cemiyet de merkezi İstanbul'da olan ve kuruluşu 21 Aralık 1918'de gerçekleşen Kilikyalılar Cemiyeti idi.[19] Cemiyet Kilikya adını taşıyan Adana havalisiyle İçel, Maraş, Antep sancakları daha sonra Adana'ya bağlanan İskenderun Beylan, Reyhaniye ve Antakya kazaları ahalisinin yüzde doksanı Türk ve İslam olması dolayısıyla bu havalinin eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne bağlanmasını teyit etmek için içeride ve dışarıda çalışmak amacıyla kurulmuştu.[20]

Merkezi Trabzon'da olan ve 12 Şubat 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti de diğer cemiyetler gibi müdafaa-i hukuk ruhuyla Karadeniz sahilleri üzerinde yabancı emellerine karşı çalışmak gayesiyle teşekkül etmişti.[21]

Görüldüğü üzere Türk milletinin yaşadığı bölgelerde varlığını ispatlamak için kurduğu cemiyetler vasıtasıyla sarf ettiği mesai, mütareke talebinde olduğu gibi yine Wilson Prensiplerinin 12. maddesi üzerineydi. O sırada Paris'te başlayacak Barış Konferansı'na Başkan Wilson'un da iştirak edecek olması, kuşkusuz tutunulan en büyük dayanak noktasıydı. Türk basını da bu konuda hassasiyetini ortaya koyan yoğun bir propagandaya girişmişti. Örneğin Yenigün ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri, İstanbul'un İslam nüfusunu, Edirne, Vilayat-ı Şarkiye, Irak Türklüğü, Anadolu ve Türkler Tarihi, Adana ve Kilikya, Aydın, Manisa, Antalya Havalisi, Musul, Van, Bitlis, Sivas, Trakya, Diyarbakır ve Elazığ vilayetlerinin Türklüğünü "Wilson Esaslarına Göre" başlığı altında yayımlamaktaydı.[22] Ancak 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı[23] Türklerin haklarını teslimiyet bir yana, yeni işgaller ve manda sistemi adı altında sömürgeciliğin değişmeyen yeni tanımlamasıyla ve İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi kararıyla karşısına çıkıyordu. 15 Mayıs 1919'da gerçekleşen bu olay, Türk milletinin kaderinde bir dönüm noktası olurken Türk toprakları üzerinde bir türlü açlıklarını gideremeyen devletlerin de sonunu hazırlayan bir başlangıç olmuştur. Artık bu tarihten itibaren milletin sadece yüreğinde attığı sessiz çığlıkların yerini meydanları dolduran kalabalıkların tüm avazesiyle yükselen haykırışına bırakmış, medenice yürütülen hukuki mücadeleye de silahlı mücadeleden başka bir şans bırakmamıştı.

---

[19] Tunaya;s. 485.

[20] Yenigün; 26 Kânunuevvel 1334/26 Aralık 1918, No.: 113. Yenigün; 28 Kânunusani 1334/28 Aralık 1918, No.: 115.

[21] Tunaya; s. 506.

[22] Tasvir-i Efkâr; 23 Teşrinisani 1334/23 Kasım 1918, No.: 2569. Tasvir-i Efkâr; 14,19 Kânunuevvel 1334/14, 19 Aralık 1918, No.: 2590, 2595. Yenigün; 13,15 Teşrinisani 1334/13, 15 Kasım 1918, No.: 70,72. Yenigün; 1,6 Kânunuevvel 1334/1, 6 Aralık 1918, No.: 88,93; Yenigün, 8-10,12-13 Kânunuevvel 1334/8-10, 12-13 Aralık 1919, No.: 95-97, 99-100. Yenigün; 18, 20-21, Kânunuevvel 1334/18,20-21 Aralık 1918, No.: 105, 107-108. Yenigün; 26, 28, 31 Kânunuevvel 1334/26, 28, 31 Aralık 1918, No.: 113, 115, 118. Yenigün; 2 Kânunusani 1335/2 Ocak 1919, No.: 120. Eskigün; 15 Şubat 1335/1919, No.: 24. Yenigün; 25 Şubat 1335/1919, No.: 173.

[23] Yenigün; 20 Kânunusani 1335/20 Ocak 1919, No.: 138. Vakit; 20 Kânunu sani 1335/20 Ocak 1919, No.: 447-8.

Bu işgale tepkiler başkent İstanbul'un meydanlarında 19 Mayıs 1919'da Fatih Mitingi[24] ile başladı ve bunu 20 Mayıs'ta Üsküdar,[25] 22 Mayıs'ta Kadıköy,[26] 23 Mayıs'ta[27] Sultanahmed Mitingleri ve 30 Mayıs'ta düzenlenen Sultanahmed Toplantısı[28] izledi.

Bu meydanlardan İtilaf devletlerine verilen mesajlar kuşkusuz ciddiye alınması gereken mesajlardı. Fatih Mitingi'nde Halide Edip (Adıvar) Hanım, "Türk ve Müslüman bugün en karanlık gününü yaşıyor, gece karanlık bir gece… Fakat insanın hayatında sabahı olmayan gece yoktur… Bugün memleketimiz taksim karşısında adım adım adeta kendi derkimizdeki milletleri başımıza efendi yapmak istiyorlar. Bugün İzmir, yarın Konya, öbür gün İstanbul sonra Müslüman dünyasının başı olan Türk susturulmuş olacaktır. Buna karşı ne silahımız var? Kurşun, top, bomba… Bir top binlercemizi öldürebilir. Bizim bundan kavi silahımız var, topun yüzüne tüküren milletlerin ruhu bizde de var. Sesimizi mutlak dünya işitecektir…"[29] diyordu.

Üsküdar Mitingi'nde Üsküdarlı Şair Talat Bey, "Dünyada galip, mağlup hiçbiri kalmaz. Ancak baki hak ve adalettir…" derken Dr. Ferruh Niyazi Bey, "… Tarihte hiçbir milletin idam edildiği vaki değildir. Ölüler bile dirilirken yaşamakta bulunan bir millet hiçbir zaman ölmeyecektir. Hakkımız gasbedilecek olursa çocuğumuzla kadınımızla erkeğimizle hepimiz öleceğiz…"[30] diyordu.

Bu arada 25 Mayıs'ta yapılmak istenen Beyazıt Mitingi'nin yasaklanması[31] üzerine kabul edilen kararlar içerdiği şu hükümlerle İtilaf devletlerine ulaştırılıyordu.

1. Türkler Wilson Prensiplerinin kendilerine ait 12. maddesinin tamamen tatbikini talep ederler.

2. Pek çok esir millete yeniden istiklal verilirken 650 seneden beri Anadolu'da saltanat ve istiklaline sahip olan bir milletin esaret olması ve

---

[24] Hadisat; 20 Mayıs 1335/1919, No.: 140. İleri; 20 Mayıs 1335/1919. Tasvir-i Efkâr; 20 Mayıs 1335/1919, No.: 2730. Vakit; 20 Mayıs 1335/1919, No.: 561. Zaman; 20 Mayıs 1335/1919, No.: 372.

[25] Hadisat; 21 Mayıs 1335/1919, No.: 141. İleri; 21 Mayıs 1335/1919. Tasvir-i Efkâr; 21 Mayıs 1335/1919, No.: 2731. Vakit; 21 Mayıs 1335/1919, No.: 562. Zaman; 21 Mayıs 1335/1919, No.: 373.

[26] İleri; 23 Mayıs 1335/1919. Tasvir-i Efkâr; 23 Mayıs 1335/1919, No.: 2733. Vakit; 23 Mayıs 1335/1919, No.: 564. Zaman; 23 Mayıs 1335/1919, No.: 375.

[27] Akşam; 24 Mayıs 1335/1919, No.: 246. Alemdar; 24 Mayıs 1335/1919, No.: 152-1462. Hadisat; 24 Mayıs 1335/1919, No.: 144. İleri; 24 Mayıs 1335/1919. Tasvir-i Efkâr; 24 Mayıs 1335/1919 No.: 2733. Vakit; 24 Mayıs 1335/1919, No.: 565. Zaman; 24 Mayıs 1335/1919, No.: 376.

[28] Hadisat; 31 Mayıs 1335/1919, No.: 151, Tasvir-i Efkâr; 31 Mayıs 1335/1919, No.: 2741. Vakit; 31 Mayıs 1335/1919, No.: 572. Zaman; 31 Mayıs 1335/1919, No.: 383.

[29] Vakit; 20 Mayıs 1335/1919, No.: 561.

[30] Tasvir-i Efkâr; 21 Mayıs 1335/1919, No.: 2731.

[31] İleri; 26 Mayıs 1335/1919.

edilmesi adalete uygun olmaz. Tam bir azimle hakkımızı talepte son dereceye kadar ısrar edeceğiz. Biz Türk çoğunluğuna sahip olan memleketlerin birliğine karşı yapılan tecavüzü dünya medeniyeti huzurunda protesto ediyoruz.[32]

Görüldüğü üzere millet meydanlarda ve protesto telgraflarında adaleti ısrarla Wilson'un 12. maddesinde arıyor ve sorguluyordu. Ayrıca basın da bu konuda oldukça ısrarlıydı. Akşam "Türkiye'ye Ne Vadettiler"[33] Alemdar "Wilson Sözünü Unuttu mu Madde 12"[34] Hadisat "Bize Eğlence! Verilen Sözlere İnanılmayacak mı? 12. Madde"[35] İleri "Wilson Prensipleri 12. Madde"[36] Tasvir-i Efkâr "Wilson Prensipleri ve 12. Madde"[37] Vakit gazetesi de "Devletlerin Taahhüdü 12. Madde"[38] başlıklarıyla bu hükmü sorumlularına günlerce hatırlatmaktan geri durmuyordu. Ancak zaman ilerledikçe işgal politikasında hak ve adalete uygun hiçbir gelişme olmadığı gibi Batı Anadolu'da Yunan işgalleri genişliyor, Wilson'un 12. maddesinin ifade ettiği anlam da giderek değerini yitiren sadece sözde beylik bir laf olarak kalıyordu.

Bu arada İzmir'in işgalinin ertesi günü ülke bu acı haberle sarsılırken Bandırma vapuru milletin kaderinde önemli rol oynayacak 9. Ordu Müfettişi M. Kemal Paşa'yı beraberindeki kurmaylarıyla Samsun'a[39] götürmek üzere Karadeniz'e doğru yol alıyordu. O, bu yolculuğa "daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'a ayak basar basmaz uyguladığımız" dediği büyük bir kararla çıkıyordu. Bu, millet egemenliğine dayanan kayıtsız şartsız yeni bir Türk devleti kurmaktı. Bu kararın dayandığı en sağlam temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşaması, bunun da ancak tam bağımsız olmakla sağlanabileceği düşüncesiydi. Bu düşünceyi gerçekleştirebilmek içinse Türk ata yurduna ve istiklaline saldıranlar kimler olursa olsun karşı çıkmak ve savaşmak gerektiği idi[40].

M. Kemal Paşa'nın bu düşünce ve niyetini gerçekleştirme şansını bulduğu olaysa mütareke uygulamalarıyla sıkça görülmeye başlayan azınlıkların taşkınlık manzaralarının Doğu Karadeniz'e de sıçraması ve burada bir Pontus devleti kurma hayali peşinde koşan Rumların faaliyetlerine karşı Türklerin silahlanarak hayatlarını korumaya çalışmaları, bunun da hak ve hakkaniyet ölçüleri Türklere karşı sabit, İstanbul'daki işgal kuvvetleri yüksek temsilcilerine aksi bir şekilde yansıtılmasıydı. Şikâyetlerin dikkate alınarak Rumlara karşı Türk tehdidinin kaldırılması, silahların teslimi, bazı

---

[32] Tasvir-i Efkâr; 31 Mayıs 1335/1919, No.: 2741.
[33] Akşam; 24 Mayıs 1335/1919, No.: 246
[34] Alemdar; 24 Mayıs 1335/1919, No.: 152-1462.
[35] Hadisat; 22 Mayıs 1335/1919, No.: 142.
[36] İleri; 21 Mayıs 1335/1919.
[37] Tasvir-i Efkâr; 22 Mayıs 1335/1919, No.: 2732.
[38] Vakit; 27 Mayıs 1335/1919, No.: 568.
[39] Alemdar; 17 Mayıs 1335/1919, No.: 145-1455.
[40] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk); Nutuk-Söylev, I, TTKB, Ankara, 1986, s. 18.

illerde oluşturulan şûraların asker toplama işinin sonlandırılması direktiflerinin hükûmete verilmesi üzerine sorunu çözecek yetkili bir kumandanın atanmasına karar verildi.

İşte Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla bölgedeki sorunları çözmek amacıyla Samsun yolculuğuna çıkmasını sağlayan olay buydu. Aslında o, sorunun kaynağını, daha Yıldırım Orduları Grubu kumandanı iken işgal uygulamalarına gayet sert bir şekilde tepki koyarak işaret etmişken görev yetkisini millet aleyhindeki işgal siyaseti hizmetinde kullanması tabii ki düşünülemezdi. Zaten müfettişlik yetkisi bütün bunlar göz önüne alınarak özellikle kendisi tarafından genişletilmişti. Buna göre müfettişlik bölgesi Samsun, Trabzon, Sivas, Erzincan, Erzurum, Van olmakla birlikte bu bölgeye komşu Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Maraş, Kayseri, Ankara ve Kastamonu'yu da kapsamakta, 3. ve 15. Kolordularla bu bölgelere dâhil olan illerdeki mülki idare ve askerî kumandanlıklarla da haberleşme ve emir verme yetkisi, görev tanımlaması içinde yer almaktaydı[41].

Bu kadar yetkiyle donatılan bir kumandanın sorunun kaynağına ineceği muhakkaktı. 14 Mayıs'ta Erkânıharbiyeiumumiye Reisi Cevad Paşa'nın "Bir şey mi yapacaksın Kemal?" sorusuna "Evet Paşa'm, bir şey yapacağım."[42] cevabı, Samsun'a geldiğinin ertesi günü Sadaret Makamına çektiği daha ilk telgrafta anlamını bulmuştu.

O, Yunan askerleri tarafından İzmir'in işgalinin, yakın temasta bulunduğu milleti ve orduyu düşünülemeyecek ve anlatılamayacak derecede içten yaraladığını, ne milletin ne de ordunun, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindirebileceğini ve bunun kabul edemeyeceğini belirtiyordu.[43] Bu arada orduyla temasını artırıyor ve ileride verilecek mücadelede ordu-millet bütünleşmesinin ilk adımlarını atıyordu. 25 Mayıs'ta geldiği Havza'da ise 28 Mayıs'ta yayımladığı Havza Genelgesi ile Türk milletine ilk seslenişini gerçekleştiriyor ve burada, İzmir'in ve 25 Mayıs'ta Manisa'nın işgalinin gelecekteki tehlikeyi daha açık bir şekilde gösterdiği, ülke bütünlüğünün korunması için millî mitinglerin daha canlı olarak yapılıp sürdürülmesi gerektiği, hayat ve millî istiklali sarsan işgal ve ilhak gibi hadiselerin millete kan ağlattığı, üzüntü ve galeyanın zapt edilemediği, hazmı ve tahammülü imkânsız hâle gelen bu duruma derhâl son verilmesini, bütün medeni milletlerle büyük devletlerin adalet ve insaniyet duygularından sabırsızlıkla beklemek zemininde, üç gün devam edecek mitingler yapılması ve milletin bu haklı taleplerini hükûmete ve işgal kuvvetleri temsilcilerine bildirmelerini istiyordu[44].

Bu genelge üzerine ülkenin her tarafından İstanbul'a âdeta yağan protestolar karşısında zor durumda kaldığı anlaşılan Harbiye Nazırı Şevket

---

[41] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk); Nutuk-Söylev, I, s. 12, 14.
[42] Atatürk'ün Bütün Eserleri; 3 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 96.
[43] Atatürk'ün Bütün Eserleri; 2 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 310.
[44] age.; s. 334.

Turgut Paşa'nın gönderdiği telgrafa 30 Mayıs'ta verdiği cevapta, İstanbul'a çekilen telgrafların tamamen milletin sinesinden fışkıran üzüntülerin birer yansıması olduğunu, bütün gördüğünün bu mitinglerin İtilaf devletlerinin Türk milletinin izzetinefsine, meşru haklarına ve topraklarına karşı zalimce olan tecavüzlerden dolayı yapıldığını, bu heyecanın memleketin en uzak köşesine kadar yayıldığını ve genel olduğunu, hükûmet memurları ve askerin şimdilik tamamen tarafsız kaldığı bu mitinglerin, tam bir olgunluk ve metanetle yapıldığını[45] ifade ediyordu.

Bu arada 26 Mayıs'ta İzmir'in işgaliyle ortaya çıkan durumu görüşmek üzere toplanan Saltanat Şûrasında büyük devletlerden birinin yardımını sağlamak kararı ajanslarla ülkede yayılırken[46] İstanbul'daki hükûmet Paris'teki barış konferansına çağrılıyor ve o sırada Sadrazam Damad Ferid Paşa Ermeni muhtariyetinin esas olarak kabul edileceğini açıklıyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 3 Haziran'da bir genelge daha yayımlayarak barış konferansında devlet ve milletin tam ve mutlak olarak istiklaline, asıl vatan topraklarında çoğunluğun azınlığa feda edilmemesine dikkat çekerek gerek Saltanat Şûrasındaki kararın gerekse sadrazamın yaptığı açıklamanın millî vicdan talebiyle hiçbir uygunluğun olmadığını vurguluyor ve milletçe Paris'e gidecek heyetten haklarını savunma esaslarını resmen açıklamasını isteyen telgraflar çekilmesini[47] bildiriyordu.

Bir yandan İzmir'in işgaline tepkiler, bir yandan bu tepkileri âdeta kışkırtan Yunan işgallerinin genişlemesi sürerken Batı Anadolu'da da hızla Kuvayımilliye ve Müdafaa-ı Hukuk Redd-i İlhak Heyetleri oluşturularak bölgedeki askerî kuvvetlerin de yardımıyla Yunanlara karşı silahlı mücadele başlıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın ise bir yandan milleti, diğer yandan orduyu örgütlemesi ve Anadolu'dan verdiği mesajlar İngilizleri rahatsız ediyor, kıymetli bir generalin hâlen Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının kamuoyuna iyi bir etki yapamayacağı arzusuyla hükûmetten İstanbul'a geri getirilmesini istiyordu.[48] Bu arzu üzerine 8 Haziran'da İstanbul'a çağrılan M. Kemal Paşa, 14 Haziran'da padişaha bir telgraf çekerek bu davetle Malta'ya gitmek veya en hafif olarak işsizliğe mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldığını, bunu kabulde mazur olduğunu belirterek, eğer zorlanırsa görevinden istifa edip daha önce olduğu gibi Anadolu'da ve milletin sinesinde kalacağını ve vatani görevine bu kez daha açık adımlarla devam edeceğini[49] ifadeyle tarz-ı davet arzusunu tavr-ı icabetle reddediyordu.

Bütün bu gelişmeler olurken çalışmalarını hiçbir sekteye uğratmadan 12 Haziran'da Amasya'ya gelen M. Kemal Paşa, burada Müdafaa-i Hukuk ve

---

[45] Atatürk'ün Bütün Eserleri; 2 (1919), s. 344.
[46] age.; s. 352.
[47] age.; s. 355-356.
[48] age.; s. 371.
[49] age.; s. 376.

Redd-i İlhak Teşkilatlarını ortak bir merkezde toplayarak millî hareketi bir bütün olarak gerçekleştirmek üzere davet ettiği bazı kolordu kumandanlarıyla bir araya geldi ve kendisinin daha önceden hazırlamış olduğu metin üzerinde yapılan görüşmeler* tamamlandıktan sonra bu metin, Amasya Genelgesi adıyla 21/22 Haziran'da yayımlandı. Başta kendisi olmak üzere bu tarihî belge, Rauf Bey, Refet ve Ali Fuad Paşaların imzasıyla 2. Ordu Müfettişi (Mersinli) Cemal ve 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaların da onayından geçerek Anadolu'daki bütün mülki ve askerî makamlara gönderildi.

Genelgenin maddeleri bir sonrakini açan ve açıklayan hükümleriyle İstiklal Savaşı'nın yöntem ve maksadını ortaya koymaktaydı.

Maddelerine bakıldığında yurdun bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğu, merkezî hükûmetin üzerine aldığı sorumluluğu yerine getiremediği ve bunun da milleti yokmuş gibi gösterdiği, milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararının kurtaracağı, milletin durumunu ve davranışını göz önünde tutarak haklarını bütün dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak millî bir heyetin varlığının gerekli olduğu, Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin tez elden toplanacağı ve bu kongre için her ilden üçer temsilci seçilip gönderilmesi, seçme işinin belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından yapılacağı[50] bildiriliyordu.

Görüldüğü üzere bu genelge Türk milletini İstiklal ve hâkimiyetine bizzat ve bilfiil sahip çıkmak ve sahip olmak üzere topyekûn mücadeleye çağıran bir ihtilal beyannamesiydi ve yeni bir devletin kuruluşuna doğru milleti, beraberce yürünecek bir yolun başlangıcına taşımaktaydı.

Bu çalışmalar İngilizlerin M. Kemal Paşa'dan duyduğu rahatsızlığı daha da artırdı ve 23 Haziran'da Dâhiliye Nezaretinin yayımladığı bir genelge ile azledildiğini duyurmasına neden oldu[51]. Ancak Saray ve Sadaretten bu habere ilişkin hiçbir onay gelmedi. M. Kemal Paşa o sırada Erzurum'da düzenlenecek kongreye katılmak üzere 26 Haziran'da Amasya'dan Sivas'a hareket etti. Bu arada İstanbul'a dönmeye ikna

---

* Bu görüşmelerin başladığı 18 Haziran'da Edirne'de bulunan I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa'ya bir telgraf çeken M. Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu durumdan bahisle milletin bağımsızlığını kurtarmak için bütün Anadolu halkının tek vücut hâline getirildiği, mülki ve askerî makamların hemen hepsinin bu ortak gaye etrafında toplandığı, Trakya ve Anadolu'daki millî teşkilatları birleştirecek, milletin sesini bütün gücüyle dünyaya duyuracak güvenilir bir yer olan Sivas'ta bir merkezî heyetin kurulması amacıyla toplanması kararının alındığı, Trakya'daki millî teşkilattan da seçilecek iki kişinin Sivas'a gönderilmesi ve onlar gelinceye kadar Edirne vilayetinin vekili ve savunucusu olarak Anadolu'da kendisini vekil seçtiklerine dair imzalı bir belgenin gönderilmesini istemiş ve teşkilatlanmada birlik, Anadolu ve Rumeli ile bir bütünlük kazanmıştı. (Atatürk'ün Bütün Eserleri; 2 (1919), s. 394-395.)

[50] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk); Nutuk-Söylev, I, s. 42. Atatürk'ün Bütün Eserleri; 3 (1919), s. 107.

[51] Sabahattin Selek; Millî Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı I, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002[3], s. 344.

olmaması, hükûmeti Elazığ Valisi Ali Galip vasıtasıyla Sivas'ta tutuklayarak İstanbul'a getirilmesi gibi cüretkâr bir düşünce ve girişime sevk etti. Fakat o, aldığı tedbirlerle olabilecek böyle bir girişimin önüne geçti.

Sivas'ta kalmadan yolculuğuna devam eden M. Kemal Paşa 3 Temmuz'da Erzurum'a geldi. Burada 15. Kolordu kumandanı, vali ve Müdafaa-i Hukuk mensuplarıyla görüşerek kongre çalışmaları hakkında bilgi aldı. Erzurum'a geldiğinin beşinci günü 8 Haziran'dan beri tekrarlanan İstanbul'a dön, çağrıları 8 Temmuz'da Harbiye Nezareti ve padişahla yaptığı görüşmelerde bir kez daha tekrarlandı ret cevabı üzerine görevinden azledildi.[52] Bunun üzerine 14 Haziran'da padişaha gönderdiği telgrafta belirttiği gibi Anadolu'da milletin sinesinde kalmak üzere verdiği sözü yerine getirerek askerlik mesleğinden de istifa etti.[53]

Mustafa Kemal Paşa istifasının ardından Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idare üyelerinin talebiyle cemiyetin Heyet-i Faale başkanlığını kabul ederek 10 Temmuz'da ilk toplantısını yaptı. Bu toplantıya cemiyetin beş idare üyesiyle Kâzım Karabekir Paşa ve Rauf Bey de katıldı. M. Kemal Paşa, dünyanın askerî ve siyasi durumunu izah ettikten sonra Türkiye'nin durumuna da değinerek millî müdafaanın teşkilatlandırılmasından başka yapılacak bir şey olmadığını, bunun da milletin iradesini temsil eden Müdafaa-i Hukuk eliyle mümkün olduğunu ve savaşın sonunda anlaşmazlığa düşen İtilaf devletlerinin bir şey yapamayacaklarını belirtti. Toplantı sırasında Kâzım Karabekir Paşa'nın "Günün birinde padişah bana kolorduyu Kızılırmak hattına çek der ve ben bunu kabul etmezsem ne olur?" diye sorunca Albayrak gazetesi sahibi Süleyman Necati Bey "Paşa Hazretleri, o zaman memleketin hakiki sahibi olan millet size emir verir, huduttan ayrılmamanızı ister." cevabı üzerine Kâzım Karabekir Paşa'nın "O zaman vaziyet değişir ve hareket meşru olur."[54] sözü, daha o zaman millet iradesini, mutlak ve siyasi iradenin üstünde tutan bir anlayışın hükmen ve fiilen ne şekilde ortaya konulacağını göstermesi açısından dikkate değer bir örnekti.

11 Temmuz'da ikinci kez toplanan Heyet-i Faale kongrenin 23 Temmuz'da açılmasına karar vererek bu kararını kongreye katılacak vilayetlere bildirdi.[55]

Bu arada M. Kemal Paşa'nın Heyet-i Faale başkanlığına seçilmesi, kongreye katılmasının da tabii görülmesi demekti. M. Kemal Paşa'nın Erzurum'dan delege seçilmek arzusunun anlaşılması üzerine, Erzurum delegeleri Cevad (Dursunoğlu) ve Kâzım (Yurdalan) Beyler, istifa ederek yerlerine M. Kemal Paşa ve Rauf Beylerin seçilmesini sağladılar[56].

---

[52] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk); Nutuk-Söylev, I, s. 64.
[53] Vakit; 12 Temmuz 1335/1919, No.: 612.
[54] Dursunoğlu; Millî Mücadele'de Erzurum, s. 93-96.
[55] age.; s. 97.
[56] age.; s. 98.

Erzurum'da kongre ile ilgili hazırlıklar sürerken Paris Barış Konferansı'nda Türk haklarını gereği gibi savunamayarak âdeta hakarete uğrayan Damad Ferid Paşa 15 Temmuz'da İstanbul'a döndü.[57] Sadaret makamındaki altı haftalık yokluğu sırasında Anadolu'da meydana gelen gelişmeler hakkında bilgilendirilen Damad Ferid Paşa, 20 Temmuz'da bir genelge yayımlayarak milletin mukadderatını tayin ve tespit etmek üzere doğuda münasip bir yerde millî bir kongre toplanacağının anlaşıldığını, böyle bir faaliyetin Kanunuesasi ve padişah iradesine aykırı olduğunu, bu gibi hareketlerin yasaklanarak resmî makamlardan şiddetle icrasının tavsiye edildiğini[58] bildirmekteydi.

Bu genelge ile ilgili İsmail Hami (Danişmend) Bey, Memleket gazetesinde yazdığı bir yazıda, "…Eğer hükûmet Anadolu vaziyetindeki müşkülatı hakikaten izale etmek istiyorsa her şeyden evvel bu vaziyetin ne gibi saiklerden tevellüd etmiş olduğunu nazar-ı itibara almalı ve ondan sonra da müessirin izalesi suretiyle eserin izalesine gayret etmelidir. Bu doğru yoldan gidilmez de esbaba dokunulmaksızın netice imha edilmek istenirse beyhude yorulmaktan başka hiçbir şey yapılmış olmaz."[59] diyordu. Ancak yukarıdaki görüş ve öngörüden uzak İstanbul Hükûmeti, beyhude yorulmaktan öteye gidemeyen mesaisine devam ederek Anadolu'daki faaliyetleri yasaklamasının ardından, M. Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanması emrini veriyordu.[60]

Orient News gazetesi, hükûmetin Erzurum'dan Bursa'ya kadar Anadolu'da karışıklık çıkaran M. Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanması emrine "Bu hareket atı dışarı saldıktan sonra ahırın kapısını kapamaya benziyor." dediği gibi bir başka benzetme daha yaparak Lenin ile Troçki'nin tutuklanması örneğini veriyor ve "Bu tutuklamayı kim üzerine alacak?"[61] sorusuyla yerine getirilemeyecek bir eylemi sorguluyordu.

Bu gelişmeler olurken 11 Temmuz'da kararlaştırıldığı gibi Erzurum Kongresi, doğu vilayetleri, Trabzon ve Canik sancağını temsilen gelen delegelerin katılmasıyla 23 Temmuz 1919'da açıldı ve kongre başkanlığına da M. Kemal Paşa seçildi. 7 Ağustos'a kadar çalışmalarını sürdüren kongre, bölgesel amaçlı toplanmış bir kongre olmasına rağmen aldığı millî kararlarla tarihî bir görevi yerine getirdi.

M. Kemal Paşa'nın, Anadolu'ya çıktığı günden beri, Türk İstiklal ve hâkimiyet mücadelesinin teşkilatlanması yolunda attığı adımların ikincisini teşkil eden Erzurum Kongresi kararları, Amasya Genelgesi'nde yer alan kararların tanım ve kapsamlarını daha da genişleterek netleştirdi.

---

[57] Memleket; 16 Temmuz 1335/1919, No.: 155. Tasvir-i Efkâr; 16 Temmuz 1335/1919, No.: 2783.
[58] Memleket; 23 Temmuz 1335/1919, No.: 162.
[59] İsmail Hami; "Tarihi Bir Tamim", Memleket, 24 Temmuz 1335/1919, No.: 163.
[60] Alemdar; 31 Temmuz 1335/1919, No.: 127-1527. Tasvir-i Efkâr; 31 Temmuz 1335/1919, No.: 2798. Vakit; 31 Temmuz 1335/1919, No.: 631.
[61] Memleket; 2 Ağustos 1335/1919, No.: 172.

Kongre, mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918'deki sınırlar içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu vilayetleri, Trabzon ve Canik sancağını da vatanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul ederken her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik gayesine yönelik olarak düşünüleceğinden, birlikte müdafaa ve mukavemet edileceği, vatanın bütünlüğü, milletin istiklali, saltanat ve hilafet makamının korunması için Kuvayımilliyeyi amil, millî iradeyi hâkim kılmanın esas olacağı, vatanın ve istiklalin korunması ve güvenliğinin sağlanmasına İstanbul Hükûmetinin gücü yetmezse amacı gerçekleştirmek için geçici bir hükûmet kurulacağı, bu hükûmetin üyelerinin millî kongrece seçileceği, kongre toplanmamışsa bu seçimin Temsil Heyetince yapılacağı, manda ve himayenin kabul edilmeyeceği, Hristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengeyi bozacak imtiyazlar verilmeyeceği, Millî Meclisin derhâl toplanması ve hükûmet işlerinin meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacağı kararlarını aldı.[62]

Erzurum Kongresi, kararlarında yer alan Temsil Heyeti seçimini 7 Ağustos'ta gerçekleştirerek dağıldı. Dokuz kişiden oluşan heyetin başkanlığına da M. Kemal Paşa seçildi.

Erzurum'daki çalışmalarını tamamladıktan sonra M. Kemal Paşa Temsil Heyetinden Hoca Raif Efendi ve Rauf Bey olmak üzere 29 Ağustos'ta Erzurum'dan Sivas'a hareket etti. Erzincan'dan Temsil Heyeti Üyesi Şeyh Fevzi Efendi'yi de alarak 2 Ağustos'ta Sivas'a gelindi[63].

4 Eylül 1919'da toplanan kongre M. Kemal Paşa'nın konuşmasıyla açıldı ve gizli oyla yapılan seçimde M. Kemal Paşa kongre başkanlığına seçildi.[64] Burada Sivas Kongresi'nin İttihatçıların eseri olduğuna dair İstanbul Hükûmeti ve İtilaf devletlerinin olumsuz propaganda yapmaları ve kongreyi etkisiz hâle getirme çabalarının önüne geçmek ve bunu kamuoyu önünde ispatlamak üzere kongreye katılan delegelerin İttihatçılıkla ilişkileri olmadığına dair 5 Eylül'de bir yemin sureti hazırlandı.[65] İstanbul Hükûmetinin M. Kemal Paşa'yı tutuklama kararının ardından Elazığ Valisi Ali Galip'e Kürtlerden toplayacağı 100-150 kişilik bir kuvvetle Sivas Kongresi'ni basıp millî hareketle ilgili olanları tutuklama emrini verdiğinin anlaşılmasıyla Malatya'ya kuvvet sevkedilerek böyle bir teşebbüsün önüne geçildi[66].

Sivas Kongresi'nde en önemli tartışma konusu manda meselesi oldu. Tartışmalar Erzurum Kongresi'nin ilgili maddesine göre kabul edilmek suretiyle son buldu. 13 Eylül'e kadar çalışmalarını sürdüren kongre, Erzurum Kongresi kararlarını bütün ülkeyi kapsayacak şekilde bazı değişiklikler

---

[62] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk); Nutuk-Söylev, I, s. 88. Dursunoğlu; s.168-170.
[63] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk); Nutuk-Söylev, I, s. 112.
[64] Naşit H. Uluğ; Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 108.
[65] Atatürk'ün Bütün Eserleri; 3 (1919), s. 364. Yenigün; 13 Teşrinievvel 1335/13 Ekim 1919, No.: 206.
[66] Atatürk'ün Bütün Eserleri; 3 (1919), s. 372-373. Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 106-108.

yaparak aynen kabul etti. Aynı amaçla kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildi. Kongre, Erzurum Kongresi'nin Temsil Heyetine dair sadece Doğu Anadolu ile sınırlı temsil kavramını bütün vatanı temsil etmek suretiyle genişletti. 16 kişilik Temsil Heyeti ile başkanlığına M. Kemal Paşa'yı seçen kongre[67] mesaisini bu tarihî görevle tamamladı.

Heyet-i Temsiliye TBMM açılıncaya kadar millet iradesiyle Anadolu'da kurulan millî bir hükûmet, M. Kemal Paşa da iktidarı fiilen ve hukuken temsil eden bu hükûmetin başkanıydı. Kongreden sonra yürütme mesaisine başlayan Heyet-i Temsiliye, kongre nizamnamesine, özellikle düşmanla temasta bulunulan yerlerde sabit ve seyyar silahlı kuvvetlerin nasıl kurulacağı, nasıl idare edileceği ve silahlandırılacağı hususlarını açıklayan on beş maddelik bir ek hazırladı.[68] Kongre kararlarında olduğu gibi Kuvayımilliyeyi etken kılmak ve tek bir komuta altında toplamak için Ali Fuad Paşa'yı Batı Anadolu'daki Kuvayımilliye kumandanlığına atadı.[69]

Bu arada M. Kemal Paşa 11/12 Eylül'de Sivas Kongresi'ni basmak üzere görevlendirilen Ali Galip Olayı'nın arkasında hükûmetin olduğunu, milletin bu hükûmete güveni kalmadığından namuslu kişilerden yeni bir hükûmet kurulması talebinde bulunmak üzere sarayla görüşmek istedi. Ancak hükûmetin bu haberleşmeyi engellemesi üzerine 12 Eylül'de Damat Ferid Paşa Hükûmeti görevden ayrılana kadar İstanbul'la tüm haberleşme ve ilişkiyi kesti.[70] 13 Eylül'de Erzurum Kongresi kararlarında yer alan Millî Meclisin toplanması için bir an önce seçim hazırlıklarının yapılmasını askerî, mülki ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyelerine bir yazıyla duyurdu.[71] Yine aynı teşkilat ve makamlara İstanbul'la haberleşmenin kesilmesi hakkında 14 Eylül'de bir talimat göndererek hükûmet memurlarının milletin meşru emellerine uygun hareket etmeleri, görevlerini gereği gibi yapmaktan kaçınanların mazeretlerinin istifa makamında olacağı, görevleri esnasında millî emellere aykırı hareket edenlerle her kim olursa olsun millî kararlara aykırı davranış ve fesatçı telkinlerde bulunanların şiddetle cezalandırılacağını bildirdi.[72] Bu talimatın ardından Anadolu'da İstanbul yanlısı askerî ve mülki memurların görevlerinden uzaklaştırılmasını sağlayarak Heyet-i Temsiliyenin otoritesini güçlendirdi.

Bu gelişmeler olurken Anadolu'daki durum yabancı basın tarafından da yakından takip edilmekteydi.

Le Temps gazetesi 21 Eylül'de yayımladığı bir yazıda, "Sultanın hâkimiyeti hâlâ İstanbul'da ise de ordusu başka yerde, Türk milliyetçilerinin

---

[67] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk); Nutuk-Söylev, III, Vesikalar-Belgeler, TTKB, Ankara, 1989, Vesika No.: 130. Vakit; 5 Teşrinievvel 1335/1919/ 5 Ekim 1919, No.: 691.
[68] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk); Nutuk-Söylev, III, Vesika No.: 188.
[69] Atatürk'ün Bütün Eserleri; 3 (1919), s. 379.
[70] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk); Nutuk-Söylev, I, s. 186-190.
[71] Atatürk'ün Bütün Eserleri; 4 (1919) Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005[3], s. 24-25.
[72] age.; s. 30-31.

gittikçe güçlendikleri Anadolu'dadır. Sivas'tan sultana telgrafla kongre kararlarının bir listesi bildirildi. Birinci karar şimdiki hükûmete güvenmeyi reddediyor, ikincisi ise hiçbir Türk toprağının elden çıkarılmamasını istiyor…

"İster beğenin ister beğenmeyin, bir Türk gücü yaşıyor ve bu güç kendi bilincine vardı. Hasta Adam'ın gürbüz, hatta rahat durmaz çocukları var, onun mirasını hiç değilse bu mirastan hakları bulunan parçayı istiyorlar. Müttefikler ne düşünür acaba?"[73]

İstanbul'la ilişkilerin 12 Eylül'de kesilmesi ve Heyet-i Temsiliyenin Anadolu'da otoritesinin giderek güçlenmesi İtilaf devletlerini endişelendirdi. Bu endişeden kaynaklanan baskılar karşısında iktidarda daha fazla kalamayan Damad Ferid Paşa rahatsızlığını bahane ederek 1 Ekim'de istifa etti ve 2 Ekim'de de yeni hükûmeti Ali Rıza Paşa kurdu.[74]

M. Kemal Paşa, yeni hükûmetin iş başına gelmesiyle 3 Ekim'de Ali Rıza Paşa'ya bir telgraf göndererek yeni hükûmetin Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tayin ve tespit edilen milletin meşru teşkilat ve amaçlarına uymasını, Millî Meclisin toplanarak fiilî denetime başlayıncaya kadar milletin mukadderatı hakkında hiçbir kesin ve resmî taahhüde girilmemesini, barış konferansında, millet ve memleketin mukadderatını tayine memur delegelerin milletin haklarını tamamen idrak etmiş ve milletin güvenini kazanmış kişilerden seçilmesini[75] bildirdi. Ancak hükûmet bazı istekleri kabul etmekle birlikte, özellikle hükûmetin işlerine karışılmaması, İstanbul'da iyi niyetli bir hükûmet bulunduğundan, Heyet-i Temsiliyenin çalışmalarına gerek kalmadığı mealinde üstü kapalı imalarda bulunması anlaşmazlığa sebep oldu. Yazışmalardan bir sonuç elde edilememesi üzerine karşılıklı sağlıklı ilişkiler kurulması için Amasya'da bir görüşme yapılmasına karar verildi.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami (Kunduh) Beyler, Heyet-i Temsiliye, Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın İstanbul Hükûmeti adına katıldığı Amasya Görüşmeleri 20-22 Ekim tarihleri arasında gerçekleşti.[76] Bu görüşmelerde uyum sağlanan noktalar: Millî teşkilatla hükûmet arasında bir anlaşmazlık kalmadığı, vatan topraklarının bütünlüğü, istiklalinin muhafazasının esas olduğu, Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalık verilmeyeceği, milletvekili seçimlerinin serbestçe yapılacağı, Sivas Kongresi kararları Mebusan Meclisince kabul edilmek şartıyla uygun görüldüğü, Mebusan Meclisinin İstanbul'da toplanmasının güvenlik bakımından mümkün olmadığı şeklindeydi. Ancak bu son nokta, anayasaya aykırı olduğu düşüncesiyle İstanbul hükûmeti temsilcisi tarafından kabul edilmemiş, M.

---

[73] Yahya Akyüz; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Genişletilmiş İkinci Baskı, TTKB, Ankara, 1988, s. 89. Le Temps; 21 Septembre 1919, No.: 21258.

[74] Alemdar; 3 Teşrinievvel 1335/3 Ekim 1919, No.: 192-1592. Tasvir-i Efkâr; 3 Teşrinievvel 1335/3 Ekim 1919, No.: 2859. Vakit; 3 Teşrinievvel, 1335/3 Ekim 1919, No.: 689.

[75] Atatürk'ün Bütün Eserleri; 4 (1919) s. 186. Tasvir-i Efkâr; 8 Teşrinievvel 1335/8 Ekim 1919, No.: 2864.

[76] Tasvir-i Efkâr; 22 Teşrinievvel 1335/22 Ekim 1919, No.: 2878.

Kemal Paşa da bu hususta ısrarcı olmamıştı.[77] Fakat Amasya'da görüş birliğine varılan konular, İstanbul'da pek kabul görmedi. Sadece Meclisin toplanması kararı benimsendi.

Anadolu'da bu gelişmeler olurken Batı Anadolu'da Kuvayımilliye Yunan işgallerine karşı silahlı mücadele vermekteydi. İzmir taraflarından göç eden ahalinin sağlık durumlarını incelemek için bölgeye gönderilen Sağlık Müfettişi Dr. Rıfat Bey, İzmir Kuvayımilliye Kumandanları Demirci Mehmed Efe, Yörük Ali, Dokuz Kızanlardan Hasan Hüseyin Efe ve 175. Alay Kumandanı Hacı Şükrü Bey'le görüşerek yaptıkları mücadelenin anlam ve amacı hakkında bilgi alırken izlenimlerini ise şöyle ifade etmekteydi:

"Kuvayımilliye son derece kuvvetli bir imana sahip, sağlam Müslüman ve Türklerden müteşekkildir. Karakterleri mükemmeldir. Vatan ve padişah uğrunda hepsi feda-yı cana hazırdırlar. Hayat ve namuslarını korumak endişesiyle mücadeleye atıldıklarını söylüyorlar. Kendilerine aff-ı şahaneden bahsedildiği zaman aff-ı şahaneye ancak İzmir Kordon Boyu'na geldikleri zaman kıymet vereceklerini ileri sürüyorlar… Yörük Ali henüz 22 yaşında bir kahramandır… Tahkikat Heyeti[*] kendisiyle iki saat görüşmüştür. Söyleyebileceği en samimi sözleri söylemiştir. Kendisine şu sualler sorulmuştur:

– Yunanlar yalnız İzmir'de kalırsa buna razı olur musunuz?

– Olamayız.

– Ya biz işe karışırsak?

– Karışmayın diye evvela size rica ederiz. Fakat kurtarmak istediğimiz bizim memleketimizdir. Azmimizden hiçbir suretle geri durmayız.[78].

Tasvir-i Efkâr gazetesi adına İzmir Kuvayımilliye nezdinde adlı yazı dizisi hazırlayan Arif Oruç da 175. Alay Kumandanı Hacı Şükrü Bey'le bir görüşme yaparak Hacı Şükrü Bey'in Amiral Bristol Heyeti ve bu heyetten beklentileri hakkında şu sözlerini aktarmaktaydı:

"… Geldiler, gezdiler ve gördüler. Aydın'da ateşte yakılanlarla koyun sürüleri gibi merhametsizce ölüme sevkedilenlerin iskeletleri her an generalin gözleri önündedir… Onlar adaleti sağlamak ve uygulamak için geldiklerini bizzat bana söylediler. Bunu ispat etmezlerse artık dünyada hiçbir söze inanmayacağım. Adalet vardır derlerse elimdeki silahımı çevirerek cevap vereceğim: Asla yoktur!"[79].

---

[77] Tansel; s. 146.

[*] İzmir'in işgali sırasında Yunanların yaptıkları zulüm ve faciayı araştırmak üzere Amiral Bristol başkanlığında kurulan heyet.

[78] Vakit; 13 Teşrinievvel 1335/13 Ekim 1919, No.: 699.

[79] Tasvir-i Efkâr; 28 Teşrinievvel 1335/28 Ekim 1919, No.: 2884. Amiral Bristol Heyetinin, Yunan işgal sahasında yaptığı incelemeler sonucu hazırladığı rapor, tamamen Türkler lehine olmuştur.

Bu sözler kuşkusuz milletin meşru haklarını pervazsızca çiğneyen ve çiğnemeye devam eden işgal siyaseti karşısında adaletin en son nasıl sağlanacağını irade eden güçlü bir mesajdı. O sıralarda Amasya'da Ruşen Eşref Bey'le bir görüşme yapan M. Kemal Paşa da aynı mealde bir mesajı dünyaya şöyle ilan etmekteydi: "Dünya milletimizin hayatına ya hürmet edi, onun birlik ve bağımsızlığını tasdik edecektir ya da son topraklarımızı, son insanlarımızın kanıyla suladıktan sonra, bütün bir milletin naaşı üstünde reddedilmiş istila hırsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır. Bu türlü bir vahşete ise bugünkü insanların asabı artık tahammül edemez…"[80].

Bu arada 20 Ocak 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan 28 Ocak'ta Misakımillî[81] metnini kabul etti ve 17 Şubat'ta da onayladı. Ancak İngilizler, millet iradesinin baskısıyla toplanan ve meşru haklarını millî sınırlar dâhilinde ortaya koyan bu tarihî metnin kabul ve onayını işgal siyaseti ve zihniyetine indirilmiş ağır bir darbe olarak gördü. Millet iradesine tahammül edemeyen medeni iradesini, 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ederek ve meclisi basıp bir kısım milletvekillerini tutuklayarak gösterdi. Fakat bu sonuç, başlangıçta olduğu gibi Anadolu'da bütünleşen millî irade gücünü yine Anadolu'da yeni bir devletin doğuşuna zemin hazırlamaktan öteye götüremedi. Ve millet, 23 Nisan 1920'de yeni bir hayat verdiği devlet teşkilatı içinde iradi gücünü, istiklal ve hâkimiyeti uğrunda mücadele etmeye harcadı. Devlet, temsil ve takdir ettiği bu gücün haklarını, 20 Ocak 1921 tarihli ilk Anayasa'sında ve ilk maddesinde "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır."[82] hükmüyle resmen teslim etti.

Bugün bu anayasal hak kesintisiz olarak devam ederken hatırlanması gereken, bu uğurda verilen mücadelenin ne kadar kutsal ve değerli olduğu gerçeğidir.

(Vakit; 20 Kânunusani 1336/20 Ocak 1920, No.: 795. Tasvir-i Efkâr; 22 Kânunusani 1336/20 Ocak 1920, No.: 2966).

[80] Atatürk'ün Bütün Eserleri; 4 (1919) s. 376.

[81] Yenigün; 29 Kânunusani 1336/29 Ocak 1920, No.: 314. Tasvir-i Efkâr; 16 Şubat 1336/1920, No.: 2989. Yenigün; 17 Şubat 1336/1920, No.: 333.

[82] Anadolu'da Yenigün; 26 Kânunusani 1337/26 Ocak 1921, No.: 516-136.

Kaynaklar

Akşam.

AKYÜZ, Yahya; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922 Genişletilmiş İkinci Baskı, TTKB, Ankara, 1988.

Alemdar.

ATATÜRK'ün Bütün Eserleri; 2 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

ATATÜRK'ün Bütün Eserleri; 3 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul,2003.

ATATÜRK'ün Bütün Eserleri; 4 (1919), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi; 20, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986.

DURSUNOĞLU, Cevat; Millî Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946.

Gazi Mustafa Kemal (ATATÜRK); Nutuk-Söylev, I, TTKB, Ankara, 1986.

Hadisat.

İleri.

Le Temps.

Memleket.

SELEK, Sabahattin; Millî Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı, I, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

SÜRMELİ, Serpil; Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

TANSEL, Selahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

Tasvir-i Efkâr/Tevhid-i Efkâr

TUNAYA, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952, (Tıpkıbasım), İstanbul, 1952.

Türk Parlamento Tarihi; Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

ULUĞ, Naşit H.; Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

UMAR, Bilge; İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Vakit

Yenigün/Eskigün/Anadolu'da Yenigün

Zaman

www.nobelprize.org/nobel/wilson.bio.html.

SALTANATIN KALDIRILMASI VE CUMHURİYET'E GİDEN YOL

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN*

Özet

Cumhuriyet 29 Ekim 1923 tarihinde 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle ilan edilmesine karşın aslında hem Osmanlı modernleşmesinin hem de başta Birinci Dünya Savaşı olmak üzere uluslararası gelişmelerin bir sonucudur. Özellikle de Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türk topraklarının işgal edilmesi karşısında Osmanlı Devleti'nde saray ve hükûmetin teslimiyetçi siyaset izlemesi Türkiye'de Cumhuriyet'e giden süreci hızlandırmıştır.

Türkiye'de, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasından sonra iç ve dış iki konu ön plana çıkmıştır. Birisi uluslararası nitelik taşıyan Lozan Konferansı, diğeri ise rejim sorunudur. Lozan Konferansı uluslararası bir gelişme gibi görünmekle birlikte, Türkiye'nin iç politikasını da büyük ölçüde etkilemiştir. Diğer yandan rejim tartışmaları, daha özele inecek olursak Cumhuriyet'e gidiş, ulusal nitelik taşıyan bir gelişme gibi görünmekle birlikte, dış politik yönü olan bir süreçtir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden diğer devletlerde (Rusya, Almanya ve Avusturya gibi) monarşiler genelde içeride yaşanan çatışmalar sonucunda yıkılırken Türkiye'de hem hanedana hem de işgalci güçlere karşı verilen mücadelenin sonunda cumhuriyet rejimine geçilmiştir. Daha açık bir deyişle Mondros Mütarekesi sonrasındaki işgallere karşı verilen mücadele, Osmanlı monarşisinin kaderini de belirlemiştir.

Saltanatın kaldırılmasından Cumhuriyet'in ilan edilmesine kadar geçen yaklaşık bir yıllık sürede, adım adım yeni rejime gidilmiş ve hemen her siyasal olay Türkiye'yi Cumhuriyet'e bir adım daha yaklaştırmıştır. Cumhuriyet, tarihsel bir gelişimin sonucu olmakla birlikte, bu süreçteki en önemli aktör Mustafa Kemal ATATÜRK olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ve bu ilan sonucunda ortaya çıkan rejim bir anlamda ATATÜRK'ün tasarımlarının bir sonucudur.

Abstract

Although the republic was proclaimed on October 29, 1923 following the amendments to the *Teşkilat-ı Esasiye* [Turkish Constitution of 1921], it is in fact the outcome of both the Ottoman modernization and the international developments, especially the First World War. In particular, the submissive policy, which was pursued by the Ottoman palace and government in the face of the occupation of Turkish territories after the First World War, accelerated the process towards the Turkish Republic.

Following the abolition of the sultanate in Turkey on November 01, 1922, two subjects – one internal, the other external– became significant. One was the Lausanne Conference bearing an international character, and the other was the problem of regime. Though the Lausanne Conference seems to be an international development, it had great impacts on the internal policy of Turkey. On the other hand, although the regime discussions, and the road to republic in particular, appear to be a national development, they had repercussions in foreign policy. While the monarchies in the other states (such as Russia, Germany, Austria) that had lost the First World War collapsed due to the inner conflicts, Turkey passed to the republican regime as a result of the fight against both the sultanate and the occupying forces. In clearer terms, the struggle against the occupations following the Mudros Armistice determined the fate of the Ottoman monarchy.

During one year from the abolishment of the sultanate to the declaration of republic, steps were gradually taken towards the new regime and almost every political development drew Turkey closer to republic. Although republican regime is the result of a historical process, the most significant actor in this process was Mustafa Kemal ATATURK. The proclamation of republic and the resulting regime are in a sense the product of ATATURK's ideas.

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, tfertan@ankara.edu.tr

Giriş

Saltanatın kaldırılmasından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen yaklaşık bir yıllık süre; Heyet-i Temsiliye ve TBMM'nin, 1919-1922 yılları arasında içeriye ve dışarıya karşı yürüttüğü askerî ve siyasi mücadelenin son hesaplarının görüldüğü, bir başka deyişle aslında iç ve dış hesaplaşmanın bu kez kısmen daha olağan bir ortamda sürdürüldüğü, daha çok siyasi hamlelerin yapıldığı dönemdir. Bu açıdan bakıldığında saltanatın kaldırılmasından sonra, dışarıdaki hesap görme Lozan Konferansı üzerinden gerçekleşirken içerideki mücadele Cumhuriyet'in ilan edilmesini sağlamak ve önlemek üzerinde yoğunlaşmıştır.

Cumhuriyetin bir rejim olarak daha önce doğduğu, ancak adının konulmadığı, koşulların uygun hâle gelmesiyle de 29 Ekim 1923'te, çoktan doğmuş olan bu rejimin adının konulduğu hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Cumhuriyet'in ilan edilmesinde ve sonrasında temel değerlerinin belirmesinde elbette en büyük rol Mustafa Kemal ATATÜRK'e aittir.

Cumhuriyet'in ilan edilmesi, sürekliliği ifade etmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına damgasını vuran modernleşme hareketlerinin bir sonucu ve en çarpıcı halkasıdır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilanı, Fransız Devrimi'nin etki alanına gecikmeli de olsa giren Türk sivil ve askerî bürokrasisinin önderliğindeki Türk modernleşmesinin en önemli kilometre taşıdır.

Diğer yandan Cumhuriyet'in ilanı modern Türkiye tarihindeki en önemli kopuşu da ifade etmektedir: Çünkü egemenliği 600 yılı aşkın bir süre elinde tutan bir aileden, bu egemenliğin halka aktarılmasının yolu açılmıştır. Bir başka deyişle 600 yıllık bir rejim, belki de o dönemin dünyanın en yaşlı monarşik rejimi sona ermiştir.

Bütün bunlarla birlikte Millî Mücadele yıllarında rejim tartışmalarına girilmekten özellikle kaçınılmış ve hangi düşünceden ve eğilimden olursa olsun, tüm halkın işgale karşı yürütülen mücadelenin içinde yer almasına özen gösterilmiştir. Bunun bir sonucu olarak da yeni bir devlet kurulmasına ve hatta yeni bir rejimin belirlenmesine karşın, bunların adının konulması ertelenmiştir. Daha açık bir ifadeyle Millî Mücadele'nin 1919-1922 yılları arasındaki döneminde, işgalci güçlere karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesine öncelik verilmiş, saltanat ve hilafet makamına bağlılık vurgusu yapmaktan çekinilmemiştir. Bu nedenle de İstanbul'a karşı yürütülen mücadelede, ağırlıklı olarak saraydan çok hükûmet hedef alınmıştır. Rejimin değiştirilmesine dönük somut adımların atılması için işgallerin sona ermesi beklenmiştir.

Saltanatın Kaldırılması ve Sonrasındaki Gelişmeler

Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922) sonucunda Yunan ordusu Anadolu'dan çıkarılmış ve ardından imzalanan Mudanya Mütarekesi (11

Ekim 1922) ile Millî Mücadele'nin askerî safhası zaferle sonuçlanmıştır. Mudanya Mütarekesi sonrasında tüm dikkatler İstanbul'daki padişah ve hükûmet üzerinde toplanmış ve TBMM'nin İstanbul'daki eski rejimin temsilcileriyle ilgili alacağı kararlar beklenmeye başlanmıştır.[1]

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanıp yürürlüğe girmesinden sonra, gerek Ankara'da gerekse İstanbul'da toplanacak barış konferansı için çalışmalara hız verilmiştir. TBMM Hükûmeti, daha Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken 4 Ekim 1922'de İngiltere ve müttefiklerine nota vererek barış konferansı için tarih olarak 20 Ekim 1922'yi, yer olarak ise İzmir'i teklif etmiştir.[2] Ancak müttefikler, notada önerilen tarih ve yere pek itibar etmemişler ve konferansın kendilerinin önerdiği Lozan'da toplanmasını Türk tarafına kabul ettirmişlerdir.

Bu dönemde hem Ankara'da hem de İstanbul'da birer hükûmetin bulunması, konferansta Türk tarafının hangi hükûmet tarafından temsil edileceği sorununu ortaya çıkarmıştır. Konferans için henüz resmî notaların verilmediği, hatta konferansın nerede toplanacağının bile kesinleşmediği günlerde, 17 Ekim 1922 tarihinde, İstanbul Hükûmeti Sadrazamı Tevfik Paşa, TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmiştir. Oldukça gizli tutulan bu telgrafta: Kazanılan zaferle Ankara ve İstanbul arasındaki anlaşmazlığın ve ikiliğin ortadan kalktığı; müttefiklerin yapılacak olan barış konferansına her iki hükûmeti de çağıracakları bu yüzden önemli konuların daha önce beraberce müzakere edilip hazırlıklı olarak konferansa gidilmesinin zorunluluğu; güvenilir bir kişinin, bu konuları görüşmek üzere gizli ve acele olarak İstanbul'a gönderilmesinin gerektiği dile getirilmiştir.[3]

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa verdiği cevapta: TBMM Hükûmetinin, Türkiye Devleti aleyhinde her türlü teşebbüse karşı tedbirleri aldığını; Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekli ve niteliği belli olan Türkiye Devleti'nin kuruluşundan beri Türkiye'nin mukadderatına el koyanın ve bundan sorumlu olanın yalnız ve ancak TBMM Hükûmeti olduğunu, bu nedenle de yakında açılacak olan konferansta Türkiye Devleti'nin yalnız ve TBMM Hükûmeti tarafından temsil olunacağını açıklamıştır.[4]

Ankara, böylece İstanbul Hükûmetinin kazanılan askerî zaferlerde pay sahibi olmak istemesinden ve bunun sonucu olarak barış konferansına katılmayı bir hak olarak görmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve İstanbul Hükûmetinin konferansa katılmaması için önlemler alabileceğini ima etmiştir. Çekilen bu karşılıklı telgraflar, askerî zafer sonrasında, daha barış

---

[1] Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920'deki önergesinde yer alan *"Padişah ve halife baskı ve zordan kurtarıldığı zaman Meclisin koyacağı kanuni kurallar uyarınca durumunu alır."* şeklindeki hükmün uygulanma zamanı gelmiştir. Bülent Tanör; Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), İstanbul, 1995, s. 195

[2] Ali Fuat Cebesoy; Siyasi Hatıralar, I. Cilt, İstanbul, 1957, s. 88.

[3] Mustafa Kemal Atatürk; Nutuk, III. Cilt, 9. Baskı, İstanbul, 1969, s. 1236, Vesika No.: 260.

[4] Nutuk; III. Cilt, s. 1237, Vesika No.: 261.

konferansı başlamadan, hatta konferansın nerede toplanacağı bile belli olmadan Ankara ile İstanbul arasında bir iç hesaplaşmanın başladığını göstermektedir.

Ankara'nın kendisini İstanbul'a bağlı görmediği, hatta daha üstün gördüğünü gösteren hamlelerinden biri de aynı günlerde gerçekleşmiştir. Refet Paşa ve Türk jandarmaları telgrafların hemen sonrasında, 18 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a girmişler ve şehri TBMM Hükûmeti adına denetim altına almışlardır. Yine aynı günlerde TBMM'nin İstanbul Temsilcisi Hamit Bey de İstanbul Hükûmetinin konferansa katılmasını engellemek için gazete ve ajanslar vasıtasıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.[5] İstanbul'daki yönetime bir gözdağı niteliği taşıyan bu hareketlere rağmen İstanbul Hükûmeti, konferansa katılma yolundaki çabalarından vazgeçmemiştir.

Gerek İstanbul'da gerekse Ankara'da konferans için çalışmaların devam ettiği günlerde İtilaf devletlerinden beklenen nota gelmiştir. 27 Ekim 1922 tarihinde İngilizce, Fransızca ve İtalyanca verilen nota şöyledir: *"24 Eylül 1922 tarihli notalarına ek ve Ankara Hükûmetinin 4 Ekim 1922 tarihli notasına cevap olarak Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükûmetleri doğuda harbe son verecek bir antlaşma yapmak amacıyla 13 Kasım 1922'de müzakereleri açmak için temsilcilerini Lozan'a göndermeye, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmetini davetle şeref kazanırlar. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya Hükûmetleri arasında, temsilcilerin tam yetkili olması ve fakat bu delegelerin ikiden fazla olmaması kararlaştırılmıştır."*[6]

İtilaf devletleri, verdikleri ayrı bir nota ile de İstanbul Hükûmetini konferansa davet etmişlerdir. Her iki hükûmetin de davet edilmesi, Müttefiklerin İstanbul Hükûmetini hâlâ tanıdıklarını göstermektedir. İtilaf devletleri, Mudanya'da oldukça sert ve katı olan TBMM Hükûmetinin görüşlerini bu yolla yumuşatmayı ve Türk tarafının pazarlık gücünü azaltmayı düşünmüşlerdir.

Müttefiklerin daveti Ankara'da tepki çekerken İstanbul Hükûmeti tarafından olumlu karşılanmış ve Sadrazam Tevfik Paşa konu ile ilgili olarak TBMM Başkanlığına bir telgraf çekmiştir. Tevfik Paşa 29 Ekim tarihli telgrafında; konferansa, hem Babıali hem de Büyük Millet Meclisinin davet edildiğini, Babıali ile Büyük Millet Meclisi arasında bir ikiliğin düşünülemeyeceğini, Babıali'nin tüm baskılara rağmen Sevr Antlaşması'nı onaylamadığını ve işgalin etkisini azaltmak için çalıştığını iddia etmiş ve yüksek vatan menfaatleri uğrunda birlik sağlanmasının şart olduğunu, bu yüzden memleketin geleceği ve hakların savunulması konularını müzakere etmek için Büyük Millet Meclisince tayin edilecek bir kişinin özel talimatla

[5] Türk İstiklâl Harbi; II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Ankara, 1969, s. 109.
[6] age.; s. 109.

gönderilmesini istemiş ve eğer bu uygun görülmezse İstanbul'dan Ziya Paşa'nın Ankara'ya gönderileceğini açıklamıştır.[7]

Aynı tarihte TBMM Hükûmeti, müttefiklere davetin kabul edildiğini bildirmiş ve ayrıca İstanbul Hükûmetinin konferansa katılmasının TBMM Hükûmetinin katılmasına engel teşkil edeceğini de özellikle belirtmiştir. Bunun üzerine müttefikler, konferansa yalnız TBMM Hükûmetinin katılmasının kendilerince bir sakınca taşımadığını ifade etmişlerdir.[8]

Böylelikle İstanbul Hükûmetinin konferansa katılması TBMM Hükûmetinin girişimiyle şimdilik engellenmiştir. Ancak sorun tümüyle çözümlenememiştir. Lozan Konferansı'na hem TBMM hem de İstanbul Hükûmetinin davet edilmesi ve İstanbul'un bu konferansa katılmak için girişimlerde bulunması, daha da önemlisi elde edilen zaferden pay sahibi olmak istemesi, TBMM'de tepkiyle karşılanmıştır. Aslında TBMM'deki tepki bir temsil sorununu da gündeme getirmiştir.

Aslında Tevfik Paşa'nın telgrafı, Mustafa Kemal Paşa'ya düşündüğü birtakım iç hamleleri yapmak için uygun bir ortam yaratmıştır. TBMM Hükûmetinin kesin tavrı karşısında müttefikler, İstanbul Hükûmetinin konferansa katılmasından şimdilik vazgeçmişler ya da öyle görünmek durumunda kalmışlardır. Bütün bunlara rağmen İstanbul'da bir hükûmetin bulunması, TBMM Hükûmetinin konferansta istediği gibi hareket etmesini engelleyebilir ve ayrıca Lozan'a gidecek olan Türk heyetini de devletin şekli belli olmadığı için padişaha karşı sorumlu duruma düşürebilirdi. Tüm bu sorunların kökünden çözümlenmesi için saltanatın kaldırılması akla gelen en uygun tedbir olarak görülmüştür.

Sonuç olarak Dr. Rıza Nur ve 78 arkadaşı tarafından saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak verilen kanun teklifi 1 Kasım 1922 tarihinde kabul edilmiş ve saltanat kaldırılmıştır.[9] Bir gün önce yapılan tartışmaların etkisiyle Mustafa Kemal Paşa, bu kez kesin bir tavır takınmış ve *"Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemehâl olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir."* şeklindeki sözlerle saltanatın kaldırılması konusundaki kararlılığını vurgulamıştır.[10] Böylece, Türk Devrimi'nin önemli bir ayağı tamamlandığı gibi sonraki dönemlerde gerçekleştirilecek köklü değişikliklerin önünde engel olabilecek bir yapı yok edilmiştir.

---

[7] Nutuk; III. Cilt, s. 1238-1239, Vesika No.: 263. Necdet Öklem; Saltanatın Kaldırılması, İzmir, 1972, s. 17

[8] Türk İstiklal Harbi; s. 111.

[9] TBMM Zabıt Ceridesi; I. Devre, Cilt 24, s. 314.

[10] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; I. Cilt, Ankara, 1997, s. 287-298

Saltanatın kaldırılmasından sonra, müttefikler ile İstanbul Hükûmeti arasındaki ilişkiler bir süre daha devam etmiştir. Tevfik Paşa saltanatın kaldırılması üzerine son çare olarak Rumbold'a başvurarak *istifa etmesi mi, Lozan'a temsilci göndermesi mi* gerektiğini sormuştur. Rumbold'un *"1921'de Londra'daki gibi davran."* cevabı üzerine, bu fikri kabul etmemiş ve istifa etmiştir.[11]

Saltanatın kaldırılması yeni Türk Devleti'nin yöneldiği rejimin ne olduğu konusunda ciddi ipuçları veren bir gelişme olmakla birlikte, bu olay rejim konusunda ileriye dönük tartışmaların doğmasına ve aynı zamanda da bir yıl kadar devam edecek olan rejim ve devlet başkanlığı makamının belirsizliğine yol açmıştır. Saltanatın kaldırılmasının Lozan Konferansı'nı aşan boyutları ve sonuçları olduğu bir gerçektir. Bu sadece İstanbul'daki çevrelere karşı değil, kazanılan askerî zafer sonrasındaki bir iç hesaplaşma ve Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis içindeki muhaliflerine sağlamış olduğu önemli bir üstünlük olarak görülebilir. Lozan'da görüşmelerin devam ettiği bir dönemde ve dikkatlerin tümüyle bu uluslararası olaya verildiği bir sırada, rejim tartışmalarına girilmemiş, Mustafa Kemal Paşa bir devlet başkanı gibi davranmasına ve uygulama apaçık cumhuriyet olmasına rağmen, resmen Cumhuriyet ilan edilmemiştir.

Diğer yandan heyetlerin Lozan'da bulunduğu, ancak görüşmelerin resmen henüz başlamadığı bir sırada, saltanatın kaldırılmasından sonra sadece halife unvanını koruyan Vahdettin'in 17 Kasım 1922'de İngilizlere sığınarak İstanbul'u terk etmesi Ankara'nın öncelikli gündemini oluşturmuştur. Vahdettin'in yurttan ayrılmasıyla ilgili olarak General Harrington'ın mektubu[12] ve yayımlanan beyanname Refet Paşa tarafından Ankara'ya gönderilmiş ve Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından Mecliste okunmuştur. Beyanname aynen şöyledir: "*Zatı Şahane vaziyeti hazıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden bütün İslamların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zatı Şahanenin arzusu bu sabah ifa olunmuştur. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Charles Harrington Zatı Şahaneyi almaya giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve Zatı Şahane vapurda Bahrisefit Filosu Umum Kumandanı Amiral Sir Dobrock tarafından istikbal edilmiştir. İngiltere Fevkalade Komiser Vekili Sir Nevil Henderson Zatı Şahaneyi sefinede ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirilmek üzere arzularını sormuştur…"*[13]

---

[11] Gothard Jaeschke; Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesi'nden 1923 Sonuna Kadar, Ankara, 1973, s. 7-8.

[12] Vahdettin'in mektubu şu şekildedir: *"İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fahimesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara naklimi talep ederim efendim!"* Tevfik Bıyıklıoğlu; Atatürk Anadolu'da (1919-1921), İstanbul, 1981, s. 49

[13] TBMM Zabıt Ceridesi; I. Devre, Cilt 24, s. 562-563. Yine aynı beyannameden hareketle Vahdettin ile birlikte ülkeyi terk edenler şunlardır: Serkarini Ömer Yaver Paşa, Hademe

Aslında Vahdettin'in yurttan ayrılması beklenmeyen bir gelişme değildi ve Mecliste ortaya çıkan genel görüntüden de anlaşılacağı gibi aslında Ankara'yı büyük ölçüde rahatlatmıştır. Ancak bu gelişme yeni bir halifenin seçimini zorunlu hâle getirmiştir. Halife seçimi 18 Kasım 1922'de gerçekleştirilmiştir. 163 üyenin katıldığı oylamada 148 oy alan Abdülmecit Efendi yeni halife olarak seçilmiştir. Bu oylamada Abdürrahim Efendi 2, Selim Efendi ise 3 oy almışlardır. 9 kişi de çekimser kalmıştır.[14]

Lozan'da görüşmelerin başladığı günlerde, siyasi çekişmeler artık Ankara-İstanbul arasında değil, Ankara'nın kendi arasında yoğunlaşmaya başlamıştır. Lozan'a giden Türk heyetine hiç üye sokamayan İkinci Grubun karşı hamlesi gecikmemiştir. Konferansın başlamasından kısa bir süre sonra Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile Meclisteki İkinci Gruba mensup muhalif mebuslar karşı karşıya gelmişlerdir. İkinci Gruba mensup bazı milletvekilleri Mustafa Kemal Paşa'yı devre dışı bırakacak bir seçim kanunu önergesi vermişlerdir. Erzurum Mebusu Necati Bey ve arkadaşlarının milletvekili seçimleriyle ilgili düzenleme yapan kanun teklifine göre seçimlerde aday olabilmek için ya Türkiye sınırları içinde doğmuş olmak ya da aynı yerde beş yıl sürekli ikamet etmek şartı getirilmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın söz alarak kanun teklifinin kendisine yönelik olduğunu açıklaması, İkinci Gruba mensup mebuslar tarafından reddedilmiş olsa da konu Mecliste genel olarak bu yönüyle ele alınmıştır. Teklif, Teşkilat-ı Esasiye Komisyonuna gönderilmiş ve gündemden çıkarılmıştır.[15] Bu olay askerî zafer sonrasında saltanatın kaldırılması sırasında yaşanan Ankara-İstanbul hesaplaşmasını aşan, bizzat zaferin kazanılmasında doğrudan rol oynamış olan TBMM'deki bir iç hesaplaşma olarak değerlendirilebilir. Muhalif mebusların, Lozan Konferansı'nın hemen ilk günlerinde, Türkiye'nin içte güçlü görünmesinin elzem olduğu bir dönemde, iç hesaplaşmaya yönelmeleri ilginçtir.

Ali Şükrü Bey'in Öldürülmesi ve Seçim Kararı Alınması

Lozan Konferansı, bir başka deyişle Türkiye'nin dışarıdaki hesap görme süreci, 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır. Türk heyetinin yurda dönmesinden sonra TBMM'de açık ve gizli yapılan oturumlarda Lozan'daki durum ele alınmış ve muhalif mebuslar İsmet Paşa ve Heyet üzerinden Mustafa Kemal Paşa ile hesaplaşma yolunu tercih etmişlerdir. Taraflar arasında siyasal gerginliğin daha da arttırdığı günlerde, Ankara'daki bir cinayet iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. İkinci Grubun önemli isimlerinden biri olan ve Mustafa Kemal Paşa'nın en önde gelen muhaliflerinden biri olarak bilinen Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi, Ankara'da gerçekten bir şok etkisi yaratmıştır.

Kumandanı Kaymakam Zeki Bey, Esbabçıbaşı Küçük İbrahim Bey, Berberbaşı Mahmud Bey, Seccadecibaşı İbrahim Bey, Müsahib-i Sani Mazhar Ağa, Müsahib-i Salis Hayrettin Ağa, Sertabip Reşat Ağa, Vahdettin'in oğlu Ertuğrul Efendi'dir.

[14] TBMM Zabıt Ceridesi; I. Devre, Cilt 24, s. 564-565.

[15] TBMM Zabıt Ceridesi; I. Devre, Cilt 25, s. 159-164.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Mecliste yapmış olduğu konuşmalar ve sert çıkışlarla bir anda muhalif İkinci Grubun en önde gelen isimlerinden biri olurken diğer yandan da Mustafa Kemal Paşa'ya olan sert üslubu nedeniyle en fazla tepki çeken mebuslardan biri hâline gelmiştir. Ali Şükrü Bey'in 26 Marttan sonra ortalıkta görülmemesi üzerine araştırma başlatılmış ve kısa bir süre sonra Giresun Alayı komutanı olan Topal Osman Ağa ve adamları tarafından öldürüldüğü anlaşılmıştır.[16]

Ali Şükrü Bey'in ölümünden sorumlu tutulan Osman Ağa'nın öldürülmesi muhalif mebusları tatmin etmemiştir. Bu olay Meclisteki gruplar arasındaki mücadelenin şiddetlenmesine ve ilişkilerin tam anlamıyla kopma noktasına gelmesine yol açmıştır. Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi için hazırlıkların yapıldığı bir sırada meydana gelen bu tatsız olayın, Mustafa Kemal Paşa'yı, hükûmeti ve Lozan'a gidecek olan Türk heyetini zor durumda bıraktığı bir gerçektir.

Mecliste muhalefetin sertleşmesi, özellikle de muhtemel barış için birçok mebusun hükûmet ve heyet üzerinde baskı oluşturması, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni tedbirler almasına neden olmuştur. Ali Şükrü Bey'in beklenmedik bir şekilde öldürülmesi, TBMM'de seçimlerin yenilenmesi için yapılan çalışmaları tetiklemiştir. Aslında seçimlerin yenilenmesi ile ilgili ön karar, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi öncesinde alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve vekillerin katıldığı bir toplantıda, Rauf Bey ve bazı vekiller durumun kendileri açısından çok zor ve tehlikeli olduğunu dile getirmişlerdir. Rauf Bey ve vekiller, dışta barışla ilgili zorlukların bulunduğunu ve içte ise azim ve birliğin eskisi kadar güçlü olmadığını vurgulamışlardır. Ayrıca yaşanan zorlukları aşmak için Meclise eskisi kadar güvenmediklerini de ifade etmişlerdir. Sonuçta bu toplantı Mecliste seçimlerin yenilenmesi kararı alınarak dağılmıştır.[17]

Bu karar Müdafaa-ı Hukuk Grubunda da görüşülmüş, barış antlaşmasının Lozan'da elde edilmiş sonuçlarla Mecliste kabul görmeyeceği kanaati hasıl olmuş ve alınacak yegâne tedbirin meclisin yenilenmesi olduğu yönünde fikir birliğine varılmıştır.[18]

---

[16] Ali Şükrü Bey'in öldürülmesiyle ilgili olarak bir fikir birliğinin bulunduğu söylenemez. Buna rağmen olayın gelişimi şöyle özetlenebilir: Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa aleyhine sağda solda ileri geri konuşması ve tehditler savurması, Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olan Osman Ağa'yı hareket geçirmiştir. Osman Ağa, yakın adamı olan Meclis Muhafız Komutanı Mustafa Kaptan aracılığıyla Ali Şükrü Bey'i Samanpazarı'ndaki evine davet etmiş ve orada saldırarak Ali Şükrü Bey'i öldürmüşler ve evin yakınında bir yere gömmüşlerdir. Olay, Ali Şükrü Bey'in son kez birlikte görüldüğü Mustafa Kaptan'ın sorguya çekilmesiyle ortaya çıkmış ve Ali Şükrü Bey'in cesedi gömüldüğü yerden çıkarılmıştır. Çankaya Köşkü'nü korumakla görevli olan Osman Ağa ise çatışmada öldürülmüştür. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesiyle ilgili olarak bk. Cebesoy; s.298-299. Rauf Orbay; *"Rauf Orbay'ın Hatıraları"*, Yakın Tarihimiz, IV. Cilt, İstanbul, 1962, s. 80-82. Falih Rıfkı Atay; Çankaya, İstanbul, 1980, s. 339-340. Tanin; 1-3 Nisan 1923. Hâkimiyetimilliye; 1-3 Nisan 1923.

[17] Cebesoy; s. 300.

[18] Fethi Okyar; Üç Devirde Bir Adam, (Yayına Hazırlayan Cemal Kutay), Ankara, 1980, s. 333.

Bu karar doğrultusunda TBMM'de yapılan görüşmeler sonucunda 1 Nisan 1923'te Esat Bey ve 120 arkadaşının Meclisin feshi ve seçimlerin yenilenmesi doğrultusunda vermiş olduğu kanun teklifi kabul edilmiştir.[19] Bu gelişme sonrasında Birinci Dönem TBMM, son toplantısını 16 Nisan'da yaptıktan sonra dağılmıştır.

Seçimlerin yapılarak Meclisin yenilenmesi kararında, Lozan Konferansı'nın doğrudan rolü olmuştur. Meclisin feshi ile imzalanacak olan barış antlaşmasının onaylanmama ihtimali ortadan kalkmıştır. Ayrıca Lozan'a gitmeye hazırlanan Türk heyeti, İkinci Grubun baskısından kurtulmuştur.

Lozan Konferansı'nın kesilme döneminde Ankara'nın gündemine oturan bir başka olay Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan 1923'te bir seçim beyannamesi niteliği taşıyan ve Halk Fırkasının kuruluşunu kesinleştiren 9 umdeyi açıklamasıdır. Bu dokuz umde şöyledir:

1- Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Bu, değişmez düsturumuzdur.

2- 1 Kasım 1922 kararıyla saltanat mülgadır. Hukuk hâkimiyet ve hükümranî, gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiçtir.

3- Memlekette emniyet ve asayişin muhafazası en mühim vazifemizdir.

4- Mahkemelerimizin süratle adaleti dağıtması temin edilecektir.

5- İktisadi kalkınma temin edilecektir.

6- Halkın askerlik müddeti azaltılacaktır.

7- İhtiyat zabitlerinin istikbali temin edilecektir.

8- Memurların meselesinin tespit ve ikmali, halk işlerinin neticelenmesi.

9- Harap yerlerimizin süratle imarı.[20]

Söz konusu umdeler 1931 yılına değin Halk Fırkasının programı niteliği taşıyacak ve parti için temel izlence olacaktı. Dokuz umdenin açıklanması Halk Fırkasının kuruluşuna önayak olacak bir girişim iken aynı dönemde Cumhuriyet'in ilanı önündeki engellerin kaldırılması çalışmaları devam etmiştir.

İkinci Dönem TBMM'nin Toplanması ve Siyasal Gelişmeler

Seçimler sonrasında, 11 Ağustos 1923'te toplanan II. TBMM'ye, bir önceki parlamentoda bulunan muhalif İkinci Grup milletvekillerinden giren

---

[19] TBMM Zabıt Ceridesi; I. Devre, Cilt 28, s. 283.
[20] Şevket Süreyya Aydemir; Tek Adam, III. Cilt, 4. Baskı, İstanbul,1973, s. 89.

olamamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın, gerçekleştirmek istediği devrimler için daha uygun Meclis aritmetiği ortaya çıkmıştır. Bu siyasal gelişme, Cumhuriyet'in ilanı için daha uygun bir siyasal ortamın doğması açısından önemlidir. Söz konusu II. TBMM, ilk iş olarak Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamış[21] ve Türkiye'nin, daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresinin, artık tümüyle iç politikaya odaklanmasının yolunu açmıştır.

Bu süreçte Halk Fırkasının kurulması, devrimlerin örgütlü ve disiplinli bir kadro ile gerçekleştirileceğinin habercisi olmuştur. Fırka, Sivas Kongresi'nde oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinin temelleri üzerinde, yukarıda ifade edilen dokuz umde doğrultusunda 9 Eylül 1923'te kurulmuştur.[22] Partinin tüzüğünde millî egemenliğin vazgeçilmezliğine vurgu yapılmış ve hiçbir sınıfın ayrıcalığının kabul edilmeyeceği de özellikle belirtilmiştir. Halk Fırkası, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası adını alacaktır.

Cumhuriyet'e giden yolda bir başka önemli adım, 13 Ekim 1923'te, Ankara'nın başkent olmasıdır.[23] 27 Aralık 1919 tarihinden beri Anadolu'daki yeni oluşumun merkezi konumunda olan Ankara, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin açılması sonrasında adı konulmamış olan yeni devletin fiilî başkenti görünümü kazanmıştır. Ancak başkentliğin resmiyet kazanması için İtilaf devletleri askerlerinin İstanbul'u boşaltmaları, şehrin tümüyle TBMM yönetiminin denetimine girmesi beklenmiştir. Bu gelişmelerin 2 ve 6 Ekim 1923'te gerçekleşmesi sonrasında Ankara'nın başkent olmasıyla ilgili teklif Meclisin gündemine getirilmiştir. İsmet Paşa'nın vermiş olduğu teklifin kabul edilmesiyle 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara başkent olmuştur.[24] Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesi, içe ve dışa dönük mesajlar içermektedir. İçe dönük olarak yeniden saltanat rejimine dönülmeyeceği mesajı verilirken dış dünyaya da yeni Türk Devleti'nin Anadolu merkezli olacağı ve İstanbul'a dönülmeyeceği, Osmanlı Devleti'nden farklı temellere dayandığı ifade edilmiştir.

Cumhuriyet'in İlan Edilmesi

Cumhuriyet'e giden süreçte kuşkusuz en etkili ve kararlı kişi Mustafa Kemal Paşa idi. Şöyle ki Cumhuriyet'in ilan edilmesinden yaklaşık bir ay önce, 27 Eylül 1923'te Mustafa Kemal Paşa, Wiener Freie Presse muhabiri Lazar'a verdiği demeçte "Cumhuriyet" sözcüğünü açıkça ifade etmiş ve *"Yeni Türkiye Teşkiliat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini tekrar edeceğim. 'Hâkimiyet bilâ-kay'ü şart milletindir. İcra kudreti, teşriî salâhiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir.' Bu iki kelimeyi hulâsa etmek kabildir. 'Cumhuriyet.' Yeni Türkiye'nin emr-i teceddüdü daha nihayet bulmamıştır. Harpten sonra Türk Teşkilat-ı*

[21] TBMM Zabıt Ceridesi; 2. Devre, Cilt: 1, s. 270.
[22] Hakkı Uyar; Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s. 75.
[23] İsmet İnönü; Hatıralar, 2. Kitap, Ankara, 1987, s. 166-170.
[24] TBMM Zabıt Ceridesi; 2. Devre, 2. Cilt, s. 670. İnönü; s.166-168.

Esasiyesinin inkişafı henüz kat'i bir şekil almış addedilemez. Tadilat ve tashihat yapmak ve daha mükemmel bir hâle getirmek elzemdir. İkmaline başlanan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman zarfında Türkiye'nin bugün fiilen almış bulunduğu şekil kanunen de tespit edilecektir. Yakın bir âtide bu meseleye ait hükûmet teklifatı meclise arz edilecektir. Bu teklifatın bütün mevaddı Teşkilât-ı Esasiye Kanununun inkişaf ve ikmaline ait bulunacaktır. Bütün Avrupa ve Amerika'daki cumhuriyetler nasıl esas itibarıyla yekdiğerinden ayrı değilse aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa Türkiye'nin de bu cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir. Diğer cumhuriyet usulüyle idare edilen memleketlerde olduğu gibi bizim de hâkimiyete malik bir parlâmentomuz vardır. Yalnız bizde Büyük Millet Meclisi hem teşrî hem de icraî salâhiyete maliktir. Başka yerde olduğu gibi bizde de vekiller kendi vekâletlerine ait işlerden mes'uldürler... Başka yerlerde yeni Türkiye Devleti icra vekillerinin Millet Meclisinin elinde oyuncak olduğu zannediliyor. Bu hatadır, vekillerin mes'uliyetine ve vazifesine ait meselede, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak tadilât ile tespit edilmiş olacaktır. Netice itibarıyla reis-i cumhurdan, reis-i hükûmetten ve mes'ul vekillerden müteşekkil bir hükûmet teşkil edeceğiz." demiştir.[25]

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyet rejimine geçmek için kararlıydı ve Türkiye bu konuda dönülmez bir sürece girmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden Cumhuriyet'in ilan edilmesinin, anlık veya kısa sürede alınan bir karar değil, planlı ve programlı çalışmanın sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Bu arada Lozan Görüşmeleri sırasında İsmet Paşa ile anlaşmazlığa düşen ve barış antlaşmasının imzalanmasından sonra istifa eden Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'in yerine,[26] bu göreve Mustafa Kemal Paşa'ya yakın bir isim olan Fethi Bey seçilmişti. Fethi Bey'in, 27 Ekim 1923'te Vekiller Heyeti Reisliği görevinden istifa etmesi,[27] ülkede bir hükûmet bunalımının doğmasına neden olmuştur.[28] Güçler birliği ilkesinin bir gereği olarak Millî Mücadele yıllarında uygulamaya giren Meclis Hükûmeti Sistemi'ne göre her vekillik için Mecliste ayrı ayrı seçim yapılması nedeniyle yeni hükûmeti kurmak mümkün olamamıştır. Daha doğru bir ifadeyle olağanüstü dönemlere

---

[25] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; III. Cilt, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 1997, s.86-87.

[26] Rauf Bey'in istifasında, İsmet Paşa ile Lozan Görüşmeleri sırasında yaşamış olduğu anlaşmazlıkların önemli etkisi olmuştur. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Lozan'dan Ankara'ya geleceği gün Vekiller Heyeti reisliği görevinden ayrılmış ve İsmet Paşa'yı karşılama törenine katılmamıştır. Rauf Bey'den sonra bu göreve Ali Fethi Bey seçilmiştir.

[27] Okyar; s. 341-342.

[28] Vekiller Heyetinin istifa mektubu şu şekildedir: "*Riyaseti Celileye*
Türkiye Devletinin, karşısında bulunan dâhilî ve haricî vazifeî mühime ve müşkileyi suhuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin müzahareti tammesine mazhar bir Heyeti Vekileye ihtiyacı katî bulunduğu kanaatindeyiz. Binaenaleyh Meclisi Âli'nin her suretle itimat ve müzaheretine müstenit bir Heyeti Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadıyla istifa eylediğimizi kemali hürmetle arz eyleriz efendim." Nutuk; I. Cilt, s. 800.

özgü bir uygulama olan Meclis Hükûmeti Sistemi tıkanmış ve ortaya çıkan siyasal bunalım aşılamamıştır.

Söz konusu bunalım, Mustafa Kemal Paşa'nın daha önceki yıllarda beliren, ancak adı konulmamış olan Cumhuriyet'in ilanı için hamle yapmasına olanak sağlamış ve yaklaşık bir yıldır devam eden hem rejim hem de devlet başkanlığı sorununu çözmesi için uygun bir ortam doğurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim akşamı Çankaya'da, çözümsüzlüğün 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan kaynaklandığını, hükûmet bunalımından kurtulmak için kabine sistemine geçilmesi gerektiğini ve bunun için de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda değişikliğe gidilerek Cumhuriyet'i ilan etmenin şart olduğunu ifade etmiştir.[29]

Mustafa Kemal Paşa'yı ve çevresini, böyle bir düzenleme yapmaya iten nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Her şeyden evvel Mustafa Kemal Paşa'ya göre, cumhuriyet yönetimi, millî egemenlik anlayışına en uygun yönetim tarzı idi. Bu bağlamda halkın yönetime katılması sağlanacak ve demokratikleşme yolunda çok önemli bir hamle yapılmış olacaktı. Diğer yandan o günlerde hâlâ yürürlükte olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, detaylı bir anayasa olmaktan uzaktı ve devletin biçimi, örgütlenmesi ve yönetim anlayışı ile ilgili hükümleri içinde barındırmamaktaydı. Özellikle 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla birlikte, Kanunuesasi'nin de resmen ve fiilen ortadan kalkması, yönetimle ilgili olarak ciddi bir boşluğun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Güçler birliği ilkesinin bir gereği olan ve olağanüstü dönemlerde uygulanan Meclis Hükûmeti Sistemi de ihtiyaçları karşılamamakta ve büyük siyasal bunalımlara neden olmaktaydı. Ayrıca saltanatın kaldırılmasından sonra, rejim ve devlet başkanlığı sorunları hemen çözümlenmemiş, bu sorunun çözümü için iç ve dış kamuoyu ciddi bir beklenti içine girmişti.

Bütün bunların çözümü için 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılması öngörülen değişikler sonucunda, sadece Cumhuriyet ilan edilmekle kalmayacak, aynı zamanda olağan dönemin başladığı ifade edilerek yeni Türk Devleti'nin yönetim anlayışı da kesinleşecekti.

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle ilgili tasarlanan değişiklikler, 29 Ekim günü önce Halk Fırkası grubunda, ardından da Meclis Genel Kurulunda ele alınmıştır. Cumhuriyet'in ilanını sağlayacak anayasa değişikliklerinin Halk Fırkası grubunda görüşülmesi sırasında kürsüye çıkan Abdurrahman Şeref Bey: *"Hâkimiyetimilliye kayıtsız şartsız milletindir. Kime sorarsanız sonuç bu, Cumhuriyet demektir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş. Varsın gelmesin."* diyerek[30] söz konusu düzenlenmenin aslında

[29] Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamaları yaptığı sırada yanında Kemalettin Sami, Halit, Kazım ve İsmet Paşalar ile Fethi, Rize Mebusu Fuat, Afyonkarahisar Mebusu Ruşen Eşref Beyler bulunmaktaydı. Nutuk; I. Cilt, s. 802.
[30] Nutuk; I. Cilt, s. 812. Aydemir; s. 156.

bir çekişmenin, mücadelenin ürünü olduğunu, bir anlamda içeride verilen mücadelenin başarıya ulaştığının bir göstergesi olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye'de Cumhuriyet, Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) 29 Ekim 1923 tarihinde yapmış olduğu toplantıda yapılan anayasa değişikliği sonucunda kabul edilmiş ve ilan edilmiştir. 158 milletvekilinin katılmış olduğu oylama sonucunda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda gündeme getirilen değişiklikler oy birliği ile kabul görmüş[31] ve Cumhuriyet ilan edilmiştir.[32]

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle ilgili anayasal değişikliklerin hemen ardından aynı gün yapılan bir başka oylama ile Mustafa Kemal Paşa, oy birliği ile cumhurbaşkanı seçilmiş ve böylelikle yaklaşık bir yıldır gündemde bulunan devlet başkanlığı sorunu çözümlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından başbakanlığa atanan İsmet Paşa'nın, 30 Ekim 1923'te yeni hükûmeti kurması sonucunda da hükûmet bunalımı giderilmiştir.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinin gerekçesi her ne kadar bir hükûmet bunalımı olarak görülse de bu köklü değişim aslında bir yandan Türk modernleşme sürecinin bir halkası, bir yandan da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen Millî Mücadele'nin bir sonucudur. Kaldı ki Mustafa Kemal Paşa, daha Erzurum Kongresi sırasında, Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e zamanı geldiğinde hükûmetin şeklinin cumhuriyet olacağını açıklamıştı.[33]

Sonuç

Cumhuriyet'in ilan edilmesi; kısa, orta ve uzun vadeli sonuçlar doğurmuştur. Kısa vadeli olarak 1 Kasım 1922'de, saltanatın kaldırılmasıyla ortaya çıkan rejim tartışmaları ve devletin şeklinin ne olacağı yönündeki tereddütler ortadan kalkmıştır. TBMM'nin açılmasıyla kurulan devletin ve beliren rejimin adı konulmuştur.

---

[31] 29 Ekim 1923 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikler şunlarıdır:
"Madde 1- Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekli Hükûmeti Cumhuriyettir.
Madde 2- Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslamdır. Resmî lisanı Türkçedir..
Madde 4- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis Hükûmetin inkısam ettiği şuabatı İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.
Madde 10- Türkiye reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i Riyaset yeni reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.
Madde 11- Türkiye reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.
Madde 12- Başvekil reisicumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller başvekil tarafından gene Meclis âzası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi reisicumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hâli içtimada değil ise keyfiyeti tasvip için Meclisin içtimaına talik olur... Suna Kili-Şeref Gözübüyük; Türk Anayasa Metinleri, Ankara, 1985, s. 103.
[32] TBMM Zabıt Ceridesi; 2. Devre, 3. Cilt. s. 108-115.
[33] Mazhar Müfit Kansu; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I. Cilt, Ankara, 1986, s. 72-74.

Yine aynı gün yapılan seçimle Mustafa Kemal Paşa, cumhurbaşkanı seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi, kendisiyle ilgili saltanat kuracak şeklindeki kuşkuları ortadan kaldırdığı gibi yine saltanatın kaldırılmasından itibaren ülkede var olan devlet başkanlığı sorununun çözümlenmesini sağlamıştır.

Bu arada Cumhuriyet'in ilan edilmesine gerekçe teşkil eden hükûmet bunalımı da giderilmiştir. Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı başbakanlığa atamış ve Cumhuriyet'in ilk hükûmeti kurulmuştur. Söz konusu anayasa değişikliği ile güçler birliğine dayalı model devam etmekle birlikte, Meclis Hükûmeti Sistemi'nden Kabine Sistemi'ne geçilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı, yurt içinde ve dışında ilgiyle karşılanmış ve farklı tepkiler almıştır. Yurt dışında, Cumhuriyet'in uzun soluklu olmayacağı görüşü ağırlık kazanırken içeride, özellikle İstanbul basının eleştirileri ön plana çıkmıştır. İstanbul basını olarak nitelenen Tanin, Vakit, Tevhid-i Efkâr gibi gazeteler ile Hüseyin Cahit, Lütfi Fikri ve Velid Ebuziya gibi gazeteciler, Cumhuriyet'in ilanını eleştirmişler ve bunun oldubittiye getirildiğini iddia etmişlerdir. Basının bu tutumu, iktidar ile olan ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanının siyasi açıdan yarattığı en önemli sonuç, belki de Millî Mücadele'yi yürüten kadro içindeki görüş ayrılıklarının ve kutuplaşmanın su yüzüne çıkmasıdır. Daha Millî Mücadele döneminde beliren, ancak sürekli ertelenen gruplaşma, Cumhuriyet'in ilanı sonrasındaki tartışmalarla somutlaşmış ve geleceğe dönük ayrışma su yüzüne çıkmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile Millî Mücadele'nin başından itibaren temel ilke olan ulusal egemenlik ilkesi, TBMM'nin açılmasıyla başlayan kurumsallaşma sürecinde ciddi bir yol kat etmiştir. Bir başka deyişle ulusal egemenlik pekiştirilmiştir. Bunun somut bir göstergesi olarak da halkın yönetime katılmasının yolu açılmış, demokratik bir toplumun vazgeçilmezleri olan siyasal katılımın ve siyasal çoğulculuğun gerçekleşmesiyle ilgili ciddi bir adım atılmıştır.

Türkiye'de yürütülmüş olan bir Kurtuluş Savaşı sonrasında Cumhuriyet'in ilan edilmesi; söz konusu mücadelenin bağımsız olarak yürütüldüğü, bağımsız bir devleti amaçladığını da kanıtlayan bir gelişmedir. Çünkü XIX ve XX. yüzyılda Batılı devletlerin desteğinde ve himayesinde yürütülmüş olan pek çok ayrılıkçı hareket sonunda kurulan devletlerde, cumhuriyet bir yönetim şekli olarak benimsenmemiştir. Büyük devletler yeni kurulan bu devletlerde, kendilerine yakın ya da bağlı monarşik rejimler oluşturmuşlardır. Ulusal egemenlikten uzak durarak kişisel egemenliğe dayalı rejimleri tercih etmişlerdir. XIX ve XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nden kopan hemen bütün devletlerde bu tür gelişmeler gözlemlenmiştir. Oysa Türkiye'de yürütülen mücadele en başından itibaren sömürgeciliğe karşı da bir başkaldırı niteliği taşıdığı için zaferden hemen sonra monarşi yok edilmiş

ve Cumhuriyet'in ilanının önü açılmıştır. Kısacası Türkiye'de saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesi, iç politikada demokratik, dış politikada ise bağımsız bir yeni devletin kurulmasının amaçlandığını göstermektedir.

Kaynaklar

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, I. Cilt, 11. Basılış, İstanbul, 1971.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; ATATÜRK Araştırma Merkezi Yay. I-II-III. Cilt, Ankara, 1997

ATAY, Falih Rıfkı; Çankaya, İstanbul, 1980.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; Tek Adam Mustafa Kemal, III. Cilt, 4. Baskı, İstanbul,1973.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; ATATÜRK Anadolu'da (1919-1921), İstanbul, 1981,

BİLA, Hikmet; Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası, İstanbul, 1987.

CEBESOY, Ali Fuat; Siyasi Hatıralar, I. Cilt, İstanbul, 1957.

Hâkimiyetimilliye.

İNÖNÜ, İsmet; Hatıralar, 2. Kitap, Ankara,1987.

JAESCHKE, Gothard; Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesi'nden 1923 Sonuna Kadar, Ankara, 1973.

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar ATATÜRK'le Beraber, I. Cilt, Ankara,1986.

KİLİ, Suna - GÖZÜBÜYÜK, Şeref; Türk Anayasa Metinleri, Ankara, 1985.

OKYAR, Fethi; Üç Devirde Bir Adam, (Yayına Hazırlayan Cemal KUTAY), Ankara, 1980.

ORBAY, Rauf; *"Rauf Orbay'ın Hatıraları"*, Yakın Tarihimiz, IV. Cilt, İstanbul, 1962.

ÖKLEM, Necdet; Saltanatın Kaldırılması, İzmir, 1972.

Tanin.

TANÖR, Bülent; Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), İstanbul, 1995.

TORUN, Esma; Sivas'tan Büyük Kongre'ye Cumhuriyet Halk Fırkası, İzmit, 2003.

Türk İstiklal Harbi; II. Cilt, VI. Kısım, IV. Kitap, Ankara, 1969.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

UYAR, Hakkı; Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, 2. Baskı, İstanbul, 1999.

CUMHURİYET'İN İLANI VE DOĞAN TEPKİLER

Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ*

Özet

Osmanlı yöneticileri büyük umutlarla girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılmak zorunda kalmışlardır. Ancak bu yenilgi sıradan bir yenilgi olmayıp devletin varlığını, ülkenin bütünlüğünü, halkın bağımsızlığını tehdit eden gelişmelerin de başlangıcı olmuştur. Bir yandan Osmanlı Devleti'nin sonunun geldiği düşüncesiyle kendi devletçiklerini kurmak isteyen Türk ve Müslüman olmayan kesimlerin yarattıkları sorunlar, öte yandan yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan "Şark Sorunu"nun çözüme kavuşacağı anın geldiğini düşünen emperyalist devletlerin ülkeyi sömürgeleştirme ve halkı köleleştirme politikaları, Anadolu'da yeni bir savaşı tetiklemiştir. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde örgütlenerek Millî Mücadele'yi başlatan Türk ulusu, Misakımillî ile saptanan sınırlar içindeki işgalci güçleri atarak bağımsızlığına yeniden kavuşmuştur. Büyük özverilerle kazanılan bağımsızlığı koruyabilmek ve Türk ulusunu çağdaş dünyada hak ettiği yere yükseltebilmek için çağdaşlaşmayı zorunlu görmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla bu konuda önemli mesafe alınmıştı. Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Türk ulusunu çağdaş gelişmelerin dışında bırakan kurumlara ve kurallara savaş açılmış, köklü dönüşümler de başlatılmıştır. Yüzyıllardan beri süregelen artık temelleri çökmüş ve ömrünü tamamlamış olan Osmanlı monarşisinin de kaldırılmasının zamanı gelmişti. Nitekim 29 Ekim 1923'te çağdaş dünyada yükselen bir değer olan ve Türk milletine de çok yaraşan bir yönetim şekli olan cumhuriyet yönetimine geçilmiştir. Bu bildiride; birinci elden kaynaklar kullanılarak "Cumhuriyet nedir, Türkiye'de cumhuriyet düşüncesi nasıl gelişmiştir, Cumhuriyet'in ilanının meclis içindeki, aydınlar arasındaki ve yurt yüzeyindeki yankıları ne olmuştur?" sorularına cevap aranacaktır.

Abstract

The Ottoman authorities were the defeated party in the First World War, in which they participated with great expectations. Yet, it was not an ordinary defeat, in that, it was the starting point of the developments threatening the integrity of the country and independence of the people. On one hand, the problems caused by the non-Turkish and non-Muslim groups that sought to establish their own statelets thinking that the Ottoman State came to the end of the way, and the policies (intending to colonize the country and reduce the people to slavery) of the imperialist states which believed that the hundred-year-old Eastern Question would finally be settled on the other, triggered a new war in Anatolia. Being organized and having started the National Struggle under the lead of Mustafa Kemal Pasha, the Turkish nation repelled the occupying forces within the borders determined by *Misakımillî* [the National Pact] and re-obtained its independence. For Mustafa Kemal, modernization was necessary in order to preserve the independence that had been gained through great sacrifices and to elevate the Turkish nation to the position it deserved in the modern world. Important steps were taken to this end with the inauguration of Turkish Grand National Assembly. Following the conclusion of the Treaty of Lausanne, a kind of war was started against the institutions and regulations that omitted the Turkish nation from modern developments, and thus radical transformations commenced. Furthermore, it was time to abolish the Ottoman monarchy that was no longer effective and of which the centuries-old foundations had already collapsed. Finally on October 29, 1923, the republican regime, which was a rising notion in modern world and which suited well to the Turkish nation, was proclaimed. This paper will seek answers, through the first hand sources, to the questions such as: What is Republic? How did the idea of Republic flourish in Turkey? What were the repercussions of the proclamation of Republic in the Assembly, among the intellectuals, and throughout the country?

* Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyesi

Devlet hâline gelen her toplumun bir siyasal yönetim biçimi vardır. Mutlakiyet, meşrutiyet ve cumhuriyet olarak sıralanan bu yönetimlerin belirlenmesindeki temel olgu yönetimi elinde tutanların bu yetkiye nasıl sahip oldukları ve nasıl kullandıkları sorusunun yanıtında gizlidir.

Eğer, devleti bir kişi yönetiyor ise ve yönetim hakkı babadan oğula geçecek şekilde sürüyor ise bura da mutlak yönetim vardır diyoruz. Yok, bir devlette devleti yöneten kişi yönetme hakkını kalıtımsal olarak elde etmiş ve çerçevesi çizilmiş şartlara göre yönetiyorsa burada da meşruti bir sistem var diyoruz. Bunların da ötesinde devleti yönetecekler o devletin tüm bireylerinin ya da kısıtlı bir kesiminin katıldığı seçimlerle yönetime geliyor ve yönetme yetkisini kendi yurttaşlarından alıyor ise burada da cumhuriyet var diyoruz.

Cumhuriyetleri nitelikleri bakımından iki gruba ayırıyoruz: Eğer devleti yönetecek olanların seçimine belirli bir kesim katılıyorsa bu yönetime aristokratik cumhuriyet; yok, kısıtlılar dışında herkes katılıyor ise burada da demokratik cumhuriyet var diyoruz.

Tarihe baktığımız zaman, siyasal rejimler mutlak yönetim anlayışından cumhuriyete doğru bir değişim ve dönüşüm geçirmişlerdir. Cumhuriyet yönetimi, İlk Çağ'daki uygulamasını bir yana bırakırsak, Batılı toplumların geçirdikleri Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı'nın ardından, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'da başlamış; Fransız Devrimi'nden sonra önce Avrupa'ya, giderek de tüm dünyaya yayılmıştır.

Türkiye tarihine baktığımızda Mutlakiyet, Meşrutiyet Dönemleri yaşandıktan sonra Cumhuriyet yönetimine geçilmiştir.

Siyasal sistem arayışları toplumların siyasal bilinçlenmesine paralellik göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlak monarşiyi değiştirme düşüncesi XIX. yüzyıla gelinceye değin yaşanmamıştır. Çeşitli isyanlar olmuş, yöneticiler değiştirilmiş fakat sistemi değiştirmeye yönelik bir eylem olmamıştır. Ne zaman ki Osmanlı İmparatorluğu Batılılaşmaya başlamış işte o zaman Batılı siyasal sistemler de gündeme girmiştir. Siyasal sistemlerin ne olduğuna ilk kez İbrahim Müteferrika'nın Usul'l Hikem-fi Nizami'l Ümem adlı eserinde rastlıyoruz (1731). Müteferrika bu eserinde Avrupa'da egemenliğin kullanılış biçimine göre Monarhia, Aristokrasia ve Demokrasia diye üç sistemin olduğunu belirtiyor. Ancak ondan sonra bu konu unutuluyor. Batılılaşmanın giderek devlet politikası biçimine dönüşmesi, temel haklarda bazı kazanımlar elde edilmesi, medrese dışı kanallardan da aydınların yetişmeye başlaması ve basının gelişmesi siyasal sistem tartışmasını da başlatıyor. Zira Yeni Osmanlılar olarak bilinen gençler mutlak sistemin ülke sorunlarını çözmede yetersiz kaldığını, bu sistemin yerine temsile dayanan parlamentolu ve anayasalı bir sisteme geçilmesini düşünüyorlardı. Nitekim Namık Kemal'in yazılarına bakıldığında onun İngiltere'deki sistemi "Usul-i Meşveret" ile adlandırdığı görülür. Ancak egemenliğin halka geçirilmesini öngören cumhuriyete karşıdır. Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu için zararlı görür. Aynı şekilde Ali Suavi de çok geniş coğrafyaya yayılmış, içinde

birbirinden farklı dillere, dinlere sahip ulusların yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu için cumhuriyeti uygun görmez.[1] Dolayısıyla meşruti sistemin Osmanlı İmparatorluğu için uygun olduğu üzerinde âdeta bir mutabakat vardır. Nitekim 1876'da Kanunuesasi'nin ilan edilmesi ile mutlak yönetimden meşruti yönetime geçilmiştir. Kısa sürmüş olmasına rağmen büyük umutlar doğuran Meşrutiyet Dönemi daha sonra verilecek demokrasi mücadelesinin de ana unsurunu oluşturmuştur. Zira 1878'de Meclis-i Mebusanın kapatılmasıyla başlayan istibdat dönemi içinde aydınların hedefi Mithat Anayasası'nı yeniden getirmek olmuştur. Dolayısıyla İttihatçıların da meşruti bir sistem dışında bir arayışları olmamıştır.

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinden sonra başlayan dönemde anayasanın çizdiği sınırlar içinde ülkede özgürlüklerin kullanım alanı genişleyince siyasal kültür de oluşmaya başlamıştır. Özellikle hâkimiyetimilliye kavramı bu dönemde yükselen bir değer ve meşruti sistemin da dayanağı olmuştur. Kavram; gazete makalelerinde, meclis kürsülerinde,[2] parti programlarında yer almıştır. Hâkimiyetimilliye adıyla bir de gazete çıkarılmıştır.[3] Ancak onların millî hâkimiyet anlayışı hilafetin sınırlarını aşamamıştır.

Bu durum Millî Mücadele Dönemi'ne kadar sürmüştür. İkinci Meşrutiyet boyunca işlenen milliyetçilik (Türkçülük) düşüncesi ülkenin işgal edilmesi karşısında Müdafaa-i Hukuk hareketine dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak da ülkenin dört bir yanında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında direnme odakları olarak oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden sonra liderine kavuşan bu hareket; bir yandan emperyalist güçlerin işgallerine karşı bireylerin hak ve özgürlüklerini savunan nefsi müdafaa biçimini alırken öte yandan da ülkeyi ve halkı geri bırakan kurumlardan, kurallardan ve zihniyetten kurtulma hareketine dönüşmüştür. Zira daha Samsun'dan yükselen "milletin yekvücut olup hâkimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef" ittihaz ettiği sesi, Amasya'da "Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir… Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." şekline dönüşmüştü. Erzurum Kongresi'ne bölge halkının temsilcileri olarak katılanlar ise "Kuvayımilliyenin amil, millî iradenin egemen kılınmasını, …ulusların kendi kaderlerini doğrudan doğruya kendilerinin belirledikleri dönemde… merkezî hükûmetin millî meclisi vakit kaybetmeden toplamasını milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı kararların meclisin denetimine sunulmasını" kararlaştırmışlardı. Bu karar Sivas Kongresi'nde de aynen benimsendi. Bu sırada İstanbul'da da çeşitli gazeteler, siyasal örgütler hatta Saltanat Şûrasına katılan kimi üyeler bile meşruti sistemin sürdürülmesini, bunun için de Meclis-i Mebusanın ya da

---

[1]Yeni Osmanlılardan Mehmet Bey, meşruti sistem yerine cumhuriyet düşünüyordu. Onun düşüncesine göre Batı ülkelerinde olduğu gibi hilafet ile Cumhurbaşkanlığı ayrılacak, halife Mekke'de, cumhurbaşkanı ise İstanbul'da oturacak. Cumhurbaşkanı seçimle belirlenecekti. Bu nedenle de Türkler ile Arapların iş birliği yapması gerekecekti.

[2] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; C 1, Ankara: TBMM.Basımevi, 1982, s.52.

[3] Şerafettin Turan; Türk Devrim Tarihi. 3. Kitap, Ankara Bilgi Yayınevi, 1995, s.19.

buna benzer temsilcilerden oluşan bir kurulun açılmasını istedi. Dolayısıyla örtülü bir şekilde olsa da o kaotik ortam içinde bir sistem arayışı ortaya çıktı. Kaldı ki Anadolu'daki gelişmeleri yakından izleyen ve objektif olarak değerlendiren Batılı gözlemciler Anadolu'daki gidişatın cumhuriyete yönelik olduğunu saptamışlardı. Örneğin İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, 17 Eylül 1919'da Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği raporda Sivas Kongresi'ni bir cumhuriyet girişimi olarak nitelemişti. Times gazetesi de kongreden söz ederken Sivas'taki Anadolu Cumhuriyeti terimini kullanmıştı.[4] Bunun yanında Osmanlı paşalarından da gidişatın cumhuriyete yönelik olduğunu sezenler vardı. Kaldı ki Ali Rıza Paşa'nın da Ahmet İzzet Paşa'ya Anadolu'daki millîcilerin cumhuriyet yapacaklar, dediğini biliyoruz.[5] Oysa Mustafa Kemal'in kafasında uzun süreden beri hep millî egemenlik fikri vardı. Daha 1906'da Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin Selânik şubesini açarken yaptığı konuşmada milleti hâkim kılmaktan söz etmişti.[6] Sofya'ya ateşemiliter olarak giderken de "Diktatörlük milleti mesut ve müreffeh kılmaz. Devletin esasını cumhuriyet prensiplerine göre hazırlamak lazımdır." demişti.[7] Birinci Dünya Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın İsmail Hakkı Paşa'ya içinde bulunulan koşullar nedeniyle Cumhuriyet'in kurulamayacağını, ancak günün birinde bunun kesinlikle gerçekleşeceğini,[8] Erzurum Kongresi toplanmadan önce mevcut hükûmet şeklinin memleketin refah, saadet ve terakkisine yeterli olmayacağını, başka bir hükûmet şeklinin bulunması gerektiğini saptamıştı.[9] O nedenle Mazhar Müfit Kansu'ya zaferden sonra hükûmet şeklinin cumhuriyet olacağını söylemişti.[10] Sivas Kongresi sırasında Cumhuriyet'in ilanını isteyen bir önergeyi zamanı uygun değildir diye işleme koymamıştı. Şehzade Ömer Faruk'un Anadolu'ya geçtiği haberi üzerine "Bir daha bu milletin başına gelemeyecekler çünkü cumhuriyet olacak." demişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın içinde bulunulan koşullar nedeniyle saklı tuttuğu cumhuriyet fikrinin irade-i milliye, hâkimiyetimilliye gibi kavramlarla dile getirildiği dikkati çekmektedir. Nitekim millet gerçeğinden yola çıkılarak başlatılan milleti egemen kılma düşüncesi İstanbul'un işgali ve millet temsilcilerinden oluşan Meclis-i Mebusanın çalışamaz duruma düşürülmesi millî irade doğrultusundaki adımları daha da sıklaştırmıştır. 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi tam anlamıyla millî iradenin kalesi olmuştur. Kendi üstünde bir güç tanımayan bu meclis, kendi iradesiyle hareket etmiştir. Ancak içinde bulunulan süreç siyasal rejim tartışmalarına uygun olmadığı için bu konu ikinci plana itilmişti. Buna rağmen zaman

---

[4] Bilal Şimşir; İngiliz Belgelerinde Atatürk, C 1, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 104.

[5] İzmirli İsmail Hakkı Hoca da İstanbul'daki vaazlarında İslam hükümdarsız olmaz. Cumhuriyet olmaz diyerek cumhuriyeti dışlıyordu.

[6] ASD; C 2, Ankara 1989, s.1.

[7] Teoman Özalp; Atatürkten Anılar, Ankara, 1988, s. 26.

[8] Şükrü Tezer; Atatürk'ün Hatıra Defteri, 1972, s.131-133.

[9] Mazhar Müfit Kansu; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber, C 1, Ankara TTK Yayını, 1966, s. 74.

[10] Kansu; s. 131. Ancak burada verilen tarih (7-8 Temmuz Sabaha karşı) ile Mahmut Esat Bozkurt'un sorusuna verdiği cevaptaki tarih (20 Temmuz) çelişmektedir.

zaman siyasi sistem tartışmalarının yaşanması da önlenememiştir. Örneğin Halk Zümresi Programı'nda, "Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğunu, yürütme gücü ile yasama yetkisinin milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi tarafından yerine getirileceğini kabul etmişti.[11] Islahat Grubu da egemenliğin bağsız koşulsuz ulusta olduğunu, idare yönteminin ise halkın kendi işlerini doğrudan doğruya kendisinin yönetmesini, yasama gücü ile yürütme yetkisinin mecliste olduğunu kabul ediyordu.[12] Yeşil Ordu, Halk İştirakiyun gibi fırkalar ise Bolşevik bir sistem öngörüyorlardı. Oysa Türkiye Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle halkçılık temeline dayanan egemenliğin kayıtsız koşulsuz millette olduğu bir sistemi kabul etmişti. Bu da adı konmadık bir cumhuriyet yönetimi idi.

23 Nisan 1920'de emperyalist güçlerin, Osmanlı yönetiminin ve onlarla iş birliği içinde bulunan kesimlerin tüm karşı çıkmalarına, engellemelerine rağmen Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman söz kürsüsü üzerine "Egemenlik milletindir." yazısı konmuş ve meclisin üstünde bir gücün olmadığı açıkça vurgulanmıştır. Ülke yazgısına el koyan meclis kendi içinden tek tek seçtiği ve doğrudan doğruya meclise karşı sorumlu tuttuğu, meclis başkanının hükûmetin de başkanı olduğu, adına da icra vekilleri heyeti denilen yeni bir hükûmet modeli benimsemişti.[13] Bununla kalınmamış, 20 Ocak 1921'de çıkarılan Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla "egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu", "yönetim şeklinin halkın yazgısını fiilen ve eylemli olarak yönetme ilkesine dayandığı", "yürütme gücü ile yasama yetkisinin milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde toplandığı" kabul edilmişti.[14] Böylece artık geleneksel padişah iradesinin yerini millet iradesine bırakmaya başladığı, pozitif hukuk belgelerine de yansımıştır. Bu yeterli midir? Kuşkusuz ki yetmez. Ama henüz ulus egemenliğinin geçerli olacağı coğrafya vatana dönüştürülememişti. Misakımillî ile saptanan sınırlar içinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanistan askerleri cirit atıyordu. İstanbul Hükûmeti de onlarla iş birliği yaparak ulusal iradeye dayanan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini yok etmeye çalışıyordu. Bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti önceliği bağımsızlıkla bağdaşmayan işgalci güçleri temizlemeye verdi ve üç yıllık çok yoğun ve kanlı bir mücadeleden sonra Mudanya Mütarekesi'ni yaparak savaşın silahlı kısmını sona erdirdi. Böylece Anadolu ve Trakya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti denetimine girdi. Sıra bu sınırları dünya devletlerine tanıtmaya geldi. Yani barışın yapılmasına, düşmanlıkların dostluğa dönüştürülmesine.

Ülke işgal altında olduğu için Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükûmet, basın, siyasal örgütler çalışmalarını sistem tartışmasından öte; üzerinde sistemleri yaşatacak bir vatan ve bu vatan üstünde özgürce yaşayacak bir

---

[11] Güneş, s.180.
[12] age.; s.185.
[13] İhsan Güneş; Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükûmetler, Programları ve Meclisteki Yankıları, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 2012, s. 288 - 299.
[14] Sunana Kili - Şeref Gözübüyük; Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No.:269, s. 91.

ulus ve bir devlet oluşturmaya vermişlerdi. Çünkü vatan olmadan hiçbir düşün gerçekleşemeyeceğini çok iyi biliyorlardı. Bunu gerçekleştirmeye yöneldiler. Bunu yaparken de adım adım meclisi ve halkı Cumhuriyet yönetimine doğru kanalize ettiler. Mustafa Kemal Paşa'nın deyimi ile "Saltanat Devri'nden Cumhuriyet Devri'ne geçebilmek için bir intikal devresi yaşanması uygun bulunmuştur." Bu süreçte kimileri saltanatın sürdürülmesini isterken kimileri de Cumhuriyet yönetiminin kurulmasını istiyordu. Bu, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının düşüncesi olmasına karşın bunu açıkça ifade etmeyi uygun bulmuyorlardı. Ancak "İdare-i devleti cumhuriyetten bahsetmeksizin hâkimiyetimilliye esasatı dairesinde her an cumhuriyete yürüyen şekilde temerküz ettirmeye" çalışıyorlardı.[15] Tevfik Paşa'nın girişimi bu konuda büyük bir engelin kalkmasına olanak sağladı.

Sadrazam Tevfik Paşa 17 Ekim tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına,[16] 29 Ekim'de de sadrazam unvanıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına[17] başvurarak yakında toplanacak konferansa İstanbul Hükûmeti ile Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin de çağrılacağını belirtiyor ve İstanbul Hükûmetinin gitmemesinin altı yüz yıllık devletin yıkılması anlamına geleceğini ve bunun İslam dünyasını üzeceğini, Büyük Millet Meclisinin katılmamasının da dünyanın özlediği barışın önlenmesi olacağını belirterek Babıali ile Büyük Millet Meclisi arasında bir ikiliğin düşünülemeyeceğini, hükûmetlerinin Millî Mücadele'nin kazanılmasına yardımcı olduğunu, şimdi de millî hâkimiyeti güçlendirmek ve sağlamlaştırmak istediğini, hem ülkenin geleceği hem milletin haklarının savunulması konusunda görüşülmek üzere Büyük Millet Meclisince seçilecek bir kişinin özel talimatla gönderilmesini istiyordu.[18] Bu yazı 30 Ekim'de Mecliste okundu ve deyim yerinde ise kızılca kıyamet koptu. İçinde Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve İsmet Paşa gibi Millî Mücadele'nin askerî kanadından olanların, Hüseyin Avni Bey gibi muhalefetin önde gelen kişilerinin yer aldığı 15 kişinin konuşmalarından sonra Türkiye'nin tek temsilci ile Lozan'da temsil edilmesi için saltanat ile hilafetin birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılması kararlaştırıldı.[19] Böylece altı yüz yıllık bir hanedanlık, dolayısıyla da yönetim biçimi tarihe gömülmüştür. Ülke Cumhuriyet'e bir adım daha yaklaşmıştır. Hüseyin Cahit 4 Kasım 1922 tarihli Renin gazetesinde yazdığı makalede "Şekli idaremiz vakayinin ihtiyaçları vücuda getirdiği bir hususiyet arz etmekle beraber esas itibarıyla bir cumhuriyet olduğu aşikârdır." demiştir.[20] Ancak o sıralarda Matbuat ve İstihbarat Umum müdürü olan Ağaoğlu Ahmet Bey, Hüseyin Cahit'e haber göndererek "Aman cumhuriyet sözünü kullanmasın!" diye uyarmıştır.[21]

---

[15] Nutuk; s. 557 (1989).
[16] Nutuk; C 3, Vesika No.:260.
[17] age.; Vesika No.: 263.
[18] age.; Vesika No.: 263.
[19] Bk. TBMM. Zb.Ceridesi; 1 Döevre, C 24, s.269-315.
[20]Hüseyin Cahit; "İnkılap" Renin, 4 Teşrinisani 1922.
[21] Hüseyin Cahit; Siyasal Anılar, İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2000, s.366.

Mustafa Kemal Paşa 6 Aralık 1922'de barış antlaşmasından sonra halkçılık esası üzerine oturan Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını açıklamıştır. Arkasından 14 Ocak-20 Şubat 1923'te ordunun teftişi gerekçesiyle çıktığı gezide kuracağı siyasal sistem hakkında halkla bire bir temas kurmuş ve açıklamalarda bulunmuştur.[22] Daha sonra da 13 - 25 Mart, Adana, Mersin, Afyon ve Kütahya'ya gitmiş incelemelerde bulunmuştur. Bu gezilerden sonra seçimlerin yenilenmesi gündeme gelmiş ve 1 Nisan 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenileme kararı almıştır. 8 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa seçim sonrasında yapacaklarını halka anlatan ve 9 umde olarak tarihe geçen bir seçim bildirisi yayımlamıştır. Bağımsızlığını kazanmış olan fakat işgalci güçlerin henüz tümüyle yurttan atılmadığı, Lozan'daki görüşmelerin tamamlanmadığı bir dönemde yapılacak seçimlere Mustafa Kemal Paşa büyük bir önem vermiştir. Hatta bunun için Ankara'da bir de kurul oluşturmuştur. Milletvekili adayları titizlikle belirlenmiştir. Neticede seçimleri Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Birinci Grubun üyeleri kazanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa bir yandan seçim çalışmalarını yaparken bir yandan da kuracağı partinin "nizamnamesini" hazırlamıştır. Zira 7 ve 9 Ağustos'ta milletvekillerine bu nizamname verilmiş üzerinde çalışmaları istenmişti. 11 Ağustos'ta açılan Meclis yeni Türkiye'yi yapılandırmak için vakit geçirmeden çalışmalarına başlamış; Mustafa Kemal'i Meclis başkanlığına seçmiş, Fethi Bey başkanlığında kurulan yeni hükûmet, (14 Ağustos) Lozan Antlaşması'nı onaylamış ve Ankara'yı Başkent yapmıştır. Sıra siyasal sistemin belirlenmesine gelmiştir.

Siyasal sistemin belirlenmesi konusunda bir çalışma el altından yürütülüyordu. 20 Ocak 1921'de çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bir ölçüde gidişatın yönünü belirlemişti. Çünkü egemenliğin kökenini değiştirmişti. Ama sistemin adını açıkça belirtmemişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi de güçler birliği ilkesinden hareketle Meclis Hükûmeti sistemini benimsemişti. Kuşkusuz bu o günkü koşulların dayatmasının bir sonucu idi. Artık olağanüstü dönem geçtiğine göre Meclis Hükûmeti Sistemi'nden de ayrılmak gerekiyordu. Devlet başkanlığı belli değildi. Batılı devletler bu konuyu eleştiriyorlardı. Saltanatın kaldırılıp hilafetin bırakılmış olması da sorunlar yaratıyordu. Saltanatçı kesim padişahın görevini halifeye yüklemek istiyordu. Yeni devletin oturacağı hukuksal çerçeveyi belirlemek, bunun için de yeni bir anayasa yapmak gerekiyordu. Daha meclis açılmadan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklikler yapılacağı Tevhid-i Efkâr gazetesince dillendirilmeye başlanmıştı.[23] Ertesi gün Anadolu'da Yeni Gün ve Vakit gazeteleri de aynı konuyu işlediler. 9 Ağustos da Hâkimiyetimillî ve 13 Ağustos'ta da Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye yönelik bir çalışma olmadığını söyledi.

---

[22] Arı İnan; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir İzmit Konuşmaları, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1982.

[23] Tevhid-i Efkâr; 6 Agustos 1339.

Ancak Mustafa Kemal Paşa eylül ayı başlarında ülkenin siyasal sisteminin belirlenmesi zamanının geldiğini yakın çevresine söylemişti.[24] Nitekim Avusturyalı bir gazeteciye verdiği demeçte "Egemenlik kayıtsız koşulsuz milletindir. Yürütme gücü ve yasama yetkisi milletin gerçek temsilcisi olan mecliste toplanmıştır. Bu iki kelimeyi bir kelime ile özetlemek gerekir: Cumhuriyet. Yeni Türkiye'nin yenileşmesi daha bitmemiştir. Harpten sonra Türk Anayasası'nın gelişmesi son şeklini almamıştır. Değişiklik yapmak ve daha mükemmel bir hâle getirmek zorunludur. Tamamlanmasına çalışılan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa süre içinde Türkiye'nin bugün fiilen almış bulunduğu şekil yasal olarak saptanacak ve yakın gelecekte hükûmet teklifini meclise sunacaktır."[25] demesi ve bu demecin Türk basınına yansıması cumhuriyet tartışmasını da alevlendirdi.

Vatan 24 Eylül'de Yeni Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bir kurul tarafından incelendiğini, 15 güne kadar meclise sunulacağını, devletin adının Türk Halk Cumhuriyeti olacağını yazıyordu.[26] Celal Nuri 25 Eylül'de İleri gazetesinde Anayasa'da yapılacak değişiklikler hakkında da bilgi verdikten sonra cumhuriyetin uygulandığını fakat adının açıklanacağını söylemişti. Konya Milletvekili Refik Bey ise "Bugünkü idare şekli fiiliyat sahasında cumhuriyetten farklı değildir." derken[27] Ahmet Emin Bey de o güne kadarki mevcut idare şeklinin zaten cumhuriyet şekliyle ifade edileceğini yazıyordu.[28] Bundan kısa bir süre sonra Vatan gazetesine açıklamalarda bulunan Rasih Efendi, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hükûmet şeklini tayin etmiştir. Bu da cumhuriyettir. Bugünkü idaremiz cumhuriyetten başka türlü vasıflandırılamaz." diyerek gerçekçi bir değerlendirme yapmıştır.[29]

Cumhuriyet fikri giderek kabul görürken yeni bir tartışmanın da fitili ateşlendi. Türkiye parlamenter sisteme mi geçmeli yoksa başkanlık sistemini mi benimsemeli. Zira gazetelerde Amerikan Cumhuriyeti'ne mi yoksa Fransa Cumhuriyeti'ne mi dönüşeceğiz sorusu sorulmaya başlanmıştır. Bunun yanında cumhurbaşkanı olacak Mustafa Kemal Paşa'ya verilecek yetkilerin sınırı ne olacaktı. Devlet başkanı yetkisi mi yoksa reisicumhur yetkisi mi verilmeliydi. Devlet başkanı olmasını isteyenler devlet başkanlığı yanında meclis başkanlığı yetkisinin de verilmesini istiyordu. Cumhurbaşkanlığı yetkisinin verilmesini isteyenler ise cumhurbaşkanı olduğunda partiden ve Meclisten çekilmesini istiyorlardı. Bunun yanında hükûmetin oluşum biçiminde de farklı yaklaşımlar vardı. Bir kısım üye hükûmet başkanının cumhurbaşkanı tarafından seçilmesini, hükûmet başkanının da arkadaşlarını meclis içinden ya da dışından seçmesini, öteki kesim ise hükûmet

---

[24] Falih Rıfkı Atay; Çankaya, s. 373-379.
[25] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C 3, Ankara: AAM, 1989, s. 86-87.
[26] Ahmet Emin 26 Eylül'deki yazısında bu adın Rusya'daki sistemi çağrıştıracağını belirterek adlandırmaya karşı çıkmıştır.
[27] İleri; 25 Eylül 1923.
[28] Vatan; 25 Eylül 1923.
[29] Vatan; 28 Eylül 1339.

başkanının meclis tarafından seçilmesini onun da arkadaşlarını meclis üyeleri arasından seçmesini istiyordu[30].

Milletvekilleri seçimi bitince hükûmet üyelerinden, anayasa komisyonu üyelerinden ve alanında uzman bazı kişilerden özel bir komisyon kurulmuş, bu komisyonun hazırladığı Anayasa taslağı Fırka Divanında görüşülmüş (25 Eylül), 4 Ekim'de devletin adının Türkiye Cumhuriyeti olmasının kararlaştırıldığı basına yansımıştır. 12-13 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantıda Teşkilatı Esasiye Kanunu'na sadık kalınması, devlet şeklinin cumhuriyet olmasının bir madde olarak anayasaya eklenmesi kararlaştırılmıştır.[31] Komisyonun 14-15 Ekim'de yaptığı toplantıda ise cumhurbaşkanına verilecek yetkiler üzerinde durulmuş, reisicumhurun mecliste kendi üyeleri arasından seçilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca yürütme yetkisine sahip olan hükûmet üyelerinin de meclisten seçilmesinin kabulü kararlaştırılmıştır.[32] 16 Ekim'de yapılan toplantıda da cumhurbaşkanına seçimi yenileme yetkisinin verilip verilmemesi tartışılmış ve bir oy farkıyla bu yetkinin verilmesi kabul edilmiştir. 17 ve 18 Ekim'de yapılan toplantılarda Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkileri, hükûmetin oluşum biçimi tartışılmıştır. Varılan sonuç icra vekilleri reisinin, reisicumhur tarafından seçilmesi, diğer üyelerin icra vekilleri reisinin kendisinin seçmesi, bu heyetin Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulması kabul edilmiştir. 21 Ekim'de de İcra Vekilleri Heyetine verilecek yetkiler tartışılmıştır.[33]

Gazete haberlerinin zaman zaman Anadolu Ajansı tarafından yapılan açıklamalar ile örtüşmesi cumhuriyet karşıtlarının tepkisine yol açmış, alaycı yazılara konu olmuştur. Örneğin Tevhid-i Efkâr gazetesinin Ankara İstasyonu Binası Cumhuriyet Doğurabilecek mi? başlıklı yazısında hâkimiyetimilliye ile memleket güzel güzel yönetilirken birdenbire esmeye başlayan cumhuriyet havasının insanların aklını başından aldığını, yenilikçi ve ilerlemeci (müteceddit ve terakkiperver) kafaların Ankara İstasyon binasında bir cumhuriyet doğurmaya çalıştıkları, oysa cumhuriyetin istasyon binalarında değil, millet meclislerinde doğacağını; İstasyon binasından olsa olsa trenlerin çıkabileceğini fakat Ağaoğlu Ahmet ve Ziya Gökalp Bey gibi kendilerine pek güvenen üstadlara ısmarlanınca istasyondan cumhuriyet de Kanunuesasi de Millet Meclisinden ise ekspres treni çıkarılabileceği yazılmıştır.[34]

İşte tam bu sırada hükûmet krizi patlamıştır. Meclis ezici çoğunlukla Birinci Grup tarafından aday gösterilen kişilerden oluşmasına rağmen mecliste hükûmet pek de rahat bırakılmamıştı. Hükûmete yönelik eleştiriler giderek artmıştı. ATATÜRK'ün deyimi ile milletvekilleri içinde bakan olmak isteyenlerin sayısı artmıştı.[35] İkinci Ordu Müfettişliğine atanan Ali Fuat Paşa

---

[30] Vatan; 30 Eylül 1339.
[31] Anadolu'da Yeni Gün; 14 Teşrinievvel 1339.
[32] Anadolu'da Yeni Gün; 16 Teşrinievvel 1339.
[33] Anadolu'da Yeni Gün; 22 Teşrinievvel 1339.
[34] Tevhid-i Efkâr; 19 Teşrinievvel 1339.
[35] Nutuk; s.486(2009).

Meclis ikinci başkanlığından, Fethi Bey de daha iyi çalışabilmek için hükûmet başkanlığı yanında üzerinde tuttuğu Dâhiliye vekilliğinden istifa etti. Bu durum hükûmet krizine yol açtı (24 Ekim 1923). Mecliste oluşan ve gizli çalışan bir grup Dâhiliye vekilliğine Sabit Bey'in, Meclis ikinci başkanlığına da Rauf Bey'in seçilmesini sağlamaya çalıştı. Mustafa Kemal Paşa bu iki kişiye de sıcak bakmadı. Hükûmet üyeleriyle Mustafa Kemal Paşa Çankaya'da görüştü ve onlara istifa etmelerini önerdi. Ayrıca hükûmet üyelerinden tekrar aday gösterilenler olur ise onların da adaylığı kabul etmemelerini öğütledi. 27 Ekim'de daha güçlü bir hükûmetin oluşumuna imkân vermek için hükûmet istifa etti.[36] Yeni hükûmet oluşturma çabaları da sonuç vermedi. Bu durumu yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa yıllardan beri kafasında taşıdığı Cumhuriyet'in açıklanması zamanının geldiğini gördü. Kaldı ki bir süreden beri bu konuda da hazırlık yapıyordu. 1923 yılı Temmuz ayında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapacağı değişiklikleri saptamış ve bunları bir de Adliye Vekili Seyit Bey'in görüşüne sunarak onun düşüncelerini almıştı.[37] Bunun yanında devletin yeniden yapılandırılmasını sağlamak üzere yeni bir anayasa yapmak için özel bir komisyon oluşturmuştu. Kendi başkanlığındaki bu komisyon da İstasyondaki binanın üst katında çalışıyordu.

28 Ekim akşamı Çankaya'da birlikte yemek yediği arkadaşlarına Cumhuriyet'in ilanının zamanının geldiğini söylemiş ve o akşam yemek sonrası İsmet Paşa ile gerekli çalışmayı yapmıştır. 29 Ekim'de Halk Parti Grubu yeni hükûmeti oluşturmak için çalışmış ise de başarılı olamamıştır. Bunun üzerine parti başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın görüşü alınmak üzere partiye çağrılması kararlaştırılmıştır. Çağrıyı alınca partiye gelen ve arkadaşlarıyla gerekli görüşmeyi yapan Mustafa Kemal Paşa sorunun hükûmetin oluşum biçiminden kaynaklandığını belirtmiş ve sistemin değiştirilmesini, Cumhuriyet'e geçilmesini önermiştir. Bu konuda yapılan tartışmalardan sonra konu Meclise aktarılmış ve gerekli bürokratik işlemler tamamlandıktan sonra teşkilatı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle yıllardan beri adı konmamış sistemin cumhuriyet olduğu tüm dünyaya açıklanmıştır. Arkasından cumhurbaşkanı seçimi yapılmıştır.

Cumhuriyet'e geçiş ülkenin dört bir yanında sevinçle karşılanırken, kutlamalar yapılırken kimi kesimlerde de burukluk yaratmış ve eleştirilere yol açmıştır.

Cumhuriyet'e geçişin bazı kesimlerde kabul görmediği; kimileri tarafından kapalı, kimileri tarafından da açıkça eleştirildiği dikkati çekmektedir. İkdam Başyazarı Ahmet Cevdet, "Ulusal egemenlik konusu sanırım hiçbir yerde bizdeki kadar bilinmez değildir. Ne İttihat ne İtilaf ne Sultan Vahdettin ne de bugünkü yöneticiler bu konuyu gereğince anlattılar. Hep söylerim ya bizim üniversitenin bu konudaki ihmal ve hoşgörüsü,

---

[3636] Bk.TBMM. Zb. C; Devre 2, C 3, s.75-76.

[37] bk. Hasan Rıza Soyak; Atatürk'ten Hatıralar, C 1, Yapı Kredi Bankası Yayını, 1973, s.181-183.

sessizliği görmezlikten gelinemez. Birkaç haftadan beri ülkemiz cumhuriyet diye kalktı oturdu. Cumhurbaşkanının görevine dair sözler söylendi. Üniversitemiz hiçbir şey söylemedi, ağzını bile açmadı. Acaba üniversitemizde bu konuda söz söyleyecek hoca mı yok? Üniversite ya aydınlatıcılık görevini yapsın ya kapılarını kapatsın."[38] diyerek bir durum tespiti yapmıştı. Üniversite bu hâlde iken toplumun büyük kesimlerinden bir tepki beklemek pek de akla uygun düşmüyordu. Buna rağmen kimi muhafazakâr kesimlerden, Millî Mücadele Dönemi'nin lider kadrosu içinde yer alanlardan, bazı İstanbul basınından eleştiriler yükselmiştir.

Din adamlarının tavrına bakılacak olur ise bunların bir bölümünün de cumhuriyeti kabul etmedikleri görülür. Ayasofya'da vaaz veren İzmirli Hafız İsmail Hakkı "İslam hükümdarsız olamaz, cumhuriyet olamaz." diyordu. Erzurum'da kurulan Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyetinin kurucularından Hoca Raif Efendi amaçlarını Karabekir Paşa'ya anlatırken "amaçlarının padişah ve halifenin haklarını korumak ve ülkenin, İslam dünyasının yaşantısını ve geleceğini karışıklıklara sürükleyecek cumhuriyetten korumak olduğunu" söylemiştir. Ona göre Türkiye Büyük Millet Meclisinde oluşan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubunun amacı, hilafet ve saltanat şeklini cumhuriyete çevirmekti.[39]

İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey cumhuriyetçi - meşrutiyetçi ayrımı doğacağından endişe ederek cumhuriyete karşı çıkıyordu.

Millî Mücadele'nin lider kadrosu içinde yer alan Rauf Bey hilafete ve saltanata içten bağlıydı. Rauf Bey, İcra Vekilleri Heyeti başkanlığından ayrılırken Mustafa Kemal Paşa'ya devlet başkanlığı makamının güçlendirilmesini tavsiye etmiş ancak bunu söylerken asla "Cumhuriyet ilanını tasavvur" ve kastetmemişti.[40]

Cumhuriyet'e geçiş çalışmaları Tanin (Hüseyin Cahit), Tevhid-i Efkâr (Velid Ebuzziya) ve Vatan (Ahmet Emin) gazeteleri tarafından da eleştirildi.

Bunlar görünürde Cumhuriyet'in ilan biçimine karşı çıkıyor olsalar da özünde Cumhuriyet'in ilanı ile Mustafa Kemal Paşa'nın elde edeceği yetkilerden korkuyorlardı. Ayrıca hilafet makamının da yönetimin dışında tutulmasını benimseyemiyorlardı. Velid Ebuzziya ise Tevhid-i Efkârda "Devletin adını taktınız, işleri düzeltebilecek misiniz?" diye soruyor ve dün ilan edilen Cumhuriyet'in "erkân ve mensubu menafii mülk ve millete hadim işleri başarabilecekler ise Cumhuriyet'in mübarek olmasını" yazarak güvensizliğini ortaya koyuyordu. Ayrıca Velit Ebuzziya Cumhuriyet'in ilanını bir balon uçurmaya ve dolap çevirmeye benzetiyordu. Balonu uçurdular ama ucunu kaçırdılar diyordu.[41] Velid Ebuzziya: "Üç buçuk yıldan beri uygulanan ve tarihin eşini hiç kaydetmediği bir başarıyla da taçlandırılan devlet

[38] Turan; C 3, s. 27.
[39] Nutuk; C 2, s. 597.
[40] age.; s. 794.
[41] Turan; s. 29.

biçiminin (Meclis Hükûmeti Biçimi) acaba ne gibi sakıncaları görüldü de Cumhuriyet kurulmasına zorunluluk duyuldu?" diyordu.[42] Ahmet Emin ise çok kısa süreli bir tartışma sonunda devlet sisteminin değişmesini doğru bulmuyor ve sık sık anayasa değişikliklerini onaylamıyor, millet meclisinin dışarıdan verilen kararları onaylama mevkisine indirildiğini, halifelik de kaldırılır ise ülkenin içeride ve dışarıda çok şey kaybedeceğini yazıyordu. Ahmet Emin'e göre: "Mücadele ve ihtilal son bulduğuna göre devletin şeklini belirlemek elbette zorunludur. Mücadele sırasında (Millî Mücadele) yeni bir şekil denedik. Bu şekil kuramsal olarak çok olumludur. Demokrasi esasına mevcut şekillerin hepsinden fazla yakındır. Fakat memleketin düzeyinin bu kadar yüksek bir temsil şekline yetmediğini bu kadar deneyim yeteri kadar kanıtlamıştır" diyerek Cumhuriyet'in ilanına karşı çıkıyordu[43].

Görülüyor ki Cumhuriyet'in ilanı sessiz ve sedasız bir oldubitti şeklinde olmamıştır. Gazetelerde günlerce tartışılmıştır. Fransız Cumhuriyeti ile Amerikan Cumhuriyeti üzerinden sistem tartışması yapılmıştır. Bu tartışmalar yapılırken uzun bir hazırlık döneminden sonra, hükûmet kriziyle ortaya çıkan durumu iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, toplumu sarsıntıya sokmadan yıllardan beri kafasında canlandırdığı ve ulusunun karakterine uygun düştüğüne inandığı çağdaş, demokratik cumhuriyet rejimine geçişi sağlamıştır.

[42] Alpay Kabacalı; Türk Basınında Demokrasi, Ankara, Kültür Bakanlığı,1999, s.104.
[43] age.; s. 105.

Kaynaklar

Anadolu'da Yeni Gün; 14 Teşrinievvel 1339

Anadolu'da Yeni Gün; 16 Teşrinievvel 1339

Anadolu'da Yeni Gün; 22 Teşrinievvel 1339

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; C 3, Ankara, AAM.,1989.

ATAY, Falih Rıfkı; Çankaya.

GÜNEŞ, İhsan; Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükûmetler, Programları ve Meclisteki Yankıları, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 2012.

Hüseyin Cahit; Siyasal Anılar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

İleri; 25 Eylül 1923.

İNAN, Arı; Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1982.

KABACALI, Alpay; Türk Basınında Demokrasi, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999.

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne kadar ATATÜRK'le Beraber, C 1, Ankara, TTK Yayını, 1966.

KİLİ, Suna - GÖZÜBÜYÜK, Şeref; Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No.: 269.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; C 1, Ankara, TBMM Basımevi, 1982

Nutuk; 1989.

Nutuk; 2009.

ÖZALP, Teoman; ATATÜRK'ten Anılar, Ankara, 1988.

SOYAK, Hasan Rıza; ATATÜRK'ten Hatıralar, C 1, Yapı Kredi Bankası Yayını, 1973.

ŞİMŞİR, Bilal; İngiliz Belgelerinde ATATÜRK, C 1.

TBMM Zabıt Ceridesi; 1. Devre, C 24.

Tevhid-i Efkâr; 19 Teşrinievvel 1339.

Tevhid-i Efkâr; 6 Ağustos 1339.

TEZER, Şükrü; ATATÜRK'ün Hatıra Defteri, 1972.

TUNAYA, Tarık Zafer; İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.

TURAN, Şerafettin; Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.

Vatan; 28 Eylül 1339.

Vatan; 25 Eylül 1923.

Vatan; 30 Eylül 1339.

CUMHURİYET'İN İLANININ TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI

Dr.Öğ.Bnb. Hüsnü ÖZLÜ*

Özet

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sonuna gelindiğinde meşruti monarşi ile yönetilmektedir. Savaş sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Anadolu'da başlayan işgal hareketleri ile Osmanlı Devleti fiilî olarak sona ermiş ve Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu'da İstiklal Mücadelesi başlatılmıştır. Bu mücadelenin ilk hedefi işgallere son vermek iken asıl hedef ise çağdaş dünyaya uyum sağlayacak modern bir devlet kurmaktır.

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçip İstiklal Mücadelesi'ne başladığı ilk andan itibaren her aşamada millî iradeden bahsetmiş ve adım adım Cumhuriyet'e giden yolu hukuki temellere oturtarak aşmıştır. Kongreler döneminde alınan kararlar, daha sonra Büyük Millet Meclisinin açılışı ve 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasi Kanunu'nun hazırlanması kuşkusuz bu sürecin en önemli adımlarıdır. Ancak bu dönemde sistem adına atılan bir başka adım ise Cumhuriyet'in önündeki en önemli engel olan saltanatın kaldırılması olmuştur.

Saltanatın kaldırılmasından sonra Türkiye Devleti'nin kuruluşu öncesinde iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlar: Uluslararası alanda Türk Devleti'nin tam bağımsızlığı ve egemenliğini kabul ettirmeye yönelik Lozan Konferansı'nın toplanması ile yurt içinde TBMM seçimlerinin yenilenmesi ve Cumhuriyet'in ilanını hazırlayacak yeni meclisin açılmasıdır. Bu gelişmelerin hemen ardından da 13 Ekim 1923'te Ankara başkent olmuş ve Cumhuriyet'e giden yolda bir önemli adım daha atılmıştır. 28 Ekim 1923'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1'inci maddesinde yapılan değişiklikle "Türkiye Devleti'nin Şekl-i hükûmeti cumhuriyettir." ifadesi eklenmiş ve 29 Ekim'de "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleri ile Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemi, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gelişmeleri ve yaşanan olayları, o yılların gazetelerinden takip edebilmekte ve yorumlayabilmekteyiz. Bu süreçte Millî Mücadele'nin yanında yer alan ve İstanbul'da yayımlanan İleri, Vakit, İkdâm, Akşam gibi gazeteler ile Anadolu'da yayımlanan İrade-i Milliye, Hâkimiyetimilliye, Öğüt, Açıksöz, Yeni Adana gazeteleri dönemin en önemli gazeteleridir. Ayrıca bu dönemde, İstanbul, Alemdar, Peyâm-ı Sabah gibi tamamen Millî Mücadele karşısında olan, İstanbul Hükûmeti ve müttefik devletler tarafından desteklenen gazeteler de çıkarılmaktadır. Bu bildiride, Cumhuriyet'in ilanı sürecini ve yaşanan olayları, dönemin gazeteleri, meclis konuşmaları, söylev ve demeçlerinden alıntılarla analiz ederek yorumlama amaçlanmaktadır.

Abstract

At the end of the First World War, the Ottoman State was being ruled by Constitutional Monarchy. With the occupations that began in Anatolia following the conclusion of Mudros Armistice on October 30, 1918, the Ottoman State ended actually; and struggle for independence started in Anatolia under the lead of Mustafa Kemal Pasha. The initial aim of this struggle was to terminate the occupations, and the ultimate goal was to set up a modern state to keep pace with modern world.

As from the first moment he landed in Anatolia and started the struggle for independence, Mustafa Kemal Pasha mentioned national struggle at every phase and overcame the obstacles before republic by placing his fight on legal bases. Decisions made during the congresses, inauguration of Grand National Assembly and Turkish Constitution (*Teşkilat-ı Esasi* Law) dated January 20, 1921 were undoubtedly the most important steps in that process. Another step taken in that period for the system was the abolition of sultanate, the biggest obstacle before republic.

Following the abolition of sultanate, two important developments were experienced on the eve of the establishment of new Turkish State: organization of Lausanne Conference for the international recognition of full independence and sovereignty of Turkish State, and nationally, renewal of Turkish Grand National Assembly (TGNA) elections and inauguration of the new parliament as a preparation for declaration of republic. Right after these developments Ankara

* ATAREM Gensek.Vek.

became the capital city of Turkey on October 13, 1923, which was another important step on the way to republic. With an amendment to the *Teşkilat-ı Esasiye* Law on October 28, 1923, Article 1 was changed as "Turkish state is a republic", and republic was proclaimed on October 29 with cheers of "Long live Republic".

Developments in the last period of the Ottoman State, during the National Struggle and the early years of Republic can be scanned and interpreted through the journals of the time. In that period, the journals such as *İleri, Vakit, İkdâm* and *Akşam*, which were published in Istanbul and supported the National Struggle, and the ones emitted in Anatolia such as *İrade-i Milliye, Hâkimiyetimilliye, Öğüt, Açıksöz* and *Yeni Adana* were the most significant journals. In the same period, there were also journals such as *Istanbul, Alemdar, Peyâm-ı Sabah* that were completely against the National Struggle and supported by Istanbul government and the allies. This paper aims to interpret the proclamation of Republic and developments in that period by analyzing the journals of that time and quoting proceedings, speeches and declarations of the parliament.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin XIX'uncu yüzyılda dağılma dönemine girmesiyle başlayan arayış sürecinde, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerine geçiş ve bu dönemlerde meydana gelen gelişmeler maalesef olumlu neticelenmemiş ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte topraklarının büyük bir kısmı işgal altına alınmıştır. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'da başlayan işgal sürecine karşı başlatılan mücadeledeyle aynı zamanda kurulacak olan devletin de altyapısı oluşturulmaya çalışılmış, gücünü milletten alacak bu hareket, "millî egemenlik" ilkesi ile dile getirilmiş, Amasya Tamimi'nde, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarında yer almıştır. Amasya Tamimi'nde "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." maddesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde millî iradeyi hâkim kılma anlayışı bunun en önemli işaretleri olmuştur.

Osmanlı Mebusan Meclisinde işgallere karşı direnen ve mücadele başlatan Kuvayımilliye gücü geleneksel Osmanlı düşüncesine karşı cephe almış ve itilaf devletleri güdümünde politika izleyen hükûmete karşı çıkmış ve işgalleri kınamıştır. Bu anlayış daha sonra ülkenin tam bağımsızlığı ve ileride kurulacak olan yeni Türkiye Devleti'nin ilk mücadelecileri olmuş ve Cumhuriyet'e giden yolda önemli hizmetler yapmıştır.[1]

Cumhuriyet'e giden yolun ilk işaretleri tarihî metin olarak millî egemenlik kavramı ile Amasya Tamimi'ne girmiş ise de en önemli belirti Erzurum Kongresi günlerinde tarihe not düşülen belgelerde görülmektedir. Erzurum Kongresi döneminde Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit'e özellikle cumhuriyet ile ilgili hususları şu şekilde not ettirmiştir:[2]

Mazhar Müfit kendisine: *"Muhakkak ki mevcut şekli hükûmet bu memleketin refah, saadet ve terakkisine kâfi gelmeyecektir. Başka bir*

[1] İhsan Güneş; Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükûmetler, Programları ve Meclisteki Yankıları, 1908-1923, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 363.

[2] Mazhar Müfit Kansu; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1986, s. 74.

hükûmet şekli arayıp bulmamız lazım geldiği kanaatindeyim." diye söyleyince Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vermiştir:

"Açıkça söyleyeyim: Şekli hükûmet zamanı gelince cumhuriyet olacaktır."

Mazhar Müfit bu konuşmayı cumhuriyet rejiminin başlangıcı olarak kabul etmekte ve bu konuda büyük bir beklenti içerisine girmektedir.

Anadolu'da başlayan İstiklal Mücadelesi'nde ve Cumhuriyet sürecinde Mustafa Kemal Paşa Meclisin açılmasından sonra ve daha sonraki dönemde basına çok önem vermiş, Anadolu basınının güçlenmesinde onun büyük çabası olmuştur. Ancak bu dönemde padişah ve halife taraftarı isyancıların, zararlı yayınlar yapan yabancı gazetelerin ve azınlıkların ülkeyi parçalamak için yaptıkları propagandaların kamuoyunu yanılttığı ve halka yanlış bilgiler verdiği görülmektedir.[3] Ayrıca Anadolu'da da Millî Mücadele'nin karşısında olan İrşad, Ferda, ve Adana Postası gibi gazeteler çıkarılmaktadır. İstanbul basınından Millî Mücadele'yi tüm gücüyle destekleyen Vakit, İleri ve İkdâm gazeteleriyle Anadolu basınından Millî Mücadele'ye öncülük eden Hâkimiyetimilliye gazetesi Cumhuriyet'in ilanı sürecinde önemli yayınlar yapmışlardır. Mustafa Kemal Paşa özellikle meclisin açılmasından sonra Anadolu'daki bu basınının güçlenmesi için büyük destek vermiştir.[4]

Cumhuriyet ilân edildiği günlerde Anadolu'nun birçok köşesinde olduğu gibi İzmir'de de Türk Sesi, Anadolu, Ahenk, Hizmet ve Sada-yı Hak gibi gazeteler çıkmakta ve o yıllarda İzmir önemli bir basın merkezi durumunda bulunmaktadır.

İzmir'de yayımlanan Türk Sesi gazetesinde Cumhuriyet'in ilanından on gün önce bir makale yazan Mahmut Hıfzı, Tanin, İkdam gibi İstanbul gazetelerinde, Cumhuriyet'in ilan edilmesi olasılığına karşı baş gösteren muhalefeti şöyle değerlendirmektedir:[5]

"Bir buçuk aydan beri tetkikatım gösteriyor ki İstanbul gayrımemnunları için için hazırlanıyorlar. Fakat köhne Bizans'a milyonlarca lira tahsisat veren millet, onlardan müspet hizmet ve mukabele bekliyor. Yoksa Anadolu'nun dişinden tırnağından arttırdığı paralar açlığını, çıplaklığını telafi ve izale etmek için kendisine masruf olacaktır. Teşebbüs-i şahsî ve hükm-i zatî ile kıyam eden Anadolu, muhit-i İstanbul'da bir kısım zümrenin tesvilâtına âlet olanları beslemek için vicdanî mecburiyetine de nihayet verirler. Artık yeter ve yetti ve arttı bile. Türk'ün sesi yükseliyor. Ve istiklal davasında Kartaca kadınları gibi hareket eden âfaka şöhret-i vataniyesini aksettiren kadınlarımızdan tutunuz da çocuklarımıza varıncaya kadar hep hayat ve hakikat diye bağırıyoruz."

---

[3] Yücel Özkaya; Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921), Ankara, 1989, s. 26-27.
[4] age.; s. 26 - 27.
[5] Zeki Arıkan; "Cumhuriyet'in İlanı ve İzmir Basını", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C 1, S 3, Ankara, Temmuz 1985, s. 967.

Bu süreçte dönemin en etkili gazetelerinden olan Hâkimiyetimilliye gazetesi, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" nin kararlarını duyurmak için, Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya gitmesinden hemen sonra Mustafa Kemal'in isteği üzerine Sivas'ta yayımlanan İrade-i Milliye gazetesinin bir devamı olarak 10 Ocak 1920'de yayımlanmaya başlamıştır.[6] Hâkimiyetimilliye gazetesi, Türk millî egemenliğini tesis etmek amacıyla Millî Mücadele'yi yayın yoluyla anlatmak için kurulmuş olup ilk yazısı Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılmıştır. Bu yazıda gazetenin izleyeceği yol ve ihtilalin hedefleri belirtilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanına giden yolda saltanatın kaldırılması bu dönemin basınında gündemi meşgul eden en önemli konu olmuştur. Gazeteler Ankara Hükûmetinin bu kararını halka anlatmak için âdeta birbirleriyle yarışa girmişlerdir. Hâkimiyetimilliye, Babıaliyi hıyanet ve fesat ocağı olarak nitelendirmiş ve alınan kararı "Tarihî Celse" başlığı ile duyurmuştur.[7] Gazete: *"…Meclisimiz İstanbul'daki şekl-i hükûmeti ebediyen tarihe gömmüştür. Artık gayr-i mesûl bir şahsın millî mukadderatı eline alarak memleketi felaketten felakete sürüklemesine bu milletin bir gün bile tahammül edemeyeceğine, kamuoyunun bu heyecanlı tasvibinden açık bir delil olamaz…"*[8] sözleriyle kamuoyunun düşüncelerini yansıtmıştır. Bu dönemde İkdam ve Vakit gazeteleri ilk sayfalarında Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir devirin başladığını anlatmakta,[9] İleri gazetesi de Türk milletinin kendi egemenliğine kavuştuğunu, Türk Devleti'nin yeni ve parlak devrinin başladığını yayımladığı yazılarla duyurmuştur.[10]

Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık bir ay önce Mustafa Kemal Paşa Wiener Neue Freie Presse muhabiri Lazar'a 22 Eylül 1923'te bir demeç vermiştir. Bu demeç gerek ülkede ve gerekse dışarıda büyük yankılar uyandırmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu beyanatında ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini açıkça kullanmaktadır. Demeç'in bir özeti Türkçe ilk olarak İkdam gazetesinde yayımlanmıştır.[11]

Gazeteci Lazar'ın sorusuna, Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili cevabı çok kesindir:

Yeni Türkiye Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini tekrar edeceğim.

"Hâkimiyet bilâ-kayd'ü şart milletindir. İcra kudreti, teşriî salâhiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir".

---

[6] Alpay Kabacalı; Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın, İstanbul, 2000, s. 152.
[7] Hâkimiyetimilliye; 1 Kasım 1922, No.: 649.
[8] Hâkimiyetimilliye; 5 Kasım 1922, No.: 652.
[9] İkdam; 2 Kasım 1922, No.: 9205. . Vakit, 3 Kasım 1922, Nu: 1757.
[10] İleri; 5 Kasım 1922, No.: 1707.
[11] Hamza Eroğlu; "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılı Özel Sayısı, Sayı 56, Cilt: XIX, Temmuz 2003, s. 439-440.

Mustafa Kemal Paşa'nın Neue Freie Preese muhabirine verdiği ve 27 Kasım 1923'te Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yayımlanan demecinde; açıkça yeni devletin başkentinin Ankara olacağını ortaya koyması, cumhuriyetten bahsetmesi, Anayasa değişikliği ile ilgili yeni bir ihtisas heyetinin kurulması, kamuoyunda ve basında polemiklerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve şiddetli tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu açıklamalar bazı çevrelerin tepkisine neden olmuştur.[12]

Mustafa Kemal Paşa 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de yaptığı konuşmada Cumhuriyet'e giden yolda çok önemli bir adım olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü hakkında şunları söylemektedir. "…*bizim hükûmetimizin şeklini ve niteliğini anlamayanlar veya anlamak istemeyenler vardır. Bu tereddüdü gidermek için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ruhunu iyi tahlil etmek gerekir. Gerçekten Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun özellikle bazı maddelerinin bilinmesi gerekir. Örneğin birinci maddeyi beraber inceleyelim ve tahlil edelim; madde, iki fıkrayı içeriyor (Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.) birinci fıkradır. Efendiler! Bilirsiniz ki irade denen bir şey vardır. Bir insanın iradesi olduğu gibi insanlardan birleşik herhangi bir toplumsal kurulun da iradesi vardır. İrade; vicdanın eğilimi, isteği demektir. Yani bu manevi bir şeydir... Bu manevi iradenin ortaya çıkması için bir araç gerekir ve vardır ki ona egemenlik derler!.. Egemenliğine sahip olmayan bir insan veya bir toplumsal kurul hiçbir zaman iradesini kullanamaz!..*"[13]

Mustafa Kemal Paşa 16 Ocak 1923'te İstanbul gazetecileri temsilcilerine verdiği mülakatta: "…*İçinde bulunduğumuz durumda çok kuvvetli olduğumuzu ortaya koyan ve gelecek girişimlerimizde mutlaka başarılı olacağımızı bize inandıran ve durumlar, milletin inkılap ve mücadele ile kurmuş olduğu bugünkü hükûmetimizin şeklî yapısı ve içeriğidir. Hükûmetimiz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, millîdir; tamamıyla maddidir, gerçekçidir sevgi doludur. Hayal edilen ülküler arkasında, o ülkülere ulaşmak için değil, fakat ulaşmak hülyasıyla milleti kayalara çarparak, bataklıklara batırarak, en sonunda kurban ederek yok etmek gibi cinayetten sakınan bir hükûmettir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bütün programlarının ilkesi şu iki esastır:*

Tam bağımsızlık, kayıtsız ve şartsız millî egemenlik. Birinci ilkesinin ifadesi 'Misakımillî'dir. İkinci ve hayati olan ilkesinin açıklaması "Anayasa Kanunu"dur. Millet, Misakımillî'nin anlamını seçkin evlatlarından oluşturduğu kahraman ordularıyla fiilen elde etmiştir. Bunun usulen ve siyaseten ifade bile olunacağına şüphe yoktur..."[14] diyerek millet egemenliğinin önemine işaret etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa 19 Ocak 1923'te İzmit'te yaptığı konuşmada: "*… Efendiler! Artık bizim hükûmetimiz despot bir hükûmet değildir. Bir mutlaki*

---

[12]Eroğlu; s. 441.
[13] Mustafa Kemal; Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), Kaynak Yayınları, Ankara, 1993, s. 61.
[14] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s. 424.

hükûmet veya meşruti de değildir. Bizim hükûmetimiz Fransa veya Amerika Cumhuriyetlerine de benzemez. Bizim hükûmetimiz bir halk hükûmetidir. Tam bir şûra hükûmetidir. Yeni Türkiye Devleti'nde saltanat millettedir…" sözleri ile Cumhuriyet'e giden yolun mesajlarını vermektedir.[15]

Mustafa Kemal Paşa 1924 yılında yaptığı bir başka konuşmasında *"Türk milletinin tabiat ve âdetlerine en uygun olan idare, cumhuriyet idaresidir*."[16] sözleri ile de Cumhuriyet'in Türk milleti için önemi ve uyumundan bahsetmektedir.

5 Şubat 1924'te İzmir'de tertip edilen Harp Oyunları için İzmir'e gelen gazete başyazarlarına verilen ziyafette: "*Arkadaşlar; Türkiye basını milletin gerçek sesi ve iradesinin ortaya çıktığı yer olan Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale meydana getirecektir. Bir fikir kalesi, düşünce kalesi. Basın sahiplerinden bunu beklemek, Cumhuriyet'in hakkıdır. Bugün milletin içten birlik ve dayanışma içinde olması mecburidir. Toplumun kurtuluşu ve mutluluğu bundadır. Mücadele bitmemiştir. Bu gerçeği milletin kulağına, milletin vicdanına gerektiği gibi ulaştırmada basının görevi çok ve çok önemlidir*."[17]

Yine bir başka konuşmasında dönemin basını ile ilgili olarak "*Gerçek şu ki Cumhuriyet Devri'nin kendi düşünce ve ahlak bilgileri ile süslenmiş basınını, yine ancak Cumhuriyet'in kendisi yetiştirir. Bir yandan geçmiş dönem gazetelerinin ve ilgililerinin düzelmeyen yanları milletin gözü önüne çıkarken diğer yandan Cumhuriyet basınının temiz ve verimli alanı gelişmekte ve yükselmektedir. Büyük ve soylu ulusumuzun yeni yaşam çalışmalarını ve uygarlaşmasını kolaylaştıracak ve cesaret verecek olan, ancak bu yeni düşünceleri taşıyan basın olacaktır*."[18] sözleri ile yeni dönemin Türk halkına tanıtılmasında basının çok önemli görevler üstleneceğini ifade etmiştir.

23 Nisan 1920'den beri Türkiye'nin yönetimini elinde bulunduran Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin şekli, aslında bir cumhuriyetti. Nitekim ATATÜRK, "Böyle bir hükûmet, hâkimiyetimilliye esasına müstenit halk hükûmetidir, cumhuriyettir…" sözleriyle hükûmetin niteliğini açıkça ortaya koymuştur.[19] 1920 yılının Ekim'inin ilk günlerinde ülke yönetiminin cumhuriyet olacağı konusundaki haberler gazetelerde yer almaya başlamış, Büyük Millet Meclisinde Anayasa Komisyonu başkanı olarak görev yapan Yunus Nadi Bey, 8 Ekim 1923 tarihli Yeni Gün gazetesinde "Cumhuriyet idaremiz tasrih ve yakında ilan olunacaktır." haberini vermiştir.

---

[15] [15] Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), s. 191.
[16] Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.71.
[17] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s.585.
[18] age.; s. 683.
[19]Zeki Arıkan; "Cumhuriyet'in İlanı ve İzmir Basını", s. 960.

Cumhuriyet Öncesi Yaşanan Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa "…*Benim için bir tek hedef vardır: Cumhuriyet hedefi! Bu hedefe vasıl olmak için muayyen yolda yürüyen arkadaşların muvaffak olması için başvurulan doğru yolda, namuskârane yolda çok çalışmak ve faal olmak lazımdır. Arkadaşlar, benden iltimas beklenmemelidir. Hepiniz, benim nazarımda kıymetli, yüksek kardeşlersiniz. Ama hepinize gösterdiğim hedef kutsi bir hedeftir. Oraya yöneliksiniz. Hanginiz daha güzel yollarla muvaffakiyetlerle oraya vasıl olursanız onu takdir edeceğim, alkışlayacağım. Benden iltimas ve tarafgirlik beklemeyiniz arkadaşlar! Adam olanlar, insan olanlar, fikirleri olanlar, yüksek ideali olanlar kıymetlerini göstersinler! Benim size kardeşçe söyleyeceğim şey budur…*"[20] sözleri ile Cumhuriyet hedefinin kutsiyetinden bahsetmektedir.

6 Ağustos 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayımlanan "*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Tadilat Yapılacak*." başlıklı makalede 1923 yılının ağustos ayının ilk günlerinde, Halk Fırkası Nizamnamesi'ni düzenleyen bir komisyonun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişiklikleri de görüştüğü ve bir layiha hazırladığı yazılmaktadır. Bu haberlere göre TBMM'nin seçim dönemi iki yıldan dört yıla çıkarılacak, toplantı süresi yılda beş ay olacak, Heyet-i Vekile reisi Meclis tarafından seçilecek ve reis her vekâlet için iki aday göstererek birinin seçilmesini isteyecektir. 9 Ağustos 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr'da, ayrıntılı "tadilat" haberi şu şekilde verilmiştir.[21]

"Halk Fırkası erkân-ı mühimmesinden müteşekkil komisyon tarafından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı mevad ve ahkâmının şekl-i atide tadili düşünülmektedir.

a. Büyük Millet Meclisi devre-i intihabiyesi dört seneye iblağ edilecektir.

b. Büyük Millet Meclisi reisi, diğer mebuslar dört senede bir yeniden intihab edileceği hâlde, mevki-i rivaseti altısene muhafaza edecektir.

c. Mebus intihabatı şimdiye kadar olduğu gibi iki dereceli olmayacak, bir dereceli olacaktır.

d. Hanedan-ı Ali Osman azası mebus olamayacak, hükûmet memuriyetine ve askerî kumandanlıklarda istihdam edilemeyecektir.

e. Heyet-i Vekile azası, Heyet-i Vekile reisinin göstereceği namzedler meyanından Meclisçe intihab olunacaktır.

f. Heyet-i Vekile Re'isi, hükûmetin icraatından dolayı Büyük Millet Meclisine karşı mesul olacaktır.

---

[20] Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s. 75.

[21] Faruk Alpkaya; Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924),İstanbul,1998, s. 55.

g. Mülga Şura-yı devlet makallına kaim olmak üzere adli, iktisadi, muhtelif şubeleri muhtevi büyük bir mahkeme teşkil eyleyecektir."

Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin müzakeresine yönelik değişiklik teklif edilmiş ve mazbata okunmuştur:

"Riyaseti Celileye

Milletimizi refahiyet ve saadete isal ve istiklali tammeye mazhar eden Müeahedei Hüdapesendanede hâkimiyetimilliye esası sureti katiyede kabul edilmiş ve daima buna riayet edilegelmişti. Bu usulün Türk Milleti necibesine ne azim muvaffakiyet temin ettiği aşikârdır. Hâkimiyetin bilakayduşart millete aidiyeti ve idare usulünün mukadderatı milleti bizzat ve bilfiil idare etmek esasına müstenit bulunması zaten (Cumhuriyet) demek olduğundan saltanatı ferdiyeyi katiyen dafi olan bu kelimenin istimali ve Türkiye Devleti'nin şekli Hükûmeti Cumhuri olması hakkında Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun maddei mahsusasının bir fıkra ile tavzih edilmesi hukukan ve masıahaten münasip görülmüştür.

Bir cumhuriyet tesis kılındıktan sonra bu cumhuriyetin mümessili olan bir riyaset makamının da ihdası tabiidir. Bundan başka hükûmeti teşkil edecek olan başvekilin resicumhur tarafından tayini, mesuliyetin tesbiti nokta-i nazarından umuru zaruriyedendir. Binaenaleyh elyevm mevcud olan şekli devlet tespit edilmek üzere Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun buna ait bir, üç, sekiz ve dokuzuncu maddeleri berveçhi ati adil ve tavzih ve devletimizin dininin, dini islam ve lisanı Türkçe olduğuna dair bir maddei mahsusa tedvin edilmiştir. Mevaddı mezküreyı kanuniyet iktisab etmek üzere Heyet-i celileye arz ve teklif ve derakap müzakeresini istirham ederiz."[22]

27 Ekim 1923 Cumartesi günü öğleden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Halk Fırkası Genel Kurul toplantısı tutanaklarında; 1923 yılı eylül ayından itibaren Ankara ve İstanbul basınında, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Cumhuriyet'e yönelik değişiklik yapılacağı haberleri yer almış, özellikle Viyana'da yayımlanan "Neue Freie Presse" adlı gazetenin muhabiri Lazar'a, ATATÜRK'ün 22 Eylül 1923 günü verdiği Cumhuriyet'le ilgili demecin kısa süre sonra basında yer alması cumhuriyet tartışmalarını hızlandırmıştır.[23]

"29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile sonuçlanan olaylar kapsamı içinde, bu tarihten iki gün önce gerçekleşen Fethi (Okyar) Bey'in İcra Vekilleri Heyeti reisliğinden istifası en önemli gelişmedir. Bu istifa nedeniyle ortaya çıkan hükûmet bunalımı, Cumhuriyet'in ilanı ile sona ermiştir.[24] ATATÜRK,

---

[22] TBMM Zabıt Ceridesi; Devre: 2, İctima Senesi: 1, Cilt: 3, İçtima: 43, s. 89.

[23] Utkan Kocatürk; Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s. 379.

[24] Tülay Alim Baran; "İstanbul Basınında Cumhuriyet'in İlanına Tepkiler ve Yorumlar", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C 14, S 44, Ankara, Temmuz 1999, s. 627.

Nutuk'ta Fethi Bey'in istifasını şu şekilde açıklamaktadır:[25] *"Efendiler, çok geçmeden Mecliste, Fethi Bey 'in başkanlığındaki hükûmete ve özellikle Fethi Bey'in şahsına karşı sataşmalar ve tenkitler başladı. Fethi Bey, dikkatini ve çalışma gücünü hükûmet başkanlığı görevinde yoğunlaştırabilmek için İçişleri bakanlığından istifa etti. Aynı tarihte, Ali Fuat Paşa'nın çekilmesi ile Meclis ikinci başkanlığı da boşaldı* (24 *Ekim* 1923). *Bizimle görüşte ve yapılan çalışmalarda uzlaşma ve iş birliği aramayı gerekli bulmaksızın bağımsız ve gizli çalışan bir grup belirdi. Bu grup, iyi niyetli ve hakkı tutar gibi görünerek bütün parti üyelerini kendi görüşlerine çekmekte başarılı olmaya başladı. Örnek olarak bir parti toplantısında, İçişleri Bakanlığına Erzincan milletvekili bulunan Sabit Bey'in, Meclis ikinci başkanlığına da İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in Meclisçe seçilmesini karar altına aldırdı* (25 *Ekim* 1923). *Oysa ben, Sabit Bey'in İçişleri bakanı olmasını uygun görmemiştim... Rauf Bey'in de Meclis ikinci başkanlığına seçilmesini doğru bulmuyordum... Efendiler, yeni Meclis, ilk döneminde, gizli bir muhalefet grubunun tuzağına düşme durumuyla karşı karşıya kaldı. Fethi Bey ve arkadaşları, hükûmet işlerini sükûnetle yürütemeyecek bir duruma getirildi. Fethi Bey bu durumdan bana defalarca şikâyet etti ve kendisi hükûmetten çekilmek istedi. Öteki bakanlar da aynı şekilde şikâyetlerde bulunuyorlardı. Kötülük, hükûmetin Meclisçe seçilmesinden ileri geliyordu. Bu gerçeği çoktan görmüştüm. Ben, Mecliste, gizli ve muhalif bir grubun bulunduğunu fark ettikten, Meclis çalışmalarında duyguların hâkim duruma geçtiğini gördükten ve Bakanlar Kurulunun çalışma düzeninin her gün olur olmaz birtakım sebeplerle altüst edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra, uygulanması için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma anının geldiğine hükmetmiştim. Bunu itiraf etmeliyim?"*

Fethi (Okyar) Bey'in İcra Vekilleri Heyeti reisliğinden istifasını bildirdiği 27 Ekim 1923 günkü Halk Fırkası Genel Kurul Toplantısı'nda, konuşmacılar tarafından yönetim şeklinde değişiklik ihtiyacına değinilmemesi, cumhuriyet sözcüğünün telaffuz edilmemesi, ATATÜRK'ün çok büyük güçlüklerle karşı karşıya kaldığının göstergesidir.[26]

Mustafa Kemal Paşa cumhuriyet ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: "…*Cumhuriyet, imkân demektir. Cumhuriyet, yalnızca adıyla bile fert hürriyetini aşılayan sihirli bir aşıdır. Görülecektir ki cumhuriyet imkânları olan her memleket, hürriyet davasında er geç muvaffak olacaktır. Cumhuriyet, kendisine bağlı olanları en ileri zirvelere götüren imkânları verir. Bağımsızlık ve hürriyetine sahip olan milletler, ilerleme yolunda imkânlara sahip demektirler. O hâlde cumhuriyet, her alanda ilerlemenin de en belirgin teminatıdır. Cumhuriyeti bu manasıyla ve bu kapsamıyla anlamak lazımdır."*[27]

---

[25] Mustafa Kemal Atatürk; Nutuk, C II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987, s. 1061.
[26] Kocatürk; Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler, s. 380.
[27] Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 70.

Cumhuriyet'in İlanı ve Yansımaları

28 Ekim 1923 günü toplanan Halk Fırkası Yönetim Kurulu Meclis çoğunluğunca onaylanacak bir hükûmet listesi hazırlayamamıştır. Mustafa Kemal Paşa o gece Çankaya'da yemek sırasında arkadaşlarına "*Yarın Cumhuriyet İlan edeceğiz*!" demiş ve gece İsmet Paşa ile beraber 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'nın devlet şeklini belirleyen maddelerini yeniden düzenleyerek birinci maddenin sonuna "*Türkiye Devleti'nin hükûmet şekli Cumhuriyettir.*" cümlesini eklemişlerdir. 29 Ekim 1923 günü saat 10.00'da toplanan Halk Fırkası Meclis Grubu toplantısında da verilen bir önerge ile Mustafa Kemal Paşa'nın, partinin genel başkanı sıfatıyla meselenin çözüme bağlanması için görevlendirilmesi kabul edilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, toplantıya davet edilmiş ve yaptığı konuşmada "Bana bir saat müsaade buyrun. Bulacağım çözüm yolunu arz ederim." demiştir. Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonraki parti genel kurulunda bir konuşma yaparak Cumhuriyet'le ilgili hazırlamış olduğu anayasa değişikliği teklifini parti grubunun bilgisine sunmuş ve bu teklif kabul edilmiştir. Aynı gün saat 18.00'de açılan Meclis toplantısında öncelikle görüşülen bu teklif, "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleri arasında alkışlarla kabul edilmiştir. Cumhuriyet'in kabulünden sonra cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve Mustafa Kemal Paşa oy birliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. 30 Ekim 1923 günü Cumhurbaşkanı tarafından başbakanlığa Malatya Milletvekili İsmet Paşa atanmış ve aynı gün Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kabinesi kurulmuştur.[28]

Mustafa Kemal Paşa 28 Ekim gecesi İsmet Paşa ile birlikte 1921 Anayasası'nın devlet şeklini tespit eden maddelerinde değişiklik öngören bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Hazırlanan bu tasarı ile Anayasa'nın birinci maddesinin sonuna "Türkiye Devleti'nin hükûmet şekli cumhuriyettir." ifadesi eklenirken üçüncü madde de "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin ayrıldığı idare kollarını bakanlar vasıtasıyla yönetir." şeklinde değiştirilmiştir. [29] Aynı tasarı ile sekizinci ve dokuzuncu maddeler şu şekilde değiştirilmiştir:

Madde- Türkiye cumhurbaşkanı TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir.

Madde- Türkiye cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.

Madde- Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar başbakan tarafından ve yine meclis üyeleri

---

[28] Kocatürk; Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler, s. 387.

[29]Cengiz Dönmez; "Atatürk ve 75. Yılında Cumhuriyet", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75.Yılı Özel Sayısı, C 14, S 42, s. 1104.

arasından seçildikten sonra cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclisin onayına sunulur, Meclis toplantı hâlinde değilse onaylama meclisin toplantısına bırakılır."

29 Ekim 1923 tarihli Vakit gazetesinin ilk sayfasında "*Gazi Paşa ve Fırka idaresi, heyet-i vekile namzetlerini kararlaştırmıştır.*" haberi yer almakta ve kurulacak yeni hükûmetin ilk haberleri verilmektedir.[30] EK-1

30 Ekim 1923 tarihli Vakit gazetesinde "Cumhuriyet dün resmen ilan edildi. Birinci Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır. İlk başvekâleti de İsmet Paşa işgal edecektir." haberleri yer almakta, Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet'in ilanına yönelik Mecliste yaptığı tarihî nutku ilk sayfada verilmektedir.[31] EK-2

Mustafa Kemal Paşa 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ve cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Mecliste yaptığı konuşmada şu şekilde seslenmektedir:[32]

"Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında kötü fikir besleyenlerin ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak, görünüşe düşkün insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz, haiz olduğu özelliklerini ve liyakatini, hükûmetinin yeni ismiyle medeniyet dünyasına daha çok kolaylıkla göstermeye muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği yere layık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.

Daima muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile ayrı görmeyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima dayanak noktası sayarak hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

29 Ekim 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanlığına seçilmesi üzerine yaptığı konuşmada; "…*Arkadaşlar, bu yüce kuruluşu oluşturan Türk milletinin son dört sene sürecinde kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç katı olmak üzere belirtilerini gösterecektir. Ben kazandığım bu güvene layık olmak için pek önemli gördüğüm noktadaki gerekliliği bildirmek zorundayım. O gereklilik yüce heyetinizin şahsım hakkındaki sevgi güveninin, desteğinin devamıdır. Ancak bu şekilde ve Allah'ın yardımıyla şahsıma yönelttiğiniz ve yönelteceğiniz görevleri iyi yapmaya başarılı olabileceğimi ümit ederim*…"[33] sözleri ile yüce milletin güveni ile daha birçok zorluğu yeneceklerini ifade etmektedir.

31 Ekim 1923 tarihli Vakit gazetesinde; "Yeni hükûmetimizin ilk kabinesi İsmet Paşa'nın riyaseti altında teşkil edilerek ilk içtimaı akd etti."

---

[30] Vakit; 29 Ekim 1923.
[31] Vakit; 30 Ekim 1923.
[32] Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 72.
[33] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s. 581.

haberi ilk sayfada yer almakta ve tam sayfa Cumhuriyet'in ilanına yönelik haberler yer almaktadır.[34] EK-3

Mustafa Kemal Paşa 24 Ekim 1923'te Fransız yazar Maurice Pernot'a verdiği demeçte "*Ülkemizi modernleştirmek istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye'de modern, bundan dolayı Batılı bir hükûmet yaratmaktır. Medeniyete girmek isteyip de batıya yönelmemiş millet hangisidir? Bir yönde yürümek kararında olan ve hareketinin ayağında bağlı zincirlerle güçleştirildiğini gören insan ne yapar? Zincirleri kırar, yürür. Ancak ortaya çıkan olaylar Türkiye'nin kayıtsız şartsız, Türkiye'nin bağımsız egemenliğine sahip olması sonucuna vardı…*"[35] sözleri ile modern bir devlet kurmanın gereğinden bahsetmektedir.

Yine Mustafa Kemal Paşa Mecliste yaptığı bir konuşmasında Cumhuriyet sürecinde ve öncesinde Türkiye Devleti'nin en önemli siyasi aşamalarından biri olan Lozan Barış Antlaşması ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir. "…*Doğrusu, dört yıllık Bağımsızlık Savaşımız, ulusumuzun ününe yaraşır bir barış ile sonuçlanmıştır. Lozan'da imzalanmış olan antlaşmanın, yüce kurulunuzun onayına sunulduğunda her anlamda hür ve bağımsız olarak mutlu bir çalışma alanına girmiş olacağız. Elde edilen mutlu sonucun korunmasında, Lozan Antlaşması'ndan ayrılan sorunların kesin olarak sonuçlandırılmasında ve milletin huzur ve refahını sağlayacak verimli çalışmalarda tam başarıya erişilmesini bütün kalbimle dilerim.*"[36]

Cumhuriyet'in ilanı gerek basında ve gerekse birçok kurum ve teşkilat üzerinde derin etkiler bırakmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafı çekilmiştir. Bunlardan Talebe Birliği, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta:[37]

"Kendi halaskârını genç Türkiye'nin ilk reisicumhuru görmekle bahtiyarlığını idrak eden Darülfûnun Talebe Birliği arz-ı tebrikat eyler." cümleleri ile kendisinin cumhurbaşkanlığını kutlamışlardır.

Yine Halife Abdulmecid Efendi Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek;[38]

"Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Bu kere teceddüd eden şekl-i hükûmetin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını Cenab-ı Hak'tan beyan ve temenni ederim." cümleleri ile kendisini tebrik etmiştir.

Cumhuriyet'in ilanına ilişkin haberler 31 Ekim 1923 tarihli Ahenk gazetesinde ayrıntılı bir şekilde ve şu ifadelere yer verilerek haber yapılmıştır:[39]

---

[34] Vakit; 31 Ekim 1923.
[35] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 579.
[36] Millet Meclisi Tutanak Dergisi; D. II, C 1, 13 Ağustos 1923, s. 36.
[37] İleri; 1 Kasım 1923, No. :2047.
[38] İleri; 1 Kasım 1923, No. :2047.

"*Millet Meclisi dünkü içtimaında Cumhuriyet'i kabul ve ilan etti. Gazi Mustafa Kemal Paşa mevcut (158) rey ile Reisicumhur intihap olundu Cumhuriyet, hâkimiyetin bilâkaydüşart millette olması esasına müstenittir. İsmet Paşa yeni Reisicumhur tarafından kabine teşkiline memur edilecektir.*"

"Dersaadet, 30 Teşrinievvel İcra Vekilleri Heyetinin istifasından sonra Fırkada cereyan eden müzakerat çok hararetli bir surette devam eylemiştir. Müzakerat, bidayeten vekâletlere gösterilecek yeni namzetler üzerinde başlamış ve tedricen münakaşat şekline inkılap eylemiş ve neticede çoktan beri mevcut olan cumhuriyet meselesine varılmıştır. Ve efkâr bu mesele üzerinde dolanmıştır. Mebusların birçokları eski usule nihayet verilmesi hakkında hararetli beyanatta bulunmuşlardır. Devam eden bu hararetli müzakerat ve münakaşadan sonra nihayet Cumhuriyet'in ilanı ve kabine usulünün kabulü takarrür eylemiştir."

Ahenk yine aynı sayfada, Vatanın Mütalâatı başlığı altında bu kez de söz konusu gazetenin görüşlerine yer veriyordu: "Bugünkü Vatan gazetesinde reisicumhurun aynı zamanda, kabineyi murakabe eden Büyük Millet Meclisindeki riyasetini mevzubahis ederek hulasaten diyor ki: "Reisicumhurun kabineyi murakabeleyen Millet Meclisinde ve Millet Meclisindeki Halk Fırkasına riyaset etmesini aklımız kabul etmiyor. Bu iş nasıl iştir?"[40]

Tanin gazetesinin cumhuriyet konusunda çoğu kez olumlu yazılar yayımladığı göze çarpmaktadır. 27 Eylül 1923'te Hüseyin Cahit (Yalçın) yayımladığı başyazısında, hükûmet şeklinde birçok noksanın bulunduğunu, ancak savaş zamanı için geçici bir şekil olarak bunun kabul edilebileceğini eskiden beri söylediklerini, sulh yapıldığına göre artık bu eksikliklerin giderilmesi gerektiğini, esasen birkaç gündür Ankara'dan gelen telgraflardan Teşkilat-ı Esasiye'de değişiklikler olacağının anlaşıldığını belirtmekte ve yeni şeklin cumhuriyet olacağını ve reisicumhurun seçileceğini sistemin ilanından önce şu şekilde açıklamaktadır: "Devletimizin şekli cumhuriyet olduğuna göre şu noktaları da kabul etmek lazım gelir: Bir reisicumhur olacaktır. Buna isterse reis-i devlet denilsin, mahiyet değişmez. Reisicumhur bi't-tâbi reis-i devletdir."[41]

30 Eylül 1923'te Vatan gazetesi, cumhuriyet konusunda meclisin ikiye ayrıldığını öne sürmektedir. Bir kısım mebuslar Gazi Paşa'nın Meclis başkanı ve devlet reisi olmasını, diğer bir kısmı ise meclis başkanı olmayıp yalnız cumhurbaşkanı olmasını istemektedirler. Görüldüğü üzere Vatan ve Tanin gazeteleri Cumhuriyet'in ilanını yerinde bulmaktadırlar. Ancak Tevhid-i

---

[39] Zeki Arıkan; "Cumhuriyet'in İlanı ve İzmir Basını", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C 1, S 3, Ankara, Temmuz 1985, s. 968.
[40] Arıkan; s. 969.
[41] Yücel Özkaya; "Türk Basınında Cumhuriyet'in İlanının Öncesi ve Sonrası" Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, C 3, S 11, Ankara, 1993, s. 282.

Efkâr aynı düşüncede değildir. Bu gazete cumhuriyet ve hâkimiyetimilliyenin birbiriyle ters düştüğünü öne sürmektedir.[42]

Basında cumhuriyet tartışmaları devam ederken bir taraftan da Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmalarla halka cumhuriyeti anlatmakta ve cumhuriyetin önemini belirtmektedir. O, 4 Aralık 1923'te Tercüman-ı Hakikat başyazarına verdiği demeçte bu konuda şunları söylemektedir: *"Cumhuriyetimiz öyle zannedildiği gibi zayıf değildir. Cumhuriyet emek harcamadan da kazanılmış değildir. Bunu elde etmek için çok kan döktük. Her tarafta kırmızı kanımızı akıttık. Gerektiğinde kurumlarımızı savunmak için gerekeni yapmaya hazırız."*[43]

Gazi Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet'in ilanının birinci yılında 31 Ekim 1924'te Vakit gazetesi muhabirine verdiği demeçte şu değerlendirmeyi yapmıştır. "*Cumhuriyet'in ilk yılı beklediğimiz faydayı tamamen vermiş midir? Ülke o kadar yıkık, millet o kadar yıpranmış bir duruma getirilmiştir ki uzun bir geçmişin açtığı bu yaraları bir yıl kadar kısa bir zamanda Cumhuriyet yönetiminin de tamamen kapatabilmesine elbette imkân olamazdı. Ancak Cumhuriyet'in faydaları bütün ülkenin ufuklarında herhâlde güçlü umutlar verebilecek kadar nurludur. Bu, ülkenin en kuytu köşelerinde bile kolaylıkla gözlenebilir."*[44]

Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim 1924'te Cumhuriyet'in birinci yıl dönümü nedeniyle Vakit gazetesi muhabirine verdiği mülakatta:[45] *"Türk milletinin huy ve geleneğine en uygun olan yönetim, cumhuriyet yönetimidir. Bir yıllık yaşam, bu gerçeği bütün açıklığıyla doğrulamıştır. Türk milleti egemenliğini en kapsamlı biçimde belirleyen yeni yönetime kavuşuncaya kadar sürekli var olan siyasi kurumlara yabancı kalmıştır. Bunda ne kadar haklı olduğunu anlamamış kimse yoktur sanıyorum…"* diyerek cumhuriyetin önemini belirtmektedir.

1 Mart 1924 Türkiye Büyük Millet Meclisinin 2'nci Dönem 1'inci Toplanma Yılı'nı açarken yaptığı konuşmada: *"Geçen sene sürecinde Büyük Millet Meclisi Türk milletinin gerçek eğilimlerine bağlı olarak devlet şeklini cumhuriyet olarak belirledi. Cumhuriyet yönetimi memleketi en ıssız köşeye kadar sıcaklıkla ve heyecanla kabul edildi. Millet, cumhuriyetin, Türk vatanını asırların biriken yönetim suçlarından kurtaracak ve memleketin hak ettiği şeref ve saygıyı koruyacak ve yükseltecek, tek yönetim şekli olduğuna inancını en açık bir şekilde gösterdi. Millet, Cumhuriyet'in şu an ve gelecekte bütün saldırılardan kesinlikle ve sonsuza dek korunmuş bulundurulmasını istemektedir. Milletin isteği Cumhuriyet'in denenmiş ve olumlu olan bütün kurallara bir an önce ve tamamen dayandırılması şeklinde açıklanabilir. Yüce Meclisin tam bir önemle uğraştığı Anayasa'da milletin istediğini hareket yolu*

---

[42] Özkaya; agm., s. 283.
[43] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 582.
[44] age.; s. 637.
[45] age.; s. 637.

kabul etmek hepimizin görevidir. Diğer taraftan hükûmet için zamanı uygun ve uygar yönetimin bütün gereklerini basit ve hızlı bir şekilde memlekette uygulamak ve geliştirmek gerekir."[46] sözleri ile cumhuriyetin yurdun her köşesinde büyük bir heyecanla yaşandığını belirtmektedir.

25 Ağustos 1924'te Muallimler Birliği Kongresi üyelerine yaptığı konuşmada: *"Cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek karakterli koruyucular ister. Yeni nesli bu kalite ve yetenekte yetiştirmek sizin elinizdedir. Sizlerin seçkin görevinizin yerine getirilmesine büyük özveri ile varlığınızı vereceğinize hiç şüphe etmem."*[47] *diyerek Cumhuriyet'in geleceği üzerinde öğretmenlere olan güvenini belirtmektedir.*

Yine Mustafa Kemal Paşa 1925 yılında yaptığı bir konuşmada: *"Bugünkü hükûmetimiz, devlet teşkilatımız doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir devlet teşkilatı ve hükûmettir ki onun ismi Cumhuriyet'tir. Artık hükûmet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hükûmet millettir ve millet hükûmettir. Artık hükûmet ve hükûmet mensupları, kendilerinin milletten ayrı olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu tamamen anlamışlardır."*[48] *sözleri ile de Cumhuriyet'in gerçek sahibinin millet olduğunu belirtmiştir.*

14 Ekim 1925'te İzmir Kız Öğretmen Okulunda yaptığı konuşmasında: *"Cumhuriyet ahlak erdemine dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Sultanlık korku ve tehdide dayanan bir idaredir, cumhuriyet idaresi erdemli ve namuslu insanlar yetiştirir. Sultanlık korkuya, tehdide dayandığı için korkak, alçak, rezil insanlar yetiştirir. Aradaki fark bunlardan ibarettir."*[49] diyerek cumhuriyet yönetiminin faziletini açıklamıştır.

1 Kasım 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin 2'nci Dönem 4'üncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada: "Cumhuriyet ve uygarlığın başlıca nimeti olan huzur ve güvenliğin sağlanması ve doğrulanması için harcadığımız çabaların olumlu sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bunu onur duyarak anıyorum..."[50] Sözleri ile cumhuriyetin somut sonuçlarının ortaya çıkmaya başladığını belirtmektedir.

1 Kasım 1927'de ikinci kez cumhurbaşkanı seçildikten sonra Türkiye Büyük Millet Meclisinin 3'üncü Dönem 1'inci Toplanma Yılı'nı açarken yaptığı konuşmada: *"Sevgili arkadaşlarım! Cumhuriyet'in iç ve dış siyaseti; gelecekte de saygınlık, kuvvet ve doğruluk ile ve Türk milletinin bütün güçlerini onun zenginliği, mutluluğu ve gelişmesine yöneltilmesi ve bu konulara yoğun ilgi gösterilmesi ile belirlenecektir."*[51] Sözleri ile Cumhuriyet'in genel siyasetini ortaya koymaktadır.

---

[46] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 590 - 591.
[47] age.; s. 605.
[48] Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri; s. 72.
[49] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; s. 676.
[50] age.; s. 712.
[51] age.; s. 725.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanı başta İstanbul olmak üzere yurdun pek çok köşesinde ve halkın her tabakası arasında büyük bir sevinç yaratmıştır. Hemen ertesi gün 30 Ekim 1923 günü İstanbul'un bütün caddeleri baştan başa bayrakla donatılmış ve resmî daireler ve okullar iki gün süre ile tatil edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin 6'ncı Çalışma Yılı'nı açış konuşmasında: "*Büyük Millet Meclisinin altıncı çalışma yılına giriyoruz. Hepimizin, halkın en küçük topluluklarında bile kendi gözlediğimiz ve ilişkilerimizle ortaya çıkan bu gerçek, Cumhuriyet yolunda kazanılan bilgilerin, küçük veya büyük herhangi bir engele karşı, ulusumuz tarafından, kesinlikle korunacağının en inandırıcı kanıtıdır. Kazanılan bilgilerin korunması şöyle dursun, Türk ulusunun yeteneği ve kesin kararlılığı, Cumhuriyet, uygarlık ve yükselme yolunda durmadan çekinmeden ilerlemektedir.*"[52] sözleri ile Cumhuriyet'in dinamik idealini ortaya koymuştur.

Yine Mustafa Kemal Paşa 1927 yılında yaptığı bir başka konuşmasında: *"…Cumhuriyet, Türk milletinin refah ve yükselmesi yolunda asırların görmediği muvaffakiyetlere erişti. Milletin eğilimlerini ve ihtiyaçlarını bularak ve öğrenerek onun refah ve inkişafı gereklerini gerçekleştirmekte Cumhuriyet'in az zamanda elde ettiği neticeler, Cumhuriyet idaresinin milletimize hazırladığı istikbalin daha ne kadar parlak olduğunu tahmin ettirmeye kâfidir. Asla şüphe yoktur ki Cumhuriyet'in müstakbel evlatları, bizden daha çok müreffeh ve bahtiyar olacaklardır."*[53] diyerek Cumhuriyet'in gösterdiği başarıdan bahsetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa 1933 yılında Cumhuriyet'in onuncu yılında yaptığı konuşmada: *"Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz Cumhuriyet'i kurduk; o, on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe uygulamaya koymalıdır.*"[54] sözleri ile aynı zamanda demokrasiye verdiği önemi vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyet üzerine yaptığı tüm bu konuşmalar incelendiğinde, cumhuriyetin üstün vasfı ve Türk milletine en uygun yönetim şeklinin olduğu vurgusu görülmekte ve Cumhuriyet'in dinamik idealinin daima geliştirilmesi ve bu konuda tüm halkın üzerine düşen görevi yerine getirmesi gereği görülmektedir. Dönemin gazetelerinin önemli bir kısmı Cumhuriyet'in ilanını ve gelişimini yakından takip etmekte ve yeni Türk Devleti'nin rejimini halka tanıtmaktadır.

---

[52] Millet Meclisi Tutanak Dergisi; D. II, C 10, 1 Kasım 1924, s. 1.
[53] Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 71.
[54] age.; s. 70.

Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

ALPKAYA, Faruk; Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu (1923-1924), İstanbul,1998.

ARIKAN, Zeki; "Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını", ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, C 1, S 3, Ankara, Temmuz 1985.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, C II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006.

BARAN, Tülay Alim; "İstanbul Basınında Cumhuriyet'in İlanına Tepkiler ve Yorumlar", ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, C 14, S 44, Ankara, Temmuz 1999.

DÖNMEZ, Cengiz; "ATATÜRK ve 75.Yılında Cumhuriyet", ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75.Yılı Özel Sayısı, C 14, S 42.

EROĞLU, Hamza; "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılı Özel Sayısı, Sayı 56, Cilt: XIX, Temmuz 2003.

GÜNEŞ, İhsan; Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükûmetler, Programları ve Meclisteki Yankıları,1908-1923,Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

KABACALI, Alpay; Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın, İstanbul, 2000.

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar ATATÜRK'le Beraber, C I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1986.

KOCATÜRK, Utkan; ATATÜRK Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, ATATÜRK ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005.

KOCATÜRK, Utkan; ATATÜRK'ün Fikir ve Düşünceleri, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi; D. II, C 1, 13 Ağustos 1923.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi; D. II, C 10, 1Kasım 1924.

ÖZKAYA, Yücel; Millî Mücadele'de ATATÜRK ve Basın (1919-1921), Ankara, 1989.

ÖZKAYA, Yücel; “Türk Basınında Cumhuriyet’in İlanının Öncesi ve Sonrası” ATATÜRK Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, C 3, S 11, Ankara, 1993.

TBMM Zabıt Ceridesi; Devre: 2, İctima Senesi: 1, Cilt: 3, İçtima: 43.

Gazeteler

Hâkimiyetimilliye; 1 Kasım 1922.

Hâkimiyetimilliye; 5 Kasım 1922.

İkdâm, 2 Kasım 1922.

İleri; 5 Kasım 1922.

İleri; 1 Kasım 1923.

Vakit; 3 Kasım 1922.

Vakit; 20 Ocak 1923.

Vakit; 29 Ekim 1923.

Vakit; 30 Ekim 1923.

Vakit; 31 Ekim 1923.

EK-1

بوکون غزته‌مز آلتی صحیفه‌در. ایچ صحیفه‌لری موزعلردن ایسته‌یکز

وقت

یومیه غزته

نومره : ۲۰۹٦

مطبعه‌دار امتیازی
استانبول : باب عالی جاده‌سنده جنال اوغلی یوقوشنده.
تلفون نومره‌سی : استانبول ۱۹۷۷ — ۷۸۵ — تلغراف آدرسی : استانبول - وقت

تزغینه مائد اولان نثریه‌لرك و اداره‌یه مائد اولان اداره مدیریتمك کوندرلمه‌لری، اخذ اجرا آزره ایدیلن اولان ایکنجی آدرسدن ویرلمه‌ی شرطیله قبول ایدیلیر.

بدلی سنه
آبونه شرائطی
سنلکی ۱۹۰۰، آلتی آیلغی ۶۰۰، اوچ آیلغی ۳۷۵ غروشدر.
ممالك اجنبیه ایچون : ۱۷۰۰ ، آلتی آیلغی ۹۰۰، اوچ آیلغی ۵۰۰ غروشدر.
اعلانلر ایچون اداره مدیریتیله فراولاندیریلیر ، تزغینلرك اعلانلرك عائد اعلانلر ایسه‌سلطه‌سنه اولدیغنه اعتنا ایدلمکیچون بر بوتوك عنوانیدن دولای مسئولیت قبول ایدیلمز .

۱۸ ربیع الاول ۱۳٤۲ ✽ پازارتیسی ✽ ۲۹ تشرین اول ۱۹۲۳

نسخه‌سی ۳ غروشدر

نسخه‌سی ۳ غروشدر

غازی پاشا وفرقه اداره‌سی هیئت وکیله نامزدلرینی اقرار لاشدیرمشدر، رئیس علی فؤاد پاشادر

دلیلیه وکالتی نامزدی ثابت بك — شریعه وکالتی نامزدی مصطفی فوزی افندی — هیئت وکیله ریاستی نامزدی علی فؤاد پاشا — اوکالی حربیه عمومیه ریاستی نامزدی مشیر فوزی پاشا — طوبجه وکالتی نامزدی دوقتور عدنان بك

خلق فرقه‌سی هیئت اداره‌سنك ثبیت ایتدیکی هیئت وکیله اعضالری

آنقره ، ۲۸ تشرین اول [خصوصی طلغرافیمز] — بوکون غازی مصطفی کمال پاشا حضرتلرینك ریاستی آلتنده خلق فرقه‌سی هیئت اداره‌سی اجتماع ایدرك هیئت وکیله فرقه‌لك نامزدلرینی تعیین ایتمشلردر. هیئت وکیله ریاستنه مدافعه ملیه وکالتی اقتضاسنا آنقره مبعوثی فریق علی فؤاد پاشا ، ارکان حربیه عمومیه ریاستنه استانبول مبعوثی مشیر مصطفی فوزی پاشا ، شریعه وکالته سابق وزیر مصطفی فهمی افندی ، دلیلیه وکالته استی اوقاف مستشاری پودرم مبعوثی منیر ، داخلیه وکالته اوزنجان مبعوثی مصطفی نجاتی ثابت و خارجیه وکالته استانبول مبعوثی عدنان ، معارف وکالته سابق معارف وکالتی مستشاری چالاق قلعه مبعوثی ساعی رفعت ، اقتصاد وکالته ازمیر مبعوثی جلال ، نافعه وکالته طرزون مبعوثی استی نافعه مستشاری عخار ، مالیه وکالته دیوان محاسبات اعضای سابقه‌سندن اسماعیل مبعوثی مکرم ، تجارت وکالته اسیوط مبعوثی رفیق ، اعمار وبلدیه‌لر استانبول وکالته ازمیر مبعوثی نجاتی بکلر نامزد کوسترلمشلردر.

بو تقدیرده یکی هیئت وکیله بارین [بوکون] تشکیل ایتمش اولوبه‌جقدر. حسین نجاتی

کاظم قاراباکر پاشا

شیدیزده کلك اوزره طرزونه واصل اولمشدر.

قاسم قاراباکر پاشا

(موتدرسمز)

دیکر اوروپا متفقلرك تشبثاتك قبولنی اولدیغی آنلاشیلان قاسم قاراباکر اولوبان استانبول مبعوثی فریق کاظم قاراباکر پاشا ترقیدیکزدن وداع سیاسی آلای اعدادی طرزونه واصل اولمشدر. پاشا بیوك تلغرافی ضمننده پاشاك ترشه اولدیغنی ایلاوجه بیرکی جسنلکی ایله طرزونه دیریلرك تشریفلرینه انتظار اولونمشدر. مثلی پاشا حضرتلرك مبشیرلرنه باشد بوزنلی صلاح الدین وناصر شاهاری بوزنلی طلاعلان بولاغی اولدیغی بکز بولمشدر.

کلمه‌لری تعریف، کلمه‌لری سوکز اکاکه کیسه‌لری قضاتی وکیلی مبعوثی اولدیغی اوزره زوات اعمیقکدر.

حریه مکتبنده

درسه دخترسی بر تابلك ترتیبی کوزه‌لشدیرمشدر

کتاب عسکریه متلری عمومیسی

یکی کلمه

مدیریت مکتبنده بر تابلك ترتیبی ایچون بلاتیك عسکریه متلری دی بیاده دن و طوپرلری قول ایدیکز آیریسی یاقمه، طوغلدیلر.

حربیه مکتبی آنقره ایچی ، خاطراتلرنه مکتب اعلای اولدیغی مناسبت ، بیا وقدر ، استانبولده بلیلیور کتب حربیه نامی ایله طوغرلدیغی طوغرلدیغی کلمه‌لر اعداد کسوکرلر حربیه ایچندی ، عسکریه و اولکی مکتب حربیه‌لری ایچندی ، عمومیدی کلمه‌لر حربیه‌لری ظن ایلیه‌لر.

مکتب وطنی بلا تابلدر ایدیلمشدر اولمله بوزه‌وقدیکی وجهله کیدر ایدی اولی هیئت دوسوله بلیلمادی ، مکتب عمومی ایچون وسائط بیدری اکلو ایدیکلدندر ، اعدادلر استانبولدن متعهد جریت کلمکدن سوکره دوسوله بلیلمادی ، اعدادلر مبکر قیزیلر ، دوکمکلك یولدر ، لکنکر قوله اعدادیسی قوزلرینه باشلوق یوزنلی دولتلینی ایله بر اولدر، وقوزدوی ، معارف وکالتی توزیع دارالفنونی ایچنی دوسیه ایله کیدیکنی اعدادی میکرکه اولدقدن چیقماسی ایچون ایچنی ، قوزلرینه باشد مناسب بر یاده دیدیلر.

کلمه‌لر دکر اولوانی رهی کوکدرلنی دوزوله بلمکدن سوکرا بر تابلدنبرلمشدر. مارلیدن اعدادی ایچون اولدوقلر ایچون اعدادی ایچون ایچنی ، اکر سریع، یوسوزلیغه بوزله بر تابلك ، مقدمه‌سنه بر تابلدیکز ، ایچندی بوزلرکلکی بوزکده قل ایچونی مبتدیلر ایچون ایچنی‌سنه‌سنه بوزدوسوکلمه‌لر ، ایچنده اولوبه قزلرینه‌دیکز ، بوزدوسوکلمه‌لر ، ایچنده قزلرینه‌دیکز ، ایچنده قزلرینه‌دیکز ، ایچنده قزلرینه‌دیکز

EK-2

وقت

یومیه غزته

نمره : ۲۰۹۷

مطبعه و اداره‌خانه‌سی

استانبول : باب عالی جاده‌سنده، جلال افندی قوغوشنده

کاغذ آدریسی : استانبول ۱۷۰ — ۷۷۸ — تلغراف آدریسی : استانبول — وقت

نازه‌لیغ ایچون اداره‌یه مکتوب یازیلمالی، مندرجات حقنده‌کی شکایتلر ایچون مطبعه‌یه، اعلانلر حقنده‌کی مخابره‌لر ایچون اداره‌یه مراجعت اولنمالی، اداره‌یه تلغراف چکیلمه‌سی، تلغراف آدریسی اداره‌نک آدریسی اولمالی، مندرجات حقنده‌کی مخابره‌لر ایچون پوله‌لر ایلاوه اولنمالی

صفحه‌سی ۳ غروشدر

۱۹ ربیع‌الاول ۱۳۴۲ — ۳۰ تشرین‌ثانی ۱۳۳۹

جمهوریت دون رسماً اعلان ایدلدی. برنجی رئیس جمهور غازی مصطفی کمال پاشادر. ایلك باش وکالتی ده عصمت پاشا اشغال ایده‌جکدر

غازی فرقه‌سنك دونه صباح عقد ایتدیکی خصوصی اجتماعده سوکرا، بیوك ملت مجلسی آقشام اوزری طوپلانه‌رق دونانمك شکلی جمهوریت اولدیغنی رسماً قبول ومصطفی کمال پاشایی ده حاضر بولونان ۱۵۸ بیوك‌لك آراسیز ریاست جمهوره انتخاب ایتمشدر.

بیوك ملت مجلسنده

آنکره ۲۹ (تلفون) — بیوك ملت مجلسی بوگون ساعت اوچده توپلانه‌رق جلسه‌یه باشلامشدر. سوکرا ساعت آکسیکمسه‌یه طوغرلمق کلمه‌لری ایله آکسیکمسه‌یه طوغرلمق کلمه‌لری ایله آیاغه قالقه‌رق اوچ دفعه بیوك یاشاسون صدالری ایله مجلس

EK-3

وقت

یومیه غزته

نمره‌سی : ۲۰۹۸

مطبعه‌دار و مدیری

استانبول : باب عالی جاده‌سنده جمال اوغلی یوقوشنده‌در.

تلفون نومره‌سی : استانبول ۷۸۷۰ — تلغراف آدرسی : استانبول - وقت

نرخ‌لری : بلده اوزره‌کی ایچون بر آیلغی ۳۰۰ قروشدر. خارجه‌یه ۷۰۰ قروشدر.

آبونه شرائطی

سنه‌لکی ۱۹۱۰ : آلتی آیلغی ۶۰۰ ، اوچ آیلغی ۳۰۰ قروشدر.

خارجه ایچون : ۱۷۰۰ ، آلتی آیلغی ۹۰۰ ، اوچ آیلغی ۵۰۰ قروشدر.

اعلان شرائطی اداره‌ده قرارلاشدیریلیر ، اعلانلر اداره‌ده علی‌الاعلا اصدار ایدیلمکده‌در.

اوقاف‌نامه اعتباراتنگ باز بولنمقی ایچون اوقاف نظارتنگ تشکیلی لازم‌در.

۲۰ ربیع‌الاول ۱۳۴۲ — چارشنبا — ۲۱ تشرین‌ثانی ۱۳۲۹ / ۱۹۱۱

نسخه‌سی ۳ قروشدر

جمهوریت اعلان‌نده‌سی موکرا یکی جمهوریتمزك ایلك قابینه‌سی عصمت پاشانك ریاستی آلتنده تشکل ایده‌رك ایلك اجتماعنی عقد ایتدی

استانبول مسعود اولماسنی تمنی ایتمه‌کمزی بر دورك ایلك کونده وقوروبارلری نظاهراته بولونمدی کیمه‌ر، باشده‌نباشه دوننامدی . بر بر فنار آیدیلری ترتیب ایدیلدی (نورك جمهوریتی) تسعید ایدیلدی

دون بغداد ولایتنده تبریکات قبولاندن صوکرا دعا ایدیلیرکن

موتوراب ... جمهوریتنی سلامانلان آجنبی سفاتن سرسمسندن انکلترهنك آبدارلاریدر

جمهوریتنی سلامانلان آجنبی سفاتن سرسمسندن انکلترهنك آبدارلاریدر

دون کیجه قصابلرقپولی موکرده استانبول اعلان ایتمش ، شنبه‌یه قدار ، بر طاقم جهور ، بر طاقم کوکلی ، بر طاقم اقلیتچیلر ، شکل شکل آلای‌مزه تشبه ، موکرکی جهوریتی ، جهوریت قلب ایتمکلری .

جهوریت اعلان‌نده‌سی موکرده‌سی بیت اولمیور ، بر دوره‌دن بری ، بر تکانیاز کبی ، ترکیه‌نك ایلك اعلان‌نامه‌سی ، ترکیه‌نك ایلك موکرده‌سی ، ترکیه‌نك ایلك جهوریتی ، بر تکانیاز کبی ، ترکیه‌نك ایلك قابینه‌سی ، ترکیه‌نك ایلك اجتماعی ، ترکیه‌نك ایلك جهوریتی ، ترکیه‌نك ایلك اعلان‌نامه‌س

DÖRDÜNCÜ OTURUM

ATATÜRK DÖNEMİNDE SOSYOKÜLTÜREL KAZANIMLAR

ATATÜRK DÖNEMİ EĞİTİM, BİLİM VE KÜLTÜR ALANINDAKİ KAZANIMLAR

Doç.Dr. Sadiye TUTSAK*

Özet

Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde; gittikçe köhneleşen ve kendi hâline terk edilen klasik eğitim müesseseleri varlığını muhafaza ederken Batı tarzında oluşturulmaya çalışılan yeni eğitim müesseseleri ise gittikçe ivme kazandı. Devletin çatısı altında ayrı zihniyette yeni kuşaklar yetiştiren bu eğitim müesseselerinden başka, gittikçe sayıları artan ve ayrılıkçı düşünceler içerisinde eğitim ve öğretim faaliyetlerini devam ettiren yabancı mekteplerin ve gayrimüslim mekteplerinin bulunması; Osmanlı ülkesinde fikrî ayrışmaların derinleşmesine, kamplaşmasına temel teşkil etti. Çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin bu eğitim ortamı içerisinde halkını bir ülkü ve hedef etrafında birleştirememesi, yıkılış sürecinde çok önemli bir unsurdur. Eğitim hayatındaki bu çalkantılı ve çok başlılık Osmanlı'da bilimin eski - yeni çatışması arasında sıkışıp kalmasına sebep oldu. Bu ortamda, eskinin muhafazakâr ilim algısının karşısında, cılız diyebileceğimiz Batı tarzında pozitif bilimlere yönelme çabası bulunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemindeki eski - yeni çatışması geleneksel halk kültürünü, Batı'nın kültürel değerlerini taklitçi bir zihniyet ile değiştirme anlayışı kendisini gösterdi.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine mirasçısı olarak muasır medeniyet seviyesine ulaşmayı hedefleyen yeni bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu. Bu hedefi ortaya koyan yeni devletin kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK, şüphesiz eğitimin, bilimin ülkede güçlenmesini ve halkın kültür seviyesinin yükselmesi için topyekûn bir mücadeleyi başlattı. Tarihî ömrünü tamamlamış ve Osmanlı Dönemi'nden miras kalmış olan eğitim, bilim ve kültürel müesseseler, yeni kurulan devletin kuruluş felsefesi ile uyuşmadığından dolayı kapatılma yoluna gidilirken halkın ihtiyaçları göz önünde tutularak gerektiğinde yerlerine yeni müesseseler kuruldu. Ülkeyi muasır medeniyet seviyesine taşıyabilecek yapıya sahip olan bu sahadaki bazı müesseseler ise yeni anlayışa uygun şekilde ıslah edildi. Bu düzenlemelerin laik temeller üzerinde yapılması hususuna bilhassa hassasiyet gösterildi.

Bu çalışmanın, devrin arşiv kaynakları, hatıraları, gazete ve dergileri, matbu eserleri incelenerek elde edilen bilgiler çerçevesinde yapılması hedeflenmektedir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda; ATATÜRK döneminde eğitim, bilim ve kültür sahasında ortaya çıkan değişim, oluşum ve gelişmelerin, sebep - sonuç ilişkisi içerisinde yorum ve sentezler ihtiva edecek şekilde ele alınması planlanmaktadır.

Abstract

During the decline period of Ottoman State, while the outdated classical educational institutions maintained their existence, the number of western-oriented modern educational institutions were also increasing. Other than these educational institutions which were already training students with different mindsets under the roof of the same state, there were also Non-Muslim schools which were gradually increasing in number and giving education in separatist manner. These different kinds of educational philosophies caused political polarization and disagreements to deepen. The fact that the declining Ottoman State could not unite its people in one ideal and one goal in this conflicting educational enviroment became a critical factor in the process that lead to its downfall. In this turbulent times of Ottoman educational life, science got stuck between old-new conflict. There were weak efforts to gravitate toward western-oriented positive sciences against conservative science. This old-new conflict in the last period of Ottoman State, manifested itself in changing the traditional culture with western cultural values

The Ottoman State came to an end after the First World War and a new State of the Republic of Turkey with the aim of reaching the level of contemporary civilization was founded. The founder of the new state Mustafa Kemal ATATÜRK started a full-scale campaign for developing the education and science in the country and for improving the cultural level of people. Educational, scientific and cultural institutions that consumed their historical lives and did not harmonize with the foundation philosophy of the newly-founded state were closed and

* Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, *sadiyetutsak@hotmail.com*

new institutions were founded when necessary and institutions which could be improved to the level of contemporary civilization were reformed accordingly. These regulations were especially done depending on the secular principles.

We aim to do this study within the frame of information which we gather by examining archival records, memoirs, newspapers, journals and printed books of the period. We plan to approach to the subject of developments and changes in the educational, scientific and cultural fields during the ATATÜRK era by using cause and effect relation, interpretation and synthesis.

Giriş

Üç kıtaya hükmetmiş olan Osmanlı Devleti, iç ve dış sebeplerden dolayı ömrünü tamamlayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarihteki yerini aldı. Türk İstiklal Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu. Osmanlı'nın çöküş devrinde hemen hemen her müessesede göze çarpan bozulma ve köhneleşme karşısında ortaya çıkan yenileşme - Batılılaşma hamlesi, Cumhuriyet Türkiye'sinde Türk halkının hasletlerini dikkate alınarak reformist bir yaklaşımla yeni düzenlemelerle yeniden şekillendi. İnsanı ve akılcılığı ön plana alan bu düzenlemelerin mimarı olan devlet kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni muasır medeniyet seviyesine çıkarmayı hedefleyen bir anlayışla icraatlarını gerçekleştirdi. Bu icraatlar arasında ülkede eğitim, bilim ve kültür seviyesinin yükselmesi için topyekûn bir mücadelenin başlatılması, ortaya koyulan hedefe yönelik nesillerin yetiştirilmesi açısından tartışmasız ayrı bir öneme haizdir. Mustafa Kemal Paşa, İstiklal Harbi'nin hemen ardından 1922 yılı Ekim ayında yaptığı bir konuşmada eğitimin, bilimin ve kültürün nasıl birbiriyle bağlantılı olduğunu şöyle açıklıyor: "*Mektebin vereceği ilim ve fen sayesindedir ki Türk milleti, Türk sanatı, iktisadiyatı, Türk şiiri ve edebiyatı, bütün bedaiyile inkişaf eder.*"[1]

1. Eğitim

ATATÜRK döneminde hedeflenen millî ve modern eğitim hamlesini anlayabilmek için ilk önce Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan tedrisattaki yozlaşma ve köhneleşmeyi izah etmek gerekir. Osmanlı; ülkesindeki Müslüman halkın tedrisatını, İslam dünyasında klasik eğitim müessesinin yükseköğretim kurumu olan medreseler ve temel eğitim kurumu olarak da sıbyan mektepleriyle gerçekleştirdi. Altı yüzyıldan fazla tarihî bir geçmişe sahip olan Osmanlı Devleti'nin, değişen dünya ve ülke şartları içerisinde kendi bünyesinde yenileşmeyi gerçekleştirememesi, bu eğitim kurumlarına da olumsuz yönde tesir etti.[2] XVI. yüzyılın sonlarına doğru medreselerde başlayan bozulma,[3] sıbyan mekteplerini de etkiledi.[4]

---

[1] Afet İnan; *Atatürk ve İlim*, MSB Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1963, s. 7.

[2] İlhan Tekeli, Selim İlkin; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 23.

[3] Sadiye Tutsak; *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 1, 4.

[4] Yahya Akyüz; *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 83. Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Laleli semtinde 1901 yılında gittiği "*Yolgeçen Mektebi*"nde ezbere dayanan

Medreselerde okutulan akli ilimlerin yerini gittikçe naklî ilimler aldı[5]. Bu eğitim kurumlarında akli hâkimiyetin gittikçe erozyona uğraması, beraberinde iltimas ve kayırmacılığı yaygınlaştırdı.[6] Osmanlı Devleti'nde diğer müesseselerde olduğu gibi ulemalığı hak edenlerden ziyade maddi menfaat yuvası hâline getirilen medreselerde, iltimasların gittikçe arttığı bir dönem başlayacaktır. Medreselerde bozulmayı en çarpıcı şekilde ifade eden, beşik ulemalığının ortaya çıkmasıdır. Skolastik, yani dogmatik eğitim anlayışı, medreselerde eğitimin gittikçe köhneleşmesine neden oldu.[7] Bu kısır döngü içerisinde kalan medreseler, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda âdeta yeniliklere karşı çıkan muhalefetin bel kemiğini oluşturuyordu. Medreselerde yapılması düşünülen ıslah çalışmalarına medreseliler karşı çıkıyorlardı. Gittikçe köhneleşen medreseler, XIX. yüzyılda kendi kaderine terk edildi ve bir avuç Osmanlı aydını, Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarma çabası ile Batı tarzında yeni eğitim müesseselerini (iptidai, rüşdiye, idadi, sultani, darülfünun vs. mektepler) açtılar. Gittikçe ivme kazanan bu yeni eğitim anlayışı, köhne ama kök salmış eski eğitim kurumları karşısında çoğulcu bir üstünlüğü sağlayamadı.[8] II. Meşrutiyet Dönemi'nde medreselerde yapılmaya çalışılan ıslahat çabası da Balkan ve Birinci Dünya Savaşları nedeniyle pek de olumlu netice veremedi.[9] Bu eğitim kargaşası içerisinde eski ve yeni eğitim anlayışı içerisinde iki farklı anlayışa sahip bir genç nesil yetişmekte idi.[10]

Osmanlı Devleti'nin çöküş devrinde yabancı devletler, kendi siyasi menfaatleri çerçevesinde gayrimüslimlere destek vererek şımartmışlardır. Bundan güç alan gayrimüslimler süreç içerisinde Osmanlı Devleti'ne karşı bayrak açtılar. Bu dönemde bu açılan gayrimüslim ve yabancı mekteplerinin teftişi yapılamadığı için bu müesseselerde Osmanlı Devleti'ni bölüp parçalamaya yönelik faaliyetler sürdürülmekte idi.[11] Osmanlı Devleti bu mektepleri teftiş etmeye başladığında ise karşısında Avrupa devletlerini buluyordu. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda dış siyasette tek başına ayakta

---

iptidai öğrenme usulünü, "*Küçük yaşta zekâmızı ezmek, şuurumuzu karartmak için yeterli sebepti.*" şeklide eleştirmektedir. Bk. Mustafa Çıkar; *Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 22.

[5] Yaşar Sarıkaya; "Osmanlı Medreselerinde Akli İlimlerin İhmali Meselesi Üzerine Bazı Mülahazalar", Osmanlı *Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, İstanbul, 12-15 Nisan 1999*, İstanbul, 2001, s. 145-147.

[6] Akyüz; s.74-75.

[7] Bayram Kodaman; *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. X.

[8] Başkâtipzade Ragıp Bey; *Tarih-i Hayatım*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1996, s. 9-14, 16-23. Mustafa Şanal; "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 2003/1, s. 153 - 154.

[9] Başkâtipzâde Ragıp Bey; s. 38-40, 45. Sadiye Tutsak; "Muğla Encümen-i İlmiyesine Ait Bir Karar Defterinin Değerlendirilmesi, *OTAM*, Sayı 14, 2003, s. 165.

[10] *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar*; Yay. Haz.: Reşat Genç, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. XI-XII.

[11] Necdet Sevinç; *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, Ankara, İstanbul, Basım Tarihi Yok, s. 12-14.

duramadığı için bu mekteplerin teftişinde geri adım atmak zorunda kalıyordu[12].

Osmanlı Devleti çatısı altında; Müslüman halk arasında muhafazakâr ve yenikçi fikir taşıyan iki ayrı grup birbiri ile tezat teşkil ederken diğer yandan bu yabancı ve gayrimüslim mekteplerde yetişen ve devletin varlığını tehdit eden diğer bir grup kitle bulunuyordu. Osmanlı ülkesinde fikrî ayrışmaların derinleşmesine, kamplaşmasına bu eğitim anlayışı temel teşkil etmiştir. Çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin, bu eğitim ortamı içerisinde halkını bir ülkü ve hedef etrafında birleştirememesi, yıkılışına giden süreçte çok önemli bir unsurdur.[13]

Türk İstiklal Harbi yıllarında İtilaf devletlerinin işgalleri ve baskısı karşısında Anadolu'da eğitim çok sıkıntı bir dönem geçirecektir. Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra kurulan hükûmetin bünyesinde Maarif Vekâletinin bulunması hasebiyle ilk başta maarifte çift başlılığı ortaya çıkardı. Maarif Vekâleti, Anadolu'da Maarif Nezaretinden devraldığı 48 vilayetteki 682'si kapalı 3.495 iptidai mektebi, 3.316 iptidai muallimi, 5 tam devreli sultani, 32 dokuz senelik sultani ve idadi mektebi, 13 darülmuallimin ve 4 darülmuallimat mektebinde eğitim faaliyetlerini yürütmeye gayret etmiştir. Vekâlet, her birerinde birkaç memurun bulunduğu Program Heyeti, İlk Tedrisat, Sicil ve İstatistik Müdürlüklerinden oluşan çok basit teşkilatla çalışmalarını yürüttü.[14] İtilaf devletleri tarafından işgale maruz kalan yerlerde; mekteplerin kapatılması, had safhada olan maddi sıkıntı, muallim ve bina yetersizliği vs. sebeplerden dolayı eğitim hayatı Müslümanlar açısından daha da elem verici boyutlara ulaştı. Ankara Hükûmeti; eğitime önem vermesine rağmen[15] muallimlerin askere alınması,[16] maddi sıkıntı yüzünden muallim maaşlarının ödenememesi, mekteplerin kapatılması, sağlık meseleleri gibi pek çok sorunla mücadele etti. Bu meselelerin yanında Maarif vekilinin 5 Aralık 1920 tarihinde Heyet-i Vekile Riyasetine yazdığı bir yazıda, birçok yerde mektep binalarının askeriye ve hükûmet tarafından işgal edilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmesi, şehir dâhilindeki başka binalar tedarik edilerek yerleşebilecekleri tavsiyesinde bulunması, Ankara Hükûmetinin mektep binalarının kullanımında titiz davranamadığını da ortaya koymaktadır.

---

[12] Halit Ertuğrul; *Azınlık ve Yabancı Okulları, Türk Toplumuna Etkisi*, Nesil Basım Yayın, İstanbul, 1998, s. 99-100,148-150. Akyüz; *Türk Eğitim Tarihi*, s. 220-221.

[13] Hidayet Vahapoğlu; *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s.57-78. Ertuğrul; s.100, 134. Akyüz; s. 299.

[14] Tutsak; s. 12.

[15] Ankara Hükûmetinin ilmiye medreselerini canlandırma çabası içerisinde bulunması, muallimlerin askerliklerini tecil etmesi, 15 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresi düzenlenmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Savaşı öncesinde kongreye bizzat katılarak burada eğitim alanında önemli görüşlerini beyan etmesi gibi daha birçok misal, eğitime verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca 1921 yılı son ayında maarife kesin bir programın tatbik edilmesi için bir heyet oluşturuldu. Bk. *Akşam*; 16 Kânunuevvel 1337.

[16] *Akşam*, 30 Teşrinisani 1337. Kâmil Su; *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, Muhtelif Sayfalar.

Mektep yapılacak iyi bina bulunamadığından vekâletin, "*memleketin irfânı nazâr-ı dikkâte alınarak bu mekteplerin bir an evvel tahliye itdirilmesi rica*"da bulunması savaş yıllarında bina sıkıntısının önemli bir mesele olduğu ipucunu vermektedir.[17] Bir taraftan İşgalci devletlerle savaşırken diğer taraftan İstanbul Hükûmetinin menfi tavrı ile mücadele etmek zorunda kalan Maarif Vekâleti, eğitimde kayda değer bir gelişme gösteremediği gibi işgal dışındaki mekteplerde mevcut durumu koruma konusunda ciddi sıkıntılar da yaşadı.[18] Bütün sıkıntılara rağmen Cumhuriyet Devri'nde takip edilecek eğitimin fikrî temeli 9 Mayıs 1920 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinin programında şöyle açıklanmıştır:

"*Maarif işlerinde gayemiz; çocuklarımıza verilecek eğitimi her anlamıyla dinî ve millî bir konuma getirmek ve onları hayat mücadelesinde başarılı kılacak, dayanaklarını kendi öz benliklerinde bulduracak, girişim gücü ve kendilerine güven gibi karakter verecek, üretici bir fikir ve şuuru uyandıracak, yüksek bir düzeye ulaştırmak; resmî öğretim ve eğitimi, bütün okullarımızı en bilimsel ve çağdaş olan esaslar ve sağlık kuralları içerisinde yeniden düzenlemek ve programlarını iyileştirmek; milletin var oluş nedenine, coğrafi ve iklim şartlarına, tarihî ve toplumsal geleneklerimize uygun bilimsel ders kitapları meydana getirmek; halk kitlesinden sözleri toplayarak dilimizin sözlüğünü yapmak, bizde millî ruhu artıracak tarihî, edebî ve sosyal eserleri bilgili ve yetenekli kimselere yazdırmak; eski millî eserlerimizi kayıtlara geçirmek ve korumak, Batı'nın ve Doğu'nun ilmî ve fenni eserlerini dilimize çevirtmek, kısaca bir milletin hayat ve varlığını korumak için en önemli etmen olan maarif işlerine özel bir dikkat ve çaba göstererek çalışmaktır.*"[19]

Mustafa Kemal Paşa, daha savaş devam ederken 1 Mart 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış konuşmasında maarif programının temel hedefinin köylüye *"…okumak, yazmak, ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıyacak kadar coğrafi, tarihî ve ahlaki malumat vermek ve âmal-ı erbaayı öğretmek*" olduğunu beyan etti.[20] Bu açıklama, köylünün içinde bulunduğu cehaleti açıkça ortaya koymaktadır. Hedeflenen bu ideali gerçekleştirmek muallimler için oldukça meşakkatli olacaktır. Zira İzmir'in 9 Eylül 1922'de Yunan işgalinden kurtuluşundan kısa süre sonra, 9 Aralık 1922 tarihinde İzmir Darülmuallimin Mektebine Türkçe ve edebiyat muallimi olarak göreve başlayan Hasan Ali Yücel, ders verdiği gençlerin temel bilgilerden yoksun, talebe olma özelliği olmayan, mektebi yeme içme ve barınma olanağı veren bir yurt gibi gördüklerinden bahsetmektedir.[21] Uzun savaş yıllarının yarattığı bu bezginlik, yılgınlık karşısında halkın çocuğunu okutmak konusunda çaba göstermesi umut verici bir gelişmedir.

---

[17] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*; 030-10/143-27-4-4.
[18] Mustafa Ergün; *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s.11-26.
[19] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*; Devre I, Cilt I, s.241-242.
[20] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s.245.
[21] Çıkar; s.45-46, 49.

Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin geçtiği Dumlupınar halkı, 300 kadar çocuğunun cahil kalmasından korktuğu için *Yenigün* gazetesine gönderdiği mektuplarda köyüne bir muallim gönderilmesini istemektedir. Köy halkı adına Hacı Mehmed tarafından yazılan mektupta, boş olan mektebe gelecek muallimin parasını ödeyecek tahsisat yoksa köylünün hem bu muallim maaşını hem de mektebin muhtelif masraflarını karşılayacağı bildirilmektedir.[22] Bu misal köylünün okuyup yazma konusunda hevesli olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'nın son döneminde girdaplı bir süreç geçiren Türk eğitimi; millî ve modern eğitim anlayışında esaslı kalkınma hamlesini İstiklal Harbi sonrasında kurulan Cumhuriyet Devri'nde gerçekleştirecektir. İstiklal Harbi'nin hemen sonrasında kısa sürede büyük mesafelerin alınması için bir an önce eğitimde, yeni kurulacak devletin kuruluş amacı ve felsefesine uygun çalışmaların başlatılması gerekiyordu. Yeni dönemde eğitim, teokratik anlayışından sıyrılan tahlil ve kritiğe önem veren akılcı bir yaklaşımın laiklik ve millîlik ilkeleriyle bütünleşmesiyle ayağa kaldırılacaktır.[23] Saltanatın 1 Kasım 1922 tarihinde lağvedilmesinden sonra Maarif Nazırlığının ortadan kaldırılmasıyla eğitimde iki başlılık sona erdi. Maarif Vekâletinin merkez teşkilatı gittikçe güçlendi. Hemen kısa süre sonra Teftiş Heyeti, Yüksek Tedrisat Dairesi ve Telif ve Tercüme Heyeti açıldı.[24] Yeni dönemde teftişe çok önem verildi.[25] 1923 yılı başında savaşın sona ermesinden hemen sonra Maarif Vekâleti, Müfettişler Talimatnamesi'ni tamamlayarak müfettişleri, dokuz maarif mıntıkasına taksim etti. Her mıntıkada bir reis ve dokuz müfettiş olmak üzere on müfettiş bulunacaktı.[26] Ayrıca ülkede sağlıklı bir eğitim ve öğretim sürdürülebilmesi için öncelikli olan eğitimin ihtiyaçları hangi minvalde ise öncelikli olarak bunların karşılanmasına çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa daha devlet kurulmadan önce 1 Mart 1923 tarihinde Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada bir yıllık süre içerisinde, okulların araç gereç eksiklerinin giderilmesi, kapalı olan mekteplerin açılması gibi maarif alanında yapılan işlerin genel maarif ihtiyacının ancak binde birini tatmine yeter derece olduğunu ifade etmesi,[27] bu konuda daha çok iş yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisteki konuşmasından sonra Maarif Vekili İsmail Sefa (Özler) Bey, 8 Mart 1923 tarihinde yayımladığı genelgede eğitimin amaçlarını: Nesillerin millî varlıkları ile çatışmayan her fikre saygılı, ülkeyi esaret altında bırakmayacak zihniyette ve her şeye karşı güçlü ve azimli yetiştirilmesi olarak açıkladı.[28] Bu ilkeler

---

[22] *Yenigün*; 13 Şubat 1923.
[23] Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti; *Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.247.
[24] Hasan Âli Yücel; *Türkiye'de Ortaöğretim*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.38-39.
[25] *Yenigün*; 23 Şubat 1923.
[26] *Yenigün*; 23 Şubat 1923.
[27] *1929-1930 Ders Senesi Muallim Yıllığı*; İkinci Sene, Türk Maarif Cemiyeti Yayını, s.69. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; Cilt I, s. 315.
[28] Akyüz; s. 300-301.

eğitimcilere "*Misak-ı Maarif*" olarak benimsetildi.[29] Yeni eğitim anlayışının temelinde millî duygularla mücehhez üretici ve kişilikli insan yetiştirme anlayışı vardı. Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923 tarihli dokuz maddelik seçim bildirgesinde ilk mekteplerde eğitim birliğinden bahsederek modern esaslar doğrultusunda bu eğitim kurumlarının şekillendirileceğini, muallim ve müderrislerin refahı ve güç kazanmalarının sağlanacağı ve halkın bilgilendirilip yetiştirileceği sözünü verdi.[30]

Maarif Vekili İsmail Sefa Bey, Millî Mücadele Dönemi'nde basit bir teşkilat yapısına sahip Maarif Vekâletini Fransa ve İspanya'daki merkezî teşkilatı esas alarak idari ve ilmî olarak iki kısma ayırarak şekillendirdi.[31] Yeni Türkiye'nin maarif alanında atılacak atılımlar, yabancı mekteplere karşı ilk uygulamalar İsmail Sefa Bey döneminde gerçekleşti. Maarif Vekâleti bu yeni dönemde eğitim alanında eskiyle yeniyi birbirinden hemen ayırıp eskiyi koparıp atmaktan ziyade tedrici düzenlemelerle değişimi gerçekleştirmeyi planladı.[32] Mesela Cumhuriyet'in ilk yılarında yeni bina yapımı ertelenerek eğitim sisteminin temelini teşkil edecek düzenlemeler yapılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitimde yapılması planlanan yeniklerin gerçekleşememesinde mali sıkıntının önemi yadsınamaz. Maddi imkânların çoğu, ülke savunmasına ayrıldığı için Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim sahasında mevcut mektepleri iyi idare etmek anlayışı hâkim oldu.[33] Savaş sonrasında Millî Mücadele Dönemi'ne göre genel bütçede eğitime ayrılan pay neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Eğitime önem verilmesine rağmen savaştan yeni çıkmış olan ülkenin iç ve dış güvenlik kaygılarının üst seviyede olması, 1923 yılı bütçesinde eğitime ayrılan payın azlığı dikkat çekmektedir. Cumhuriyet ilan edilmeden önce Türkiye Büyük Millet Meclisinden 1923 çıkarılan Tahsisat-ı Kanuniye çerçevesinde 67.614.255 liralık bütçenin tahsisattan en fazla payı ülke savunmasından sorumlu Müdafaa-i Milliye 13.000.000 lira alırken ardından 4.594.113 liralık bütçe ile harp yıllarında asayişi bozulan memleketin dirliğini sağlamakla mükellef Jandarma ve onun ardından da 2.208.637 liralık bütçe ile ülkede adaleti tesis etmekle mükellef Adliye sıralanmaktadır. Eğitimin 1.933.566 lira ile 1923 yılı tahsisatından aldığı pay, sıralamada dördüncü sırada bulunmaktadır. Ülkede yeni biten savaşın yarattığı sınır güvenliği, asayiş bozukluğu, adaletin tecellisinde yaşanan menfi durumlar gibi sebeplerden dolayı eğitim, 1923 tahsisatında aldığı pay itibarıyla dördüncü sırada yer almak zorunda kalmıştır.[34] 1923 yılı bütçesine nispeten dört kat bir artış gerçekleşen 1925 yılında eğitim bütçesi 7.742.508 olup Darüleytamlar

---

[29] Cavit Binbaşıoğlu; *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi*, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekışık Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi yayınları, Ankara, 1999, s. 1.
[30] Binbaşıoğlu; s. 4.
[31] Ergün; s. 29.
[32] age.; s. 43.
[33] Adnan Öztürk; *Türkiye'de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli*, Aydın Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Aydın 1999, s. 21.
[34] *Yenigün*; 24 Eylül 1923.

bütçesi olarak tahsisat ayrılan 1.377.205 ile birlikte toplam 9.119.7132'ü bulmaktadır. Bütçede Darüleytama ayrılan pay göz ardı edildiğinde maarifin 1926 ve 1927 yılları bütçeleri aynı paralellikte 7.748.006 TL olarak belirlenmiştir. Maarife daha fazla pay ayrılamamasının sebebi, bayındırlık ve iktisadi kalkınmanın sağlanması zorunluluğundan kaynaklanmakta idi.[35] Fakat kısıtlı imkânlara rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkede büyük bir idealist heyecan vardı.

Maarif alanında birçok yeniliğin yapılmasında, savaş yıllarından sonra toplanan üç Heyet-i İlmiyenin aldığı kararların çok önemli bir yeri vardır. Daha Cumhuriyet kurulmadan önce, 15 Temmuz - 15 Ağustos 1923 tarihleri arasında birinci Heyet-i İlmiyenin toplanması, yeni dönemde ülkede eğitimin nasıl bir şekil alacağına dair hazırlığın ilk aşamasını teşkil etti. Heyetin aldığı kararlar hükûmetin maarif konusunda icraatlarının rehberi konumunda oldu. Çünkü bu heyet toplantısında: Maarifin meseleleri ayrıntılı olarak ele alınmış, her meselenin incelenmesi için hazırlanan komisyonlar yaptığı çalışmalar neticesinde raporlar hazırlamış ve bu raporlar heyette okunarak tartışılmıştır[36]. Toplantı sonrasında iptidai, tali ve ali mekteplerin tedrisat ve teşkilatında yeni düzenlemelere gidilecektir.[37]

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında Anadolu'da eğitimin dörtte üçü medrese çatıları altında yürütülmekte idi.[38] Bu durum Cumhuriyet Dönemi'nde ülkede laik eğitim anlayışının yerleşmesinin ne kadar güç olduğunu ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılında halkla yaptığı bir konuşma esnasında medreselerin menfi durumundan bahsederek bir soru üzerine maarifin tek elde toplanması gerektiğini *"Milletimizin, memleketimizin dârülirfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın, erkek aynı surette oradan çıkmalıdır."* cümlesiyle açıkladı[39]. Bir yıl sonra 1 Mart 1924 tarihinde yaptığı Meclis konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, maarifteki gelişmenin dört sene evvelkine göre bugün on misline ulaştığını

---

[35] Arı; s. 127.

[36] Yücel; *Türkiye'de Ortaöğretim*, s. 21-23. Birinci Heyet-i İlmiyenin aldığı kararlar şunlardır: 1. Maarif-i umumiye icraat programı, 2. Millî hars, 3. Muahedelerle ana kitapların tercümesinde takip olunacak esaslar, 4. İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi teşkilatı, 5. Millî kamus ve sarf, 6. Millî musiki, millî lisan ve edebiyat, 7. Millî tarih kütüphanesi, 8. Millî hazine-i evrak, 9. Millî tarih ve coğrafya enstitüleri, 10. Etnografya müzesi, 11. Millî müze, 12. Mektep müzesi, 13. Ankara'da âli dersler, 14. Tahsil-i iptidai programlarında ne gibi tadilat ihtiyaç vardır, 15. İptidai tahsilden sonra hayati tedrisat programı,16. Tedrisat-ı iptidaiye kararnamesinin tadili lâyihası, 17. Darülmuallimin ve Darülmuallimat nizamname ve programları, 18. Sultanilerde teşkilat ve tahsil müddeti ve sultani isminin tebdili, 19. Sultani İzcilik Teşkilat-ı Esasiyesi, 20. Heyet-i Teftişiye Nizamnamesi layihası, 21. Asar-ı atika nizamnamesi, 22. İstanbul Darülmuallimin ve Darülmuallimatı'nda birer kısm-ı tali teşkili, 23. Galatasaray Sultanisinin teşkilat ve programları, 27. Darülmuallimin-i Aliye'de mukayyet talebeye mesleki malumat verilmesi.

[37] *Yenigün*; 5 Teşrinievvel 1923.

[38] Turhan Feyzioğu; "Atatürk Yolu: Akıcı, Bilimci, Gerçekçi Yol", *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1987, s. 47.

[39] İhsan Sungu; "Tevhid-i Tedrisat", *Belleten*, Cilt II, Sayı 7-8, 1938, s. 423. Medrestü'l-Kuzat'ın Maarif Vekaleti'ne rabtı Muvazene-i Maliye Encümenince karara bağlandı. Bu karar üzerine Maarif Vekâleti tetkike başladı. Bk. *Yenigün*; 22 Şubat 1923.

dile getirmiş ve *"Milletin ara-yı umumiyesinde tesbit olunan terbiye ve tedrisatın tevhid-i umdesinin bilâ ifat(d)e-i an tatbikı lüzumunu müşahede ediyoruz."* ifadesiyle de eğitimin tek elde toplanması gerektiği düşüncesini beyan etti.[40] Kamuoyunda maarifin tek elde toplanması konusu olgunlaşması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisinde 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildi. Bu kanunun ruhunu ortaya koyan:

"1. Türkiye dâhilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

2. Şeriye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir."[41] maddeler ile eğitim Maarif Vekâletinin elinde toplanmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ardından II. Heyet-i İlmiye, Vasıf Bey'in Maarif Vekilliği döneminde 23 Nisan 1924 tarihinde toplandı. Bu toplantıda mekteplerin süreleri ve programlarına ağırlık verildi, bilhassa liselerde gençleri mesleki hayata hazırlayıcı bilgilerin verilmesi konusu üzerinde duruldu. Kamuoyunda önemli eleştirilere maruz kalan II. Heyet-i İlmiye, daha ziyade hükûmetin daha önce hazırladığı veya tasarladığı projelerin onaylandığı bir toplantı olmuştur.[42] Bu durum, maarifin tek elde toplanmasının ve şekillendirilmesi düşüncesinin bir tezahürü olsa gerektir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde daha sonra kapatılan medreselerde okuyan 16.245 talebe arasında yaşları müsait olanlar ilk mekteplere veya liselerin ilk mektep kısımlarına alındılar.[43] Kapatılan Darülhilafe Medreseleri yerine Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile İmam ve Hatip Mektepleri açılacaktır. Diyanet İşleri, 1925 yılında müfettişliklere gönderdiği yazıda, bu mekteplerin açılış gerekçesini "*Hükûmet-i Cumhuriyemizin Teşkilât-ı Esâsiye Kanûnu'na kabul ve tamim itdiği mevâdd-ı mahsûsasından biri Cumhuriyet'in dini din-i İslam olduğu gibi diğer bir maddesiyle de ahkâm-ı şeriye'nin enkâzını taahhüd ider dimekle istihdaf itdiği gayeyi tamamen irâe itmiş olduğu ve Tevhid-i Tedrisât Kanûnilerde tedrisât-ı milliye ve diniyenin yeknesak bir sûretde ceryânını temin içün tâli derecede İmâm Hâtip Mektepleriyle âli derecede İlâhiyât Fakültesi küşâd*" edilmesi olarak bildirdi.[44] 1923-1924 Ders Yılı'nda 29 İmam ve Hatip Mektebi vardı. Bu mekteplere öğrenci talebi olmadığı için sayıları gittikçe azaldı. İmam ve Hatip Mektepleri

---

[40] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; Cilt I, s.347.

[41] Yücel; s.23.

[42] age.; s. 25-27. Ergün; s.74-78. II. Heyet-i İmiyenin aldığı kararlar: 1.İlköğretimin altı seneden beş seneye indirilmesi, 2. Orta ve lisenin birer cüz'ü tam sayılması ve her ikisinin üç sene olması ve böylece orta tahsilin yedi seneden altı seneye indirilmesi, 3. Dört sene olan muallim mekteplerinin beşe çıkarılması, 4. Orta mektep, lise, muallim mektebi programlarının tadili ve içtimaiyyat dersinin ilavesi, 5. İlk mektep müfredat programları, 6. Ders kitaplarının yazdırılması. Bk. Yücel; *s.* 26-27.

[43] Ergün; s.61.

[44] *BCA*; 051/2-13-3-1. Ayrıca bu yazıda Diyanet İşleri; bazı kişilerin medreselerin kapatılması, Kur'an'ın tercüme edilmesini bahane ederek dinin ortadan kaldırılacağı propagası yapmasının halk üzerinde olumsuzluk yarattığını dile getirmektedir.

1926-1927 ders yılından 1929-1930 ders yılına kadar üst üste sadece İstanbul ve Kütahya'da tedrisatına devam edebildi ve sonra kapatıldı.[45]

Darülhilafe Medreseleri dışında kapatılmış olan 479 Medaris-i İlmiye Medresesi talebesinin ise ilk mekteplere devam edeceği karara bağlanırken müderrisleri de "*Ulûm-i Diniyye*" muallimi olarak vazifelerini idame ettireceklerdi.[46] Osmanlıdan miras kalan bu köhne medreselerin kapatılması, basında geniş yer bulmuş, kamuoyunda tartışılmıştır. Medreselerin kapatılması, Cumhuriyet Dönemi'nde eğitimin laik temeller üzerine inşa edilmesinde çok önemli adım oldu.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde 7.000 civarında yetim çocuk barındıran Darüleytamlar da Maarif Vekâletine bağlandı.[47]

İstiklal Harbi döneminde İcra Vekilleri Heyetinin 30 Temmuz 1922 tarihli ve 1718 sayılı kararname ile yabancıların yeni mektep açamayacakları karara bağlandı. Cumhuriyet ilan edilmeden önce 24 Temmuz 1923 tarihinde kabul edilen Lozan Antlaşması'nın 40. maddesine istinaden ülkede bulunan gayrimüslimler dinî, sosyal, hayır kurumları ve eğitim öğretim kurumlarını açmak, yönetmek ve denetlemek hakkına sahip olmuşlardır. Temel eğitime yönelik olan anlaşmanın 41 maddesine göre Türkçe bu mekteplerde zorunlu olacak fakat bu mektepler kendi dillerini de çocuklara öğretebilecektir. Hükûmet; önceden yabancı mekteplerin dinî propaganda, imtiyaz isteği, kanun ve düzenlemelere uymamaları gibi hususlardan dolayı güven duymamakta idi.[48] Bu nedenle mektepler daimî surette teftiş edilecekti. Devletin teftiş ve kontrolünü kabul ettikleri takdirde mektepler tedrisatlarına devam edebilecekti. Daha önceden bu mekteplerin açılması için alınan ferman ve ruhsatnamelerin Türkiye Cumhuriyeti adına yeniletilmesi gerekiyordu.[49] Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitimin laik temeller üzerinde akılcılık üzerine inşası hedeflendiğinden, Osmanlı'nın son döneminde devlete karşı menfi propagandalarda bulunmaları nedeniyle yabancı ve gayrimüslim mektepler de kontrol altına alındı. Devlet kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK, Maurince Pernot'a verdiği demeçte bu konuda çekincelerini açıklamıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki mekteplerin doğrudan Maarif Vekâletine bağlanması, gayrimüslim ve yabancı mektepleri de kapsamaktadır. Bu kanunun kabulünden sonra Vekâlet, gayrimüslim ve yabancı mekteplere gönderdiği genelge ile dine dayalı eğitim ve dinî propagandanın yasaklandığı, binalardaki dinî ibarelerin ve işaretlerin kaldırılması yönünde ikazda bulundu. 1925 yılında gayrimüslim ve yabancı mektepler konusunda neşredilen genelgede; Türkiye ve Türkler aleyhinde hiçbir kötü ifade kullanılmayacak, ayrıca bu mekteplerde haftada beş saat okutulması mecburi olan Türkçe, tarih ve coğrafya dersleri muallimlerinin de

---

[45] Yücel; s. 53.
[46] Ergün; s. 62.
[47] age.; s. 65.
[48] Vahapoğlu; s. 133, 163, 149.
[49] *Yenigün*; 22 Şubat 1923.

Türk olma şartı belirtildi. Laik eğitim anlayışına uymayan medreseleri bile kapatan yeni yönetim, bu konuda gayrimüslim ve yabancı mekteplere de hiç taviz vermeyecektir. Bu konuda Türkiye'de mektebi olan İngiltere, Fransa, İtalya vs. gibi konulan yasaklara ve ikazlara uymayan devletlerle Türkiye Cumhuriyeti sıkıntı yaşadı, uyarıları dikkate almayan mektepler ilk önce cezalandırıldı, direnmeleri hâlinde ise kapatıldı.[50] Türk Devleti bu konuda geri adım atmamış, ödün vermemişti.[51] Mesela Maarif Vekâleti tarafından kanun ve talimata uymayan Mersin'deki Fransız Mektebi 1923 yılında,[52] atanan Türkçe muallimi kabul edilmediği için İngiliz Kız Ortaokulu, gönderilen genelgeye uymayan Zapyon Mektebi 1926 yılında, St. Paul Chéeri Fransız Mektebi 1927 yılında kapatıldı.[53] XX. yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesinde 500 civarında Fransız mektebi açıkken Cumhuriyet Dönemi'nde Maarif Vekâleti tarafından konulan kurallara uyma konusunda direndikleri için kapatıldıklarından sayıları bir hayli azaldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında 11 olan Amerikan mekteplerinin sayısı 1938 tarihinde 6'ya düştü. 1931-1932 ders yılında Fransız mektepleri mevcudunun 39'a inmesi, bu mekteplerin 1'nin ana mektep, 34'ünün ilk mektep, 7'sinin orta, 6'sının lise seviyesinde bulunması yabancı mekteplerin kan kaybını ortaya koymaktadır.[54] 07.11.1935 tarihli ve 2584 sayılı Yabancı Okullar Yönergesi'nde; Türkçeyi muntazam takip edememiş olan yabancı okul öğrencileri için Türkçenin kur hâlinde öğretilmesi üzerinde hassasiyetle duruldu. Yönergede yabancı öğrencilerin kendi tarihlerini kendi dillerinde yazılan tarih kitaplarında okumalarına hak tanındı. Diğer bir Yönerge 01.09.1938 tarihli 2/542 sayılıdır. Bu Yönerge'yle Türkçe kurlarına ait açıklamalar dışında bu okullardan mezun olacak yabancı öğrencilerin Türk üniversitelerinde okumak için Bakanlıkça tespit edilen heyetin önünde bizzat sınava girmeleri mecburi kılındı.[55]

Mustafa Kemal ATATÜRK, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra 25.08.1924 tarihinde Muallimler Birliği Kongresi'nde yaptığı konuşmada muallimlere, yeni nesilleri yeni kurulan devletin beklentisi yönünde ilmî anlayışa uygun hür düşünceye sahip şekilde yetiştirmeleri gerektiğini *"…Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek karakterler ve kişilik sahibi koruyucular ister. Yeni nesli bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir… Sizin muvaffakiyetiniz, Cumhuriyet'in muvaffakiyeti olacaktır... Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister."* cümleleriyle açıklamıştır[56]. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da 22 Ağustos 1924 tarihinde muallimlere yaptığı konuşmada

---

[50] *Tarih IV*; s.260. Vahapoğlu; s.148-149, 151-153.
[51] Ayten Sezer; *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 48-53.
[52] "Mekâtib-i Ecnebiye"; *Yenigün*, 18 Teşrinisani 1923.
[53] Ergün; s. 72-73.
[54] Sezer; s.58, 82-83.
[55] Vahapoğlu; s. 156-158.
[56] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 178-179.

eğitimin önemini *"En mühim, en esası nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki bir milleti ya hür, müstakil, şanlı-i âlî bir heyet-i içtimaiye hâlinde yaşatır ya da bir milleti esâret ve sefalete terk eder."*[57] şeklinde izah eder.

Üye sayısı gittikçe azalan Heyet-i İlmiyelerin III. toplantısı 26 Aralık 1925-8 Ocak 1926 tarihleri arasında gerçekleşti. 22 Mart 1926 tarihine kadar Maarif Teşkilatı Kanunu çıkıncaya kadar ülkede maarif hayatı Heyet-i İlmiyelerin aldığı kararlar ile şekillenmiştir. Daha sonra Maarif Kanunu gereğince kurulan "*Millî Talim ve Terbiye Dairesi*", Heyet-i İlmiyelerin işlevini Maarif Şûraları kuruluncaya kadar üstlenmiştir.[58]

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra muhtelit, yani karma eğitime geçileceğinin işaretini Maarif Vekili Vasıf Çınar, *"Türkiye'de kız çocukları, erkek çocuklarıyla beraber aynı terbiye ve tedris programını takip edecektir."* açıklamasıyla verdi.[59] Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra fiilî uygulamaya, 1924-1925 Ders Yılı başında ilk mekteplerin kayıtlarında kız ve erkek talebelerin karışık alınmasıyla uygulamaya geçildi.[60] III. Heyet-i İlmiyenin aldığı karar doğrultusunda ise muhtelit eğitime geçilmesi kararı resmen alındı.[61] Mekteplerde muhtelit eğitime geçiş, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Medeni Kanunu ile kadının sosyal hayattaki konumunun güçlenmesiyle pekişti.[62] Orta mekteplerde ise 1927-1928 ders yılından itibaren kız orta mekteplerinde kısmen fakat erkeklerde dikkati çeken bir azalmaya karşılık; muhtelit mektepler hızla artış gösterdi. Bu ders yılında 25 muhtelit mektep açık görülürken 1935-1936 ders yılında muhtelit mektep mevcudu 85'e ulaşmıştır.[63] Gittikçe kız ve erkek mekteplerin sayıları azaldı. Bu durum devlet politikası olarak belirlenen laik eğitim anlayışının halk arasında yaygınlaşmasının bir neticesidir. Liselerde muhtelit uygulamaya 1934-1935 ders yılında sadece lise kısmı olan 19 lisede geçildi.[64] Yeni dönemde laik eğitim anlayışı, beraberinde temel eğitimden başlamak üzere mekteplerin gittikçe muhtelit eğitime dönüştürülmesi gerçekleşti. Eğitimdeki

---

[57] *Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri*; Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1990, s. 83.

[58] Ergün; s. 80. III. Heyet-i İlmiyenin aldığı kararlar: 1. Devlet ve vilayet bütçelerinden maarife tahsis edilen paraları en çok verimli bir hâle getirmek, mektepleri, müracaat eden bütün çocukları alabilecek surette genişletecek tedbirleri almak, 2. Liselerin tensiki ve muayyen merkezlerde kuvvetli liseler yapılması ve yavaş yavaş çoğaltılması, 3. Muallim mekteplerinin muayyen merkezlerde teksif ve takviyesi, 4. Meslek mekteplerinin muayyen merkezlerde teksif ve takviyesi, 5. Yatısız orta mekteplerde muhtelit öğretim verilmesi, 6. Stajyer muallimlere verilecek meslek terbiyesi, 7. Muallimlerin terfileri için kanuni esaslar hazırlanması, 8. Talim ve terbiye işleriyle meşgul olmak üzere bir Millî Talim ve Terbiye Dairesi teşkili Bk. Yüce; s. 27.

[59] "Maarif Vekili Vasıf Bey'in Beyanatı"*; Hâkimiyetimiliye,* 9 Mart 1924.

[60] "İbtidailerde Müşterek Tedrisat"; *Son Telgraf*, 4 Ağustos 1924.

[61] Binbaşıoğlu; s. 19.

[62] Afet İnan; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 92-93, 296-297,332.*Tarih IV;* s. 226-227.

[63] Yücel; *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 50-52.

[64] Ergün; s. 83.

bu laik gelişme, yeni nesillerin ufkunu daraltacak kalıpların ortadan kaldırılması açısından önemlidir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra yapılan incelemeler sonucunda Belçika'da Decroly'in uyguladığı toplu öğretim sistemi 1926 yılında kabul edildi. Bu yılda yapılan ilkokul programında ilk üç sınıfta hayat bilgisi dersinin okutulması, öğretmenin konuları sıraya göre değil, çevreye ve öğrencinin ilgisine göre değiştirmesi, konuların yakın çevreden seçilmesi toplu eğitim sistemin benimsenmesindendir. Çünkü ilkokul öncesinde ve ilkokul döneminde çocuk toplu algılama eğilimindedir. İlkokulda bu eğitim anlayışı ATATÜRK döneminde etkin bir şekilde sürdü. Toplu eğitim orta dereceli mekteplerde de uygulanmaya çalışılmış fakat pek başarılı olunamamıştır.[65] Mektep programları incelendiğinde cumhuriyet rejimin benimsediği üretime yönelik yaşam tarzı, öğrencilere verilecek teorik bilgilerin uygulamalı olarak davranış biçimine dönüştürülmesi ilkesi benimsenmiş, yani aktif metot tatbik edilmiştir.[66] Bu uygulamaların devam ettiği 1936 yılında ilkokul programı; millî eğitim politikası çerçevesinde cahillikle mücadele etmek, cumhuriyetçilik milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, inkılapçılık, laiklik ilkelerinin kavratılmasına yönelik belirlenmiştir.[67]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaöğretim müfredatlarında önemli değişiklikler yapıldı. 1924 yılında kurulan üç yılık orta mektepler ile üç yıllık liselerde programlar yapıldı. 1927 yılında bu programlara, tarih ve edebiyat dersleri eklenirken 1928 yılında yeni harflerin kabul edilmesi üzerine Farsça ve Arapça dersler çıkarıldı. İkinci bir yabancı dil dersi programlarda yerini aldı 1931 yılında ders programlarında esaslı değişikliler yapıldı. fizik, kimya ve tabii ilimler dersleri fen bilgisi adı altında toplandı. Bu ders ortaokullarda birinci sınıfta 3 saat okutulacak, ikinci ve üçüncü sınıflarda haftada 2'şer saat fizik-kimya dersleri olacaktı. 1934 yılında lise programlarında felsefe ve estetik derslerine önem verildi. 1937-1938 ders yılında fen bilgisi dersi fizik, kimya ve biyoloji dersleri olarak ayrıldı.[68]

Cumhuriyet Türkiye'sinde başlatılacak eğitim hamlesinin başarıya ulaşmasında kuşkusuz muallim mekteplerinde muallimlerin iyi yetişmesi gerekirdi. İstiklal Harbi'nin hemen sonrasında devrin Maarif vekili, Birinci Heyet-i İlmiye çalışmaları devam ederken daha 29 Temmuz 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyetine göndermiş olduğu takrirde muallim mekteplerine önem verilmesi gerektiğinin gerekçesini *"Memleketimizde irfân ocağını yaşatmak, ilmi hâkim kılmak içün Darülmuallimin ve Darümuallimâtlara ehemmiyet virmek ve anların tevsi' ve ıslâhına çalışmak mecburiyetindeyiz."* cümlesiyle açıklamıştır.[69] İzmir, Diyarbakır ve Konya'da 1923 yılı Eylül ayında açılması planlanan muallim mektepleri binalarının askerî amaçlarla kullanılması

---

[65] Binbaşıoğlu; s.33-34, 36-38.
[66] age.; s. 39-40.
[67] age.; s. 5.
[68] age.; s. 136-138.
[69] *BCA*; 030-10/143-27-4-2.

nedeniyle sıkıntı yaşadı.[70] Cumhuriyet idaresinin devraldığı muallim mekteplerinin durumu iyi olmadığı gibi hemen hemen her vilayet geliri olsun olmasın muallim mektebi açma çabası içine girerek evden bozma, köhne binalarda araç gereç olmadan ders verecek muallim kıtlığı içerisinde birçok muallim mezun edildi. Daha sonra Maarif Vekâleti derme çatma, cumhuriyet rejiminin hedeflediği muallimi yetiştirmekten uzak muallim mekteplerini daha sonra kapatma yoluna gitti.[71] Muallim açığının çok fazla olduğu Cumhuriyet'in ilk yıllarında muallim mektepleri mezunları mevcut mekteplerdeki muallim açığını kapatmaya yeterli olmadığı için müderris, imam gibi kişiler ders vermekle vazifelendirilmek zorunda kalındı. Konya'nın Deynek köyünde 1924 yılında köyün cami imameti ile görevlendirilen bir kişinin 1925 yılı Ekim ayında muallim olarak tayinin yapılması buna bir misaldir.[72]

Nüfusun önemli bir kısmını ihtiva eden köylere yönelik muallim yetiştirmek fikri, II. Meşrutiyet'ten beri bulunmakla birlikte, Cumhuriyet Dönemi'nde köye inmek, köylüye ulaşmak, onları bilgi ve becerisini arttırmak için bu fikir oldukça canlı tutulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bunun mücadelesi verildi. Şehirde yetişip köye giden muallim çevreye uyum sıkıntısı oluyordu. Bu köy kalkınmasını mevcut muallimlerle çözmek çok uzun zaman alacağından köye yönelik öğretmen yetiştirmek elzemdi.[73] 1924 yılında iki sefer Türkiye'ye gelerek iki rapor tutmuş olan Kolombiya Üniversitesi profesörlerinden Amerikalı Eğitimci J. Dewey, raporunda köy gerçeğini dikkate alarak bu durumu, *"Muhtelif nevide muallim mektepleri tesisi ve her muallim mektebi derslerinde tenevvü husule getirilmesidir. Yalnız iptidaî ve tâli derecede muallim ve tatbikat mektepleri tesisi kâfi değildir."* şeklinde bu gerçeği ortaya koymuştur. Ayrıca Dewey, raporunda köy mektepleri ile şehir mekteplerinin aynı müfredata ve süreye tabi tutulmaması gerektiğini de işaret etmiştir.[74] Fakat maarif, özellikle de temel eğitimde çok fazla sıkıntının olması bu konuda önemli bir engeldi. 1925 yılında 25 ilk muallim mektebinde 4.200 öğrenci eğitim görmekte idi. Bu yılda ülkede 4.770 ilk mektep ve 32 yatılı mektep olmak üzere 302.500 talebe eğitim görüyordu. Oysaki 42.000 köyün 720 bucak, 360 ilçe, 67 ilin olduğu bu dönemde bir milyona yakın çocuğun ilk mekteplerde okutulmasına,

---

[70] *BCA*; 030-10/143-27-4-2.

[71] *10 Yıl 1923-1933;* Hâkimiyetimilliye Matbaası, Ankara, 1933, s. 149.

[72] *BCA*; 051/12-100-31-1.

[73] Ahmet Emin Yalman; *Yarının Türkiye'sine Seyahat*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 137. Kendisi köy çocuğu olmasına rağmen 1927 yılında İzmir Darülmuallimin Mektebinden mezun olan E. T. Eliçin, muallim olarak "*yeni köy eğitim* " anlayışıyla yetiştirilmelerine rağmen Niğde'de hem köyünde hem de tayin edildiği köylerde karşılaştığı sıkıntıları, idealize yetiştirilen muallimin köylü hayatıyla nasıl sıkışıp kaldığını ortaya koymaktadır. Eliçin yaşadığı tecrübelerden hareketle köylünün demokratik yönetime ulaşabilmesi için önce süratle mektepten geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bk. E. T. Eliçin; *Türk İnkılabı Yahut Şark veya Garp*, Numune Matbaası, İstanbul, 1940, s. 78 - 82.

[74] John Dewey; *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Maarif Vekilliği Yayınları, İstanbul, 1939, s. 19, 22.

23.000 civarında da muallime ihtiyaç vardı. Bu muallim sıkıntısını aşılması için yılda 3.000 muallimin mezun olması gerekiyordu. 1926 yılında muallim mekteplerinden 200 kadar muallim mezun olacaktır. Maarifin kalbi muallim olduğuna göre muallimsiz eğitimin yapılması, eğitim kalması mümkün olamazdı. En kısa zamanda öğretmen ihtiyacını karşılamak elzemdi. Mektep binaları evden bozma ve medreselerden ibaretti. Ülkede mektep olarak yararlanılabilecek bina ancak 550 kadardı.[75] J. Dewey, raporunda mektep binasının tarzı ile tedrisat arasında sıkı bir ilişki olduğunu belirtmişti.[76] Bu rakamlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında halka temel eğitim verilmesi için bina konusunda ne kadar sıkıntılı bir dönemin yaşandığını işaret etmektedir. Maarif Teşkilatı Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülürken devrin Maarif Vekili Mustafa Necati, 20 Mart 1926 tarihinde yaptığı konuşmada şehirlerde açılan köy yatı mekteplerinin yanlışlığını izah ettikten sonra çocukların köyde okutulması gerektiğini şu cümlelerle aktarıyor: *"…Onun için köy çocuklarını kentte okutmayacağız. O, köyünde ne görüyorsa o yaşamı yaşayacaktır. Şu demek, okulun içinde büyük bir bahçe (arsa) olacak orada çalışacaklar, hayvan bakmasını öğrenecek, böylelikle köylerinden ayrılmayacaklar. Doğal olarak bunların izlencelerini Öğretim ve Eğitim Kurulu inceleyecek, yapacaktır. Köy öğretmenlerini getireceğiz, onların kişisel düşüncelerini de dikkate alacağız. Ona göre okul açacağız, ona göre de izlence yapacağız."* [77]. Maarif Teşkilatı Kanunu köye yönelik eğitimin verilmesinde çok önemli bir adımdı. Maarif Teşkilatı Kanunu'nun beşinci maddesi, hayat tarzları birbirinden farklı olan şehir ve köylerin ilk mekteplerini hem sene hem de müfredat olarak ikiye ayırdı.[78] Köy hayatı ile şehir hayatı birbirinden ayrı olduğu için öğrenim süreleri bile ayrı belirlenmiş, köylerde üç yıllık tedrisat uygun bulunmuştur. Köye gidecek muallimler köyde yaşayacağı için bu hayata vâkıf olmaları gerekiyordu. Bundan dolayı Maarif Teşkilatı Kanunu'nda muallim mektepleri: İlk muallim mektepleri ve köy muallim mektepleri olarak ikiye ayrıldı [79]. Bu bağlamda yapılan çalışmalar sonucunda 1926 yılında ilk muallim mekteplerinden ayrı bir de köy muallim mektepleri açılması karar alındı. 1927 yılında Kayseri Zincidere'de köy muallim mektebi açılması çalışması başlatılmış, Denizli Erkek Muallim Mektebi ise köy muallim mektebine dönüştürülecektir. Ancak hazırlanan programa uygun çalışılmadığı için Zincidere'deki 1932, Denizli'deki 1933 yılında kapatıldı.[80] Derme çatma binalardan olan muallim

---

[75] İnan; s. 60, 66, 84. II. Türkiye Büyük Millet Meclisinde bağımsız milletvekili bulunan Kadirbeyzade Zeki Bey, yaptığı meclis konuşmalarında maarifteki muallim eksikliğinin ciddi boyutlara ulaştığını belirtmiştir. Bk. Uğur Üçüncü; *Kadirbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011, s. 248 - 250. Cumhuriyet'in ilk yıllarında evden bozma mektep binalarının tedrisat için uygun olmadığını iyi anlayabilmek için bk. Sadiye Tutsak - Özlem Karahan; *Sadık Karahan ve Uşak'ta Eğitim (1930-1950)*, Uşak, 2011, s.46-90,178-205 (fotograf).

[76] John Dewey; *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, s. 5.

[77] Arı; s. 79.

[78] Yücel; s. 270 - 271.

[79] age.; s. 270 - 271.

[80] age.; s. 91 - 92.

mekteplerinin binaları yerine yeni binalar yapıldığından birkaç muallim mektebi bu yeni binalarda birleştirildi.[81] Bundan dolayı aşağıdaki tablodan da anlaşılabileceği gibi muallim mektepleri sayıca azaldı. Cumhuriyet Dönemi'ndeki köye öğretmen yetiştirme çabası köy enstitüleri ile devam edecektir.

Tablo - 1

ATATÜRK Dönemi Mektep Mevcudu[82]

Yıllar	Liseler			Orta Mektepler					İmam ve Hatip Mektepleri	İlk Muallim Mektepleri			İlk Mektepler	
	Kız Lis.	Erkek Lis.	Toplam	Kız Orta M.	Erkek Orta M.	Sanayi M.	Muhtelit	Toplam		Bayan	Erkek	Toplam	Bina	Muallim
1923-1924		14	23	-	72	-	-	72	29	7	13	20	4.894	
1924-1925	4	15	19	8	56	3	-	70	26	10	15	25		
1925-1926	4	17	21	15	54	2	-	71	20	10	15	25	4.770 + 32(yatı)	9.062
1926-1927	4	15	19	15	54	1	-	70	2	9	13	22	5.655	10.887
1927-1928	4	15	19	12	34	2	25	73	2	8	14	22	5.887	11.777
1928-1929	4	16	20	9	7	-	55	71	2	10	14	24	6.589	13.069
1929-1930	4	15	19	12	10	-	53	75	2	9	14	23	-	-
1930-1931	4	18	22	14	10	-	55	79	-	9	13	22	6.598	
1931-1932	5	20	25	11	5	-	61	77	-	9	13	22	-	-
1932-1933	6	24	30	13	5	-	65	83	-	8	10	18	-	-
1933-1934	6	30	36	14	6	-	79	99	-	6	8	14	-	-
1934-1935	6	30	36	12	6	-	80	100	-	5	7	12	-	-
1935-1936	6	30	36	10	5	-	85	100	-	5	7	12	6.275	

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 1933-1934 ders yılı ve devamında lise sayısında bir artış görülmemektedir. Fakat lise şubelerinin 1933-34 ders yılında 172'ye, 1934-35 ders yılında 208'e, 1936-37 ders yılında 242'e çıkması, aslında liselerin gittikçe arttığını işaret etmektedir. Orta mekteplerde de yine şube artışının 1933-1934 ders yılında 805'e, 1934-35 ders yılında 889'a, 1935-1936 ders yılında 1.008'i bulması, liselerle orta mekteplerin büyüdüğünü işaret etmektedir. Muallim mekteplerinde ise sayısal olarak önemli azalma görülmektedir.

[81] Cemil Çiçek; *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s. 84.

[82] *1929-1930 Ders Senesi Muallim Yıllığı*; s. 80. Yücel; s. 47-52. M. Rauf İnan; *Mustafa Necati*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980, s. 60-61, 129, 183. Öztürk; s. 55. *Tarih IV*, s. 246. Afet İnan; *Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s. 112.

Tablo - 2

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Talebe Mevcudu[83]

Mektepler	1923-1924 Ders Yılı Talebe Mevcudu	1931-1932 Ders Yılı Talebe Mevcudu	Artış Oranı
İlk Mektep	336.061	542.136	%16,1
Orta Mektep	5.905	30.316	%51,3
Lise	1.241	6.840	%55,1
Meslek Mektepleri	931	4.155	%44,6
Muallim Mektepleri	2.528	5.293	%2
Yüksek Mektepler ve Darülfünun	2.914	4.853	%16,6
Yekûn	349.580	593.593	%16,9

Yukarıdaki tablodan anlaşılabileceği gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında mekteplerde okuyan talebe mevcudunda ciddi bir artış oranının orta mektepler kısmında olduğu göze çarpmaktadır. İlk mekteplerde talebe artış oranının % 16,1 olması, eski mektep binalarının yerine yeni binaların yapılması ve talebelerin bu yeni binalara nakledilmesinden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet'in ilk on yılında sağlık şartlarına uygun 2.650 mektep yaptırıldı.[84] Cumhuriyet'in ilk yıllarında talebeler mektep binaları önünde kayıt yaptırmak için birikmiş fakat binaların fiziki şartlarından dolayı bazı talebelerin kayıtları yapılamamıştır. Bu duruma örnek olarak İzmir verilebilir.[85] Cumhuriyet'in onuncu yılında yeni yapılan ilk mektep binalarının toplu açılışları gerçekleşmiştir.

ATATÜRK döneminde yapılan çalışmalar neticesinde temel eğitimde önemli bir artış göze çarpmaktadır. Mecburi tedrisat görmesi gereken çocuklar arasında 1935 yılında okuma bilenler erkek çocuklarında %31,3, kızlarda % 8,6, genelde % 25,3 idi. 1941 yılında ise erkek çocukları %41,7, kız çocukları % 24,4, genelde %34,1 oranında artmıştı.[86] Okuma yazma oranlarında erkelerde artış olsa da özellikle kız çocuklarında daha fazla artışın olması dikkat çekmektedir.

ATATÜRK döneminde, eğitim meselesi ile iktisadi kalkınma arasında kuvvetli bağ kurulmuştur. Bu dönemde okulların müfredatları üretime uygun insan tipi yetiştirmeye yönelik hazırlanmış, mesleki mekteplere ağırlık

---

[83] *10 Yıl 1923-1933*; s. 150.
[84] Tutsak; *İzmir'de Eğitim…*, s. 15.
[85] age.; s. 283.
[86] Yalman; s. 136.

verilmiştir. Özellikle 1930'lu yıllarda bu bağ daha da güçlenmiştir. Bu dönemde devletçi politika, eğitime de yansımış ve devlet üretim çiftliklerine insan gücü yetiştirmek gayesiyle orta dereceli mekteplerin yanına köy eğitmen kursları, köy enstitüleri ve köy sanat kursları açılmıştır[87].

Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitimin gelişmesinde Türk Maarif Cemiyetinin verdiği destek çok önemlidir. Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde, Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında 31 Ocak 1928 tarihinde kurulan Türk Maarif Cemiyetinin, İzmir, İstanbul, Konya, Adana, Ayvalık, Tarsus, Silifke, Mersin ve Uşak'ta şubeleri tesis edildi. Parasız olan talebeleri ücretsiz okutan Türk Maarif Cemiyeti, Türk talebeleri yabancı okullara gitmekten kurtarmak için özel mektepler, yurtlar açarak eğitim seviyesini yükseltmek için kuruldu. Bu cemiyet, 1946 yılında Türk Eğitim Derneği adını alarak kısaltılmış olarak ismi TED Koleji olarak eğitim ve öğretim faaliyetini devam etmektedir.[88]

2. Bilim

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih devrinin sonuna kadar ilmî faaliyetler müspet yönde önemli gelişmeler kaydederken XVI. yüzyıla kadar ilmî faaliyetlerin ağır bir mecrada ilerlediği görülmektedir. XVI. yüzyıldan XVII. yüzyılın başına kadar müspet ilimlerin önceki yüzyıla göre daha durakladığı, büyük ilim adamlarının bu dönemde pek çıkmadığı, önemli eserlerin verilmediği bilinmektedir.[89] Osmanlı klasik eğitim anlayışının bozulmaya başladığı döneme neredeyse eş zamanlı olarak ilimde bozulma aleni olarak ortaya çıkmıştır. Bilgi sahibi olmadan müderrisliğe yükselmiş kişilerin büyük makamlara geçtiği bir dönemde Koçi Bey, Hükümdar IV. Murat'a (1623-1640) takdim etmediği ıslahat raporunda bu durumu, *"Menasıb-ı İlmiye Şefaate verilmek murad değildir. Âlim hangisi ise ana gerektir."* cümlesi ile ifade etmektedir.[90] XVIII. yüzyılda Avrupa'da önemli buluşlar gerçekleştirilirken bu isimler ve buluşların Osmanlı ülkesinde yansıması pek olmamıştır.[91] Askerî alanda ıslahatlar yapmak amacıyla Avrupa'da gelişen pozitif bilimlere karşı ilgi arttı.[92] XIX. yüzyılda Avrupa'da pozitif bilimler önemli ilerlemeler kaydederken Osmanlı Devleti'nde bu ilim anlayışının geliştirilmesi için gittikçe artan bir gayret vardı. Buna rağmen muhafazakâr ilim algısı Osmanlı ülkesinde yaygınlığını devam ettiriyordu. Osmanlı Devleti'nin eğitim hayatındaki çalkantılı ve çok başlılık sürecinde bilim; eski - yeni çatışması arasında sıkışıp kalmıştı. Adnan Adıvar, bu girdaptan nasıl çıkılacağını *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eserinde, *"…düşüncenin, vicdanın ve kalemin bağımsız olması ilmin ilerlemesi için*

---

[87] Binbaşıoğlu; s. 25.
[88] Tutsak; *İzmir'de Eğitim…,* s. 417-418. Mevlüt Çelebi; "Türk Maarif Cemiyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 2, Aralık 2004, s. 39, 42, 48 - 49.
[89] A. Adnan Adıvar; *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 11-63.
[90] age.; s. 110-111.
[91] age.; s. 162. İlkin; s.47.
[92] age.; s. 161-162.

elzemdir ve sosyal ilerlemeyi sağlayacak tek vasıta ilimdir." şeklinde açıklamaktadır.[93]

İlim konusunda Adnan Adıvar ile fikirleri örtüşen Mustafa Kemal Paşa, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce 27.01.1922 tarihinde Bursa'daki Şark Tiyatrosunda muallimlerle yaptığı sohbet sırasında onlara, *"Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alakasız yaşayamayız… Bilakis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur."* dedi.[94] Bu sözleriyle kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin muasır medeniyet seviyesine çıkarken düsturunun ilim ve fen olması gerektiğini açıkça vurguladı. Mustafa Kemal ATATÜRK, 29 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Nutku'nda bunu *"…Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir."* şeklinde dile getirdi.[95]

Osmanlı'nın son döneminde Batılı üniversiteler örnek alınarak kurulan Darülfünun, 1923 yılında Cumhuriyet Türkiyesi'nde ilmî çalışmaları yürütmek üzere Zeynep Hanım Konağı'ndan ayrılarak Harbiye Nezareti binasında faaliyete başlayacaktır.[96] Darülfünun Edebiyat müderrisi olan İsmail Hakkı Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 25 Ekim 1923 tarihli onayıyla atandı.[97] 1924 yılında 493 sayılı kanunla Darülfünun-u Osmanî, *"İstanbul Darülfununu"* adını aldı.[98] Darülfununda İlahiyat Fakültesi Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra 7 Mayıs 1924 tarihinde açıldı.[99] Şeriye ve Evkaf Vekâletinin 3 Mart 1924 tarihinde lağvedilmesinden hemen sonra, açılacak olan İlahiyat Fakültesindeki talebelerin ve hocaların faydalanmaları için önemli eserlerin yer aldığı kütüphanesinin Darülfununa devredilmesi kararı alındı.[100] Bu çerçevede Yıldız Kütüphanesi Darülfununa devredildi.[101] Darülfünun çerçevesi içinde Tıp, Hukuk, Edebiyat, İlahiyat ve Fen Bilimleri

---

[93] Adıvar; s.203.

[94] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s.46, 48.

[95] age.; s. 318.

[96] *Yenigün*; 19 Eylül 1923. Darülfünun Millî Mücadele yıllarında faaliyette kalmış, müderrislerin derse girip girmediklerinin 1922 yılı Mart ayında takip edildiğine dair kayıtlar mevcuttur. Bk. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi)*; K2G88B88-2001. *TİTE Arşivi*; K2G88B88-3001. *TİTE Arşivi*; K2G88B88-5001. *TİTE Arşivi*; K2G88B88-6001. *TİTE Arşivi*; K2G88B88-7001. Mustafa Selçuk; *İstanbul Darülfununu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, s. 435.

[97] *BCA*; 030-11-1-1/4-12-3.

[98] Hüseyin Korkut; "Üniversiteler", *Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim*, Millî Eğitim Bakanlığı Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi Atatürk Kitapları, İstanbul, 1983, s. 316.

[99] *Vakit*; 8 Mayıs 1924.

[100] *BCA*; 030-10/144-30-8-1.

[101] *BCA*; 180-09/53-269-1-40. Darülfünun kütüphane binası yeterli gelmediği için hemen bitişiğinde bulunan Kaptan İbrahim Paşa Camisi'nin geniş okuma salonu olarak kullanılmasına 1933 yılında izin verildi. Bk. *BCA*; 030-10/192-315-13-8.

medreseleri bulunmakta idi.[102] Edebiyat Fakültesine bağlı Türkiyat Enstitüsü 12 Kasım 1924 tarihinde kuruldu.[103] Darülfünun hocalarının atamaları ve görev sürelerinin uzatılması bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla gerçekleşiyordu.[104] 1924 yılında bütçesi arttırılan Darülfünuna, aletlerin alındığı, binaların tamir edildiği, 200.000 ciltlik bir kütüphanenin kurulduğu, artık beş altı bina yerine on sekiz binanın olduğu, talebesinin bir miktar arttırıldığı ifade ediliyordu.[105] Darülfünun hocaları Heyet-i İlmiyelerin toplantılarına "*Fesi Mütehassıs*" olarak çalışmıştır.[106] Ne var ki 1924 yılında kıpırdanmalar olsa da Osmanlı'dan miras kalmış olan Darülfünun ilmî çalışmalar yerine; kendi içinde müdürlük çekişmesi, talebelerin tramvay şirketi ile anlaşamaması gibi kısır olaylarla kamuoyunda gündemde kaldı.[107] Ayrıca Darülfünunun, Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılan inkılaplara ya karşı çıkmış ya da pasif bir direniş sergilemiştir.[108]

Maarif Vekâleti, Darülfünundan ilmî eserler vermesi talebinde bulunmasına rağmen[109] Cumhuriyet Türkiye'sindeki hızlı gelişmeler karşısında Osmanlı'dan kalan bir kurum olarak ilmî konumunu tam belirleyememiş, bocalamış ve esas işlevi olan ilmî çalışmaları yapma konusunda kendisinden bekleneni pek gerçekleştirememiştir. Darülfünunun, 1923-1933 yılları arasında kamuoyunu çok meşgul etmesine rağmen bir türlü ilerlemenin kaydedilememesi, kapatılmasını elzem hâle getirdi. Darülfünunun tekâmülünü gerçekleştirmek için İsviçreli Pedagoji Profesörü Alfred Malche 1931 yılında davet edildi.[110] Türkiye Büyük Millet Meclisi, Darülfünunun 1932 yılı bütçesini, reform yapılması ve yeniden organize edilmesi şartıyla kabul etti. 15 Mayıs 1933 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile İstanbul Darülfünununun ilgası ile yerine yeni esaslar dâhilindeki bir üniversite teşkili hakkında karar alındı.[111] İsviçreli Pedagoji Profesörü Alfred Malche, 29 Mayıs 1932 tarihinde verdiği 66 sayfalık raporu, Cumhuriyet Dönemi'nde üniversite reformunun yapılmasının kaçınılmaz olduğunu ortaya koyuyordu. Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip'in gerekçeleri, Malche'nin bu raporu dikkate alınarak Darülfünunun kapatılması, onun yerine ilmî çalışmaları yürütecek

---

[102] Ernst E. Hirsch; *Hatıralarım*, İş Bankası Vakfı Yayınları, Ankara, 1985, s. 260.
[103] *BCA;* 030-18-01/01-011-55-4-001,2.
[104] *BCA*; 030-11-1/16-14-2. *BCA*; 030-11-1/16-14-3. *BCA*; 030-18-01-01/029-47-020. *BCA*; 030-11-1/6-22-2-2. *BCA*; 030-18-01-02/35-21-14-1.
[105] Ergün; s. 105.
[106] age.; s. 102.
[107] Korkut; s. 316. İstanbul Darülfünununun Cumhuriyet Dönemi'nde aldığı mahiyet, kamuoyunda geleceğe yönelik endişe yarattı. Aksaray Mebusu Vehbi Bey ile Eskişehir Mebusu Emin Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderdikleri 28 Ocak 1925 tarihli bir takrirde Macar talebelerinin menfi davranışlarının halkı üzdüğünü, maddi sıkıntıların yaşandığı bir dönemde İstanbul'da birçok bina boş bina bulunurken Darülfünun'a yeni bina yapılması teklifinin kamuoyunu rencide ettiği yönünde tenkitlerini belirtmektedir. Bk. *BCA*; 030-10/7-40-37-2.
[108] Korkut; s. 316.
[109] Ergün; s. 102.
[110] *BCA*; 030-18-01-02/24-70-014.
[111] *BCA*; 030-18-01-02/36-36-1.

modern yeni bir üniversitenin vücuda gelmesini sağladı. 6 Haziran 1933 tarih ve 2252 sayılı Kanun'la kurulan İstanbul Üniversitesine, Darülfünun kadrosunda bulunan 155 hocanın ancak 59'u alındı, diğerleri kadro dışı bırakıldı. Almanya'da Nazi idaresinin baskısından kaçan 15 profesör ve uzman ilim insanı da üniversite kadrosunun içinde yer aldı. Darülfünundan devredilen hocaların kışkırtıcı tavrından dolayı basında bu yabancı hocalara karşı muhalif bir duruş sergilendi.[112] Darülfünun içerisinde bulunan medreseler, yeni dönemin laik anlayışı içerisinde fakülte şekline dönüştürüldü. Bundaki amaç, 1924 yılında kaldırılan medrese anlayışını Darülfünun içerisinde de kaldırarak yerine Batı Avrupa'daki akılcı bilim algısını kökleştirmekti.[113] Okul, 18 Kasım 1933 tarihinde Beyazıt Meydanı'ndaki üç katlı binanın girişinde düzenlenen törenle açıldı ve açılış konuşmasını İstanbul Üniversitesinin ilk rektörü Neşet Ömer İrdelp, ardından Cemil Birsel yaptı.[114] İstanbul Üniversitesinde akademik yapılanmada: Günümüzde de kullanıldığı gibi rektör (üniversite başkanı), dekan (fakülte başkanı), ordinaryüs profesör (bölüm başkanı), profesör (hoca) ve doçent (profesör muavini) şeklinde temel kavramlar oturtulmuştur. İlmî çalışmaların tesadüften uzak denetime alındığı bu üniversite işleyiş ilkeleri, 11 Ekim 1934 tarihinde hükûmet tarafından kabul edildi. Bu yönetmelikle Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakültelerinden oluşan üniversite; araştırma yapmak, millî kültür ve bilgiyi genişletmek, yaymak, ülke hizmeti için nesiller yetiştirmek ile yükümlü kılındı. Yeni üniversitede İlahiyat Fakültesi kaldırıldı, yerine edebiyat fakültesi bünyesinde *"İslam Tetkikleri Enstitüsü"* kuruldu.[115]

İstanbul Üniversitesinin ilk ders yılında Darülfünun anlayışının ortadan kaldırılması konusunda karşılaşılan sıkıntıların aşılmasıyla meşgul olundu. Bu konuda yurt dışından gelen yabancı hocaların sayısı arttıkça önemli yol alındı. Bu konuda Almanya'dan Türkiye'ye gelen Ernst E. Hirsch, Malche'nin raporunda Hukuk Fakültesi için on iki kürsü önerdiğini ve dönemin Millî Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'e bu kürsülerin yarısının yabancı profesörlere verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bir hukuk profesörü olarak Hirsch, kuruluşta yaşadıkları sıkıntıları hatıratında şöyle aktarıyor *"Ama üniversitenin açılışı sırasında ancak üç hukuk kürsüsünün yanı sıra dört iktisat ve sosyal bilim kürsüsüne yabancı profesörlerin getirilebildiği, yabancı, hatta mümkünse bir İsviçreli profesör için öngörülmüş olan Roma Hukuku ve Türk Medeni Hukuku Kürsüsünün henüz boş olduğu görüldü. Derslerin dağıtılması ve ders programının yapılması sırasında ise özellikle normal bir hukuk fakültesinin hem hukuk hem iktisat hem de sosyal bilimler fakültesine dönüştürülmesinden kaynaklanan bazı güçlükler çıktı."*[116]. Hukukçu olmayan bilim adamları fakültede, *"İktisat ve Sosyoloji Enstitüsü"*nde toplanmıştı ve bu

[112] Hirsch; s. 242-243, 245. Korkut; s. 316 - 317.
[113] Hirsch; s. 260 - 261.
[114] age.; s. 243, 253.
[115] Korkut; s. 317.
[116] Hirsch; s. 264.

enstitü 1937 yılında fakülte hüviyetine kavuştu.[117] 1934-1935 yılında İstanbul Üniversitesine ve Ankara'da kurulan Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Numune Hastanesi, Hijyen Enstitüsü ve Ziraat Yüksek Okuluna yabancı profesörler davet edildi. Üniversiteden ayrılan ve vefat eden hocaların yerine yabancı profesörlerin tercih edilmesi, onları üniversitede daha da güçlendirdi. Türkiye'de ilmî çalışmaları yürütecek üniversite hocalarının çoğu bu yabancı profesörlerin yanında yetişti.[118] Ankara Halkevinde 9 Ocak 1935 tarihinde törenle açılan Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinin 400 kız ve erkek talebesi mevcuttu.[119] Rektör Cemil Bilsel, 1934-1935 ders yılı sonunda üniversitede çalışan Türk ve yabancı profesörlerle bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Prof. Dessauer'in yaptığı konuşma, üniversitenin bir yıl içerisinde nasıl hareketlendiğini açıklaması bakımından önemlidir. Rektör, bu konuşmayı başvekile 1 Haziran 1935 tarihinde yazdığı bir yazıda şöyle özetlemektedir: *"Geçen yıl bu sıralarda Türkiye'ye geldiğinde üniversiteyi muvaffak olamayacağı endişesi içinde ve inhilale doğru yürüyen bir umutsuzluk havasında bulunduğunu, bu ders yılı başında tekrar İstanbul'a geldiğinde umutsuzluk veren vaziyetin nasıl değişmiş ve nasıl ateşli bir çalışma başlamış olduğunu ve kendisinin de bu hava içinde nasıl çalıştığını izah ederek İstanbul Üniversitesinin, Garp üniversitelerinin on yılda yapabildiklerini, bir yılda başarmış olduğunu takdir ile andı."*[120].

İstanbul Üniversitesinin kuruluşu esnasında devrin Maarif Vekili Reşit Galip Bey'in çabaları neticesinde 31 Temmuz 1933 Edebiyat Fakültesi bünyesinde "*Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*" açıldı.[121] İlk İnkılap dersleri, enstitü bünyesinde ilk Edebiyat Fakültesinin eski binası olan Zeynep Hanım Konağı'nda verildi.[122] Bu enstitünün kuruluş amacı Türk İnkılabı'nı incelemek ve yeni nesilleri inkılap ruhuyla yetiştirerek yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne sahip çıkmalarını sağlamaktı.[123] 1934-1935 ders yılında İstanbul Üniversitesinde ve Ankara Hukuk Fakültesinde İnkılap dersleri dönüşümlü verilmeye başlandı. Hazırlanan ders programına göre dersleri: Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi Recep (Peker), İzmir Mebusu Prof. Mahmut Esat Bozkurt, Manisa Mebusu Yusuf Hikmet (Bayur),[124] Sinop Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşek)[125] okuttu. Bu hocalar tarafından verilen

---

[117] Hirsch; s. 264-265.
[118] Hirsch s. 248, 267.
[119] Korkut; s. 320.
[120] *BCA*; 030-10/142-13-6.
[121] Mustafa Oral; "Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (1933)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001 s.325-326, 333, *www.dergiler.ankara.edu.tr* 05.08.2013.
[122] Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşek; *1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları*, Hazırlayan: Oktay Aslanapa, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 9.
[123] Oral; s.327.
[124] Yusuf Hikmet Bayur; *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 1. Bu eser, Yusuf Hikmet Bayur'un Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde verdiği derslerin notlarının yeniden düzenlenmesiyle basılmıştır.
[125] Yusuf Kemal Tengirşek; *Türk İnkılabı Dersleri*, İstanbul, 1935, s. 1 - 63.

ders notları, Cumhuriyet'in onuncu yılında bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini aksettiren belge mahiyetindedir.[126] Ardından enstitü kadrosuna Mükrimin Halil Yinanç, Hilmi Ziya Ülgen, Akdes Nimet Kurat, Enver Ziya Kural gibi hocalar alındı.[127] İnkılap derslerine yüksek tahsilde okuyan son sınıf talebeleri devam edecek ve sene sonunda da imtihan olacaklardır. Bu dersin imtihanını geçemeyen diploma alamayacaktı. Dersleri halktan kişiler de takip edebilecekti.[128]

Yeni Türkiye'de ilmî çalışmaların yürütüleceği Batı tarzında bir üniversite kurulmuştu. Şimdi de bu üniversiteye modern bir kütüphanenin kurulması gerekiyordu. Profesörler Kurulu, 1934 yılında Hirsch'i, kütüphane kurmakla görevlendirdi.[129] Üniversiteye verdiği önemden dolayı Millî Eğitim Bakanlığı, inşaat işleri, alet alımı, ders araç gereçleri için her kaleme 1934-1937 yıları arasında 200.000TL olağanüstü bir tahsisat ayırdı. Yeterli tahsisat olduğu için geniş çaplı kitap alımı konusunda yurt dışına siparişler verildi ve peyderpey kitaplar geldi. Kütüphane kurulmasına yoğun emek sarf eden Hirsch, bu kitapların tasnifinde asistanlardan yardım almıştır.[130]

1937-1938 ders yılında İstanbul Üniversitesinde fakülte sayısı 19'a yükselirken kuruluşunda hiç bayan öğretim üyesi bulunmayan üniversite 1938 yılında 99 bayan öğretim üyesi mevcuduna ulaşmıştır. Üniversitedeki bu önemli gelişmeler, modern üniversite oluşturma çabasının olumlu yönde ilerlediğini ortaya koymaktadır[131].

3. Kültür

"Hiçbir millet, aynı zamanda hem cahil hem de hür olamaz."[132] düsturu, hürriyetin ancak bilgiyle bilimle gerçekleşebileceğini özetlemektedir. Hür kalmak için kendisini feda eden Türk halkının bilgili olmaktan başka çaresi yoktu. İstiklal Harbi'nin lideri, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK, Türk milletinin siyasi istiklalini sağladığı gibi Türk ruhunun istiklali için de millî kültür mücadelesini başlatmıştır. Türk ruhunu ezen, daraltan, kısırlaştıran, iğreti, zahiri engellerden kurtarmak ancak kendi mecrasında ilerleyerek gerçekleşecekti. Kültür, hayatın süsü değildir. Türk kültürü, milletle bir olmalı; özünü, kaynağını bulmalıdır.[133] Mustafa Kemal ATATÜRK bir düşünce akımının tesirinde kalarak çok kitap okuyan bir kişi değildi. Kitapları çok eleştirerek okur, okuduklarıyla düşünce yapısının esin kaynağı

---

[126] Bozkurt ve diğerleri; s.9.
[127] Oral; s.327.
[128] *BCA*; 030-10/142-13-4.
[129] Hirsch;s. 276, 278.
[130] Hirsch; s. 276, 278-283.
[131] Fahri Kayadibi; "Atatürk Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Gelişmeler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13, 2006, s. 13.
[132] Hasan Cemil Çambel; *Makaleler Hatıralar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 96.
[133] Çambel; s. 23.

Türk milletini beslerdi.[134] Mustafa Kemal Paşa'nın "*Kültür; okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mana çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir.*"[135] sözü, onun eleştirel tarafını açıkça ortaya koymaktadır. Alman *"Illustrierte Zeitung"* gazetesi, Türk İnkılabı ile Türklerde ataletin kalktığını, Türklerin *"Allah, kuvvetli olan ile beraberdir."* deyip çalıştığını dile getirmiştir.[136] Avrupa'dan gelen bu değerlendirme Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de muasır medeniyet seviyesine çıkma konusunda istekli, bir o kadar da çalıştığını göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa, Türk İnkılabı'nın ruhunun nesiller tarafından daha iyi anlaşılması için fen bilimlerinin yanı sıra özellikle sosyal bilimlerin gelişmesi için bizzat büyük çaba harcadı; özellikle de tarih üzerinde hassasiyetle durdu. Bu konuda insanları tembelliğe ve uyuşukluğa iten, insanın düşünme yetisini kısırlaştıran tekkeler ve zaviyelerin kapatılması için Mustafa Kemal Paşa, *"Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler mensuplar memleketi olamaz."*[137] şeklinde beyanatta bulunarak tekkelerin kapatılacağını duyurdu. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen kanunlar ve sonrasında yapılan inkılaplarla Cumhuriyet Devri'nde Türk kültürünün laikleştirilmesi kültür sahasında önemli bir atılımdır.[138] 2 Eylül 1925 tarihinde çıkarılan Tekâya ve Zevâya Hakkında Kararname'de *"Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde hiçbir tarikat, bunlara mensup hiçbir şeyh, derviş ve mürid yokdur ve bu sınıflara aid husûsi kisveler ve ünvânlar ma'nen ve memnu'dur."*[139] ifadesiyle ilmiye sınıfının imtiyazlı konumu ortadan kaldırıldı. Halkın teokratik zihniyetten sıyrılmasına olanak sağlayacak olan bu inkılap, beraberinde kılık kıyafetteki değişimi de getirecektir. Zira zihniyetin dışa yansıması kıyafetle şekillenmektedir. İlmiye sınıfının kisvesinde alametifarika beyaz sarık ve siyah balat olduğunu 5 Eylül 1925 tarihli bir tahrirat ile duyurulmasına rağmen bazı mahallerde feslerin üzerine ikişer arşın miktarı ince tülbent sardıkları, cübbe giydikleri tespit edilmiş ve bu mahallerdeki kişiler sıkı takibe alınmışlardır.[140] 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan Şapka ve Kılık Kıyafet Kanunu ile fes, sarık vs. yerine o dönemin medeni serpuşu şapkanın giyilmesi zorunlu hâle getirildi. 30 Kasım 1925 tarihinde tekke ve zaviyeler kapatıldı. Böylece sosyal hayat içerisinde modern ve laik yaşam tarzı ile

---

[134] Şerafettin Turan; *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 1-2. Afet İnan; Atatürk ve İlim, s. 4-5'te Fevzi Çakmak'ın kızının düğününde bir sohbet esnasında bir hukuk profesörünün Mustafa Kemal Paşa'ya "*Siz yüksek tahsil görmediniz ve hukuk okumadığınız hâlde bu konuları ne güzel de tahlil ediyorsunuz.*" sözü üzerine Paşa'nın, biraz kızgın bir ifade ile "*Hoca, sen askeriye mekteplerin Erkânıharbiye (Akademi) sınıflarının ne olduğunu bilmiyorsun galiba. Biz yüksek tahsilimizi orada tamamladık ama sizin hukuk kitapları dediklerinizi de, sizinkiler de dâhil, sadece okuyor değil, onları tahlil ve kritik ederek okuyoruz.*" cevabını vermesi, onun nasıl kitap okuduğunu ortaya koyan misaldir.

[135] Afet İnan; *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1959, s. 272.

[136] Uluğ İğdemir; *Yılların İçinden*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 3.

[137] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; Cilt II, s. 225.

[138] Osman Ergin; *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, s. 1635.

[139] *BCA*; 051-V08/2-6-9.

[140] *BCA*; 051-V08/2-6-12-1. *BCA*; 051-V14/3-15-19-1. *BCA*; 051/3-15-25-1.

uyuşmayan müesseselerin kaldırılmasına paralellik arz eden ve uluslar arasında kabul gören insanın sosyal hayat içerisinde dış görünüşüne ait düzenlemeler gerçekleştirildi.

Bir toplumun kültür seviyesinin gelişmesinde kütüphanelerin yeri yadsınamaz. Bu nedenle medreselerin kapatılmasından sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu medrese külliyeleri içerisinde yer alan kütüphanelerin açılacak olan kütüphane binalarına devri peyderpey gerçekleşmiştir. Bu türden kütüphane fazla olduğundan İstanbul'da büyük bir telaş yaşandı.[141] Hamit Zübeyr Koşay'ın 1925 yılında hazırlanıp Maarif Vekâletine teslim ettiği rapora göre: *"Türkiye Cumhuriyeti'ni teşkil eden 64 vilayet, 395 kazadan 45 vilayet merkezi 366 kaza"*nın umumi kütüphaneden mahrum olduğunu açıklamaktadır. Mevcut kütüphanelerinin 11'i Bursa mülhakatında, 15'i Kastamonu'da ve 40 İstanbul'da olduğunu raporunda beyan eden Koşay, kütüphanelerin *"sûret-i tevziînin fena olduğu"*nu açıklamaktadır. Koşay, İstanbul ve Ankara'da devlet kütüphanelerinin kurulmasını raporunda belirtir. Koşay, Darülfünun Kütüphanesi ile devlet kütüphanelerinin birinci derecede ilmî kütüphaneler olduğunu raporunda açıklar. Vilayetlerde ise kütüphaneleri: Evkaftan devredilen kütüphaneler, belediye kütüphaneleri ve hususi idareler tarafından idare olunan millî kütüphaneler olarak üçe ayırır. Kazalarda ise halk kütüphaneleri açılması gerektiğini açıklayan Koşay, bu kütüphanelerin ilmî olmaktan ziyade halkı terbiye etmek amaçlı olması gerektiğini raporunda belirtir. Koşay'ın bu raporu, günümüze değin kütüphaneciliğin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir.[142] Cumhuriyet'in ilk yılarında vakıf kütüphanelerindeki kitaplarının toplanması, zapturapta alınması, açılacak kütüphanelere taşınması kolay olamayacaktır.

Bilgiyi geniş kitlelere ulaştırmakta örgün eğitim kurumlarının gelişmesi tek başına yeterli değildir. Bunun için gazete, dergi ve toplumsal örgütlenmeyi sağlayan cemiyetlere önemli görev düşmektedir. Osmanlı Devleti'nden miras kalan Tarih-i Osmani Encümeni, kitap basım ve dağıtımı konusunda Maarif Vekâleti ile iş birliği içerisinde idi. İstanbul Maarif Müdürü, Maarif Vekâletinin yazılı talebi üzerine Tarih-i Osmani Encümeni tarafından basılan eserler ile mecmuaların birtakımının gönderilmesi hususunu, 9 Ocak 1923 tarihli yazı ile Mülga Maarif Nezareti Tedrisat-ı İlmiye Müdürü Nazım Bey'e bildirdi.[143] 1926 yılında yeni kurulan Diyarbakır Türk Ocağı, kurulmakta olan kütüphaneler için ihtiyaç duyulan tarih kitapları için encümenin yayınlarından gönderilmesi talebinde bulundu.[144]

Millî Mücadele Dönemi'nde ülke savunmasına önemli katkı sağlayan Türk Ocakları, hemen ülkenin en ücra yerlerinde şubeler açarak yeni

---

[141] *BCA*; 180-09/53-269-1. *BCA*; 051/4-28-18.

[142] Hamit Zübeyr Koşay; "Kütüphanelere Dair(I)", s.36-40, *www.tk.kutuphaneci.org.tr* (03.08.2013). Diyanet İşleri 1928 yılında kütüphane mevcudunu tespit etmek için birimlere yazı göndermiştir. Bk. *BCA*; 051/2-7-18-1.

[143] *TİTE Arşivi*; K1G42B42001.

[144] *TİTE Arşivi*; K1G85B85-001.

dönemde halkın bilinçlenmesinde büyük çaba harcadı.[145] Cumhuriyet'in ilanı öncesinde daha Türk Ocakları *"Serbest Fünun"* adı altında dersleri başlattı. Gençleri aydınlatmak için verilecek dersleri: Abdurrahman Şeref Bey, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Ağaoğlu Ahmed, Rıfat, Mustafa Rahmi B., Mustafa Şeref Bey, Yusuf Kemal, Ruşen Eşref, Yahya Kemal, Cemal Hüsnü gibi devrin ünlü simaları verdi.[146] On seneden beri *"halkçılık ve millet düsturlarını"* ülkenin ücra köşelerine yaymaya çalışan Türk Ocaklarının eski cemiyetler meyanında Cemiyetler Kanunu'nun 17. maddesi gereğince tasdik olunması, 2 Aralık 1924 tarihinde çıkarılan Kararname ile onandı.[147] 3 Mayıs 1925 tarihinde çıkarılan Kararname'de *"Harsa ve medeni inkişâfımıza başlıca avâmilden ad olunan Türk Ocaklarının vâzifelerinde muvaffak olmalarını temine çalışmak hükûmetlerin siyâset-i icâbâtındandır."* ifadeleri, Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Ocakları ile hükûmetin hedef birlikteliği içerisinde olduğu açıkça anlaşılmaktadır.[148] Hükûmetin 1924 yılında merkez hizmeti görecek binalar tedarik etmesi Türk Ocaklarını ziyadesiyle memnun etmiştir.[149] Türk Ocaklarının çalışmalarından memnuniyet duyan Mustafa Kemal Paşa, 27 Haziran 1925 tarihinde yaptığı bir konuşmasında bu kültür kurumunun mevcudiyetinden sitayişle şöyle bahseder. *"Bu gibi içtimaî ocaklar hep Garp memleketlerinde tekâsüf etmiştir. Şimdi Şark, bu boşluğun cezasını çekmektedir. Türk Cumhuriyeti'nin inkılabı ocaklara istinat etmektedir. Şark'taki harekât çok mesut bir netice vererek bitmiştir."*[150] 1926 yılında 217 olan şubelerin üye sayısı 30.000'e ulaşması Türk Ocaklarına verilen önemi işaret etmektedir. Ocakların kapatıldığı yılda şube 278, üye sayısı ise 32.000 idi. Ocaklıların köylüye ulaşmak, özellikle onları bilgilendirmek konusunda kendilerinden beklenen çabayı yeterince verememeleri gözden düşmelerinde ve kapatılmalarına giden süreçte önemli bir konudur. 1931 yılında daha sonra kurulacak olan Halkevlerine devredilmek üzere bütün her şeyi Cumhuriyet Halk Fırkasına devredildi.[151]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkemizde müzecilik anlayışını başlatan inkılap müzeleri açma heyecanı yaşanmıştır. Maarif Vekâleti tarafından yürütülen bu çalışma, halkın severek müzelere gitmesi ve ilgi göstermesini sağlamak için başlatıldı. Üzerinde önemle durulan bu müzelere konulacak eşya ve eserlerin neler olacağı, nasıl tedarik edileceği, bu müzelerde telsiz ve telefon, terbiyevi, ictimai, siyasi konferansların verilmesi, opera ve operet temsillerin düzenlenmesi gibi halkı aydınlatacak faaliyetlerin tertip edilmesi gibi konular inkılap müzeleri kapsamında değerlendirildi.[152] Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara Etnografya, Ankara Arkeoloji, İstanbul Asar-ı Atika, İstanbul

---

[145] Mustafa Arıkan, Ahmet Deniz; "Türk Ocakları Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi", s.406, *(www.turkiyat.sekcuk.edu.tr)* 03.08.2013 . Çıkar, *a.g.e.*, s.39-40.
[146] *Yenigün*; 5 Teşrinievvel 1923.
[147] *BCA*; 030-18-01-01/12-58-16-001.
[148] *BCA*; 030-18-01-01/13-26-4-001.
[149] *BCA*; 030-10/117-816-4.
[150] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, s. 215.
[151] Arıkan, Deniz; s. 406, 408, 415.
[152] *TİTE Arşivi*; K25G128B128-001. *TİTE Arşivi*; K24G146B146-001.

Topkapı Sarayı, Türk İslam Eserleri, İzmir, Konya, Antalya, Bursa, Edirne, Adana, Sivas, Amasya, Tokat, Kayseri müzeleri kuruldu.[153]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkı cehaletten kurtarmak için çalışmalar sadece Türk Ocaklarının çalışmasıyla sınırlandırılmadı. ATATÜRK'ün Mecliste yaptığı konuşmanın ardından 5 Eylül 1923 tarihinde mecliste okunan programda, halkın talim ve terbiyesi için gece dersleri ve çırak mektepleri açılacağından bahsedilmiştir.[154] Hükûmetin bu programı çerçevesinde Ankara Muallim ve Muallimeler Derneği, 1923 yılında halkın cahilliğini gidermek, okuma yazma öğretmek için Samsun Pazarı'nda açtığı halk dershanelerine halk büyük rağbet etti. Samsun Pazarı'ndan başka Ulucanlar'da ve Hacı Bayram civarında iki halk dershanesi daha faaliyete geçecektir. Bu çerçevede hazırlanan nizamname ve bütçe ile burada kış ayında 1.000-800 kişiye okuma yazma öğretilmesi hedeflenmektedir. Halk dershanelerinin ders programına bakıldığında okuma, yazma, imla ve serbest dersler adı altında dinî, tarihî, coğrafi, medeni ve iktisadi bilgiler verilmektedir. Her devre dört ay devam edecek ve dersler yatsı namazından yarım saat sonra başlayacaktı.[155] Fakat 1926 yılına kadar halk dershanelerinde önemli bir gelişme olamayacaktır. Mustafa Necati Bey Maarif vekili olduğunda Halk Terbiyesi Şubesi açtı. Daha önce Türkiye'ye gelerek rapor hazırlayan Amerikalı Eğitimci J. Dewey'in önerisi doğrultusunda pek çok halk dershanesi açıldı. Millet mektepleri öncesinde mevcudu 3.304'ü bulan bu dershanelerde 64.302 vatandaş eğitim görmekte idi. Bu Halk Mektepleri, 24 Kasım 1928 tarihli bir talimatname ile Millet Mektepleri şeklinde teşkilatlandırıldı[156].

Cumhuriyet Dönemi'nde millî şuurun ülkede canlı tutulabilmesi için ilmî çalışmalar konusunda cılız kalmış olan tarih ve dil alanlarında araştırmaların hızla arttırılması gerekiyordu. Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Nutku'nda Mustafa Kemal Paşa, *"Az zamanda çok büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir."*[157] diyerek kültürünü yükseltmek idealini yükseğe çıkarmak ülküsünü hep ön planda tutmuştur. Bunun için de ülkede kol gezen cehaletin ortadan kalkması, okuma yazma oranının arttırılması elzemdi. İstiklal Savaşı sonrasında Türk kamuoyunda yeni harflerin kabulü tartışmaları geniş yer tutuyordu. Kamuoyunda belli olgunluğa erişen bu konunun gerçekleşmesi zamanı gelmişti.[158] Harf Devrimi'nin ve Millet Mekteplerinin başarılı

---

[153] *10 Yıl 1923-1933*; s. 151.

[154] Ersoy Taşdemirci; "Atatürk'ün Halk Eğitimi Konusunda Görüşleri ve Atatürk Döneminde Türkiye'de Halk Eğitimi Faaliyetleri" *Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, 1996, s. 497.

[155] *Yenigün*; 26 Kânunuevvel 1923.

[156] Taşdemirci; s. 498.

[157] *Vakit*; 8 Mayıs 1924. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, s. 318.

[158] *Tarih IV*; s. 250-252. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Latin harflerine geçilmesi hususunda bir düşünce vardır. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Arap harflerini Latin harfleri gibi ayrı yazma çalışması bulunmaktadır. Bk. Faih Rıfkı Atay; *Çankaya*, İstanbul, 1984, s. 437-438.

olmasında, altyapısını hazırlayan Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin önemli hizmeti vardır.[159] *Tarih IV* adlı eserde, millî kültür sahasında en kıymetli eserlerden birisinin Harf İnkılabı olduğu ifade edilmektedir[160]. Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Harf İnkılabı'nda temel amacı yaygın eğitimi gerçekleştirmekti.

Mustafa Kemal Paşa Harf İnkılabı'nın yapılacağını açıklayan 8 Ağustos 1928 tarihinde yaptığı bir konuşmada Türk halkının cahil kalma sebebini, *"Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharlarla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardandır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız."* [161] şeklinde açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Dolmabahçe Sarayı'nda 9/10 Ağustos 1928 tarihinde yaptığı bir konuşmada, bu cehaleti kaldırmak, okuma yazma seviyesini arttırmak için Arap harfleri yerine Latin harflerine geçilmesi yönünde adım atacaktır. Türk Harf İnkılabı'nın yapılma gerekçesini şöyle izah etmektedir: *"Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindeyiz. Anladığımızın âsarına yakın zamanda bütün kâinat şahid olacaktır. Buna kat'iyyetle eminim."*[162] diyerek cehaletten en az emekle en kısa yoldan kurtulmanın çaresini ortaya koymuştur.[163] Mustafa Kemal Paşa, Tekirdağ'da yeni harflerin ilk talimini yaptı. Çarşıya giderken halk arasından çağrılan Orta Cami Hatibi Mustafa Efendi, Eczacı Ekrem Bey ve haktan bazı kişiler üzerinde yapılan çalışmada, bu kişilerin Arapçaya göre yeni harflerle yazma ve okumayı daha kolay öğrendikleri görüldü.[164]

Köy enstitülerinde çalışmış, gazetecilik yapmış olan Ahmet Emin Yalman, o dönemi yaşamış bir kişi olarak Harf Devrimi'ni şöyle değerlendiriyor: *"Harf Devrimi ihtiyaca göre düşünülmüş cür'etli bir tedbirdi. İşte bunun için derhâl iyi neticeler verdi. Kullandığımız Arap harfleri, bir defa zahmet çekip okumağı, yazmağı öğrenenler için çok işe yarar bir âletti. Bir nevi stenoğrafi gibi süratle not almağı, yazı yazmağı, her biri başka bir çehre arz eden kelimeleri kolaylık ve süratle okumağı mümkün kılıyordu. Fakat bu âlete sahip olmak, güç, ve zahmetli bir işti. Senelerce vakit kaybetmek, her kelimesinin imlâsını ayrı ayrı öğrenmek, doğru iki satır yazı yazabilmek için iyice Arapça ve Farsça bilmek icap ediyordu. Harflerin başta, sonda ve ortada ve münfasıl şekilde ayrı ayrı yazılması ve sadasız harflerin tesadüfî*

---

[159] Şükrü Halûk Akalın; "Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 607, Temmuz, 2002, s. 29.
[160] *Tarih IV*; s.250.
[161] *Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri*; s.107.
[162] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*,; Cilt II, s. 272.
[163] Müjgân Cumbur; *Atatürk ve Millî Kültür*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 58.
[164] TİTE Arşivi; K24G126B126-001.

surette kullanılması ilköğretimi çetinleştiriyordu. Böylece harflere dayanarak mecburî tahsil esasını süratle yürütmek güçtü."[165]

Türkiye'de 1927 yılında 13.648.000 kişinin 1.111.000'inin okuma yazma bildiği tespit edilmiştir. Bu durumda takriben her on iki vatandaştan birisi Arap harfleriyle okuyup yazabiliyordu.[166] Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtipliğinin Adana, Sinop, Konya, Aydın, Bursa Fırka Müfettişliklerine 25 Aralık 1928 tarihinde gönderdiği bir yazıda, *"Yeni harflerle milletimizi okur, yazar bir hâle getirmeğe ve seviyesini yükseltmeğe matûf olarak vücuda getirilen 'Millet' Mektepleri Teşkilatı Türkiye'nin her tarafında 1- Kânunusani - 1929'dan itibaren faaliyete geçecek ve 'Millet' Mekteplerinde tedrisata başlanacaktır."* ifadesi ile duyuruldu.[167] 1 Kasım 1928 tarihinde Harf İnkılabı'nın kabul edilmesiyle 15-45 yaşlarında kadın ve erkekler Millet Mekteplerine kabul edildiler. Burada okuma yazma öğrendiler. Harf İnkılabı yapıldıktan sonra Millet Mektepleri sayesinde okuma yazma oranı 1927 yılına nispeten hızla artmıştır.[168] Merkezden Harf İnkılabı ve Millet Mekteplerine dair vilayetlere gönderilen tebligatlara verilen cevaplar halkın istekli olduğu yönünde oldu. Isparta'da bir mahalle bu Millet Mektebinden şehadetname alması nedeniyle sakinlere yemek verdiği gibi şehadetname alan bir şahıs ise Karaağaç köylerinden birinin de hiç okuyup yazma bilmeyen bir köylü çocuğuna okuma yazma öğrettiği için Millet Mekteplerine muallim tayin edilmesi, bu konuda halkın temayülünü ortaya koyan misallerdir.[169] Amerikan Büyükelçisi Grew'in 29 Haziran 1929 tarihinde Washington'a sunduğu raporda, kış aylarında pek eğlencesi olmayan köylülerin milet mekteplerinde şehirlilerden daha başarılı olduklarını fakat şehirlerde de hevesin fazla olduğu yönünde bilgisi yer almıştır. İlk ders döneminde 390 kişinin okuma yazma öğrendiği bu raporda belirtilerek ordunun sivil haktan daha başarılı olduğu ve ordunun %71'inin okur yazar konuma geldiği bildirilmiştir.[170] 1935 senesinde 16.158.000 kişiden 2.518.000 kişi okuma yazmayı öğrendi. Nüfusun yedide biri okuma yazmayı yeni harflere öğrenmiştir. Sekiz yılda okuma yazma oranı önemli bir artış kaydetti.[171] Şurası da bir gerçek Millet Mekteplerine ilgi gittikçe halk arasında azaldı. İlk yıl halkın bu mekteplere ilgisi %41,13 iken bu ilgi, 1936-1937 ders yılında %3,95'e düştü.[172] Tedricen vatandaşın bu mekteplere ilgisi azalırken buna paralel mekteplerdeki muallimlerin de sayıca azaldığı görülür. Millet mekteplerinin 1928 yılında 46.690 muallim ile okuma yazma hamlesine

---

[165] Yalman;s. 135-136.
[166] age.; s. 136.
[167] *BCA*; 490-001/1-2-13-1.
[168] Yalman;s. 136.
[169] *BCA*; 030-10/64-31-43-1.
[170] Bilal Şimşir; *Türk Harf Devrimi Üzerine İncelemeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 51-53.
[171] Yalman; s. 136. Reşat Kaynar, Necdet Sakaoğlu; *Atatürk Düşüncesi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 89.
[172] Bahattin Demirtaş; "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Akademik Bakış*, Cilt I, Sayı 2, Yaz 2008, s. 163.

başlaması ve 1935 yılında ise bu çalışmanın 4.084 muallimle devam etmesi ilginin azalmasını ortaya koymaktadır.[173].

Tablo - 3

Millet Mektebi Mezunları Mevcudu (1927-1937)[174]:

Seneler	Erkek	Kadın	Toplam	Yüzdelik artış oranı %
1928-1929	397.476	199.534	597.010	41,13
1929-1930	180.255	82.168	262.423	18,08
1930-1931	144.446	43.865	188.311	12,97
1931-1932	85.120	23.350	108.470	7,47
1932-1933	75.793	15.142	90.935	6,26
1933-1934	35.183	5.668	40.851	2,81
1934-1935	58.809	7.446	66.255	4,56
1935-1936	35.679	4.550	40.229	2,77
1936-1937	49.168	8.107	57.275	3,95
Toplam	1.061.929	389.830	1.451.759	100,00

Kitap okumaya çocukluğundan beri çok merakı olan Mustafa Kemal Paşa'nın, önüne 1928 yılında getirilen Fransızca bir coğrafya kitabında, Türklerin beyaz ırka nazaran ikinci derecede ırk sayılan sarı ırka mensup oldukları yazılı idi. Paşa *"Böyle bir şey olamaz!"* diyerek buna karşı çıkar. Türklere düşman olan kişilerin yazdıklarıyla Türk kültürünün sağlam temeller üzerine kurulamayacağını daha somut olarak anladı. Bu çerçevede Türk Tarihinin araştırılması için 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu. 1935 tarihinde ise Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açıldı.[175] Bu kurumlar, günümüze kadar ulaşan ATATÜRK'ün Cumhuriyet Türkiye'sine miras bıraktığı kazanımlardır. Zira öncesinde ümmet ve hanedan tarihi anlayışı geleneği yaygındı. ATATÜRK'ün 1930-1937 yılları arasında onursal başkanlığını yaptığı tarih araştırmaları kesintisiz devam etti. ATATÜRK'ün amacı Türklerin kendi tarihini araştırmaları ve yeni nesillerin kendi geçmişlerini doğru öğrenmelerini

[173] Emine Kısıklı; "Atatürk Döneminde Cumhuriyet Kültürünü Yerleştirme Çalışmaları Çerçevesinde Halkevleri ve Millet Mektepleri", *Batman University Journal of Life Sciences*, Volume 1, Number 1, 2012, s. 336.
[174] Bahattin Demirtaş; "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Akademik Bakış*, Cilt I, Sayı 2, Yaz 2008, s. 163.
[175] İğdemir; s. 25. Çıkar; s. 59.

sağlamaktı. İlk tarih kongresinden sonra tarih sahasında ilmî çalışmalar hız kazandı.[176]

Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulmasından sonra başlayan dilde sadeleştirme çalışmalarında her gün tespit edilen 10-15 yabancı kelime cemiyete bildirilecek, cemiyet bu kelimeler karşısına yeni kelimeler üretecektir. Bu konuda Başvekâlet, Cumhuriyet Halk Fırkası, Halkevleri seferber oldu. Cemiyet, yabancı kelimeleri Türkçeleştirme çabalarında aşırılığa gitti. Bu konuda çıkmaza girildiğinde ortaya atılan Güneş Dil Teorisi ile çalışmalar, her dilin menşeinin Türkçe olduğu mecrasına sokulmaya başlandı.[177] ATATÜRK döneminde dilde yenileşme süreci (kısaca Harf Devrimi), dilde sadeleşme ve dil felsefesi çalışmaları 1937 yılına değin sürdü.[178]

Türk Ocaklarının kapatılması sonrasında muallim derneklerini de ihtiva eden Halkevleri 19 Şubat 1932 tarihinde 14 vilayette kuruldu. Halkı, özellikle köylüyü aydınlatma prensibini benimseyen sosyokültürel bir cemiyet olan Halkevleri, faaliyetlerini dokuz kol hâlinde yürüttü. Bu kollar; Dil-Edebiyat-Tarih, Temsil, Güzel Sanatlar, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kursları, Kütüphane ve Yayın, Müzecilik ve Sergileme, Köycülükten oluşmaktadır. Halkevlerinin köylerdeki uzantısı Halk Odaları oldu.[179]

Tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Fırkasının bir yan kuruluşu olarak 19 Şubat 1932 tarihinde kurulan ve faaliyet gösteren Halkevlerinin çalışmalarıyla ilgili Dâhiliye vekili, ülke genelinde yaptığı gezi neticesinde Fırka Umumi Kâtipliğine 01.10.1932 tarihinde gönderdiği resmî bir yazıda, *"Halkevleri Teşkilatı, memleket için faydası ve kiymeti ölçülemiyecek yüksek bir eser olmuştur. Halkevleri, her tarafta gençliği ve muhitin mütefekkir ve rejime yardımcı unsurlarını sinesinde toplayan hayat ve hareket kaynakları hâlinde doğmağa ve inkişaf etmeğe başlamışlardır."* cümleleriyle izlenimlerini aktarmıştır. Fakat Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde Halkevlerinin hareketsiz olduğundan bahsederek buralarda parti teşkilatının düzenli çalışmadığından şikâyet etmektedir.[180] Halkevleri her sene sonunda Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtipliğine bir yılık çalışma sonucunu bildirmek zorunda idi.[181]

Tek parti iktidar döneminde halkın kültürel ve sosyal olarak kalkınması için Halkevi ve şube sayıları gittikçe artış göstermiştir. Açılışından kısa bir süre sonra 24 Haziran 1932'de 20'ye ulaşan Halkevleri, açılış tarihi olan 19 Şubat'ı takip eden Pazar günü resmî törenle yaptıkları açılışlarda her yıl sayılarını arttırdılar. Cumhuriyet'in onuncu yılında 21 tane daha açılmasıyla

---

[176] *Tarih IV*; s. 258-259. Kaynar vd.; s. 104,107.
[177] Çıkar; s.59-60.
[178] Kaynar vd.; s. 111-112.
[179] *BCA*; 490-001/3-14-6-2. *BCA*; 490-001/3-14-6-2. Demirtaş; s. 166.
[180] *BCA*; 030-10/117-817-2-2.
[181] BCA; 490-001/2-9-14-1.

Halkevleri hemen hemen bütün il merkezlerinde faaliyete geçmiş oldu. 1936 yılı Şubat ayında açılan Halkevi mevcudu 136'ya ulaştı.[182]

Cumhuriyet Dönemi'nde ATATÜRK'ün kültür politikasının esaslarını kısaca: Devlet yönetimini ve düşünce hayatının temeli laik anlayış üzerine inşa etmek, cehaleti ortadan kaldırmak için hakikati arayan üreten, sorgulayan bir hayat tarzını oluşturmak, millî tarih ve dil şuuru oluşturmak, milletin tabanına kültürü yaymak, yüksek kurumlar oluşturmak ve bunları geliştirmek olarak özetlenebilir.[183]

Sonuç

Mustafa Kemal ATATÜRK, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan Osmanlı Devleti topraklarında işgalci devletlere karşı bağımsızlık mücadelesi vererek Türk halkıyla kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, muasır medeniyet seviyesine çıkarmayı hedeflemiş bir liderdir. Türk milletinin özünden hareketle ortaya koyduğu ilkeler ve gerçekleştirdiği inkılaplarla ATATÜRK; üretimi esas alan, akılcı, bilimi, fenni kendisine rehber edinen, bu minvalde yeni nesiller yetiştirecek bir eğitim siyasetinin temelini attı. Osmanlı Devleti'nin çöküşü sürecinde bir avuç Osmanlı aydını tarafından başlatılan yenileşme hamlesi, bu anlayışın ilk aşamasını teşkil etmekle birlikte köhneleşen, yobazlaşan müesseselerin yanında vücut bulmaya başlamış; bu farklı iki anlayışı beraberinde eski - yeni çatışmasını getirmiştir. Bu çatışma ortamında Osmanlı'daki eğitim, bilim ve kültür sahasındaki yenileşme hamlesi, özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde önemli bir yer edinse de köhne bakış açısının belinin kırılamaması, komiteleşme, savaş ortamı gibi sebeplerden dolayı beklenilenden daha cılız kaldı.

İstiklal Harbi sonrasında yeni idare ülkeyi yarınlara taşıyacak nesillerin dogmatizmden uzak, akılcı bilgiyi, bilimi kendine rehber edinen devletin muhafazasını kendisine ülkü edinecek bir eğitim politikasını ortaya koyacak çalışmaları süratle başlattı ve alınan kararlar yürürlüğe konuldu. Toplanan üç Heyet-i İlmiyenin aldığı kararlar, ülkede laik olarak eğitim birliğini sağlayacak Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi, ardından Maarif Teşkilatı Kanunu ile maarifin detaylı bir şekilde yeniden yapılandırılması, yabancı uzmanların getirilmesi vs. çabalar, eğitimin devletin kuruluş felsefesi doğrultusunda yeniden yapılandırılmasını ortaya koymaktadır. Osmanlı'dan miras alınan eğitim kurumlarının köhne binaları, muallim yetersizliği, muallim yetersizliğinin hoca, imam, müderris vs gibi kişilerden karşılanmak zorunda kalınması, mali sıkıntılar, kütüphanelerin yetersizliği, kültür kurumlarının yetersizliği, halkın cahilliği gibi pek çok netameli meselenin 1920'li yıllarda aşılması hiç de kolay olmamıştır. Ama Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmeleriyle dirençli yeni idare hedeflenen doğrultuda eğitimde önemli

---

[182] *BCA*; 490-001/3-14-6-1,2. Türkiye genelinde Halkevlerinin açılış tarihine göre oluşan tabloya bk. Ek. I.

[183] Azmi Süslü; "Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt XI, Sayı 31, Mart 1995, s. 23-29.

yol almıştır. Osmanlı'dan devralınan Darülfünun, Cumhuriyet Türkiye'sinin kendisinden beklenen ilmî çalışmaları yürütme konusunda üretken olamadığından kapatılmış, yerine Batı tarzında modern bir üniversite reformu yapılarak İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Ülkede modern üniversitelerin kurulması ve bilimin gelişmesinde bu reform önemli bir adımdır.

ATATÜRK Türkiye'sinde eğitim ve bilim, ülkeyi muasır medeniyet seviyesini hedefleyen akılcı, laik bir anlayışta ilerleme gösterirken bu sacayağının diğer bir ayağı olan kültür hayatının da bu gelişmenin dışında kalması mümkün olamazdı. En başta halkın, köylünün cahilliğinin giderilmesi için ilk önce Türk Ocaklarının, sonra Halkevlerinin faaliyetleri, Latin harflerinin kabulü ve Millet Mekteplerinin açılması, kitap basım ve dağıtımına önem verilmesi, kütüphane ve müzelerin açılması, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyetlerinin kurulması gibi daha pek çok oluşuma, kültürel kalkınmaya ATATÜRK döneminde çok önem verildi. Konunun özünü vermekle yetinmek zorunda kaldığımız ATATÜRK döneminde eğitim, bilim ve kültür alanında kazanımlar, günümüze kadar günümüz kuşağına ulaşan neticelerdir.

Kaynaklar

Arşiv

TİTE Arşivi; K1G42B42001.

TİTE Arşivi; K2G88B88-2001.

TİTE Arşivi; K2G88B88-3001.

TİTE Arşivi; K2G88B88-5001.

TİTE Arşivi; K2G88B88-6001.

TİTE Arşivi; K2G88B88-7001.

TİTE Arşivi; K24G126B126-001.

TİTE Arşivi; K1G85B85-001.

TİTE Arşivi; K25G128B128-001.

TİTE Arşivi; K24G146B146-001.

BCA; 030-10/64-31-43-1.

BCA; 030-10/117-817-2-2.

BCA; 030-10/142-13-4.

BCA; 030-10/142-13-6.

BCA; 030-10/144-30-8-1.

BCA; 030-10/192-315-13-8.

BCA; 030-11-1/1-4-12-3.

BCA; 030-11-1/16-14-2.

BCA; 030-11-1/16-14-3.

BCA; 030-18-01-01/011-55-4-001,2.

BCA; 030-18-01-01/029-47-020.

BCA; 030-18-01-02/2470-014.

BCA; 030-11-1/6-22-2-2.

BCA; 030-18-01-02/35-21-14-1.

BCA; 030-18-01-02/36-36-1.

BCA; 180-09/53-269-1-40.

BCA; 490-001/1-2-13-1.

BCA; 490-001/2-9-14-1.

BCA; 490-001/3-14-6-1, 2.

BCA; 051/12-100-31-1.

BCA; 180-09/53-269-1.

BCA; 051/4-28-18.

BCA; 051/2-13-3-1.

BCA; 051/2-7-18-1

BCA; 030-18-01-01/13-26-4-001.

BCA; 030-18-01-01/12-58-16-001.

BCA; 030-10/117-816-4.

BCA; 051-V08/2-6-12-1.

BCA; 051-V08/2-6-9.

BCA; 051-V14/3-15-19-1.

BCA; 051/3-15-25-1.

BCA; 030-10/143-27-4-1.

BCA; 030-10/143-27-4-2.

BCA; 030-10/143-27-4-4.

Gazeteler

Akşam; 16 Kânunuevvel 1337, 30 Teşrinisani 1337.

Vakit; 8 Mayıs 1924.

Yenigün; 22 Şubat 1923; 23 Şubat 1923; 19 Eylül 1923; 24 Eylül 1923; 5 Teşrinievvel 1923; 18 Teşrinisani 1923: 26 Kânunuevvel 1923.

Eserler, Makaleler

10 Yıl 1923-193; Hâkimiyetimiliye Matbaası; Ankara, 1933.

1929-1930 Ders Senesi Muallim Yıllığı; İkinci Sene, Türk Maarif Cemiyeti Yayını.

ADIVAR, A. Adnan; *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

AKALIN, Şükrü Halûk; "ATATÜRK Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 607, Temmuz, 2002.

AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004.

ARIKAN, Mustafa, - DENİZ, Ahmet; "Türk Ocakları Kapatılışı, Borçleri ve Emlâkinin Tasfiyesi" *www.turkiyat.sekcuk.edu.tr* 03.08.2013.

ATATÜRK'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri; ATATÜRK Kültür Merkezi, Ankara, 1990.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; Cilt I-II, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

ATAY, Faih Rıfkı; *Çankaya*, İstanbul, 1984.

Başkâtipzâde Ragıp Bey; *Tarih-i Hayatım*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1996.

BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1995.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit; *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi*, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekışık Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

BOZKURT, Mahmut Esat - PEKER, Recep - TENGİRŞEK, Yusuf Kemal; *1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları*, Hazırlayan: Oktay ASLANAPA, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

CUMBUR, Müjgân; *ATATÜRK ve Millî Kültür*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

ÇAMBEL, Hasan Cemil; *Makaleler Hatıralar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

ÇELEBİ, Mevlüt; "Türk Maarif Cemiyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 2, Aralık 2004.

ÇIKAR, Mustafa; *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

ÇİÇEK, Cemil; *ATATÜRK Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

DEMİRTAŞ, Bahattin; "ATATÜRK Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Akademik Bakış*, Cilt I, Sayı 2, Yaz 2008.

DEWEY, John; *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Maarif Vekilliği Yayınları, İstanbul, 1939.

ELİÇİN, E. T.; *Türk İnkılabı Yahut Şark veya Garp*, Numune Matbaası, İstanbul, 1940.

ERGİN, Osman; *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977.

ERGÜN, Mustafa; *ATATÜRK Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

ERTUĞRUL, Halit; *Azınlık ve Yabancı Okulları, Türk Toplumuna Etkisi*, Nesil Basım Yayın, İstanbul, 1998.

FEYZİOĞU, Turhan; "ATATÜRK Yolu: Akıcı, Bilimci, Gerçekçi Yol", *ATATÜRK Yolu*, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1987.

HIRSCH, Ernst E.; *Hatıralarım*, İş Bankası Vakfı Yayınları, Ankara, 1985.

İĞDEMİR, Uluğ; *Yılların İçinden*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

İNAN, Afet; *ATATÜRK Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Ankara, 1959.

İNAN, Afet; *ATATÜRK ve İlim*, MSB Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1963.

İNAN, Afet; *ATATÜRK ve Kadın Haklarının Kazanıması*, Millî Eğitim Basmevi, İstanbul 1968.

İNAN, M. Rauf; *Mustafa Necati*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980.

KAYADİBİ, Fahri; "ATATÜRK Döneminde Eğitim ve Kültür Alanında Gelişmeler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13, 2006.

KAYNAR, Reşat - SAKAOĞLU, Necdet; *ATATÜRK Düşüncesi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999.

KISIKLI, Emine; "ATATÜRK Döneminde Cumhuriyet Kültürünü Yerleştirme Çalışmaları Çerçevesinde Halkevleri ve Millet Mektepleri", *Batman University Journal of Life Sciences*, Volume 1, Number 1, 2012.

KORKUT, Hüseyin; "Üniversiteler", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Millî Eğitim Bakanlığı Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi ATATÜRK Kitapları, İstanbul, 1983.

KOŞAY, Hamit; Zübeyr "Kütüphanelere Dair(I)" *www.tk.kutuphaneci.org.tr* (03.08.2013).

ORAL, Mustafa; "Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (1933)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ATATÜRK Yolu Dergisi, Sayı 27 - 28, Mayıs-Kasım 2001 *www.dergiler.ankara.edu.tr* 05.08.2013.

ÖZTÜRK, Adnan; *Türkiye'de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli*, Aydın Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Aydın 1999.

SARIKAYA, Yaşar; "Osmanlı Medreselerinde Akli İlimlerin İhmali Meselesi Üzerine Bazı Mülahazalar", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, İstanbul, 12- 15 Nisan 1999, İstanbul, 2001.

SELÇUK, Mustafa; *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)*, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 2012.

SEVİNÇ, Necdet; *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, Ankara, İstanbul, Basım Tarihi Yok.

SEZER, Ayten; *ATATÜRK Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

SU, Kâmil; *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

SUNGU, İhsan; "Tevhid-i Tedrisat", *Belleten*, Cilt II, Sayı 7-8, 1938.

SÜSLÜ, Azmi; "Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları", *ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt XI, Sayı 31, Mart 1995.

ŞANAL, Mustafa; "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14, 2003/1.

ŞİMŞİR, Bilâl; *Türk Harf Devrimi Üzerine İncelemeler*, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy; "ATATÜRK'ün Halk Eğitimi Konusunda Görüşleri ve ATATÜRK Döneminde Türkiye'de Halk Eğitimi Faaliyetleri" *Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, 1996.

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal; *Türk İnkılabı Dersleri*, İstanbul 1935.

TURAN, Şerafettin; *ATATÜRK'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

TUTSAK, Sadiye; *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

TUTSAK, Sadiye - KARAHAN, Özlem; *Sadık Karahan ve Uşak'ta Eğitim (1930-1950)*, Uşak, 2011.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cedresi; Devre I, Cilt I.

Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar; Yay. Haz: Reşat Genç, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti; *Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

ÜÇÜNCÜ, Uğur; *Kadirbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011.

VAHAPOĞLU, Hidayet; *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.

YALMAN, Ahmet Emin; *Yarının Türkiyesine Seyahat*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

YÜCEL, Hasan Ali; *Türkiye'de Ortaöğretim*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

EK - 1

Halkevlerinin Açılış sırasına Göre Tablosu

Halkevlerinin açılış sıralarına göre listesi.

19/2/932 de açılanlar	24/6/932 de açılanlar	24/2/933 de açılanlar	22/2/934 de açılanlar	22/2/935 de açılanlar	23/2/936 da açılanlar
I-Afyon	I-Antalya	I-Adana	I-Adapazarı	I-Akçakoca	I-Acıpayam
2-Ankara	2-Bilecik	2-Alanya	2-Amasya	2-Alaşehir	2-Akhisar
3-Aydın	3-Edirne	3-Aksaray	3-Bayezit	3-Ayvalık	3-Artvin
4-Bolu	4-G.Antep	4-Bafra	4-Bergama	4-Bartın	4-Ayancık
5-Bursa	5-Giresun	5-Balıkesir	5-Bitlis	5-Bayburt	5-Babaeski
6-Çanakkale	6-İzmit	6-Boyabat	6-Çorlu	6-Beşiktaş	6-Bandırma
7-Denizli	7-Kastamonu	7-Çankırı	7-Düzce	7-Beyoğlu	7-Birecik
8-Diyarıbekir	8-Kayseri	8-Çorum	8-Elaziz	8-Burdur	8-Bolvadin
9-Eskişehir	9-Kırklareli	9-Erzincan	9-Erzurum	9-Dinar	9-Bor
IO-Eminönü	IO-Kütahya	IO-Gümüşhane	IO-Iğdır	IO-Edremit	IO-Çapakçur
II-İzmir	II-Ordu	II-İnebolu	II-Kula	II-Gerede	II-Çarşanba
I2-Konya	I2-Rize	I2-Isparta	I2-Maraş	I2-Göynük	I2-Develi
I3-Malatya	I3-Silifke	I3-Kars	I3-Mardin	I3-İnegöl	I3-Devrek
I4-Samsun	I4-Sinop	I4-Manisa	I4-Milas	I4-Kadıköy	I4-Elbistan
	I5-Ş.Karahisar	I5-Mersin	I5-Mudanya	I5-Kandıra	I5-Ereğli(K.D)
	I6-Tekirdağı	I6-Muğla	I6-Muş	I6-Merzifon	I6-Fethiye
	I7-Trabzon	I7-Niğde	I7-Sandıklı	I7-Mudurnu	I7-Gebze
	I8-Van	I8-Sivas	I8-Siirt	I8-Simav	I8-Gelibolu
	I9-Yozgat	I9-Tokat	I9-Silvan	I9-Söke	I9-Gerze
	20-Zonguldak	20-Urla	20-Ünye	20-Şehremini	20-Gönen
		2I-Nazilli	2I-Ürgüp	2I-Şişli	2I-Harput
			22-Ödemiş	22-Tire	22-Kilis
			23-Uşak	23-Üsküdar	23-Kırşehir
			24-Urfa		24-Lüleburgaz
			25-Uzunköprü		25-Nevşehir
					26-Niksar
					27-Salihli
					28-Siverek
					29-Turgutlu
					30-Yalvaç
					3I-Zafranbolu
					32-Zile
					33-İskilip

ÖK. 23-2-1936.

(Kaynak: *BCA*; 490-001/3-14-6-2).

EK - 2

Halkevleri Çalışma Raporu Çizelgesi

Kurulan şubelerin isimleri.....	Eve kayitli azanın mesleklerine göre sayısı..											Mülâhazat...
	Avokat	Doktor	Mual-lim	Tüccar	İşci	Çiftci	Güzel Sanat	Sair meslek	Kadın	Erkek	Yekûn	
Dil, Tarih, Edebiyat...												
Güzel sanatlar.....												
Temsil..												
Spor..												
İçtimai yardım. ...												
Halk dershaneleri ve kurslar....												
Kütüphane ve neşriyat..												
Köycüler.....												
Müze ve Sergi.....												
Bir sene zarfında halk evinizde kaç umumi halk toplantısı yapılmış ve kaç kişi bulunmuştur ?												
Kaç umumi konferans, konser, temsil verilmiş veya gösterilmiştir? Dinleyenler ve seyircilerin sayısı?												
Halkevinizin kütüphanesi mevcutmudur? mevcutsa: I -Kitap mevcudu? 2 -Bir sene zarfında kitap veya mecmua okuyanların sayısı?												

..... Halkevi reisi

(Kaynak: BCA; 490-001/2-9-14-1)

ATATÜRK DÖNEMİ KÜLTÜR KAZANIMLARI

Yrd.Doç.Dr. Barış METİN*

Özet

XIX. yüzyılda, Fransız İhtilali'nin etkisi ile çok milletli devletler (imparatorluklar) çözülmeye başlamış, bu süreçte Osmanlı Devleti de dünyadaki bu gelişmelerden etkilenmiş, uzun yıllar bir arada yaşayan farklı dil ve dindeki unsurlar devlete isyan ederek bağımsızlığını kazanmaya başlamış, Birinci Dünya Savaşı'nda ise devlet yıkılma dönemine girmiştir. Bu zor günlerde Türk milletinin öz vatanı Anadolu işgale uğramış, Türk milleti bu durumdan Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün önderliğinde bir "Millî Mücadele" vererek kurtulmuş ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

Yeni Türk Devleti'nin kuruluş felsefesi, millîleşmek ve çağdaşlaşmak ülküsü için kültürün yeniden inşa edilmesidir. Zira Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK: "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür." diyerek bunun önemini ortaya koymuştur. O nedenle gerek Osmanlı Devleti'nden kalan ve gerekse yeni kurulan müesseseler hızla millî ihtiyaçlar ve belirtilen hedefler dikkate alınarak düzenlenmeye başlanmıştır. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu amaçla ortaya çıkmıştır. Söz konusu Kanun'la eğitimin Millî Eğitim Bakanlığının denetimine ve idaresine geçmesi, aynı zamanda eğitimin millîleşmesi ve giderek dünyevileşmesi, karma eğitim sistemiyle yetişecek Cumhuriyet nesilleri için oldukça önemli bir adımdır. Kılık Kıyafet Reformu, Medeni Kanun, yeni Türk Harflerinin Kabulü, Millet Mektepleri, Türk Ocakları, daha sonra Halkevleri, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Üniversite Reformu, Kadınlara Seçme - Seçilme Hakkının Verilmesi, kısacası ATATÜRK ilke ve inkılapları, "çağdaş muasır medeniyet seviyesine ulaşmak" hedefinin gereği ve her biri kültür değişiminin ve inşasının bir aşamasıdır.

Bu bildiride; millîleşmek ve çağdaşlaşmak ülküsüne dair ATATÜRK döneminde kültür ve edebiyat alanındaki kazanımlar, mevcut yazılı - basılı kaynaklardan ve döneme dair gazete koleksiyonlarından da faydalanılarak incelenmeye ve ortaya konmaya çalışılacaktır.

Abstract

In the 19th century, the multi-national states (empires) started to disintegrate with the influence of the French Revolution; the Ottoman State was also affected by these global developments; the elements having different languages and religions and coexisting for years revolted against the government and began to gain independence; and the Ottoman State came to the brink of collapse with the First World War. In those hard times, the motherland of Turkish people Anatolia was occupied; but Turkish people got out of that difficult situation with its National Struggle under the lead of Ghazi Mustafa Kemal ATATURK, and founded an independent state called Republic of Turkey.

The founding principle of the new Turkish state was to re-build the culture for the ideals of nationalism and modernism. As a matter of fact, Ghazi Mustafa Kemal ATATURK laid down the importance of these concepts stating; "The basis of Republic of Turkey is culture". For that reason, either the institutions taken over from the Ottoman State or the newly established ones started to be reformed rapidly considering the national needs and objectives. To this end, the sultanate was abolished; the republic was proclaimed; and *Tevhid-i Tedrisat Law* [Law on the Unification of National Education] was ratified on March 03, 1924. This law was a quite important step for the republican generations that would be instructed with a coeducational system, as the education would be transferred to the control and disposal of Ministry of National Education, and would be nationalized and gradually more secular. Clothing reform, civil code, new Turkish alphabet, *Millet Mektepleri* [national schools], *Türk ocaklari* [Turkish hearths], and then *halkevleri* [community centers], Turkish Historical Society, Turkish Language Association, university reform, right to vote for women, briefly ATATURK's Principles and Revolutions were the prerequisites for the goal of reaching the "level of contemporary civilizations", and steps of cultural changes and restructuring.

* Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, baris.metin@yahoo.com.tr

This paper will try to examine and deal with the developments in the fields of culture and literature related to the ideals of nationalism and modernism during the time of ATATURK, in the light of the available written/printed sources and the journal collections of that time.

Giriş

Kültür kavramının tek bir tanımını yapmak veya düşünürlerin üzerinde mutabık kaldığı bir ortak tanım bulmak oldukça zordur. Bu bakımdan olsa gerek Türk Dil Kurumunun yayımladığı, Büyük Türkçe Sözlük'te kültür kavramına dair birbirinden farklı şu tanımlamalara yer verilmiştir:

1. "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin: *Harf inkılabı, Türk kültür inkılabının temelidir.* -E. İ. Benice".

2. "Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü: *Doğrusu, teknik ve kültür her gün biraz daha ilerlemektedir.* -S. Birsel".

3. "Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi: *Bir memlekette kitap kültürü ne kadar zenginse günlük konuşma da o kadar zengin olur.* -M. Kaplan".

4. "Bireyin kazandığı bilgi: *Tarih kültürü kuvvetli bir kişi.*"

5. "Tarım"

6. "*Biy.* Uygun biyolojik şartlarda bir mikrop türünü üretme: *Mikrop cinsinden canlı bir varlığın muayyen bir ortam içinde çoğalmasına da kültür denilir.* -M. Kaplan".

Bu tanımlardan da anlaşılabileceği üzere kültürü oluşturan unsurlar neredeyse yaşamın tamamını kapsamaktadır. Örneğin dil, tarih, din, bilim ve teknoloji, ekonomi, sanat (müzik, mimarlık, edebiyat, tiyatro), örf, âdet gelenekler, folklor, hukuk ve ahlak, devlet anlayışı ve devlet yapısı, askerlik, kültürü oluşturan alt başlıklar arasında sayılabilir.[1]

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, kültür ve medeniyet kavramını birbirinden ayırmaz. "…Bence medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur. Bu noktayınazarımı ifade için hars ne demektir, tarif edeyim: a) Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, b) Fikir hayatında, yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda, c) İktisat hayatında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır."[2] der.

---

[1] Suat İlhan; "Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir", *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, C IV, S 18, Ankara Temmuz 1990, s. 812.

[2] Azmi Süslü; "Cumhuriyet Dönemi'nin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XI, S 31, Ankara Mart 1995.

Topluluklar, milletler, devletler, medeniyetler arasında kültürel alanda etkileşimler kaçınılmaz bir şekilde olmaktadır. Kültürler arasındaki bu ilişkileri etkileyen çeşitli unsurlar vardır. Ekonomi, teknoloji ve sosyal yaşam alanında çağdaşlarına göre ileride olan topluluk veya devletlerin kültürü de -doğal olarak- diğerleri tarafından ilgi görmüş, çekim merkezi hâline gelmiştir.

Türkler yeryüzünde bilinen en eski kavimlerdendir ve tarihin farklı dönemlerinde pek çok bakımdan diğer milletlerce örnek alınmaya çalışılmış bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış çok sayıda devlet kurmuşlardır. XIII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve kısa sürede büyük bir imparatorluğa ulaşan Osmanlı Devleti de bunlardan biridir. XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Batı'dan her bakımdan üstün olduğunu düşünen Osmanlı Devleti'nde, bu tarihten itibaren ekonomik, askerî, siyasi, toplumsal sorunlar giderek artmaya başlamış ve devlet, Batı medeniyeti veya Batılı devletler karşısında giderek gerilemeye başlamıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Fransız İhtilali'nin etkisi ile çok unsurlu, dilli, dinli devletler çözülmeye ve millî (ulus) devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişme Osmanlı Devleti'ni hızla bir çözülme ve daha sonra yıkılma sürecine sokmuş ve Balkanlarda gayrimüslim tebaa birbiri ardına devlete isyan ederek bağımsızlığını kazanmaya başlamıştır. Anadolu'da Ermeniler, bağımsızlık için fırsat gözetirken Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap Müslüman tebaa dahi Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için isyan etmiştir. Söz konusu süreçte Osmanlı Devleti'ni, içinde bulunduğu çaresizlikten kurtarmak için Batıcılık, İslamcılık gibi fikir akımlarına umut bağlayanlar olmuşsa da bir neticeye varılamamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti fiilen yıkılmış, Türk milletinin öz yurdu Anadolu dahi işgale uğramıştır. Türk milleti bu durumda milliyetçilik (Türkçülük) fikri etrafında toparlanarak Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK önderliğinde millî bir mücadeleye girişmiştir. Bu günleri Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK: *"…Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki akvam-ı muhtelife hep millî akidelere sarılarak millî mefkûrelerin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık…"*[3] şeklinde ifade etmiştir.

Mümtaz Turhan, Türkçülük fikri etrafında yeni bir devlet kurma düşüncesinin oluşum sürecini şöyle ifade eder: "Birinci Umumi Harp esnasında olduğu gibi onu takip eden felaketli mütareke senelerinde de ne Avrupa hayranı Garpçılar ne de istisnalarla hâlihazırın devamını ve İslam birliğini müdafaa eden İslamcılar, inhilal etmekte olan cemiyeti yeni bir kuruluşa götürecek fikir sistemini vermişlerdir. Bilakis her iki fikir cereyanı da umumi harpte bir hayli hırpalanmış, hele İslamcılık tamamıyla iflas etmiştir. İşte bu vaziyet karşısında bütün gözler Türkçülüğe çevrilmiş, kurtuluş ümit ve imkânı ona sarılmakta görülmüştür. Böylece milliyetçilik, tam manasıyla ve

[3] Aydın Taneri; *Türk Kavramının Gelişmesi Ne Mutlu Türküm Diyene*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983, s. 28.

her bakımdan inhilal etmekte olan imparatorluğun enkazı üstünde bugünkü Türkiye'nin kurtuluş imkânını hazırlamıştır.[4]"

Ümmet toplumundan millet toplumuna geçiş sürecinde, yeni Türk Devleti'nin tüm organlarıyla yeniden yapılandırılmasında temel ülkü "muasır medeniyetler seviyesine çıkmak" olarak belirlenmiştir. Kısa süre içinde girişilecek olan inkılapların en önemli amacı da bu ülküyü gerçekleştirmek, milleti, milletin yaşam şeklini ve devleti oluşturan her türlü kurumu bu amaca dair değiştirmek ve dönüştürmektir. Buna "Çağdaşlaşmak" ülküsü denir. Meşrutiyetten itibaren "Batıcılık" adına Batı'dan aynen kopya etme yanlışlığına düşmemek ve çağdaşlaşmak için önce millîleşmek ve aynı zamanda evrensel değerlerde çağdaşlaşmak hedefi uygulanmaya çalışılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, bu süreçte kültüre ayrı bir önem vermiştir. Bunu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür[5]" sözüyle de ifade etmiştir. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK kültürü: a. Devlet hayatında, b. Fikrî hayatta (ilimde, sosyal alanda ve güzel sanatlarda), c. Ekonomik hayatta (ziraatta, sanatta, ticarette, ulaştırmada) yapılabilen şeylerin toplamı olarak açıklarken bir bakıma kültürün unsurlarını da saymaktadır.[6]

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, "çağdaş muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefinde" ülke içinde kültür birliğinin çok önemli olduğunu bildiğinden bu şekilde yeni Türk millî (ulus) devletinin bir bütün olabileceğini düşünmüştür. Bunun yanında "muasır medeniyetler seviyesine çıkma" hedefi için ise kültür değişmelerinin mecburi olmasından dolayı gerek kültür birliğinin oluşabilmesi gerekse kültür değişmelerinin hayata geçirilmesi için eğitim, dil, tarih, din, bilim ve teknoloji, sanat (klasik Türk müziği, çağdaş müzik, halk müziği, mimarlık, edebiyat, tiyatro), örf âdet gelenekler, folklor, hukuk ve ahlak, devlet anlayışı ve devlet yapısı, askerlik gibi belli başlı alanlarda acilen adım atılması gerekmektedir.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK; Türk toplumunda kültür değişmesi ile yöneten - yönetilen ilişkilerinde yeni bir devlet, yeni bir millet (ulus), yeni bir toplum ve yeni bir insan[7] ortaya koymaya çabalamıştır.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK döneminde kültür alanındaki kazanımlar konusu çok geniş bir alanı teşkil etmektedir ve genel olarak şu alt basamaklarda bu konuyu incelemek mümkündür:

a. Devletin yapısı; Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte babadan oğula geçen (patrimonyal) idari sistemden Türk milletinin egemenliğine dayanan

---

[4] Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2006, s. 198.

[5] Afet İnan; "Atatürk ve Kültür", *Cumhuriyet'in 50. Yıl Dönümü Semineri: Seminere Sunulan Bildiriler,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1975, s. 105.

[6] İlhan; s. 813.

[7] Orhan Koloğlu; "Atatürk'te Kültür-Kamuoyu İlişkisi", *Atatürk ve Kültür Hacettepe Üniversitesi Yayınları,* Özel Sayı, Ankara 1982, s. 132.

cumhuriyet yönetim şekline geçilmiştir. Bir aile veya zümrenin devlete hâkim olduğu veya bir doğaüstü gücün emir ve yasaklarına göre şekillenen bir devlet yapısı yerine, egemenliğin kayıtsız ve şartsız Türk milletine ait olduğu ve Türk milletinin ihtiyaçlarına veya isteklerine göre yeryüzü kanunlarıyla şekillenmiş yeni bir devlet yapısı oluşturulmuştur.

b. Eğitime dair faaliyetler; Tevhit-i Tedrisat Kanunu, Türk Ocakları ve Halkevlerinin faaliyetleri, köy ve köye dair yapılan çalışmalar, basın alanındaki gelişmeler.

c. Dil ve tarih çalışmaları; Harf İnkılabı, Millet Mektepleri, Dil İnkılabı, Güneş Dil Teorisi ve Türk Dil Kurumu, Türk tarih tezi ve Türk Tarih Kurumunun kurulması.

ç. Hukuk alanındaki gelişmeler ve medeni kanun.

d. Ekonomi alanındaki gelişmeler ve İzmir İktisat Kongresi ve millî ekonomi.

e. Güzel sanatlar ve müzik alanında yapılan inkılaplar; tiyatro, sinema, opera, bale, resim, heykel ve müzik alanındaki gelişmeler.

Bütün bu alanlardaki kazanımları bir makalede incelemek mümkün olmadığından bu çalışmada eğitime dair girişimler veya eğitim yoluyla ulaşılmak istenen kültür değişimleri, hukuk, ekonomi ve sanat alanındaki gelişmeler üzerinde daha fazla durulmuştur.

1. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Eğitim Meselesine Bakışı

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK için eğitim; Türk tarihine, Türk kültürüne, Türk diline, yani Türk milletine ait unsurları içeren ve günün ihtiyaçlarını karşılayacak en ileri ilmî hedeflerin belirlediği çağdaş ve millî bir sistem olmalıdır. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün eğitimin millî olması gerektiğini çeşitli vesilelerle ifade ettiğini fikirlerinde görmek mümkündür. Bunlardan birkaçı şöyledir:

"Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarih-i tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken eski devrin hurafatından ve evsaf-ı fıtriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Şark'tan ve Garp'tan gelebilen bilcümle tesirlerden uzak, seciye-i milliye ve tarihimizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millîmizin inkişaf-ı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir... Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile hakkı ile birliği ile tearuz eden bilumum yabancı anasırla mücadele lüzumunu ve efkâr- milliyeyi kemal-i istiğrak ile her mukabil fikre karşı şiddetle fedakârane müdafaâ zarureti telkin edilmelidir…"[8]

---

[8] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara 1997, s. 19 - 20.

"Bir milletin yükselmesi de alçalması da eğitimin millî olup olmaması ile ilgilidir."[9]

"Hükûmetin en verimli ve en önemli görevi, millî eğitim işidir. Bu işte başarı sağlayabilmek için milletimizin durumuna, içtimai ve hayati ihtiyaçlarına, çevrenin şartlarına ve yüzyılımızın gerçeklerine uygun bir program izlenmelidir."[10]

"…Efendiler! Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine, ananat-ı milliyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir…"[11]

"…Eğitim sözüne herkes kendine göre, kendi amacına uygun bir anlam verebilir. Söz derinleşince eğitimin amaçları değişir: Dinsel eğitim, millî eğitim, milletlerarası eğitim vardır. Bütün bu eğitimlerin amaçları da başka başkadır. Ben burada yalnız yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kuşaklara vereceği eğitimin, millî eğitim olduğunu bütün kesinliği ile belirttikten sonra ötekileri üzerinde durmayacağım bile…"[12]

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün eğitim anlayışındaki bir diğer önemli unsur da eğitimin laik olmasıdır. Laik eğitim sistemiyle Türk millî eğitimi ve Türk kültürü, teolojik eğitim ve kültür anlayışından, baskısından hızla kurtulmuş, millîleşme ve çağdaşlaşma ülküsüne doğru yönelmiştir.

a. 1923 - 1938 Yılları Arasında Eğitim Alanındaki Gelişmeler

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra eğitimin millîleştirilmesi faaliyetlerine hız verilmiş ve bu amaca dair köklü değişiklikler yapılmıştır. 1924 Anayasası'nın 87. maddesinde 7-14 yaşları arasındaki çocuklar için ilköğretim anayasal zorunluluk hâline getirilmiş,[13] eğitim birliğini sağlamak amacıyla Tevhid-i Tedrisat Yasası çıkarılmıştır.

Türkiye'de, bu yasa öncesinde üç farklı eğitim teşkilatlanması mevcuttur. Bunlar:

1. Tanzimat öncesi ve sonrasında temel dinî bilgilerin verildiği ilköğretim benzeri mahalle okulları,

2. Halkın ve vakıfların yardımlarıyla ayakta kalabilen, ağırlık olarak şeri ilimlerin öğretildiği medreseler,

---

[9] Yahya Akyüz; "Atatürk ve Eğitim" *Atatürkçü Düşünce El Kitabı* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 186.

[10], Hıfzırrahman Raşit Öymen; "Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi", *Belleten*, *Atatürk Özel Sayısı*, Kasım 1988, C LII, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 1035.

[11] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C I, Ankara 1997, s. 246.

[12] Öymen; s. 1052.

[13]Yahya Kemal Kaya; *İnsan Yetiştirme Düzenimiz Politika - Eğitim - Kalkınma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, s. 97.

3. Daha çok ordunun subay ihtiyacını karşılamak için açılan, pozitif bilimlere önem veren askerî okullar.[14] Ayrıca bunlara ilaveten 1820'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nin dört bir tarafında açılan ve hızla çoğalan, faaliyetleri neticesinde yalnızca eğitim - öğretim işleri ile uğraşmayıp ülke ve kıtalar arası bağlantıları, farklı görevleri olan, azınlık ve yabancıların açtığı okullar mevcuttur.

Osmanlı Devleti'nden miras kalan eğitim teşkilatı, her biri başka kurumlara bağlı, farklı inanç ve düşünceye sahip insan yetiştiren, günün ihtiyaçlarına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ulaşmaya çalıştığı millî, çağdaş, laik eğitim hedeflerini karşılayamayan bir yapıya sahip idi. Eğitim alanındaki bu sorunu çözmek amacıyla 1 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmesi şu gerekçeyle teklif edilmiştir: *"Bir milletin kültür ve millî eğitim siyasetinde, milletin fikir ve duygu bakımından birliğini sağlamak için öğretim birliği en doğru, en bilimsel, en çağdaş ve her yerde yararı görülmüş bir ilkedir… Bir milletin fertleri ancak bir türlü eğitim görebilir. İki türlü eğitim bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise his ve fikir birliğine ve dayanışma amaçlarına tamamen aykırıdır. Kanun teklifimizin kabulü takdirinde, Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bütün irfan müesseselerinin biricik mercii Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bütün mesul ve kültürümüzü his ve kültür birliği dâhilinde ilerletmeye mecbur olan Maarif Vekâleti müspet ve yeknesak bir millî eğitim siyaseti uygulayacaktır."*[15]

Bu kanun teklifi 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülerek kabul edilmiş ve şu kararlar alınmıştır:

a. Türkiye dâhilindeki bütün eğitim ve öğretim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır.

b. Şeriye ve Evkaf Vekâleti veya özel vakıflar tarafından idare olunan medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devredilmiştir.

c. Şeriye ve Evkaf Vekâletine bütçeden ayrılan para Maarif Vekâletine devredilmiştir.

ç. Maarif Vekâletince yüksek din uzmanı yetiştirmek üzere ilahiyat fakültesinin açılması ve dinî işler için ayrı din okulları açılması kararlaştırılmış[16] ve sonuç olarak eğitim - öğretim faaliyetleri sadece Maarif Vekâletinin sorumluluğunda toplanmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra Vasıf Bey Maarif Vekili olmuştur. Bu dönemde eğitim sistemi yeni bir şekil almaya ve Tevhid-i Tedrisat yasası uygulanmaya başlanmıştır. Yeni yapılanma içinde ilköğretim kademesinde devam edilecek tek öğretim kurumunun ilkokullar

---

[14]Abdurrahman Çaycı; "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Cumhuriyet Eğitimindeki Yeri ve Önemi" , *Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi (Panel)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 26.
[15] Çaycı; s. 28.
[16] agm.; s. 28.

olması, ilkokulu bitirdikten sonra genel veya mesleki ortaokula devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra Maarif Vekili Vasıf Bey okulların programlarıyla ve öğretim süreleriyle ilgili düzenlemeler yapmak üzere ilmiye heyetini toplamıştır. Bu toplantıda alınan kararlar neticesinde İlkokulların öğrenim süresi 6 yıldan 5 yıla indirilmiş, öğretmen okullarının süresi 4 yıldan 5 yıla çıkarılmıştır. Ortaöğretimde; rüştiye ve idadilerin yerine ortaokul ve liselerin kurulması ve bunların ilkokul da dâhil öğrenim süresinin 11 yıl olması, kız ve erkek öğrencilerin programlarının aynı olması ve haftalık ders süresinin 30 saat olması kararlaştırılmıştır.[17] Tevhid-i Tedrisat Yasası'na göre kapatılan medreselerdeki öğrencilerden arzu edenler devlet okullarına alınmıştır. Ayrıca İstanbul Erkek Öğretmen Okulunun yüksek kısmı Darülfünuna bağlanarak "Yüksek Muallim Mektebi" adını almıştır.[18] Tevhid-i Tedrisat Yasası'nda kurulması kararlaştırılan ilahiyat fakültesi 1924 yılında Darülfünunda açılmış ve din adamı yetiştirmek amacıyla çeşitli merkezlerde 26 adet imam hatip okulu açılmıştır. İlahiyat Fakülteleri 1933 yılındaki üniversite reformuna kadar faaliyet göstermiş, o tarihte kapatılarak yerine "İslam İnceleme Enstitüsü" kurulmuştur.[19]

Vasıf Bey'in bakanlığı döneminde "Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu" çıkartılarak öğretmenlik, meslek olarak kabul edilmiştir. 1925'te Mustafa Necati Bey Maarif vekili olmuştur. Bu dönemde maarif teşkilatı yeniden düzenlenmiştir. Ülke maarif mıntıkalarına ayrılmış ve maarif eminlikleri kurularak eğitim geliştirilmeye, teftiş ve denetim işleri daha iyi yapılmaya çalışılmıştır. Maarif Vekâleti bünyesinde eğitim işleri ile meşgul olacak "Talim ve Terbiye Dairesi" ile dil sorunları üzerinde durmak, Türkçenin bilimsel incelemesini yapmak, dil bilgisini hazırlamak maksadıyla "789 Sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun" adıyla "Dil Heyeti" oluşturulmuştur. 26 Aralık 1925 - Ocak 1926 tarihleri arasında "Heyet-i İlmiye" son defa toplanmış, eğitim - öğretim işleri, yönetmeliklerin hazırlanması, eğitim yasalarının hazırlanması, programlar, okul kitaplarının yazılması ve seçilmesi gibi faaliyetler "Talim ve Terbiye Dairesi"ne devredilmiştir.[20] 1924 yılında ilkokullarda karma eğitime başlanmış olmasına rağmen ortaokullarda karma eğitime 1927-1928 eğitim - öğretim yılında geçilmiştir. Öğretmen okullarının yeniden yapılandırılmasına ve öğretmenlerin daha iyi eğitim almasına çalışılmıştır. 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi kurulmuş ve Ankara Üniversitesinin ilk temelleri atılmaya başlanmıştır. 1926 yılında Maarif Teşkilatı Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla birlikte "İlk Öğretmen Okullarının ve Köy Muallim Mektepleri"nin kurulması kararlaştırılmıştır. Kayseri Zincidere ve Denizli'de köy muallim mektepleri

---

[17] Erdoğan Başar; *Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (190-1960),* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 151-152.
[18] Mustafa Ergün; *Atatürk Dönemi Türk Eğitim Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1997 s. 99.
[19] Başar; s. 136.
[20] Mustafa Eski; *Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999. s. 134.

açılmıştır.[21] 1926 yılında Konya'da ortaokullara öğretmen yetiştirmek için ve ortaokul ve öğretmen okullarına müzik öğretmeni yetiştirmek için "Musiki Muallim Mektebi" açılmıştır.[22] Ortaöğretime öğretmen yetiştirmek amacıyla Konya'da 1926-1927 eğitim - öğretim döneminde "Orta Muallim Mektebi" açılmış, bu okul daha sonra 1927-1928 eğitim - öğretim döneminde Ankara'ya taşınmıştır. Aynı yıl Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa Muallim Mektebinin temelleri atılmıştır.[23]

20 Mayıs 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclisinde bugün kullandığımız Latin kökenli rakamlar 1 Haziran 1928 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kabul edilmiştir.[24] Mustafa Necati Bey'in yapmış olduğu önemli faaliyetlerden biri de Harf İnkılabı'nın gerçekleştirilmesi olmuştur. Türk dünyasında, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde uzun yıllar boyunca tartışılan alfabe meselesinde ilk kalıcı girişim Mustafa Necati zamanında gerçekleşmiştir. Yeni Türk alfabesini tespit etmek amacıyla daha evvel vekâlet bünyesinde oluşturulan "Dil Heyeti" çalışmalarına başlamış, Haziran 1928 tarihinde yabancı uzmanlarında dâhil bulunduğu Dil Encümeni oluşturulmuş, bu encümen Gazi Mustafa Kemal'in de katıldığı çalışmalarına 26 Haziran 1928'de başlamış, 1 Ağustos 1928 tarihinde çalışmalarını bitirmiştir.[25] Yeni Türk harfleri için hazırlıkların tamamlanmasından sonra Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, 8/9 Ağustos 1928 tarihinde Harf İnkılabı'nın en yakın zamanda yapılacağını meşhur Gülhane Parkı'nda bir nutuk ile ilan etmiştir.[26] Bu açıklamadan sonra Maarif Vekâletince 15 Ekim 1928 tarihinde başlayacak eğitim - öğretim dönemi öncesinde öğretmenlere yeni Türk harflerini öğretmek amacıyla kurslar açılmış, bu kurslara her öğretmenin devam etmesi mecbur edilmiş, kurslara devam eden öğretmenlerin başarılı olup olmadıklarını ölçmek için yine bakanlık tarafından sınavlar yapılmıştır. Bu sınavlarda başarılı olamayanlar tekrar kurslara alınmış ve tekrar sınava tabi tutulmuş, yine de başarılı olamayanlar olmuş ise onların öğretmenlik yapmalarına müsaade edilmemiştir.[27] Maarif Vekâleti öğretmenlerden başka devlet memurları için de kurslar düzenlemiş ve Ekim 1928 tarihine kadar devlet memurlarının yeni Türk harflerini öğrenmeleri istenmiştir. Bu kursları Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK ve Maarif Vekili Mustafa Necati bizzat denetlemişlerdir. Özellikle Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK her gittiği vilayette vatandaşların da katılabileceği bir mekânda hemen bir kara tahta hazırlatarak ilk önce bulunduğu vilayetin vali ve idari mülki amirlerinden

---

[21] İbrahim Arslanoğlu*, Kastamonu Öğretmen Okulları (1884-1977)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s. 21.
[22] Ergün; 100.
[23] Başar; s.205.
[24] M.Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf İnkılabı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, Ankara 1991, s. 60.
[25] Barış Metin*; Afyon Basınında Harf İnkılabı'nın Yansımaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2003, s. 20.
[26] Nutuk için bk., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri;* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 274.
[27] Metin; s. 73.

başlamak üzere çeşitli sınavlar yapmıştır.[28] Yeni Türk harfleri 1 Kasım 1928 tarihinde Mecliste kabul edilmiş ve 3 Kasım 1928 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.

Yeni Türk harflerini vatandaşlara öğretmek amacıyla 1 Ocak 1929 tarihinde Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde Millet Mektepleri açılmıştır.[29] 1930 yılında yapılan bir düzenleme ile Millet Mektepleri sadece yeni Türk harflerinin öğretildiği bir öğretim kurumu olmaktan çok, günlük hayatta vatandaşların faydalanabileceği temel eğitimin verildiği halk eğitim merkezleri hâline getirilmiştir.[30] Yeni Türk harflerinin Türkçe fonetiğine uygun olarak hazırlanması Türkçenin içerisinde bulunan Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışında ve okunuşunda problemler ortaya çıkarmıştır. Türkçe olmayan kelimelerin tasfiyesi, yerine Türkçe kelimelerin kullanılması, Arapça ve Farsça kelimelerin karşılığı olan Türkçe bir kelime yoksa Türkçe kurallarına göre türetilmesi olarak kısaca tanımlayabileceğimiz dil meselesinin önemi daha da artmıştır. 1929 yılında dilde bulunan yabancı kelimelerin yerine kullanılacak Türkçe kelimeleri tespit etmek amacıyla bir komisyon oluşturulmuş ve Ankara'da dönemin önemli bilim adamlarının katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir.[31] 1930 yılında Arapça ve Farsça ders isimleri değiştirilmiştir. 1930 yılında ülkede öğretmen ihtiyacı olan fizik, kimya, riyaziyat, tarih, coğrafya, tabii bilimler gibi pek çok alanda yurt dışına öğrenci gönderilmiştir.[32]

1931 yılında Türk tarihini araştırmak amacıyla Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün bizzat teşvikleri sonucu Ankara'da Türk Tarih Kurumu kurulmuştur.

Dil Heyeti Harf İnkılabı'nın gerçekleşmesinden sonra çalışmalarını hızlandırmıştır. Dil meselesini hakkında çalışmak üzere 12 Temmuz 1932 tarihinde "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" kurulmuştur.[33]

1932 yılında ülkeyi siyasi, sosyal ve iktisadi yönlerden geliştirmek iddiası ile Türk Ocaklarının yerine Halkevleri açılmıştır.[34] İsmet İnönü'nün ifadesine göre Halkevleri: "Vatandaşların külfetsiz toplanacakları yer olduğu gibi vatandaşların memleket ve millet işlerini, bilhassa memleketin yüksek kültür işlerini, düşündükleri gibi zahmetsiz konuşabilecekleri bir yerdir. Halkevleri siyasi bir müessese değildir. Sosyal ve kültürel kurumlardır. Türk vatanında, Türk Cumhuriyeti'nde, ahlak, ilim ve anlayış mefhumlarının tatbik

---

[28] Metin; s. 22.
[29] agt.; s. 102.
[30] agt.; s. 111.
[31] Başar; s. 217.
[32] Atatürk döneminde öğretmen yetiştirme politikaları hakkında oldukça faydalı ve titiz bir çalışma için bk., Cemil Öztürk; *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
[33] Metin; s. 121.
[34]Bernard Lewis*; Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 379.

edildiği, izah olunduğu, genişletildiği ve kökleştirilip yerleştirildiği yerlerdir."[35] Halkevleri çalışmalarını şu dokuz alanda gerçekleştirmiştir:

a. Dil ve edebiyat kolu: Öz Türkçe çalışmalarında, tarama sözlüklerinin hazırlanmasında bu kol ülke genelinde önemli çalışmalar yapmıştır.

b. Güzel sanatlar kolu: Müzik, resim, mimarlık ve heykeltıraşlık gibi alanlarda vatandaşı eğitici faaliyetler yapmıştır.

c. Temsil (Gösterit) kolu: Ülkedeki çeşitli Halkevleri salonlarında çoğu amatör tiyatrocular tarafından dünya klasikleri de dâhil pek çok oyun sergilenmiştir.

ç. Spor kolu: Bu kolun amacı Türk halkında spor sevgisi uyandırmak ve gençleri spora sevk etmektir.

d. İçtimai yardım (Sosyal yardım) kolu,

e. Halk dershaneleri ve kursları kolu,

f. Kütüphane ve neşriyat kolu,

g. Köycülük kolu: Köyün ekonomik, sosyal ve kültürel ve siyasal yönden gelişmesi için çalışmıştır.

ğ. Tarih ve müze (sergi) kolu,

1932-1951 yılları arasında neredeyse tüm Türkiye'ye yayılmış, toplam 479 Halkevi açılmıştır.

1933 yılında yükseköğretimde yeni bir düzenleme yapılmıştır. Maarif Vekili Reşit Galip zamanında yapılan Üniversite Reformu ile 31.05.1933 tarihinde İstanbul'daki Darülfünun kaldırılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. İstanbul Üniversitesi 31.07.1933 tarihinde eğitime başlamıştır.[36]

Maarif Vekili Reşit Galip zamanında 1932-1933 Eğitim - Öğretim Yılı'nda ilkokullarda her sabah "*Türk'üm, doğruyum, çalışkanım*..." şeklinde başlayan "ant" okunması zorunluluğu getirilmiştir.[37]

Hikmet Bayur'un Maarif vekilliği döneminde 1933-1934 Eğitim Öğretim Devresi'nde, eski ağırlık ve uzunluk ölçülerinin yerine bugün de kullanılan uluslararası ölçüler kullanılmaya ve ortaöğretimde Türk gençlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl kurulduğunu daha iyi anlayabilmeleri için "İnkılap Tarihi" dersi zorunlu olarak okutulmaya başlanmıştır.

Yükseköğretimde rektör, dekan, senato, fakülte gibi kavramların kullanılması kararlaştırılmış, en yüksek hocalık rütbesine "ordinaryüs" unvanı verilmesine ve profesör yardımcılarına doçent denilmesine karar verilmiştir.[38]

---

[35] Şerafettin Zeyrek; *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yayınları, Ankara 2006, s. 18.
[36] Kaya; s. 88.
[37] Akyüz; s. 301.
[38] Başar; s. 294 - 295.

1933 yılında Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuş, 1935 tarihinde Zeynel Abidin Özmen'in Maarif vekilliği döneminde "Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi" kurulmuş, "Mülkiye Mektebinin adı "Siyasal Bilgiler Fakültesi" olarak değiştirilmiş ve okulun Ankara'ya nakli kararlaştırılmış ve bu okul 1937 yılında Ankara'ya taşınmıştır.[39]

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK döneminde eğitim alanında yapılan yenilikler ve düzenlemeler; tarihî ve kültürel geçmişin şekillendirdiği, çağdaşlığı ve modernliği getirecek akli bilimlere önem veren bir eğitim sistemi ile Türk gençlerine millî birlik ve bütünlük bilincini (millet olma bilincini) vermeyi hedeflemiştir. Ayrıca Türk tarihini, kültürünü yani Türk'e ait değerleri içermeyen, aynı zamanda ihtiyaçlarını da itibara almayan, yalnızca teolojik kaygıların şekillendirdiği ve herhangi bir düzenlemeden uzak eğitim metodu, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu yasa ile eğitim tek merkezden yönetilmeye başlanmış ve programlarda ifade edilen amaçlara göre düzenlemeler yapılmış, eğitimin laikleşmesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

b. Eğitimin Millîleşmesi Sürecinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okulların Durumu

Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerdeki Türk ve Müslüman olmayan vatandaşları devletin gayrimüslim tebaası olarak kabul etmiş, onlara ibadet özgürlüğü tanımış, ibadethane açmalarına ve söz konusu ibadethanelerde çocuklarına eğitim vermelerine müsaade etmiştir. Gayrimüslim olarak ifade edilen azınlıklara verilen bu haklar özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla sömürgeci Hristiyan Batılı devletler tarafından devletin iç işlerine müdahale ve ekonomik sömürü aracı olarak kullanılmaya başlanmış, azınlıkların ibadet, hukuk, ticaret ve eğitim hakkı gibi konularda sürekli ıslahat yapılması istenmiştir. Osmanlı Devleti yoğun baskı karşısında özellikle XIX. yüzyılda azınlıklara büyük haklar tanımış, hatta sömürgeci Batılı devletlerin misyonerlik faaliyetleri yaptıkları okulların açılmasına dahi izin vermek zorunda kalmıştır. Gerek azınlıkların açtığı okullar ve gerekse sömürgeci Batılı devletlerin açtığı misyoner okulları, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri için siyasi faaliyet yapmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele yıllarında bu okullar; Türklere karşı silahlı mücadeleye girişen azınlıklara karargâh vazifesi dahi üstlenmişlerdir. Bu okulların zararlı faaliyetlerine somut iki örnek: Bulgar İsyanı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması ve Ermeni meselesinin ortaya çıkmasıdır.[40]

---

[39] Aydın Sayılı; Atatürk, "Bilim ve Üniversite", *Belleten*, Atatürk Özel Sayısı Kasım 1988, C LII, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 1102.

[40] Osmanlı Devleti'nde Fransa, İngiltere, Rusya gibi çeşitli devletler yabancı okullar açmışlardır. Ancak özellikle Amerikan Protestan Misyoner teşkilatının açtığı okullar diğerlerine oranla sayı bakımından ve zararlı etkisi bakımından daha ileridedir. Bu konuda çok faydalı ve titiz bir çalışma için bk., Uygur Kocabaşoğlu; *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Ankara'da İcra Vekilleri Heyetinin faaliyete başlamasından sonra azınlık ve yabancılara ait okullarının Türk millî menfaatlerine aykırı hareket etmelerine elde olan imkânlar çerçevesinde izin verilmemiş ve bu okullar Türk Maarif Vekâletinin denetimine alınmaya çalışılmış veya kapatılmıştır. Ancak yine de Millî Mücadele Dönemi'nde azınlık ve yabancılara ait okullar zararlı ve yıkıcı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İzmir'in işgal döneminde söz konusu okulların yapmış oldukları faaliyetleri dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi, Meclis kürsüsünden şöyle ifade etmiştir: "…*Biz kendilerine o mektepleri açmayı teklif etmedik. Doğrudan doğruya millî bir propaganda yapmak, Rumları Yunanistan'a, Ermenileri icat edilecek bir Ermenistan'a tevcih etmek için kendi arzularıyla bu mektepleri açmışlardır. Memleketimizin elimizde kalan son parçasında Ermeni, Rum mektepleri meselesi, yeni tabir ile "istiklal meseleleri" Rumeli'de, Suriye'de tekerrür etmiş olan tarih, Anadolu'da aynen geçecektir. Eğer biz bu mekteplerin memleketi içeriden yıkmak için ikna ettiği meşum tesiri nazar-ı dikkat önünde tutmazsak çok yanılırız… Rumeli'de manastırlar ve kiliseler ve mektepler, içinden içine memleketimizin temelini kazmış ve Rumeli'de gördüğümüz inhidamı her şeyden önce, ziyade onlar hazırlamışlardır. Şimdi arkadaşlar bir İzmir faciası karşısındayız. İçinde çırpındığımız bu muazzam felaketi hazırlamış belli başlı sebep, vasi bir ülüv-ü cenap ile meydana durmasına müsaade ettiğimiz mektepler ve kiliselerdir. Eğer vaktiyle gözlerimizi bunun için tertip edilmiş olan hıyanete çevirmiş olsaydık Anadolu'muz masum ve mahfuz kalırdı…"*[41]

Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi Antalya ve Ege bölgesindeki pek çok zararlı okulu kapattırmış, ancak azınlık okulları ve yabancılara ait okulların durumu Mili Mücadele Dönemi'nde kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Türk milletinin Millî Mücadele'yi kazanması sonucu sömürgeci Batılı devletler savaş sonrası durumu değerlendirmek üzere 21 Kasım 1922 tarihinde Lozan Konferansı'nı toplamışlardır. Sekiz ay süren görüşmelerin neticesinde 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması İmzalanmıştır. Azınlıklara ve yabancılara ait okullar meselesi Lozan Konferansı öncesinde Avrupa basını tarafından siyasi menfaatler uğruna Türkiye ve Türklük aleyhinde propaganda malzemesi yapılmıştır. Dış basında çıkan haberleri dönemin Maarif Vekili İsmail Safa Bey 21.11.1922 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şöyle değerlendirmiştir; *"... Avrupa basınında, bu yöndeki yayını ben de görüyorum. Bu doğrudan barış masası etrafında toplandığı sırada Türk Devleti'nin müstakil yaşamasını ve Avrupa milletleri kadar hür ve bağımsız yaşamaya bir aşk ile azim ettiğini bir türlü kabul edemeyenlerin ortaya çıkardığı bir meseledir… Dünyanın efkâr-ı umumiyesi böyle yanlış ve haksız cereyanlar karşısında kaldıkça, dünya siyasetçileri böyle yalan esaslardan istifade etmek hevesinden vazgeçmedikçe mateessüf hakiki sulhun olacağına kani değilim… Memleketi inhilale sevk eden muhtelif yerlerde... isyan çıkaran unsurların birçoğunu bu mekteplerin yetiştirdiği insanlar teşkil etmektedir. Ve dünya bilir ki bu*

[41] Başer; s. 76-77.

müessesat en çok bununla uğraşmış ve Türkiye Devleti'ni tahrip etmek için bir gün mesaisinden geri kalmamıştır… Memleketimizde yaşamak isteyen her ecnebi müessesesi, kanunlarımızla ve mektep hakkında koymuş olduğumuz ve koyacağımız esasata harfiyen riayet edeceklerdir. Ve bu esasata riayet edilip edilmediği daimî surette teftiş ve murakabe etmek en büyük hakkımız ve bir dakika olsun gözden kaçırmayacağımız bir esastır."[42]

İsmail Safa Bey, vekilliği döneminde Türk okulları için hazırlanan kanunlara, azınlık okullarının da uymasına özen göstermiş, yabancıların açtıkları okullarda yetişecek çocukların hangi milletten olursa olsun Türk çocukları gibi yetiştirilmesi gerektiğini, bunun için Türk dilini, Türk tarihini, Türk coğrafyasını, özetle Türk kültürünü öğrenmeleri gerektiğini belirtmiştir. Lozan Antlaşması'nda Osmanlı Devleti zamanında açılan ve Anadolu'da hâlâ mevcut bulunan azınlık ve yabancılara ait okulların durumu görüşülmüş ve antlaşmanın azınlıklar meselesiyle ilgili 40. ve 41. maddelerinde yer almıştır.[43] Bu maddeye göre: Azınlıklar hukuk ve uygulama açısından diğer unsurlardan ayrı tutulmayacaklar, aynı işlemler ve uygulamalara tabi olacaklardır. Her türlü dinî, sosyal ve hayır kurumları ile eğitim - öğretim kurumlarını kurmak, yönetmek ve denetlemek haklarına sahip olacaklar, ayrıca devlet, belediye vs. bütçelerden ödenek alabileceklerdir.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan azınlıklara verilecek hakları Lozan Anlaşması'nda kabul ettiği yükümlülükler çerçevesinde 1924, 1961, 1982 Anayasalarında yasal güvence altına almış, konuyla ilgili olarak 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 80. maddesinde *"Hükûmetin nezaret ve murakabesi altında her türlü tedrisat serbesttir."* 1961 Anayasası'nda *"Eğitim - öğretim devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir." ve 1982* Anayasası'nda da *"Kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. Eğitim ve öğretim ATATÜRK ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz. Özel ve dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir."* İfadeleri yer almıştır.

Lozan Görüşmeleri sırasında yabancılara ait okullar meselesi ise muhatap devletlerle mektuplaşma yoluyla ele alınmış; İtalya, İngiltere ve Fransa temsilcileri ile Türkiye heyeti başkanı İsmet İnönü arasında mektuplaşma yoluyla mutabakata varılmıştır. Bu antlaşmalara göre Türkiye 30 Ekim 1914 tarihinden evvel Türkiye sınırları içinde açılmış bulunan eğitim kurumlarını tanımış ve bu kurumların Türk müesseselerinin tabi olduğu hukuk kurallarına bağlı kalacağını kabul etmiştir. Bu antlaşmaların geçerliliği karşılıklı olarak yedi yıl olarak kabul edilmiş ve 13 Ağustos 1931 tarihinden

---

[42] Başer; s. 111.

[43] M. Hidayet Vahapoğlu; *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, (Yönetimleri Açısından), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 132.

sonra hukuki geçerliliğini kaybetmiştir.[44] Bu üç devletin dışında Türkiye'deki yabancılara ait okullar fiilî durum (defacto) kabul edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Lozan Konferansı'na gözlemci sıfatıyla katılması sebebiyle "American Board of Mission"un Anadolu'da açtığı pek çok okulla ilgili herhangi bir karar alınmamış ancak ABD'nin yeni okullar açmak için Büyük Millet Meclisine müracaatı 30 Temmuz 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile reddedilmiş, yeni okulların açılmasına müsaade edilmemiştir.[45] Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK; söz konusu okulların zararlı faaliyetlerini yakinen bildiği için bu okulların Osmanlı Devleti zamanında elde ettiği imtiyazları sürdürmesine izin vermemiştir. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, Fransız Maurice Pernot ile yaptığı bir sohbette bu okullarla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir: *"Biz istiyoruz ki okullarınız kalsın. Ancak oralardaki dinî propagandadan şüphe edebiliriz. Fakat Türkiye'de bizim okullarımızın bile elde edemediği imtiyazlara yabancı okulların malik olmasını kabul edemeyiz. Kuruluşlarınız aynı nitelikteki Türk kuruluşlarına konmuş kanun ve düzenlere uydukça yerinde kalabilir."*[46]

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 2. maddesinde ifade edilen *"Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur."* hükmüne göre ülke dâhilindeki yabancıların ve azınlıkların açtıkları okullar Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Bu okulların dinî propaganda yapması yasaklanmış ve 1926 yılında denetimleri arttırılmıştır. Mustafa Necati'nin Maarif vekilliği döneminde yabancı ve azınlık okullarında okutulacak olan kitapların Türkiye Cumhuriyeti menfaatleri açısından değerlendirilmesi için İstanbul ve İzmir'de komisyonlar kurulmuş, bu komisyonlarda alınan kararlara göre: Azınlık okulları ve yabancı okullarda okutulacak kitaplarda Türk milletinin tarihine, Türkiye'ye ait örf ve kanunlarına, insanına en ufak bir sözle dahi hakaret veya tahrikte bulunulmasına müsaade edilmemesi veya bu kitaplarda Türk tarihine, coğrafyasına ait yanlış bilgilerin bulunmasına, Türkiye toprakları üzerinde başka milletlerin hayalî emellerini gösteren veya ima eden bir tek kelimenin dahi bulunmasına kesinlikle izin verilmemesi kararlaştırılmıştır.[47] 1935 yılında Maarif Vekâleti tarafından yabancı ve azınlık okullarının durumuyla ilgili olarak bir yönerge yürürlüğe konulmuştur. Buna göre:

a. Hiçbir yabancı okul yeniden şube açamaz.

b. Yabancı okullarda yeniden ihzari (hazırlık) sınıfları açılamaz.

c. Yabancı okullar Bakanlığa bildirdikleri sınıfların sayısını arttıramaz.

ç. Yabancı okullarda Türkçe yazılmamış bütün kitaplar, bakanlığın özel komisyonu tarafından incelenecek, okutulmaması gereken bahisler hatta cümleler tespit edilirse kitaplardan çıkartılacaktır.

---

[44] M. Hidayet Vahapoğlu; s. 140.
[45] age.; s. 140.
[46] age.; s. 149.
[47] Başer; s. 196-197.

d. Okul idaresi komisyon tarafından incelenmiş kitapları okutmak zorundadır. İçinde Türkiye Cumhuriyeti menfaatlerine karşı bilgilerin bulunduğu kitapların okullara girmelerini Bakanlık menetmiştir. 1936 yılında İstanbul'da bulunan Ermeni, Rum ve Musevi okullarının yönetmelikleri ve ders programları Bakanlık tarafından yeniden gözden geçirilmiş ve düzenlenmiştir.[48] 1955 yılında da azınlık okulları ve yabancılara ait okullardaki Türkçe derslerinin Maarif Vekâleti tarafından görevlendirilecek Türk öğretmenler tarafından okutulması kararlaştırılmıştır. 1984 yılında azınlık okulları ve yabancı okullarını da kapsayan Özel Okullar Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanun'a göre: Yabancı uyruklular bazı istisnalar hariç yeniden özel öğretim kurumu açamazlar. Ancak arazileri genişletilmemek şartı ile önceden açılmış okullar Bakanlığın izni ile kapasitelerini en çok bir misli arttırabilir. Özel öğretim kurumları ancak tanıtıcı reklam ve ilan verebilirler, televizyonda reklam ve ilan yapamazlar.[49]

2. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK ve Hukuk İnkılabı

Cumhuriyet'in ilanına kadar -hatta Kanunuesasi'de dahi- ahkâm-ı şer'iyyeye uygunluk hukukun temel ilkesi iken Cumhuriyet'le birlikte hukuk alanında yapılan temel değişiklik; millî egemenlik ilkesinin hukukun temeli olarak kabul edilmesidir. Egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu Cumhuriyet'in ilanından sonra fiilen de uygulanmaya başlanmıştır. Hukuk İnkılabı ile çağdaş anlamda bir devlet kurulmuş, sosyal hayat çağdaş uygarlık çerçevesinde yaşayan milletlerin yaşam biçimleri doğrultusunda yönlendirilmiş, toplum düzeni geleneksel toplum biçiminden çağdaş sanayi toplum sistemi doğrultusuna sokulmuştur. Yapılan inkılapların ve yenilik hareketlerinin muhafazası ve daha da ileriye götürülmesi için de hukuk en etkin araç rolünü oynamıştır ve Hukuk İnkılabı'nın temel özelliklerinden birisini de hukuka verilen bu rolde bulmak icap eder.[50]

Hukuk İnkılabı içinde önemli bir yeri ise Medeni Kanun oluşturmaktadır:

Osmanlı Devleti'nde Mecelle Kanunu geçerli olduğundan, Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde çağdaş muasır medeniyetlerdeki medeni kanuna benzer bir kanuni düzenleme yapılması gerekmekteydi. Yücel Özkaya durumu şöyle ifade etmektedir:[51] "Uzun süre, kadınlar hep erkeklerden sonra gelmiş, ikinci planda kalmışlardır. Osmanlılarda yapılan sayımlara kadınlar hiç katılmamışlardır. Kadın problemi, erkeğin kadın hakkındaki küçültücü ve aşağılatıcı görüş ve anlayışından doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının alınıp satıldığı pazarlar mevcuttu. Kadın satın alındığı gibi hediye olarak da verilebiliyordu. Çok evlilik kurumu şeriatça onaylanmıştı.

---

[48]Süleyman Büyükkarcı; *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Mikro Yayınları, Ankara 2002, s. 377.
[49] Akyüz; s.326.
[50] Sulhi Dönmezer; "Atatürk ve Hukuk İnkılabı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C IV, S 18, Ankara Temmuz 1990.
[51] Yücel Özkaya; "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, CII, S 21, Ankara 1991.

Evlenmede kadının isteği söz konusu değildi. Boşanma erkeğin iradesi ile olur idi. Mirasta, şahitlikte kadının iradesi ve ifadesi erkeğin yarısı kadar idi. Kadın peçe ve çarşafla örtünmekte, kafes hayatı yaşamaktaydı. Eğitim hayatı sınırlıydı. Ekonomik alanda çalışma özgürlüğünü elde edememişti. Yüz otuz sene önce bir esirenin fiyatı 60.000 kuruş idi. 1848'de yabancı devletlerin baskısı ile kölelik resmen kaldırıldı. Ama gizli olarak köle alım satımı devam etti. Nitekim 1864'teki bir resmî senette, on yaşındaki bir Çerkez kızının dört bin kuruşa satıldığını tespit edebilmekteyiz." Medeni Kanun'un kabulü ile büyük bir boşluk doldurulmuştu. 1924 Anayasası'nın getirdiği hür ve demokratik yapının doğal bir sonucu ve onu tamamlayan bu kanun ile kadınlar önemli haklar elde etmişlerdir. Medeni Kanun, yeni Türkiye'yi, Osmanlının hukuki dayanaklarından ayırması bakımından Türkiye Büyük Millet Meclisince çıkarılan yasaların en önemlilerinden biri sayılır. Çünkü yeni devlet yapısının laik niteliği, Medeni Kanun'un gerekçesinde, diğer kanunlara göre daha açık ve kesin ifadesini bulmuştur. Medeni Kanun şeriat konusundan ve Mecelle'den ayrı olarak aile hukukunda, miras konusunda, malların yönetimi şartlarında kadının erkekle eşit hâle getirilmesiyle kadın haklarında önemli değişiklikler yapmıştır. Birden fazla kadınla evlenmek zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Kadınlar evlenme ve boşanmada söz sahibi olmuşlardır. Üniversitelerde bile daha önceki zamanlarda kız ve erkekler ayrı ayrı otururlarken Cumhuriyet'ten sonra beraber oturmaya başlamışlardı. Kızlar, çeşitli kurumlarda görev almaya başladılar. Miras konusunda erkekle eşit haklara sahip oldular. Ancak Anayasa'da, henüz kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştı. 3 Nisan 1930'da belediye seçimlerinde oy verme ve seçilme, 5 Aralık 1934'te de Anayasa değişikliği ile milletvekili seçilme hakkını elde etmişlerdir. 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun'un kabulünden sonra, 14 Haziran 1926'da, Adliye Vekâleti bir yönetmelik yayımlayarak nişanlanma, evlenme, boşanma fasıllarını düzenlemiş, bunu savcılıklara ve köy ihtiyar heyetlerine yollamıştı. Bu hususlar gazetelerde de yayımlanmıştı.

3. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK ve Millî İktisat

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, İzmir İktisat Kongresi'ndeki[52] açılış konuşmasında ilerleyen dönemde uygulanacak iktisat politikalarını ifade etmiştir.

Konuşmasında kongrenin amacını ve bu kongrenin toplanmasından duyduğu memnuniyeti bildiren Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK: *"Aziz Türkiye'mizin iktisadi tealisi esbabını aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve millî bir gaye-i mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin, muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmaktan çok mesut ve bahtiyarım."* ifadeleriyle başlamıştır. Kongreden beklentilerini ise: *"… sizler doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıfları içinden ve onlar*

[52] Konuşmanın aslı için bk. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 57-69.

tarafından müntehap olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin hâlini, ihtiyacını, milletimizin elemlerini ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler, halkın lisanından söylenmiş telakki olunur ve bunun için en büyük isabetlere malik olur. Çünkü halkın sesi hakkın sesidir." şeklinde belirtmiştir.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, konuşmasının ilk bölümünde iktisadın ülkeler ve insanlar için öneminden bahsetmiş ve Osmanlı Devleti'nin çöküşünde iktisadın nasıl etkisi olduğu üzerinde durmuştur. Türk tarihinde kazanılan zaferlerin arkasında iktisadi başarılar olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında da iktisadi çöküntünün büyük tesiri olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nin dünya siyasetinde şahsi ihtiraslar peşinde koşmasının neticesinde, ele geçirdiği topraklarda iktisadi açıdan güçlü bir sistem kuramadığı, bu topraklarda yaşayan gayrimüslim halkı Osmanlı Devleti bünyesine dâhil edemediği, olduğu gibi muhafaza etmek zorunda kaldığı, devletin askerî gücünü yitirdiği dönemlerde de bunlara sürekli imtiyazlar vermek zorunda kaldığı; diğer taraftan devletin kurucu unsuru Türklerin ise sürekli olarak sefere gitmekten, savaşmaktan, iktisadi açıdan devletin en zayıf olan kesimi hâline geldiği, zayıf düşen Türk insanının hak ve hukukunun da gayrimüslimlere verildiği bildirilmiştir. İlk önce Cenevizlilere verilen kapitülasyonları da Türk insanının hakkının yabancılara verilmesi olarak değerlendirilmiştir. *"Millet, eviyle ve esbab-ı hayatiyesiyle iştigalden memnu olarak diyar diyar dolaştırılıyorken bu diyarlar halkı birçok imtiyazlara malik olarak çalışıyor, yani fatihler unsur-i asliyi peşine takarak kılıçla fütuhat yaparken zapt olunan memalik ahalisi kazandıkları imtiyazlarla muhtariyetlerle sapanlarına yapışıyorlar ve toprak üzerinde çalışıyorlardı… Efendiler, kılıç kullanan kol yorulur fakat sapan kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün toprağa daha çok sahip olur."* Gayrimüslim halkın güçlenip Osmanlı Devleti'nden her defasında daha fazla imtiyaz istemesi, Batılı devletlerin Osmanlı iç işlerine karışmak için bunu desteklemeleri ve savaşlarda sürekli yenilgiler sonucunda devletin maddi açıdan sıkıntı yaşamaya başladığı ve dışarıdan borç aldığı, ancak gerek borç şartlarının ağırlığından ve gerekse uygun şekilde kullanılmamasından geri ödenemez bir hâl aldığı ve bunun neticesinde Düyun-u Umumiyenin kurulduğu belirtilmiştir. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, devletin bu duruma gelmesindeki sorumluluğun halkın ihtiyaçlarını itibara almayıp şahsi menfaatlere göre hareket eden devlette olduğunu ve bu duruma düşmüş olan Osmanlı Devleti'nin hakikatte ve fiilen istiklalden mahrum olduğunu ifade etmiştir. *"Bir devlet ki teb'asına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum muamelesi vesaire tanzimi hakkından men edilir, bir devlet ki ecnebiler üzerinde hakk-ı kazasını tatbikten mahrumdur. O devlete müstakil denilemez.", "Hayatını teminden aciz olan bir devlet müstakil olabilir mi?"*

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, Osmanlı Devleti'nin akıbetini Türk milletinin de paylaştığını düşünen sömürgeci devletlere Millî Mücadele'nin en

iyi cevap olduğunu ve Türk milletinin geride kalan kötü devirlerin yanlışlarını tekrarlamamak için uzun ve acılarla dolu bir mücadele neticesinde kazanılmış bağımsızlığın bir daha kaybedilmemesi için her şeyi ile Türk insanına ait olan tam bağımsız, millî bir devlet kurmaya karar verdiğini, bunun öncelikli şartının da millî bir iktisat kurmak ve güçlendirmek ile mümkün olduğunu söylemiştir. *"Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin milletten aldığı veçhile istiklal-i tam, Hâkimiyet-i Milliye umdelerine istinaden milleti zengin, memleketi mamur etmekten ibarettir.", "İstiklal-i tam için şu düstur var: Hâkimiyet-i Milliye, hâkimiyet-i iktisadiye ile sağlamlaştırılmalıdır."*

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, Türk insanının silahla kazandığı zaferini iktisadi olarak sağlamlaştırması gerektiğini, çünkü bu zengin kaynaklara sahip büyük ülkenin düşmanları hep olduğu gibi onu yıkmak, sömürmek isteyecek düşmanların yine olacağını ifade etmiştir. *"Siyasi ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferlerle tetvic edilemezse semere, netice pâyidâr olamaz."*

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, kongrede, milletlerarası güçlü iktisadi teşkilatları ve Türk insanının potansiyelini de göze alarak ülkenin, Türk milletin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu amaca dair politikaların tespit edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı tutumunu ise: *"İktisat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki yabancı sermayeye düşmanız. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok iş ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza uymak şartıyla yabancı sermayeye gereken teminatı vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye bizim işimize katılsın ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin." şeklinde açıklamıştır.* Ancak yabancı sermaye ile ilgili uyarı niteliğinde de şu sözleri söylemiştir*: "… mazide, Tanzimat Devri'nden sonra yabancı sermayesi müstesna bir mevkiye sahipti. Devlet ve hükûmet yabancı sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna izin veremez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız."*

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, konuşmasının son bölümünde 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğrayan Lozan Görüşmelerine değinmiştir. Lozan'daki görüşmelerin kesintiye uğramasının önemli sebepleri arasında da iktisat meselesinin bulunduğunu, İtilaf devletlerinin sömürmeye alıştıkları Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığını ve yerine yeni Türk Devleti'nin kurulduğu gerçeğini bir türlü anlamak istemediklerini ve sömürü düzenlerini sürdürmek istediklerini; bunun ise Türk milleti için kesinlikle kabul edilemez olduğu, bu uğruda her türlü mücadelenin verileceği kesin ifadelerle belirtilmiştir. *"Nihayet bütün cihan bilsin ki bu millet istiklal-i tamının temin edildiğini görmedikçe yürümeğe başladığı yoldan bir an durmayacaktır."*

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, konuşmasını bitirirken Türkiye'nin kurmak istediği millî, bağımsız bir iktisat için çok çalışmak gerektiğini; tarım, ticaret, sanayi gibi her alanda çok çalışmanın gerektiğini; bunu yaparken de her meslek grubunun birbirine yardım ederek dayanışma içinde olması gerektiği, ancak bu şekilde amaçlara ulaşılabileceğini vurgulamıştır.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK döneminde başlıca ekonomik girişimler:[53]

Türkiye İş Bankası açılmış ve böylece ulusal bankacılığın ilk adımı atılmıştır.

Uşak'ta şeker fabrikası kurulmuştur.

Kayseri'de uçak fabrikası kurulmuştur.

Bünyan Dokuma Fabrikası açılmıştır.

Ereğli Bez Fabrikası açılmıştır.

Nazilli Bez Fabrikası açılmıştır.

Aşar vergisi kaldırılmış ve Türk köylüsü ağır bir yükten kurtarılmıştır.

Anadolu Demir Yolları satın alınarak ulusallaştırılmıştır.

Ulusal Ekonomi ve Araştırma Kurumu kurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur.

Gemlik Suni İpek Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, İzmit Kâğıt Fabrikası, Kayseri İplik ve Bez Fabrikası, Eskişehir Şeker Fabrikası gibi pek çok kurum ve kuruluş oluşturulmuştur.

Ticaret ve Sanayi Odaları kurulmuş, daha sonra da Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi toplanmıştır.

İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur.

Hükûmete iktisadi konularda fikir vermek amacıyla çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan Ali İktisat Meclisi kurulmuştur.

Birinci ve İkinci Kalkınma Planları oluşturulmuştur.

1927 Yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.

1930 Yılında Sanayi Kongresi, 1931 yılında da Ziraat Kongresi toplanmıştır.

4. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK Döneminde Sinema, Tiyatro, Müzik, Resim ve Heykeltıraş Alanlarındaki Gelişmeler

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün sanat alanındaki ana gayesi Türk kültürünün ve Türk sanatının yüksek bir seviyede olduğunu ortaya koymaktır. O sebeple kültür ve sanat insanlarını himaye etmiş ve onların çalışmasını desteklemiştir. *"Efendiler… Hepiniz mebus olabilirsiniz hatta cumhurbaşkanı olabilirsiniz fakat sanatkâr olamazsınız."* sözleriyle sanatkârları onurlandırmıştır.

---

[53] Hasan Sabır; "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 62, Ankara 2006, s. 13.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK zamanında güzel sanatların pek çok alanında inkılap yapılmış, Türk sanatını geliştirmek için yurt dışına öğrenci gönderilmiş, sanatçılar çeşitli ülkelere görevlendirilmiştir. Bu ülkelerin arasında o yıllarda ikili iyi ilişkilere bağlı olarak Sovyetler Birliği önemli bir yer teşkil etmiştir. ATATÜRK döneminde Sovyetler Birliği ile sanatın çeşitli alanlarıyla iş birliğine gidilmiştir.[54]

a. Sinema Alanında Gelişmeler

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, ülkede sinemanın gelişmesi için sürekli destek vermiş ve bunu: *"Sinema öyle bir keşiftir ki bir gün gelecek, barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok dünya medeniyetinin veçhesini değiştireceği görülecektir. Sinema, dünyanın en uzak köşelerinde oturan insanların birbirlerini sevmelerini, tanımalarını temin edecektir. Sinema insanlar arasındaki görüş, düşünüş farklarını silecek, insanlık idealinin tahakkukuna en büyük yardımı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz."*[55] sözüyle açıkça dile getirmiştir.

Sinema Türk toplumun geniş bir kesimine ilk defa halkevleri sayesinde ulaşmıştır. İlk dönemlerde sinemanın halk eğitimi için kullanılabileceği düşüncesi halk evlerinde sinemanın yer bulmasında önemli bir etkendir.

Sinema konusunda Sovyetlerle ilişkilerin gelişmesinde VOKS[56] Başkanı O.D. Kameneva'nın 1927 sonbaharında Türkiye'ye yaptığı ziyaret önemli bir yer tutmaktadır. O.D. Kameneva, bu ziyaret sırasında üst düzey pek çok Türk devlet adamı ve sanatçısıyla tanışma fırsatı bulmuştur. İkili görüşmeler neticesinde Türkiye'de 1927 tarihinde bir Sovyet sergisi ve film festivali düzenlenmesi kararı alınmıştır.[57] Söz konusu festivalde, Pod Vlastu Adata, Abrek Zaur ve ünlü Rus yönetmen Sergey Eyzensteyn'in 1925 yılında çektiği ve dünyada pek çok ödül kazanan "Bronenoset Potemkin" *"Potemkin Zırhlısı"* gibi pek çok önemli Rus filmi gösterilmiştir.

Türk sinemasının gelişmesinde çok önemli katkısı olan, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yönetmenlerinden Muhsin Ertuğrul, 1925 yılında Moskova'ya giderek Rus sinema sektöründeki yeni teknik ve gelişmeleri öğrenme, ünlü Rus yönetmenlerle tanışma ve beraber çalışma fırsatı bulmuştur. Ayrıca Moskova Sanat Tiyatrosunda staj yapan Muhsin Ertuğrul, Odessa Sinema Fabrikasında iki öykü filmi çekmiştir. Yaklaşık iki yıl Rusya'da kalan Muhsin

---

[54] Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki kültürel ilişkiler için bk., Barış Metin; "Советско-турецкие культурное сотрудничество (1925-1935)", *язык, култура, менталитет: роблемы изучения в иностранной аудитоии, материалы XI.международной начно-практической конференции 18-20 прля 2012 года*, санкт-петрбург 2012, с135-140. Ayrıca bk., Сверчевская А.К. Советско-турецкие культурные связи, 1925-1981. - М.: Наука, 1983.

[55] Atilla Dorsay; *Sinema ve Çağımız*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 15.

[56] "Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti"nin kısaltılmış hâli kaynaklarda VOKS olarak geçmektedir.

[57] Aleksandır Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk - Rus İlişkileri,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 78.

Ertuğrul, 1927 yılında İstanbul'a dönmüş ve Rusya'da edindiği bilgi ve tecrübeleri genç Türk sinemacılarına aktarmıştır.[58]

1933 yılında Rus yönetmen Sergey Yutkeviç ile bir grup sinemacı, Türkiye'nin daveti üzerine Ankara'ya gelmiş ve Cumhuriyet'in 10. kuruluş yıl dönümü anısına bir belgesel film çekme hazırlıklarına başlamışlardır. Yapılan çalışmaların sonunda Türk Kurtuluş Savaşı'ndan başlamak üzere Cumhuriyet'le birlikte ülkedeki gelişmeleri de içeren, Türk-Sovyet dayanışmasına atıf yapan "Ankara-Sertse Turtsii" "Türkiye'nin Kalbi Ankara" adlı film çekilmiştir. Bunun dışında 1934 yılında Efsir Şub, Türkiye'ye gelerek "Türk İnkılabı'nda Terakki Hamleleri" isimli belgesel filmi çekmiştir.

b. Tiyatro Alanında Gelişmeler

1930 yılında Belediye Kanunu'nda yapılan bir değişikle belediyelere tiyatro binası yapma ve tiyatro toplulukları kurma izni verilmiştir. Böylece Ankara başta olmak üzere yurdun çeşitli yerlerinde hızla yeni tiyatrolar açılmıştır. Ayrıca Cumhuriyet Dönemi'nden önce kurulan Darülbedayi[59] söz konusu Kanun'la İstanbul Belediyesine devredilmiştir. 1930 yılı Kasım ayında Darülbedayi içinde bir "Tiyatro Meslek Mektebi" de açılmıştır. 1934 yılında ise Ankara'da Devlet Konservatuarı kurulmuştur.

1932 tarihinden itibaren kurulmaya başlanan Halkevlerinin Türk tiyatrolarının gelişmesinde önemli bir yeri vardır. Türk kültürünün gelişmesi için Halkevleri bünyesinde kurulan tiyatro kolu sayesinde çok sayıda eser yazılmış ve sahnelenmiştir.

Türkiye ile Sovyetler birliği arasındaki kültürel ilişkilerde tiyatronun da önemli bir yeri vardır. Türk tiyatro tarihinde 1920-1930 yılları arasında duayen olarak kabul edilen Münire Eyüp, 1926 yılında Moskova'yı ziyaret etmiştir. Sovyet tiyatrosu ve oyuncularıyla yakından tanışma fırsatı bulan Münire Eyüp, Moskova'da Sovyetlerin ünlü tiyatro oyuncusu Mayerhold'dan ders almıştır. Münire Eyüp, Moskova'ya gelen ilk Türk kadın oyuncusudur.

1930 yılından sonra Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Surits ve Sovyet Dışişleri Halk Komiseri L.M.Karahan'ın da gayretleriyle iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler daha da gelişmiştir. Bu dönemde tiyatro sanatçılarının karşılıklı ziyaretleri artmış, Türk müzik ve tiyatro sanatçıları SSCB'yi, Bolşoy Tiyatrosu da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Yaklaşık bir buçuk ay Türkiye'de kalan Bolşoy Tiyatrosu sanatçıları Ankara'da 15, İstanbul'da 3 ve İzmir'de 3 olmak üzere 21 konser vermişlerdir.[60]

---

[58] Emine İnanır; "Türk Sinemasında Rus Etkisi (1920-1940)", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I. Çalıştay Bildirileri (14-15 Mayıs 2010),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 177-178.

[59] Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda tiyatronun temellerinin atıldığı ilk konservatuardır. 1931 yılında alınan bir kararla Darülbedayi ismi yerine Şehir Tiyatrosu denilmiş, 1934 tarihinden itibaren de İstanbul Şehir Tiyatrosu adını almıştır.

[60] Kolesnikov; s. 87.

c. Müzik Alanında Gelişmeler

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, müziğe küçüklüğünden itibaren yakın ilgi duymuştur.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün müziğe ilgi duymasında Montesquieu'nun önemli bir yeri vardır. Montesquieu, "Kanunların Ruhu" adlı eserinde, *"…müzikte yapılacak en küçük bir değişikliğin devletin yapısında da değişiklik yapılmasını gerektirdiğini"* ifade etmektedir. 1934 yılında bir Meclis konuşmasında Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK bu sözü söylemiş ve *"Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir."*[61] demiştir.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, müzik alanında inkılap yapmanın gerekli olduğuna henüz Bulgaristan'da askerî ataşe iken karar vermiştir. Özellikle Sofya'da izlediği Carmen Müzikali'nden oldukça etkilenerek arkadaşı Şakir Zümre'ye: "*Biz Bulgarları çoban bilirdik. Bak, biz farkına varmadan onlar nasıl ilerlemişler, balesi Bulgar, şefleri Bulgar… Biz bu uygarlık düzeyine ulaşamazsak bize yaşam hakkı yok."*[62] demiştir.

Müzik İnkılabı'na 1930 yılından itibaren ağırlık verilmeye başlanmış ve böylece millî Türk müziğinin oluşturulması ve Türk halkının çok sesli müziği benimsemesi hedeflenmiştir. Bu amaçla yapılan çalışmalar neticesinde 1924 tarihinde "Musiki Muallim Mektebi" açılmış, bu okul 1936 yılında "Devlet Konservatuarı"na dönüştürülmüştür. 1934 yılında ise "Millî Musiki ve Temsil Akademisi" kurulmuş, 1936 yılında bu akademi yerini "Ankara Konservatuarı"na bırakmıştır. Ayrıca 1933'te "Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası", 1935 yılında "Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası kurulmuştur. Bunun dışında söz konusu dönemde çeşitli belediyeler kendi bandolarını ve halk korolarını kurmaya başlamışlardır. Diğer taraftan o tarihe kadar ülkede derli toplu halk müziği çalışmaları yapılmadığından ilk iş olarak halkın arasında yaşayan Türküler derlenmiştir. Bu çalışmalarda Halkevleri önemli işleri başarıyla yerine getirmiştir. 1936 yılında Ankara Halkevi tarafından yurda davet edilen Bela Bartok'un önerisiyle halk müziği arşivi oluşturulması çalışmalarına başlanmıştır.[63]

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında 1930'dan sonra müzik alanında ilişkiler gelişmeye başlamıştır. 1933'te Cumhuriyet'in 10. kuruluş yıl dönümünde Moskova Devlet Konservatuarında bir konser düzenlenmiş ve bu konser Türkiye'de radyodan canlı olarak dinlenmiştir. Bu konserde Ulvi Cemal ve Ekrem Zeki gibi Türk müzisyenlerin eserlerine de yer verilmiştir. 1934 yılında VOKS'un daveti üzerine Ekrem Zeki, Ulvi Cemal ve Cemal Reşit gibi Türk bestekârlar Sovyetler'i ziyaret etmiştir. 1934 yılı ilkbaharında

---

[61] Seda Bayındır Uluskan; *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.300.

[62] Perihan Çambel; "Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik", IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, *TTK Yayınları*, C III, Ankara 1989, s. 1846.

[63] Uluskan; s. 377.

Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Müdürü Zeki Bey ve Besteci ve Viyolonist Ekrem Zeki Sovyetler'de bir dizi konser vermiştir. 1935 yılında Bolşoy Tiyatrodan bir grup müzisyen Türkiye'ye gelmiş ve M.İ. Glinka, P.İ Çaykovski, N.A. Rimskiy-Korsakov, A.P.Borodin, M.P.Musorgskiy, A.A.Alyabyev, R.M. Gliyer gibi Rus klasik müzik ustalarının eserlerini çalmışlardır.[64]

1936 yılında aralarında Ahmet Adnan Saygun, Cemal Reşit Bey, Ulvi Cemal Erkin, Ferhunde Hanım, Halil Bedi gibi Türk müzisyenlerin bulunduğu bir grup Moskova'daki müzik festivaline katılmışlardır.

ç. Resim ve Heykeltıraşlık Alanındaki Gelişmeler

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, hayatı boyunca bilime ve sanatın her alanına büyük ilgi ve saygı duymuştur. Bunu çeşitli defalar yaptığı konuşmalarında da ifade etmiştir. Örneğin Ocak 1923 tarihinde yaptığı bir konuşmasında: *"... İnsanlar mütekâmil olmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icab ettiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin tarik'i terakkide yeri yoktur. Hâlbuki bizim milletimiz, evsafı hakikiyesiyle mütemeddin ve müterakki olmaya lâyıktır ve olacaktır."*[65] diyerek Türk toplumu için resim ve heykeltıraşlık sanatlarının önemini vurgulamıştır.

Resim alanındaki gelişmelerin başında resim dersinin okullarda zorunlu olarak okutulması gelmektedir. Bu nedenle bu dersi okutacak öğretmenlerin yetiştirilmesi için 1927 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisine dönüştürülmüştür. Bunun yanında Mustafa Necati Bey'in Maarif Vekilliği döneminde Sanayi-i Nefise Encümeni ve Sanayi-i Nefise Müdürlüğü kurulmuştur. İsmail Hakkı Tonguç döneminde ise Gazi Eğitim Enstitüsü içinde Resim-İş Bölümü açılmıştır. Bunun dışında pek çok dernek açılmış, yerli veya yabancı sanatçıların eserlerinin sergilendiği sergiler tertip edilmiş, yurt dışına gönderilen öğrencilerin yurda dönmesi sonrası ise ressam ve heykeltıraşların açtıkları meslek örgütleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği ile resim ve heykeltıraşlık alanlarındaki ilişkilerde 1934 yılında önemli gelişmeler olmuştur. Örneğin ünlü Sovyet Ressamı Gerasimov Türkiye'yi ziyaret etmiş, Türk Ressam Abidin Dino da Leningrad Sinema Stüdyosunda çalışmak üzere Sovyetler'e davet edilmiştir. Aynı yıl Ankara'da F.Bagorodskiy, P.Vilyams, İ. Brodskiy, A.Deyneki, A.Kuprin, K.Petrov-Vodkin, Samohvalov, M.Saryan gibi ünlü Sovyet ressamların 47 resminin sergilendiği bir sergi açılmıştır. Bu sergide S.Gerasimov, İ.Efimov, S. Lebedeva, V.Muhina, G. Ryajskaya ve İ. Çaykova gibi heykeltıraşların eserleri de sergilenmiştir.[66]

---

[64] Kolesnikov; s. 87.
[65] Uluskan; s. 515.
[66] Kolesnikov; s. 90

1935 yılında ise SSCB'nin çeşitli şehirlerinde Modern Türk Resimleri Sergisi açılmıştır. Bu serginin açılışına katılan ünlü Türk Ressamı İbrahim Çallı, Türkiye'de resim sanatının durumu hakkında meslektaşlarına ve basına çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Bu sergiye katılan Türk sanatçılar Sovyetler'deki meslektaşları ile tanışma ve onların atölyelerini inceleme fırsatı bulmuştur.

Sonuç

XIX. yüzyılda, Fransız İhtilali'nin etkisi ile çok milletli devletler (imparatorluklar) çözülmeye başlamış, bu süreçte Osmanlı Devleti de dünyadaki bu gelişmelerden etkilenmiş, uzun yıllar bir arada yaşayan farklı dil ve dindeki unsurlar devlete isyan ederek bağımsızlığını kazanmaya başlamış, Birinci Dünya Savaşı'nda ise devlet yıkılma dönemine girmiştir. Bu zor günlerde Türk milletinin öz vatanı Anadolu işgale uğramış, Türk milleti bu durumdan Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün önderliğinde bir "Millî Mücadele" vererek kurtulmuş ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

Yeni Türk Devleti'nin kuruluş felsefesi; millîleşmek ve çağdaşlaşmak ülküsü için kültürün yeniden inşa edilmesidir. Zira Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK: *"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür."* diyerek bunun önemini ortaya koymuştur. O nedenle Osmanlı Devleti'nden kalan ve yeni kurulan müesseseler hızla millî ihtiyaçlar ve belirtilen hedefler dikkate alınarak düzenlenmeye başlanmıştır. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhit-i Tedrisat Kanunu bu amaçla ortaya çıkmıştır. Söz konusu Kanun'la eğitimin Millî Eğitim Bakanlığının denetimine ve idaresine geçmesi, aynı zamanda eğitimin millîleşmesi ve giderek dünyevileşmesi, karma eğitim sistemiyle yetişecek Cumhuriyet nesilleri için oldukça önemli bir adımdır. Kılık Kıyafet Reformu, Medeni Kanun, Yeni Türk Harflerinin Kabulü, Millet Mektepleri, Türk Ocakları, daha sonra Halkevleri, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Üniversite Reformu, Kadınlara Seçme Seçilme Hakkının Verilmesi, kısacası ATATÜRK İlke ve İnkılapları, *"çağdaş muasır medeniyet seviyesine"* ulaşma hedefinin gereği ve her biri kültür değişiminin ve yeni bir yaşamın inşasının aşamasıdır.

Kültür değişiminde eğitimin dışında hukuk alanında atılan adımlar çok önemlidir. Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle kadınların toplum içindeki yeri ve hakları garanti altına alınmış, yaşamın her alanında kadın - erkek eşitliğinin sağlanması hedeflenmiştir. Ekonomi alanında ise İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde hızla millî ekonominin inşa süreci başlamış ve millî burjuvanın yetersiz kaldığı alanlarda devlet eliyle yatırım yapılmaya başlanmıştır.

Sinema, tiyatro, resim, heykeltıraş gibi güzel sanat dallarının gelişmesi için yeni binalar, okullar kurulurken yurt dışına pek çok öğrenci ve sanatçı gönderilerek bunların iyi eğitim alması hedeflenmiştir. Halkevleri sayesinde Anadolu'nun merkezden uzak şehir ve kasabalarında dahi güzel sanatların

pek çok kolunda kurslar açılmış, konserler verilmiş, tiyatro oyunları sahnelenmiş, Türk insanı, opera, bale gibi bazı güzel sanat dallarıyla ilk defa bu dönemde tanışma fırsatı bulmuştur.

ATATÜRK döneminde özellikle 1930 yılından sonra Sovyetler Birliği ile sanatın pek çok alanında ikili ilişkilerde önemli bir gelişme yaşanmaya başlanmıştır. Türk sanatçılar Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiş ve eğitimini burada sürdürmüş, Sovyet sanatçıları da Türkiye'yi ziyaret ederek burada sanatlarını icra etme fırsatı bulmuşlardır.

Kaynaklar

AKYÜZ, Yahya; "ATATÜRK ve Eğitim" *Atatürkçü Düşünce El Kitabı,* ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

ARSLANOĞLU, İbrahim; *Kastamonu Öğretmen Okulları (1884-1977)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara 1997.

BAŞAR, Erdoğan; *Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960),* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004.

BAYINDIR ULUSKAN, Seda; *ATATÜRK'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

BÜYÜKKARCI, Süleyman; *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Mikro Yayınları, Ankara 2002.

ÇAMBEL, Perihan; "ATATÜRK, Evrim, Devrim ve Müzik", IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, *TTK Yayınları*, C III, Ankara 1989.

ÇAYCI, Abdurrahman; "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Cumhuriyet Eğitimindeki Yeri ve Önemi" , *Türkiye Cumhuriyeti'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 tarihli Kanunların Önemi (Panel)*, ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

DORSAY, Atilla; *Sinema ve Çağımız*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.

DÖNMEZER, Sulhi; "ATATÜRK ve Hukuk İnkılabı", *ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi*, CIV, S 18, Ankara Temmuz 1990.

ERGÜN, Mustafa; *ATATÜRK Dönemi Türk Eğitim Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

ESKİ, Mustafa; *Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

İLHAN; Suat; "Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir", *ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları*, C IV, S 18, Ankara Temmuz 1990.

İNAN, Afet; "ATATÜRK ve Kültür", *Cumhuriyet'in 50. Yıl Dönümü Semineri: Seminere Sunulan Bildiriler,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1975.

İNAN, Afet; *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

İNANIR, Emine; "Türk Sinemasında Rus Etkisi (1920-1940)", *ATATÜRK'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I. Çalıştay*

Bildirileri (14-15 Mayıs 2010), ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011.

KAYA, Yahya Kemal; *İnsan Yetiştirme Düzenimiz Politika-Eğitim-Kalkınma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

KOLESNIKOV, Aleksandır; *ATATÜRK Dönemi Türk-Rus İlişkileri,* ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

KOLOĞLU, Orhan; "ATATÜRK'te Kültür-Kamuoyu İlişkisi", *ATATÜRK ve Kültür Hacettepe Üniversitesi Yayınları,* Özel Sayı, Ankara 1982.

LEWIS, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

METİN, Barış; *Afyon Basınında Harf İnkılabı'nın Yansımaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2003.

METİN, Barış; "Советско-турецкие культурное сотрудничество (1925-1935)", *язык,ултура, менталитет: роблемы изучения в иностранной аудитоии, материалы XI.международной начно-практической конференции 18-20 прля 2012 года*, санкт-петрбург 2012.

ÖZKAYA, Yücel; "ATATÜRK'ün Hukuk Alanında Getirdikleri," *ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi*, C II, S 21, Ankara 1991.

ÖZTÜRK; Cemil; *ATATÜRK Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

ÖYMEN, Hıfzırrahman Raşit; "Cumhuriyet Eğitimine Geçişte ATATÜRK'ün Etkisi", *Belleten*, *ATATÜRK Özel Sayısı*, Kasım 1988, C LII, ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

SABIR, Hasan; "ATATÜRK'ün Ekonomi Anlayışı", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 62, Ankara 2006.

SAYILI, Aydın; ATATÜRK, "Bilim ve Üniversite", *Belleten*, ATATÜRK Özel Sayısı Kasım 1988, C LII, ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

SÜSLÜ, Azmi; "Cumhuriyet Dönemi'nin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları"; *ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi*, C XI, S 31, Ankara Mart 1995.

СВЕРЧЕВСКАЯ А.К.; Советско-турецкие культурные связи, 1925-1981. - М.: Наука, 1983.

TANERİ, Aydın; *Türk Kavramının Gelişmesi Ne Mutlu Türküm Diyene*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.

TURHAN, Mümtaz; *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2006.

ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir; *ATATÜRK ve Harf İnkılabı*, ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, Ankara 1991.

VAHAPOĞLU, M. Hidayet; *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, (Yönetimleri Açısından), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

ZEYREK, Şerafettin; *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yayınları, Ankara 2006.

ATATÜRK'ÜN DİL VE TARİH ANLAYIŞI

Prof.Dr. Kemal ARI*

Özet

Büyük ATATÜRK, Türk ulusuna önderlik ederek yeni bir devlet kurduğunda, bu devletin en önemli özelliği "Ulusal/Millî" bir niteliğe sahip olmasıydı. O, en aşağı yedi bin yıllık bir geçmişi olduğuna inandığı Türk ulusunun Ulusal/Millî benliğinin, geçen devirler içinde büyük darbeler aldığını; bu nedenle de Türk milletini "Millet" yapan özelliklerin bilimsel olarak araştırılıp ortaya çıkarılmasını ve bu özelliklerin gelecek kuşaklara aktarılmasını istiyordu. Onun benimsediği "Millet" yapısı, ne Osmanlı Devleti'nde cemaatler topluluğu anlamına gelen "Millet" terimiyle ne de ırkçı düşüncelere hizmet eden yorumlarla ilgiliydi. O, modern anlamda tanımını Ernest Renan'ın yaptığı "Millet" kavramını benimsiyor; bunu da ortak coğrafyada yaşayarak büyük bir maziyi paylaşan, bununla birlikte gelecekte de aynı kaderi paylaşma ve birlikte yaşama iradesini ortaya koyabilen, bir ülkü etrafında birleşen insan topluluğu olarak anlıyordu. Modern anlamda "Millet" terimi ise öncelikle dil ve tarih birliği gibi iki temel kavram üzerine oturmaktaydı. Oysa Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda Türklerin ne tarihleri ne de dilleri modern araştırma teknikleriyle araştırılmıştı. Yapılan araştırma ve yorumlarda ise bir milletin tarihinden çok, bir hanedanın tarihi üzerinde duruluyordu. "Türkçe" ise geçen devirlerde bütünüyle küçümsenmiş; bilimde, edebiyatta ve sanatta Türkler, Arapçanın ve Farsçanın etkisinde kalmışlardı. Böylece Türkçe, Arapça ve Farsça karışımından oluşan; daha çok da devlet içinde yönetici sınıfın ve belli elit kesimin anlayabildiği, ancak geniş halk kesiminin anlamakta zorlandığı bir yapay dil benimsenmişti.

Modern bir "Ulus Devlet" oluşturmada, tarihin ve dilin önemini kavrayan ATATÜRK, Türklerin dil ve tarihlerinin araştırılmasına ağırlık verdi. Adına Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi denilen iki tez ortaya atıldı. Bu tezler doğrultusunda Türklerin tarihleri ve dilleri, aynı zamanda bu tarihin ve dilin öteki toplumların tarih ve dilleriyle kesişen yönleri üzerinde duruldu. Bu çalışmalar daha onun zamanında olumlu sonuçlarını gösterdi ve giderek Türkiye'de ortak bir tarih ve dil bilinci yaratmak için uğraşıldı.

Abstract

When great ATATURK leaded the Turkish nation and founded a new state, the most important feature of this state was its "national" character. He believed that the national identity of the Turkish nation, at least 7 thousands years old, received heavy blows in the past, and thus it was necessary to study scientifically and reveal the features that created Turkish nation and to pass on these features to future generations. The "*millet* [nation]" concept he adopted was neither compatible with the Ottoman *millet* term which meant group of religious communities, nor related to the racist thoughts. He embraced Ernest RENAN's modern description of "nation", and interpreted it as the group of individuals living on a common geography, sharing a great past, willing to coexist and share a common fate in the future, and having united around a single ideal. The term "nation" in modern sense was firstly based on two main concepts, namely unity in language and in history. However, in the first years of the new Turkish Republic, neither the history nor the language of the Turks had been studied through modern research techniques. In the researches carried out and comments made, the history of a dynasty was emphasized rather than the history of a nation. Furthermore, Turkish language had totally been despised in previous times; the Turks had remained under the influence of Arabic and Persian languages in science, literature and arts. Hence, an artificial language emerged, which was composed of a Turkish-Arabic-Persian mixture, and which could be understood largely by the ruling class and certain elites but not by the public.

Having realized the importance of history and language in creating a modern "nation-state", ATATURK paid attention to researches on the language and history of the Turks. To this end, two theses were brought up: *Türk Tarih Tezi* [Turkish History Thesis] and *Güneş Dil Teorisi* [Sun Language Theory]. Through these theses, history and language of the Turks, and their intersecting points with the histories and languages of other societies were scrutinized. Such

* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens. Md.

studies gave positive results in the time of ATATURK, and efforts have been deployed to create a common history and language identity in Turkey.

Büyük ATATÜRK, Türk ulusuna önderlik ederek yeni bir devlet kurdu. Bu devletin en önemli özelliği "*ulusal/millî*" bir niteliğe sahip oluşuydu. ATATÜRK, Türk ulusunun en aşağı yedi bin yıllık bir geçmişi olduğuna inanıyordu. Türk ulusunun ulusal benliğinin, geçen devirler içinde büyük darbeler aldığını; bu nedenle onu modern anlamda ulus/millet yapan özelliklerin bilimsel olarak araştırılmasını ve ortaya çıkarılmasını arzuluyordu. Bu birikimi gelecek kuşaklara aktarmak, ulusal varlığın sürekliliği yönünden bakıldığında temel bir koşuldu. "*Millet*" sözcüğü, kavramsal anlamda bakıldığında, geçen yüzyıllar içinde değişime uğramış bir kavramdı. Osmanlı Devleti'nin "*millet*" anlayışında bu sözcük, modern "*ulus*" kavramını karşılamıyordu. Bu, "*cemaatler topluluğu*" anlamına gelen saltanat rejiminin toplumsal yapısını anlatan bir deyim olarak algılanmaktaydı. Yine Batı dünyasında Sanayi Devrimi, kökleri çok daha uzağa inen, ırkçılığı yücelten bir ideoloji yaratmıştı. "*Blood relation*", "*race caste*" "*clour caste*" ilkesine dayanan bu ideoloji içerisinde de millet anlamına gelen "*nation*" kavramı kullanılıyordu. Ancak birbirinden bütünüyle ayrı özellikleri olan bu terim ve yaklaşımlar ATATÜRK'ün algıladığı ulus ve ulusçuluk kavramı açısından hiçbir anlam taşımıyordu. O, ünlü Fransız bilim adamının verdiği bir konferansta genel özelliklerini açıkladığı "*Millet*"/ulus kavramının modern bir yorumuydu. Aynı yazgıyı ve ortak yaşama ülkü ve istencini ortaya koyan topluluğa Millet/ulus denirdi.

Türk ulusunun ortak geçmişi binlerce yıllık bir derinliğe uzanmakla birlikte tarihsel yönden bakıldığında bu ulusal varlığın tarihi, dili ve kültürü yüzlerce yıl içinde gözden ırak tutulmuştu. Hanedana bağlılık duygusu etrafında oluşturulmaya çalışılan Osmanlılık; onu izleyen süreçte de ortak bir dini paylaşan toplumların birliği anlamına gelen halife etrafında toparlanan İslamcılık politikaları, ulus kimliği gerçeğini geri planda tutmuştu. Oysa bu kimliğin ne tarihi ne dili ne de kültürü incelenmişti. XX. yüzyılın hemen öncesinde küçük ölçüde uyanan "*Türklük*" düşüncesi; en sonunda II. Meşrutiyet Dönemi'nde büyük bir ivme almış ve değişik dalgalanmalar, iniş, yükselişler ve arayışlar ortasında Türklük, Türk tarihi, Türk dili araştırmalarına ağırlık verilmişti. Tarih, ancak bir hanedanı yücelten vakanüvis geleneğe dayanıyor; dil ise Arapça ve Farsçanın istilasına uğramış bulunuyordu. Batı dünyasındaki modern dönüşüm, doğal olarak Osmanlı ülkesinde hanedanın çevresinde toparlanan cemaatleri ardı ardına ulusal uyanışa yöneltmişti. XX. yüzyılın başlarında bu dönüşüm, Türkler arasında da kendini gösterdi. ATATÜRK, bir ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın sonunda, modern bir ulus devlet kurmanın savaşımını ulusal birlik ve bütünlük içinde artık kendini ulus olarak algılayan Türk ulusunun verdiğine inanmaktaydı. Bu nedenle, Cumhuriyet'in ilk yıllarından sonra Türk kültürü, tarihi ve dilinin araştırılmasına önem verildi. Böylece ulusal varlık, yani ulus; bir ulusal bilince yönelecek, önce kul bireye evrilecek, bireye evrilen ve bunu Aydınlanma kültürüyle içselleştiren birey yurttaş olduğunun bilincine

ulaşacak, bu yurttaşlar topluluğundan ulus oluşacak, ulus kendi egemenliğiyle Cumhuriyet'i ve giderek demokrasiyi oluşturacaktı. Görüldüğü gibi bu dizge içinde ulusal bilinç ve ulus devlet düşüncesi hem modernleşmenin hem de modern-laik bir devlet kurmanın bir ön koşulu olarak algılanmaktaydı.

Türlü savaşımlar ve istilacı orduların öz Türk yurdundan atılmasının sonunda bu modern ulusal/millî Türk Devleti kuruldu. ATATÜRK, onu Cumhuriyet'le taçlandırmak gerektiğine inanmaktaydı. Artık imparatorluklar dönemi kapanmıştı. XXI. yüzyıl, ardı ardına yaşanan büyük savaşlardan sonra, sömürge imparatorluklarını tasfiye etmişti. Artık insanlık Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı örnek alarak bütün Yakın Doğu'da ve dünyanın pek çok yerinde, sömürgeci kültürlere karşı kendi içinde bir öz direnç geliştirmek yoluna gitmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin kurucu unsurunu oluşturan Türklerin, kendi öz kimliklerine ve modern anlamda ulus bilincine ulaşmaları, Osmanlı Devleti'nden kopan öteki halklara göre oldukça geç oluşmuştu. İmparatorluğun son elli yılında bu bilincin gelişmesinde, Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne gelip yerleşen soylu Türk bilim adamlarının önemli bir rolü oldu. Özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde, siyasi bir düşünce olarak Türk milleti kavramı ağırlık kazanmaya başladı. Kimi zaman aşırı düşüncelere dönük eylemler için bir dayanak oluştursa da bütün bu evreler imparatorluk geleneğinden gelen bir toplumun, kendi öz kimliğine dayanarak modern ulus olma yolunda attığı adımlardı. Batı dünyası, kendinden saymadığı soyları ve kültürleri etnik arıtıma kadar götüren düşünceleri kendi içinde yeşertirken Doğulu bir kavim olarak gördüğü Türkleri, önce Anadolu'dan, ardından da Avrupa'dan atmak ve hatta imha etmek için sayısız akın düzenlemişti. Birinci Dünya Savaşı, emperyalizmin derin bir hesaplaşmasının sonucuydu. Bu hesaplaşmanın sonunda, bir tarım imparatorluğu özelliği gösteren Osmanlı Devleti dağıldı. Türkler, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün önderliğinde, kendi ulusal varlıklarını yok etmek isteyen Batılı saldırgan/sömürgeci güçlere karşı bir bağımsızlık ve özgürlük savaşı vermek zorunda kaldılar. Zorlu uğraşıların ve savaşların sonunda, 29 Ekim 1923'te ATATÜRK'ün "*Benim en büyük eserim*" dediği Cumhuriyet yönetimi kuruldu. Bu yönetim biçiminde, siyasal bir varlık olarak insan önemliydi. Özgür bireylerin oluşturduğu topluluk, ulus gerçeğini yaratıyor; o siyasal yönetim biçimlerine kendi istencini aktarmak istediğinde ulusal egemenlik oluşuyor, bu biçimdeki bir işleyiş de cumhuriyet olarak görülüyor ve adlandırılıyordu. Ancak burada önemli bir sorun vardı. O da Batı dünyasında gerek birey ve ulus kavramları, sanayileşme süreciyle yeni bir ivme almış; o zamana değin kendi içinden gelen bocalamaları atmış, böylece modern anlamda ulus ve bireysel haklar, tarımsal üretim biçimlerine dayanan feodal yönetimlerin yıkılmasını da yanında getiren sanayileşme süreciyle bire bir ortak bir gelişme seyri izlemişti. Türkiye'de yönetim cumhuriyete dönüştürüldüğünde Türkiye'de toplum ve ekonomik yapı, tarım devletlerinin özelliklerini aşıp sanayileşmeye yönelebilmiş değildi. Bireysel haklarda ve özellikle kadının toplumsal konumunda önemli bir geri kalmışlık

göze çarpıyordu. Mustafa Kemal ATATÜRK; Türk Ulusal Savaşı'nda Türklerin, bu savaş yıllarını kapsayan üç buçuk yıl içinde bir millet/ ulus olma sürecine girdiğini görüyor ve bunu da söylemekten geri kalmıyordu. Gerçekten de bir ulusal varlığın yok edilmesini amaçlayan büyük tehlike, ulus bireyleri arasında olağanüstü bir kaynaşma dönemini de yaratmıştı. Oysa bütün bu duygusal ve romantik oluşumlara bakıldığında onu gerçek anlamda millet olma düzeyine taşıyacak, bu yapıyı güçlendirecek özellikler yönünden büyük eksiklikler kendini gösteriyordu.

Bir ulusal yapının oluşumu için dil ve tarih kavramları son derece önemliydi. Dil, ortak bir duygu ve düşünce aktarımını getiren bir araçtı. Onun zenginliği, bir ulusun kültürel birikimini gelecek kuşaklara aktarmanın en güçlü özelliğiydi. Bireylere bir ulusun binlerce yıllık geçmişinden yaratılmış ortak kültürü ve duyguları aktaran bu güçlü aracın yalnız toplum içinde ve gündelik yaşamda sıradan insanların karşılıklı olarak anlaşabildikleri bir düzeyde bırakılması, bir ulusal varlığa karşı yapılacak en büyük kötülüktü. O dil işlenmeli, geliştirilmeli; anlam ve kavramlar yönünden zenginleştirilmeli; düşünsel, sosyal ve doğa bilimlerinde kullanılmalı; kendi özüne ve yapısına uygun biçimde yeni sözcükleri kendi sözcük dağarcığına katarak zenginleşmeliydi. Tarih ise bir ulusal varlığın ortak geçmişini oluşturuyordu. O ortak geçmişin onca yaşanmışlıklardan sonra, yaşanan anı oluşturduğu düşünüldüğünde onun oluşum, gelişim ve değişim evrelerinin ulus bireyleri tarafından çok iyi bilinmesi gerekiyordu. Kendi atalarının geçmiş dönemlerde yaptıkları büyük işleri, bu işleri başarırken oluşturdukları yöntemleri ve uygulamaları ayrıntılı biçimde öğrenecek toplum bireyleri, başarılar kadar yenilgileri ve çözülüş evrelerini de çok iyi belledikleri; yaşadıkları andan sonraki süreçte, yani gelecekte kendilerine yanlışlardan arındırılmış bir yol çizgisi oluşturabilirlerdi. Üstelik tarihi öğrenmenin, bireye ve giderek ulusal varlığa güç ve benlik duygusu aşılayacağı da açıktı. Bu nedenle ATATÜRK; bir yandan Türkçenin yabancı dillerin etkisinde yozlaşma sürecinden korunmasını anlatırken onu, yurdunu emperyalistlerin baskı ve saldırısından koruyan yurtseverlerin verdiği savaşla karşılaştırıyordu. Bu nedenle o, "*Kendi yurdunu emperyalistlerin saldırısından korumasını bilen Türk ulusu, dilini de başka dillerin baskı ve saldırısından korumasını bilecektir.*" demekteydi. Türkçenin yanı sıra, Türk tarihinin geçmişini ele alırken en aşağı yedi bin yıllık bir süreçten söz ediyordu. Yine Türk denilen varlığı, bir yıldırıma, kasırgaya, dünyayı aydınlatan bir güneşe benzetirken onun tarihe çıkış sahnesini mitolojik olaylara benzer bir anlatımla betimliyordu. Bu köklü ve soylu tarihin öğrenilmesi için de *"Türk çocuğu, kendi atalarının geçmişini öğrendikçe kendilerinde daha büyük işler yapmak için güç bulacaktır."* diyordu.

Üstelik tarih bilgisi çarpıtıldığında emperyalist bir gücün elinde, başka uluslara baskı aracı olarak da kullanılabilmekteydi. Bu nedenle o, bir ulusun geleceğe güvenle bakabilmesi için kendi topraklarında olur olmaz tarihsel haklar ileri sürüp bir pay almaya çalışanlara karşı, güçlü tarih bilgisinin ve bilincinin önemli bir savunma mekanizması oluşturacağını da görmekteydi.

Ancak Türk ulusunun tarihinin araştırılıp ortaya konulmadığını, ulusun kendi tarihinde hangi tarihsel serüvenleri yaşadığının incelenmediğini, ne tür uygarlık anıtları ortaya konulduğunun bilinmediğinin ayırdındaydı. Üstelik o zamana dek, Batı dünyasında kabaran ve kendisini üstün ırk, ötekileri de geri ırk olarak gören ırkçı anlayışların Türkleri sarı ırkların arasında saydığını, tepeden baktığını, küçümsediğini ve büyük başarılar elde edemeyeceğini düşündüğünü görüyordu. Güçlü sanayi ülkeleri, öteki olarak gördükleri halkların, ulusal reflekslerini ve kendilerine güven duygularını yok edebilmek için yaygın bir kampanyaya başlamıştı. Batı dünyasında Almanya, Fransa ve İtalya odaklı yaygın kanı ve eğilim, sömürgeci yaklaşımlarını yüzyıllardır sürdüren güçlülerin yeni ve daha keskin bir tuzağıydı.

Şimdi ATATÜRK, pek çok yönden, dil ve tarih çalışmalarının başlatılmasının önemine inanıyor, bu yaygın kanıları kırmak için Türk tarih ve dilinin gerçek kaynaklarında yer alan verilerin ortaya konulmasını arzuluyordu. O bununla kalmıyor, bu araştırmaların daha yeni ulusal devletlerine kavuşmuş olan Türkler için hem ulusal kimlik oluşturacağını hem de onlara öz güven vereceğini düşünüyordu.

O zamana dek, Osmanlı Devleti Türkçeyi ve Türk tarihini dışlamıştı. O dönemde tarihten anlaşılan şey, Osmanlı hanedanının ve İslam'ın tarihiydi. Daha çok efsanevi anlatım biçimine önem veren ve aktarmacılıktan öteye gidemeyen tarih anlayışı, Türklerin kendi tarihlerinin köklerini, ilk başlangıç evrelerini görmezden gelmişti. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yanıp sönüveren ulusal bilinç, nitelikli tarih ve dil çalışmaları sağlama olanağından uzak kalmıştı. Artık, doğrudan doğruya ulus tarihinin yazılması, bu tarihin bilinmeyen evrelerinin aydınlatılması, tarihin geçmiş dönemlerinde yaşadıklarının ortaya konulması gerekliydi. Bu hem Batı kaynaklı ırkçılık propagandası ve uygulamalarına iyi bir yanıt olacak hem de bir ulus önce kendini tanıyacak, sonra kendini tanıdıkça bundan güç alacak ve geleceğe güvenle bakacaktı

Günün birinde Fransa'nın Sorbonne Üniversitesinde tarih eğitimi gören manevi kızlarından Afet Hanım, Türkiye'ye döndüğünde, oradayken okuduğu Fransızca kitaplardan birini ATATÜRK'e gösterdi. Bu kitapta Türk ırkının sarı ırka mensup olduğu, ikinci tip insan olarak değerlendirildiği ve Batılılarca Türklerin barbar ve yayılmacı bir kavim ve ırk olarak gösterildiğini anlattı. Bu görüşler, ta Gobineau'nun ırkçı bakış açısını yansıtan görüşlerdi. Yazılan çizilen şeylerde Türklerin barbarlığına vurgu yapılıyor; başta Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Türklerin ırkı ve antropolojik özellikleri üzerine abartılara dayalı çok sayıda kuram ortaya konuluyordu. Örneğin, Türk kültürü ele alınırken basit bir kabile kültürü olarak değerlendiriliyordu.

ATATÜRK, bu yaklaşıma derhâl tepki gösterdi. Afet Hanım'a, bunun ne denli doğru olup olmadığını araştırma görevi verdi. Gazi *"Hayır bu olamaz; bunun üzerinde durmalıyız. Sen çalış!"* diyordu.

Bu ön yargı kabul edilecek gibi değildi. Birileri kendini üstün bir ırk olarak ilan ediyor; sonra tutuyor, öteki dediklerini aşağı bir ırk sayıyor; bununla yetinmiyor, ötekini küçümser bir eda ve tavır içinde, onu ezmeye, haklarını yok saymaya kalkışıyordu. Kendi sömürgeci anlayışına kılıf uydurmak için de bu halkların ellerinde bulunan toprakları almalarına, el koymalarına, sözde insanlık adına bu iyiliği yapıyormuş ve oralara hizmet götüreceklermiş yaklaşımı sergiliyorlardı. Bu, kabul edilecek şey değildi. Bu; katı ırkçılık, sömürme ve yok etme kültüründen başka bir şey değildi. Dünyanın ilk antiemperyalist savaşına önderlik etmiş ATATÜRK'ün ruhunun bu ön yargılara isyan etmemesi olanaksızdı…

Osmanlı Devleti'ne Batı dünyanın bakışı, Orta Çağ'daki Haçlı Seferlerinden beri oluşan bir algı üzerine oturuyordu. Bunun karşısında Osmanlı Devleti'ni kuran kurucu unsur, Türkler olduğu hâlde, zaman içinde ümmetçi özellik öne çıktı. Hanedana bağlılık duygusu, giderek kuruluş yıllarındaki algının üzerine çıktı. Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olmasına karşın o zamana değin yapılan çalışmalarda tarih ve dil olgusu, ulusal bir nitelik alamamıştı. Tarih, bir hanedanın ya da ümmetin tarihi, dil de bir imparatorluğun dili olarak algılanıyor; "*Türklük*" kavramı; "*etrak-ı bi idrak*" deyimi ile özdeşleşerek hakir görülen, küçümsenen bir nitelik taşıyordu. Türk tarihi; imparatorluk tarihi ve hanedanın öyküleriyle oluşturulmuş tarih kitaplarında neredeyse boğulup kalmıştı. İmparatorluğun son yüzyılında, çağın gelişmelerine de koşut olarak önemli değişmeler gözlendi. İmparatorluk içinde çıkan yeni kuşaklar, kavramlara daha farklı içerik vererek bakıyor; gelecek üzerine yeni öngörülerde bulunuyorlardı. İkinci Meşrutiyet Hareketi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde bir "*Türkçülük*" kavramı öne çıkmaya başlamıştı. 1909 yılında kurulan Tarihi Osmani Encümeni bilimsel yöntemlere uygun tarih çalışması yapılması amacıyla kurulmuştu. Bu kurum, sonradan ortaya çıkacak modern ulus tarihçiliğinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Encümen hem TOEM (Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası) adıyla bir dergi yayımlıyordu. Bu dergide, başta Ahmet Refik (Altınay) olmak üzere yoğun bir belge tanıtımı da yapılıyordu. Bu yeni tarih cemiyetinin başkanı Abdurrahman Şeref'ti. Encümen, bir Osmanlı tarihi yazma adına yola çıkmıştı. Amaçları, Osmanlı vakanüvisliğinin dışında, bilimsel bir Osmanlı tarihi çalışması yapmaktı. Bu çalışmanın ilk cildi yayımlandı. Gerek bu cilde ve gerekse mecmuada yazılan yazılara bir grup genç tarihçi, Fuat Köprülü önderliğinde yoğun bir eleştiri başlattı.

Bu yeni akım, Osmanlılar öncesi dönemdeki Türk tarihinin araştırılmasına da yöneldi. Danişmendler, Saltuklar, Artuklar gibi Türk kolları, bu araştırmaların konusunu oluşturuyordu. İlk başta Osmanlı ve Selçuklu tarihi üzerine yapılan araştırmalarla ilerleyen çalışmalar, giderek Türklerin henüz Müslüman olmadıkları dönemlerin tarihini araştırma eğilimini de beraberinde getirdi. Dönemin siyasal akımlarına koşut olarak Osmanlı Devleti'nde özellikle Rusya'dan göç ederek gelmiş olan aydınların öncülüğünde, canlı bir Türkçülük hareketi başladı. 1912 yılında Türk Ocakları kuruldu. Bu derneğin bir de yayın organı vardı: Türk Yurdu… Önce Tarihi

Osmani Encümeninin çalışmalarını eleştirmeye başlamış olan aydınların önemli bir kısmı, bu ocağın aktif birer üyesi olarak encümen üzerine eleştirilerini daha da yoğunlaştırdı. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Ağaoğlu Ahmet gibi Türk kültürünün önemli aydınları, yaptıkları tarih çalışmalarıyla millî bir uyanışın da parçası oluyorlardı. Önce, Tarihi Osmani Encümenine karşılık olarak, Asar-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni adıyla bir kurul oluşturdular. 1915 yılında da Millî Tetebbular Mecmuası adıyla bir dergi yayımlayarak kendi tezlerini, eleştirilerini ve yaklaşımlarını ortaya koyabiliyorlardı. Altı sayı çıkabilen bu dergi, modern Türk tarihçiliği adına tam bir yüz akıydı.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan süreçte, siyasal akımlara koşut olarak tarih ve dil anlayışı da bunlardan etkilenmiştir. Yükselen Türklük duygularının etkisiyle Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen elit siyasi-askerî kadronun amaçlarından biri de Turan düşüncesini uygulamaya koyabilmekti. Özellikle Enver Paşa'nın kişiliğiyle özdeşleşmiş olan bu akım hüsranla sonuçlanmıştı. Ancak bu savaş, imparatorluğun sonunu getirmiş olsa da XIX. yüzyılda Namık Kemal gibi aydınların ısrarla işlediği gibi özgürlük, bağımsızlık ve vatan gibi kavramların daha da içselleştirilmesiyle millî kimliğin oluşmasında önemli aşamalara da tanıklık etmişti. Çanakkale Cephesi'nde Türkler, yurtlarını vatan ve yurtseverlik duygularıyla ölesiye savundular. Bu, onların belki 7.000 yıldan beri var olan ancak Osmanlı Devleti'nin imparatorluk ve ümmetçi duygularıyla gerilere itilmiş Türklük ve ulusçuluk düşüncelerinin yeniden yeşermesinde önemli bir etken oldu. Bu, Türk tarihi ve Türklük duyguları açısından tam bir diriliş öyküsüydü. Osmanlı Devleti, emperyalist devletlerin ağır darbeleri altında dağılma süreci içine girdi. O dönemin Avrupa'sında XIX. yüzyılın son çeyreğinde artmış olan ırkçılık düşünceleri, hâlâ etkisini sürdürüyordu. Dolayısıyla Türkler, bu ırkçı düşüncenin bir uzantısı olarak bütünüyle Küçük Asya olarak adlandırılan Anadolu'dan atılmak isteniyordu. Osmanlı Devleti ise millî-ulusal duygulardan çok, bir imparatorluk ve cemaat yapılanması içinde varlığını sürdürmeye çalışmıştı. Türkler, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün önderliğinde örgütlenerek bu Bağımsızlık Savaşı'nı antiemperyalist bir çizgide verdiler ve başarılı oldular. ATATÜRK, yoğun tarih ilgisi olan bir siyasal kişilikti. Türk Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesinde, onun millîlik özelliğine sürekli olarak vurgu yapmış; savaşın sonlarına doğru *"Biz ancak üç buçuk yıldır bir millet olarak yaşıyoruz."* demişti. O, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı aynı zamanında, kendi millî benliğinden uzak düşmüş Türkler için millî kimliklerini yeniden oluşturmak olarak görüyordu.

Ancak bir siyasal yapının ulus olabilmesi için dil ve tarihlerinin de derinlemesine incelenmesi ve bu incelemelerin ortaya koyduğu verilere dayanan millî bir kimliğin oluşması gerekiyordu. Ayrıca bu tarih incelemelerinin hem millî tarihe hizmet etmesi hem de modern yöntemlerle gerçekleştirilmesi gerekiyordu. O dönem dünya tarihçiliğinde iz bırakan önemli yapıtları okuyan ATATÜRK, bunların bir kısmının Türkçeye çevrilerek bastırılmasında da aracı oldu. Örneğin, altı ciltten oluşan H.G. Wels'in

“Cihan Tarihinin Umumi Hatları” adlı kitabı bunlardan biriydi. Bu kitap, yalnız çağdaş uygarlığın geçmişten süzülüp gelen tarihsel evrelerin hangi aşamalarından geçerek oluştuğunu ortaya koymakla kalmıyor; geleceğe ilişkin öngörülerde de bulunuyordu. ATATÜRK, Büyük Nutku’nu 1927 yılında okuduğunda, bu kitaba da gönderme yaparak geleceğe ilişkin öngörülerine eleştirel bir bakış geliştirdiğini ortaya koydu. Tarih yöntemi ve felsefesi üzerine başka yapıtların Türkçeye çevrilmesi de bu yeni dönemde oldu. Ch. Langlois, E. Bernheim gibi tarih yöntemi ve felsefesi üzerine çalışmalar yapan yazarların kitapları Türkçeye çevrildi.

Şimdi yapılacak şey, Türk tarihini, dilini ve kültürünü araştırmaktı. Bu nedenle 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu. Sonradan adı Türk Tarih Kurumu olarak değiştirilecek olan cemiyet, Türk tarihini bilimsel yöntemlerle araştıracak ve yayınlar yapacaktı.

Tarih milletlerin hafızasıydı. Türk tarihi de insanlık tarihi kadar eski ve köklü bir tarihti. Ancak bu tarih yeteri kadar araştırılıp ortaya konulamamıştı. Türk tarihi yeterince incelenmediği için ta Viyana önlerine kadar ulaşmış Türk egemenliğine karşı, Batılıların karalama kampanyaları başlamıştı. Saplantı hâlindeki bu ön yargılarda Türkler sarı ırk arasında sayılmış, dolayısıyla Avrupalılar yanında ikinci sınıf olarak görülmüştür. Türklerin uygarlık yaratacak yetenekleri olmadığı, hatta uygarlığın düşmanı bulundukları karalaması yapılmıştır. Bundan hareketle de Türklerin üzerinde yaşadıkları topraklar ve uygarlıklarla ilgili başkaları haklar talep etmişlerdir. Bu istekler, Türklerin önderini haklı bir tepkiye itmişti. O, bu tür karalama kampanyalarına karşı derhâl tavrını koydu ve ünlü tezini dillendirdi. Buna göre Türkler sarı ırk değil, brakisefal ve beyaz ırktır. Beyaz ırkın ana yurdu ise Türklerin tarih sahnesinde ortaya çıktığı Orta Asya’dır. Dolayısıyla uygarlığın beşiği de Türklerin ana yurdu olan Orta Asya’dır. Türkler, değişik nedenlerle ana yurtları Orta Asya’dan göç etmişler, dolayısıyla dünyaya da uygarlığı bu odaktan yaymışlardır. Anadolu’nun ilk yerli halkları da Türklerdir. Dolayısıyla Anadolu Türklerin ana yurdudur. Türklerin uygarlığa katkıları yeterince bilinmediği için bu gerçeklerin araştırılıp ortaya çıkarılması gerekmektedir. Üstelik Osmanlı Devleti’nin dört yüz çadırdan bir devlete dönüştüğü de doğru olamaz, bu da araştırılıp incelenmelidir.

ATATÜRK artık direktifini vermişti. Ülkede yoğun bir tarih ve tarihe yardımcı diğer bilimsel yöntemlerle araştırmalar başlamıştı. Türk Tarih Kurumunun kurulmasından sonra düzenli olarak Tarih kongreleri yapılmaya başlanmış, değişik yönlerden Türk tarihi üzerine yapılan araştırmalar bu kongrelerde tartışılmıştır. Önce Anadolu’da yaşayan eski uygarlıkların, arkeolojik, etnolojik, dil ve tarihleri üzerinde çalışmalar yapıldı. Geçen süreç içinde algısal değişiklikler ve dönemin gelişmelerine koşut olarak araştırmalarda daha yakın dönemlerin tarihleri de araştırma konuları arasına girdi. Bu somut gerçekliği, Türk tarih kongrelerinin ele alınan konularında açıkça görmek olanaklıydı. 1935 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kuruldu. Bu fakültede eski uygarlıkların tarihi ve dili ile ilgili bölümler açılarak

Tarih Kurumunun çalışmalarına koşut olarak yeni araştırma ve uygulama konuları ortaya çıktı ve yeni öğrenciler yetiştirildi. Fuat Köprülü gibi önemli bilim insanları tarafından o zamana değin Batılı tarihçiler tarafından hep ön yargılarla işlenmiş Türk tarihi ile ilgili konular, çağdaş tarihçilik yöntemleri ve kaynaklarıyla ele alınıp irdelendi.

ATATÜRK'ün kültür alanında yaptığı en büyük atılımlardan biri de dil konusuydu. Oysa ulus devletin dili olan Türkçe, hemen bütün iktidarlarca yüzyıllardır görmezden gelinmişti. Halkın arasından sıradan bir insanla Osmanlıca öğrenerek az çok okumuş birinin birbirlerini anlaması neredeyse olanaksızdı. Türkçe, sadece *"yaygın bir kasaba dili"* olarak algılandığı için hep göz ardı edilmiş ve küçümsenmişti.

Ancak ATATÜRK'e göre bir Türk, dilini küçümsemez; aksine onunla tam olarak övünürdü. Türkçe, tarihin en eski ve en köklü dillerinden biriydi. Çok zengin bir sözcük haznesi ve keskin bir anlatım biçimi vardı. Türkçe, tarih ananın çocukları olan ulusa tarihin binlerce yıllık derinliğinden sunduğu bir yadigârıydı. Çok önemsenen, üç dilden toplanmış kelime ve karmakarışık kurallarla oluşturulan yapay Osmanlıca dili, toplum ile aydınlar arasında iletişim kurulamayışının en önemli sorunu olmuştu. Kaldı ki bu sorun, neredeyse elli yıldır tartışılıyordu.

Sorunu gören pek çok Osmanlı aydını, kimi arayışlara yönelerek bu dertten kurtulmaya çalışmıştı. Özellikle, 1908 İkinci Meşrutiyet hareketinden sonra edebiyat alanında pek çok yazar ve düşünür yeni lisan adında akımlara kapılarak kimi dergilerin, düşün kulüplerinin çevresinde, Türkçeye dönüş için uğraşılar vermişlerdi. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Şinasi gibi pek çok aydın öz Türkçeyi savunmuşlardı. Ancak bütün bu uğraşılar çözüm olmamıştı. Şimdi, yeni bir kültür hamlesine başlandığına göre ATATÜRK, bu soruna kesin bir çare bulmak istiyordu. Osmanlıca yazı, Türkçeyi yazıya çevirmekte büyük sorunlar yaratıyordu. Ancak Yazı Devrimi ile bu sorun aşılmıştı. Şimdi Türkçenin ses yapılarını ve gramer özelliklerini tam olarak gösterebilecek bir yazı vardı.

O hâlde, ulusal bir dilin yaratılması için en önemli tarihsel evreye gelip ulaşılmıştı. ATATÜRK'e göre Türk ulusunun dili Türkçedir. Türk dili, dünyanın en güzel, en zengin, en kolay anlaşılan dilidir. Onun için her Türk dilini çok sever ve yükseltmek için çalışır. Türkçe, Türk ulusu için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk ulusu geçirdiği sonu gelmeyen yok olma tehlikeleri içinde ahlakını, geleneklerini, hatıralarını, çıkarlarını; bir başka deyişle kendi ulusal özelliklerini oluşturan her şeyin dili sayesinde korunabildiğini görüyordu. Türk dili, Türk ulusunun kalbi ve zihniydi. Şimdi Türk ulusuna düşen neydi?

ATATÜRK, kendi ülkesini ve yüksek bağımsızlığını korumayı bilen Türk ulusunun, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmayı bileceğinden söz ediyordu. O hâlde, öncelikle bu dilin üzerine titremek, onu korumak, geliştirmek; araştırarak tarihsel kaynaklarını ortaya koymak ve

kendi kuralları içinde zenginleşmesi için çaba harcamak gerekiyordu. Dil, ulusal duygularla bağı olan bir değerdi. O kirletildiğinde, yavanlaştırıldığında, işlevsizleştirildiğinde, küçümsendiğinde ulusal duyguların işlenmesi, pekiştirilmesi ve geliştirilmesi de olanaksız olurdu.

Bu nedenle onun isteği doğrultusunda 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu. Sonradan adı Türk Dil Kurumu olan kurumun temel görevi, Türkçenin bir bilim ve kültür dili hâline getirilmesiydi. Kurum, yeni araştırmalar yapacak, sonuçlarını yayımlayacak, dilin zenginleşmesi ve geliştirilmesi için çaba gösterecekti. *"Müselles-i Mütesaviyul Adla", "Zûerbaatül adla" "Zaviyatanı mütevafikatan"* gibi Arapça terimlerle Türk çocuklarının yaşama ilişkin konuları kendi belleklerinde canlandırmaları olanaksız olduğu için pozitif bilimlerde pek gelişme yaşanmıyordu. Türkçe, bütün tarihsel zenginliği ile kendinin bir bilim dili olduğunu da kanıtlamalıydı. Bu nedenle o, 1936 yılında bugün bile kullandığımız, matematikteki Arapça terimler yerine Türkçe karşılıklarını Türkçenin kurallarına göre türetip bir geometri kitabı yazdı. Bu kitap, ilk önce öğrencilere kaynak kitap olarak önerildi. Ardından da Türkiye'de geometri kitapları, türetilen bu Türkçe terimler kullanılarak yazılmaya başlandı. Türetilen bu sözcüklere şu örnekleri verelim. "*Açı, açıortay, alan, artı, beşgen, boyut, bölü, çap, çarpı, çekül, çember, dış ters açı, dar açı, geniş açı; dikey, dörtgen, düşey, düzey, eğik, eksi, eşit, eşkenar, gerekçe, iç ters açı, ikizkenar, kesit, konum, köşegen, oran, orantı, paralelkenar, taban, teğet, toplam, türev, uzam, uzay, üçgen, eşkenar üçgen, varsayı, yamuk, yatay, yöndeş…*"

Bunun için Türkiye'nin dört bir yanına dağılmış Halkevleri ve aydınlanma sürecinin yılmaz neferleri olan öğretmenler, Türk Dil Kurumunun çalışmalarına yardımcı oluyorlardı. Kurumun ön ayak olmasıyla Türkiye'nin dört bir yanında konuşulan dil tarandı ve Türkçe sözcükler belirlendi. Bunlar, Ankara'da Türk Dil Kurumuna gönderilerek derleme sözlükleri oluşturuldu. Ardından, bu sözlükler gözden geçirilerek tarama sözlükleri hazırlandı. En sonunda Türkçe Sözlük ortaya çıkarıldı. Türkçenin dil bilgisi özellikleri araştırıldı ve her bir kural kayda geçirildi. Yine ders kitaplarının, yönergelerin, yasaların, sokak adlarının, soyadlarının ve temel yazışma kurallarının Türkçe olması için uğraşıldı. Deyimler ve terimler üzerine çalışmalar yapılarak bunların sözlükleri hazırlandı. Dil bayramları ve çalıştayları düzenlendi. Kongrelerle Türkiye'deki ve Türkiye dışındaki araştırmalar gözden geçirildi. Yurt dışına bilim insanları gönderildi. Yeni yayınlar teşvik edildi. Temel çaba; dili zenginleştirmek, arı bir Türkçe yaratmak, dili öteki dillerin istilasından korumak, kendi benliğine kavuşturmak, bilimde, sanatta, kültürün her alanında işleyerek onu geliştirmek...

Dil, Türkiye'nin ve Türk ulusunun kültür bayrağıydı. O bayrağı en yükseklerde dalgalandırmak, her Türk için kutsal bir görev biçimini almıştı.

Dil, bu çalışmalar sayesinde hızla kendi benliğine kavuştu. Aydın ve toplum arasındaki dil farkı, büyük ölçüde ortadan kaldırıldı.

Derken, ATATÜRK, dil alanında da bir kuram ortaya attı: Güneş Dil Teorisi... Bu teori de Türk Tarih Tezi gibi, Türklerin binlerce yıllık köklü geçmişine vurgu yapıyor; Türkçenin dünya dil ailesinin en eski ve en yüksek kültür olduğu savında bulunuyordu. Kurama göre pek çok dünya dili, bu üstün kültür dilinden türemiş ve dünyaya yayılmıştı.

Kuşkusuz, bunlar birer tezdi. Söylenen her şey, yüzde yüz doğruyu belirtmiyordu. Ancak ATATÜRK, niçin dil ve tarih işleriyle uğraştı; bu onun işi miydi gibi bir yaklaşımda bulunmak da kendi ulusunun ve yurdunun üzerine gözü gibi titreyen Önder'i anlamamak, onu kaba bir değerlendirmeyle ele almak anlamına gelir. Çünkü ATATÜRK, kişisel bir ego ile ulusunu doğrudan ilgilendiren ve yaşamsal önemi olan konuları çarpıtmaya yöneltmeyecek ölçüde büyük bir tarih birikimine ve ulusal değerlere sahip bir tarihsel kişilikti. O, dil ve tarih işlerinde bu denli keskin biçimde yer alırken kuşkusuz bir bilim insanı olmadığını biliyordu.

O her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran bir devlet adamı, bağımsızlık savaşını kazanmış büyük bir komutan, Cumhuriyet'in getirdiği değerleri yerleştirmek ve korumak için canını dişine takmış büyük bir devrimciydi. Ancak o, şimdi yeni bir tehlikeyi daha sezinliyordu: Türkler, ancak Kurtuluş Savaşı'yla birlikte bir ulus olduklarının bilincine varmışlardı. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde çok sınırlı bir aydın grubunun arasında beliren bu bilinç, ilk kez, böylesine ortak bir tehlike altında, toplumsal temele inmişti. Ulusal bilinç, ancak ulusal kimlikle oluşabilirdi. Ulusal kimliği ise dil, tarih ve ortak ulusal his oluşturabilirdi. Öyle ki ulusal hislerin oluşmasının da en büyük aracı, dil ve tarihti. Öyleyse, bir ulus devlet kurmuş olan önderin, yine ulusuna önderlik ederek, onun ulusal bilinç edinerek, bu bilinçle kimliğinden güç alacak ölçüde tarih ve dil bilincini edinmesini istemesi kadar doğal bir şey olamazdı. Bu da bir ulusun dilini ve tarihini incelemek, ortaya koymak ve bunları topluma ulaştırmakla olanaklı olabilirdi.

ATATÜRK, ulus kimliğinin, bilincinin ve duygusunun bir gereği olarak dil ve tarih konularını önemsiyor ve bu alanda bilimsel araştırmaların yapılmasını istiyordu. Ancak bundan daha yaygın başka bir tehlike daha vardı: O da, sömürgeci Batı'nın, ötekileştirdiği ve öteki saydığı toplumlar ve halklar için, akıl almaz karalamalarda bulunarak önce onları geri topluluklar olarak nitelendirmesi, ardından kendini üstün gördüğü için de öteki saydıklarının üzerinde egemenlik kurma çabasıydı.

Bu politikanın bir uzantısı olarak sömürgeci Avrupa, Türklerin canları pahasına sömürgecinin kanlı pençesinden kurtardıkları yurtları ile ilgili yeni haklar ileri sürüyordu. Bu toprak isteklerinden çok, eski uygarlıklarla ilgiliydi. Avrupa'da gelişen ve kasıtlı olarak çarpıtılan Türkoloji ve oryantalist araştırmalarla Anadolu'nun eski uygarlıklarının Germen, Fransız, Avusturya ya da Macarlarla ilişkileri olduğu, eski uygarlıkların, bu uluslarla tarihsel bağları bulunduğu saçmalıkları yazılıp çiziliyordu. Örneğin, bu dönemde yaygın biçimde Almanlar bile Anadolu'da bir Alman kolonisi yaratma çabasındaydılar.

Tarihsel haklar kavramı, 1815 Viyana Kongresi'nden bu yana yaklaşık yüz yıl boyunca işlenmişti. Şimdi, çarpıtılmış bir siyasi tuzakla Anadolu'daki her bir uygarlığın, bir sömürgeci ülkeyle bağları kurulmuştu. Bunlara dönük hak istekleri, Türklerin kendi ülkelerindeki varlıklarını bile sorgulatacak bir ölçü ve düzeye ulaşmıştı. Almanlar, Macarlar ya da Avusturyalı kimi bilim adamları, örneğin Hititler ve Sümerlerin Germen ya da Avusturyalı olduklarını savlarken, bunlar ciddi ciddi o dönemin bilimsel etkinliklerinde konuşulup tartışılırken... Brakisefal, dolikosefal ayrımı gibi bir saçmalık ortaya atılıp Türkler dolikosefal, yani sarı ırk sayılırlarken ve örneğin getirilip Hititler, Almanlar gibi brakisefal sayılıp ardından da Hititler Alman ırkının en eski uzantılarıdır, dolayısıyla Anadolu Alman'dır demeye getirilirlerken...

Kendi ülkesini kanın, ateşin ve ölümün içinden çekip çıkarmış bir ulusal kahramanın eski uygarlıklara sahip çıkması ve onu kendi öz benliğiyle kaynaşık bir algı içinde dünyaya sunması kadar daha doğal ne olabilirdi ki?

Kaynaklar

AKÇURA, Yusuf; “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, Birinci Türk Tarih Kongresi, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1932.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal; *Söylev/Nutuk*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal; ATATÜRK’ün Söylev ve Demeçleri, C I-II, Ankara, ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK Araştırma Merkezi, 1997.

BERKES, Niyazi; Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

COPEAUX, Etienne; Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

GÜNALTAY, Şemsettin; “ATATÜRK’ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra”, Belleten, III (10), 1939.

İĞDEMİR, Uluğ; Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

İNAN, Afet; ATATÜRK Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984.

İNAN, Afet; “ATATÜRK ve Türk Tarih Tezi”, Belleten, C III, TTK Basımevi, 1939.

İNAN, Afet; “Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında”. Belleten, 35 (140), 1971.

İNAN, Afet, “Türk Tarih Kurumunun Kuruluşunda ATATÜRK’ün Çalışmaları”, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1956.

KARAL, Enver Ziya; ATATÜRK ve Devrim, Ankara, Metu Pres Yayınları, 1998.

KARAL, Enver Ziya; “ATATÜRK’ün Türk Tarih Tezi”. Atatürkçülük (İkinci Kitap) ATATÜRK ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

KORKMAZ, Zeynep; ATATÜRK ve Türk Dili; Belgeler, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şükrü; ATATÜRK ve Harf Devrimi, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1971.

ZÜRCHER, Eric Jan; Modern Türkiye’nin Tarihi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

ATATÜRK'ÜN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNDE DEĞERLER

Doç.Dr. Kadir ULUSOY*

Özet

Özellikle sosyal bilgiler ve tarih ders kitapları başta olmak üzere birçok derste ATATÜRK'ün kişilik özellikleri öğrencilere anlatılır. Bu çalışmada, ilköğretim (ilkokul-ortaokul) programları ve ders kitaplarında ATATÜRK'ün kişilik özellikleri anlatılırken ATATÜRK ve değerler eğitimi bağlamında hangi değerlerin kazandırıldığı incelenmeye çalışmıştır. Çalışma, programlar ve ders kitapları ile ilgili geçmişte ve hâlen var olan durum var olduğu şekliyle betimlenmeye çalışıldığından tarama modeli uygulanmış betimsel bir çalışmadır.

Çalışmada ders programlarında ve sosyal bilgiler 4.-5.-6.-7. sınıf ders kitapları, 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında ATATÜRK'ün kişilik özellikleri ile ilgili kazanımlar ve metinler incelenmiş; hangi değerlerin aktarılmaya çalışıldığı konusunda analizler yapılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre:

Ders programlarında özellikle 4. sınıf sosyal bilgiler ve 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders programlarında ATATÜRK'ün kişilik özellikleri ile ilgili kazanımların daha fazla yer aldığı, ancak ders kitaplarında yer alan işlenişte ise Atatürkçülük bölümleri ile ilgili metinlerin açıklayıcı bir özellik taşımaktan biraz uzak, sadece öğretim programında yer alan ifadelerin aynen ders kitaplarına aktarılmış şekliyle işlendiği görülmüştür. Konu birçok değer kazandırmaya müsait olmasına karşın genel anlamda değer aktarımı yapılabilecek fazla metne rastlanılamamıştır.

Sonuç olarak:

Öğretim programlarında verilmesi istenilen ATATÜRK'ün kişilik özelliklerinin öğrencilerin zihninde canlanıp somut ve anlaşılır şekilde yer alabilmesi için çeşitli yöntemlerin kullanılarak ders kitaplarına aktarılması gerekmektedir. Bu süreçte gazete haberleri, anılar, anekdotlar, farklı kaynak kitaplar ve görseller kullanılarak konular zenginleştirilebilir. Böylece ATATÜRK'ün kişilik özellikleri bölümünde öğrencilere kazandırılmak istenilen değerler daha kalıcı şekilde öğrencilerin belleğinde yer eder.

Abstract

In many courses, particularly in social sciences and history textbooks, ATATURK's personality traits are told to the pupils. This paper deals with the personality traits of ATATURK in primary education (primary schools-secondary school) curricula and textbooks, and tries to analyze which values are taught to students within the context of education on ATATURK and values. This article is an example of descriptive survey model, as the past and present situation of curricula and textbooks are described as they are.

In this article, the acquisitions and texts related to ATATURK's personality traits are examined in the curricula, in the 4th-5th-6th-7th grade social sciences textbooks, and 8th grade textbook on Turkish Revolution History and Kemalism; and it's analyzed which values are tried to be transferred to students.

According to the data obtained, it has been observed that in the curricula of particularly 5th grade Social Sciences and 8th grade Turkish Revolution History and Kemalism courses, the acquisitions related to ATATURK's personality traits cover more space, but the texts on Kemalism in the course books are far from being explanatory; the expressions in the curricula are directly transferred to the textbooks and taught as such. There are not many texts transferring the values although the topic is suitable for it.

In conclusion, in order that ATATURK's personality traits that are intended to be included in the curricula are imagined and understood clearly and concretely, various new methods should be used. In this process, the subjects can be enriched through newspaper articles, memoirs, different source books, and illustrations. Thus, values planned to be taught to the pupils regarding ATATURK's personality traits would be sounder in their minds.

* Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ulusoykadir@gmail.com

Giriş

Tarih boyunca ülkelerin gelişmesi, büyümesi, lider konuma gelmesi o ülkede yaşayan bireylerin de gelişmesi, büyümesi ve lider konuma gelmesi ile mümkün olmuştur. Gelişmiş ülkelerde bireyler, gelişmemiş ülkelerdeki bireylere göre daha iradeli, daha bilinçli, öz güveni yüksek özelliktedir. Bireylerinin gelişimini sağlayamadığı ülkeler gelişmemiş durumdadır. Bu süreçte en önemli rol, eğitim sistemine ve eğitimcilere düşmektedir. Bireyleri, liderleri yetiştiren eğitim sistemidir. Bu nedenle ülkelerin eğitim sistemleri, liderleri, liderlerin oynadıkları rol modellik ve topluma kazandırdığı değerler önemlidir. Bu açıdan özellikle sosyal bilgiler ve tarih derslerine önemli görevler düşmektedir.

Hazırlandığı zaman ilköğretim iken 2013 yılından itibaren 4+4+4 olan bu süreçte ilkokul ve ortaokul olarak ayrılan fakat programı şimdilik 2005 programına göre uygulanan sosyal bilgiler dersi; öğrencilerin etkin vatandaş olmalarına yardım edecek çeşitli bilgi, beceri, değer ve tutumları kazandırmayı hedefler. Sosyal bilgiler öğretim programı tarih, coğrafya veya vatandaşlık ünitesi şeklinde birbirinden bağımsız değil, "birbiri ile ilişkili beceri, tema, kavram ve değerleri" içeren temalar veya öğrenme alanlarından oluşmaktadır. Programda yer alan sekiz öğrenme alanının birden çok disiplini içerebileceği programda vurgulanmış olsa da genel olarak bu öğrenme alanlarının her birinin bel kemiğini oluşturan bir veya iki disiplin vardır. Örneğin, öğrenme alanlarından "birey ve toplum" içerik olarak psikoloji ve sosyoloji, "kültür ve miras" tarih ve antropoloji, "insanlar, yerler ve çevreler" coğrafya, "üretim, tüketim ve dağıtım" ekonomi, "gruplar, kurumlar ve sosyal örgütler" sosyoloji ve "zaman, süreklilik ve değişim" tarih disiplininden beslenmektedir. Tarih konuları sosyal bilgilerin içeriğini oluşturan en önemli disiplinlerden birisidir. Sosyal bilgiler dersi kapsamında tarih öğretiminden öğrencilerin zaman, kronoloji, tarihte değişim ve süreklilik gibi kavramları anlamaları, tarihin kendine özgü çalışma yöntemlerini kullanarak araştırma yapmaları ve tarihsel düşünme becerilerini geliştirmeleri hedeflenmektedir.[1]

Sosyal bilgiler programı içinde "Değer Eğitimi" ve Atatürkçülük ile İlgili Konular" sosyal bilgiler içinde tüm ünitelerde işlenmesi gereken konular arasında yer aldı.

ATATÜRK'ün Kişilik Özellikleri ve Değer Eğitimi

Özellikle son yıllarda ülkemizde üzerinde fazlaca durulan 18 Millî Eğitim Şûrasında özel oturum açılan değerler eğitimi, yetiştirilecek genç nesil için önemli bir süreçtir. İçi doldurularak verilecek bilgiler, örnekler gençlerin kendi öz benliklerini, kültürünü, ecdadını tanımasına, ayrıca ulusunun yanında dünyadaki evrensel süreci de bilme ve kavramasında etkili olacaktır.

---

[1] Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB); *Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB) (2005), *Sosyal Bilgiler 6.-7. Sınıf Programı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara, 2005.

Eğitim, yetiştirmek istediği kişilerin en iyi donanıma sahip olmasını istemenin yanında bireylerin en iyi karaktere ve bilince de sahip olmasını ister. Dünyanın her yerinde eğitim, kişilerin içinde doğup büyüdükleri toplumun değer yargılarını benimsemelerini de ister. Türk millî eğitim politikalarında da hedef olarak belirtilen; toplumun ihtiyacı olan bilinçli, kültürlü, değerlerine sahip, özellikle Türk millî eğitiminin amaçlarında vurgulanan hedeflere ulaşmada ve yurttaşları bu doğrultuda yetiştirme konusunda eğitim sistemimize önemli görevler düşmektedir.[2]

Değerler, bireylerin kendileri ve başkalarıyla ilgili davranışlarına yön verip davranış kılavuzu görevi yapmaktadır. Her birey kendisi için önemli sayılan değerler için çaba sarf etme olanağına sahiptir. Herkes sosyal çevresinde hangi davranışın daha geçerli olduğuna, hangisinin geçersiz olduğuna ilişkin önceden belirlenmiş yerleşmiş değer yargıları ile karşılaşır. Bireyler toplumsal kurallar, gelenek ve görenekler yoluyla "iyi" ve "kötüyü", "doğru" ve "yanlışı" ayırt ederek kendi ahlak ilkeleri doğrultusunda bir ölçü edinmeyi öğrenirler.[3]

Değerler, insanların tutum ve davranışlarını etkilemede, tutum ve davranışların belirlenmesinde ve biçimlendirilmesinde önemli rol oynar. Değerler insanların dünyaya bakış açılarını etkilemede, insani algıları geliştirmede ve değiştirmede oldukça etkilidir. Eğitim ve öğretim esnasında amaçların başında bilgi kazandırmak, meslek edindirmek gelmişse de insan davranışlarının, karakterlerinin ve kişiliklerinin oluşturulması içinde eğitim ve öğretim etkili bir rol üstlenmiştir. İnsanlar hep bilgili, becerikli, eğitimli, kendini iyi yetiştirmiş insanları kabul ederken aynı zamanda bu insanların davranışlarını da kontrol ederek, inceleyerek onlarla olan veya olacak olan ilişkilerine yön vermişlerdir.[4]

Dönmez ve Yazıcı'nın Atatürkçülüğün Bir Üst Değer Olarak Öğretimi[5] adlı eserinde belirttiği gibi değerler eğitimi gerçekleştirilirken soyut kavramlardan sıklıkla faydalanılır. Öğrencilerin bu soyut kavramları, kavramaları ve içselleştirmeleri zordur. Bu bakımdan ATATÜRK'ün kişilik özellikleri anlatılırken konu içerikleri ile birlikte örnek olaylar, çeşitli materyaller kullanılarak sunumu, hem değer eğitimini hem de Atatürkçülük kapsamındaki bilgilerin öğretimi boyutunu gerçekleştirmiş olur. Değerler eğitiminde kahramanların kullanımı soyut yapının somutlaştırılmasına yardımcı olur. Birey, kahramanda mevcut olan değerleri daha kolay benimser. Kahramanların seçiminde üzerinde toplumsal ittifakın oluşması

---

[2] K. Ulusoy; *Lise Tarih Programında Yer Alan Geleneksel ve Demokratik Değerlere Yönelik Öğrenci Tutumlarının ve Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007.

[3] B. Beil,; İyi Çocuk, Zor Çocuk. Doğru Davranışlar Çocuklara Nasıl Kazandırılır?. (Çev.Cuma Yorulmaz). *Arkadaş Yayınevi*, Ankara, 2003.

[4] Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. Değerler Eğitimi, *Pegem Akademi*, Ankara, 2012.

[5] Dönmez, C. ve Yazıcı,; Atatürkçülüğün Bir Üst Değer Olarak Öğretimi*, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29-5, (1467-1490) 2009. http: // www. gefad. gazi. edu. tr/ window/ dosyapdf/ 2009/ 5/80.pdf

zorunludur. ATATÜRK gibi toplumu oluşturan fertlerin tamamına yakınının üzerinde uzlaşma sağladığı bir kahraman, değerler eğitiminin daha kolay yapılmasına imkân verecektir. ATATÜRK ve onun kişiliğinde mevcut olan, kimi zaman da onunla bütünleşen değerler, değerler eğitiminin etkin bir biçimde yapılmasını sağlar.

Toplumların büyük adama ihtiyacı en çok bunalımlı dönemlerde belirir. Bunalımdan çıkışın yolunu arayan ve iradesi ile topluma yön veren kişiler büyük adamdır, şeftir, liderdir. ATATÜRK'ün ortaya çıkışında, olağanüstü nitelikleri bulunduğu hakkında kitlelerde sağlam bir inanç uyandırması, vatandaşın ona inanması en önemli faktör olmuştur. ATATÜRK, gerçekçi yönü ve uzak görüşü ile Osmanlı Devleti'nin felakete yuvarlanışını gören, durum tespiti ile değerlendirme yapan ve sonuç olarak kurtuluş için karar alan kişidir. Bu nedenle Millî Mücadele'nin şefi ve lideri olmak, her şeyden önce onun hakkı idi.[6]

Gerçek liderlerin en belirgin niteliği, uzun soluklu, güvenilir fikirlerin sahibi olmalarıdır. Onlar her durumda ortaya koydukları tutum ve davranışlarıyla evrensel anlamda örnek olurlar. Ahlaki tercihlerin geçerlilik düzeyi de bu tercihleri yapanları hem lider hem de önder konumuna yüceltir. ATATÜRK böylesine seçkin bir kimliğe sahip olan millî ve evrensel bir büyük insandır. Bu özel dokunmuş kumaştan; her insanın bedenine göre sahip olduğu inanç muhtevasının, mensup olduğu ailenin, içinde yaşadığı beşerî, tabii, siyasi çevrenin, içinden geldiği tarihî dokunun, eğitimle örülen kumaşla dikilen elbisesinin ilmiklerinin şunlardan oluştuğu genel kabul görmüştür:

Hoşgörülü Olmak - Vefakâr Olmak - Yardımsever Olmak - Sorumluluk Taşımak - Adaletten Yana Tavır Almak - Millî Şuur ve Gurur Sahibi Olmak - Bilgelik - İleri Görüşlülük - Barıştan Yana Olmak - İnsan Sevgisi Yüksek Olmak - Göreve Bağlı Olmak - Vatan - Millet Sevgisi İle Dolu Olmak - Devlete Saygılı Olmak - Tevazu Göstermek - Kutsal Değerlere Saygı Göstermek - Dürüst Olmak - Sadakat Göstermek - Nefis Feragatı Göstermek - Çalışkan Olmak - Sabır / Tahammül Göstermek - Güçlü Bir İrade Sahibi Olmak - Milletine Güven Duymak - Demokrasiye İnanmak - Takdir Etme Duygusu Taşımak - Kindar Olmamak - Aileye Saygılı Olmak.[7]

ATATÜRK ve Atatürkçülük, millî eğitim müfredatında yer alan ulusal (bireysel-toplumsal) ve evrensel değerlerin somut olarak gösterildiği bir üst-birleştirici değer olma özelliğine sahiptir.

Öğretim programlarında yer alan Atatürkçülük konularının öğrenciler tarafından yapılandırılması ile öğrencilerin Atatürkçülüğü bir yaşam felsefesi

---

[6] Hamza Eroğlu; Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin Lideri Olması, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi* Sayı 63 Cilt:XXI, 2005. http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-63/mustafa-kemal-pasanin-milli-mucadelenin-lideri-olmasi

[7] Hüseyin Ağca; Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Ahlak Dünyası Üzerine Bir Deneme *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi* Sayı 63 Cilt:XXI, 2005.http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-63/gazi-mustafa-kemal-ataturkun-ahlak-dunyasi-uzerine-bir-deneme

hâline getirmeleri amaçlanmaktadır. Ancak uygulama itibarıyla öğrenciler sadece Atatürkçülükle ilgili bilgi boyutunda kazanımları kısmen yapılandırabilmekte, beceri ve değer boyutu ile ilgili kazanımları ise işlevsel bir şekilde yapılandıramamaktadırlar. Özellikle değer boyutunun yapılandırılması öğrencilerin Atatürkçü tutum ve değerleri elde etme ve bu değerlere uygun davranışlar sergilemelerinin sağlanması açısından önemlidir. Ancak öğretim programlarında yer alan değerlerin Atatürkçülüğün felsefi temellerini içeren değerlerle birebir örtüştüğü söylenemez. Bu sebeple Atatürkçülüğün bir üst değer, diğer bir ifadeyle değer topluluğu olarak ele alınması ve özellikle öğrenciler tarafından bu boyutta yapılandırılması gerekmektedir. Bu makalede Atatürkçülüğün tanımı, Atatürkçülüğün bir değer olup olmadığı ve Atatürkçülüğün nasıl bir üst değer olarak öğretilebileceğine yönelik görüşlere yer verilmiştir.

Ders kitapları başta olmak üzere birçok çalışmada ATATÜRK'ün kişilik özellikleri, anlatılırken fiziki görünüm anlatılır;

"ATATÜRK görünüm olarak 1,74 m boyundaydı. İnce ve sağlam yapılıydı ve kilosu 70–74 arasında değişmişti. Ayrıca açık sarı saçlı, geniş alınlı, elmacık kemikleri hafif çıkık, dudakları ince, gözleri mavi ve etkileyici idi. Fiziksel özellikleri içinde çocukluğundan beri en çok dikkat çekeni saçlarının sarılığı ve gözlerinin maviliği oldu. Subaylığında "Sarı Kemal", general olduktan sonra da hep "Sarı Paşa" diye anıldı. Birçok tanığa göre geniş ve yuvarlak omuzlu, ayakları, elleri ve parmakları ince ve uzun, oldukça güçlü, sıhhatli ve sağlam bir bünyesi olan, olduğundan daha uzun boylu görünen etkileyici bir fiziki görünüme sahipti."[8]

Tabii ki ATATÜRK'ün fiziksel özelliklerinin de bilinmesinde fayda var ancak şuur ve bilinç verilecekse özellikle örnek alınması istenen davranışları mevcutsa ve bu davranışlar bireylerin karakterlerini etkileyebilecek değerler içeriyorsa o zaman ne verilmek istenildiği iyi bilinilmelidir.

ATATÜRK'ü anma günlerinde yapılan konferanslarda, konuşmalarda "ATATÜRK'ün küçükken karga kovaladığını anlatmak, neden 'Kemal' adını aldığını anlatmak" ne kadar yetersiz ise ders kitapları başta olmak üzere birçok yayında "ATATÜRK ileri görüşlüdür, çok çalışkandır, iyi kitap okurdu, çevre dostudur, yardımseverdir, bilim ve teknolojiye önem vermiştir, tarihe önem vermiştir" vb. ifadelerle içi doldurulmadan, örnek olaylarla öğrencilerin zihninde somutlaştıramadığı ancak söylem ve yazılarla ATATÜRK'ün bir değer olarak öğrencinin zihninde canlanması, öğrencilerin ATATÜRK'ün hayatından değerler ile ilgili çıkarımları kazanması zordur.

Bu nedenle ders programlarında ve ders kitaplarında nelerin yazdığı çok önem arz etmektedir.

---

[8] H. Uzun; Çeşitli Yönleriyle Atatürk, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29-5 (1226-1249) 2009. http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2009/5/67.pdf. Y. Yurdakul (2006); Atatürk'ten Hiç Yayımlanmamış Anılar, 4. Baskı, İstanbul. Ş. Turan (2004); Mustafa Kemal Atatürk, , Ankara.

Sosyal Bilgiler, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programları ve Ders Kitaplarında ATATÜRK'ün Kişilik Özelliklerinin Ele Alınışı

8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programında:

"*ATATÜRK'ün kişilik özellikleri (vatanseverliği, idealistliği, yaratıcı zihniyeti, komutanlık ve devlet adamlığı, sabır ve disiplin anlayışı, ileri görüşlülüğü, açık sözlülüğü, insan ve millet sevgisi, planlı çalışması, azimli ve kararlı oluşu, mücadeleci, birleştirici ve bütünleştirici oluşu, akılcılığa ve bilime önem vermesi, mantıklı ve gerçekçi oluşu, çok yönlülüğü) ünitelerde uygun yerlerde işlenmelidir*."

Ayrıca, programda her bir ünite için belirlenmiş değerlere, yaşanmış bir olaydan hareketle "değer açıklama", "ahlaki muhakeme" ve "değer analizi" yöntemleri kullanılarak vurgu yapılmalıdır. Yani Atatürkçülük konuları ile ATATÜRK'ün kişilik özellikleri anlatılırken değer açıklama, ahlaki muhakeme ve değer analizinin de yapılması beklenmektedir.

"Sosyal bilgiler öğretim programı disiplinler arası bir yaklaşımla oluşturulduğundan bu disiplinlerden seçilmiş çok sayıda kavram, beceri, süreç ve yöntemleri öğrencilerin kazanmaları beklenmektedir. İlköğretim programlarında sosyal bilgilere ayrılan ders saatinin sınırlı olduğu düşünülürse hemen hemen her öğrenme alanına Atatürkçülük ile ilgili konuların konulmasının dersin öğretiminden hedeflenen birçok bilgi, beceri, tutum ve değerin öğrenciler tarafından kazanılmasını engelleyeceği kuşkusuzdur."

Oysa program kazanımlarına ve ders kitaplarına bakıldığı zaman Atatürkçülüğün programı aksatacak bir özelliğinin olmadığı, zaten ders kitaplarında Atatürkçülük bölümünde geçen ifadelerin neredeyse birebir aynısının yazıldığı cümlelerin yer aldığı görülmektedir. Böyle bir iddia doğru olmamakla birlikte, bu iddiaya programda doğrudan verilecek beceriler ve değerler, ara disiplin alan kazanımları, diğer derslerle ilişkilendirmeler ve ders içi ilişkilendirmeler de dersin işleyişini uzatır; o zaman bunları da kaldıralım gibi bir sonuç ortaya koymaktadır.

Aşağıda Atatürkçülük kazanımlarından ATATÜRK'ün kişilik ve özellikleri ile ilgili olanlar ve ders kitabında nasıl yer aldıklarına yer verilmiştir.

Ülkemizde 2004 yılında taslağı hazırlanan 2005 yılında itibaren tüm ülkede uygulanmaya başlanılan sosyal bilgiler 4. ve 5. sınıf programlarının ardından 6. ve 7. Sınıf programları hazırlandı daha sonra 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Programı hazırlandı. Bu programlara ek olarak "Atatürkçülük ile İlgili Konular" eklendi. Bu ders programları incelendiği zaman ATATÜRK'ün kişilik özellikleri 4. Sınıf ve 8. Sınıftaki programlarda yoğunlaşmış şekildedir.

***4.* Sınıf Kendimi Tanıyorum Ünitesinde**

ATATÜRK'ün kişilik özellikleri
Açıklama:
ATATÜRK'ün iyi bir yönetici ve çok yönlü bir önder oluşu,
Öğreticilik yönü,
İleri görüşlülüğü,
Açık sözlülüğü,
Kurtuluş Savaşı'nda Türk milletini aynı amaç etrafında birleştirdiği açıklanır.
ATATÜRK'ün Türk milletinin temel özelliklerini yansıtan bir Türk büyüğü olduğu vurgulanarak onun vatan, millet ve insan sevgisi ile ilgili örnek olaylar anlatılır.

Bu açıklama gereği 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında ATATÜRK'ün kişilik özelliklerinin anlatıldığı metinlerin yer alması beklenmektedir.

Tüysüz, Aydın, Özensoy ve Aynacı[9] tarafından hazırlanan 4. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabının "Kendimi tanıyorum" ünitesinde ATATÜRK'ün kişilik ve özeliklerinin anlatıldığı bir metin vardır. Metinde geçen ifadeler şunlardır:

"ATATÜRK yaşam öyküsüyle olduğu kadar kişilik özellikleriyle de başkalarından ayrılır. ATATÜRK iyi bir yönetici ve çok yönlü bir önderdir. O, yalnızca bir devlet adamı değil aynı zamanda milletinin öğretmenidir. Örneğin çıktığı yurt gezilerinde kara tahta başına geçerek yeni Türk alfabesini halka öğretmeye çalışmıştır.

ATATÜRK ileri görüşlü bir devlet adamıydı…"

Öztürk, Karabacak, Öğrenir, vd. [10] tarafından hazırlanan 4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabının "Kendimi tanıyorum" ünitesinde ATATÜRK'ün kişilik ve özelikleri "ATATÜRK" başlıklı bölüm içinde verilmeye çalışılmıştır. Burada ATATÜRK'ün hayatından kesitler anlatılmıştır. Metin içinde "ATATÜRK, insanlara değer vermiş, insanlığın hizmetinde çalışmayı amaç edinmiştir…" ifadesine yer verilmiştir.

---

[9] S. Tüysüz, A. Aydın, vd.; Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, Okyay Yayınları, Ankara, 2010.
[10] C. Öztürk; Z. Karabacak vd.; Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, Sürat Yayınları, İstanbul, 2005.

MEB. Komisyonu[11] tarafından hazırlanan 4. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabının "Kendimi tanıyorum" ünitesinde ATATÜRK'ün kişilik ve özelikleri, programda geçen ifadeler biraz genişletilerek yorum katılarak işlenmiştir.

6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler programında;

6. sınıfta "ATATÜRK'ün Kişilik ve Özellikleri" ile ilgili doğrudan kazanım ifadeleri yer almamaktadır.

7. sınıfta "Uluslararası Köprüler" ünitesinde aşağıdaki kazanıma yer verilmiştir.

ATATÜRK'ün kişilik özellikleri ***Açıklama:*** ATATÜRK'ün vatanını ve milletini çok sevdiği belirtilerek ileri görüşlü, kararlı ve disiplinli olma gibi yönleri, Çanakkale Savaşı'ndan örneklerle açıklanır. Onun Çanakkale Savaşı ile önderlik rolünün ön plana çıktığı vurgulanır.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi 8. Sınıf Öğretim Programı Atatürkçülükle İlgili Konu ve Kazanımları[12]

ATATÜRK'ÜN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ	ÜNİTE ADI
Vatan ve millet sevgisi **Açıklama:** ATATÜRK'ün vatanını ve milletini çok sevdiği, vatanı ve milleti için canını feda etmekten kaçınmadığı açıklanarak bunlarla ilgili örnekler verilir.	**II. ÜNİTE/** **MİLLÎ UYANIŞ: YURDUMUZUN İŞGALİNE TEPKİLER**
İdealist oluşu **Açıklama:** Millî sınırlarımız içinde millî birlik duygusuyla kenetlenmiş uygar bir toplum oluşturmanın, ayrıca milletler arasında kardeşçe bir insanlık hayatı meydana getirmenin ATATÜRK'ün idealleri arasında yer aldığı belirtilir. ATATÜRK'ün ideallerini gerçekleştirebilmek için harcadığı çaba örneklerle açıklanır.	**V. ÜNİTE/** **ATATÜRKÇÜLÜK**

[11] Komisyon "MEB"; Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, MEB. Yayınları, İstanbul, 2008.
[12] Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB); *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi 8. Sınıf Öğretim Programı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Mantıklı ve gerçekçi oluşu **Açıklama:** ATATÜRK'ün akla ve bilime önem verdiği, gerçeğe akıl ve bilim yoluyla ulaşılacağına inandığı kendi sözlerinden örneklerle açıklanır.	**VI. ÜNİTE/** **ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ**
Sabır ve disiplin anlayışı **Açıklama:** ATATÜRK'ün bir konuda karar alırken ve bu kararı uygulamaya koyarken uygun zamanı beklediği, zamanlamaya çok önem verdiği, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve inkılapların yapılması konularından örnekler verilir.	**IV. ÜNİTE/** **ÇAĞDAŞ TÜRKİYE YOLUNDA ADIMLAR**
İleri görüşlülüğü **Açıklama:** ATATÜRK'ün olayların gelişmesinden sonucun ne olabileceğini kestirebildiği, askerî ve siyasi alanlarda kazandığı başarılardan örnekler verilerek açıklanır.	**VII. ÜNİTE/** **ATATÜRK'TEN SONRA TÜRKİYE: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI**
Açık sözlülüğü **Açıklama:** ATATÜRK'ün gerçekleri millete açıkça ifade etmekten çekinmediği belirtilerek bu konudaki sözlerinden örnekler verilir.	**IV. ÜNİTE/** **ÇAĞDAŞ TÜRKİYE YOLUNDA ADIMLAR**
Çok yönlülüğü **Açıklama:** ATATÜRK'ün komutan, devlet adamı ve inkılapçı yönleri örneklerle açıklanır.	**IV. ÜNİTE/** **ÇAĞDAŞ TÜRKİYE YOLUNDA ADIMLAR**
Öğreticilik yönü **Açıklama:** ATATÜRK'ün eğitim ve öğretime çok önem verdiği belirtilerek harf inkılabı sırasında yaptığı çalışmalardan örnekler verilir. "Baş Öğretmenlik" yönü vurgulanır.	**III. ÜNİTE/** **YA İSTİKLAL YA ÖLÜM**
ATATÜRK'ün sanatseverliği **Açıklama:** ATATÜRK'ün çağdaş Türk sanatının gelişmesi için harcadığı çabalar belirtilerek sanata ve sanatçıya verdiği önemle ilgili sözlerinden örnekler verilir.	**IV. ÜNİTE/** **ÇAĞDAŞ TÜRKİYE YOLUNDA ADIMLAR**

Yöneticiliği **Açıklama:** ATATÜRK'ün iyi bir yönetici ve devlet adamı olduğu, toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde tuttuğu örneklerle açıklanır.	**IV. ÜNİTE/** **ÇAĞDAŞ TÜRKİYE YOLUNDA ADIMLAR**
Yaratıcı düşüncesi **Açıklama:** ATATÜRK'ün kazandığı askerî başarılardan ve inkılapların yapılması sırasındaki uygulamalardan örnekler verilir.	**II. ÜNİTE/** **MİLLÎ UYANIŞ: YURDUMUZUN İŞGALİNE TEPKİLER**
Önder oluşu **Açıklama:** ATATÜRK'ün Kurtuluş Savaşı'nın her aşamasında Türk milletine önderlik ettiği, Türk milletinin her alanda çağdaşlaşmasını hedef alan inkılapları gerçekleştirildiği üzerinde durulur.	**I. ÜNİTE/** **BİR KAHRAMAN DOĞUYOR**

MEB. Komisyonu[13] tarafından hazırlanan T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında ATATÜRK'ün kişilik ve özelikleri, programda belirtildiği gibi 7 ünitenin içerisinde işlenmeye çalışılmıştır. Kitapta ATATÜRK'ün kişilik ve özelliklerini somutlaştırmaya yönelik bir işleyiş yoktur. Ayrıca bu özelliklerden, öğrencilerin değer kazanımı yapabileceği farklı materyal ve etkinlik türleri hazırlanmamıştır. Ders kitabında, programda yer alan kazanım ifadelerine yakın cümleler içerisinde geçen bir işleyiş yapılmıştır.

Sonuç

Sosyal bilgiler 4. ve 5. sınıf ile 6. ve 7. sınıf programlarında geçen Atatürkçülük ile ilgili konular içinde "ATATÜRK'ün kişilik ve özellikleri" ile ilgili kazanımlara yer verilmiştir.

En detaylı kazanım ifadeleri 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders programındaki Atatürkçülük ile ilgili konular bölümünde yer almıştır.

Ders kitaplarında ise genelde program kazanımlarında yer alan ifadelerin aynısını içeren ifadelerle metin işleyişi yapılmıştır. Bu süreçte ATATÜRK'ün kişilik özellikleri anlatılırken öğrencilerin konuları soyuttan somuta aktarabilmeleri ile ilgili işleyişlerin yapılmadığı görülmüştür.

Oysa gazete haberlerinden, fotoğraflardan, film ve belgesellerden vb. yararlanarak drama, örnek olay ve empati çalışmaları yaptırarak soyut

[13] Komisyon "MEB"; T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Ders Kitabı, MEB. Yayınları, İstanbul, 2009.

ifadeler somutlaştırılarak öğrencilerin hem konuyu öğrenmeleri hem de değer kazanımları elde etmeleri sağlanabilir.

Ders kitaplarında ve programlarda Atatürkçülüğün yer almasının gereksizliği ile ilgili iddialar da vardır.

"ATATÜRK ve Atatürkçülük ile ilgili konulara öğretim programlarında çok fazla yer verilmesi, ülkemizde tarih öğretimine ilişkin amaçların belirlenmesinde tarih disiplinine dayalı olmayan amaçların özellikle ideolojik amaçların oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Tarih öğretiminin XXI. yüzyılın şartlarına uygun, çağdaş yaklaşımlar ve yeni yönelimler doğrultusunda yapılabilmesi için ideolojik olarak adlandırılabilecek ve daha çok ülkemize özgü olan bu geleneğin bir an önce terk edilmesi gerekmektedir."

Bu iddiaların karşısında "Atatürkçülüğün bir üst değer olarak öğretimi"ni[14] savunanlar da vardır.

Dilmaç'ın *İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği İle Eğitimin Sınanması* adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde[15] belirttiği, insanların yaşamında yer alan ve önemsedikleri en belirgin değerlerin bazıları ATATÜRK'ün kişilik özellikleri ve Atatürkçülük konuları işlenirken öğrencilere verilebilir. Bu değerler:

İnsanları Sevme: İnsan sevgisi sınırsızdır. İnsana ve hayata verilen önem çok büyüktür.

ATATÜRK'ün insan sevgisi, çocuk sevgisi ile ilgili hikâyeler, romanlarda geçen metinler, söylev demeçleri vb. okutulur. Öğrencilerin çıkarımda bulunması istenir.

Hırsları Kontrol Altına Alma: İnsanlar kendi kendilerini eğiterek arzu ve yetenekleri arasında denge kurmaya çalışırlar.

ATATÜRK isteseydi padişahlığı devam ettirebilirdi ama halkın egemenliğini üstün gördüğü için halkının düşünmesi vb. örneklerle konu anlatılabilir.

İyi İnsan Olma: Gönlü insan sevgisi ile dolu, kâinatın sevgi mabedine inanmış kimsedir.

Çevre sevgisi, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" anlayışı vb. konular üzerinde durulabilir.

---

[14] C. Dönmez, ve Yazıcı,; Atatürkçülüğün Bir Üst Değer Olarak Öğretimi*, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29-5, (1467-1490) 2009. http: // www. gefad. gazi. edu. tr/ window/ dosyapdf/ 2009/ 5/ 80. pdf

[15] B. Dilmaç,; *İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği İle Eğitimin Sınanması,* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Manevi Değerlere İnanma: Manevi değerler insanın kötü özelliklerini yok etmeye çalışırlar. İnsanlar arasında dine göre ayrım söz konusu değildir.

ATATÜRK'ün İslamiyet'le ve Hz. Muhammed ile ilgili sözlerine örnekler verilir. TBMM'yi cuma namazından sonra açması, Rıfat Börekçi, Elmalılı Hamdi Yazır'a verdiği değer vb. örneklerle açıklanabilir.

Başkalarının Mutluluğunu İsteme: İnsanlar kendi mutluluğu için harcadığı enerjiyi başkasının mutluluğu için de harcar.

Yardımsever Olma: Yardımsever insanlar, ağlayan gözlere gülümsemeyi ve insanların kötü günlerinde yanı başlarında olmayı bilirler.

En önemlisi ülke işgal altındayken halkının bağımsızlığı ve egemenliği için mücadele etmesi olmak üzere ATATÜRK'ün hayatından örnekler verilir.

Tecrübeli ve Bilgili Olma: Bilgili insanlar çevresindeki insanları eğitmek ve topluma yararlı olmak için uygulama yaptığı zaman görevlerini yapmış olurlar.

ATATÜRK'ün bilgi birikimi, yetişmesi, savaşlardaki tecrübeleri, çok okuması vb. konularda örneklerle açıklamalar yapılır.

Dost Edinme: Maddi ve manevi zenginlikleri dostları ile paylaşmak, almaktan çok vermek dost edinmek açısından çok önemlidir.

ATATÜRK'ün dostlarından, arkadaşlıklarından örnekler verilir, hatıratlar okutulur.

Evlat Yetiştirme: İnsanlar evlatlarının iç dünyalarını ve gönüllerini zenginleştirecek iyi prensipler öğretir.

ATATÜRK'ün manevi çocukları ve onlarla olan iletişimleri.

Eser Yaratma: İnsanlar akılları, bilgi ve tecrübeleriyle bir heykeltıraş gibi ortaya mükemmel bir eser çıkarmak için çaba sarf eder.

ATATÜRK'ün en büyük eseri tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Bu değerlerin hepsi ve daha fazlası ATATÜRK'ün hayatında vardır. Bu nedenle Atatürkçülük konuları işlenirken bu değerleri öğrencilere kazandırabilmeliyiz.

Sosyal bilgiler derslerinde sürenin yetişmediğini belirten Yılmaz ve Kaya (2011) derslerde tutum, beceri ve değerlerinden işlenmesi gerektiğini belirtmişti. Aşağıdaki değerlerin derslerde işlenirken Atatürkçülükten ve ATATÜRK'ün kişilik özelliklerinden hareketle beceri, tutum ve değerler göz önünde bulundurularak işlenirse zaman kaybı ile ilgili endişeler giderilecektir.

Uygulanmakta olan Sosyal Bilgiler Programı'nın en önemli ögelerinden biri değerlerdir. 4. ve 5. Sınıflar Sosyal Bilgiler Programı'nda yer alan aşağıdaki değerlerin hemen hemen hepsi Atatürkçülük konuları içerisinde ve/veya ATATÜRK'ün kişilik özellikleri işlenirken öğrencilere kazandırılabilinir.

4.Sınıf Değerleri	5. Sınıf Değerleri
Adil olma	Sorumluluk
Aile birliğine önem verme	Estetik
Bağımsızlık	Doğal çevreye duyarlılık
Barış	Çalışkanlık
Bilimsellik	Akademik dürüstlük
Çalışkanlık	Dayanışma
Dayanışma	Adil olma, Bayrağa ve İstiklal Marşı'na saygı
Duyarlılık	Tarihsel mirasa duyarlılık
Dürüstlük	
Estetik	
Hoşgörü	
Misafirperverlik	
Özgürlük	
Sağlıklı olmaya önem verme	
Saygı	
Sevgi	
Sorumluluk	
Temizlik	
Vatanseverlik	
Yardımseverlik	

Bu değerleri kazandırabilmek için ATATÜRK ile ilgili anekdotlar, hatıratlar, fotoğraflar, özdeyişler, söylev ve demeçler vb. yararlanılabilinir.

Sürekli üzerinde durulan asker ATATÜRK, lider ATATÜRK, ifadelerinin yanına; çok okuyan, eğitimci, yazar, iyi bir dinleyici, çevreci, hümanist, sanatsever ATATÜRK ifadelerinin de daha fazla yer almasında fayda vardır.

Özellikle; cumhuriyet, bağımsızlık, millî egemenlik, egemenlik, dostluk, millî birlik ve beraberlik gibi değerlerin ATATÜRK'ün kişilik özellikleri işlenirken anlatılması ve öğrencilere kavratılması gerekmektedir. Bu konularda etkinlik kitapları başta olmak üzere çeşitli materyaller hazırlanmalıdır.

Kaynaklar

AĞCA, Hüseyin; Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Ahlak Dünyası Üzerine Bir Deneme *ATATÜRK Araştırmaları Merkezi Dergisi* Sayı 63 Cilt: XXI 2005. http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-63/gazi-mustafa-kemal-ataturkun-ahlak-dunyasi-uzerine-bir-deneme

BEİL, B.; İyi Çocuk, Zor Çocuk. Doğru Davranışlar Çocuklara Nasıl Kazandırılır?. (Çev. Cuma Yorulmaz). *Arkadaş Yayınevi*, Ankara, 2003.

DİLMAÇ, B.; *İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği ile Eğitimin Sınanması,* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

DÖNMEZ, C. ve YAZICI; Atatürkçülüğün Bir Üst Değer Olarak Öğretimi*, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29-5, (1467-1490) 2009. http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2009/5/80.pdf

EROĞLU, Hamza; Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin Lideri Olması, *ATATÜRK Araştırmaları Merkezi Dergisi* Sayı 63 Cilt: XXI, 2005. http:// www. atam. gov. tr/ dergisayi- 63/ mustafa- kemal- pasanin- millî- mucadelenin- lideri- olmasi.

Komisyon "MEB"; Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, MEB. Yayınları, İstanbul, 2008.

Komisyon "MEB"; T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Ders Kitabı, MEB. Yayınları, İstanbul, 2009.

ÖZTÜRK, C., Karabacak, Z. Vd.; Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, Sürat Yayınları, İstanbul, 2005.

PAZARCIK, Y.; *Eğitimin Bireysel Değerler ve Yöneticilerin İş Görme Anlayışına Etkisi: Türkiye'de Yabancı Dilde Eğitim Veren Orta Eğitim Kurumları Mezunları Üzerine Bir Araştırma,* Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

TURAN, Ş.; Mustafa Kemal ATATÜRK, Ankara, 2004.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB); *Sosyal Bilgiler 4.-5. Sınıf Programı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara, 2005.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB); *Sosyal Bilgiler 6.-7. Sınıf Programı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara, 2005.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB); *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi 8. Sınıf Öğretim Programı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara, 2009.

TÜYSÜZ, S., AYDIN, A. vd; Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, Okyay Yayınları, Ankara, 2010.

ULUSOY, K.; *Lise Tarih Programında Yer Alan Geleneksel ve Demokratik Değerlere Yönelik Öğrenci Tutumlarının ve Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007.

ULUSOY, K. ve Dilmaç, B.; Değerler Eğitimi, *Pegem Akademi*, Ankara, 2012.

UZUN, H.; Çeşitli Yönleriyle ATATÜRK, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29-5 (1226-1249) 2009. http: // www. gefad. gazi. edu. tr/ window/ dosyapdf/ 2009/ 5/ 67. pdf

YURDAKUL, Y.; ATATÜRK'ten Hiç Yayımlanmamış Anılar, 4. Baskı, İstanbul, 2006.

BEŞİNCİ OTURUM

ATATÜRK VE MODERN TÜRKİYE

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TEMEL NİTELİKLERİ

Prof.Dr. Hikmet ÖZDEMİR*

Özet

"Kemalizm", "Atatürkçülük" "Atatürkçü Düşünce Sistemi" veya "Atatürkçü Düşünüş" olarak adlandırılan "ATATÜRK'ün Düşüncesi"; özgün bir yönetim ve siyaset felsefesidir ve üç kutuplu bir stratejiyi bünyesinde barındırmaktadır:

(1) Modern devlet ve ulus ideolojisi olarak "millet egemenliği"

(2) Siyaset ve toplum düzeni olarak "laiklik"

(3) Stratejik hedef olarak "çağdaşlık" (=bilgi toplumu).

ATATÜRK'ün yönetim ve siyaset felsefesinin ulus devlet, laik siyaset ve bilgi toplumu hedefli bir sentez oluşu, onun güncelliği ve çekiciliği için eşsiz bir hazinedir. Kaynağını Türk tarihinden ve aydınlanma düşüncesinden alan bir ulusçuluk, gücünü laiklik ve çağdaşlıktan alan ve bilgi toplumunu hedefleyen bir yönetim ve siyaset felsefesinin güncelliğini yitirmesi, bilinçli olarak "yok" sayanlar söz konusu değilse, uydurulmuş bir "savaş hilesi" olarak işlem görmek durumundadır.

ATATÜRK devrimi; yurt sevgisi ve çağdaş uygarlık yolunda akıl ve bilgiye dayalı bir millî duruş, kalkınma ve çağdaşlaşma programı olarak uygulanmıştır.

Bir yönetim ve siyaset teorisi olarak ATATÜRK devrimi, siyasal ve toplumsal anlamda bireylerin ve toplumun bütün alanlarını etkileyen bir yeniden yapılanma süreci ve özellikle bireyler için yeni bir yaşam tarzıdır.

ATATÜRK, bütün karar ve eylemlerini millet egemenliği kuramına dayandırmıştır.

Onun millet egemenliği anlayışı, cumhuriyetçiliğinin ve demokratlığının özüdür.

Bu nedenle ATATÜRK, millet egemenliğine dayalı bir yönetim ve siyaset anlayışını iki önemli ve tamamlayıcı unsuru olarak değerlendirdiği laiklik ve çağdaşlık programlarıyla sürdürmeyi tercih etmiştir.

Abstract

The "Thought of ATATURK", which is also called "Kemalism", "*Ataturkism*" "ATATURK's System of Thought" or "ATATURK's Way of Thinking" is an authentic governmental and political philosophy, and embraces a tripolar strategy:

(1) "National sovereignty" as a modern governmental and national ideology;

(2) "Secularism" as a political and social order;

(3) "Modernism" (=information society) as a strategic goal.

The fact that ATATURK's governmental and political philosophy is a synthesis targeting nation-state, secular politics, and information society is a unique reason for its currency and attractiveness. If there are no deliberate omissions, it should be deemed to be a fabricated stratagem to claim that a nationalism, which depends on Turkish history and enlightenment idea, and a governmental and political philosophy, which aims at information society and is charged by secularism and modernism, has been outdated.

ATATURK's revolutions have been implemented as a national stand depending on reason and knowledge on the way of patriotism and contemporary civilizations, and as a development and modernization program.

As a governmental and political theory, ATATURK's revolution is a restructuring process that affects all the lives of individuals and societies in political and social terms, and a new way of life particularly for the individuals.

ATATURK based all his decisions and acts on the principle of national sovereignty. His perception of national sovereignty is the essence of republic and democracy.

For this reason, ATATURK preferred to continue his governance and policy methods depending on national sovereignty with two important and complementary elements; secularism and modernism.

* Emekli Öğretim Üyesi.

"Kemalizm";[1] "Atatürkçülük"[2] "Atatürkçü Düşünce Sistemi"[3] olarak adlandırılan bir yönetim ve siyaset felsefesidir ve üç kutuplu bir kalkınma stratejisi (modernleşme) hedefini bünyesinde barındırmaktadır:

(1) Modern devlet ve ulus ideolojisi olarak "ulusçuluk" (milletçilik)

(2) Siyaset ve toplum düzeni olarak "laiklik"(sekülerlik)

(3) Stratejik hedef olarak "çağdaşlık" (bilgi toplumu).

ATATÜRK'ün yönetim ve siyaset felsefesinin; ulus devlet, laik siyaset ve bilgi toplumu hedefli bir millî sentez oluşu; onun güncelliği ve çekiciliği için de eşsiz bir hazinedir. Varoluş değerlerini kadim Türk tarihinden, üstünde bulunulan mekânın hakikatlerinden ve aydınlanma düşüncesinden alan bir ulusçuluk (milletçilik); gücünü laiklik ve çağdaşlıktan her an tazeleyebilen ve bilgi toplumunu hedefleyen bir yönetim ve siyaset felsefesinin güncelliğini yitirmesi, bilinçli olarak "yok" sayanlar söz konusu değilse, uydurulmuş bir "savaş hilesi" olarak değerlendirilmelidir.

ATATÜRK'ün yönetim ve siyaset teorisinde temel soru şudur:

"Siz de benim gibi bir insansınız, bana hükmetme ayrıcalığını size kim veriyor?"[4]

Bilindiği gibi bu soruyu en açık bir şekilde tartışan ve yanıtlayan zirve şahsiyet, ünlü Fransız düşünürü Jean Jaques Rousseau'dur.

ATATÜRK, doğal olarak ondan etkilenmiştir ancak toplumsal dönüşümler tarihinde bir uygulayıcı olmanın da hak edilmiş ve hep gıpta edilen bir şerefi olduğu kabul edilmelidir.

ATATÜRK'ün eyleminin hedefi; ideolojilerden bağımsız, gerçekçi, akılcı, seçmeci bir yenileşmeciliktir.

ATATÜRK'ün eylemi, ileriye yönelmeyi ve sosyal bünye değişikliği ile millî gelişmeyi ifade eder. Toplum bünyesindeki ihtiyaçları bilimsel bir mantıkla değerlendirerek insanları mutlu, güvenli ve geleceğin çağdaş dünyasına taşımayı esas alır.[5]

1923'ten sonra ATATÜRK'ün eylemi şu iki temel üstünde yükselmiştir:

(1) Vatan ve ulus sevgisi,

(2) Bilim ve fen.

ATATÜRK'ün eylemi, Kant'ın anladığı türde bir aydınlanmayı amaçlamıştır. Bu devrim, Türk insanının, "insanın, başkası yönlendirmeden

---

[1] 1920'ler başında ve 1930'larda yurt içi ve yurt dışı literatürde kullanılmıştır.
[2] 1980'ler ve sonrasında yaygınlaştırılmıştır.
[3] 1980 sonrası "inkılap tarihi" derslerinde kullanılmaktadır.
[4] Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, Arba, 1964, 3. Baskı 1994, s. 139.
[5] Veli Yılmaz; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul, Kastaş Y., 2003, s. 319.

kendi anlama yetisini kullanamama" anlamına gelen ve "insanın kendi kabahati olan", yani, "anlama yetisi eksikliğinden kaynaklanmayan, insanın kendi anlama yetisini başkası yönlendirmeden kullanma kararı ve cesareti eksikliğinden" kaynaklanan toyluğu -ergin olmama durumunu- aşmalarını sağlamak için yapılmıştır.[6]

Literatürde aydınlanma kavramı; XVIII. yüzyılda gerçekleşen ve hem Kuzey Amerika hem de Avrupa'da etkili olan, geleneksel olarak İngiliz Devrimi ile başlayan, Fransız Devrimi ile süren felsefi bir hareket ve daha önemlisi bu hareketin sonuçlarıyla belirginlik kazanan toplumsal ve siyasal süreç anlamında kullanılmaktadır. Bu hareketin amacı, insanları esasta "kötü", bu nitelikle "köleleştirici" olduğuna inanılan mit, ön yargı ve hurafenin (dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiğine inanılan "eski düzen"den kurtararak yine esasta "iyi" ve "özgürleştirici" olduğu çekincesiz kabul edilen "aklın düzeni"ne sokmaktır. Aydınlanmanın entelektüel yapısında aklın düzeni, bütün insanlar için iyi addedilen bütün ögeleri kapsamaktadır. Dolayısıyla her türlü toplumsal proje akla ve akılla ya da akılda somutlaşan ilkelere yaslanmak zorundadır. Bu nedenle aydınlanma aynı zamanda *Akıl Çağı* olarak da adlandırılmaktadır.[7]

ATATÜRK, Türkiye'de Cumhuriyet'in laik kurumlarını inşa etmiştir. Ondan önce, "yenileşmecilik" yapanların hiçbiri, karanlıklar Avrupa'sında Kant'ın ışıldak işlevi gören ünlü sözü, "Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!" cümlesini yaşama geçirmeye, yani millî egemenlik yönetimine, Cumhuriyet'e geçişin gereklerini yerine getirmeye cesaret edememişlerdir.[8]

1963 yılında Prof. Nihat Erim, "ATATÜRK'ün En Büyük Devrimi" başlıklı makalesinde; ATATÜRK'ün, Türkiye'ye, "aklın üstünlüğü, aklın hükümranlığı" ilkesini yerleştirmeye çalıştığı, saptamasında bulunurken son derece haklıdır.[9]

Şimdi, ilgili literatürde bir bütün olarak ATATÜRK aydınlanmasını ve onun siyaset felsefesini (yöntemini) inceleyen bazı yaklaşımları aktarayım:

Dr. Gürbüz D. Tüfekçi'ye göre ATATÜRK, Türk ulusu ile ilgili olarak şu yöntemi uygulamıştır:

(1) Geçmişte Türk varlığı, toplumun uygarlık tarihi içindeki nicelik, nitelik ve kimliğinin araştırılması,

---

[6] İoanna Kuçuradi; "Eğitim Diktatörlüğü Kavramı ve Atatürk'ün Eğitim Devrimi", 70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u ve Dönemi, s. 167.

[7] Ahmet Çiğdem; Aydınlanma Düşüncesi, İstanbul, İletişim Y., 5. Baskı, 2006, s. 13-14.

[8] Hikmet Özdemir; "Yenileşmeciler Niçin Cumhuriyetçi Olamadı?", Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 14 Mayıs 2005, Bildiri ve Makaleler, Ankara, HÜ Y., 2006, s. 213–235.

[9] Nihat Erim; "Atatürk'ün En Büyük Devrimi", Cumhuriyet, 7 Kasım 1963'ten: İhsan Pekel, Atatürk'ü Anlamak ve Anmak I, Ankara, ATAM Y., 2005, s. 102-104.

(2) Yaşayan Türk ulusu, toplumun içinde bulunduğu ortamın koşulları ile sosyal ve ekonomik sorunların araştırılması,

(3) Gelecekte Türk ulusu, ilk iki araştırma verilerinin toplum kalkınmasında uygulanması için millî programın hazırlanması.

ATATÜRK, Türkiye'deki sosyokültürel değişim uygulamalarında (ATATÜRK devriminin tümü) bu yönteme uygun davranmıştır. Türk ulusunun tarih içindeki uygarlıklarını araştırmış, buradan aldığı bilgilerle yaşayan Türk ulusunun sorunları üzerine: "Kurtuluş, toplumsal yapıdaki hastalıklar saptanarak tedavi etmekle elde edilir." diyerek eğilmiştir. Toplumun düşünce gücünü, millî bir programla olgunlaştırmıştır. ATATÜRK'ün amacı, "Bireyden başlayarak halkı eğitmek, bilgi düzeyini yükseltmek ve aydınları halk seviyesine indirmekten çok, bütün halkı eğitimle aydın olarak yetiştirmektir." Geçmişte Türk varlığı araştırma verileri, Türk ulusuna millî benlik bilincini ve kimliğini öğretirken yaratılan yeni insan tipinin moral gücünü de yükseltmiştir. ATATÜRK'ün yaşayan Türk ulusu araştırmaları, bugünün bilim dilinde niçin, nasıl, neden, nerede, kim tarafından, ne yapılacağı üzerinedir. Araştırmaların bu bölümünde toplumun nabzı sürekli elde tutulmaktadır. Alınan sonuçlarla ulusun eğitim kurumlarının programları yazılmaktadır. Gelecekte Türk ulusu araştırmaları ise toplumun geçmişteki durumu, günün koşulları ve sorunlarının saptanmasından elde edilen verilerle ulusun gelecek güvencesini hazırlama çalışmalarıdır. Türk ulusunun uygar devletler ailesine katılması için toplumun bilgi düzeyini bu doğrultuda güçlendirmiştir.[10]

Prof. Enver Ziya Karal'a göre, ATATÜRK devrimi model olarak şu evrelere ayrılmaktadır:

"(1) Yeni ve modern bir Türk Devleti'nin kurulması, (2) Din ve mezhep ideolojisinin yerine milliyet ideolojisinin milletçe kabul edilmesi, (3) Batı uygarlığını meydana getiren ilim ve vasıtaya bağlanılması, (4) Yeni Türk Devleti kanun ve örgütlerinin dünya ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, (5) İlmin hayatta tek hakiki mürşit olarak kabul edilmesi."[11]

Bir diğer önemli otorite, 1973 yılında Prof. Reşat Kaynar, ATATÜRK devriminin elemanlarını, tam bağımsızlıkçılık, kalkınmacılık, bilime ve özgür düşünceye dayalılık ve dinamiklik olarak açıklamıştır.[12]

Burada yeri gelmişken belirtmek isterim, ATATÜRK devriminde bağımsızlık düşüncesi bütün alanlarda geçerlidir. Örnek olarak Harf Devrimi, gerçekte, dilde "istiklal" [=bağımsızlık] seferberliğidir.

---

[10] Gürbüz D. Tüfekçi; Atatürk'ün Düşünce Yapısı, Ankara, Turhan K., 3. Basım, 1986, s. 247, 248 ve 249.

[11] Enver Ziya Karal; Atatürk ve Devrim, Ankara, TTK Y., 1980, s. 48 vd.

[12] Reşat Kaynar; "Atatürkçülüğün Elemanları", Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinin Cumhuriyet'e 50. Yıl Armağanı, 11-12 Ekim 1973, s. 5.

Prof. Ergün Aybars, Türk Devrimi'nin "kendine özgü bir metodu" olduğu görüşündedir.[13]

Prof. Anıl Çeçen'e göre: "Atatürkçülüğün doktrin olarak kavramlaştırılmış bir ideoloji olduğunu ileri sürmek çok zordur. ATATÜRK kendi ideolojisini sistematik biçimlerde ortaya koymamış, yürüyen ve gelişen bir devrimi dondurmamak için böyle bir yol seçmiştir. (…)"[14]

Prof. İsmet Giritli örneğinde olduğu gibi, Kemalizm'i bir "siyasi görüş" olarak nitelendirenler, "ideoloji" şeklinde kabul edilmesi gerektiğini düşünenler de vardır.[15]

Prof. Qyvind Qsterud'un belirttiği gibi, "Kemalizm, hiçbir zaman kapalı bir kuramsal sistem olmamıştır. Buna karşılık olayların gelişimi içinde, ilkeleri ana çizgileriyle kapsayan ve hataların gözden geçirilmesine ve ayrıntılı tanımlamaların belirtilmesine uygun olan pragmatik ilkeler listesi niteliğini taşımıştır. (…)"[16]

ATATÜRK, Cumhuriyet'in kurulması ve tüzel varlığının belirlenmesiyle ilgili çalışmalar tamamlandıktan sonra, içinde bulunulan sorunları tek tek ele almış ve uygulamada bunların çözümlerini düşünmüştür. İlk hedef, çağdaş uygarlık düzeyine erişilmesidir. ATATÜRK, daha ilerisini öngörmüştür. Demek ki devrim süreklidir.[17]

Bunun anlamı, yaşanılan koşulların ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeyi ve elbette dönüşümü etkileyeceğidir.

Nitekim öyle de olmaktadır ve olmuştur.

Burada önemli bir noktayı daha vurgulamak isterim:

ATATÜRK'e göre "çağdaş uygarlık", ne bir Hristiyan uygarlığı ne Rönesans ne Reform ne Antik Çağ ne de Kapitalizmdir. Uygarlık bütün bunların sentezidir. Temelinde akıl ve ilim olan bu sentezin bütününün özümsenmesi ve Türkiye'ye yeni bir görüş olarak getirilmesi Türk Devrimi'nin ifadesi olmaktadır. Türk Devrimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş uygarlık düzeyine çıkartılması olayıdır. ATATÜRK, komünist ve faşist rejimlere itibar etmemiştir. Batı Avrupa kuşağında gördüğümüz çok partili parlamenter Batı demokrasisini tercih etmiştir.[18]

---

[13] Ergün Aybars; "Atatürk ve Devrim'e Bakışı", Atatürk Yolu, 7 (Mayıs 1991), s. 448.

[14] Anıl Çeçen; "İdeolojiler Karşısında Atatürk", Uluslararası Atatürk Konferansı, 9-13 Kasım 1981, İstanbul, BÜ Y., 1981, Cilt I, Tebliğ 22.

[15] İsmet Giritli; "Kemalizm ve Güncel Sorunlarımızın Çözümü", Uluslararası Atatürk Konferansı, 9-13 Kasım 1981, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1981, Cilt II, Tebliğ 32.

[16] Qyvind Qsterud; "Ulusçuluk ve Göreceli Geri Kalmışlık: Ulus Oluşturma Modelleri ve Kemalist Çağdaşlaşma", Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Ankara, 17-22 Mayıs 1981, Ankara, T. İş Bankası Y., 1983, s. 236.

[17] İffet Aslan; "Atatürk'ü Anlamak", Belleten, Cilt XLV/2, Sayı 179 (Temmuz 1981), s. 313-314.

[18] Ergün Aybars; "Atatürk ve Devrim'e Bakışı", Atatürk Yolu, 7 (Mayıs 1991), s. 449.

Prof. Halil İnalcık, "Batı medeniyetini yorumlayanların bazıları onu, evvela topyekûn Batı'ya mahsus tarihî gelişmelerin doğurduğu içtimai bir kompleks şeklinde telakki ederler. Buna karşı başkaları, modern Avrupa'nın doğuşunda muayyen bir unsurun ağırlık noktası teşkil ettiğine kanidirler. J. Burckhardt'tan gelen bir akıma göre modern Avrupa *Rönesans ve Reform*'dan doğmuştur. Bu hareketler, ferdiyetin geleneklere isyanı, ferdin duyma, düşünme, tapma ve yaratma çabalarında otoritelerden azade serbest gelişme iradesini temsil eder ve klasik kültürde bu ihtiyaçlarına bir destek ve örnek bulmuştur. Böylece bütün tezahürlerinde yeni bir çağ, yeni bir Avrupa doğmuştur. Klasik kültürü hareket noktası olarak alan ferdiyetin galebesi modern Avrupa kültürünün kaynağı ve temelidir." diye yazmıştır.[19]

Altı ok olarak isimlendirilen beş resmî ilkenin (Başlangıçta parti programı için yazılmış ve sonra anayasaya aktarılmıştır.) o dönemde kabul edildiklerini, zaman içinde değişim ve dönüşümün mümkün ve gerekli olduğunu ve bunu da ATATÜRK'ün özgün yaklaşımına uygun bulduğumu burada ayrıca belirtmek isterim.

Bir dönemin tercihleridir; bu tür siyasi ve sosyal program hedeflerini ilgili dönemlerinde değerlendirmek, başarı ve başarısızlıklarına ona göre karar vermek gerekir.

Ne var ki bu kendi başına zorlu bir inceleme ve tartışma alanıdır ve özensiz ve rastgele anlatımlardan kaçınılmalıdır.

Belki bir başka konuşmamda, dünyamızdaki karşılaştırmalı modernleşme tecrübelerinin Türkiye örneğinde gözlemleyebildiğim dönüşüm ve değişimi, ki ben buna "süreklilik içinde dönüşüm" diyorum, açıklama fırsatı bulabilirim diye umuyorum.

ATATÜRK için birçokları, pragmatiktir derler.

Taha Akyol'un "Ama Hangi ATATÜRK" adlı kitabında pragmatik oluşuna dair ciddi ve önemli kanıtlar gösterilmiştir.[20] Bu pragmatizm, ilkesizlik, fırsatçılık anlamında kullanılmamalıdır.

ATATÜRK, reel siyasetin ve koşulların emri ve gereği olarak çeşitli ittifakları başarıyla yapmış ve millî hedefi gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyet'in inşa sürecinde ise yine siyasetin emri ve gereğini yapmış, iktidarı paylaşmamış; kendi programını radikal bir şekilde ve çok kısa süre içinde başarıyla uygulamıştır.

Literatürde farklı bir örnek olarak Prof. Ersoy Taşdemirci, ATATÜRK pragmatik değildir, diye yazmıştır. ATATÜRK, hiçbir zaman kısa vadeli tedbirleri, uzun vadeli ve kalıcı tedbirlere karşı tercih etmemiştir; her adımında radikaldir ancak metodolojik pragmatizmden söz etmek

---

[19] Halil İnalcık; "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", Atatürk Konferansları I, Ankara, TTK Y., 1964, s. 192-193.

[20] Taha Akyol; Ama Hangi Atatürk, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

mümkündür. Yapacağı devrimlerin yerini ve zamanını çok iyi tespit etmesi bunun bir kanıtıdır.[21]

ATATÜRK'ün günümüz açısından özgün tezlerinden biri uygarlık üzerine olanıdır.

ATATÜRK'ün devrim anlayışı, ulusal ve evrensel değerleri birleştirmiştir. ATATÜRK tek bir uygarlık olduğuna ve buna da ancak doğa ve insan bilimleriyle varılacağına inanmıştır.[22]

ATATÜRK, uygarlığı tüm insanlığın ortak sahip olduğu bir değer olarak ele almıştır ve bir milletin gelişmesi için bu uygarlığa katılmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir.[23]

ATATÜRK devrimi, yurt sevgisi ve çağdaş uygarlık yolunda akıl ve bilgiye dayalı bir millî duruş, kalkınma ve çağdaşlaşma programı olarak uygulanmıştır.

Bir yönetim ve siyaset teorisi olarak bu program, siyasal ve toplumsal anlamda bireylerin ve toplumun bütün alanlarını etkileyen bir yeniden yapılanma süreci ve özellikle bireyler için yeni bir yaşam tarzıdır.

Sonuç olarak ATATÜRK, bütün karar ve eylemlerini millî egemenlik kuramına ve onun tek meşru temsilcisi olarak tanımladığı ve Türkiye Cumhuriyeti devlet şemasının tam kalbine yerleştirdiği Türkiye Büyük Millet Meclisinin iradesine dayandırmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşundaki bu stratejik model hâlen yerli yerinde durmaktadır.

Ve en sıkışık anlarda bile milletin kendisine verdiği millî temsil yetkisini büyük bir titizlik ve vicdani sorumlulukla kullanmaktadır/kullanacaktır.

Buna inancımızı hiçbir zaman yitirmemek ve bütün sorunlarımızın çözümünü milletimizin temsilcisi olarak meclisten beklemek, istemek durumundayız.

ATATÜRK, milletin meclisinden aldığı yetkiyle kendi programını uygulamıştır.

Onun millî egemenlik anlayışı, cumhuriyetçiliğinin ve demokratlığının temelidir.

ATATÜRK'ün uyguladığı cumhuriyetçilik ve demokratlık programı konuşmamın başında ifade ettiğim gibi:

(1) Modern devlet ve ulus ideolojisi olarak "ulusçuluk" (milletçilik),

---

[21] Ersoy Taşdemirci; "Atatürk Devrinde Laiklik", AÜ DTFC Dergisi, (1982), s. 164.

[22] Bedia Akarsu; "Atatürk'ün Ulusallıkla Evrenselliği Birleştiren Kültür Anlayışı", Uluslararası Atatürk Konferansı, 9-13 Kasım 1981, İstanbul, BÜ Y., 1981, Cilt I, Tebliğ 2.

[23] Ayferi Göze; İnkılap Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri, (İstanbul, Fakülteler M., 1985), s. 565.

(2) Siyaset ve toplum düzeni olarak “laiklik”(sekülerlik),

(3) Millî strateji olarak “çağdaşlık” (bilgi toplumu) hedefi hâlen sürdürülmektedir/sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Ne var ki Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda dayandırıldığı anayasal temellerin yıpratılması için uluslararası ve iç kamuoyunda sürdürülen acımasız ve yıpratıcı kampanyalarla karşı karşıya bulunması da bir diğer dramatik hadisedir.

Kaynaklar

AKARSU, Bedia; “ATATÜRK’ün Ulusallıkla Evrenselliği Birleştiren Kültür Anlayışı”, Uluslararası ATATÜRK Konferansı, 9-13 Kasım 1981, (İstanbul, BÜ Y., 1981), Cilt I, Tebliğ 2.

AKYOL, Taha; Ama Hangi ATATÜRK, (İstanbul, Doğan Kitap, 2008).

ASLAN, İffet; “ATATÜRK’ü Anlamak”, Belleten, Cilt XLV/2, Sayı 179 (Temmuz 1981).

AYBARS, Ergün; “ATATÜRK ve Devrim’e Bakışı”, ATATÜRK Yolu, 7 (Mayıs 1991).

ÇEÇEN, Anıl; “İdeolojiler Karşısında ATATÜRK”, Uluslararası ATATÜRK Konferansı, 9-13 Kasım 1981, (İstanbul, BÜ Y., 1981), Cilt I, Tebliğ 22.

ÇİĞDEM, Ahmet; Aydınlanma Düşüncesi, (İstanbul, İletişim Yay. 5. Baskı, 2006).

ERİM, Nihat; “ATATÜRK’ün En Büyük Devrimi”, Cumhuriyet, 7 Kasım 1963.

GİRİTLİ, İsmet; “Kemalizm ve Güncel Sorunlarımızın Çözümü”, Uluslararası ATATÜRK Konferansı, 9-13 Kasım 1981, (İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1981), Cilt II, Tebliğ 32.

GÖZE, Ayferi; İnkılap Tarihimiz ve ATATÜRK İlkeleri, (İstanbul, Fakülteler M., 1985).

İNALCIK, Halil; “ATATÜRK ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, ATATÜRK Konferansları I, (Ankara, TTK Yay. 1964).

KARAL, Enver Ziya; ATATÜRK ve Devrim, (Ankara, TTK Y., 1980).

KAYNAR, Reşat; “Atatürkçülüğün Elemanları”, Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinin Cumhuriyet’e 50. Yıl Armağanı, 11-12 Ekim 1973.

KUÇURADİ, İoanna; “Eğitim Diktatörlüğü Kavramı ve ATATÜRK’ün Eğitim Devrimi”, 70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla ATATÜRK’ün Büyük Nutuk’u ve Dönemi.

ÖZDEMİR, Hikmet; “Yenileşmeciler Niçin Cumhuriyetçi Olamadı?”, Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 14 Mayıs 2005, Bildiri ve Makaleler, (Ankara, HÜ Yay. 2006).

PEKEL, İhsan; ATATÜRK’ü Anlamak ve Anmak I, (Ankara, ATAM Yay. 2005).

QSTERUD, Qyvind; “Ulusçuluk ve Göreceli Geri Kalmışlık: Ulus Oluşturma Modelleri ve Kemalist Çağdaşlaşma”, Uluslararası ATATÜRK Sempozyumu, Ankara, 17-22 Mayıs 1981, (Ankara, T. İş Bankası Y., 1983).

TAŞDEMİRCİ, Ersoy; “ATATÜRK Devrinde Laiklik”, AÜ DTFC Dergisi, (1982).

TUNAYA, Tarık Zafer; Devrim Hareketleri İçinde ATATÜRK ve Atatürkçülük, (İstanbul, Arba, (1964), 3. Baskı 1994).

TÜFEKÇİ, Gürbüz D.; ATATÜRK’ün Düşünce Yapısı, (Ankara, Turhan K., 3. basım, 1986),.

YILMAZ, Veli; Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, (İstanbul, Kastaş Yay. 2003)

ATATÜRK VE CUMHURİYET HUKUKUYLA DEMOKRASİYE GEÇİŞ

Prof.Dr. Gülnihal BOZKURT*

Özet

Osmanlı Devleti binlerce yıllık eski Türk geleneklerine uygun olarak saltanatla yönetilmiştir. Egemenliği elinde tutan ailenin erkek üyelerinin "kutsal ve sorumsuz" sayıldığı bu devletin şekli mutlak monarşiydi. Ancak halka adaletle davranmak padişahlar için çok önemliydi ve bu anlayış "Adalet mülkün (egemenliğin) temelidir." sözüyle ifade edilmiştir.

Osmanlı padişahları, ilerleyen yüzyılların gereklerini karşılamak ve azınlıkların bağımsızlık taleplerinin ülkeyi parçalamasını önlemek için birtakım reformlar başlatmışlardır. Bu süreçte 1876 Anayasası ile padişahın yargı ve yasama açısından egemenliğin tek ve mutlak sahibi olmaktan çıkarılmasına, monarşinin ılımlı ve parlamentolu hâle getirilmesine rağmen demokratik bir sürece girilememiştir.

Kurtuluş Savaşı ulusal egemenlik ilkesine dayandırılmış; kongrelerden Cumhuriyet'in ilanına kadar tüm süreç, demokratik kurum, ilke ve yöntemlerle yürütülmüştür. Cumhuriyet'in ilanı ile egemenliğin kayıtsız şartsız milletin ve TBMM'nin de milletin tek ve gerçek mümessili olduğu kabul edilmiş, saltanat kaldırılmış; sıra 1920'den beri fiilen var olan yeni yönetim biçiminin adının konmasına gelmiştir. 29 Ekim 1923'te 1921 Anayasası'nda yapılan değişiklikle, 1. maddeye "Türk Devleti'nin şekl-i hükûmeti cumhuriyettir." hükmü konmuş, 3 Mart 1924'te hilafet ilga edilmiştir.

Ulusal egemenliğe dayalı ve ondan kaynaklanan TBMM ile verilen Kurtuluş Savaşı, cumhuriyet rejimi ile sonuçlanmıştır. Amasya Tamimi, kongreler, TBMM'nin açılışı, ulusal egemenlik ilkesinin gerçekleşebileceği demokratik Cumhuriyet'in başlangıç ve temel adımları olmuştur.

Cumhuriyet'in dayanağı ve güvencesi olan Hukuk Devrimi ise Türkiye'nin çağdaşlaşması ve kalkınması için gerekli ortamı sağlamıştır. Tüm devrimlerle yaratılan çağdaş devlet ve toplum modeli ise tüm Türk vatandaşlarına demokratik bir ülkede yaşama şansını sunmuştur.

Abstract

The Ottoman State had been ruled by sultans in accordance with thousands-year-old Turkish traditions. The form of this government, in which the male members of the ruling family were considered to be "sacred and irresponsible", was absolute monarchy. However, treating people with justice was very important for the sultans, and this way of thought is embedded in the saying "Justice is the basis of the state (sovereignty)".

The Ottoman sultans initiated some reforms in order to meet the requirements of future centuries, and to prevent the independence demands of minorities from disintegrating the country. Within this period, although the Constitution of 1876 stripped the sultan off his sole and absolute possession of sovereignty in terms of judiciary and execution, rendered monarchy more moderate, and stipulated an assembly; a democratic process could not be achieved.

Turkish War of Independence was based on the principle of national sovereignty; all the process from the congresses to the declaration of republic was managed through democratic institutions, principles and methods. With the proclamation of republic, sovereignty was unconditionally vested in the nation, and Turkish Grand National Assembly (TGNA) was recognized as the sole and real representative of the nation. Following the abolition of the sultanate, it was time to give a name to the new form of government that had been actually on the scene as of 1920. On October 29, 1923, with an amendment to the Constitution of 1921, Article 1 was changed as "Turkish state is a republic"; after that the caliphate was abolished on March 03, 1924.

Being conducted along with TGNA, which was based on national sovereignty, Turkish War of Independence resulted in Republic. Amasya Circular, congresses and inauguration of TGNA constituted the start and basic steps of the democratic republic, which was the only system to flourish national sovereignty.

---

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

In addition, the judicial reform, which was the foundation and the guarantee of Republic, set the necessary conditions for modernization and development of Turkey. All the reforms leading to a contemporary state and society have given the Turkish people the chance of living in a democratic country.

1. Osmanlı Egemenlik Anlayışı ve Gelişimi

a. Klasik Dönem

Osmanlı Devleti binlerce yıllık eski Türk geleneklerine uygun olarak saltanatla yönetilmiştir. Egemenliği elinde tutan ailenin erkek üyelerinin "kutsal ve sorumsuz" sayıldığı[1] bu devletin şekli mutlak monarşiydi. Ancak halka adaletle davranmak padişahlar için çok önemliydi ve bu anlayış, "Adalet mülkün (egemenliğin) temelidir" sözüyle ifade edilmiştir.

Osmanlı egemenlik kavramı eski Türk ve İslam anlayışlarının bir senteziydi. Teokratik yapılı devletin temellerinde İslam hukukuna uygunluk yatıyordu. Ancak, üzerinde çok sayıda ulusu barındıran ve giderek genişleyen toprakları yöneten bu devlette her gün ortaya çıkan yeni ve çeşitli ihtiyaçları karşılamak üzere Osmanlı padişahına yasama yetkisi de verilmişti. Padişah, bu yetkisine dayanarak koyduğu örfi hukuk kurallarını fermanlarıyla açıklıyordu. Yürütme yetkisi de padişahtayken yargı yetkisi kadı mahkemelerinde kullanılıyordu. Örfi hukuka ilişkin konularda ise padişahın yargı yetkisi sınırsızdı.

Devletin güçlü dönemlerinde bu sistem başarıyla yürütüldüyse de çeşitli nedenlerle devlet çöküşe geçerken pek çok kurumda yozlaşma başladı. Devletin ekonomik, askerî ve idari temelini oluşturan toprak (Dirlik, Tımar) düzeninin bozulması sonucunda, devletin mirî arazisi feodal beylere dönüşen âyanların eline geçerken köylü baskı ve ağır vergi yükü altında ezilmeye başladı. Eğitim sistemi artık ülke sorunlarını anlayıp çözüm getirecek insanlar yetiştiremezken Fransız İhtilali'nin yaydığı ulusalcılık ilkesi, idari bozukluklardan da etkilenen ve Osmanlı Devleti üzerinde siyasi talepleri olan Batı ülkelerinin kışkırttığı Osmanlı gayrimüslim tebaasını ayaklandırdı. Osmanlı padişahları reformlarla soruna çözüm bulmaya çalıştılar.

b. III. Selim'den I. Meşrutiyet'e

Osmanlı padişahları, ilerleyen yüzyılların gereklerini karşılamak ve azınlıkların bağımsızlık taleplerinin ülkeyi parçalamasını önlemek için reformlar başlattılar.

III. Selim'in ordu başta olmak üzere çeşitli alanlarda başlattığı yenilikler onun öldürülmesine yol açtı.

II. Mahmut'a âyanlar tarafından kabul ettirilen Sened-i İttifak (1808), ilk kez "devlet iktidarının sınırlandırılması girişimi" ve II. Mahmut'un yasaların hazırlanması işini bir kurula devretmesi de "hukuk devletine gidişin başlangıcı" olarak Osmanlı tarihine geçti. 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş

[1] Bu ilke 1876 Anayasası'nda yazılı olarak yerini almıştır.

Hakları Bildirgesi'ndeki pek çok önemli ilkeyi barındıran Tanzimat Fermanı'yla amaçlanan eşitlik, -ki bu ancak kanun önünde gerçekleştirilebilirdi- devletin teokratik yapısı, azınlık imtiyazları, kapitülasyonlar ve muhafazakâr kesimin tepkisi nedeniyle tam anlamıyla gerçekleştirilemedi.[2]

1856 Islahat Fermanı'yla Tanzimat Fermanı'nın getirdiği temel özgürlüklerin altı çizilirken gayrimüslim tebaaya pek çok hak tanındı. Ancak gayrimüslim cemaatlere kendilerini yönetebilmeleri için meclisler oluşturma yetkilerinin verilmesi ve kendi dillerinde anayasa (constitution) adını verdikleri bu nizamnamelerin birbiri ardınca hazırlanıp yürürlüğe konması (Rum Patrikliği Nizamnamesi 1862, Ermeni Patrikliği Nizamnamesi 1863, Hahamhane Nizamnamesi 1865), onların ulusal bağımsızlıkları için örgütlenmelerinin yolunu da açtı.[3] 1864 Vilayet Nizamnamesi ile de halktan temsilcilerin vilayet meclislerine girmesi kabul edilince tarihimizde ilk kez seçim hukuku ve siyasal katılım doğdu.

III. Selim ve II. Mahmut'un çabaları sonucu Batı'dan giren anayasacılık, parlamento, insan hak ve özgürlükleri, devlet iktidarının sınırlandırılması gibi demokratik kavramlar, Tanzimat'ın eğitim sisteminin yetiştirdiği Osmanlı aydınları arasında hızla yayıldı. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, A. Suavi gibi düşünürler mutlakiyet yönetimini eleştirip anayasal bir rejim, bir meclis istiyorlardı. Mithat Paşa'nın büyük çabaları ile 1876'da kabul edilen ilk Osmanlı Anayasası olan Kanunuesasi ile I. Meşrutiyet Dönemi'ne girildi.

c. I ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde Anayasal Gelişim

1876 Anayasası, padişahı yargı ve yasama açısından egemenliğin tek ve mutlak sahibi olmaktan çıkarmasına, monarşiyi parlamentolu hâle getirmesine rağmen demokratik bir sürece girilemedi. Padişaha meclisleri mutlak kontrol ve veto yetkisi verilmişti. Üyelerini varlıklı ve erkek Osmanlı vatandaşlarının seçtiği Heyet-i Mebusanın hemen hiçbir yetkisi yoktu.

Yaşam boyu için padişahça seçilen üyelerden oluşan Heyet-i Âyan ise kanun tasarılarını dinsel kurallara, padişahın hakkına, genel ahlak ilkelerine ve bu gibi şartlara uygunluk açılarından denetleyecekti. Hükûmeti padişah kurar, bozar; hükûmet, kararları ancak padişahın izniyle uygulanabilirdi. Hükûmet meclislere karşı sorumsuzdu. Güvenoyu sistemi yoktu. Toplantı ve dernek kurma özgürlüğü dışında tüm özgürlükler Osmanlı vatandaşlarına tanınırken padişaha devlet zararına olan kimseleri polis soruşturmasına dayanarak yurt dışına sürme yetkisini veren ünlü 113. madde, Anayasa'nın tanıdığı tüm kişi özgürlüklerini güvencesiz kılmıştır. Padişah II. Abdülhamit, bu maddeye dayanarak önce Sadrazam Mithat Paşa'yı sürgüne göndermiş,

---

[2] Bu konuda geniş bilgi için bk. Gülnihal Bozkurt; Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, TTK Yay. Ankara, 1996, s. 48 vd.

[3] Gülnihal Bozkurt; Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, Ankara, 1989, TTK Yay. s. 170 vd.

sonra da 14 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusanı dağıtmış ve bir daha toplamamıştır.

1908'de Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konmasıyla başlayan II. Meşrutiyet Dönemi'nde II. Abdülhamit tahttan indirilmiş; 1909'da Anayasa'da yapılan değişikliklerle padişahın yetkileri sınırlanırken Meclisin yetkileri arttırılmıştır. Artık bakanları padişah değil, sadrazam seçecekti. Milletvekillerine kanun önerme hakkı tanındı, parlamentoyu toplantıya çağırma hakkı padişahtan alındı ve parlamentoyu dağıtma yetkisi de iyice sınırlandırıldı. Meclis-i Mebusana hükûmeti güvensizlik oyuyla düşürme yetkisi verilirken toplantı ve dernek kurma -dolayısıyla siyasal partiler kurulması- özgürlükleri de tanındı. 113. madde kaldırıldı. Heyet-i Âyan ise varlığını sürdürüyordu. Yasama ve yürütmenin padişahtan kopuşuyla kuvvetler ayrılığına geçilirken parlamenter hükûmet sisteminin unsurlarının Anayasa'ya girişiyle hukuk tarihimizde ilk kez parlamenter, meşruti (anayasal) bir rejim kurulmuştu.[4]

Ancak, İttihat ve Terakki Partisinin iktidarını sağlamlaştırmak için çeşitli tarihlerde Anayasa'da yaptığı değişiklikler, demokrasiyi engelledi. Parlamenter sistem işletilemedi; hukuk devleti kurulamadı.

Ulusal egemenlik ise, birkaç cılız ses dışında, söz konusu bile olmadı. Hukuku laikleştirme ve kadın hakları konularındaki çabalar[5] demokrasiyi gerçekleştiremese de 1876 Anayasası, kuvvetler ayrılığı ve parlamenter rejimi topluma tanıtırken Meşrutiyet dönemleri Cumhuriyet'e geçiş için bir kamuoyu ve hukuksal birikim yarattı.

2. Ulusal Egemenlik İlkesinin Doğuşu: TBMM'nin Açılışı ve Kurtuluş Savaşı

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan devleti oluşturan üç unsuru da (toprak, insan, egemenlik) yitirerek çıktı. Galip devletlere teslimiyet ve işgaller, ulusal direnişe yol açtı. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkarak yerel direniş hareketlerini birleştirecek, ulusal egemenlik ilkesine geçişi sağlayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, 22/23 Haziran'da yayımladığı Amasya Tamimi'nde, "Vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul Hükûmeti yenen devletlerin etkisi altında bulunduğundan, yüklendiği sorumluluğu yerine getirememektedir. Ulusun bağımsızlığını, yine ulusun azmi ve kararı kurtaracaktır…" derken, Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz 1919,) "… ulusun bağımsızlığını sağlamak için ulusal kongrece seçilen geçici bir hükûmetin kurulması ve ulusal egemenliği sağlamak için çalışma" kararı alınmıştır. Görüldüğü gibi içinde bulunulan olağanüstü şartlar ve özellikle

---

[4] Bülent Tanör; Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul, 1988, s. 207 vd. ve Coşkun Üçok - Ahmet Mumcu - Gülnihal Bozkurt; Türk Hukuk Tarihi, Ankara 2007 s. 278 vd.

[5] Hukuk-u Aile Kararnamesi ve Batı'dan alınan diğer Kanunlarla ilgili bk. Gülnihal Bozkurt; Batı Hukukunun Benimsenmesi. s. 95 vd.

işgaller, “Ulusal egemenlik ve ulusun bağımsızlığı” kavramlarının ve bu kavramlara dayanan yeni bir yönetimin, bir devletin doğuşuna yol açmıştır.

4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi’nin ilk günlerinde, bir yandan manda sisteminin kabul edilip edilmemesi, bir yandan da ATATÜRK’ün Nutuk’ta “… o üç gün... bilhassa, Kongre siyasetle uğraşacak mı uğraşmayacak mı münakaşasıyla geçti. İçinde bulunulan mücadele ve faaliyet, siyasetten başka bir şey değilken, bunu münakaşa etmek şayan-ı hayret değil midir?” cümleleriyle ifade ettiği[6] tartışmalar, Kurtuluş Savaşı’nın pek çok açıdan zorluklarla dolu yolunu da göstermektedir. Sivas Kongresi metninde yer alan, “…topraklarımızın bölünmez bütünlüğünü korumak için ulusal egemenliğin üstün kılınması şartı” ve “ulusun kendi geleceğini saptaması” ifadeleri, Amasya Tamimi ve Erzurum Kongresi’nden sonra, Sivas Kongresi’nde de “ulusal irade” ve “ulusal egemenlik” gibi demokratik kavramların ortaya çıktığını göstermektedir. Yani, monarşiye karşı demokratik egemenlik ilkesi doğmaktadır.[7]

Anadolu’daki kongreleri, İstanbul’un 16 Mart 1920’de işgali ve 23 Nisan’da TBMM’nin açılışı takip etti. Ulusal egemenliğe dayalı, ulusun bağımsızlığı için gerekli savaşı yürütecek bu Meclisin aldığı ilk kararlar, yani “Mecliste toplanan ulusal iradeyi vatanın geleceğine esas kılmak amaçtır. TBMM’nin üzerinde güç yoktur…” “TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Padişah ve halife, altında bulunduğu baskıdan kurtulduğu zaman, Meclisin düzenleyeceği esaslar içinde yerini alır.” cümleleri, artık en üst makamın TBMM olduğunu, yeni bir devlet ve hükûmetin kurulduğunu göstermektedir. ATATÜRK, 1789’dan beri Avrupa’ya yayılan ulusal egemenlik ilkesini Türk ulusuna tanıtmış; yeni devletin ve vereceği savaşın temel düsturu hâline getirmiştir. Meclisin açılışı, artık binlerce yıldır süren tek bir ailenin Türk ulusunu yönetmesi geleneğinin, yani egemenlikte veraset ilkesinin kalkacağını olduğu kadar, ulusal egemenlik ilkesinin gerçekleşebileceği bir devlet ve hükûmet şeklinin, yani adı henüz konmamış Cumhuriyet’in[8] ve yeni hukuk düzeninin de habercisidir.

3.1924 Anayasası

TBMM’nin savaş devam ederken “Kurucu Meclis” olarak hazırladığı 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (TEK), 23 maddelik demokratik bir geçiş / dönüşüm anayasasıdır. Yeni bir Türk Devleti’nin kurulduğunu belirtir: “Türkiye Devleti, TBMM tarafından idare olunur.” (Madde 3) “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.” (Madde 1) ifadesi monarşinin, saltanatın reddedildiğini, “Yürütme ve yasama BMM’dedir” (Madde 2) cümlesi ise kuvvetler birliğini anlatır. Yargı konusu bu kısa Anayasa’da yer almamıştır. Savaşın olağanüstü koşullarında Meclise ait sayılmıştır.

---

[6] Nutuk; I.
[7] Tanör; s. 227.
[8] Şerafettin Turan; Türk Devrimi, Ankara, 1992, C II, s. 141.

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve İstanbul Hükûmetinin Lozan'da iş birliği teklif etmesi (Sadrazam Tevfik Paşa'nın 29 Ekim 1922 tarihli telgrafı) üzerine TBMM 30 Ekim 1922'de 307 sayılı "Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup TBMM Hükûmeti Teşkil Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye kararı" aldı.

1-2 Kasım 1922 tarihli ve 308 sayılı "TBMM'nin Hukuk-ı Hâkimiyet ve Hükümranının Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı[9] ile saltanatın kaldırıldığı şöyle açıklanıyordu: "Türkiye halkı, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile egemenlik ve hükümranlık haklarının gerçek temsilcisi olarak TBMM'yi seçmiş olduğundan, Misakımillî sınırları içinde TBMM Hükûmetinden başka bir hükûmet tanımaz. Binealeyh, Türkiye halkı, hâkimiyet-i şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekl-i hükûmeti, 16 Mart 1920'den itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir."

Lozan Görüşmeleri sırasında seçimler yenilendi ve 11 Ağustos 1923'te göreve başlayan İkinci Dönem Meclisi 23 Ağustos'ta Lozan Antlaşması'nı onayladı. 13 Ekim'de Ankara başkent ilan edildi.

4. Cumhuriyet'in İlanı ve Nitelikleri

Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin ve TBMM'nin de milletin tek ve gerçek mümessili olduğu kabul edilmiş, saltanat kaldırılmış, sıra 1920'den beri fiilen var olan yeni yönetim biçiminin adının konmasına gelmişti. 29 Ekim 1923'te 1921 Anayasası'nda yapılan değişiklikle, 1. maddeye "Türk Devleti'nin şekli hükûmeti cumhuriyettir." hükmü kondu. Norbert von Bischof'a göre, "İhtilal, 3,5 yıldır hamile olduğu Cumhuriyet'i 1923'te doğurdu."[10] 3 Mart 1924'te hilafet ilga edildi.

Cumhuriyet, bilindiği gibi, veraset ilkesine dayanmaz. Egemenliğin bir kişi, aile ya da zümreye değil, toplumun tümüne ait olduğunu ifade eder. Ulusal egemenliği en iyi düzenleyen yönetim biçimidir. Cumhuriyet'in Kurtuluş Savaşı'nı kazanan Türk milleti için yeni bir başlangıç olmasını, ATATÜRK şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla Türk milletini güvenli ve sağlam bir gelecek yoluna koyduğu kadar, asıl, fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibarıyla büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur." ATATÜRK, Cumhuriyet'i şöyle tanımlar: "Çağdaş bir Cumhuriyet kurmak demek, milletin insanca yaşamasını bilmesi, insanca yaşamanın neye bağlı olduğunu öğrenmesi demektir."

Yeni sistemle meclis hükûmetinden parlamenter rejime doğru bir gidiş başlamıştır. Cumhuriyet, seçim ilkesine dayanan bir hükûmet sistemidir. Egemenlik millete ait olduğuna göre devletin bütün temel organları da millet

---

[9] A. Şeref Gözübüyük - Suna Kili; Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1982, s. 99 - 100.

[10] Norbert von Bischof; Ankara, Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı. Çev. Burhan Belge. Ankara, 1936, s. 204

iradesinin ifadesi olan seçimlerle oluşacaktır ve belli süreler için görevde kalacaktır.[11]

Günümüzde Batı'nın anayasal monarşilerinde hükümdar, devlet ve milletin birliğini temsil eden bir sembol hâlindedir ve siyasi iktidarı, halkın seçtiği hükûmetler kullanır. Yani bu ülkelerde monarşi, demokrasi karşıtlığı değildir.

Cumhuriyet ilkesinin modern Türkiye bakımından taşıdığı büyük ve tarihî önem dolayısıyla bu ilkenin bir anayasa değişikliği ile bile değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği hükme bağlanmıştır (1924 Anayasası, madde 102; 1961 Anayasası, madde 9; 1982 Anayasası, madde 4).

Veraset yoluyla iktidara gelmiş olmayan bir devlet başkanınca yönetilen ve adı Cumhuriyet olan bir devlet, mutlaka millî egemenlik ilkesine dayalı bir demokratik rejim olmayabilir.[12] Bu tür devletler, tarihte ve bugün mevcuttur. Hâlbuki ATATÜRK demokratik cumhuriyeti savunur: "Demokrasi prensibinin en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükûmet şekli, cumhuriyettir. Cumhuriyette son söz, millet tarafından müntahap (seçilmiş) meclistedir… Ülkeyi yönetenler iktidar mevkisine saltanat sürmek için değil, millete hizmet için getirilmişlerdir. Millete karşı vaziyet ve vazifelerini suistimal eyledikleri takdirde şu veya bu tarzda, millî iradenin, kendi haklarında dahi tecellisine maruz kalabilirler."[13]… Cumhuriyet fazilettir."[14] Gerçekten de Cumhuriyet, tüm devrimlerle yoğrulmuş bir ilkeler ve nitelikler bütünüdür.

ATATÜRK'ün "en büyük eserim" dediği Cumhuriyet'te, insanlar uyruk değil vatandaştır. Tüm sosyal kurumlar eşit, hür kişilikli fertlere hizmet içindir.

5. Tek Parti Dönemi'nin Demokratik İlkeler Açısından Değerlendirilmesi

Kurtuluş Savaşı ulusal egemenlik ilkesine dayandırılmış; kongrelerden Cumhuriyet'in ilanına kadar tüm süreç, demokratik kurum, ilke ve yöntemlerle yürütülmüştür.[15]

1924 Anayasası, demokratik bir anayasadır. Klasik tüm hak ve özgürlükleri, eşitliği düzenlerken totaliter değil, hürriyetçidir. Her türlü ayrımcılığı yasaklamıştır (Md. 69). 88. maddede, "Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur (denir) denmiştir.

---

[11] İlhan Arsel; Türk Anayasa Hukuku, Ankara 1959, s. 108 - 111 ve Ergun Özbudun; Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, II. Atatürkçülük. I. Bölüm, s. 31 - 96, s. 44.

[12] Ergun Özbudun; "Atatürk ve Devlet Hayatı", Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Atatürkçülük, s. 31 - 97,YÖK Yay. Ankara,1986, s. 45

[13] A. Afet İnan; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları Ankara, 1969: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 32, 410-414.

[14] Nutuk; II, s. 231

[15] Tanör; s. 289

Mustafa Kemal de "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir." tanımıyla milliyetin esasının ırka dayanmadığının altını çizmiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarında yer alan "Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." tanımı da dil, din, ırk aidiyet ve birliğini değil, bir anayasal milliyetçilik anlayışını göstermektedir.

1924-1945 arası dönem tek partili olmasına rağmen ulusal egemenlik, parlamentolu rejim, yargı bağımsızlığı, her alanda eşitlik, kadınların kamusal ve siyasal hayata katılması, Hukuk Devrimi'yle laik hukuka geçiş, demokratik ilke, kurum ve amaçları içeren modern bir devleti göstermektedir.[16]

Bu dönemde iki kez çok partili hayata geçiş denemesi de bilinen nedenlerle başarısız olmuştur.

Bu dönemin totaliter bir sistem olmadığını, Hitler rejiminden kaçarak Türkiye'ye sığınan ünlü Alman hukukçusu Prof. Hirsch şu örnekle anlatır: "TBMM üyeleri sadece tek parti mensubu oldukları hâlde, Hitler döneminin Reichstag'ı (parlamentosu) gibi politik nüfuzu sıfır olan bir "evet efendimciler" topluluğu hiç değildi. TBMM, pek çok değişik, birbirine zıt fikir ve menfaatin çarpıştığı, enine boyuna tartışıldıktan sonra, bunlar arasında bir denge ve uzlaşma sağlanan bir arenaydı."[17] Gerçekten de tek parti rejimi, faşist ve komünist sistemlerdeki totaliter ve dogmatik ideolojileri barındırmamış, bu rejim sürekli ve ideal bir model olarak ortaya konmamış; yerini çoğulcu demokrasiye bırakacak geçici bir rejim niteliğinde görülmüş, TBMM hep üstün yerini korumuştur.[18]

6. Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrasinin Kapsamı

Cumhuriyet'in ilanından sonra her alanda gerçekleştirilen devrimler ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı koşullar, çok partili hayata geçişi kolaylaştırmıştır. İsmet İnönü'nün bu konudaki rolü ise yadsınamaz. İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yaptığı tören konuşmasında, "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde memleketimizde hüküm süreceğini müjdelerim." sözlerini, 18 Temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisinin kuruluşu izledi.

1 Kasım 1945'te TBMM'yi açış konuşmasında İnönü: "Demokratik karakter bütün Cumhuriyet Devri'nde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir. Bizim tek eksiğimiz, hükûmet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır." demiştir.[19] 1 Aralık 1945'te Demokrat Partinin kurulması, çok partili hayata geçişin gerçek adımı oldu. 1950'de bu parti iktidara geldi. Ulus, serbest iradesi ve oyuyla iktidarı

---

[16] Tanör; s. 290 vd.
[17] Ernst E.Hirsch; Hatıralarım, Ankara, 1985.
[18] Ergun Özbudun; "Atatürk ve Demokrasi", Atatürkçü Düşünce El Kitabı, AAM Yay. Ankara, 1995, s. 28.
[19] Tanör; s. 338 vd.

barışçıl ve evrimsel biçimde değiştirirken demokrasinin gereği olan çok partili rejime de geçilmiş oldu.

Demokrasi; millet egemenliği, siyasi eşitlik, siyasi hürriyetler, serbest yarışmalı seçim, söz ve toplantı hürriyeti, muhalefet hürriyeti, iktidar yarışının eşit şartlarda yürütülmesi koşullarını içerir. Demokratik devlet, aynı zamanda kuvvetler ayrılığı bulunan bir hukuk devletidir. Yani, devlet organları yetkilerini adil ve hürriyetçi ilkelerden oluşan hukuka bağlı olarak kullanırlar. Bir hukuk devletinde idarenin tüm eylem ve işlemleri bağımsız yargının denetimine tabidir. Vatandaşlar kişiliklerini korkusuzca geliştirebilirler. Demokrasi; sorgulayıcı, çözümleyici vatandaşlar yetiştirir. Fikirleri tartışılabilir, değiştirilebilir kılar.

Sağlıklı bir demokraside vatandaşların demokrasi kültürünün gelişimini sağlayan eğitim verilir. Nitekim ünlü Anayasa Hukukçusu Chester Finn, "İnsanlar kendileri ve çocukları için özgürlüğü mümkün kılan siyasi / toplumsal düzenlemeler hakkında bilgi sahibi olarak doğmazlar. Bu tür şeyler öğretilmelidir." diyerek demokrasi kültürünün eğitimdeki yeri ve önemine dikkat çekmiştir.

Sonuç

Ulusal egemenliğe dayalı ve ondan kaynaklanan TBMM ile verilen Kurtuluş Savaşı, cumhuriyet rejimi ile sonuçlandı. Amasya Tamimi, kongreler, TBMM'nin açılışı, ulusal egemenlik ilkesinin gerçekleşebileceği demokratik Cumhuriyet'in başlangıç ve temel adımları oldu.

Cumhuriyet'in dayanağı ve güvencesi olan Hukuk Devrimi ise Türkiye'nin çağdaşlaşması ve kalkınması için gerekli ortamı sağladı. Devrimlerle yaratılan çağdaş devlet ve toplum modeli ise tüm Türk vatandaşlarına demokratik bir ülkede yaşama şansını sundu.

Kaynaklar

ARSEL, İlhan; Türk Anayasa Hukuku, Ankara 1959.

ATATÜRK; Nutuk, Ankara 1984, 3. Cilt.

Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi; 3. Kitap, MEB Basımevi, İstanbul 1984.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; I. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961.

BOZKURT, Gülnihal; "ATATÜRK'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", AAM Dergisi, Ankara, 1991, C VIII, S 22.

BOZKURT, Gülnihal; Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, TTK Yay. Ankara 1996.

BOZKURT, Gülnihal; "Cumhuriyet Dönemi Hukuk Sistemi", Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, ATATÜRK Dönemi (1920-1938) C 1. AAM 2009.

BOZKURT, Gülnihal; Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, Ankara, 1989, TTK Yay.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref; - KİLİ, Suna; Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1982.

HIRSCH, Ernst E.; Hatıralarım, Ankara 1985.

İNAN, A. Afet; Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal ATATÜRK'ün El Yazıları, TTK Yay. Ankara, 1969.

MUMCU, Ahmet; Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi, Ankara 1976.

ÖZBUDUN, Ergun; "ATATÜRK ve Devlet Hayatı", Atatürkçülük, ATATÜRK İlkeleri ve İnkılap Tarihi, II, YÖK Yay. Ankara 1986.

TANÖR, Bülent; Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul 1988.

TANÖR, Bülent - YÜZBAŞIOĞLU, Necmi; 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul 1997.

TEZİÇ, Erdoğan; Anayasa Hukuku, İstanbul, 1997.

TURAN, Şerafettin; Türk Devrimi, Ankara 1992, C II.

ÜÇOK, Coşkun - MUMCU, Ahmet - BOZKURT, Gülnihal; Türk Hukuk Tarihi, Ankara 2007.

ATATÜRK'TE DIŞ POLİTİKA VE LİDERLİK

Doç.Dr. Hakan UZUN*

Özet

Dış politika kavramını bir devletin diğer bir devlete ya da devletlere karşı uyguladığı politikalar olarak tarif etmek mümkündür. Devletler arası ilişkilerin temel kavramının, her zaman için ulusal çıkarlar ve bunların savunulması olduğu bir gerçek olmakla birlikte, hemen her devletin dış politikasını oluşturan, yönlendiren birbirinden farklı çeşitli etkenler vardır. Bu etkenleri: Ülkelerin içinde bulundukları iç ve dış koşullar, ekonomik ihtiyaçları, stratejik konumları, ticari ilişkileri, coğrafi koşulları, komşularının siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısı ve bunların ikili ilişkilere yansıması, askerî güçleri, nüfusları, kamuoyları, tarihten gelen sorumluluk ve hassasiyetleri gibi daha da artırarak sıralamak mümkündür.

Bir devletin dış politikasının oluşturulmasında, tek bir kişinin ön plana çıktığı ve oldukça belirleyici olduğu da görülmüştür. Bu nedenle dış politika konusu incelenirken ele alınması gereken önemli konulardan biri de bir devletin dış politikasının saptanmasında, yürütülmesinde ve denetlenmesinde kişi ya da kurumların oynadığı roldür.

Konu Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından değerlendirildiğinde ATATÜRK'ün gerek Millî Mücadele döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, iç politikada olduğu gibi dış politikanın oluşturulmasında da büyük ağırlığı ve birçok durumda belirleyiciliği olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1919 - 1938 yılları arasında Türk dış politikasının en önemli belirleyicilerinden birisi olan ATATÜRK'ün sahip olduğu kişilik ve liderlik özelliklerinin de bu yıllarda gerçekleşen dış politika gelişmelerine ve dış politikanın hedef ve ilkelerinin saptanmasına etkisi olmuştur.

Abstract

It is possible to describe the concept of foreign policy as the policies pursued by a state against another state or other states. Although it is a reality that the basic concept in international relations is always national interests and their preservation, there are various factors constituting and directing the foreign policy of almost every state. It is possible to list and gradually add to these factors as the internal and external circumstances of states, their economic needs, strategic positions, commercial relations, geographical circumstances, the political, economic and social structure of their neighbors and its impact on bilateral relations, their military power, population, public opinion, and their responsibilities and sensitivities deriving from history.

It is also observed that a single person can come to the fore and become a quite determinant factor in the shaping of the foreign policy of a state. Therefore, one of the points that should be examined while studying the issue of foreign policy is the role played by persons or institutions in determining, conducting and controlling the foreign policy of a state.

When examined in terms of the history of the Republic of Turkey, it is seen that ATATURK had a great responsibility for and, in many cases, a determining impact on the shaping of foreign policy as well as national policy, both during the period of National Struggle and after the proclamation of the Republic of Turkey. Consequently, the personal and leadership qualities of ATATURK, one of the most important definers of Turkish foreign policy between 1919-1938, had an influence on the developments of foreign policy in those years and the determination of foreign policy aims and principles.

Giriş

Dış politika, belirgin bir tanımı olmamakla birlikte, bir devletin, bir diğer devlete ya da devletlere karşı uyguladığı politikalar olarak tarif edilebilir. Devletler arası ilişkilerin temel kavramının, her zaman için ulusal çıkarlar ve bunların savunulması olduğu herkes tarafından bilinmesine karşın hemen her devletin dış politikasını oluşturan, yönlendiren birbirinden farklı çeşitli

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, hakanuzun@ankara.edu.tr

etkenler vardır. Bu etkenleri: Ülkelerin içinde bulundukları iç ve dış koşullar, ekonomik ihtiyaçları, stratejik konumları, ticari ilişkileri, coğrafi koşulları, komşularının siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısı ve bunların ikili ilişkilere yansıması, askerî güçleri, nüfusları, kamuoyları, güvenlik endişeleri, tarihten gelen sorumluluk ve hassasiyetleri gibi daha da artırarak sıralamak mümkündür. Ancak bunlar zaman içinde sabit kalabileceği gibi değişebilir de. Bu nedenle devletler arası ilişkiler zaman içinde, değişen koşullara bağlı olarak sürekli şekil ve nitelik değiştirmiştir.[1]

Tarihte bir devletin dış politikasının belirlenmesinde tek bir kişinin ön plana çıktığı ve oldukça belirleyici olduğu da görülmüştür.[2] Nitekim dış politikanın belirlenmesi konusunda bazen tek başına hükümdarlar ya da birkaç devlet adamı etkili olmuşken bazen hükûmetler ve bürokrasi ön plana çıkmıştır. Açık rejimlerde ise kamuoyu da bu konuda belirleyici bir konuma yükselmiştir. Bu nedenle dış politika konusu incelenirken ele alınması ve tartışılması gereken önemli konulardan biri de bir devletin dış politikasının saptanmasında, yürütülmesinde ve denetlenmesinde kişi ya da kurumların oynadığı roldür. Konuya Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından bakıldığında, 1919-1938 yılları arasında Türk dış politikasının en önemli belirleyicilerinden birinin, aynı zamanda devletin de kurucusu olan Mustafa Kemal ATATÜRK olduğu görülmektedir.[3] Bu çalışmada ATATÜRK'ün dış politikadaki hedefleri ile ilkeleri, onun sahip olduğu liderlik vasıfları ve dönemin dış politika gelişmeleriyle ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

ATATÜRK'ün Liderlik Özellikleri

Toplumların tarihine yön veren birden fazla etken vardır. Bunlardan biri de topluma önderlik eden kişilerdir. Lider olarak tanımlanan bu kişiler arasında, toplumlarını yükseltenler olduğu gibi felakete sürükleyenler de olmuştur. Bunun nedeni ise liderlerin sahip oldukları kişilik ve liderlik özellikleridir. Bir liderin niteliğinin belirlenmesinde hayati önem taşıyan kişilik kavramı, psikologların üzerinde birleştikleri tek bir tanımı olmamakla birlikte "*…bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimi"* olarak tanımlanabilir.[4] Liderlik kavramı ise eskiden beri birçok düşünür, yönetici ve araştırmacının ilgisini çekmiş ve üzerine oldukça fazla sayıda çalışma yapılmış olmasına karşın içinde bulunulan

---

[1] Temuçin Faik Ertan; "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", Gölbaşı Eğitim ve Kültür Dergisi, Gölbaşı İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü, Sayı: 2, s. 9-11, Ocak - 2005, s. 9. Mediha Akarslan, Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s. 15-18. Mustafa Yılmaz; "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)", Türkler, C 16, Ankara, 2012, s. 579. Halûk Ülman; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C XXIII, Eylül 1968, Ankara, 1968, s. 241-242.

[2] agm.; s. 242.

[3] Ertan; s. 9. Baskın Oran; "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", Türk Dış Politikası, Ed.: Baskın Oran, C I, İstanbul, 2001, s. 74. İzzettin Doğan; "Atatürk'ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, 2. Baskı, İstanbul, 1986, s. 135-136.

[4] Doğan Cüceloğlu; İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları, 6. Basım, İstanbul, 1996, s. 404.

dönem ve liderlerin sahip oldukları farklı kişisel özellikler nedeniyle farklı anlamlarla tanımlanmıştır. Böylelikle liderliğin yaygın olarak kabul edilmiş tek bir tanımı olmadığı gibi tek tür bir liderlik tarifi de yapılamamış, ancak liderlik çeşitlerinden söz edilebilmiştir. Bununla birlikte, belirtmek gerekir ki lider kişiler, bazı yönleriyle diğer insanlardan üstün özelliklere sahip oldukları için lider olabilmişlerdir.[5] Lider olarak kabul edilebilecek kişilerin sahip olmaları gereken birçok özellik sıralanmışsa da[6] lider olabilmek için her şeyden önce, insanları yönlendirme ve yönetme becerisine sahip olunması gerektiği söylenebilir.[7] Bunun dışında lider, "*Etkilenmekten çok etkileyen kişi*" olarak tanımlanabilir.[8] Lider, "*insanları bir gaye peşinde birleştirebilen kimsedir*".[9] Liderliğin önemli göstergelerinden birisi de örnek kişi olabilmektir. Özel nitelikleri taşıdığına inanılan, bunalım dönemlerinde toplumları bunalımdan kurtarabilen kişiler liderdir.[10] Ayrıca lider olabilecek bir kişide olması gereken niteliklerin başında "*zekâ, eğitim, tecrübe üstünlüğü, kişilere yön verme ve çözüm yolları gösterme*" gibi özellikler olması gerekir.[11] Risk alabilmek, ortaya çıkan hataları üstlenebilmek de yine liderliğin özellikleri arasındadır.[12]

Türk ulusunun tarihine yön veren ATATÜRK de hiç şüphesiz, kendisini diğerler bireylerden ayırt eden ve lider olmasına yarayan birtakım kişisel özelliklere sahiptir. Bu özelliklerin bir kısmına doğuştan sahip olmakla birlikte bazılarını ise içinde bulunduğu koşullar, çevre ve aldığı eğitim gibi etkenler belirlemiştir.

ATATÜRK her şeyden önce etkileyici ve başkalarına örnek olabilecek bir kişiliğe sahip olmuştur. Bu nedenle de insanları bir gaye peşinde bir araya toplayabilmiştir.[13] Zekâ, eğitim, tecrübe üstünlüğü, kişilere yön verme ve

---

[5] Ömür Deliveli; Yönetimde Yeni Yönelimler Bağlamında Lider Yöneticilik, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010, s. 7 - 16.

[6] Bazı araştırmacılar liderlerin ve lider yöneticilerin özelliklerini şu şekilde sıralamışlardır: Karizmatik, misyon ve vizyon sahibi, güçlü, girişimci, yenilikçi, yaratıcı, hırslı, heyecanlı, etkili iletişim becerisine, olumlu bir imaja, genel kültüre, etkili konuşma yeteneğine ve üstün bir kişiliğe sahip, olgun, dürüst, pozitif, inançlı, azimli, çalışkan, başarılı, güvenilir, cesur, dayanıklı, sağlıklı, sabırlı, soğukkanlı, kararlı, tutarlı, alçak gönüllü, hoşgörülü, ciddi, samimi, açık sözlü, güler yüzlü, yaşantılardan ders alan, zamanı iyi kullanan, özel yaşamı düzenli ve düzeyli, planı ve programı olan, başkalarının düşünemediğini gören, güçlü sezgi ve ikna yeteneğine sahip, mevcut kaynakları en iyi şekilde kullanan, insanlardaki potansiyeli açığa çıkaran, idealist, kendini sürekli yenileyebilen, çok boyutlu ve soyut düşünme yeteneği gelişmiş, güvenirlilik, sosyallik, espri gücü olan, özgün olma, dikkat, bilimsellik, iş birliği ve uyum yeteneği olan. Deliveli; s. 17, 19. Bahtiyar Türker; Liderlik, Ankara, 2004, s.11. Emre Kongar; İnsanı Yönlendirme ve Sosyal Hizmetler, Ankara, 1978, s. 91. Emre Kongar; Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, İstanbul, 2005, s. 198.

[7] Deliveli; s. 12-14.

[8] Bülent Daver; Siyaset Bilimine Giriş, Ankara, 1993, s. 134.

[9] Süleyman Arslan; "Atatürk'ün Devlet Adamlığı Vasfı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C XII, S 34-36, s. 931-952, Ankara, 1996, s. 931.

[10] Amman Arslantürk; Sosyoloji - Kavramlar - Kuramlar - Süreçler, İstanbul, 2000, s. 187-189.

[11] Arslan; s. 934.

[12] Arslantürk; s. 188.

[13] Daver; s.134. Arslan; s.931. Arslantürk; s. 187 - 189.

çözüm yolları gösterme konusunda da oldukça iyidir.[14] Risk alabilmiştir ve sorumluluk üstlenmekten çekinmemiştir.[15]

ATATÜRK dikkatli, her şeyi en ince ayrıntısına kadar hesaplayan,[16] ölçülü ve gerçekçi bir liderdir.[17] "*Vaziyeti muhakeme ederken ve tedbir düşünürken, acı da olsa hakikati görmekten bir an geri kalmamak lazımdır. Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur.*"[18] diyen ATATÜRK, maceradan hoşlanmamış,[19] boş hayaller peşinde koşmamıştır. Hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayarak son derece tedbirli hareket etmiştir.[20] İnce bir sezgi gücüne de sahip olan ATATÜRK, kendisini olaylara kaptırıp olayların ardından sürüklenmek yerine, onları kendisi yönlendirmiş ve geleceğe yönelik olarak doğru çıkarımlarda bulunabilmiştir.[21] Nitekim sezgi gücü ve ileriyi görebilme yeteneği sayesinde, yapılan Millî Mücadele'nin, bir ulusal egemenlik mücadelesine ve yepyeni bir devlete doğru yol alacağını önceden görebilmiş, Millî Mücadele sırasında buna yönelik adımlar atmıştır.[22]

Kaderci bir kişiliğe sahip olmayıp[23] aksine kendi kaderini belirlemeye istekli olmuştur. Nutuk adlı eserinde belirttiği gibi, herkesin ümitsizlik içerisinde, kurtuluş çareleri düşündüğü bir anda gerçek kararın ne olacağını söylemiş; sadece işgalcilere karşı değil, geleneksel kurumlara da isyan

---

[14] Arslan; s. 934.

[15] Arslantürk; s. 188.

[16] Hüsrev Gerede'nin Anıları; Haz.: Sami Önal, 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 249.

[17] Sabiha Gökçen; Atatürk'le Bir Ömür, 3. Basım, İstanbul, 2000, s. 161 - 177. Kemal Arıburnu; Atatürk ve Çevresindekiler, Ankara, 1984. Abdurrahman Çaycı; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Ankara, 2002, s. 471.

[18] Cemal Kutay; Atatürk'ün Son Günleri, İstanbul, 1981, s. 66.

[19] Arıburnu; s. 78, 159 - 160.

[20] İngiliz Tarihçisi Dr. Andrew Mango onun bu özelliği ile ilgili olarak şunları söyler: "*… Mustafa Kemal son derece ihtiyatlıydı. İhtiyatlı olmasının bir nedeni de karşısında Enver Paşa'nın ihtiyatsız, maceraperest askerî davranışlarını görmesiydi. Meşhur Sarıkamış Harekâtı haritalar üzerine çizilen ama tetkik imkânı olmayan muazzam planlar. İşte bunları görüyor. Mustafa Kemal son derece gerçekçi. Şu harekât yapılabilir mi yapılamaz mı bunları düşünerek kararlarını veriyor. Cephede geçirdiği ayları sayacak olursak öyle çok uzun değil. Ama muvaffak oluyor. Çanakkale'de çok muvaffak oluyor. Orada nihayet bir kesimden sorumludur ve muvaffak oluyor.*" Özer Ozankaya; Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti, İstanbul, 2000, s. 133. Arıburnu; s. 74.

[21] Bekir Tünay; "Atatürk'ün Üstün Kişiliği", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C I, S 2, s. 847-862, 1985. Fahir H. Armaoğlu; Atatürk Diplomasisi, Sümerbank Özel Sayı, s. 146. Arı İnan; Tarihe Tanıklık Edenler, İstanbul, 1997, s. 252. Berthe G. Gaulis; Çankaya Akşamları, Çev.: A. Gökçe Bozkurt, İstanbul, 2006, s.54. Hikmet Bayur; Atatürk Hayatı ve Eseri I, Ankara, 1990, s. 341. Sadi Irmak; Atatürk Bir Çağın Açılışı, İstanbul, 1984, s. 16. Gürbüz D. Tüfekçi; Atatürk'ün Düşünce Yapısı, Ankara, bty., s. 47vd.

[22] Gazi Mustafa Kemal; Nutuk-Söylev, 4. Baskı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., C I, II, Ankara, 1999, s. 22.

[23] Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuya yaklaşımı şu şekildedir: "*Ben, yalnız bir noktaya işaret etmekle iktifa edeceğim. O nokta, zuhurata tabi olmak tevekkülüdür. Biz elbette, böyle bir vaz'ı mütevekkilâne alamazdık. Bilâkis zuhuratın ne olabileceğini, zuhurundan evvel keşif ve teyakkun ederek mukabil tedabirini düşünmek ve ânında, tereddütsüz tatbik etmek taraftarı idik. İşte bu maksatla idi ki daha evvelinden efkârı istimzaca başlamıştık.*" Mustafa Kemal; C I, s.520.

ederek[24] bir lider özelliği göstermiştir. Çünkü gerçek bir lider herkesin çaresizlik içinde olduğu bir anda "*en akılcı ve gerçek çareyi*" bulan ve "*süratle hareket edebilen*" bir kişidir.[25] Ayrıca ATATÜRK akılcıdır[26] ve aklın rehberinin de bilgi ile bilim olduğunu kabul etmiştir.[27]

Fikir alışverişi ve iş birliğinin önemini vurgulan ATATÜRK,[28] işlerini yürütürken diyaloğa hep açık olmuştur.[29] Aynı zamanda olayları kendi lehine çevirmede de oldukça ustadır.[30]

Verdiği sözlerde ve yaptıklarında tutarlı olmuştur. "*Ainesi işidir kişinin, lafına bakılmaz.*" sözündeki gibi söylediklerini, yaptıklarıyla gerçekleştirmiş ve güvenilir bir insan olmuştur. Onun, Hatay'ı ana vatana katmak için yürüttüğü mücadele ulusuna verdiği sözü yerine getirme azmi açısından önemlidir.[31] Kararsızlığa tahammülü olmayıp[32] son derece kararlı bir kişiliğe

---

[24] Mustafa Kemal; C I, s. 14-20. Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilalci ve başkaldırıcı kişiliğini, Nutuk'taki şu satırlarda da görmek mümkündür: "*Cumhuriyet'in elbette taraftarları ve aleyhtarları vardı; taraftarlar, ne için ve ne gibi kanaatlere ve mülahazalara binaen cumhuriyet ilan ettiğini, aleyhtarlara izah ve kanaatlerinde ve icraatlarında isabet olduğunu ispat etmek isteseler de onların, kati temerrütlerini izale edebileceği kabul olunur mu? Bittabi taraftarlar muktedir iseler mefkûrelerini herhangi bir suretle; ihtilalle, inkılapla ve eşkal-i mutebereden geçirerek tatbik ederler; bu mefkure inkılapçılarının vazifesidir. Buna karşı itirazlar, yaygaralar ve irticakârane teşebbüslerde, aleyhtarların yapmaktan geri durmayacakları hareketlerdir.*" Mustafa Kemal; C II, s. 1100

[25] Tünay; s.561.

[26] Atatürk'ün bu konudaki sözleri şu şekildedir: "*...Ben manevi miras olarak hiçbir ayet, dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır... Zaman süratle ilerliyor. Milletlerin toplumların kişilerin, mutluluk ve mutsuzluk anlayışı bile değişiyor. Böyle bir dünyada, asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek, aklın ve ilmin gelişimini inkâr etmek olur...*" Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1999, s.400-401.

[27] Atatürk'ün bu konudaki sözleri şu şekildedir: "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.*" Afet İnan; Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, 5. Baskı, İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s. 387.

[28] Atatürk'ün bu konudaki sözleri şu şekildedir: "*Dünyada hükûmet için meşru olan tek bir prensip vardır ki o da istişareden ibarettir. Hükûmet için ilk ve temel şart yalnız ve yalnız istişare etmektir.*" Atatürkçülük; Birinci Kitap, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Ankara, 1982, s. 68.

[29] Hasan Rıza Soyak şunları söyler: "*Atatürk her görevlinin üzerine aldığı işleri, aklını, zekâsını ve kanuni yetkilerini son haddine kadar kullanarak zamanında çözmeye çalışmasını ve sorumluluk almaktan çekinmemesini isterdi. İlgililerin ve görevlilerin görüşlerini dinlemeden, hatta kendileriyle müzakere etmeden bir konu hakkındaki görüşünü bildirmezdi. Ben maiyetindeki bütün çalışma hayatım esnasında konuşmadan ve fikir alışverişinde bulunmadan bir emir aldığımı hatırlamıyorum. Aynı zamanda, birçok konuşmalarımızda kendisine aklıma gelen herhangi bir görüşü arz etmekten çekinmek hissine kapıldığımı da hatırlamıyorum.*" Yakınlarından Hatıralar; İstanbul, 1955, s. 9. Ertan; s. 10.

[30] Tünay; s. 852. örneğin, Millî Mücadele yıllarında İstanbul Hükûmetinin Sivas Kongresi'ni dağıtmak için giriştiği faaliyeti önlediği gibi bu olaydan istifade ederek kongreyi başarılı kılmış ve İstanbul Hükûmetinin düşmesini sağlamıştır. Bu olay sırasındaki girişimleri, onun doğru zamanda müdahale ve hızlı düşünebilme yönlerini sergilediği gibi olayların detayına inip, onları başka olaylarla ilişkilendirip, olaylar arasında neden - sonuç bağı kurabilme ve bu suretle olaylarla ilgili iyi analizler yapabilme özelliğini de ortaya çıkarmıştır. Mustafa Kemal; C I, s. 168-170.

[31] Atatürk'ün bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: "*Kendilerine faydalı olduğunuz, onlara müspet yolda hizmet ettiğiniz müddetçe, milletin sevgisini kazanabilirsiniz. Vaatlerinizi yerine*

sahiptir. Önüne çıkan ve çıkabilecek engellere karşın belirlediği hedeflerden vazgeçmemiştir. İstanbul'da iken Samsun'a çıkmadan önce ülkenin kurtuluşu ile ilgili aldığı, "*Hâkimiyetimilliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!*"[33] kararını, Samsun'a çıkar çıkmaz tatbik etmeye başlamış[34] ve İstanbul'da iken tespit ettiği bu hedeften, tüm tehlike ve uyarılara karşın asla vazgeçmemiştir.[35] Yine, Sivas Kongresi'ni toplamak üzere yola çıktığında kendisinin Sivas'a gitmesini önlemek maksadıyla yapıldığı söylenen engelleme girişimi karşısındaki tutumu[36] ile de kararlı bir yapıya sahip olduğunu göstermiş; ayrıca bu olaydaki tutumu ile risk alabilme, gözü peklik ve cesur olma gibi kişilik özellikleri olduğunu da göstermiştir. Ciddi[37] ve disiplinli bir lider olan ATATÜRK, "*Disiplinsiz insan hayatta muvaffak olamaz… Olsa bile bu muvaffakiyeti devamlı olmaz*" demiştir.[38]

ATATÜRK ilgi duyduğu veya çözümlemek istediği sorunlar üzerinde yoğunlaşabilme ve yorulmadan uzun süre çalışabilme yeteneğine de sahipti[39] ve özellikle güç koşullar altında büyük öneme sahip olan sağlam ve büyük bir irade gücü vardı. Gerektiğinde tüm alışkanlıklarını bir kenara

---

getirmez, milletin refahına hizmet etmezseniz, bugün bizi alkışlayan bu topluluk yarın bizi yuhalar." Sadi Borak; Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk, İstanbul, 1996, s. 82. "*Şimdiye kadar olduğu gibi huzurunuzda yapılacak açıklamalarım açık ve kesin olacaktır çünkü onlar yarın size hesabının verilmesi muhakkak olan yapılacak olumlu işlerin ifadesidir.*" Necati Çetinkaya; Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri, İstanbul, 1985, s. 266.

[32] Hüsrev Gerede konuyla ilgili olarak şunları söyler: "*…Bir görüş kesinlik kazanınca artık kararsızlık ve olasılığa yer bırakmaz, onun uygulanması için kırılmaz bir kararlılık, inatçı bir izleyicilik gösterirdi.*" Gerede'nin Anıları…, s. 258

[33] Mustafa Kemal;C I, s. 18.

[34] Gös.yer.

[35] Gös.yer.

[36] Bu konu Nutuk'ta şöyle yer almıştır: "*Vaziyeti izah ettiler :* "*Dersim Kürtleri, Boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez. Bir zabit, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince, tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkıyayı tardedecek ve yolu açacak imiş... Pek iyi ama bu eşkıyanın kuvveti nedir, neresini nasıl tutmuş, ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek? Bu muammalar halledilinceye kadar geri, Erzincan'a dönmek ve kim bilir ne kadar günler beklemek lazım! Bizim ise işimiz pek acele idi. Ben, Erzurum ile Sivas arasındaki mesafeyi mutat zamanda katedip muayyen günde Sivas'ta bulunamazsam şurada veya burada, şu veya bu sebeple tevahhuş ve tevakkuf ettiğim Sivas'ta şayi olursa panik başlayabilir, işler altüst olabilirdi. O hâlde karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yok idi. Yalnız ufak bir tertip almayı muvafık buldum? Hafif mitralyözlerle mücehhez bulunan, fedakâr arkadaşlarımızdan birkaçını -elyevm bir alay kumandanı olan Osman Bey, ki Tufan Bey namiyle maruf olmuştur, bunların başında idi- bir otomobil ile kendi otomobilimize takaddüm ettirdik. Sağdan soldan gelecek, uzak mesafedeki ateşlere ehemmiyet verilmeyerek otomobiller seri hareketle şose üzerinde ileri yürümeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa onlarla meşgul olunmayacak... Tam şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapayan eşkıyaya temas edilirse hep otomobillerden atlayacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız ve kalanlar tekrar kabil-i istimal otomobillere binerek serian ileri uzaklaşarak yola devam edecekler... İşte verilen emir de bu idi…*" Mustafa Kemal; C I, s. 112-114.

[37] Irmak; s. 16.

[38] Gökçen; s. 230. Gerede'nin Anıları…; s. 254.

[39] Geredenin Anıları…; s. 235. Bayur; s. 343. Irmak; s. 16. Cemal Granda; Atatürk'ün Uşağı, Ankara, 2007, s. 69-70. Gürer; s. 345.

bırakabilirdi.[40] ATATÜRK Sakarya Muharebesi sırasında üç kaburga kemiği kırık olarak hemen hiç uyumadan muharebeyi yönetmiş,[41] 24 Mayıs 1938'de de hastalığının iyice ilerlediği bir zamanda Adana'da dört saat süren geçit törenini ayakta dimdik seyretmiştir.[42]

"*Bir ordunun kıymeti, subaylarının ve kumanda heyetinin kıymeti ile ölçülür.*"[43] diyen ATATÜRK, kurumlardan ziyade insanın değer ve önemini kavramış, işlerin başarıya ulaşmasında kişilerin rolünü iyi takdir etmiştir. Çalışmak istediği kişilerle ilgili olarak kesin bir kanaate varmadan önce onları tanımaya çalışmış,[44] kimseye ayrıcalık göstermemiştir. Yapılacak işlerde kişilerin o işe uygun olmasına dikkat etmiştir.[45] Mudanya Mütarekesi ile Lozan Barış görüşmelerinde TBMM'yi temsilen İsmet İnönü'yü baş müzakereci olarak seçmesi onun bu özelliğiyle yakından ilgilidir.

Son derece sabırlı olup[46] zamanı gelmiş bir fırsatı kaçırmadığı gibi zamansız olan hiçbir şeyi de zorlamamıştır.[47] Nutuk'ta belirttiği gibi her olayı zamanı geldikçe safha safha uygulayıp[48] birçok şeyi "*vicdanında millî sır*" olarak saklamıştır.[49] Koşullar olgunlaşmadıkça düşüncelerini açıklamamıştır.[50] Ancak harekete geçme zamanı geldiğinde de bir an dahi beklememiştir. Yetki kullanmaktan çekinmeyip hızlı, kesin ve isabetli kararlar vermiştir. *"Bir işi zamansız yapmak o işi akamete uğratmak olur."*[51] diyen ATATÜRK, Serbest Fırkanın kurulması sırasında Fethi Okyar'la yaptıkları görüşmeler sırasında onun bir konudaki ısrarını "*İleride yapacağım şeyi bana şimdiden söyletmeyiniz.*"[52] diyerek kendisini uyarmıştır.

---

[40] Granda; s. 69.
[41] Bayur; s. 343.
[42] Gerede'nin Anıları…; s. 236.
[43] Cahit İmer; Atatürk'ten Seçme Sözler, 3. Baskı, İstanbul, 1989, s. 134.
[44] Kâzım Özalp - Teoman Özalp; Atatürk'ten Anılar, Ankara, 1992, s. 72-73. Bu konuda Fahrettin Altay'ın anılarında şöyle bir anı yer alır: "*İran Şahı Atatürk'e dönerek, –Ordunuzun kıymet ve kudretini her suretle takdir ediyorum. Böyle bir orduya sahip olduğunuz için sizi tebrik ederim, dedi. Şah'ın bu takdirlerine Atatürk'ün cevabı şu oldu, –Benim en büyük şansım, değerli kumandanlara sahip olmaktır.*" Fahrettin Altay; 10 Yıl Savaş ve Sonrası, İstanbul, 1970, s. 463.
[45] Turgut Gürer; Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, 3. Baskı, İstanbul, 2007, s. 59. Gaulis; s. 34. M. Rauf İnan; Atatürk'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları, Ankara, 1983, s. 13. Niyazi Ahmet Banoğlu; Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1955, s. 85.
[46] Gaulis; s. 35, 53.
[47] Adnan Nur Baykal; Yöneticiler İçin Yeni Bir Bakış Açısı Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları, 13. Baskı, İstanbul, 1999, s. 241.
[48] Mustafa Kemal;C I., s. 20.
[49] age.; s. 22.
[50] Falih Rıfkı Atay; Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir? Atatürk Ne İdi?, İstanbul, 1990, s. 11.
[51] Mazhar Müfit Kansu; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C I, 3. Baskı, Ankara, 1988, s. 235.
[52] Fethi Okyar; Üç Devirde Bir Adam, byy., bty., Tercüman Tarih Yay., s. 457.

Bütün yaşamı boyunca "*hukuk ve kanuniliğe karşı titiz bir saygı*"[53] gösteren ATATÜRK yasal olmayan, gizli işlerden hoşlanmamış, açıklıktan hoşlanmıştır.[54] Her şeyin yasalardan yana yürütülmesini istemiş ve özellikle suikastlardan nefret etmiştir. "*...Marifet namussuzu öldürmek değil, namussuzluğu itibardan düşürmektir.*" demiştir.[55]

Tüm bu bilgilerin ışığı altında ATATÜRK'ün sahip olduğu başlıca kişilik ve liderlik özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür: İş birliğine önem veren, sabırlı ve zamanlama konusunda dikkatli, vizyonu olan, olayları kendi lehine çevirme konusunda başarılı, zihinsel enerjiye sahip, gerçekçi, becerikli, kararlı, yaratıcı, girişken, ileri görüşlü, idealist, bilgili, ciddi, disiplinli, tutarlı, kendini sürekli yenileyebilen, cesur, çok boyutlu ve soyut düşünme yeteneği gelişmiş, güçlü ve ikna yeteneğine sahip.[56]

ATATÜRK'te Dış Politika

Birinci Dünya Savaşı sonrası dünyada ortaya çıkan tablo, bir barış dönemi başlatacak nitelikte değildi. Aksine devletler arasında yeni bir savaşı yaratacak özelliklere sahipti. İki Savaş Arası Dönem olarak anılan bu yıllarda, 1925-1929 yılları arasında görülen nispi yumuşama döneminin dışında, özellikle de 1929 dünya ekonomik bunalımının ardından uluslararası gerginlikler artmıştır. Dünya hızla yeni bir kutuplaşmaya sahne olmuş, bir yanda antirevizyonist olarak adlandırılan ve "*1919 düzenini*" korumak isteyen devletler, diğer yanda ise revizyonist olarak nitelendirilen ve bu yapıyı değiştirmek isteyen devletler arasında ciddi bir kutuplaşma yaşanmaya başlanmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda da 1939'da İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.[57]

1923 ile 1938 yılları arasında dünyada bunlar yaşanırken 1923'te kurulmuş olan Türkiye'nin içinde bulunduğu iç ve dış koşullar son derece ağırdı. Türkiye; işgale uğramış, ekonomisi bitmiş, modern dünyaya uygun milletleşme ve millî bir kimlik oluşturma sürecinde geç kalmış, kronikleşmiş birçok sorununu çözebilmek için içeride kökten bir değişimi yapması zorunlu hâle gelmiş, Lozan'da istediği gibi çözümleyemediği ya da çözümünü sonraya ertelediği ve çözümünün uluslararası boyutta yapılabileceği birtakım sorunlarla mücadele eden, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan etkilenmiş, içerideki yeni yapılanmanın toplumun bazı kesimlerinde oluşturduğu tepkileri

---

[53] A. Rustow Dankwart; "Devlet Kurucusu Atatürk", Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan, AÜ SBF Yay., Ankara, 1969, s. 605.

[54] Hilmi Yücebaş; Atatürk'ün Nükteleri - Fıkraları - Hatıraları, 2. Baskı, İstanbul, 1973, s. 74.

[55] Bozdağ; Bilinmeyen Atatürk…, s. 18-19.

[56] Bu konuda bk.: Hakan Uzun; "Çeşitli Yönleriyle Atatürk", *GEFAD, (Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi)*, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı II, C 29, ss.1226-1249, 2009. Hakan Uzun; "Nutuk'a Göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Kişilik Özellikleri ve Liderlik Vasıfları", *Atatürk Yolu*, Yıl 16, C 8, S 31-32, ss. 385-401, Ankara, 2005, s. 390-398.

[57] Mehmet Gönlübol - Ömer Kürkçüoğlu; "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 4.

engellemeye çalışan, bağımsızlık mücadelesini kazanmasına karşın uzun bir süre Batılı devletlerin düşmanca tutumundan tam olarak kurtulamamış ve 1930'dan sonra İtalya tehdidiyle karşı karşıya bulunan bir ülke durumundaydı.

Ayrıca Türkiye o yıllarda Türk dış politikasının bazı önemli dezavantajlarıyla da karşı karşıya kalmıştır. Günümüz için de geçerli olan bu dezavantajlardan biri, çok sayıda devletle komşu olması ve bunlarla tarihin hemen her döneminde savaşa varacak kadar birçok anlaşmazlık yaşamasıdır.[58] Dezavantajlardan bir diğeri de Türkiye'nin "iki cepheli" ve dolayısıyla "iki statükolu" bir devlet olmasıdır. Bir başka deyişle doğusunda ve batısında birbirinden her yönden farklı özelliklerde kurulmuş devletler bulunmasıdır. Gerek komşularının sayı ve bileşimi ve gerekse iki cepheli devlet olması, Türkiye'yi önemli güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya bırakmaktadır.[59]

ATATÜRK döneminde ise bu durum daha da ilginç bir hâl almıştır. Türkiye; Irak'ta bulunan İngiltere, Suriye'de bulunan Fransa, On İki Ada'da bulunan İtalya, ülkeyi işgal eden ve bağımsız olduğundan itibaren sürekli Türk toprakları aleyhinde genişleyen Yunanistan ve SSCB ile sınır olmuştur. Hem emperyalist güçlerle hem de bunların hâkim oldukları coğrafyada bulunan devletlerle sınır komşusu olması Türkiye'nin dış politika koşullarını bir hayli zorlamıştır.

Tüm bu zor koşullar altında izlenen ATATÜRK döneminin Türk dış politika hedefleri ve ilkeleri ise Millî Mücadele sırasında belirlenmiştir. Sonraki barış döneminde bu hedef ve ilkelerde her ne kadar farklılıklar oluşmuşsa da bunlar koşullar gereği ortaya çıkmış olup tamamen taktiksel anlam taşır, strateji ise değişmemiştir.[60]

ATATÜRK dönemi izlenen Türk dış politikasını dönemsel koşullara bağlı olarak üç ana bölümde incelemek mümkündür. Birinci dönem 1919-1923 yılları arasıdır. Ülkenin işgalden kurtarılması için bir Kurtuluş Mücadelesi'nin verildiği ve yeni bir devletin temellerinin atıldığı bu dönemde Türk dış politikası, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde beliren, 28 Ocak 1920'de de Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından benimsenen Misakımillî'ye göre biçimlenmiştir. Misakımillî'nin temel niteliğini teşkil eden tam ve kesin bağımsızlık ile toprak bütünlüğü, 1920'li yıllarda Türk dış politikasını belirleyen temel ilkeler olmuştur.[61] Bu dönemin dış politikasının yürütülmesi

---

[58] Oral Sander; Türkiye'nin Dış Politikası, 2. Baskı, Ankara, 2000, s. 133-134.
[59] Sander; s. 139.
[60] Mehmet Gönlübol; "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", Atatürk Yolu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1995, s. 237.
[61] Ertan; s. 9. Şükrü S. Gürel; "Türk Dış Politikası (1919-1945)", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C 2, İletişim Yay., İstanbul, bty., s. 520. Aptülahat Akşin; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, 1991, s. 25 - 26. Fahir Armaoğlu; "Tarihî Perspektif İçinde Misakımillî'nin Değerlendirilmesi", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 68.

sırasında bir yandan İngiltere, Fransa ve İtalya gibi işgalci devletler arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanılmış diğer yandan da o yıllarda adı geçen devletlerle sorunları olan Sovyetler Birliği ile yakın bir diplomatik ilişki yürütülmüş,[62] Sovyetler Birliği ile Batılılar arasındaki çıkar çatışması Türkiye lehine kullanılmıştır. Bununla birlikte bu dönem dış politikasının başarılı olmasının temelinde askerî alanda kazanılan başarılar birinci derecede rol oynamıştır. Kazanılan her askerî başarı beraberinde diplomatik başarıyı da getirmiştir.[63] Bu dönemin askerî ve siyasi alandaki en büyük başarısı ise ülkenin işgalden kurtarılması ve Lozan Barışı'nın imzalanması olmuştur.[64]

İkinci dönem 1923-1932 yılları arasıdır. Yeni Türk Devleti'ne modern anlamda bir ulus devlet olarak hukuki statü kazandıran Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki dönemi kapsayan bu yıllarda, özellikle Lozan'dan artakalan sorunların çözümü ile uğraşılmıştır. Lozan'da belirlenen koşullara göre; yabancı devletlere verilen imtiyazların tasfiyesi, kapitülasyonların kaldırılması, Musul sorununun çözümü, Yunanistan ile ahali mübadelesi sorununun ortaya çıkması ve çözümü Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bunlara, sonradan ortaya çıkan Patrikliğin durumu, yabancı şirketlerin millîleştirilmesi ve yabancı okullarda yapılacak Türkçe öğrenim gibi yeni sorunlar eklenmesi ise Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde hemen her alanda önemli değişimler yaşanması ve yeni bir devletin ve rejimin kurulmaya başlanmış olması nedeniyle rejim sorunu ve ülke bütünlüğünün sağlanması Türkiye için daha öncelikli olmuştur. Bu durum ise dış politika konusunda Türkiye'nin tercihlerini belirlemiş ve bu sürecin başarıyla tamamlanabilmesi içeride ve dışarıda barışın sağlanmasına bağlı tutulmuştur.[65] Bu dönem Türk dış politikasını etkileyen bir başka etmen de Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamalarına karşın Batılı devletlerin Osmanlı Devleti döneminden gelen bir alışkanlıkla, hâlen Türkiye'nin iç işlerine karışmak istemeleridir. Türkiye'nin eşitliği ve egemenliği konusunda hâlen bir kabullenememenin olduğunu gösteren Batılı devletlerin bu tutumu, Türkiye açısından bu devletlere karşı bir güvensizlik yaratmış ve bir süre daha güvene dayalı ilişkiler kurulmasını engellemiştir.[66] Türk dış politikasını yönetenler, bu dönemde, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü bakımından en çok Batı'dan çekinmiş oldukları için yönetim felsefesi ve biçimi bakımlarından

---

[62] Gürel; s. 520. Faruk Sönmezoğlu; İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, İstanbul, 2011, s. 102.
[63] Akarslan; s. 12 - 13.
[64] Gönlübol – Kürkçüoğlu; s. 5.
[65] Muzaffer Özsoy; "Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, 2. Baskı, İstanbul, 1986, s. 116. Ertan; s. 9. Gürel; s. 522. Yılmaz; s. 583. Ülman; s.245. Atatürk bu konudaki düşüncelerini, 1 Kasım 1928'de TBMM'de yaptığı bir konuşmasında şöyle dile getirmiştir: "… *Esaslı ıslahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde, hem muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz*…" Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C I - III, C II, 5. Baskı, 1997, s. 374.
[66] Gürel; s. 522.

çok uzakta oldukları hâlde, Sovyetlerle Millî Mücadele sırasında başlayan diplomatik yakınlığı korumuş, hatta artırmışlardır.[67]

Üçüncü dönem ise 1932-1938 yılları arasıdır. Bu yıllar, Türkiye'nin Batılılarla Lozan'dan artakalan sorunlarını çözdüğü ve bu nedenle de Batılı devletlere karşı duyduğu güvensizliğin azalmaya başladığı yıllardır. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olmasıyla başlayan bu yeni dönem, Türkiye'nin Batı ile ilişkileri açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu dönemin dikkat çeken özelliklerinden biri, Sovyet Rusya'ya dayalı dış politika anlayışının artık terk edilmeye başlanması ve Batılı devletlere yaklaşılmış olmasıdır. Türkiye'nin Batılı devletlere yaklaşmasında, yeni Türk Devleti'nin kuruluş felsefesinin Batılı anlamda liberal bir devlet biçimini benimsemiş olması etkili olmuş ve Türkiye'yi böyle bir yönetim anlayışına sahip devletler arasında yer almaya itmiştir. Diğer yandan 1934 yılından sonra, Türkiye'nin özellikle İtalya'dan duyduğu tedirginlik artmıştır. Türkiye'yi o zamana kadar birlikte yürüdüğü Sovyetler Birliği'nin dostluğuyla yetinmeyerek İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmaya iten ise bu tedirginlik olmuştur.[68] 1929 dünya ekonomik bunalımı nedeniyle ekonomisi olumsuz etkilenen Türkiye'nin Batılı devletlerden yardım ve kredi istemeye yönelmiş olması da Türkiye'yi Batı'ya yaklaştıran diğer önemli etkenlerden biri olarak kabul edilebilir. Ancak belki de bunlar içinde en önemli etken, o yılların dünyasının siyasi konjonktürünün Türk dış politikasına etkisidir. 1933 yılı sonrasında dünyada devletler arasında yaşanan kutuplaşma ve ikinci büyük bir savaşa doğru hızlı bir sürece girilmesi söz konusu olmuştur. Türkiye'nin stratejik öneminin artırmasına neden olan bu gelişmelerin, Türkiye'nin dış politikası üzerinde de etkisi olmuş ve Türkiye'yi Batılı bazı devletlere yaklaştırmıştır. Türkiye bu yıllarda Lozan Barışı nedeniyle Misakımillî'yi çok büyük oranda gerçekleştirmiş olduğu için Lozan Barış Antlaşması'na dayalı mevcut durumu korumak istemiş ve antirevizyonist bir politika izlemiştir. Almanya ve İtalya tehdidi karşısında da ülke güvenliğinin sağlanması amacıyla birtakım ittifaklara yönelmiştir. Bunu yaparken saldırgan bir politika izlememiş, bu devletlerle olan diplomatik ilişkilerini kesmeden ve gerektiğinde bir denge politikası çerçevesinde ilişkilerini yürütmüştür. Bu dış politika anlayışı ise Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa'yla yakınlaşmıştır. Bu arada belirtilmesi gereken önemli bir husus da Türkiye'nin Batıya yakınlaşmasına karşın, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin bu dönem attığı dış politika adımlarında önemini bir süre daha korumuş olmasıdır. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin Batılı devletlere içinde bulunduğu birtakım zorunluluklar nedeniyle yaklaştığı şeklinde yorumlanabilirse de bu gelişmeler Türkiye'nin Batılı devletlere karşı duyduğu güvensizliğin azaltmaya başladığı şeklinde de yorumlanabilir. Sonuçta bu yıllarda Türkiye, dış politikasını her türlü kamplaşmadan uzak kalıp etkin, uluslararası hukuka ve iş birliğine saygı gösteren, maceralara sürüklenmeyecek bir biçimde saptamıştır. Bunun

[67] Ülman; s. 244.
[68] agm.; s. 244 - 245.

dışında Lozan'da istediği gibi çözümleyemediği Boğazların statüsü ve Hatay sorunu gibi Türkiye'nin güvenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ilgilendiren bazı konuları da bu dönemde kendi lehine çözmüştür.[69] İki savaş arası dönemde, ulusal çıkarlarını göz ardı etmeden uluslararası barış ve adaletin sağlanmasına yönelik politikasını titizlikle yürütmeye çalışırken dünyada yaşanan bunalımlar ve peşi sıra gelen kutuplaşmalar sırasında, izlediği çok yönlü politikayla her iki bloktaki devletlerin değer verdiği ve ittifakını sağlamaya çalıştığı bir ülke olmuştur.[70]

ATATÜRK'ün 1919-1938 yılları arasına damgasını vuran dış politikadaki hedeflerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür: Her şeyden önce Türk ulusunun gücüne dayanmak, bir ulus devlet kurmak ve ulusal sınırlar içinde kalmak, gerçekleşmesi mümkün olmayan emeller peşinde koşmamak, tam bağımsızlık ve uluslararası ilişkilerde eşitliğe dayanan karşılıklı ilişkiler, dostluklar ve ittifaklar kurmak, ulusal dış politikayı yürütürken her zaman iç politikaya da özen göstermek, diğer devletlerin iç politikalarından ve yönetimlerinden etkilenmemek, dış politikada ve diplomaside hukuk, barış, akıl ve bilim mantığını temel yol gösterici olarak kullanmak.[71]

ATATÜRK döneminde belirlenen tüm bu hedeflere ulaşmak için izlenen dış politika anlayışını aktif, planlı, ileriyi görebilen, maceracılıktan uzak, hukuka uygun, barışçı, adil, emperyalist nitelik taşımayan, iş birliğine açık, tam bağımsızlığa inanan, akılcı, gerçekçi, tutarlı, stratejik öneminin farkında olmasından kaynaklı dengeci ve çok yönlü olarak nitelendirmek mümkündür. İzlenen bu dış politikanın ayırıcı özellikleri de ATATÜRK'ün dış politikaya yönelik politikaların belirlenmesinde temel bir ölçü olarak kullandığı ve esnetmeden uyguladığı, ayrıca onun kişilik ve liderlik özellikleriyle de örtüşen bazı temel ilkelerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ilkeleri: Gerçekçilik, kararlılık, hukuka bağlılık, barışçılık, akılcılık, bağımsızlık, diyaloğa açık olmak, Batıcılık, güvenlik politikası ve ittifaklar sistemi şeklinde sıralanabilir.

Gerçekçilik

Dogmatik olmayıp sabit düşüncelere göre hareket etmeyen[72] ATATÜRK'ün gerçekçilik ilkesini en iyi yansıtan sözlerinden biri şu şekildedir: "*…Büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını, kötü niyetini, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine çektik… Biz böyle, yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar*

---

[69] Ertan; s. 9. Özsoy; s. 117. Gürel; s. 527 - 528. Gönlübol; s. 237 vd. Ülman; s. 251. Sönmezoğlu; s. 254.
[70] Gönlübol - Kürkçüoğlu; s. 5.
[71] Ertan; s. 9.
[72] Sadi Irmak; "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1089.

üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskılarını artırmaktan ise tabii duruma, meşru duruma dönelim; haddimizi bilelim…"[73]

Dış politikada maceracılıktan uzak, uygulanabilir politikalar üreten ATATÜRK'ün[74] gerçekçiliğini en iyi yansıtan belgelerden biri ise Birinci Dünya Savaşı'nda ortadan kalkan Osmanlı Devleti yerine kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin sınırlarını tespit eden Misakımillî'dir. Oldukça mütevazı bir metin olan Misakımillî aslında o günün iç ve dış koşullarına son derece uygun şekilde hazırlanmıştır. Bu belge, ülkenin içinde bulunduğu koşullar ile ülkenin çıkarları arasında akılcı ve gerçekçi bir dengenin kurulduğunu göstermektedir.[75]

Dünya gerçeklerinin farkında,[76] kendi devletinin koşullarını iyi bildiği gibi karşısındakilerin de sahip olduğu olanakları doğru bir şekilde tespit edebilen ATATÜRK'ün[77] dış politikadaki amacı fethetmek olmamıştır. Hitler ile Mussoli'nin aksine "*nerede durulması gerektiğini çok iyi*" bilmiştir.[78] Nitekim hem dış politikadaki gerçekçi anlayışının hem de millî bir siyasetten yana olmasının bir sonucu olarak Panturanist ve Panislamist görüşlere de karşı çıkmıştır.[79] Her iki düşünceye yönelik idealleri Türk milleti açısından zararlı görerek bu ideolojik hedefleri gerçekleştirmeye yönelik politikaların ulusal çıkarları zedeleyeceğine inanmıştır.[80] Diğer yandan, Misakımillî sınırları dışında kalan Türklerin kimliklerini koruyacak haklara sahip olmaları için de çaba harcanması gerektiğini savunmuş[81] ve onlarla yürütülecek ilişkiyi bir kültür meselesi olarak görmüştür.[82] Ayrıca ulusal çıkarların gerektirdiği durumlarda coğrafya, tarih ve ortak kültür bağlarıyla bağlı olunan uluslarla yakın iş birliğine gidilmesine de karşı olmamıştır. Onun döneminde Pakistan, Afganistan, İran ve Irak'la iyi ilişkiler içinde olunmuş; hatta Afganistan, İran ve Irak'la 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı yapılmıştır.[83] Böylelikle dış politika anlayışının yaşanılan çağın modern devlet anlayışına, yeni Türk Devleti'nin siyasi yapılanmasına uygun olmasına özen gösterilmiştir. Çünkü yeni Türk Devleti bir ulus devlet olarak kurulmuştur ve dış politikadaki hedefleri de buna uygun olmalıdır.

---

[73] Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1999, s. 365-366.
[74] Ertan; s. 10. Hüner Tuncer; Atatürkçü Dış Politika, İstanbul, 2008, s. 23.
[75] Gönlübol; s. 258 - 259, 275.
[76] Yılmaz; s. 580.
[77] Akarslan; s. 14. Yılmaz; s. 583.
[78] Turhan Feyzioğlu; "Atatürk'ün Dış Politikasının Özellik, İlke ve Amaçları", Atatürk Türkiye'sinde Dış politika Sempozyumu, İstanbul, 1984, s. 1. Oran; s. 48.
[79] Mustafa Kemal; C II, s. 586. Sina Akşin; "Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Yay. Haz. İsmail Soysal, ss. (275 - 279), Ankara, 1999, s. 277. Tuncer; s. 23. Ergun Özbudun; "Siyasi Lider Olarak Atatürk", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1134.
[80] Akşin; s. 43.
[81] Ekrem Memiş - Nuri Köstüklü; Yeni ve Yakın Çağ'da Türk Dünyası Tarihi, 3. Baskı, Konya, 2002, s. 200. Mehmet Saray; Atatürk ve Türk Dünyası, Ankara, 1995, s. 200.
[82] Memiş - Köstüklü; s. 2.
[83] Akşin; s. 43 - 45.

Türkiye'nin, 1923-1932 döneminde ülke içinde yaşanan devrim süreci, rejim sorunu ve ülke bütünlüğünün sağlanamaması gibi öncelikleri nedeniyle dış politikada atak olamaması ve Musul Sorunu konusunda İngiltere'ye karşı Şeyh Sait İsyanı'ndan dolayı ısrarcı davranamaması da gerçekçi dış politikanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.[84]

Bu arada belirtmek gerekir ki gerçekçilik hiçbir zaman teslimiyetçi bir anlayışa dönüşmemiştir. Ulusal çıkarların gerçekleştirilmesinde ve korunmasında, özelliklede tam bağımsızlık ve ülke bütünlüğünün sağlanmasında, koşullar ne olursa olsun kararlı, ısrarcı ve cesur davranılmıştır.[85] Nitekim Millî Mücadele'nin henüz devam ettiği yıllarda, 8 Temmuz 1920'de Yunanların Bursa'yı işgal ettiği bir sırada ATATÜRK yaptığı bir konuşmada "*…Milletin, devletin istiklalini muhafaza etmek. Bunun içinde namus ve şeref tamamen mündemiç olacaktır. Müstakil olarak milletimizin muayyen hudutlar dâhilindeki tamamiyetini muhafaza etmektir. Bunun için muharebe ediyoruz. Efendiler; memleketimizin ellide biri değil, heyeti umumiyesi tahrip edilse, heyeti umumiyesi ateşler içinde bırakılsa, biz bu toprakların üzerinde bir tepeye çıkacağız ve oradan müdafaa ile meşgul olacağız…*"[86] diyerek bağımsızlık konusundaki kararlılığını açık bir şekilde vurgulamıştır.

Barışçılık

ATATÜRK saldırgan bir savaş adamı olmamış, gereksiz yere yapılan savaşı bir felaket olarak görmüştür. Savaşı üne ulaşmayı sağlayan bir araç olarak da görmeyen ATATÜRK'e göre savaşlar, milletlerin hayatlarını devam ettirmek için başvurdukları bir yol olmalıydı.[87] O, bu konudaki düşüncelerini şu sözleriyle dile getirmiştir: "*Hiçbir vakit lüzumsuz yere kan dökmek istemedik ve istemeyiz.*"[88] "*Harp, zaruri ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. 'Öldüreceğiz!' Diyenlere, 'Ölmeyeceğiz!' Diye harbe girebiliriz. Lakin milletin hayatı tehlikeye maruz kalmadıkça harp bir cinayettir.*"[89]

30 Ağustos'taki Başkomutan Meydan Muharebesi'nden sonra savaş alanındaki ölüleri göstererek "*Bu manzara insanlık için bir utanç manzarasıdır. Fakat biz vatanımızı koruyoruz.*" diyerek vatan savunması dışında yapılan savaşı kötülemiştir.[90] "*Biz kimsenin düşmanı değiliz! Yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız.*"[91] diyen ATATÜRK, 21 Haziran 1935'te Gladys Baker'e verdiği demeçte de şunları söylemiştir: "*…Dünya*

---

[84] Tuncer; s. 23.
[85] Yılmaz; s. 583. Feyzioğlu; s. 3.
[86] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C I, s. 82.
[87] Irmak; s. 18. Ayrıca bk. Hamdi Ülkümen; Hümanist Atatürk, İstanbul, bty., 29. Yurdakul; s. 97.
[88] Ergun Sarı; Atatürk'le Konuşmalar, İstanbul, 1981, s. 103.
[89] Çetinkaya; s. 191.
[90] Ahmet Bekir Palazoğlu; Atatürk Kimdir? Atatürk'ün İnsanlığı, C 2, Ankara, 2005, s. 55 - 57. Yücebaş; s. 65.
[91] Arıburnu; s. 156.

vatandaşları, haset açgözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde terbiye edilmelidir."[92] Bunların dışında 25 Ekim 1931'de Balkan Konferansı üyelerine yaptığı bir konuşmada da "*İnsanları mesut edeceğim diye onları boğazlatmak, insanlıktan uzak ve son derece üzülünecek bir sistemdir. İnsanları mesut edecek yegâne vasıta, onları birbirlerine yakınlaştırarak, onları birbirine sevdirerek, karşılıklı maddi ve manevi ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır.*"[93] demiştir.

ATATÜRK, 20 Nisan 1931'de milletvekilliği seçimi dolayısıyla ulusa hitaben yayımladığı bildiride "*Yurtta barış, dünyada barış.*" diyerek barışçılığını en açık bir biçimde ortaya koymuştur.[94] Devletin de temel ilkelerinden biri hâline getirdiği bu ilke, Roosevelt'in Cumhuriyet'in 10. yıl dönümü dolayısıyla gönderdiği yazıya verilen yanıtta "*Türk Cumhuriyeti'nin en esaslı umdelerinden biri*" olarak tanımlanmıştır.[95]

ATATÜRK, Millî Mücadele sırasında olduğu gibi her devletle uzlaşma olanaklarını daima açık tutmuştur. Savaşı bir amaç değil, amaca ulaşmada zorunlu bir tercih olarak görmüştür. Barışçı bir düşünceyle saldırgan ve yayılmacı emellere sahip olmamıştır.[96] Bu düşüncesinin sonucu olarak da Türkiye'nin, savaşı yasaklayan 1928 tarihli Briand-Kellog Antlaşması'na ve sonrasında da bu antlaşmayı Doğu Avrupa'da hemen yürürlüğe koyan Moskova Protokolü'ne katılmasını istemiştir.[97] Diğer yandan Türkiye'nin "*Yurtta barış, dünyada barış.*" ilkesini benimsemesinin diğer nedenlerini de ulaşmak istediği amaçlarında görmek gerekir. Bölgesinde barış ve istikrarı korumak, ekonomik kalkınmasını sağlamak ve modernleşme atılımlarını hızlandırmak gibi temel hedefleri olan Türkiye'nin, Batılı bir ülke hâline gelebilmek için barışa belki de herkesten daha fazla ihtiyacı vardı.[98]

Tüm bunlara karşın ATATÜRK'ün barışçılığı, karşı tarafa ödün vermek ya da yatıştırmak gibi bir anlayışı da yansıtmamaktadır. Ayrıca pasif, hareketsiz ve sessiz bir tutum olarak da görülmemelidir. Ulusal çıkarların savunulması konusunda ödün verilmesine karşıdır. Barışa ve sorunların barışçı yollardan çözümlenmesi gerektiğine inanmakla birlikte, sonsuz bir

---

[92] Altan; s. 69.
[93] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; C II, s. 306.
[94] Akşin; s. 275. İsmail Soysal; "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1076. Hamza Eroğlu; "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1099. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s. 608.
[95] Akşin; s. 275. Eroğlu; s. 1099. Metin şu şekildedir: "*Türkiye Cumhuriyeti'nin en esaslı umdelerinden biri olan 'Yurtta sulh, cihanda sulh.' gayesi, insaniyetin ve medeniyetin refah ve terakkisinde en esaslı amil olsa gerektir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olmak bizim için iftihara medardır.*" ATTB, s. 623.
[96] Akşin; s. 276.
[97] Soysal; s. 1075.
[98] Sander; s. 154 - 155.

barışın olamayacağı ve devletler arası çıkarların çatıştığı yerde savaştan kaçınılamayacağının da farkında olmuştur. Onun bu düşüncesini şu sözlerinde görmek mümkündür: *"Bugün vardığımız barışın, ebedî barış olacağına inanmak, elbette safdillik olur. Bu, o kadar önemli bir gerçektir ki ondan bir an bile gaflet, milletin bütün hayatını tehlikeye sokar. Şüphesiz hukukumuza, şeref ve haysiyetimize saygı gösterilmedikçe karşı saygıda asla kusur etmeyeceğiz. Fakat ne çare ki zayıf olanların hukukuna saygının noksan olduğu veya hiç saygı gösterilmediğini çok acı tecrübelerle öğrendik. Onun için her türlü ihtimallerin gerektireceği hazırlıkları yapmakta asla gecikemeyiz."*[99]

Akılcılık

Türk dış politikasının belirlenmesi konusunda tarihî dostluk ya da düşmanlık gibi bir anlayışa sapılmadan, ideolojik kaygılarla hareket edilmemesi ve pragmatik bir tavır sergilenmesi akılcı bir dış politikanın yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu konuda verilebilecek en iyi örnek ise Millî Mücadele ve sonrasında Sovyetler Birliği ile kurulan ilişkilerdir. ATATÜRK döneminde Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutan Sovyetler Birliği'ne karşı ön yargılardan tamamen uzak bir yaklaşım sergilenerek ihtiyaç duyulan destek alınmış ve Sovyetler Birliği, Batılı güçlere karşı Türkiye'nin kullandığı önemli kozlardan biri olmuştur.[100]

İki savaş arası dönemde Türkiye'nin boş hayaller peşinde koşmadan statükocu bir politika izlemesi de akılcı politikanın bir sonucu olarak kabul edilebilir. Statükoculuğun Türkiye uygulaması ise mevcut sınırları sürdürme, onlardan memnun olma, onları değiştirmek istememe, bunun bir sonucu olarak da dış azınlıklarla ilgili olarak irredantizm politikası gütmeme anlamındadır.[101] Türkiye bu dönemde çok revaçta olmasına karşın totaliter rejimlere ve onun temsilcisi devletlere itibar etmemiştir. Misakımillî'nin eksikleri olmasına karşın bunu gidermek için savaşçı bir politika izlemek yerine, sorunların çözümünde uluslararası hukuku kullanmıştır.

Türkiye, dış politika yürütülürken en önemli hedef, ulusal çıkarların dışa karşı gerçekleştirilmesidir[102] prensibinden hareketle iki savaş arası dönemde ideolojik olarak birbirinden tamamen farklı rejimlere dayalı kamplaşmalar içinde, rejim farklarını gözetmeksizin, her devletle ulusal çıkarlarını ön planda tutarak diplomatik ilişkiler yürütmeye çalışmıştır.[103]

Bağımsızlık

"*Hürriyet ve bağımsızlık benim karakterimdir. Ben, milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mirasından olan bağımsızlık aşkı ile yaratılmış bir adamım!*"[104] diyen ATATÜRK'te bir kişilik özelliği olarak da ortaya çıkan bu

---

[99] Gönlübol; s. 275 - 276. Soysal; s. 1076.
[100] Soysal; s. 1079.
[101] Oran; s. 46 - 47.
[102] agm.; s. 33.
[103] Tuncer; s. 24.
[104] Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1999, s. 404.

anlayışa göre bir ulusun bağımsızlığına sahip olması, hayatta kalmasından daha da önemlidir.[105] ATATÜRK, bir ulusun tam ve kesin bağımsız olmasının ise ancak her açıdan bağımsız olmasıyla gerçekleşebileceğine olan inancıyla bağımsızlık kavramını geniş bir açıdan ele almıştır.[106]

Millî Mücadele'nin önemli basamaklarından olan Erzurum ve Sivas kongreleri ile son olarak Misakımillî'de somutlaşan ve anlam bulan tam ve kesin bağımsızlık anlayışı[107] ATATÜRK döneminde izlenen dış politikayı belirleyen en temel ilkelerden biri olmuştur. Bu amaca ulaşmak için bir taraftan Batı'nın zorla kabul ettirmek istediği yarı sömürge düzenine karşı mücadele verilirken diğer yandan da bu mücadele sırasında TBMM'nin en büyük destekçisi olan Sovyetler Birliği'nin benimsetmek istediği sistemine karşı diplomatik bir mücadele verilmiştir.[108]

Lozan Barış Konferansı'na gidecek olan heyetin belirlenmesinin ardından, hükûmet tarafından heyete konferans sırasında nasıl hareket etmeleri gerektiğini gösteren, ülkenin bütünlüğünün ve tam bağımsızlığının ön plana çıkarıldığı ve bu konularda asla pazarlık yapılmaması için heyetin uyarıldığı 14 maddelik bir talimatname de bu konuda verilebilecek örneklerden biridir.[109] Talimatnamede, "*Ermeni yurdu bahis konusu olamaz.*

---

[105] Bu konudaki düşüncesi şöyledir: "*Ecnebi bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, acz ü meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakika bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez. Hâlbuki Türk'ün haysiyeti ve izzet-i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır! Binaenaleyh, ya istiklâl ya ölüm! İşte halâs-ı hakikî isteyenlerin parolası bu olacaktı. Bir an için bu kararın tatbikatında adem-i muvaffakiyete duçar olunacağını farz edelim! Ne olacaktı? Esaret! Peki Efendim. Diğer kararlara mutavaat hâlinde netice bunun aynı değil miydi? Şu fark ile ki istiklâli için ölümü göze alan millet, insanlık haysiyet ve şerefinin icabı olan bütün fedakârlığı yapmakla müteselli olur ve bittabi esaret zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete nazaran yar ve ağyar nazarındaki mevkii farklı olur".* Mustafa Kemal; C I, s. 18 - 20.

[106] Atatürk bu konuda şunları söylemiştir: "*İstiklâl-i tam denildiği zaman, bittâbi siyasî, malî, iktisadî adlî, askeri, harsî ve ilâ... her hususta istiklâl-i tam ve serbest-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin mana-yı hakikisiyle bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir.*" Mustafa Kemal; C II, s. 834.

[107] Bu amaç Misakımillî'nin altıncı maddesinde şu sözlerle dile getirilmiştir: "*Millî ve iktisadî inkişafatımızın daire-i imkâna girmek ve asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda, istiklâl ve serbesti-i tamma mzahar olmamız, üssülesası hayat ve bekamızdır. Bu sebeple, siyasî, adlî, malî inkişafatımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek duyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.*" Gönlübol; s. 242 - 243.

[108] Tarık Zafer Tunaya; Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, 2. Baskı, Ankara, 1981, s. 229.

[109] Bu talimatname şöyledir: "*1. Doğu Sınırı: Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir. 2. Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Bakanlar Kurulundan talimat alınacaktır. Petrol vesaire imtiyazları konusunda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir. 3. Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine imkân oranında son derecede çalışılacak ve bu sınır şöyle olacaktır: Resi İbn-i Hayn'dan başlayarak Harm, Müslimiye, Meskene ve sonra Fırat yolu Dirizor, çöl ve nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşır. 4. Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarımıza pek yakın meskûn olan ve*

Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir.", "*Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtaı gerekir ise yapılır.*" denilerek Ermeni yurdu ve kapitülasyonlar konusunda kesin kararlılık gösterilmiş ve Türkiye'nin asla pazarlık yapmayacağı bir başka deyişle taviz vermeyeceği konular belirlenmiştir. Böylelikle toprak bütünlüğü ve ekonomik bağımsızlık konusundaki hassasiyet ve kararlılık sergilenmiştir.

Batıcılık

Millî Mücadele'nin hedefi, Avrupa modelinde bir ulus devlet yaratmaktır. Misakımillî de bunun en somut belgesidir. Ayrıca Batıcılıkla bir coğrafya kastedilmemiş, bir uygarlığa işaret edilmiş[110] olup Batı'nın değerler sistemine karşı olunmamıştır. Batı emperyalizmine karşı savaşılmıştır.[111] Böylelikle Batılılaşma, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmada bir araç olarak görülmüş ve ATATÜRK inkılabını, Türk toplumunun tüm alanlarda kalkınabilmesinin ancak bu yolla olabileceğine inandığından dolayı yapmıştır.[112]

ATATÜRK, modernleşme girişimlerinde bulunurken topyekûn Batılılaşmadan yana olmasına karşın devletin bağımsızlığına da çok büyük önem vermiştir.[113] Deyim yerindeyse ATATÜRK döneminde "*Batı'ya rağmen Batılılaşma*"[114] hareketi yapılmıştır. Hatta ATATÜRK Batılılaşmayı, Batı'nın boyunduruğundan kurtulmanın bir aracı olarak görmüştür.[115] ATATÜRK'ün bu anlayışı nedeniyle de Batı'dan tehdit gelmedikçe Batı'ya karşı olumsuz bir politika izlenmemiş; ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, aynı örgütlerde birlikte çalışıldığı gibi ortak tehditler karşısında da ittifaklar yapılmıştır.

---

olmayan adalar behemehâl ilhak edilecek, başarı elde edilemediği takdirde Ankara'dan sorulacaktır. 5. Trakya Batı Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır. 6. Batı Trakya: Misakımillî maddesi uygulanacaktır. 7. Boğazlarda ve Gelibolu Yarımadası'nda yabancı asker kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konuda müzakerelere inkıtaı kesmeyi inkıtadan önce Ankara'ya bilgi verilecektir. 8. Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtaı gerekir ise yapılır. 9. Azınlıklar: Esas, mübadeledir. 10. Düyun-u Umumiye: Türkiye'den ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlara devri, yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde 20 yıl ertelenmesi gerekir. Düyun-u Umumiye İdaresi kalmayacaktır. Güçlükler çıktığı takdirde Ankara'ya sorulacaktır. 11. Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır. 12. Yabancı Kurumlar: Türk kanunlarına tabi olacaktır. 13. Türkiye'den ayrılan memleketler için Misakımillî'nin özel maddesi yürürlüktedir. 14. Cemaatler ve İslam vakıflar hukuku eski antlaşmalara göre sağlanacaktır." Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım IV Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası (18 Eylül 1922: 1 Kasım 1923), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay. Seri No.: 1, Ankara, 1969, s. 117 - 118. Karacan; s. 38.

[110] Sönmezoğlu; s. 258.

[111] Sander; s. 74, 147.

[112] Ercüment Kuran; "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ank., 1981, s. 19.

[113] Oran; s. 268.

[114] Niyazi Berkes; Türk Düşününde Batı Sorunu, İstanbul, 1975, s. 28 - 30. Çaycı; Atatürk..., s. 654. Kuran; Atatürk...; s. 18 - 19.

[115] Kongar; İmparatorluktan..., s. 72.

Güvenlik Politikası ve İttifaklar Sistemi

ATATÜRK ortak tehditlerle karşılaşıldığında birlikte hareket etmenin gerekliliğine inanmış biri olarak barışın korunması ve devamının sağlanması konusunda bölgesel ya da uluslararası iş birliğine yöneldiği gibi ittifaklar da yapmıştır. Akdeniz Paktı, Balkan Antantı ve Sadabat Paktı bunun en bilinenleridir. Balkan Antantı ve Sadabat Paktı, Türkiye'nin batı ve doğu bölgesi dışından gelebilecek saldırılara karşı, bölgenin bölge ülkeleriyle birlikte savunulması amacını taşımaktadır. Herhangi bir saldırı ya da yayılmacı bir anlamı yoktur. Aksine bu tür istekleri engellemek için tamamen savunma amaçlıdır ve barışı korumaya yöneliktir. ATATÜRK dönemi yapılan bu ve benzeri ittifaklar, uluslararası ilişkilerin temel kavramına uygun bir şekilde, karşılıklı çıkar dengesine dayalı olarak yapılmıştır. İttifakların yapılmasında ideolojik ya da duygusal yaklaşımlar söz konusu olmamıştır. Tarafsız ve barışçı olan Türkiye'nin yaptığı ittifaklar tamamen dönemin ortaya çıkardığı özel koşullarla ilgilidir.

Ayrıca zaten Türkiye'nin stratejik konumu da dış ilişkileri somut verilere, anlaşmalara bağlı olarak geliştirmeyi zorunlu kılmıştır. Özellikle Lozan'dan sonra bu konunun önemi azalmamış, daha da artmıştır. 1923 sonrasında Türkiye, Avrupa'nın en güçlü ve büyük devletleriyle ilişki kurmak zorunda kalmıştır.[116] Bu nedenle bu coğrafyada yaşanan hemen her türlü gelişmeden de ilk anda etkilenen devletlerden biri olmuştur. İki savaş arası dönemde ise bu etkiyi yoğun bir şekilde hissetmiştir. Türkiye, İtalya ile Almanya'nın tehditkâr davranışları karşısında askerî ittifak ve bağlantılardan kaçınmak istemekle birlikte, koşullar gerektiğinde bu tür anlaşmalar yapmaktan kaçınmamıştır.[117]

Zamanlamada Ustalık

ATATÜRK, yapısı gereği karşılaşılan sorunların çözümünde aceleci ya da telaşlı bir tavır sergilememiş, harekete geçmek için uygun anı beklemiştir. Ayrıca sorunları teker teker ve öncelik sırasına göre çözmeye yönelmiştir. Onun zamanlama konusundaki ustalığını gösteren bu davranış biçimi, Türkiye'nin Lozan'da istenildiği gibi çözümleyemediği Boğazlar ve İskenderun sancağı sorunlarını sonradan kendi lehine çözümü sırasında kendini göstermiştir.

ATATÜRK iyi bir zamanlamayla bu iki konuyu tam zamanında dünyanın gündemine taşımış ve Türkiye'nin stratejik öneminin arttığı ve özellikle de Türkiye'nin, İngiltere için daha da önem kazandığı bir sırada, bu devletin desteğini almayı başarmıştır. Böylelikle Türkiye'nin güvenliğini, bütünlüğünü, bağımsızlığını ilgilendiren ve Misakımillî'nin eksik kalan hedeflerinden birinin daha gerçekleşmesini sağlayan bir başarı

---

[116] Muzaffer Özsoy; "Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, 2. Baskı, İstanbul, 1986, s. 115-116.
[117] Akşin; s. 123 - 125, 166.

yakalanmıştır. Bu başarının sağlanmasında dış politikada sürekliliğin ve kararlılığın olması da etkili olmuştur. ATATÜRK, Türk dış politikasının temel hedeflerini belirleyen Misakımillî'nin dışına çıkmayı düşünmemiş ancak onun eksik kalan hedeflerinin gerçekleştirilmesi konusunda da sürekli istekli davranmış, uygun anı beklemiş, uluslararası hukuka da bağlı kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin dünyadaki güvenirliliğini ve itibarını da artırmıştır.[118]

Türkiye'nin barışçı ve aktif bir politika izlediği bir dönemde, 1933'te Uluslararası Afyon Kontrolü Anlaşması'nı kabul etmesi de bu çerçevede değerlendirilebilecek bir olaydır. Türkiye özellikle ekonomik nedenlerden dolayı afyon üretimi ve satışı konusunda Milletler Cemiyetinin iş birliği çağrılarına uzun bir süre cevap verememiştir. Bunun üzerine Türkiye dünya uyuşturucu kaçakçılığının merkezi olarak görülmüş ve başta ABD olmak üzere, Türkiye üzerinde Milletler Cemiyeti tarafından yoğun bir baskı politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bir süre sonra Türkiye, uluslararası ilişkilerinde kendisini sıkıntıya sokan bu konu hakkında, önleyici birtakım tedbirler almaya başlamış, 1933'te ise bütün insanlığa karşı çağdaş ve uygarca bir görevin yerine getirilmesi olarak değerlendirdiği, Uluslararası Afyon Kontrolü Anlaşması'nı kabul etmiştir. Bu durum, ABD, Mısır, Almanya ve Hollanda gibi devletler tarafından büyük bir takdirle karşılanmış ve bu gelişmelerin öncüsü olan ATATÜRK'ün adından saygıyla söz edilmiştir. Böylelikle Türkiye, kısa bir süre öncesine kadar dünyadaki uyuşturucu merkezlerinin en tehlikelilerinden biri olarak görülürken bu konuda mücadeleyi en iyi yürüten lider ülke konumuna yükselmiştir. Afyon üretim ve satışına yönelik olarak aldığı kısıtlayıcı önlemlerin ekonomisine getirdiği yükün karşılığında, dünyadan tecrit edilme riskini ortadan kaldırmış ve daha saygın bir ülke olmuştur. Türkiye'nin uluslararası bir soruna dönüşen ve ikili ilişkilerinde belirleyici olmaya başlayan bir sorunu, dünyanın yeni bir savaşa doğru hızla sürüklendiği bir dönemde, çok iyi bir zamanlamayla barışçı şekilde çözümlemesi ve dünya kamuoyunu kendi lehine çevirmiş olması, Türk dış politikası açısından kayda değer bir başarı olmuştur.[119]

Hukuka Bağlılık

Bir devletin dış işlerinin yürütülmesi sırasında göz ardı edilmemesi gereken önemli kriterler vardır. Bunlardan biri dış politikadaki hedef ve uygulamaları daima ulusal güç ile sınırlı tutmak, diğeri ise uluslararası hukuk ve meşru bir zeminde hareket etmektir.[120]

---

[118] Akşin; s. 28-29.

[119] Hakan Uzun; "Dünyaya Bir Noel Armağanı: Türkiye'nin 1933'te Uluslararası Afyon Kontrolü Anlaşması'nı Kabulü", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C XI, Sayı: 2, Güz 2009, s. 26 - 27.

[120] Ü. Halûk Bayülken; "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 40.

Millî Mücadele'nin olağanüstü koşullarında dahi tüm işlerin yasal bir zeminde yürütülmesine özen gösteren ATATÜRK, dış politikadaki sorunların çözümünde de aynı yolu izlemiştir. Sorunların oldubittilerle değil, görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulmasından yana olmuştur.[121] Uluslararası hukuk ve üyesi bulunulan uluslararası kuruluşların öngördüğü kurallar çerçevesinde, meşru bir zeminde Türkiye'nin ulusal hedef ve çıkarlarını korumuş, geliştirmiştir.[122]

İki savaş arası dönemde anlaşmaların tek taraflı olarak bozulduğu ve sorunların savaşla çözümlenmeye çalışıldığı yıllarda da yine uluslararası hukuk çerçevesinde davranmaya gayret göstermiştir. Türkiye'nin en haklı olduğu sorunların çözümünde savaş yerine, tartışma ve anlaşma yolunu tercih etmiştir. Örneğin Lozan'da istenildiği gibi çözüme kavuşturulamamış olan Boğazlar ve Hatay sorunları[123] dönemin revizyonist ülkelerinin yaptığının aksine, uluslararası hukuka uygun olarak ve silah kullanmadan Türkiye lehine çözümlenmiştir.[124]

Bunların dışında Türkiye, sorunların çözümünde savaşı yasa dışı sayan Briand-Kellog Paktı'na Ocak 1929'da katılmıştır. Bu anlaşmaya göre taraflar birbirleriyle ilgili sorunları barışçı yollardan çözeceklerini; eğer mesele birebir çözülmezse Milletler Cemiyetinin hakemliğini kabul edeceklerini beyan ediyorlardı. 1932 yılında Milletler Cemiyetine de girilmiş uluslararası iş birliğine açık olunduğu gösterilmiştir.[125]

Tüm bu ilkelerin dışında, Türkiye ulusal çıkarlarını ilgilendiren konuların gerçekleşmesi için ısrarcı ve aktif bir politika da izlemiştir. Boğazlar ve Hatay sorunlarının çözümü sırasında takındığı tutum bununla da ilgilidir. Ayrıca Silahsızlanma ve Briand-Kellog Paktı konusundaki duyarlılığı ile Balkan Antantı ve Sadabat Paktı'nın ortaya çıkmasında oynadığı rol, Türkiye'nin izlediği aktif dış politika anlayışının bir sonucudur.[126]

ATATÜRK'ün dış politikasını yürütürken üzerinde titizlikle durduğu bir başka ilke de eşitlik ilkesi olmuştur. Türkiye diğer egemen devletlerle her alanda eşit olmalıydı. Bu ilkeye ters düşen kapitülasyonların kabul edilmemesi, Millî Mücadele'nin en temel hedeflerinden biri olmuştur. İtilaf devletleriyle yapılan her antlaşmada bu ilke temel referans noktası olmuştur. Londra Konferansı sırasında TBMM'nin temsilcisi Bekir Sami Bey'in İtilaf devletleri ile yaptığı antlaşmaların TBMM tarafından kabul edilmemesinin asıl nedeni de anlaşma yapılırken bu ilkenin göz ardı edilmesidir.[127]

---

[121] Soysal; s. 1077.
[122] Bayülken; s. 32.
[123] Akarslan; s. 137.
[124] Oran; s. 48.
[125] Sander; s. 154 - 155.
[126] Gönlübol - Kürkçüoğlu; s. 18.
[127] Akşin; s. 35 - 37.

Sonuç

Millî Mücadele'nin lideri ve yeni Türk Devleti'nin kurucusu olan, ATATÜRK hiç şüphesiz, kendisini diğer bireylerden farklı kılan ve lider olmasını sağlayan birtakım kişisel özelliklere sahiptir ve bu özelliklerinin yeni Türk Devleti'nin kuruluşunun her aşamasında belirleyici olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda, ATATÜRK'ün kişilik ve liderlik özelliklerinin Türk dış politikasının ilkelerinin belirlenmesinde de etkili ve belirleyici olduğu söylenebilir.

ATATÜRK iki savaş arası dönemin liderlerinden biridir. Bu dönem aslında bir anlamda liderler çağıdır ve ATATÜRK'le aynı dönemde yaşamış başka liderler de vardır. İtalya'da Mussolini, Sovyet Rusya'da Stalin, Almanya'da Hitler bunlar arasında en bilinenleridir. ATATÜRK de dâhil olmak üzere bu liderlerin hepsi karizmatik liderlerdir. Ancak ATATÜRK'ü bu liderlerden farklı kılan özelliği onun aynı zamanda akılcı bir lider olmasıdır. Dolayısıyla ATATÜRK hem karizmatik hem de rasyonel bir liderdir. Bu nedenle de adı geçen liderlerin tarihteki sonları ve günümüzdeki algılanışları açısından değerlendirildiğinde ATATÜRK hepsinden çok farklı bir yerde durmaktadır. Çoğu devletlerinin iç politikasında büyük sıkıntılar yaşandığı bir dönemde ortaya çıkan bu liderler, yaşanan sıkıntıları aşmak için milletlerinden yetki almışlar ve bu yetkilerini diğer bir deyişle güçlerini dış politikada da kullanmışlardır. ATATÜRK bu konuda da diğerlerinden farklı özellikler sergilemiş, özellikle de onun milleti için ulaşmayı düşündüğü hedefler, kurduğu hayaller başka milletlerin kâbusu olmamıştır.

Millî Mücadele sırasında doğuda Bolşevizm, Batı'da emperyalizm arasında kalan Türkiye'nin tam bağımsız bir devlet olarak kurulması mücadelesine şahit olunurken iki savaş arası dönemde ise faşizmin tehdidi altındaki Türkiye'nin bağımsızlığının korunması mücadelesi, bu dönemin en dikkat çekici dış politika özelliğidir. Bunun dışında Lozan Barışı sonrasında Türkiye'nin tanıtılması, Lozan'dan artakalan sorunlarının çözümlenmeye çalışılması ya da istenildiği gibi çözümlenemeyen sorunların kendi lehine çözümlenmesi uğraşısı da ATATÜRK döneminin ayrıca göze çarpan dış politika gelişmeleridir.

ATATÜRK'ün dış politika anlayışı; millî, ulusal çıkarları gözeten gerçekçi yapısı ve maceraya dayalı politikalardan uzak durmak durması olmuştur. Dış politikasını yürütürken ön yargılardan sıyrılmıştır. Saldırgan ve yayılmacı bir dış politika anlayışına sahip olmamıştır. Kendi devletinin iç işlerine karışılmasını istemezken başka devletlerin iç işlerine de karışmamıştır. Ayrıca çok yönlü ve bağımsız bir dış politika anlayışını benimsemiştir. Daha açık bir deyişle herhangi bir devletin yönlendirmesi ya da baskısı olmaksızın, tamamen ulusal çıkarlar doğrultusunda, bağımsız bir şekilde dış politika tercihlerinde bulunmuş ve bu tercihlerinde de başarılı olmuştur. Böylelikle dış politikada barışçı, güvenilir ve tutarlı bir çizgi izlemiştir.

Kaynaklar

AKARSLAN, Mediha; Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve ATATÜRK, 2. Baskı, İstanbul, 1995.

AKŞİN, Aptülahat; ATATÜRK'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, 1991.

AKŞİN, Sina; "ATATÜRK'ün Dış Siyaset Modeli", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Yay. Haz.: İsmail Soysal, Ankara, 1999.

ALTAY, Fahrettin; 10 Yıl Savaş ve Sonrası, İstanbul, 1970.

ARMAOĞLU, Fahir H.; ATATÜRK Diplomasisi, Sümerbank Özel Sayı.

ARMAOĞLU, Fahir; "Tarihî Perspektif İçinde Misakımillî'nin Değerlendirilmesi", ATATÜRK Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

ARSLAN, Süleyman; "ATATÜRK'ün Devlet Adamlığı Vasfı", ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, C XII, S 34-36, Ankara, 1996.

ARSLANTÜRK, Amman; Sosyoloji - Kavramlar - Kuramlar - Süreçler, İstanbul, 2000.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri; C I-III; ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK Araştırma Merkezi, 5. Baskı, Ankara,1997.

ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri; Ankara, 1991.

Atatürkçülük, Birinci Kitap; ATATÜRK'ün Görüş ve Direktifleri, Ankara, 1982.

ATAY, Falih Rıfkı; Babanız ATATÜRK, Bayrak, Atatürkçülük Nedir? ATATÜRK Ne İdi?, İstanbul, 1990.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet; Nükte, Fıkra ve Çizgilerle ATATÜRK, Üçüncü Kitap, İstanbul, 1955.

BAYKAL, Adnan Nur; Yöneticiler için Yeni Bir Bakış Açısı Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Liderlik Sırları, 13. Baskı, İstanbul, 1999.

BAYUR, Hikmet; ATATÜRK Hayatı ve Eseri I, Ankara, 1990.

BAYÜLKEN, Ü. Halûk; "ATATÜRK İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", ATATÜRK Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

BERKES, Niyazi; Türk Düşününde Batı Sorunu, İstanbul, 1975.

BORAK, Sadi; Bilinmeyen Yönleriyle ATATÜRK, İstanbul, 1996.

CÜCELOĞLU, Doğan; İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları, 6. Basım, İstanbul, 1996.

ÇANKAYA, Necati; ATATÜRK'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri, İstanbul, 1985.

ÇAYCI, Abdurrahman; Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, Ankara, 2002.

ÇETİNKAYA, Necati; ATATÜRK'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri, İstanbul, 1985.

DANKWART, A. Rustow; "Devlet Kurucusu ATATÜRK", Prof. Dr. Yavuz ABADAN'a Armağan, AÜ SBF Yay., Ankara, 1969.

DAVER, Bülent; Siyaset Bilimine Giriş, Ankara, 1993.

DELİVELİ, Ömür; Yönetimde Yeni Yönelimler Bağlamında Lider Yöneticilik, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010.

DOĞAN, İzzettin; ATATÜRK'ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı, Çağdaş Düşüncenin Işığında ATATÜRK, 2. Baskı, İstanbul, 1986.

EKREM Memiş - KÖSTÜKLÜ; Nuri; Yeni ve Yakın Çağ'da Türk Dünyası Tarihi, 3. Baskı, Konya, 2002.

EROĞLU, Hamza; "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", Atatürkçü Düşünce, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

ERTAN, Temuçin Faik; "ATATÜRK'ün Dış Politika İlkeleri", Gölbaşı Eğitim ve Kültür Dergisi, Gölbaşı İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü, Sayı: 2, Ocak - 2005.

FEYZİOĞLU, Turhan; "ATATÜRK'ün Dış Politikasının Özellik, İlke ve Amaçları", ATATÜRK Türkiye'sinde Dış Politika Sempozyumu, İstanbul, 1984.

GAULIS, Berthe G.; Çankaya Akşamları, Çev.: A. Gökçe Bozkurt, İstanbul, 2006.

Gazi Mustafa Kemal; Nutuk-Söylev, 4. Baskı, ATATÜRK Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., C I. II, Ankara, 1999.

GÖKÇEN, Sabiha; ATATÜRK'le Bir Ömür, 3. Basım, İstanbul, 2000.

GÖNLÜBOL, Mehmet; "ATATÜRK'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", ATATÜRK Yolu, ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1995.

GÖNLÜBOL, Mehmet - KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; "ATATÜRK Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", ATATÜRK Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

GRANDA, Cemal; ATATÜRK'ün Uşağı, Ankara, 2007.

GÜREL, Şükrü S.; "Türk Dış Politikası (1919-1945)", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C 2, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y.

GÜRER, Turgut; ATATÜRK'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, 3. Baskı, İstanbul, 2007.

Hüsrev Gerede'nin Anıları; Haz.: Sami ÖNAL, 3. Baskı, İstanbul, 2002.

IRMAK, Sadi; "ATATÜRK'ün Dış Politika İlkeleri", Atatürkçü Düşünce, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s. 1089.

IRMAK, Sadi; ATATÜRK Bir Çağın Açılışı, İstanbul, 1984.

İMER, Cahit; ATATÜRK'ten Seçme Sözler, 3. Baskı, İstanbul, 1989.

İNAN, Afet; ATATÜRK Hakkında Hatıralar ve Belgeler, 5. Baskı, İş Bankası Yay., İstanbul, 2007.

İNAN, Arı; Tarihe Tanıklık Edenler, İstanbul, 1997.

İNAN, M. Rauf; ATATÜRK'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları, Ankara, 1983.

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar ATATÜRK'le Beraber, C I, 3. Baskı, Ankara, 1988.

KOCATÜRK, Utkan; ATATÜRK'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1999.

KONGAR, Emre; Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından ATATÜRK, İstanbul, 2005.

KONGAR, Emre; İnsanı Yönlendirme ve Sosyal Hizmetler, Ankara, 1978.

KURAN, Ercüment; "ATATÜRK ve Türkiye'nin Modernleşmesi", Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ankara, 1981.

KUTAY, Cemal; ATATÜRK'ün Son Günleri, İstanbul, 1981.

OKYAR, Fethi; Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Tarih Yay, b.y.y., b.t.y.,

ORAN, Baskın; "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", Türk Dış Politikası, Ed.: Baskın Oran, C I, İstanbul, 2001.

OZANKAYA, Özer; Dünya Düşünürleri Gözüyle ATATÜRK ve Cumhuriyeti, İstanbul, 2000.

ÖZALP, Kâzım - ÖZALP; Teoman; ATATÜRK'ten Anılar, Ankara, 1992.

ÖZBUDUN, Ergun; "Siyasi Lider Olarak ATATÜRK", Atatürkçü Düşünce, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

ÖZSOY, Muzaffer; "Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından ATATÜRK", Çağdaş Düşüncenin Işığında ATATÜRK, 2. Baskı, İstanbul, 1986.

ÖZSOY, Muzaffer; "Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından ATATÜRK", Çağdaş Düşüncenin Işığında ATATÜRK, 2. Baskı, İstanbul, 1986.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir; ATATÜRK Kimdir? ATATÜRK'ün İnsanlığı, C 2, Ankara, 2005.

SANDER, Oral; Türkiye'nin Dış Politikası, 2. Baskı, Ankara, 2000.

SARAY, Mehmet; ATATÜRK ve Türk Dünyası, Ankara, 1995.

SARI, Ergun; ATATÜRK'le Konuşmalar, İstanbul, 1981.

SOYSAL, İsmail; "ATATÜRK'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", Atatürkçü Düşünce, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 1992.

SÖNMEZOĞLU, Faruk; İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, İstanbul, 2011.

TUNAY, Bekir; "ATATÜRK'ün Üstün Kişiliği", ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, C I, S 2, 1984, 1985.

TUNAYA, Tarık Zafer; Devrim Hareketleri İçinde ATATÜRK ve Atatürkçülük, 2. Baskı, Ankara, 1981.

TUNCER, Hüner; Atatürkçü Dış Politika, İstanbul, 2008.

TÜFEKÇİ, Gürbüz D.; ATATÜRK'ün Düşünce Yapısı, Ankara, b.t.y.,

Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım IV. Kitap; İstiklal Harbi'nin Son Safhası (18 Eylül 1922: 1 Kasım 1923), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay. Seri No.: 1, Ankara, 1969.

TÜRKER, Bahtiyar; Liderlik, Ankara, 2004.

UZUN, Hakan; "Çeşitli Yönleriyle ATATÜRK", *GEFAD, (Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi)*, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı II, C 29, 2009.

UZUN, Hakan; "Dünyaya Bir Noel Armağanı: Türkiye'nin 1933'te Uluslararası Afyon Kontrolü Anlaşması'nı Kabulü", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C XI, Sayı: 2, Güz 2009.

UZUN, Hakan; "Nutuk'a Göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Kişilik Özellikleri ve Liderlik Vasıfları", *ATATÜRK Yolu*, Yıl 16, C 8, S 31-32, Ankara, 2005.

ÜLKÜMEN, Hamdi; Hümanist ATATÜRK, İstanbul, b.t.y.

ÜLMAN, Halûk; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C XXIII, Eylül 1968, Ankara, 1968.

Yakınlarından Hatıralar; İstanbul, 1955.

YILMAZ, Mustafa; "ATATÜRK Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938), Türkler, C 16, Ankara, 2012.

YÜCEBAŞ, Hilmi; ATATÜRK'ün Nükteleri-Fıkraları-Hatıraları, 2. Baskı, İstanbul, 1973.

TÜRK ORDUSUNUN MODERNLEŞME SÜRECİ

Prof.Dr.Esat ARSLAN*

Özet

Tarihten günümüze Türkiye'nin köklü, kurumsallaşma açısından güçlü ve önemli kurumlarından biri olan Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk toplumun modernleşme sürecinde merkezî bir kurum olma niteliği ile de önem kazanmıştır. Türkiye'de modernleşmenin kökleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemine doğru uzanmakla birlikte, sistematik ve bütünsel anlamda gerçek bir modernleşme süreci, Kemalist düşünce sisteminin eylemselliğe bürünmesi ile başlamıştır da denilebilir. Bu cümleden olmak üzere bu durumun ortaya çıkmasında Türk modernleşmesine yön ve biçim veren devletçi seçkinlerin büyük ölçüde Türk Silahlı Kuvvetlerinin bünyesinden çıkmış olmasının da payı büyüktür. Yadsınamayan bir gerçek; Batı'nın akılcı, bilimsel ve çağdaş değerlerinin Türk toplumunda ilk önce genç subaylar ve askerî okul öğrencileri arasında yaygınlaşmaya başlamış olduğu olgusudur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki özellikle III. Selim ve II. Mahmut dönemindeki Batılılaşma çalışmaları; toplumu modernleştirmekten ziyade, Türk ordusunu eğitim, teknoloji ve yapı bakımından Avrupa orduları benzeri bir ordu yaratmak olarak algılanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de proto-modernleşme süreci de ilk olarak askerî alanda, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde başlamıştır. Bu anlayış doğrultusundaki çabaların doğal sonucu olarak da Batı normları ve değerleri Türk toplumuna ilk kez ordu üzerinden girmiştir. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik yapısını yenileştirme amacına yönelik çabalar bu şekilde başlamıştır.

Askerî alandaki yenileşmeye koşut olarak toplumsal ve kültürel alana da yayılmaya başlayan proto-modernizasyon, Islahat Fermanı'nı takip eden yıllarda, Batı tarzı askerî, tıbbi ve yönetsel akademiler açılmasıyla bütüncül bir biçime dönüşmüştür. 23 Aralık 1876 tarihinde "Anayasal Monarşi"ye geçişi gerçekleştiren II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimi, diyalektik bir şekilde özellikle genç askerler ve askerî okul öğrencilerden oluşan İttihat ve Terakkî Cemiyetinin kurulmasına yol açmıştır. II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı II. Anayasal Dönem'i tekrardan sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, partileşme sürecine girmesi ve Büyük Savaş'ın Osmanlı Devleti üzerindeki yenilgiyle gelen ağır bilançosu devletin sonunu da hazırlamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'yla terhis edilen Türk ordusu mensupları, Kurtuluş Savaşı'nda düzenli orduya geçiş örgütlenmesi ve "Topyekûn Savaş" *(Der Total Kriegl)* öğretisinin yarattığı dinamizmle halkı örgütleyerek XX. yüzyılın ilk halk kurtuluş savaşımını gerçekleştirmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla reorganizasyon ve modernleşme çalışmalarına önem veren Türk ordusu, bölgede caydırıcı bir güç olarak Cumhuriyet'in sağlam temellere oturtularak demokrasinin pekiştirilmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu olgunun en önemli kazanımı İkinci Dünya Savaşı'na girmemek olarak tecelli etmiştir. 1 Temmuz 1949 tarihinde modern Türk ordusunun kurulması sonrası Batı'yla ilişkilerini arttıran ve BM üyesi olarak katıldığı Kore Savaşı'nda kendisini Batı'ya kabul ettiren Türk Silahlı Kuvvetleri, 1952 yılında NATO'ya kabul edilmiş ve bundan sonra köklü modernleşme ve yeniden yapılanma çalışmalarına büyük bir hız vermiştir. Özellikle Kafkas sınırı boyunca üstlenmiş olduğu savunma ağırlıklı rolü nedeniyle NATO'nun ikinci ve dünyanın 5. büyük ordusu olan Türk ordusunu Soğuk Savaş döneminde NATO'nun ABD ve İngiltere'den sonra üçüncü önemli aktörü durumuna getirmiştir. Soğuk savaş sonrası uluslararası krizlere ve çatışmalara karşı geliştirilen uluslararası barışı destekleme harekâtlarında da Türk Silahlı Kuvvetleri etken bir unsur olarak yer almıştır.

Bu bildiri kapsamında, Osmanlı'dan günümüze modernleşme çalışmaları bağlamında Türk Silahlı Kuvvetlerinin yeri ve rolü irdelenecek ve bu kapsamda çıkarımlarda bulunulacaktır.

Abstract

Turkish Armed Forces, as one of the deep-rooted, strong and significant institutions of Turkey in terms of institutionalization, has also gained importance with its quality as a central institution during the modernization process of Turkish society. Although the roots of modernization in Turkey date back to the last period of the Ottoman State, we can say that a

* Çağ Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Yenice / Mersin; e-posta: esat@cag.edu.tr

real modernization process in systematic and integral terms has started with the actualization of the System of Kemalist Thought. Deriving from this point, the statist elite, directing and shaping Turkish modernization, arose mostly from the body of Turkish Armed Forces. It is an undeniable fact that the rationalist, scientific and modern values of the West first started to become widespread among young officers and military cadets. The modernization activities in the last periods of the Ottoman State, especially during the time of Selim III and Mahmoud II, were perceived as the restructuring of the Turkish Army as an equal of European armies in terms of education, technology and organization, rather than the modernization of society. When evaluated from this viewpoint, the modernization process in Turkey first began in military field during the period of Selim II and Mahmoud II. As a natural result of the efforts in parallel with this understanding, Western norms and values were first introduced to Turkish society by the Army. After the abolition of the Janissary Corps, the efforts aiming to modernize the political and economic structure of the Ottoman State thus made a start.

In parallel with the innovation in the military field, the modernization beginning to diffuse into the social and cultural area as well turned into an integrated modernization model together with the opening of Western-style military, medical and administrative academies in the years following the Islahat [Reforms] Edict. The oppressive governance of Abdulhamid II, who had fulfilled the transition to the "Constitutional Monarchy" on 23 December 1876, led to the establishment of the Committee of Union and Progress, which was dialectically comprised of especially young soldiers and military cadets. The politization process of the Committee of Union and Progress, which had restored the Second Constitutional Period against the oppressive governance of Abdulhamid II, and the heavy burden of the Great War on the Ottoman State due to the defeat, had brought about the end of the State. The members of the Turkish Army, who were disbanded in compliance with the Armistice of Mudros, waged the first public liberation war of the twentieth century together with the dynamism created by the organization for the transition to a regular army during the Turkish War of Independence and the doctrine of "the Total War" (*Der Total Kriegl*).

Having attached importance to the reorganization and modernization activities along with the foundation of the Republic of Turkey, the Turkish Army, as a deterrent power in the region, also played a significant role in the establishment of a sound basis for the Republic and the strengthening of democracy. The most noteworthy acquisition of this phenomenon occurred as the abstention from entering into World War II. Turkish Armed Forces, increasing its relations with the West after the establishment of the modern Turkish Army on 1 July 1949 and receiving acceptance from the West during its participation in the Korean War as a member of the UN, was welcomed into NATO in 1952, and gave a great impetus to deep-rooted modernization and restructuring activities as of that date. Especially the mostly defensive role it assumed along the Caucasian border brought Turkish Army, the second greatest of NATO and the fifth greatest army of the world, to the position of the third most significant actor of NATO after USA and Britain during the Cold War era. Turkish Armed Forces also took part actively in international peacekeeping operations against international crises and conflicts after the Cold War.

This paper examines the UNOSOM II, KFOR, ISAF missions of the Turkish Armed Forces, which has participated in peacekeeping operations at different levels and categories in many places of the world ranging from Kosovo to Afghanistan, from Lebanon to East Timor, and from Bosnia-Herzegovina to Georgia. It furthermore makes inferences within the context of modernization activities.

1. Modernleşme Kuramı ve Olgusu

Fransız Büyük Devrimi'nden itibaren Modernleşme *(Modernization)* sözcüğü yaygın bir biçimde kullanılmış olmasına karşın, bu kavramın bir kuram olarak kullanılması İkinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Savaşın yıkıntıları arasında yaşamsal bir hayatiyet bulan sosyal bilimciler, yeni siyasi ve ekonomik gelişmelerin yarattığı gereksinimlere karşı "Modernleşme *(Modernization)"* kavramını kuramsallaştırmışlardır. Bilinenin aksine aslında kuram bu gelişme ve ihtiyaçlar çerçevesinde Batı'nın kendi dışında kalan

toplumlara bakışını da yansıtmaktadır. Bu bakış açısı bireysel bakımdan geleneksel kabul ve yaşama tarzının terk edilip bunların yerine daha yeni, daha geniş kitleler tarafından benimsenmiş bir yaşama biçimini kabul etmek olarak anlaşılabilmektedir. "Bu kuramın algılanmasında en önemli ölçüt ise 'çağdaşlık ya da çağ dışılığın' toplum tarafından benimsenmesinin yaygınlaşma sürecidir." Toplum çağdaşlık yönündeki gelişimini evrimsel süreçte mutlaka bulur ancak bu süreç toplumun lokomotifi aydınlar tarafından hızlandırıldığı, daha doğru bir deyişle devrimsel bir sürece doğru evrildiğinde sorunsallık kendini daha da belli etmektedir. Çağdaşlık yönündeki bu evrimsel süreç hızlandırıldığında toplumun büyük kısmı bu süreci vesayetçi denetim ya da jakobenistlik olarak algılama eğilimdedir. Oysa toplumsal olarak belirli bir derece statikleşmiş yerleşik ilke, kuram ve kurumların yerine yeni, görece olarak daha güçlü kabul edilen ilke, kuram ve kuruluşların oluşturulması olarak kabul edilmektedir.

Modernleşme özgül bir değişmeyi değil fakat birbiriyle iç içe geçmiş dönüşüm süreçlerinin bir yumağını ifade etmektedir. Ancak Türkiye'de modernleşme olgusu Batılılaşma ile karıştırılıp biri yekdiğeri yerine kullanıldığından bu durum kavram karmaşasını da beraberinde getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı Devleti'nde yapılanlar iyileştirme *(Islahat)*, düzenlenme *(Tanzimat)* ve Batılılaşma; Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yaşanılanlar ise modernleşme olarak kategorize edilebilir.

2. Osmanlı Devleti'nde Birinci Meşrutiyet'e Kadar Askerlik Alanında İyileştirme, Düzenlenme ve Batılılaşma Çalışmaları

Osmanlı Devleti 1699'da, Avusturya ve müttefikleriyle imzaladığı Karlofça Antlaşması'yla ilk defa toprak yitirmiştir. Karlofça Antlaşması'nın imzalanması, Osmanlı Devlet ve fikir adamlarının bazılarının devletin Batı karşısında gerilediğinin idraki içerisine girdiklerini göstermektedir.[1] Bu algı düzeyine örnek olarak Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile ilk Müslüman matbaasını kuran Müteferrika İbrahim Efendi bunların en başında olmuşlardır. Onlar devletin varlığını korumak için Batı yönünde bir kültür değişmesine kısaca Batılılaşmanın gereğine inanmışlardır. Bu yüzden de Osmanlı Devleti yöneticileri 1718 yılında askerî kurumların Batı örneğinde düzenlenmesine girişmişlerdir. Ancak gerçekleştirilen iyileştirme hareketleri, yetersiz kalması sebebiyle savaşlarda Osmanlı Devleti'nin yenilmesini engelleyememiştir. Nitekim 1768'de Çarlık Rusyası'na karşı açılan savaş bir İslam ülkesi olan Kırım'ın terkine canından can kopartırcasına rıza gösteren 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla sona ermiştir. İlk defa Müslüman toprağının yitirilmesi karşısında yitirilen topraklarda bırakılan Müslüman halkın, kazanılmış haklarının kaldıkları yerlerde gözetilmesi karşılığında bu antlaşmayla mütekabiliyet esasına göre Çarlık Rusyası da Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Ortodoks Slavlar için aynı ayrıcalıkları elde etmiştir. İşte bu nedenle Batılı oryantalistler Osmanlı Devleti'nin parçalanması demek

[1] Ercüment Kuran; Türkiye'nin Batılaşması ve Milli Meseleler, Ankara, 1994, s. 21 - 22.

olan "Doğu Sorunu"nu *(Şark meselesi, Eastern Question)* bu tarihte başlatmayı yeğlemektedirler. Ancak bu durumun idraki içerisinde bulunan Osmanlı Devleti yöneticileri, askerlik alanındaki iyileştirmenin yanı sıra, diğer kurumların da Batı tarzında değiştirilmesine gerek duymaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda girişilen yenileşme hareketlerinde örnek olarak alınan, Rus Çarı Büyük Petro'nun *(Deli Petro)* Rusya'da gerçekleştirdiği yenileşme hareketleri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda Batı örneğine göre açılan ilk askerî eğitim kurumları topçu sınıfındaki askerlerin teknik bilgilerle yetiştirilmesini amaçlayan Humbarahane ve Hendesehane olmuştur. Baron de Tott'un kurduğu modern topçu birliği ve ona bağlı olarak çalışan Hendesehane, III. Selim'in hükümdarlık yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür. III. Selim gerçekleştirmeyi tasarladığı ıslahatta Fransa'yı örnek almıştır.[2] Ancak unutmamak gerekir ki aslında örnek alınan Büyük Petro'nun "Yeni Düzen Hareketi"dir. Bu hareket irdelendiğinde öncelikle bugün dünyanın en eski ve saygın bilimsel kurumlarından biri olan ve bugüne kadar yirmiye yakın üyesi Nobel ödülü kazanmış olan Rusya Bilimler Akademisinin kurulmuş olması çarpıcı bir saptamadır. Rus Çarı bu hareketiyle kısaca geleceğin bilimde olduğunu görmüş ve göstermiştir. Rusya'da başarıya ulaşan yenileşme hareketlerinin Osmanlı Devleti'nde tutmamasının nedenlerinden birinin "Yenilikler dine uygun değildir." bahanesiyle ayaklanarak bunları ortadan kaldıran gerici grupların olması gösterilebilir. Bir başka deyişle her düzenlenme ve iyileştirme hareketi karşısında irticai hareketleri bulmuştur da denilebilir. Hristiyan dinine mensup Rusya'da yapılan yenilikler, yine Hristiyan Avrupa'dan alındığı için tepki çekmemiştir. Osmanlı Devleti'nde Avrupa'dan esinlenilerek yapılan yenilikler, başta askerlik alanında olmak üzere hep teknik alanda olmuştur. Avrupa'da, teknik gelişmeyi sağlayan kültür, sanat, edebiyat ve düşün alanındaki yenilikler ise dikkate bile alınamamıştır.

III. Selim'in 1792 tarihinde başlattığı Rusya'dan mülhem Yeni Düzen "Nizam-ı Cedid" hareketini, 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra II. Mahmut'un ıslahatı takip etmiştir.

III. Selim'in yeni kurduğu orduya yeni düzenden esinlenerek "Nizam-ı Cedid Ordusu" adı verilmiştir. Piyade taburlarının özel üniformalı subayları ve erleri bizzat III. Selim'in kontrol ve denetiminde, 1792 Nisan'ında, İstanbul'un Avrupa yakasında Levent Çiftliğinde, Batı tarzında askerî eğitime başlayarak Ağustos ayında inşası tamamlanan kışlaya yerleşmişlerdir. Batı tarzındaki talimler dört Fransız subayın kumandasında yapılmıştır. Kıtaların masrafını karşılamak üzere, 1793 Mart'ında "İrad-ı Cedid Defterdarlığı" meydana getirilmiştir. 1799 Kasım'ında ise Üsküdar yakınında Selimiye'de yeni bir alay teşkil olunmuştur. Bu birlik Anadolu'da kurulacak Nizam askerinin merkezi olarak düşünülmüştür. Nitekim Ankara, Bolu, Kastamonu,

---

[2] İsmail Hakkı Uzunçarşılı; "Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleri", TTK Belleten, S 5 - 6, Ocak - Nisan 1938, s. 191 - 246.

Kayseri ve diğer yerlerde Nizam askeri talime başlamıştır. Rumeli'de teşkil olunanlarla birlikte, 1806 yılı sonunda Nizam-ı Cedit askerinin sayıları 1.590 subay ve 22.685 ere yükselmiştir.[3] Bu çalışmalara koşut olarak Yeniçeri ordusunda da ıslahat yapılarak ocaklı askerlere de çağdaş silahların kullanılışı öğretilmeye başlanılmıştır.

Ne var ki ordunun teknik sınıflarına da büyük önem veren Padişah bütün dikkatini Nizam-ı Cedid üzerinde toplamıştır. III. Selim zamanında yeni oluşturulan ordunun subay ihtiyacını karşılamak amacıyla 1795 yaz aylarında topçu ve istihkâm subayı yetiştirmek üzere Mühendishane-i Berri Hümayun İstanbul'un Eyüp semtinde açılmıştır. Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdinde gayriresmî temsilcisi olan Descorches'un çabası sonunda, Topçu Binbaşı Aubert, İstihkâm Binbaşı Monnier ve İstihkâm Yüzbaşı Mazurier İstanbul'a gelerek yeni açılan mühendishanede çalışmaya başlamışlardır.[4] 1773'ten beri faaliyette bulunan ve Osmanlı donanmasına deniz subayı yetiştiren "Mühendishane-i Bahrî- i Hümayun"da 1796'da gemi inşaatı bölümü açılmıştır. Bu okulda Fransız Mühendis Le Brun ders vermiş, Tersane-i Amirede de Fransız ustaların başında gemi inşa etmiştir. 1796 ile 1798 yılları arasında üç ambarlı üç savaş gemisinin yapımı tamamlandı.[5] Fransız büyükelçisi Dubayet, 1796 Ekim'inde, yüksek rütbeli subaylarla birlikte İstanbul'a gelmiş; iki ay sonra da iki firkateyn, askerî uzmanlar ve tam teçhizatlı yirmi top getirmiştir. Hafif topçu birliğinin gelişi Türk devlet adamlarını çok memnun etmiştir.[6] Bir sayı vermek gerekirse III. Selim devrinde Osmanlı Devleti'nde altı yüz kadar yabancı teknik uzman görevli bulunmuştur, denebilir.[7]

Bu hareket bile kısa zamanda meyvesini vermiş, Napolyon Savaşları sırasında Osmanlı Devleti 1798 yılında iki "Müşterek ve Birleşik Görev Gücü"nde yer almış, görevlerini başarıyla icra etmiştir. Bunlardan birincisi 1798 tarihinde Rus Amiral Fedor Fedorovich Ushakov'un (1744-1817) komutasındaki Karadeniz Rus donanmasıyla Türk donanmasının birleşik donanma teşkil edilmesi ve sonrasında İtalya sularında birçok muharebeden sonra "Korfu Adası"nın alınmasında yapmış olduğu olumlu katkıdır. İkincisi ise yine 1798 yılında Cezzar Ahmet Paşa'nın İngiliz donanması ile birleşik

---

[3] Stanford J.Shaw; Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1808, *(Eski ve Yeni Arasında III. Selim Yönetimi Altında Osmanlı Devleti)* Cambridge, 1971, s. 132.

[4] E.de Mercere; Une Ambassade a Constantinople, La Politique Oriantale de la Révulutions Française, *(Fransız Devrimi'nin Doğu Politikası, İstanbul'da Bir Büyükelçi)* Paris, 1927, C I s. 269-291 Aktaran Ercüment Kuran; s. 53.

[5] Shaw, s. 158.

[6] İsmail Soysal; Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasisi Münasebetleri, 1789-1802, Ankara, 1964, s. 151-159.

[7] Ercüment Kuran; s. 53.

olarak yeni kurulan Nizam-ı Cedid ordusuyla Napolyon'u yenmiş olduğu "Akkâ Muharebesi"dir. [8]

II. Mahmut, Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" adı ile yeni bir askerî düzen kurunca bu ordunun hekim ihtiyacı ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine, 1826 yılında askerî hekim yetiştirmek amacıyla "Tıbhane-i Amire" ve "Cerrahhane-i Mâmûre" adlı bir tıp okulu açılmıştır. Okulun adı daha sonra 1838 yılında "Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne" olarak değiştirilmiştir. İşte bu okul bugünkü "Gülhane Askerî Tıp Akademisi"nin (GATA) temelini de oluşturmuştur. Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde 1849'da açılmış olan Baytar Sınıfı (Veterinerlik Bölümü), 1906 yılında Askerî Tıbbiye ile birleştirilmiştir.

Ayrıca yine II. Mahmut'un fermanı ile 1834 yılında kuruluş çalışmalarına başlanan Mekteb-i Harbiye ise 1 Temmuz 1835 tarihinde Maçka'da Padişah'ın da katıldığı bir törenle eğitim ve öğretime başlamıştır. Harp Okulu, başlangıçta dokuz sınıflıklı ve lise seviyesinde düşünülmüş ve iki yılık bir eğitimin sonunda başarılı sayılanlar da subay nasbedilmişlerdir. Daha sonra dört yıla çıkarılarak bir yüksek okul hâline getirilen Harp Okulunda eğitim sonunda üstün başarı gösteren öğrenciler yüksek kısıma, diğerleri orta kısıma (idadi) alınmıştır. Galip Paşa'nın okul komutanlığı döneminde, ortaöğretimde ders vermek için "Askerî Öğretmen" sınıfı kurulurken Süleyman Paşa'nın komutanlığı sırasında piyade ve süvari sınıflarının eğitimi için Fransa; topçu sınıfının eğitimi için de Prusya harp okullarının metotları kabul edilmiştir.

Bütün bu iyileştirme ve düzenlenme önlemlerine karşın Osmanlı Devleti'nin gerilemesi durmamıştır. Eski düzenin yanında yeninin yeterli olamaması nedeniyle yabancı devletlerle yapılan savaşların başarısızlıkla sonuçlanmasından başka, padişahın orduları 1832 ve 1839'da ayaklanan Mısır valisinin kuvvetlerine yenilmişlerdir. Avrupa'yı tanıyan devlet adamları Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemenin çaresinin düşünce alanında da ıslahat yapılmasında olduğunu açık seçik görmüşlerdir. Mustafa Reşit Paşa'nın 1839 Kasım'ında Gülhane'de okuduğu Hatt-ı Hümayun ile Osmanlı Devleti'nde Tanzimat hareketi başlamıştır. Mustafa Reşit Paşa, onun 1858'de ölümünden sonra da Âli ve Fuat Paşalar Avrupa yasalarından tercüme edilmiş ceza ve ticaret kanunları çıkarmışlar, "Sivilizasyon" olarak adlandırdıkları Batı sosyal yaşamı ve âdetlerini benimsemişlerdir. Batılı hayat tarzı Osmanlı toplumuna daha II. Mahmut'un son yıllarında girmeye başlamıştır. Yeniçeri Ocağı kaldırılınca Mehter Takımının yerini Batı musikisi çalan bando almış, sarayda Avrupa piyesleri oynayan tiyatro kurulmuş, padişah ve memur zümresi eski kıyafetlerini bırakarak fes, redingot ve setre pantolon giymişlerdir. Yeniçeri Ocağı bütünüyle tahrip edildiği için örneğin Mehter Takımının repertuar partisyenleri gibi tüm bırakıtları da yok edilmiştir.

---

[8] Esat Arslan; "Acre" Combat Case in The Middle East Section of Napoleonic Wars, *(Napolyon Savaşlarının Doğu Bölümünde Akka Muharebesi Alan Araştırması)* Porto, 2009, s. 2 - 9.

Devlet erkânın evlerine masa, iskemle girmiş; sofrada çatal ve bıçak kullanılmaya başlanılmıştır.

1853'te Kırım Savaşı'nın çıkmasından sonra Osmanlı Müslümanlarının Avrupalılarla ilişkileri arttı. Padişah Abdülmecit bir yabancı elçinin verdiği baloyu şereflendirdiği gibi Müslüman erkekler de Beyoğlu'nda sayısı çoğalan kafeşantanlara çekinmeden gider olmuşlardır. Önce Saray çevresini etkileyen Batı yaşayış biçimi sonraları paşa ve efendi konaklarına yayılmıştır.

1839'dan 1876'ya kadar süren Tanzimat Devri ıslahatı, bir Batı dili öğrenmiş ve Batı medeniyetini tanımış Türk aydınlarının eseri olmuştur. Ancak "Ütopyacı Bireyciliğin" hâkim olduğu[9] bu çağın ana niteliği toplumumuza Batı taklitçiliği olarak da yansımıştır, denilebilir.

3. Birinci Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Yapılan İyileştirme, Düzenlenme ve Batılılaşma Çalışmaları

a. II. Abdülhamit ve Alman Yardım Heyeti

II. Abdülhamit, elit eğitimini düşünen Tanzimatçıların aksine elit eğitimi yanında toplumsal eğitime de özel önem vermiştir. Onun zamanında ülkenin hemen hemen her tarafında rüştiye ve idadiler, İstanbul'da önemli il merkezlerinde ve yurt dışında da yüksek okullar açılmıştır. Eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması kapsamında İstanbul'dan başka Manastır, Şam, Bağdat, Erzincan ve Edirne'de yeni askerî idadiler açılmış ancak İkinci Meşrutiyet'ten hemen önceki yıllarda da rejime karşı zararlı faaliyetleri nedeniyle kapatılmıştır. 1900'de İstanbul'da "Darülfünun-i Şahane" diğer bir deyişle ilk üniversite, 1908 yılı başında da Pekin'de Osmanlı padişahına izafeten "Darü'l-Ulûmi'l-Hamidiyye" medresesi kurulmuştur.[10] Ne var ki Sultan II. Abdülhamit fen ve teknik alanlarında Avrupa'da gelişen yeniliklere açık olduğu hâlde, Batı'nın hür düşünce ve kültür hareketlerinin ülkeye girişine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu bağlamda bir yandan halkın toplanma özgürlüğü padişah iradesiyle kısıtlanırken basın, giderek ağırlaşan sansüre tabi tutulmuştur. Liberal mahiyetteki siyasi fikirlerin yayılması ve okunması yasaklanırken Genç Türkler hafiyelerin sıkı takibine alınmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde Yeni Osmanlıların tek başına yapmış oldukları anayasalı ve meclisli yaşam istemleri 23 Aralık 1876 tarihinde I. Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Ordusu 1877-1878 Savaşı'nda Rus ordularına yenilince askerî eğitimde yeniliklere gitme fikri kuvvetlenmiş, Sultan II. Abdülhamit, bu amaçla Almanya'dan uzman subaylar istemiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı-Alman yakınlaşmasını sağlayan en önemli etken, konjonktürün de zorlaması ile Sultan II. Abdülhamit'in kişisel tercihi olmuştur. Sultan, yapmış olduğu değerlendirmede siyasi bakımdan

---

[9] Niyazi Berkes; Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, 1978, s. 374.

[10] İhsan Süreyya Sırma; "Pekin Hamidiyye Üniversitesi", Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tayyib Okiç Armağanı, Ankara, 1978, s. 159 - 170.

diğer devletlere nazaran Almanya'nın daha az tehlikeli olduğunu öngörmüş ve Avrupalı devletler arasındaki yayılmacı rekabeti de kullanarak Osmanlı coğrafyasının dağılmasını geciktirmeyi ummuştur. Sultan II. Abdülhamid, 1880 yılının Mayıs ayında, Alman Büyükelçi Paul von Hatzfeldt (1879-1881) aracılığıyla Almanya'dan bir askerî heyetin Türkiye'ye gönderilmesini rica etmiştir. Alman Başbakanı Bismarck, bu isteği 1 Haziran 1880'de Kaiser I. Wilhelm'e iletmesine karşın, Alman heyetin Türkiye'ye gelmesi ile ilgili görüşmelerin sonuçlanması ve anlaşma zemininin oluşması yaklaşık iki yıl sürmüştür. Anlaşma sağlanınca 11 Nisan 1882 tarihinde Kurmay Albay Otto August Johannes Kaehler'in liderliğinde Piyade Yüzbaşı Kamphövener, Topçu Yüzbaşı von Hobe ve Topçu Yüzbaşı Ristow'dan oluşan dört kişilik bir Alman Heyeti Türkiye'ye gelmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid, Alman Askerî Danışman Kaehler'in ölümünden sonra, 15 Ocak 1883 tarihinde Türkiye'ye gelen Berlin Harp Okulu askerî tarih öğretmeni olan Binbaşı Colmar Von Der Goltz'u *(Kolmar fon der Golç)* ferik unvanıyla 1886'da Osmanlı ordusundaki Alman Reform Grubunun başkanlığına getirmiştir.[11] Golç Paşa, Harp Okulundan başlamak üzere askerî eğitim sisteminde köklü yenilikler yapmıştır. Bununla beraber Golç Paşa, Osmanlı Devleti tarafından Krupp Askerî Fabrikasına verilen Alman silah ve araçları siparişinde en üst düzeyde rol oynamıştır.

I. Meşrutiyet diğer bir deyişle "Anayasal Monarşi"ye geçişi gerçekleştiren ancak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle kapatılan Meclis ve askıya alınan Anayasa sonrası II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimi, diyalektik bir şekilde özellikle genç askerler ve askerî okul öğrencilerden oluşan İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurulmasına yol açmıştır. Ancak, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı II. Anayasal Dönemi tekrardan sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyetinin partileşme sürecine girmesi ve Balkan Savaşlarının Osmanlı Devleti üzerindeki yenilgiyle gelen ağır bilançosu devletin sonunu da hazırlamıştır.

b. Alman Islah Heyetinin Çalışmaları

Balkan Savaşları sonrası ordunun modernizasyonu konusunda İtilaf ve İttifak devletlerinin kapısını çalan Osmanlı Hükûmeti, son derece rasyonel bir yol takip etmiş; donanmasının ıslahı için İngiltere, kara kuvvetlerinin ıslahı için Almanya ve jandarmasının ıslahı için de Fransa'dan teknik yardım istemiştir. Ancak Almanya ile imzalanan anlaşmanın gereği olarak Alman askerî heyetinin İstanbul'a gelmesi ve Liman von Sanders'in I. Kolordu kumandanlığı görevine atanması, Boğazlar konusunda stratejik çıkarları bulunan Almanya'nın da "Weltpolitik" siyasetine göre değerlendiren Rusya'nın tepkisine neden olmuştur.[12] Birinci Dünya Savaşı'na Alman Islah

---

[11] Mehmet Beşirli; II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları, http: // www. ailevadisi. net/ tarih/ 351867- iiabdulhamit- doneminde- osmanli- ordusunda- alman- silahlari. html/ Erişim Tarihi: 13 Eylül 2013.

[12] Erdem Karaca; "Türk Basınında Alman Askerî Islahat Heyeti Meselesi (1913-1914)", *[The German Committee of Military Modernization in the Turkish Press (1913-1914)],* Akademik Bakış, C 5, S 9, Ankara, Kış 2011, s. 211.

Heyetinin yapmış olduğu, eğitim, donatım, silahlanma, giydirme, levazım, iaşe, sağlık, veteriner, demir yolları, telefon, telgraf, ulaştırma, tayyarecilik ve balonculuk konusundaki seferberlik hazırlıkları ve planlama çalışmalarıyla girilmiştir. Ayrıca Almanlar bütün askerî okulların, numune alay ve talimgâhların düzenlenmesini de yapmışlardır.

c. Büyük Savaş ve Ötesi

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde de Harp Okulunun ders ve talim programında değişiklikler yapılarak Viyana, Paris, Londra, Berlin gibi Avrupa başkentlerine öğrenciler gönderilmiştir. Birinci Dünya Savaşı çıkınca ikinci sınıf öğrencileri asteğmen rütbesiyle kıtaya katılan Harp Okulu savaş sırasında kapatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında 1909'da yapılan düzenleme sırasında, alaylı subayların eksikliklerini tamamlamak üzere kurulan Zabitan Talimgâhı ordunun subay ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Ankara'da açılan talimgâha, zaferin kazanılmasından sonra tekrardan Harp Okulu adı verilmiştir. Teşkilatında ve ders programlarında çeşitli dönemlerde değişiklikler yapılan ve 1909'da Erkânıharbiye Mektebi adını alan Harp Akademileri de Cumhuriyet'in ilanından sonra bir komutanlık hâline getirilmiştir. Deniz ve Hava Harp Akademileri de kurularak aynı komutanlığa bağlanmıştır. Ayrıca bugün Ankara'da faaliyetini sürdürmekte olan Millî Güvenlik Akademisi 1952'de kurulmuştur.

4. Türk Kurtuluş Savaşı'ndan Günümüze Türk Ordusunun Modernleşme Süreci

a. Türk Millî Mücadelesi'nin Temel Niteliği: Seçilmiş Genelkurmay Başkanlığı Olgusu

Mondros Ateşkes Antlaşması'yla terhis edilen Türk ordusu mensupları, Kurtuluş Savaşı'nda düzenli orduya geçiş örgütlenmesi ve "Topyekûn Savaş" *(Der Total Kriegl)* öğretisinin yarattığı dinamizmle birlikte halkı örgütleyerek XX. yüzyılın ilk halk kurtuluş savaşımını gerçekleştirmişlerdir. Rustow'un da belirttiği gibi[13] Türk Kurtuluş Savaşı, liderleri askerî kökenli olmasına karşın gerçek anlamıyla sivil bir halk kurtuluş hareketi olmuştur. Millî Mücadele'nin daha ilk yıllarından itibaren bütün kararlar halk iradesinin tecelli ettiği, bazı subay ve komutanların da milletvekili olarak katıldıkları Türkiye Büyük Millet Meclisinde, uzun tartışmalar sonucunda alınmıştır. XX. yüzyılın ilk halk kurtuluş savaşı olan Millî Mücadele'ye başlanılırken İstanbul'daki nezaret (bakanlık) ve müşirliklere karşın Ankara'da iki riyaset (başkanlık) ve on vekâletle (günümüzdeki bakanlık) kuvvetler birliği biçiminde yapılandırılmıştır. Güçler birliğine göre yapılandırılmış olan TBMM'nin yasama kanadı, diğer bir deyişle devlet başkanı statüsünü de taşıyan riyasetlerden birincisi Türkiye

[13] Kemal Karpat; Social Change and Politics in Turkey: A Structural - Historical Analysis, *(Türkiye'deki Siyaset ve Sosyal Değişiklik, Bir Yapısal - Tarihi Analiz)* Leiden: E.J. Brill., 1973, s. 109.

Büyük Millet Meclis Riyaseti, Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından temsil edilmiştir. Protokolde ikinci sıradaki Erkânıharbiyeiumumiye Riyaseti, günümüzdeki adıyla Genelkurmay Başkanlığı da başkanlık olarak Bakanlar Kurulu içersinde temsil edilmiştir. İsmet İnönü 3 Mayıs 1920'de İcra Vekilleri Heyetine (Bakanlar Kurulu) Erkânıharbiyeiumumiye Reisi (o dönemde Genelkurmay Başkanlığı) TBMM'de en yüksek oyu alarak 177 oyla seçilmiştir. Başka bir deyişle göreve getirilmemiş, atanmamış, seçilerek Bakanlar Kurulunun içerisinde yer almıştır. Genelkurmay Başkanlığının o günden bugüne taşınacak biçimde Türk siyasi yaşamında demokratik bir kurum ve aktör olarak yer almasının nedeni buradan kaynaklanmaktadır. Unutulmamalıdır ki Türk Millî Mücadelesi seçilmiş, doğrudan TBMM'ye hesap veren bir Genelkurmay Başkanıyla kazanılmış, XX. yüzyılın ilk halk kurtuluş savaşıdır.

b. Cumhuriyet'i Laikleştiren Kanunların İlki: Genelkurmay Başkanlığı Makamının Devlet - Asker Çizgisine Kavuşturulması

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsallaşmasına modernleşme ekseninde bakıldığında Türk Silahlı Kuvvetlerinin *(TSK)* rolünün yadsınamayacak kadar büyük olduğu görülmektedir. TSK'yi Batılı ordulardan ayıran bu önemli özelliği diğer ülkelerle karşılaştırılamayacak bir biçimde kendine özgülük olgusunu da ortaya çıkarmaktadır. Başka bir deyişle TSK askerlik dışında da birçok öncül görev ve Türkiye'nin kalkınma süreci içinde birçok önemli misyon yerine getirmiştir. Bütün bunların doğal sonucu olarak da halktan büyük kabul ve destek görmüştür.[14]

Yine bu kanunun bir sonucu olarak subay/komutan milletvekillerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında ordudan emekli olmaları ya da askerî görevlerinden istifa etmeleri istenilmiştir. Bu kesin ve net tavır sayesindedir ki ordu içerisinde siyasi görüş farklılıkları nedeniyle doğabilecek çatışmaların ve sorunların önüne geçilebilmiş, Türk ordusu içindeki birlik ve bütünlük bugüne kadar korunabilmiştir.

Albay İsmet (İnönü) Bey'den sonra 1921 yılında Genelkurmay başkanlığına seçilen Mareşal Fevzi Çakmak, 1921 ile 1944 yılları arasında Genelkurmayın başında 1921-1924 yılları arasında deyim yerindeyse seçilmiş bir "Bakan" olarak, 429 numaralı yasanın kabul edilmesinden sonra da "Atanmış Bir Başkan" olarak "Genelkurmay Başkanlığı" görevinde bulunmuştur.

c. Genelkurmay Başkanlığının Önce Başbakanlığa, Daha Sonra Millî Savunma Bakanlığına Bağlanma Olgusu

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay başkanlığı görevinden yaş haddi nedeniyle emekli olmasından hemen sonra, 5 Haziran 1944 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının bağımsız statüsü değişmiş; bu makam

---

[14] M. Janowitz; The Military in the Political Development of New Nations,*(Yeni Ulusların Siyasi Kalkınmasında Askeriye)* Chicago: The University of Chicago Press., 1971, s. 31

Başbakanlığa bağlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlanışında ise "Genelkurmayın memleketin topyekûn savaşa hazırlanması bakımından, bütün devlet teşkilatının faaliyeti ile ilgili teknik bir ihtisas heyeti ve makamı olması ve diğer bakanlıklarla müştereken çalışıp ortaya koyacağı birçok işin bulunması" gibi sebepler göz önüne alınmıştır. Askerî yönetim alanındaki 1944 değişikliği Amerikan askerî yardım paketleriyle ilişkilendirildiği gibi hükûmetin ABD modeline uygun bir askerî sisteme geçmeye hazırlanıldığının da ipuçlarını vermektedir. Nitekim NATO kurallarına yönelik bir hazırlığın yanında böyle bir değişiklik, Marshall Planı temelinde 1949 yılında gerçekleştirilmiştir. 1949 düzeninde askerî yönetimin en üst kurumu doğrudan ve yalnızca Millî Savunma Bakanlığı biçimine büründürülürken Genelkurmay Başkanlığı ve dolayısıyla silahlı kuvvetler hükûmet bünyesinde bakanlık emrine alınmıştır.

1944 yılında yapılan düzenleme, 1949 yılında dünya genelinde kabul gören modernleşen ordunun amaçlarına uygun olarak genişletilmiştir.[15] Aynı gün çıkarılan başka bir yasayla Yüksek Askerî Şûranın yapısında da değişiklikler yapılmış,[16] Şûra; Millî Savunma bakanı ile kuvvet komutanları, ordu müfettişleri, Savunma Yüksek Kurulu genel sekreteri, yüksek askerî rütbelerdeki askerlerden altı kişi olmak üzere 15 üyeli hâle getirilmiştir. Şûra'nın başkanlığı da Millî Savunma bakanı olarak bağıtlanmıştır. Yapılan bu düzenlemenin kapsamı, 1950'de savunma sanayisinin yapısı değiştirilerek tamamlanmıştır, denilebilir. Ayrıca, Askerî Fabrikalar, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Genel Müdürlüğü çatısı altına alınmış ama bu kurum Millî Savunma Bakanlığına değil de önce İşletmeler sonra da Sanayi Bakanlıklarına bağlanmıştır. 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin doğal bir sonucu olarak Genelkurmay Başkanlığı hem Başbakanlığa bağlanmış, bu bağlılık 9 Temmuz 1961 tarihinde 334 sayılı Kanun'la kabul edilen Anayasa ile teminat altına alınmıştır.

Sonuç

Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Türk modernleşme sürecinde toplumsal gelişmenin en dinamik ve itici gücünü oluşturması, askerlerin Batılı meslektaşlarına oranla daha etkin roller oynamaları sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle Türk ordusu, Batı demokrasilerinde görülemeyecek biçimde farklı toplumsal ve aydınlanma sorumlulukları yüklenmiştir. Bu bakış açısının doğal bir sonucu olarak tarihten gelen bir perspektif içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Osmanlı'dan devralınan mirasla kulluktan bireyliğe evrilen Türk yurttaşına demokrasinin öğretilmesi, demokratik kurumların kurumsallaştırılması ve yerleştirilmesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin doğrudan ve dolaylı ağırlığının bulunması yadsınamaz bir gerçek olmuştur. TSK'yi Batılı ordulardan ayıran işte bu özelliği diğer ülkelerle karşılaştırılamayacak bir biçimde kendine özgülük olgusunu da

[15] Birgül A. Güler; Türkiye'nin Yönetimi - Yapı, İmge Yayınevi, Ankara 2008.

[16] 5400 sayılı Yüksek Askerîî Şûranın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki 636 sayılı Kanun'un 2. ve 3.maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun.

ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren günümüze kadar yapılan çalışmalara modernizasyon kapsamında bakıldığında otoritenin ve kamu hizmetlerinin geliştirilmesi, ulusal kimlik ve birliğin sağlanması, eşitlik ve katılım bağlamındaki Cumhuriyet değerlerinin Türk toplumuna yerleşiminde Türk Silahlı Kuvvetlerinin rolü ve önemi yadsınamaz bir gerçek olarak Türk tarihinde yerini almıştır.

Kaynaklar

AHMAD, F. (1993); The Making of Modern Turkey, London: Routledge.

ARSLAN E. (2009); “Acre” Combat Case in The Middle East Section of Napoleonic Wars, *(Napolyon Savaşlarının Doğu Bölümünde Akka Muharebesi Alan Araştırması)* Porto.

BERKES, N. (1978); Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul.

BEŞİRLİ, M. (2013); II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları, http://www.ailevadisi.net/tarih/351867-iiabdulhamit-doneminde-osmanli-ordusunda-alman-silahlari.html/ Erişim Tarihi: 13 Eylül 2013.

DUVERGER, M. (1964); Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern State, London: Methuen & Co. Ltd.

HUNTINGTON, S. P. (1968); Political Order in Changing Societies, New Haven: Yale UP.

GÜLER Birgül A. (2008); Türkiye’nin Yönetimi - Yapı, İmge Yayınevi, Ankara.

JANOWITZ, M. (1971); The Military in the Political Development of New Nations, Chicago: The University of Chicago Press.

KARACA, E. (2011); “Türk Basınında Alman Askerî Islahat Heyeti Meselesi (1913-1914)”,*(The German Committee of Military Modernization in the Turkish Press (1913-1914)),*Akademik Bakış, C 5, S 9, Ankara.

KARPAT, H.K. (1973); Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis, Leiden: E.J. BRILL.

KURAN, E. (1994); Türkiye’nin Batılaşması ve Millî Meseleler, Ankara.

MERCERE, E.de (1927); Une Ambassade a Constantinople, La Politique Oriantale de la Révulutions Française, *(Fransız Devrimi’nin Doğu Politikası, İstanbul’da Bir Büyükelçi)* Paris,

LEWIS, B. (1961); The Emergence of Modern Turkey, London: Oxford UP.

ÖZTURK, M. (1993); Ordu ve Politika (Army and Politics), Ankara: Gündoğan Yayınları.

RUSTOW, D. (1959); “The Army and Founding of the Turkish Republic”, World Politics, July 1959.

SHAW, S. J. (1971); Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1808,*(Eski ve Yeni Arasında III. Selim Yönetimi Altında Osmanlı Devleti)* Cambridge.

SIRMA, S. İ. (1978); “Pekin Hamidiyye Üniversitesi”, ATATÜRK Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tayyib Okiç Armağanı, Ankara.

SOYSAL İ.(1964); Fransız İhtilali ve Türk - Fransız Diplomasisi Münasebetleri, 1789-1802, Ankara.

UZUNÇARŞILI İ. H. (Ocak-Nisan 1938); “Selim III’ün Veliaht İken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleri”, TTK Belleten, S 5-6.

ATATÜRK DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARI VE KALKINMA

Doç.Dr. Derviş KILINÇKAYA*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının gerçekleştirdiği toplumsal ve ekonomik dönüşümün boyutlarını ve derinliğini kavramanın 1923 sonrasında ortaya çıkan gelişmeleri tutarlı şekilde tahlil etmekten geçtiği son derece açık bir gerçektir. Osmanlı ekonomik mirasının sınırlılığına, 1912'den başlayarak devam eden "*10 Yıllık Savaş*"ın yarattığı çöküntü ve sınırlamalar eklendiğinde gösterilen gayretin gerekçeleri de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ekonomik faaliyetin temelini oluşturan insan, doğal kaynaklar ve para faktörlerinin 1923 tarihi itibarıyla ne durumda olduğu; durumun değiştirilmesi için yapılacakların planlanması ve bunların uygulanmaya konulması, dünyadaki gelişmelerin bu değişim projesini nasıl etkilediği ve ortaya çıkan sonuçların ekonomide devlet varlığının konumunu nasıl şekillendirdiğine ilişkin soruların ve sorunların tespiti bu çalışmanın ana hatlarını oluşturmaktadır.

ATATÜRK döneminde (1923 - 1938) izlenen ekonomik kalkınma çabaları, I. Türkiye İktisat Kongresi ile ve "*Durum Tespiti*" ile başlar; İttihat ve Terakki Dönemi'nin (1908 - 1918) tecrübesi üzerinde inşa edilecek "*kalkınma stratejileri*", Osmanlı bürokratik birikimini tevarüs etmiş olan Cumhuriyet'in Ali İktisat Komisyonları ve İktisat Meclisleri aracılığıyla "*politika oluşturma*" süreci ile devam eder. Lozan Antlaşması'nın getirdiği uluslararası hukuk doğrultusundaki sınırlamaların sonuna yaklaşıldıkça ekonomik bakımdan hareketlenmenin de arttığı söylenebilir.

Toplumda hâkim durumda bulunan iktisadi düşünüş biçiminin değişmesi, aynı zamanda geleneksel dünya tasavvurunun da değişmesi anlamına gelmekteydi. Bu sebeple sürecin bu aşamasında "*gelecek kuşakların*" zihin dünyalarının inşası gibi bir amaçla eğitimin düzenlenmesi için adımlar atılırken bir yandan da *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* gibi yarı sivil bir örgüt aracılığıyla bu değişimle geniş halk kitlelerinin katılımını sağlaması beklenen "*iktisadi zihniyet dönüşümü*" için adımlar atılmıştır.

1929'da ortaya çıkan genel ekonomik bunalım Türkiye'nin kalkınma stratejisini de değiştirmiş, şartların ve geleneğin etkisiyle devletin ekonomideki payının ve rolünün giderek ağır bastığı bir kalkınma siyaseti şekillenmiştir.

Tebliğde; sonuç olarak her bakımdan *"az gelişmiş bir ülke*" imajından sıyrılmaya çalışan Türkiye'nin, ATATÜRK döneminde ekonomik ve toplumsal kalkınmanın fiziki ve insani altyapısının oluşturulması için harcadığı ciddi gayret ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Türkiye geleceğini özellikle bu insani altyapı üzerine inşa etmektedir.

Abstract

It's clear that in order to understand the dimensions and depth of social and economic transformation carried out by the founding cadres of Turkish Republic, developments in the post-1923 period should be consistently analyzed. When we consider the limited economic inheritance from the Ottoman Empire along with the limitations and breakdown caused by the continuing "*10 Year War*" that started in 1912, the reasons for such a great effort come out per se. The paper tries to determine the questions and problems on the situation of man, natural resources and money -the bases of economic activities- in 1923; plans to change this situation and their implementation; the way the developments in the world affected this project of change; and the way the results shaped the position of state intervention in economy.

The economic development efforts deployed in ATATURK's term (1923-1938) started with determining the situation in the 1st Economy Congress of Turkey, and continued with *"developmental strategies"* that would be built on the experiences of Progress and Union party (1908-1918), and *"policy formation"* process via Supreme Economic Commissions and Economic Assemblies of Republic that inherited the Ottoman bureaucratic experiences. It can be said that the economic activities increased towards the end of the restrictions set by Treaty of Lausanne in accordance with the international law.

* Hacettepe Üniversitesi, Öğretim Üyesi.

Changes in the economic views that were prevalent in society meant that the traditional worldview also changed. Therefore, at this stage of the process, steps were taken to rearrange the education for building up the minds of *"future generations"* on one hand; and efforts were deployed for a *"change in economic mentality"* that was expected to become widespread among the masses thanks to National Economy and Savings Society (*Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*), a semi-civilian organization, on the other.

The general economic crisis that emerged in 1929 changed the developmental strategy of Turkey; and a new developmental policy, in which the share and role of state in economy increased under the influence of circumstances and traditions, was designed.

This paper tries to put forth the serious efforts exerted by Turkey, which strove to get rid of the image of an "underdeveloped country", in order to establish the physical and human infrastructure of economic and social development in the time of ATATURK. Turkey builds its future on this human infrastructure in particular.

Giriş

"…Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla ilgili olan (sebep) o milletin iktisadi meseleleridir… Bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde tamamen böyle olmuştur… Millî tarihimiz incelenirse çöküş sebeplerinin iktisadi meselelerden başka bir şey olmadığı derhâl anlaşılır…"

Gazi Mustafa Kemal, Türkiye İktisat Kongresi'ni Açış Konuşması

"Batı Anadolu'da bir kasabaya gittiğin zaman insanlar toplanıyorlar. Birçok dilekleri var. Beş para yok, yiyecek, içecek yok. Ama en önemli dilekleri ustalarının geri gönderilmesi. Nedir diyorsunuz, ustayı ne yapacaksınız? Tekerlek yapamıyoruz diyorlar, arabamızı götürecek tekerlek yapamıyoruz."

H. Edip Adıvar

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana 90 yıl geçmiş bulunuyor. Mamafih, yeni Türk kuşaklarının Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi toplumsal, ekonomik ve kültürel miras üzerine inşa edildiğine dair esaslı bir anlayışa sahip olduklarını söylemek ne yazık ki oldukça zordur. Bu durum oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü gerek Türkiye içinde ve gerekse Türkiye dışında bu konuda pek çok araştırma yapılmış, yayımlanmış ve dönemin bütün yönleriyle aydınlatılması için ülke içinde ciddi bir akademik birikim oluşmuş bulunmaktadır.

Bu bulanıklığın birinci sebebinin "tarih algısı" olduğu ileri sürülebilir. Zira yıkılmış ve büyük zorluklarla yetiştirdiği eğitimli nüfusunun önemli bir bölümünü savaşlarda kaybetmiş, yitirdiği imparatorluk topraklarından moral bozukluğuyla "Misakımillî" sınırlarına sığınmış bir imparatorluk bakiyesinin temel sorununun "varlığını sürdürmek" olduğu gerçeği unutulmuş görünmektedir. Sorun son 15-20 yıldan beri soyut bir "özgürlük " kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu ifadeden, özgürlüklerin önemsiz olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Fakat özgürlükler sorununun, tarihinin hiçbir

döneminde sömürge olmamış bir ülke ve toplum için öncelikle ekonomik ve terbiyevi bir sorun olduğu gerçeği de asla gözden kaçırılmamalıdır.

XIX. yüzyılda bütün dinamikleriyle kendini gösteren yeni üretim tarzı ve pazar ekonomisinin ortaya çıkardığı siyasal/toplumsal sonuçlar karşısında, değişimin gerekliliğini fark eden Türk siyasal seçkinleri çözüm arayışlarına girişmiş; binaenaleyh, geleneğin gücü değişimi hayli yavaşlatmıştır.

XIX. yüzyılda Türkiye'deki değişimin ortaya çıkardığı belki de en önemli gelişme, yeni bir seçkin sınıfın ortaya çıkmasıdır. Bu tebliğde söz konusu yönetici elitlerin niteliği üzerinde durulmayacaktır. Ancak enerjisini kaybetmiş, kaynakları tükendiği için ecnebi sermayesine büyük ayrıcalıklar sağlayarak elde edebileceği kaynaklarla ülkedeki dönüşümü sağlayabileceği sonucuna ulaşmış olan iktidar katmanları giderek denetimi kaybedecekleri bir sarmalın içine düşmüşlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının gerçekleştirdiği toplumsal ve ekonomik dönüşümün boyutlarını ve derinliğini kavramanın, 1923 sonrasında ortaya çıkan gelişmeleri tutarlı şekilde tahlil etmekten geçtiği son derece açık bir gerçektir. Osmanlı ekonomik mirasının sınırlılığına, 1912'den başlayarak devam eden "10 Yıllık Savaş"ın yarattığı çöküntü ve sorunlar eklendiğinde tercih edilen politikaların gerekçeleri de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ekonomik faaliyetin temelini oluşturan insan, doğal kaynaklar ve para faktörlerinin 1923 tarihi itibarıyla ne durumda olduğuna göz atarak ATATÜRK yönetimindeki Türkiye'nin temel önceliklerinin nasıl şekillendiğini anlamak için Cumhuriyet'in devraldığı insani ve iktisadi mirasa bakmak iyi bir başlangıç noktası olsa gerektir.

Geleneksel toplumsal yapı sınırlı üretim fonksiyonları içinde gelişen bir yapıdır. Bu yapı, üretim açısından durağan bir yapı olarak düşünülmemelidir. Geleneksel toplumda da bir üretim artışı vardır. Mesela ekilebilir alanlar genişleyebilir, bazı teknik icatlar ticarete, tarıma ve sanayiye girebilir, sulama tekniklerinin ve imkânlarının gelişmesi ve artmasıyla üretim miktarı yükselebilir. Ancak geleneksel cemiyetin esas niteliği, fert başına elde edilebilen gelir düzeyinde bir tavanın mevcut olmasıdır.[1] Toplumların harekete geçiş için ekonomide belli bir düzeye gelmeleri gerekmektedir. Bu dönemde asıl değişme çoğu zaman siyasal bünyede kendini göstermektedir. Etkin bir merkeziyetçi ulus - devletin kurulması söz konusu hazırlık aşamasının en önemli tarafını oluşturmaktadır.[2]

Modern bir toplumun inşası sürecinde bütün kritik değişmelere uygun ortam hazırlanmış durumdadır ve toplumsal/siyasal önderlik kitlelerde artık "parlak bir gelecek" özlemi yaratmaya yönelir. Toplumsal dinamikleri

---

[1] Ekonomik gelişmenin çeşitli evreleri ve bu evrelerin toplumda yarattığı gelişmeler için bk.: W.W. Rostow; İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, Çev. Erol Güngör, İstanbul, 1980, s. 18 - 19.
[2] Rostow; s. 23.

harekete geçirmek, bu özlemleri her vesileyle kışkırtmak suretiyle mümkün olabilir.

Şimdi 1923 Türkiye'sinin Osmanlı Türkiye'sinden devraldığı bazı göstergelere göz atmak yararlı olacaktır.

1. Osmanlı Ekonomik Mirası ve Cumhuriyet'in Devraldığı Türkiye'ye Dair Bazı Göstergeler

İttihatçılar, belki ekonomiyi çok iyi bilmiyorlardı, belki dünyayı çok iyi tanımıyorlardı ama gene de Tanzimat'tan beri süregelen ıslahat hareketleri çerçevesinde şekillenmiş olan birtakım ekonomik hedeflere kilitlenmiş bulunuyorlardı. Bu hedeflerin en önemlilerinden biri, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gelişimi hız kazanan "millî iktisat" fikridir. Bu düşünce akımı özellikle İttihat ve Terakki taraftarı gazete ve dergilerde yayımlanan yazılar vasıtasıyla işlendi ve "millî iktisat" fikri Alman ekolünün görüşlerinden etkilenmiş şekilde ortaya konulmaya başlandı.[3] II. Meşrutiyet yıllarında şekillenmeye başlayan ve "devlet güdümünde" geliştirilen yeni iktisadi fikirler; Türk Yurdu, Halka Doğru, İktisadiyat Mecmuası gibi dergiler ve mesela "İstihlak-ı Umumiyeyi Tensik ve Menafi-i Milliye-i İktisadiyeyi Müdafaa Cemiyeti"[4] gibi yarı sivil örgütler ve Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Tekin Alp, Suphi Nuri (İleri) gibi İttihatçı ve "yenilikçi" aydınlar aracılığıyla bir anlamda devlete egemen olan "İttihatçı - yenilikçi - ulusalcı" iktidarın ekonomiye ilişkin yaklaşımlarının arka planını oluşturmaya ve bunu toplumda yerleştirebilecek bir "halkı aydınlatma" kampanyasına dönüştürmeye çaba harcadılar.

İttihat ve Terakki güdümünde "millî burjuvazi" yaratarak buna dayanmak fikri, siyasal iktidarlarını sürdürmek isteyen bu kadrolar için en belirgin hedeflerden biri olmuştur.[5] Bu çerçevede, savaşın başlamasının

---

[3] Bu konuda geniş bilgi için bk.: Zafer Toprak;Türkiye'de "Millî İktisat" 1908-1918 , Ankara, 1982, s. 86 vd.

[4] Bugünkü Türkçe ile *"Genel Tüketimi Azaltma ve Ulusal Çıkarları Koruma Derneği"*

[5] "*Saltanat-ı meşruta zimâmdârlarından Türk olanlar... Harb-ı Umumî başladığı sıralarda Osmanlı saltanatı beka bulursa ancak Türk milletine dayanarak beka bulabileceğine kani olmuşlardır. Türk milletinin bu azim yükü sırtında taşıyabilmesi için yegâne çare, miktar-ı nüfûs ve iktisadî kuvvet itibariyle şimdi düşmüş olduğu vaziyetten her ne pahasına olursa olsun kurtarılmasıydı: Harb-ı Umumî esnasında Türk'ü iktisaden yükseltmek, mutavassıt bir zengin sınıfı bir burjuvazi ihdas etmek, bunun için memlekette, devletin veya Türklerin elinde sanayi-i azîme vücûde getirmek, mütefevvık ve rakip olan kavimlere karşı muayyen ve ciddi bir siyaset takip etmek, bu gaye ile izah edilebilir..."* Bk.: Akçuraoğlu Yusuf; "Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair", Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale, İstanbul - 1340, s. 164 - 165, Zikreden: Z. Toprak; s. 17.

hemen ardından kapitülasyonlar kaldırılmış,[6] şirketleşme desteklenmiş ve millî bankaların kurulmasına başlanmıştır.[7]

Öte yandan, sanayide bir gelişme hamlesine girişmek üzere mevcut durumun ne olduğunun tespiti amacıyla 1915 yılında ülkenin önemli sanayi bölgeleri olarak kabul edilen yörelerinde bir sanayi sayımı yapılır. Osmanlı sanayisinin niteliklerini belirleyen en önemli belgelerden biri olan bu sayımda, sanayi kuruluşlarının 1913 yılındaki durumları da sorulduğu için buna "1913-1915 Sanayi Tahriri" ismi verilir. Ancak o yıllara kadar böyle bir çalışmanın yapılmamış olması, elde bir listenin bulunmaması ve sayım ölçütlerinin belirlenememesi gibi nedenlerle bir hayli zorluk yaşanmıştır. Bu sayım, birçok bakımdan tenkide açık olmakla birlikte elde bulunan derli toplu ve en eski istatistiksel veri olma özelliği taşımaktadır. Bu veriler, üretim faaliyetini makine kullanarak ve en az 10 işçiyle gerçekleştiren yahut makine kullanmadan 20 işçi çalıştıran işletmeler esas alınarak elde edilmiştir. Savaş sebebiyle sayım; sanayinin yoğun olduğu, İstanbul, İzmir, Bursa vilayetleriyle Bandırma, Manisa, Uşak ve İzmit kazalarında gerçekleştirilmiştir. Sayıma göre 1913-1915 yılları arasında Osmanlı sanayisinin durumu şöyledir:[8]

Tablo - 1

Osmanlı Sanayi Kuruluşları

Sanayi Grubu	İşletme Sayısı	Makine Kullanan İşletme Oranı %	Çalışan Sayısı
Gıda	75	29,5	3.916
Toprak Sanayisi	17	5,9	336
Dericilik Sanayisi	13	7,2	1.270
Ağaç Eşya	24	6,7	377
Dokuma Sanayisi	73	27,2	6.763
Kâğıt ve Mamulleri	51	20	1.267
Kimya Sanayi	11	3,5	131
Toplam	**264**	**100**	**14.060**

[6] İttihat ve Terakki Cemiyeti hemen her konuda olduğu gibi bu sorunu da 15 Ekim 1914'te çıkardığı bir "Kanun-u Muvakkat = Geçici Kanun"la çözmüştür. Kanun metni için bk.: Düstur; II. Tertip C 6, s. 1336.

[7] Türkiye'de bu dönemde kurulan bankalar için bk.: A. Gündüz Ökçün; "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar",Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 1975, s. 409 - 475

[8] Haluk Cillov; "Türkiye'de Sanayi İstatistikleri", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, C XVI, S 1 - 4, İstanbul, Ayrı Basım, s. 3

Sanayi alanında çok büyük bir gecikmeyle harekete geçen Osmanlı Devleti'nde 1915 yılı itibarıyla 22'si devlete ait olan toplam 264 sanayi kuruluşu vardı. Toplam 18.000 işçinin çalıştığı sanayi kesiminde ağırlık gıda ve dokuma sanayisindedir.[9]

Savaşın sona ermesi ve barış görüşmelerinin başlaması bir bakıma Osmanlı ekonomik mirasının tasfiyesinin sanıldığı kadar kolay olmadığını gösterdi. Lozan'daki en çetin tartışma konularından birini ekonomik meseleler teşkil etmişti.[10] Bu konuda "eski düzen"in devam etmeyeceğini Batılılara göstermek kararlılığıyla Lozan Görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde (17 Şubat - 4 Mart 1923) düzenlenen "Türkiye İktisat Kongresi" ekonomik bağlamda "millî" bir söylemin geliştirildiği ve yoğun olarak dile getirildiği bir toplantı olmuştur.[11]

Türkiye İktisat Kongresi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihatçıların dile getirdikleri sorunların ve hedeflerin benzer söylemle tekrarlandığı, fakat "eski kozmopolit devir"den farklı olarak yeni "millî" devirde bir siyasal örgütün değil, "devlet"in "millî iktisat" ilkelerini benimsediğini ifade eden kararlar alarak kapanmıştır. "Misak-ı İktisadi" olarak adlandırılan ekonomik hedef ve yöntemleri ortaya koyan bu bildirideki esaslar, bütün zorluklara ve sorunlara rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik siyasetinin esaslarını teşkil etmiş ve bu esaslar uygulamada yerini bulmuştur. Her uzmanlık alanında alınan kararlar rapor hâline getirilerek yayımlanmış ve bu doğrultuda politikalar oluşturulmuştur.[12] Kongre kararlarının genellikle liberal esaslara dayalı kararlar olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak kongre kararlarına bakıldığında bu yorumun çok yalın kat kaldığı hemen gözlenecektir. Mesela "Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları" başlığı altında sıralanan ve "Reji Meselesi", "Ziraat ve Maarif Meselesi", "Asayiş Meselesi", "Aşar Meselesi", "Ziraat Bankası ve İtibar-ı Zirai Meseleleri", "Yollar Meselesi" ile çiftçilik ve hayvancılığa ilişkin diğer alt başlıklardan oluşan kararlarda devletin iktisadi alandaki belirleyiciliği gayet açık biçimde görülmektedir. Bu durum, sanayi ve işçi gruplarının kararlarına bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır.[13] Türkiye'nin bu yıllarda belirlediği ekonomik model "Karma - ekonomik" bir modeldir. Özel sektörün serbest faaliyeti desteklenmekle birlikte, bu noktadaki çeşitli yetersizlikler yüzünden devletin ekonomik alanda faaliyeti âdeta bir zorunluluk olmuştur. Fakat bu kararların asıl dikkati çeken tarafı devletin düzenleyiciliğine ve destekleyiciliğine yoğun olarak vurguda bulunulmasıdır. Daha sonraki yıllarda gelişecek ve "devletçilik" prensibi olarak sistemde yerini alacak olan bu yaklaşım, devlet - fert - toplum ilişkileri çerçevesinde ilginç bir seyir takip edecektir.

---

[9] Yüksel Ülken; Atatürk ve İktisat, Ankara, 1984, s. 77.

[10] Bk.: İsmet Paşa'nın Hatıraları; C I, Ankara.

[11] Türkiye İktisat Kongresi'ne ilişkin belgelerin toplandığı şu eser bu konuya ilişkin iyi bir derlemedir: A. Gündüz Ökçün; Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir, Ankara, 1981 (3).

[12] Alınan kararlar doğrultusunda çıkarılan yasalar ve gelişmelerin özet olarak toparlandığı , döneme ait bir eser olarak bk.: Tarih IV; Ankara, 1932, s. 310 vd.

[13] Türkiye İktisat Mecmuası, (17 Mart 1923); No.: 12 - 13, s. 338 vd.

Cumhuriyet'in kurulması, iktidar/aydın iş birliğinin yönlendirdiği ve belirlediği bu kampanyaların daha etkin şekilde sürdürülmesi için imkânları artırmıştır, denilebilir. Yukarıda anılan yarı sivil örgütler ve aydınlar gazetelerde meşruiyet çerçevesi içinde "yeni iktidarın" söylemlerini geliştirmeye devam ettiler.

İktisadi gelişmenin en önemli faktörü hiç şüphesiz insan faktörüdür. 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'nin toplam nüfusu 6.563.879 erkek ve 7.084.391 kadın olmak üzere 13.648.270 olarak tespit edilmiştir. Buna göre erkekler toplam nüfusun %48,2'sini; kadınlar % 51,8'ini teşkil etmektedir.[14]

Bu nüfusun eğitim düzeyine bakıldığında kelimenin tam anlamıyla yürekler acısı bir manzara ile karşılaşılmaktadır. 1927 yılı verileri ölçüt olarak alındığında ülkedeki okur/yazar oranı %8,16'dır. Erkek nüfusun %12,99'u Kadın nüfusun %3,67'si okuma yazma bilmektedir.[15] Ülkede tam devreli 14 erkek, 9 kız lisesi olmak üzere toplam 23 lise ve 1 üniversite bulunmaktadır.[16] Bu sebeple bir taraftan km^2ye düşen nüfus yoğunluğunun 18 olduğu bu sayıma göre tespit edilerek nüfusun sayısal artışının sağlanmasına büyük gayret sarf edilmiş, diğer taraftan da gerek yurt içinde eğitime büyük ağırlık verilerek gerekse yurt dışı eğitim imkânları kullanılarak nitelikli bir nüfus yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Ülkede fert başına düşen GSMH tutarı ise bugünkü rakamlarla 616 USD civarındadır. [17]

Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan ilk sistematik sanayi sayımı 1927'de gerçekleştirildi. Bu sayımda bütün ülkede toplam 65.245 işletme ve toplam 256.855 çalışan bulunmaktadır.[18]

Ülkede ekonominin gelişebilmesi adına öncelikle zayıf da kalsa Uşak ve Alpullu gibi şeker fabrikalarının kurulması yanında özellikle demir yolları inşası için bir bayındırlık programı uygulanmış ve özellikle Ankara'yı ülkenin her yerine bağlayacak demir yolları inşa edilmiştir. Bu çabalar sonucunda da

---

[14] Umumi Nüfus Tahriri; Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul,1929, s. XVII. *Genel Nüfus Sayımı; 28 Ekim 1927: Geçici Rakamlar* (1927) Merkezî İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara.

[15] Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü; İstatistik Yıllığı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul,1929, s. 37.

[16] Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri; Tarihî İstatistikler Dizisi C 6, Yay. Haz. Mehmet Ö. Alkan, Tarihsiz, s. 289-290.

[17] Şevket Pamuk; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Yaylacık Matbaası, İstanbul 2009 (2), s. 317. Buradaki rakamlar satın alma paritesine göre 1990 dolar değerleri ölçüt alınarak verilmiştir.

[18] Selahattin Tuncer; "1959 Sanayi Sayımı Sonuçları", 1962 Sanayi Kongresi, Ankara, 1964, s.166. Ayrıca geniş bilgi için bk. *1927 Yılının Sanayi İstatistiği; Compte-rendu du recensement industriel de 1927* (1928) Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul.

4 bin kilometreyi geçen demir yolu inşa edilerek kapalı pazarların ülke pazarlarına ve yabancı pazarlara açılması sağlanmıştır.[19]

Ancak aynı dönemde ekonomi ciddi yapısal sorunlar da yaşamaktadır. Bu sorunların tartışılması ve ciddi çıkış yollarının bulunmasını zorlayan bir başka sorun da Türk parasının ciddi biçimde değer kaybetmeye başlaması idi.

1928 yılına kadar ekonomik meselelerin çözümü konusunda çabalar harcandı. Bu çerçevede danışma niteliği taşıyan bir kuruluş olarak Türkiye'deki ekonomik gelişmeyi hızlandırmak ve bu konudaki güçlükleri gidermek amacıyla Başbakan'ın onursal başkanlığında bir "Ali İktisat Meclisi" (Yüksek İktisat Meclisi) kuruldu.[20] Meclis; 11 iktisatçı, konuyla ilgili kurumlardan 12 uzman ve bir de Silahlı Kuvvetlerden olmak üzere 24 üyeden oluşuyordu. Meclise verilen görevler şunlardı:[21]

a) Hükûmetçe hazırlanacak iktisadi kanun ve tüzük tasarıları hakkında görüş bildirmek,

b) Ekonomik mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli öneriler hâlinde hükûmete sunmak,

c) İktisadi ihtiyaçlar hakkında araştırmalar yapmak,

ç) Çeşitli iktisat görüşlerini inceleyerek Türk ekonomisi ile ilgilerini ve ülkeye etki derecelerini araştırmak.

1928 yılında Ticaret ve Tarım Bakanlıkları birleştirilerek "İktisat Vekâleti" yeniden oluşturuldu.

Nitekim, 1929 yılının sonlarında Türk maliyesi ve ekonomisi üzerinde ağırlığını iyice belli etmeye başlayan dünya ekonomik bunalımı karşısında birtakım tedbirler almayı gerekli gören hükûmetin bu politikasının ana hatları Başbakan İsmet (İnönü) tarafından dile getirildi: "...Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyecek, kanaatkâr bir hayata girmek zorunda kalacaktır... Yerli malına revacı artırmak gayesiyle... bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak üzere devletin bütün kuvvetlerini harekete geçireceğiz..."[22] Bu cümleden olarak Türk parasının kıymetini korumak üzere alınan tedbirlerin hassasiyetle uygulanmasının yanı sıra, tasarruf alışkanlığının geliştirilmesi, "yerli malı" kullanma kampanyaları, tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi, üretimin çeşitlendirilmesi ve ulusal kaynakların daha verimli ve rasyonel şekilde kullanılmasına dönük çabalar hayati bir önem kazandı.

---

[19] Bu konuda bk. İsmail Yıldırım; Cumhuriyet Dönemi'nde Demir Yolları (1923-1950), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

[20] Bu meclisin hazırladığı çalışmalara ilişkin bilgilerimiz oldukça azdır. Meclisin 30 Haziran 1928'de yaptığı toplantıya ilişkin bir kayıt olarak bk.: BBCA; 030.10. 26.152. 3.

[21] Y. Ülken; s. 91.

[22] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi; C 13, 12 Aralık 1929 Tarihli Oturum, s. 4 - 17.

Ekonomide gelir ve tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan ciddi bir sermaye kıtlığı vardı ve devlet sanayinin gelişmesi için altyapı yatırımlarını yürütebilecek imkânlara sahip değildi.

Kesin bir şey söylemek mümkün değilse de kurucularının bir kısmının bu meclisin üyesi olduğu göz önüne alınarak tahmin edilebileceği gibi halk arasında "millî ekonomi fikrini geliştirmek" düşüncesinin yine bu Ali İktisat Meclisinde doğduğu tahmin edilebilir.

Bu bağlamda çaba harcamak üzere 1929 Aralık ayında "Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın himayeleri altında Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kuruldu.[23] Cemiyet yarı resmî bir nitelik taşımaktadır ve kurucuları TBMM Başkanı Kâzım (Özalp), TBMM Başkan Vekili Hasan (Saka), Yusuf Kemal (Tengirşenk), Saffet (Arıkan), Mahmut (Soydan), Celal (Bayar), Fuat (Umay), Rahmi (Köken), Reşit Saffet (Atabinen), Besim Atalay, Ziraat Bankası Umumi Müdürü Şükrü (Ataman) ve Emlak Bankası Umumi Müdürü Hakkı Saffet (Tarı) Beylerdi.[24]

Kurucuların isimlerinden ve iktidar içindeki konumlarından da açıkça anlaşılacağı gibi iktidarın yarı sivil bir uzantısı olan bu cemiyet, aslında Başbakan'ın 12 Aralık'taki meclis konuşmasında işaret ettiği tedbirlerin alınması ve uygulamasının yaygınlaştırılması amacını taşımaktaydı ve kısa zamanda cemiyetin ülke sathında örgütlenmesi sağlandı.[25] Cemiyetin kurucular kurulu 1930 Mayıs'ında yaptığı toplantıda bir Neşriyat Encümeni[26] ve bir İktisat Encümeni oluşturdu. Dönemin ders kitaplarından biri olan Tarih IV'te Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetine ayrı bir başlık açılmış olması bile cemiyetten beklenen çalışmalara ne kadar önem verildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Cumhuriyet'in etkinliklerinin aktarıldığı bu eserde yayın faaliyetleri ayrıca vurgulanmaktadır.[27]

Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, ülkedeki genel durumu anlamak ve halkın yaşadığı hayatı görmek için çıktığı yurt

---

[23] TBMM Başkanı A. Kâzım imzasıyla vilayetlere gönderilen yazıda *"… Mübeccel Reisimiz Gazi hazretlerinin himayeleri altında olarak millî iktisat ve tasarruf cemiyeti merkezî ve umumi merkez heyeti Ankara'da olmak üzere teşekkül itdi…"* ifadesiyle cemiyetin kuruluşu duyuruluyor ve yardımcı olunması isteniyordu. Bk.: BBCA; 490.01/1.3.16 . Kuruluşa ilişkin ilk haber için bk.: "Milli Tasarruf Cemiyeti Teşkil Ediliyor"; Hâkimiyetimilliye, 15.12.1929.

[24] BBCA; 490.01/1.3.16, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi, Ankara, 1929, s. 3. Soyadlarının bir kısmının belirlenmesinde cemiyetin 12 Aralık 1939'da toplanan kongresinde değiştirilen tüzükten yararlanılmıştır. Bk.: BBCA; Krş.: Yaşar Semiz, Atatürk Dönemi İktisat Politikaları ve Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Konya, 1996, s. 53.

[25] Ayın Tarihi; C 21, No.: 71, Şubat 1930, s. 5503. Şube sayısının 100'ü aştığı ifade edilmektedir.

[26].Bu komisyonda Yunus Nadi (Abalıoğlu), Hakkı Tarık (Us), Falih Rıfkı (Atay), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve daha birçok tanınmış ve etkin yazar bulunmaktaydı.

[27] "*Bugüne kadar 15.000 sanayi kataloğu, 50.000 Hesabını bilenin defteri, 30.000 Tasarruf nedir?... cem'an 938.000 nüshalık neşriyat yapılmıştır.*" Bk. Tarih IV, s. 310-311

gezisinin etkisiyle hükûmete iktisadi bakımdan alınması gerektiğini düşündüğü bir dizi öneride bulundu.[28]

Bu gelişmeler üzerine bir sanayi kongresi düzenlemek fikri ortaya çıktı ve 1930 yılı Şubat ayında hazırlıklara başlandı. 11 Şubat 1930'da Trabzon Milletvekili ve TBMM Başkan Vekili Hasan (Saka) Başkanlığında yapılan bir toplantıda kongrenin yürütülmesine ilişkin esaslar belirlendi ve kabul edildi.[29]

Bu arada Millî Tasarruf ve İktisat Cemiyeti, yarı sivil bir kurum olarak "kamu yararına çalışan bir kurum"[30] niteliğinde, halk arasında bir "ulusal ekonomi ve tasarruf" hareketinin doğmasına çalışıyordu. Devlet, bu konuda kuruma en ciddi kolaylıkları sağlama yoluna gitmiştir. Nitekim resmen bir "Tasarruf Haftası" kabul edilmiş ve bu hafta zarfında "…Camilerin minarelerinde Tasarruf Cemiyetince tespit edilecek şekilde mahyalar kurdurularak halkın tasarrufa daveti…"[31] yoluna gidilmekle kalınmamış, cemiyetin ülke sathında yaygınlaşmasına çaba harcanmıştır.[32]

Sanayi Kongresi'nin ardından hükûmetin hazırladığı ve TBMM'ye sunduğu 21 Mayıs 1930 tarihli İktisadi Program, ekonomide politika değişikliğinin de habercisi olmuştur. Bu programın girişinde, ekonomide devletin düzenleyici ve müdahaleci bir rol üstlenmesi açık olarak belirtilmekteydi.

1930'dan itibaren Türkiye'de ortaya çıkan değişim, salt siyasal nitelikli olmaktan çıkarak ekonomik - toplumsal ve kültürel bir nitelik kazanmıştır. Nitekim ulusal kimliğin şekillenmesine yönelik "Millî Tarih Tezi, Dil Çalışmaları, Güneş Dil Teorisi" gibi kültürel inkılapların yanı sıra kadın haklarına ilişkin gelişmeler vb. kültürel ve toplumsal ve kültürel değişimi şekillendirmeye yönelirken ekonomide de "devletçi" bir anlayış kendini gösterdi. Ekonomideki bu tercih şüphesiz pratik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Ülkenin ihtiyaçlarını karşılayabilecek büyük yatırımları gerçekleştirebilecek girişimciler henüz yoktu ve bu konuda etkin olabilmekten de henüz oldukça uzaktı. Dolayısıyla bu yatırımların devlet eliyle gerçekleştirilmesinden başka çıkar yol bulunmuyordu. Üstelik Lozan Antlaşması'nın getirdiği ekonomik sınırlamalar ancak ortadan kalkmıştı. Yerli sanayi, gümrüklerdeki sınırlamalar nedeniyle henüz koruma altında değildi.[33]

Bu dönemde ülkede devletin yeni kurduğu işletme ve sanayi kuruluşları yanında Osmanlı döneminde kurulmuş ve hâlen faaliyette bulunan yabancı işletmelerin yatırımlarının önemli bir bölümü büyük çaba ve fedakârlıklarla millîleştirilmiştir.

---

[28] Bu geziye ilişkin gözlemler için bk.: Ahmet Hamdi Başar; Atatürk'le Üç Ay, Ankara-1981.

[29] "Sanayi Kongresi İçin Yürütülen Hazırlıklar"; Hâkimiyetimilliye, 12.2.1930.

[30] Kurum "*13.1.1934 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla Menafi Umumiyeye Hadim Cemiyetler Meyanına alınmıştır."* Bk.: BBCA; 30.18.1.2 / 42.2..15.

[31] Bk.: BBCA; 030.10. 192. 315.10.

[32] Bk.: BBCA; 490. 01/1. 3. 22

[33] Antlaşmanın ekonomik hükümleri için Bk. İsmail Soysal; Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, C I, Ankara, 1989, s. 98 - 105 ve107 - 121.

1929 genel buhranı Türkiye'nin önemli bir eksiğini de açık şekilde ortaya koymuş bulunuyordu: Fertlerin elindeki sermaye yetersizdi ve devletin ekonomiyi yönlendirmekten ziyade bu alanda yatırımları bizzat yapmasından başka çare yoktu. Bu sebeple devlet; ekonomi alanında yatırımcı, işletmeci ve denetleyici bir görev üstlenerek ekonomik hayata daha büyük ölçüde girmiş ve egemen olmuştur.

Bu sırada Birinci Dünya Savaşı'nın büyük yokluk ve sıkıntılı dönemlerinde milletvekilliği, müsteşarlık ve iktisat vekilliği yapmış olan dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey (27.9.1930 - 3.9.1932) sözü edilen konulara ilişkin bir dizi çalışma yapmaktaydı. Mustafa Şeref Bey, daha önceki tecrübeleri ile ekonomide devletin ağırlığını arttıracak şekilde kurumsal (Devlet Sanayi Ofisi) ve ekonomide planlamayı (I. Sanayi Planı) esas politika olarak ortaya koydu. Ekonomide planlama yapmak için de bu konuda Rus tecrübesinden yola çıkarak İsmet Paşa'nın 1932'de geniş katılımlı olarak gerçekleştirdiği Rusya gezisi sırasında Sovyet uzmanlar davet edildi. Böylece aynı zamanda Sovyet uzmanların yardımıyla ülkenin genel iktisadi durumunun gözden geçirilmesine girişilmişti.

Bu dönemdeki devletçilik tartışmaları devletin ekonomide ne kadar ağırlıklı olarak yer alacağı konusunda yoğunlaşmış, bu durum ülkedeki siyasi tartışmaları alevlendirmiştir. Duruma müdahale etmek durumunda kalan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, koyu devletçilik uygulamalarına karşı "ılımlı" bir devletçilikten yana tavrını koymuş, 1932 yılının sonlarında, bu sebeple ağır devletçilik uygulamalarından sorumlu olan Mustafa Şeref Özkan istifa ettirilerek yerine "Ali İktisat Meclisi" üyesi ve Millî Tasarruf ve İktisat Cemiyetinin de kurucularından ve liberal bir ekonomist olan Mahmut Celal Bayar'ı atayarak kurumsal hâle getirilen "devletçilik" ilkesi uygulamalarını daha yumuşak bir şekle dönüştürmüştür.[34]

Ali İktisat Meclisinin, 5-19 Ocak 1933'te yapılan toplantısında düzenlenen rapor Şubat 1933'te yayımlandı. Toplantının konusu "Türkiye'de sanayi nasıl kurulabilir ve gelişebilir?" sorusunun cevabını bulmaktı. Oldukça ilginç olan bu raporun prodüktivite sorununa ayrılan bölümünde şunlar söylenmektedir:

"Maliyeti düşürme açısından önemli çarelerden biri de sanayi kuruluşlarında verimli çalışma yönteminin bilinmesidir.

İleri ülkelerin fabrikalarında verimlilik ilkelerine büyük önem verilmektedir. Onların bu sahadaki başarıları için yüksek teknik okullar tarafından teşkilatlar yapılmıştır. Memleketimizde ise teknik bilginin eksikliği dolayısıyla fabrikaların çoğu gayri ekonomik çalışmakta, maliyetlerini boş yere yükseltmektedir. Buna çare olmak üzere sanayi merkezlerimizde sanayicilerin aralarında birlikler oluşturarak ve ortak çalışma yaparak teknik eksikliklerini düzeltmeye çalışmaları yararlı olacağı gibi devletin de önemli sanat şubeleri için yüksek ve deneyimli yabancı uzmanlar getirterek imkân

[34] Yıldırım; s. 138. Bayar'ın yerine üyeliğe İstatistik Umum Müdürü Celal Bey seçilmiştir. Bk. BBCA; 030.18. 01. 02. 32.74.12

ölçüsünde bu kuruluşlara yol gösterici araştırmalar hazırlatmasının pek faydalı olacağı değerlendirilmiştir."[35]

ATATÜRK'ün bu şekilde belirtilen devletçilik anlayışı ve buna dair görüş ve kararları 17 Nisan 1934 tarihinde I. Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) olarak yürürlüğe girmiştir. Bu planla birlikte ülkede ihtiyaç duyulan temel ve ham maddeleri ülkede olan sanayi mallarının, büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren fabrikalarla iç tüketimi karşılayacak kapasitede, millî kaynaklara dayalı olarak kamu girişimleri aracılığıyla üretilmesi bir hedef olarak belirlenmişti. I. Sanayi Planı ile birlikte devletin sanayileşmede öncü rolünü yüklenmesiyle kâğıt sanayisinden madenciliğe ve demir - çelik sanayisine uzanan ve ithal ikameci anlayışla bir dizi fabrikayı kurma başarısı gösterilmiştir.

Bu dönemde, orta ve büyük sanayide fiziki üretim endeksi 35'ten 100'e çıkarılarak yılda ortalama %12 artış kaydedilir. Kemerleri sıkma siyaseti uygulanır, satın alma gücü artırılmaz, reel ücretlerde büyük artış olmaz. Ancak aydınlar eliyle yapılan fakat ithalata dayanmayan bir sanayi kurma ve sanayide makineleşmenin sağlanması yoluna gidilir. Göstergelere bakıldığında 1929-1938 yılları arasında tarımdaki safi hasıla sabit fiyatla %33 oranında arttığı hâlde, sanayi, maden ve diğer kamu hizmetleriyle ilgili sektörlerde %80 oranında bir artış söz konusudur.

[35] Bk.: BBCA; 030. 10. 27. 153. 5, s. 19.

Kaynaklar

AKÇURAOĞLU, Yusuf; “Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair”, Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale, İstanbul, 1340.

Ayın Tarihi; C 21, No.: 71, Şubat 1930.

BAŞAR, Ahmet Hamdi; ATATÜRK’le Üç Ay, Ankara, 1981.

BBCA.

CİLLOV, Haluk; “Türkiye’de Sanayi İstatistikleri”, İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, C XVI, S 1-4, İstanbul, Ayrı Basım.

Düstur; II. Tertip C. 6.

Genel Nüfus Sayımı; 28 Ekim 1927: Geçici Rakamlar (1927) Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, Ankara.

Hâkimiyetimilliye; 15. 12. 1929.

ÖKÇÜN, A. Gündüz; “1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”,Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 1975.

ÖKÇÜN, A. Gündüz; Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir, Ankara, 1981.

PAMUK, Şevket; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Yaylacık Matbaası, İstanbul 2009 (2).

ROSTOW, W.W.; İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, Çev.: Erol GÜNGÖR, İstanbul, 1980.

SOYSAL, İsmail; Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları, C I, Ankara, 1989.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri; Tarihî İstatistikler Dizisi C 6, Yay. Haz.: Mehmet Ö. ALKAN, Tarihsiz.

Tarih IV; Ankara, 1932.

TOPRAK, Zafer; Türkiye’de “Millî İktisat” 1908-1918, Ankara, 1982.

TUNCER, Selahattin; “1959 Sanayi Sayımı Sonuçları”, 1962 Sanayi Kongresi, Ankara, 1964.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi; C 13, 12 Aralık 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü; İstatistik Yıllığı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1929.

Türkiye İktisat Mecmuası, (17 Mart 1923); No.: 12-13.

Umumi Nüfus Tahriri; Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul,1929.

ÜLKEN, Yüksel; ATATÜRK ve İktisat, Ankara, 1984.

YILDIRIM, İsmail; Cumhuriyet Döneminde Demir Yolları (1923–1950), ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ATATÜRK Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

90'INCI YILINDA ATATÜRK VE CUMHURİYET SEMPOZYUMU SONUÇ DEĞERLENDİRMESİ

Prof.Dr. Ergün AYBARS*

Cumhuriyet'in ilanının 90'ıncı Yılında "*ATATÜRK ve Cumhuriyet*" konulu sempozyum büyük bir coşkuyla sonuçlandı. Beş oturumda on altı tebliğ ve açılışta iki akademik konuşmacının tebliğleriyle tamamlanan bu sempozyum başarılı ve sonuçlarıyla da yararlı akademik bir çalışma oldu.

Tebliğlerin gruplanış ve sunuş sıralarına göre tuttuğum notlarla ve gerekli gördüğüm yerlerde tamamlayıcı bir çalışma ile sonuç değerlendirmesini hazırladım.

Sıradan bir insanın yaşamını ele almadık. Tüm dünyada büyük bir saygınlık kazanmış; askerî, bağımsızlık ve özgürlük savaşçısı, aydınlanma devrimi ile çağdaş bir ulus yaratan, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran, düşünceleri ve eserleri ile dünya tarihinin akışını etkileyen ve değiştiren XX. yüzyılın en büyük insanlarından Mustafa Kemal ATATÜRK'ü anlamaya çalıştık.

ATATÜRK, Çanakkale'de Anafartalar Zaferi ile İngiliz ordusunu yenerek dünya tarihinin akışını değiştirdi. İngiliz Savaş Bakanı Kitchener ve Bahriye Bakanı Churchill'in savaşı bir yıl içinde bitirebileceklerini sandıkları ve stratejilerinin odak noktası olan Gelibolu Operasyonu felaketle sonuçlandı. Churchill anılarında *"Bu genç yarbay benim siyasi kariyerimi yirmi yıl karartt, Kitchener yaşlı olduğu için onun kariyerinin sonu oldu."* diyor. Çanakkale'de M. Kemal'in bu büyük başarısı sebebiyle savaş dört yıl sürdü. Rusya'da Bolşevik İhtilali ile komünizm ve 1922'de İtalya'da faşizm kuruldu. Savaş içinde yaklaşık 20 milyon ve savaş sonrası sefaletin yarattığı ortam ve İspanyol gribi salgınıyla da 30-40 milyon arası insan öldü. Avrupa ve ABD bu savaşın getirdiği ekonomik ve sosyal çöküntüden kurtulamadı. 1930'da dünyayı sarsan "*Ekonomik Buhran*" sonrası 1932'de Almanya'da Nazizm ve İspanya, Portekiz dâhil tüm Orta ve Doğu Avrupa'da faşizm yükselen bir değer oldu. İmparatorluklar çağı kapandı. İngiliz İmparatorluğu için sonun başlangıcı oldu. Diğer yönüyle de bu savaş sonu yapılan antlaşmalar, İkinci Dünya Savaşı'nın da hazırlayıcısı oldu. ATATÜRK'ün böyle bir ortamda *"Yurtta sulh, cihanda sulh."* sözü Türkiye'nin dış politikasının ülküsü olacaktır.

100. Yıl Sempozyumu'nda Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı William Crowe *"Doğumunun 100. yılında, ölümünden kırk üç yıl sonra bütün dünya ATATÜRK'ü anıyorsa o insanda tüm dünyayı etkileyen, örnek alınacak çok şey vardır. Ben bu sebeple onun yalnız askerî yönünü ele alacağım."* diyordu. UNESCO ilk kez ölümünün 25. yılında ve ikinci kez doğumunun 100. yılında 1981'de ATATÜRK'ü ve eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'nin "*Eğitim, bilim ve kültür*" alanındaki başarılarıyla örnek insan olarak andı. 1968'de Türkiye, İran, Pakistan arasında CENTO üyeleri

---

* Emekli Öğretim Üyesi.

sempozyumu yapıldı. Sempozyumun konusu "*ATATÜRK Önderliğinde Türk Kültür Devrimi*" idi.

Çin Halk Cumhuriyeti'nden Latin Amerika'ya, Hindistan'dan Cezayir'e, tüm mazlum ulusların manevi lideri olarak sevilen ATATÜRK; Türkiye tarihinin en karanlık gününde, Türklüğün Birinci Dünya Savaşı'ndaki gizli anlaşmalardan Sevr'e uzanan süreçle yok edilmek istendiği, Anadolu'nun Yunan davası ve büyük Ermenistan uğruna yağmalandığı bir dönemde 1919-1922 yılları arasında Batı'nın "*Doğu Sorunu ve Avrupa'nın Hasta Adamı'nın mirası*" oyunlarını bozup emperyalist Haçlı, Yunan ve Ermeni hayallerini 9 Eylül 1922 günü İzmir'de denize döken ve Türkiye'nin kaderini Lozan ile noktalayan, modern Türkiye'yi kuran insandır. Belçikalı bir diplomat, meslektaşı bir Türk diplomata *"Türk ulusu, ATATÜRK'ü Allah'a borçlusun, ondan sonra her şeyi ATATÜRK'e"* dediği bu büyük dahi, düşünceleri ve eserleriyle evrensel bir lider olmuştur. ATATÜRK'ün kişiliğinin oluşmasında en önemli kurum, bağrından yetiştiği Türk Silahlı Kuvvetleri olmuştur. Vatan, namus, şeref, bağımsızlık ve devrimci düşüncesi bu ortamda oluştu.

Konuya açıklık getirmek, bu ve bundan sonraki bölümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için ATATÜRK'ün "*Batı uygarlığını*" nasıl anladığını belirtmek istiyorum. Batı uygarlığı bir Hristiyan uygarlığı değildir. Hristiyan dogmasını ve kilisenin bağnazlığını aklın, bilimin, düşüncenin özgürlüğü ile yıkan; kapitalizm, burjuva sınıfının yarattığı ekonomik gücün sonucunda oluşan Rönesans ve hümanizm ile "*Grekoromen uygarlığının demokrasi, felsefe, cumhuriyet, hukuk, vatandaş*" anlayışını keşfetmesi ve bunun gelişmeleriyle aydınlanma çağı, İngiliz, Amerikan, Fransız Devrimleri, Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu değerler bütünüdür. Batı; akılcı, analitik düşünce, müspet bilimin öncülüğü ile olguları değerlendiren bir uygarlıktır. Coğrafi değil, bir uygarlık kavramıdır. ATATÜRK bu algılamayı şu veciz sözüyle dile getirir: "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir.*" Descartes'i bir cümlede özetleyen bu söz, İslam âlemi için bir devrimdir.

İngiliz 1688 Parlamento Devrimi ulusal egemenliği meşrutiyet ve demokrasi modeli ile kurarak ilk adımı attı. Batı Avrupa'daki krallıkların demokrasi ile yönetilmesi bu sebeple başarılı oldu. 1776-1783 Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve 1787 Amerikan Anayasası ile insanların hür ve eşit olduğu, adaleti istemenin hak olduğu bir düzen kurulması ve 1789'da George Washington'un ABD cumhurbaşkanı olması ile başkanlık artı demokrasi modeli ve 1789 Fransız Devrimi ile de cumhuriyet artı demokrasi modeli oluştu. Bu üç devrimin ortaya koyduğu ilkeler 1948 Birleşmiş Milletler "*İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*"nin de esasını meydana getirdi.

Arnold Toynbee, *"Biz Batılıların dört yüz yılda çok kanlı bedeller ödeyerek kurduğumuz demokrasi kurumlarını M. Kemal ülkesinde dört yılda kurdu."* derken önemli bir noktaya değinmektedir. Bernard Lewis de aynı görüşü belirtir ve *"Demokrasi bir gecede kurulmaz."* diyerek demokrasinin bir yaşam biçimi ve cumhuriyetin bir rejim olduğuna dikkat çekmektedir.

İngiltere, ABD ve Fransa'da da demokrasi bir gecede gelmedi. Kadın hakları bu ülkelerde XX. yüzyılda ancak çözülebildi.

ATATÜRK Selânik'te büyüdü. Batıya açılan bir kapı olan Selânik Abdülhamit baskısının çok az etkili olduğu bir kentti. Bu sebeple İttihat Terakki bu bölgede daha etkili idi. Birinci Meşrutiyet'in anayasasını hazırlayan Genç Osmanlıların etkisi hâlâ sürüyordu. Tebliğlerde bunlara önem verilerek ele alındı. 1861'de gazete, roman ve tiyatro, hürriyet, meşrutiyet, parlamento, Kanunuesasi kavramları bu süreçte oluştu. Etkili olmasa da Ali Suavi'nin yazılarında *"Cumhuriyet"* kelimesi de yine bu dönemde duyuldu. Rousseau, Montesquieu, Didero'nun görüşleri, Durkhaim ve Auguste Comte'un etkisi bu dönem aydınlarını kısmen ve ATATÜRK'ü ise XX. yüzyıl çok etkiledi. ATATÜRK'ün okul yıllarındaki öğretmenlerinin düşünce boyutunu geliştirmesi, okumasını teşvik etmeleri ve özellikle Tevfik Fikret, Namık Kemal, Ziya Gökalp, Türkçülerin ve Garpçıların düşüncelerinin Türk Devrimi aşamalarında laiklik, milliyetçilik, cumhuriyetçilik, kadın erkek eşitliği, halk devrimi vb. konularda etkileri görülmektedir.

ATATÜRK Birinci Meşrutiyet'in 1878'de Rus ordularının Yeşilköy'e gelmesi ile sona erdiği, Düyun-u Umumiye ile mali tutsaklığın başladığı, kapitülasyonlarla yarı sömürge olunduğu bir dönemde XX. yüzyıl başında bu ortamda kurmay yüzbaşı oldu. Trablus'ta gerilla savaşını başardı. Balkan felaketini gördü ve bunun sonucunda II. Meşrutiyet'in sona erişini ve bir yıl sonra Birinci Dünya Savaşı'nın tüm acılarını yaşadı. Düşmanlarını cephelerde tanıdı. Rus Savaşı'nın ve Balkan Savaşı'nın katliamlarına ve milyonların Anadolu'ya doğru göçüne tanık oldu. Bu acı, o kuşağın bütün insanlarında vatan ve milliyetçilik duygularını ve inançlarını kamçıladı. 1897'de Göktürk Kitabelerinin okunması bu yeni süreci güçlendirdi.

ATATÜRK bu dönemin acılarını, daha ileriki yıllarda şu veciz sözü ile dile getirdi: "*Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir.*" Abdülhamit'in istibdadına karşı "*Hürriyet*", emperyalizme karşı "*İstiklal*" düşünce ve duyguları bu dönemde oluştu. 1907 yılında "*Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrü sona ermiştir. Onu yaşatmaya çalışmak boşunadır. Asıl olan Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde bağımsız, uygar bir Türk devleti kurmaktır.*" Bu ileride "*Misakımillî'nin*" ilk adımı idi. 1909 İttihat Terakki Kongresi'nden de "*cumhuriyetçi*" olduğu için dışlanmıştı. Bu sebeple askerlik mesleğine ait eserler yazdı ve tercümeler yaptı.

ATATÜRK Samsun'a ayak bastığında Balkan Savaşı'nda "*Osmanlıcılığın*" ve Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların İngilizlerle anlaşmasından sonra da "*İslamcılığın*" iflas ettiği gerçeğini görmüştü. Tek ideali, Türk milletinin vicdanından doğduğuna inandığı Türk milliyetçiliği ve buna dayanarak bağımsız, uygar Türk Devleti kurmaktı. Buraya kadar olan tebliğlerde onu etkileyen yazarları, düşün akımlarını gördük. ATATÜRK 1919'da bunlara dayanan, gerçekçi bir savaşa hazırlanıyordu. ATATÜRK ilkeleri tarihsel süreç içinde aşama aşama gerçekleşecektir. Amasya Genelgesi bir ihtilal bildirisi idi. Osmanlı'nın ömrünün bittiğini belirliyor, Türk

ulusunu, bütün imkânsızlıklarına rağmen vatanın kurtuluşu için bağımsızlık savaşına çağırıyor, yeni bir devletin kuruluşunu duyuruyordu. ATATÜRK; kongreler, BMM'nin açılışı ile bunu gerçekleştirdi ve Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile de karşıtlara rağmen Türk adı "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti*" olarak kurulmakta olan devletin adı olarak belirlendi. Bu Meclis yüz yılı aşkın gelen göçlerin ve Anadolu'ya Türklük damgasını vuran 800 yıllık kaynaşmanın Meclisi idi. İstiklal Marşı'nı yazan şair Mehmet Akif Arnavut idi; ama marş TBMM'nin temsil ettiği Türklüğün İstiklal Marşı idi. ATATÜRK 1931 yılında, Türk milletini tanımlarken bu gerçekten hareket etti. "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti*" denir. "*Ne mutlu Türk'üm diyene!*" veciz sözünde iradi bir ulus tanımını tamamlamaktadır. Bu, Cumhuriyet'e yönelik atılmış ilk hakiki adımdı. Cumhuriyet kelimesi Sivas'ta dile getirildiyse de ATATÜRK bunu engelledi. Onun için öncelikli konu vatanın işgalden kurtuluşu idi. ABD'li General Harbord raporunda Sivas'ta görüştüğü M. Kemal'in Cumhuriyet kurduğunu yazıyordu.

ATATÜRK İstiklal Savaşı'nda dış politikanın ilkelerini açık bir şekilde ortaya koydu: Tam istiklal. Sovyetler'den yardım istediğinde 2 Mayıs 1920'de Mecliste, "*Biz dışarıdan gelecek maddi ve manevi her yardımı alırız. Ancak bunun için millî bağımsızlığımızdan ve millî ananelerimizden asla ödün vermeyiz*." "Dışarıdan yardım gelmeyecekmiş gibi kendi kaynaklarımızla her an hazır olmalıyız." Dış politikada eşitlik ilkesi Cumhuriyet Dönemi'nin esasını oluşturdu. Komünizm, faşizm, Nazizm'in Avrupa'yı kasıp kavurduğu bir dönemde "*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh.*" sözünü dış politikanın yöntemi olarak açıkladı. İçeride Serbest (Liberal) Parti denemesinin başarısızlığı üzerine ve Menemen'de Kubilay'ın katledilişinden sonra, demokrasi idealini, Ortaöğretim için yazdığı "*Medeni Bilgiler*" kitabının "*Hürriyet*" bölümünde, demokrasiyi ideal olarak öğrencilerine öğretti. "*Fikri hür, vicdanı hür ve irfanı hür*" olan gençlik istedi. Oysa Avrupa'da aynı dönemde faşizm ve Nazizm yükselen değer olmuştu. Albert Einstein, bu rejimlerin insanlarını kastederek "*Bu sürünün beyne ihtiyacı yok, bunlar omurilik soğanı ile yaşayabilirler*" diyordu. Platon iki bin beş yüz yıl önce "*Bilge kişiler toplumları yönetmezlerse cahiller tarafından yönetilmeye mahkûm olurlar.*" diyordu.

Cumhuriyet'e giden yol, ATATÜRK'ün devrimci kimliğinin göstergesidir. Saltanatın kaldırılışında, başlangıçta direnen Rauf Bey (Başbakan) ve arkadaşları, daha sonra destek verdiler. 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştı. Tebliğlerde ATATÜRK'ü vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak girişimi belirtildi. Onun Batı Anadolu gezisini fırsat bilip hilafet ve saltanat bir bütündür, ayrılamaz kitapçığının yayımlanması aşırı muhafazakârların niyetini gösteriyordu. İzmit'te Aralık 1922'de İstanbul basını ile gizli bir toplantı yaptı. Bu toplantının tutanakları 1929'da açıklandı. Bu toplantıda inkılap yaptığını, kendisini desteklemelerini, hiç değilse karşı çıkılmamasını rica etti. Bir gazeteci, hangi kanunlarla inkılap yapacağını sorunca, "*İnkılabın kanunu bütün kanunların fevkindedir. Beni öldürmedikçe, kafamdaki cereyanı boğmadıkça kimse beni ilerlediğim yolda durduramaz.*" yanıtını verdi.

Tebliğler Cumhuriyet'e gidişin Lozan ile bağlantılarını ayrıntılı bir biçimde açıkladı. Ankara'nın başkent oluşu ile atılan adım, Cumhuriyet'in ilanının da habercisi oldu. Türkiye'nin kendi dinamikleri ile bağımsızlığını kazandığı, oysa Balkan uluslarının Batı'nın büyük güçleri sayesinde bağımsızlarını kazandığı ve krallarının Batılı prenslere verilerek monarşi kurulduğu tespiti ve bu ülkelerin faşizme geçişleri, buna karşılık Türkiye'nin demokrasi idealinden vazgeçmediği gerçeği dile getirildi.

29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, on yıl savaştan (1912-1922) yeni çıkmış olan ülke harabe hâlinde idi. Orta Çağ usulüyle yapılan ilkel bir tarım ülkesi olan Türkiye'de nüfusun 4/5'i köylerde yaşamaktadır. 1927 yılı nüfus sayımına göre nüfusu yaklaşık 13.500.000 olan ülkede 5-10 bin arası nüfuslu 79 kaza, 10-20 bin arası 39 ve 20-30 bin arası nüfuslu 14 şehir bulunmaktadır. Nüfusu 40 binden çok olan ancak 8 şehir vardı. En büyük şehirler Konya (47.286), Bursa (61.451), Adana (72.652), Ankara (74.704), İzmir (153.745) ve İstanbul'dur (796.141). Ülkenin büyük bölümü, kara ve demir yolları ulaşamadığı için feodal bir görünümdedir. Moltke'nin dediği gibi Konya ve Haymana Ovalarında kuraklıktan kıtlık yaşanırken Bursa'nın malları oraya ulaşamaz. İstanbul'un buğdayı; Bulgaristan, Romanya, Kırım ve hatta bazen ABD'den getirilirdi. Sermayenin denetimi yabancıların ve azınlıkların elinde olduğu için şehir ve kasabalarda Türkler yaygın olarak esnaflıkla uğraşıyordu. 1924 yılında ulusal gelir yaklaşık 700 milyon TL'dir. Kişi başına düşen ulusal gelir ise 65 dolar kadardır. Ürünlerin 1/3'ü ihraç edilmektedir. Tütün, pamuk, meyve gibi malların ihracına karşılık sanayi mallarının tümü ithal edilmektedir. Türkiye'de 15 milyon metre kumaş üretilmekte olup bunun değeri 5,5 milyon TL'dir. Dış ülkelerden 38 milyon liralık yünlü, 32 milyon liralık ince yünlü ve 86 milyon liralık pamuklu satın alınmaktadır. Zayıf bir endüstri, ilkel bir zirai ekonomi, reji, demir yolları, limanlar, deniz taşımacılığı ve hatta tramvay işletmeleri ile maden işletmeciliğinin tümünün yabancıların elinde olduğu; Düyun-u Umumiye (Osmanlı genel borçları ve borçları toplayan alacaklı ülkelerin temsilcilerinden oluşan kurul) ve kapitülasyonların bıraktığı enkazı devralmış olan Türkiye Cumhuriyeti'nin sorunları korkunç derecede büyüktü. Lozan'da ekonomik bağımsızlık için verilen mücadele ve özellikle kapitülasyonların kaldırılması için savaşa devam kararlığının önemi bu tablo ile açıkça görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında özellikle İttihat ve Terakkinin çalışmaları sayesinde okuma yazma oranı %10'a çıkarılabilmişti. 1923-1924 ders yılında ilkokullarda 336.161, ortaokullarda 5.905 ve liselerde 1.241 öğrenci, Darülfünunda (Üniversite) ise 185'i kız 1.903'ü erkek toplam 2.088 öğrenci vardı. En çok satan gazetelerin tirajı 2-3 bin arasındadır. Ülkenin eğitimli ve üretici genç nüfusunun çoğu savaşlarda yitirildiği için insan yetiştirmek sorunların başında geliyordu.

İş hayatı hemen tamamen durmuş gibiydi. Ermeni tehciri (göç ettirme) sebebiyle zanaat kollarında büyük bir boşluk doğmuştu. Türkiye ile

Yunanistan arasında gerçekleştirilen Türk - Rum mübadelesinin yarattığı sosyal - ekonomik sorunlar, meslek dallarındaki boşluğun daha da artmasına yol açtı. Türkiye'nin diğer bir sorunu da yüzyılların kökleştirdiği ve son savaşların asker kaçakları sebebiyle yoğunluk kazanmış olan eşkıyalık idi. Sıtma, uyuz, tifo, dizanteri, trahom, verem, belsoğukluğu, frengi gibi hastalıklar etkin durumda idi. Ve bununla mücadele edecek doktor yokluğu ve yetersiz sağlık hizmetleri başka önemli sorun olarak sırada bekliyordu. İzale'i Şekavet (eşkıyalığı yok etme) Kanunu ve Frengi - Belsoğukluğu ile Mücadele Kanunu, Büyük Zafer sonrasında çıkarılan kanunlardır. 1839'dan 1918'e kadar geçen sürede fuhuş ve frengi - belsoğukluğu, eşkıya, Osmanlı Devleti'nin baş edemediği ciddi sorunlardı.

Türkiye'deki devrimci değişim, kendi özel koşullarının bir sonucu olarak yukarıdan aşağıya doğru olmuştur. Türk Devrimi'nin örneğin saltanat ve hilafet makamlarının kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, laik kurumların getirilişi, basit zannedilen şapka takılması, hafta tatili değişikliği referanduma sunulsa idi ne olacağını kestirmek hiç zor değildir, diyen Niyazi Berkes (Cumhuriyet 28-31 Ocak 1979), "*Halka rağmen, halk için*" olmasının Türk Devrimi'nin başarılı bir özelliği ve gerçekçi bir yöntem olduğunu belirtmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve çağdaşlaşmanın ülkü oluşu bu sempozyumda belirtilen süreç ve koşullar bilinmeden anlaşılamaz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti ATATÜRK'ün eseridir. Onun ideali olan demokrasi, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmamız için Türk ulusunun ülküsü olmalıdır. Bunun için de tek rehberimiz ATATÜRK'ün bize gösterdiği akıl ve bilimin öncülüğünde ilerlemektir.